MBS. A-632-1 Scholia 1788

D. IO. GEORGII ROSENMÜLLERI

SCHOLIA

IN

NOVVM TESTAMENTVM.

TOMVS V.

CONTINENS

PAVLI EPISTOLAS AD TIMOTHEVM, TITVM, PHILEMONEM, ET HEBRAEOS; EPISTOLAM IACOBI, VTRAMQVE PETRI, EPISTOLAS IOANNIS, EPISTOLAM IVDAE ET APOCALYPSIN IOANNIS.

EDITIO SECVNDA
AVCTIOR ET EMENDATIOR.

NORIMBERGAE,
IN OFFICINA FELSECKERIANA.
MDCCLXXXVIII.

SCHOLIA
IN
EPISTOLAM I. AD TIMOTHEUM.

De *Timotheo* lege Act. XVI, 1 - 3. Fuit Euangeliſta, et Pauli comes in multis itineribus, relictus deinde ab eodem *Epheſi*, 1 Tim. I, 3. ut non tantum coetui Chriſtianorum praeeſſet, ſed et Presbyteros conſtitueret, eosque manuum impoſitione ordinaret. 1 Tim. V, 19. 22. Quum autem Epheſi eſſent, qui Timothei auctoritatem agnoſcere nollent, Paulus hanc Epiſtolam ſcripſit, quae non tantum Timotheo, ſed et Epheſiis ſcripta eſſe, recte dici poteſt, ut mox patebit legenti Epiſtolam. Inſtruit uero Apoſtolus Timotheum ad rem apud Epheſios bene gerendam, oſtendit quid docere, quid uitare, quid ſequi debeat, quomodo agendum cum uariae conditionis hominibus, ſecus docentes redarguit, et uaria praecepta dat. De tempore, quo ſcripta ſit Epiſtola certo non conſtat. Eccleſiam Epheſinam per Eſſenos fuiſſe turbatam, oſtendere conatur Ill. *Michaelis* in Introductione, qui omnino hic legendus §. 169. — 172. Paulus igitur et Timotheum et Epheſios in fide religionis confirmat.

Caput I.

1. Κατ' ἐπιταγὴν θεȣ̃, σωτῆρος ἡμῶν) *Ex mandato Dei, ſoſpitatoris noſtri.* Dei et Ieſu Chriſti auctoritate ſe eſſe conſtitutum Apoſtolum, ſtatim ab initio Epiſtolae dicit Paulus, quo maior ſit dictis eius auctoritas. Nonnullae Editiones cum codicibus quibusdam habent: θεȣ̃ πατρὸς καὶ σωτῆρος ἡμῶν Ἰησȣ̃ χριςȣ̃. Mutarunt, qui meminerunt, nomen σωτῆρος plerisque in locis tribui Chriſto. Sed tribuitur idem nomen etiam Deo Patri, qui Chriſtum ad Salutem noſtram miſit. Luc. I, 47. 1 Tim. IV, 10. Tit. II, 10. Iudae u. 25. Loca V. T. in quibus Deo id nomen tribuitur citauit Grotius. Poteſt et uox σωτῆρος connotare, peculiarem iſtam curam, qua Deus etiam in uita hac et ſingulos et uniuerſos tuetur. Itaque non male σωτῆρος uertas *ſoſpitatoris.* τῆς ἐλπίδος ἡμῶν) *Qui nobis ſpem ſalutis fecit.* Ἐλπὶς, *auctor ſpei.* De eodem Col. III, 4. ἡ ζωὴ ἡμῶν, et Eph. II, 14. ἡ εἰρήνη ἡμῶν.

2. Τιμοθέῳ, γνησίῳ τέκνῳ ἐν πίςει) *Diſcipulo in doctrina chriſtiana.* Πίςις, *religio.* Quum Timotheus a prima aetate commendatus Paulo fuerit a matre, ut eius exemplis inſtrueretur, 2 Tim. III, 10. uidetur ei adfuiſſe, ante quam is Lyſtram ueniret, quanquam ibi primum Timothei meminit Lucas, Act. XVI, 1. ſqq.

3. καθὼς παρεκάλεσα — ἑτεροδιδασκαλεῖν) *Quoniam proficiſcens in Macedoniam rogaui te, ut maneres Epheſi, fac ut praecipias quibusdam* (quos noſti,) *ne aliter doceant,* quam nempe nos docuimus. Καθὼς, *quum, quoniam, quandoquidem.* Act. VII, 17. Rom. I, 28. 1 Cor. I, 6. Verba:

ba: ἵνα παραγγείλῃς, apte apodoſin inchoare poſſunt, ut ante illud ἵνα ſuppleatur βλέπε, *cura.* Τισὶ, *quibusdam*, quos nominare haud opus erat, quia Timotheus eos noue-rat. Terent. Eunuch. III, 2. *Quod quidam fecit*; ubi Donatus: *quidam recte* etc. *et contemtum indicat hoc uerbum.* Ἑτεροδιδασκαλεῖν, docere falſa, uel quae non pertinent ad religionem, ſed ab ea ſunt aliena.

4. μηδὲ προσέχειν — ἀπεράντοις) *Nec attendant fabulis et genealogiis inutilibus.* Προσέχειν eſt *animum atten-dere, operam dicare et ſtudium.* Μῦθοι, *fabulae*, i. e. *res leues et inanes*, ſimiles fabellarum. Exempli loco no-minantur γενεαλογίαι, et quidem ἀπέραντοι, *infinitae*, uel ut alii malunt, *inutiles*, ἀις ὐδὲν περαίνεται, ueluti ὐδὲν χρή-σιμον, *utilitatem nullam* habentes, ut Chryſoſtomus explicat. Πέρας eſt *finis*, *ſcopus*, unde περαίνω, *ſcopum attingo, proſum*, et ἀπέραντον, *quo nihil efficitur.* Hinc λόγοι ἀπέραντοι philoſophis ſunt Syllogiſmi, in quibus concluſio non ſequitur ex praemiſſis, quos λόγοις περαντικοῖς opponit Diogenes Laërtius, L. VII, c. 1. §. 49. At λόγυς ἀπε-ράντυς uocant quoque quoslibet *ſermones fictos et inu-tiles.* Sic Strabo L. II. ſententiam eorum, qui Tanaim ab occaſu per Boryſthenem et Hypanim in Maeotim fluere per-hibeant, πλαστὸν καὶ ἀπέραντον λόγον uocat. Quaenam ſint iſtae nugae et genealogiae, quarum ſtudium reprehendit Apoſtolus, de eo interpretes ualde diſſentiunt. Nam alii eorum intelligunt fabuloſas angelorum et aeonum genealo-gias, quas finxerunt ſibi olim Eſſeni; alii fabulas Cabbali-ſticas, alii Gnoſticorum nugas, alii genealogias proprie ſic dictas. *Iudaeos* fuiſſe, qui hic reprehenduntur, patet ex u. 7.

 ubi

ubi uocantur νομοδιδάσκαλοι. Hos magno ſtudio ſtemmata familiarum ſuarum confeciſſe, et in hac re laudem et gloriam quaeſiuiſſe, uerum quidem eſt. Sed non apparet, quomodo Paulus hoc ut ἑτεροδιδασκαλίαν reprehendere potuerit, niſi dicas, Iudaeos per has genealogias ſe iactare uoluiſſe aduerſus reliquos Chriſtianos ex gentibus, quaſi iis eſſent meliores; hoc enim aduerſatur religioni Chriſtianae, quae non quaerit, utrum aliquis natione ſit Iudaeus an ethnicus. Potuit etiam Paulus intelligere αἰώνων γενεαλογίας, quibus operam dabant Orientales philoſophi, inprimis Iudaei graece loquentes, uel Alexandrini. Vid. Grot. ad h. l. et Vitring. in obſeruatt. ſacr. T. I. p. 339. Quicquid ſit, uidemus inde, iam Apoſtoli aeuo fuiſſe, qui pro religione inutiles quaeſtiones proponerent. Tales omnibus temporibus fuerunt, et nunc etiam ſunt doctores; qui utinam perpenderent, quam grauiter peccent, quod ſumma religionis optimae et utiliſſimae neglecta, auditoribus commenta humana, nihil ad uirtutem et ſalutem profutura, inculcare ſolent.
αἵτινες — οἰκοδομὴν (uel οἰκονομίαν) θεοῦ τὴν ἐν πίστει) Οἰκοδομὴν praeter Codicem Claromont. a prima manu habent Syr. Erp. Iren. gr. apud Epiph. Vulg. clar. boern. Hilarius, Ambroſiaſt. Iren. int. Aug. Pelag. Ὀικονομίαν uero Cod. Al. Augienſis, Boerner. graeco-lat. aliique plurimi. Ed. Copt. Syr. p. Ar. pol. Syr. in m. Chryſoſt. Theodoret. Damaſc. et alii. Vtra harum lectionum ſit uera, difficile dictu eſt. Mihi tamen οἰκοδομὴν praeferenda uidetur, quia teſtes pro ea ſunt uetuſtiores, et haec lectio contextui eſt aptior. *Quae efficiunt quidem diſceptationes, non autem eam mentis emendationem, quae Deo placet, et ex religione oritur.* *Pricaeus* explicat: μᾶλλον ἢ οἰκοδομὴν ἐν τῇ εἰς τὸν θεὸν πίστει,

ut

ut uox θεȣ̃ non ſubiectiue ſed obiectiue ſumatur. Tum uero ſcribendum fuiſſet: οἰκοδομὴν τὴν ἐν πίστει θεȣ̃. Οἰκοδομὴ, ὠφέλεια, Rom. XIV, 19, et h. l. *mentis emendatio.* Si alteram lectionem praeferas, οἰκονομία erit miniſterium, quod Deo praeſtamus, ut religionis doctores. Non efficiunt illae diſputationes οἰκονομίαν θεȣ̃, i. e. non efficiunt, ut ſis idoneus miniſter Dei ἐν πίστει, in tradenda religione. Πίστις et hic eſt religio. Ζητήσεις hic ſunt quales 2 Tim. II, 23. μωρὰς καὶ ἀπαιδεύτȣς ζητήσεις uocat apoſtolus noſter. Μᾶλλον ἢ hic ponitur pro καὶ ȣ̓, ut et 2 Tim. III, 4. *Suidas* de uoce μᾶλλον: Τίθεται ποτὲ θετικῶς καὶ ἀναιρετικῶς. ὡς ὅταν λέγομεν, ὅτι μᾶλλον ἡ ἀρετὴ ὠφελεῖ ἢ βλάπτει. σημαίνομεν γὰρ ὅτι ὠφελεῖ, βλάπτει δὲ ȣ̎.

5. τὸ δὲ τέλος — πίστεως ἀνυποκρίτȣ) *Scopus autem religionis eſt amor, qui oritur e ſincero animo, et bona mente, et fide non ſimulata.* Παραγγελία, *praeceptum*, religio, quae uaria praecepta complectitur, uel etiam *inſtitutio*; nam παραγγέλλειν ſaepe eſt *docere, inſtituere.* Τέλος, *finis*, *ſcopus*, quem religio in his terris intendit. Ἀγάπη de amore Dei et proximi dicitur, Matth. XXII, 37-40. Καθαρὰ καρδία, *animus ſincerus*, malitiae omnis, ſceleriſque expers. Συνείδησις ἀγαθὴ, *mens bona.* Συνείδησις h. l. uix eſſe poteſt *conſcientia*, uel iudicium de noſtris recte factis; ex hac enim non oritur amor. Mens bona autem non differt ab animo ſincero. Πίστις ἀνυπόκριτος, *fides haud ſimulata*, fiducia in Deum, qua firmiter credimus, Deum, quam maximum, optimum, mentium inſpectorem, remuneraturum eſſe noſtra charitatis opera.

6. ὧν τινες — ματαιολογίαν) *A quibus quidam aberrantes, deflexerunt ad uaniloquium.* Ἀστοχεῖν proprie eſt *a ſcopo aberrare*, h. l. autem *a conſilio et officio* aberrare. Genitiuus ὧν reſpicit ad uirtutes com. 5. commemoratas. Hae ſunt τέλος, *ſcopus* totius doctrinae chriſtianae. Ab hoc ſcopo aberrabant iſti fallaces doctores, dum neque ipſi animi puritatem et conſcientiae fideique integritatem ſeruabant, neque doctrina ſua aliis haec praecipue inculcare ſtudebant. Ἐκτρέπεσθαι, *deflectere de uia*, h. l. *aliorſum deflectere.* Antoninus de rebus ſuis L. I. §. 7. τὸ μὴ ἐκτραπῆναι εἰς ζῆλον σοφιστικὸν, *quod ad ambitionem ſophiſticam non declinauerim.* Ματαιολογία eſt fere, quam ſupra u. 4. μύθους, et infra VI, 20. βεβήλους κενοφωνίας uocat. Gloſſae: ματαιολογία, *uaniloquium*, ut et hic Vulgatus uertit.

7. θέλοντες — διαβεβαιοῦνται) *Volunt exiſtimari legis doctores quum tamen non intelligant, nec quid dicant, nec quid argumentis confirment.* Εἶναι hic eſt φαίνεσθαι, *cenſeri, exiſtimari.* Διαβεβαιοῦσθαι, *pro certo affirmare*, et quidem argumentis. Νομοδιδάσκαλοι, *legis* (Moſaicae) *doctores.* Intelliguntur hic doctores Iudaici, qui ſibi perſuadebant, ſe intelligere legem Moſis, quum tamen non intelligerent. Legem dicebant obſeruatu neceſſariam, et eam non obſeruabant. Affirmabant multa, quae ex nullo habebant certo ſenſu aut reuelatione.

8. οἴδαμεν δὲ — χρῆται) Καλὸς ὁ νόμος, Rom. VII, 12. 14. 16. Intelligenda eſt lex Moſaica. Haec in ſe, et ex Dei conſilio eſt ſemper utilis, ſiue bene ſiue male ea utantur

tur homines. Hoc autem loco Apoſtolus de doctore chriſtiano loquitur, et dicit, in erudiendis ad pietatem hominibus legem Moſaicam uſui eſſe poſſe, ἐάν τις αὐτῷ νομίμως χρῆται, ſi quis uſum eius et finem ſemper conſideret, et inculcet; ſi doctor perpendat, ſeueram illam legis Moſaicae diſciplinam non pertinere ad probos Chriſtianos, qui ſponte a uitiis abſtinent ſed ad improbos et malos, ut ſtatim pluribus dicit u. 9.

9. εἰδὼς — οὐ κεῖται) *Si hoc cogitauerit, probo uiro legem non latam eſſe.* In explicando hoc loco mirifice a ſe inuicem diſſident et diſcrepant interpretes. Vid. b. *Chriſt. Guil. Franciſci Walchii diſſ. de lege iuſto non poſita.* Goettingae 1776. Sed omnia ſunt facilia, ſi animaduertas, νόμον h. l. non eſſe in uniuerſum legem moralem de officiis agentem, (haec enim uiris etiam probis lata eſt,) ſed ſeueram illam legis Moſaicae diſciplinam cum ſuis poenis, e. g. non interficiendos eſſe parentes, non eſſe caedes patrandas, non committenda eſſe furta, adulteria etc. Νόμος τεθεὶς ſ. κείμενος τινι dicitur, *qui ad aliquem pertinet, ſiue in gratiam illius datus eſt.* Sic Dionyſ. Hal. Ant. L. XI. τοὺς ὑπὸ τοῦ δήμου τεθέντας ἐν ταῖς φυλετικαῖς ἐκκλησίαις νόμους, ἅπασι κεῖσθαι Ῥωμαίοις ἐξ ἴσου, *leges a populo tributis comitiis latas, omnibus Romanis ex aequo latas eſſe debere.* Demoſthenes adu. *Timocrat.* τῶν νόμων — οἳ κεῖνται τοῖς ἐννέα ἄρχουσιν, *legum, quae ad nouem archontes pertinent.* Dictio autem, uiro bono leges non eſſe latas, eſt dictio uitae communis, et fere in prouerbium abiit. Vir bonus nempe ſponte recte agit; ergo non opus habet lege. Sic Antiphanes apud Stobaeum: ὁ μηδὲν

ἀδικῶν οὐδενὸς δεῖται νόμου. *Xenocratis* dictum de Philoſophis refert Laërtius: Μόνοι ποιοῦσιν ἑκουσίως, ἃ ποιοῦσιν ἄκοντες οἱ λοιποὶ διὰ τὸν νόμον. Dio Chryſoſtomus Diſſertatione LXXVI: εἰ γὰρ ἅπαντες ἦσαν ἀγαθοὶ, δηλονότι τῶν ἐγγράφων (νόμων) ἡμῖν οὐκ ἂν ἔδει. ἀνόμοις δὲ καὶ ἀνυποτάκτοις) *Improbis et immorigeris.* Ἄνομοι, qui nullam ſibi ipſis figunt legem, nempe ex uſu rationis. Gloſſae: ἄνομος, *illex*, *iniuſtus* etc. Ἀνυπότακτοι ſunt, quales *contumaces*, *refractarios*, *contemtores magiſtratuum ac legum, eorumque per quos publica adminiſtrantur*, Seneca initio Epiſtolae 73 uocat. In Gloſſis: ἀνυπότακτος, *indomitus*. Chryſoſtomus Homil. 35. in Ioannem ait, leges humano generi impoſitas, ut freni ἀνυποτάκτοις ἵπποις, *ad irrationales eius impetus compeſcendos.* ἀσεβέσι καὶ ἁμαρτωλοῖς) *Impiis et flagitioſis.* Heſychius: ἀσεβῆς, ἄθεος, ἁμαρτωλός. Sic et 1 Petr. IV, 18. ἀσεβεῖς et ἁμαρτωλοὶ iuncti. Ἀσεβέσι contrarii θεοσεβεῖς, καὶ τὸ τοῦ θεοῦ θέλημα ποιοῦντες, Io. IX, 31. Gloſſarium: *Noxius*, ἁμαρτωλός. Suidas: ἁμαρτωλοὶ, οἱ παρανομίᾳ συζῆν προαιρούμενοι, καὶ βίον διεφθαρμένον ἀσπαζόμενοι. ἀνοσίοις — ἀνδροφόνοις) In Gloſſario: *Sceleratus*, ἀνόσιος etc. In uetere Onomaſtico: *Nefarii*, ἀνόσιοι. Βέβηλος, *profanus*. Πατραλῴης μητραλῴης, *patricida*, *matricida*; nam ἀλοιᾶν, τύπτειν. Tales pro modo facinoris etiam apud Romanos puniti; L. I, ff. de obſequ. parent. etc. et a talibus apud ipſos inferos exactas poenas ille maximus Poëtarum memorat. Ἀνδροφόνοις, in quos lex Exod. XXI, 12. Deut. XIX, 11.

10. πόρνοις — ἀντίκειται) Ἀρσενοκοῖται, *qui cum maſculis nefandam libidinem exercent.* In Gloſſis: ἀρσενοκοίτης,

κοίτης, *maſculorum concubitor.* Ἀνδραποδισαὶ, *plagiarii*, qui homines ingenuos et liberos alliciebant, eosque deinde in remotis locis ut ſeruos uendebant. Seruos etiam aliorum alliciebant, et uti ſuos uendebant. Maximum eſt furti genus, hominem liberum furari. ψεύσαις, hominibus in mendaciis conuictis, fraudumque et perfidiarum plenis, ut A. Gellius XIV, 2. loquitur. Ἐπιόρκοις, quales ſunt, *qui nil metuunt iurare, nihil promittere parcunt.* Catull. Merito autem Apoſtolus *periuros* poſt *mendaces* poſuit; a mendaciis enim ad periuria progreſſus facilis. Cicero in Orat. pro Q. Roſcio: *Nihil intereſt inter periurum et mendacem: nam qui mentitur, peierare conſueuit.* Ὑγιαινούσα διδασκαλία, *ſana doctrina*, eſt *doctrina uera, incorrupta, nullo uitio laborans.* Sic Plutarch. de liberorum educat. commendat παιδείαν ἀδιάφθορον καὶ ὑγιαίνουσαν, *inſtitutionem incorruptam et ſanam.* Λόγον ὑγιῆ, *ſermonem uerum* uocat Dionyſ. Hal. Ant. L. I. Idem L. II. habet δόξας οὐχ ὑγιεῖς, *falſas opiniones.* Haec aliaque ſcelera, inquit Apoſtolus, ita contraria ſunt Euangelio, et officiis quae Euangelium praecipit, ut nemo Chriſtianorum ſit, qui ea non deteſtetur. Itaque non opus eſt lege Moſaica iis qui chriſtianam religionem profitentur. Sunt magis erudiendi ex Euangelio.

II. κατὰ τὸ εὐαγγέλιον — ἐπιστεύθην ἐγώ) *Quae* (doctrina ſana) *continetur in Euangelio excellentiſſimo beatiſſimi Dei, cuius praedicatio mihi eſt concredita.* Κατὰ τὸ εὐαγγέλιον, refer ad uerba τῇ ὑγιαινούσῃ διδασκαλίᾳ, et κατὰ τὸ εὐαγγ. pro ἐν τῷ εὐαγγελίῳ intellige. Δόξα, כבוד, quicquid eſt laude dignum, et in ſuo genere praeſtans,

 excel-

excellens. Vocatur igitur εὐαγγέλιον τῆς δόξης, ob ſuam praeſtantiam. Μακάριος uocatur Deus, quia ipſe ſibi ſufficiens eſt ad beatitudinem, nec indiget noſtri. Ὃ ἐπιςεύθην ἐγὼ, eſt loquendi genus graecum, de quo diximus ad Rom. III, 2.

12. καὶ χάριν — εἰς διακονίαν) *Et gratiam habeo ei, qui mihi uires largitus eſt Chriſto Ieſu, Domino noſtro, qui ſatis fidum me habuit, cui demandaret hoc munus. Vires, inquit, largitus eſt mihi Chriſtus,* i. e. inſtruxit me, ut ſcirem quid docerem, et ut libenter et conſtanter docerem. Πιςὸς, hic eodem ſenſu ſumitur, quo Hebr. III, 2. Θέμενος εἰς διακονίαν, i. e. ὅτι ἔθετό με εἰς διακονίαν, ſc. τῆς καινῆς διαθήκης, ut 2 Cor. III, 6. Digreſſio haec a u. 12. ad 17. non cohaeret cum officiis, quae Paulus Timotheo in ſuperioribus praeſcribit.

13. τὸν πρότερον — ὑβριςήν) Βλάσφημον, nempe κατὰ τῆς ὁδοῦ τῆς ἀληθείας, 2 Petr. II, 2. Gloſſae: βλάσφημος, *maledicus.* Plutarchus in Pyrrhi uita: κακολόγον καὶ βλάσφημον. Διώκτην, Gal. I, 13. Καὶ ὑβριςὴν, Act. VIII, 3. Vulg: *Contumelioſum.* Ita in uetere et optimo Onomaſtico (cum Gloſſariis excuſo) *contumelioſus,* ὑβριςής. Oſtendit magnitudinem beneficii e ſtatu ſuo priore. ἀλλ' ἠλεήθην — ἐν ἀπιςίᾳ) Ἠλεήθην, *ueniam peccatorum conſecutus ſum.* Ἀγνοῶν ἐποίησα, quia tum temporis nondum cognoſcebam praeſtantiam religionis chriſtianae. Ἐν ἀπιςίᾳ, i. e. ἐν χρόνοις τῆς ἐμῆς ἀπιςιάς, quum nondum eſſem Chriſtianus. Ita 2 Petr. II, 12. ἐν τῇ φθορᾷ αὐτῶν, *quum tempus exitii eorum aduenerit.*

14. ὑπερε-

14. ὑπερεπλεόνασε — ἐν χριςῷ Ἰησοῦ) *Sed non tantum hanc maximam beneuolentiam mihi exhibuit, Dominus noſter, ſed etiam ad religionem et amorem erga Chriſtum me perduxit.* Ἡ χάρις, *beneficium*, de quo u. 13. ſermo fuerat, nempe uenia peccatorum. Πίςις, *religionis ſcientia* in uniuerſum. Ἐν χριςῷ, *erga Chriſtum*, ut 1 Io. IV, 9. Col. I, 3. uel amor, qualem poſtulat Chriſtus; amor Chriſtianus.

15. πιςὸς — ἄξιος) *Certiſſima eſt doctrina, et quam ampleꝭamur digniſſima.* Πιςὸν, *certiſſimum*, de quo minime dubitandum. Ita Heſychius: πιςὴν γνώμην, βεβαίαν. Ἀποδοχῆς ἄξιον, dignum quod ampleꝭamur. Hinc τὰ λεχθέντα ἀποδέχεσθαι, apud Plutarchum in Alexandri uita. Dicitur etiam ἀποδοχὴ *de laude, fauore, reuerentia*, ex uſu uerbi ἀποδέχεσθαι, quod ſaepe ſignificat *laudare, comprobare aliquam rem.* Philo de praem. et poen. p. 912. B. μόνος δ' ἀποδοχῆς ἄξιος, ὁ ἀναθεὶς τὴν ἐλπίδα θεῷ. ὅτι χριςὸς — πρῶτός εἰμι ἐγὼ) Io. I, 9. III, 31. Ἁμαρτωλοὺς σῶσαι, *ut ſaluti peccatorum conſuleret.* Matth. IX, 13. XVIII, 11. Ὧν πρῶτός εἰμι ἐγώ. Vult dicere, ut Luc. XIII, 2. ἁμαρτωλὸς παρὰ πάντας. Eſt autem dictum hyperbolice ex ſumma modeſtia.

16. ἵνα ἐν ἐμοὶ — μακροθυμίαν) Ἐν ἐμοὶ πρώτῳ ſ. ἁμαρτωλῷ, ex u. 15. Alii legunt πρῶτον, quod eſſet pro πρότερον. In me Chriſtus prius quam in aliis, qui a me erant conuertendi, oſtendit ſummam ſuam lenitatem. Poteſt uero etiam ſenſus eſſe: *in me inprimis.* Eſt nempe in his uerbis aliqua alluſio: Ego ſum peccator primus, ergo mihi primo condonauit. Τὴν πᾶσαν μακροθυμίαν, *ſummam*

mam

mam lenitatem, ut apud Plutarchum in Aemilii uita, ἀλκὴν πᾶσαν ἐνδείκνυσθαι. Sic 2 Tim. IV, 2. ἐν πάσῃ μακροθυμίᾳ. πρὸς ὑποτύπωσιν — αἰώνιον) *Exemplo omnibus in eum credituris, ut uitam aeternam conſequantur.* Ὑποτύπωσις hic ſumitur pro exemplo. Simile Rom. IV, 23. 24. ubi de Abrahamo agitur. Heſychius, ex hoc Apoſtoli loco: πρὸς ὑποτύπωσιν, πρὸς σημεῖον. Τὸ εἰς hic notat finem quo fides tendit, nempe ζωὴν αἰώνιον, 1 Petr. I, 9.

17. τῷ δὲ — ἀφθάρτῳ) *Omnium uero temporum Regi immortali.* Erumpit animus in laudes Dei ob maximum hoc beneficium. Βασιλεὺς τῶν αἰώνων, Rex, qui per omnia tempora regnat, et cuius imperium non habet finem. Ἄφθαρτος, ὁ ἀθανασίαν ἔχων, infra c. VI, 16. Diſtinguit Deum hoc attributo Apoſtolus et a terrenis regibus, qui φθαρτοὶ dicuntur, et item a diis fictitiis. ἀοράτῳ, μόνῳ σοφῷ θεῷ) Ἀοράτῳ, qui non conſpicitur niſi ex operibus, et per fidem, Rom. I, 20. Σοφῷ deeſt in plurimis et optimis codicibus, Verſionibus et Patribus graecis et latinis; habent Arab. pol. Nyſſ. Naz. aliique. Legendum itaque uidetur μόνῳ θεῷ. Ceterum bonum ſenſum habet recepta lectio, ſiue uera ſit, ſiue ſpuria; nam ſolus ſapiens dicitur Deus, quia hominum ſapientia nihil eſt ad diuinam. *Phocylides:* εἷς θεός ἐςι σοφὸς, i. e. θεὸς μόνος σοφός ἐςι. Socrates in Platonis Phaedro: τὸ σοφὸν καλεῖν ἐμοίγε μέγα εἶναι δοκεῖ, καὶ θεῷ μόνῳ πρέπειν.

18. τάυτην — ςρατείαν) Senſus eſt: *Hoc tibi quammaxime iniungo, ut ſecundum praedictiones praecedentes, te concernentes optime fungaris munere tuo.* Ἡ παραγγελία, *praeceptum.* ἵνα tranſpoſitum eſt, ut ſit conſtructio

talis:

talis: ἵνα ςρατεύῃ τὴν καλὴν ςρατείαν κατὰ τὰς προαγέσας ἐπὶ σὲ προφητείας, uerbis ἐν ἀυταῖς redundantibus. Huiusmodi transpoſitio eſt etiam 2 Cor. II, 4. Col. IV, 17. Ἐν ἀυταῖς, *iuxta illas praedictiones.* Ἐπὶ σε, עָלֶיךָ, *de te*, quod ad te pertinet. Vaticinia illa autem edita eſſe putant nonnulli a quibusdam Presbyteris, iisdemque etiam Prophetis, eo tempore, quum Paulus Timotheum conſtitueret Euangeliſtam. Sed uidentur potius hic intelligi praedictiones, ſermones illorum, qui praedicebant, hunc fore uirum bonum et praeclarum. Vocat autem Paulus προαγέσας has praedictiones, quia iam eo tempore, quo Timotheus ordinabatur, haec fuerant bona omina hominum adſtantium. Στρατέυειν καλὴν ςρατείαν non ſolum notat, omni conatu, et ſtudio ardentiſſimo pietatis chriſtianae officiis ſatisfacere, ſed et munere ſuo ſtrenue defungi; ςρατεία enim ſpeciatim munus notat, cui in militia aliquis praefectus eſt. Perappoſite lib. de *Maccabaeis*, quem Ioſepho tribuunt, c. 9. dicitur: ἱερὰν καὶ ἐυγενῆ ςρατείαν ςρατέυσασθε περὶ τῆς ἐυσεβείας, *defungamini ſtrenue ſacro et ingenuo de pietate certamine.*

19. ἔχων — συνείδησιν) Ἔχων, pro κατέχων. Πίςιν καὶ ἀγαθὴν συνείδησιν, i. e. πίςιν ἐν καθαρᾷ συνειδήσει, infra c. III, 9. ueram religionem, cum bona conſcientia coniunctam. ἥν τινες — ἐναυάγησαν) *Quam nonnulli neglexerunt, et ad errores delapſi ſunt.* Ἀπώσασθαι, *reiicere, abiicere, repellere* bonam conſcientiam, eſt, eam parui facere et negligere. Ἐναυάγησαν, h. l. *ad errores delapſi ſunt; a uero deflexerunt*; proprie *naufragium fecerunt.* Diogenes Laërtius L. I, c. 1. §. 7. nauem dicit

περὶ

περὶ τὴν Κῶαν θάλασσαν ναυαγῆσαι. Appoſite ſenſu improprio apud eundem auctorem L. V, c. 2. §. 14. dicitur: ἐν τοῖς ἰδίοις μάλα νεναυαγηκώς, *qui magnam opum ſuarum fecit iacturam.*

20. ὧν ἐστιν — ἀλέξανδρος) *Hymenaeus* reſurrectionem mortuorum in fine ſeculorum negauit, 2 Tim. II, 17, 18. Videtur reſurrectionem allegorice intellexiſſe de propagatione Euangelii, per quam ſpiritualiter mortui ad uitam reuocantur. An *Alexander* ſit idem, cuius ſit mentio 2 Tim. IV, 14. Act. XIX, 33. non liquet. Ὧν ἐστὶν etc. Quum multi eſſent, inſigniores enumerat. οὓς παρέδωκα τῷ Σατανᾷ) Vide quae annotauimus ad locum 1 Cor. V, 5. ἵνα παιδευθῶσι μὴ βλασφημεῖν) *Vt diſcant falſa non diſſeminare,* μὴ πονηροῖς λόγοις φλυαρεῖν, quod ſolent qui ab aliorum communione ſe ſeparant, 3 Io. 10. et 2 Petr. II, 2. ubi et βλασφημεῖν, quod h. l. eſt *male de religione dicere, eam erroris accuſare et mutare.* Ἵνα παιδευθῶσιν etc. eſt inter genera loquendi prouerbialia. Phaedrus: *ne quis diſcat prodeſſe improbis.*

Caput II.

1. Παρακαλῶ — ἀνθρώπων) Docet Apoſtolus, quae officia doctor religionis auditoribus debeat inculcare. Πρῶτον πάντων, hic ut Luc. XII, 1. et 2 Petr. I, 20, πρῶτον eſt ſine ἀνταποδότῳ dictum, qua forma et ſaepe apud Lucretium uox *principio* occurrit. Alii: *inprimis.* Grotius: *Hoc primum, inquit, praeſcribo; nam praeſcribet deinceps et alia.* Δεήσεις, προσευχαὶ, ἐντεύξεις, pro Synonymis poſſunt haberi. Vulgo ita diſtinguunt, ut δεήσεις ſint *depre-*

deprecationes pro malis auertendis; προσευχαὶ, *preces ad bona nobis obtinenda*; ἐντεύξεις *preces pro aliis.* Πάντας, hic intellige, ſiue infideles ſint, ſiue inimici.

2. ὑπὲρ — ἐν ὑπεροχῇ ὄντων) *Pro Regibus eorumque ſummis miniſtris.* Eſt autem h. l. βασιλεὺς κατ᾽ ἐξοχὴν *Imperator Romanus.* Cyprianus ad Proconſulem: *Hunc* (Deum nempe) *deprecamur — pro nobis et pro omnibus hominibus, et pro incolumitate ipſorum Imperatorum.* Ὑπερέχειν, uel ἐν ὑπεροχῇ εἶναι praecipue dicuntur Reges et Monarchae. Hinc 1 Petr. II, 13. τῷ βασιλεῖ, ὡς ὑπερέχοντι. Hoc autem loco τοὺς ἐν ὑπεροχῇ ὄντας intellige ſummos Imperatorum miniſtros, qui gladii ius habeant in Prouinciis. Heſychius: ἡγεμόνι ὑπεροχικῶς ἄρχοντι. Tertullianus in Apologetico: *Oramus etiam pro Imperatoribus, pro miniſtris eorum et Poteſtatibus.* Non ſummae autem tantum, ſed et ſecundae poteſtates recte ὑπερέχειν dicuntur. Gloſſar: ἐξοχὴ, ἡ ὑπεροχὴ, *excellentia, eminentia.* Poſt πάντων ἀνθρώπων hic diuerſos hominum ſtatus deſignare, minus erat neceſſe; frequenter autem apud utriusque linguae Scriptores a generalibus ad ſpecialia deſcendi ſolet. ἵνα ἤρεμον — διάγωμεν) *Vt uitam placidam et tranquillam agamus*, tuti a barbarorum inuaſione et a latronibus. *Vt pace ſerena Publica ſecuris exſultent otia terris.* Διάγειν ἐν ἠρεμίᾳ, Plutarchus in Timoleone dixit; et βίον μεθ᾽ ἡσυχίας διάγειν in Othone. Heſychius: ἡσυχία, γαλήνη, ἠρεμία. Paſſim Scriptores laudant Reges, ob ſecuritatem, non unius alteriusue, ſed gentium, totorumque populorum, eorum beneficio adeptam. Ob meritum iſtud quietis, quo nil melius ſubditi, nil maius poſſunt

poſſunt populi capere, pro Regibus hic Paulus ait preces fundendas. ἐν πάσῃ — σεμνότητι) *Pie atque decore*, Σεμνότης, *decorum*, ubi omnia fiunt ſicut decet, ſine turpitudine. Hoc obiter addidit, ut officii ſui Chriſtianos admoneret. Non ideo, inquit, nos tranquillitatem et ſecuritatem publicam optamus, ut ea abutamur ad commeſſationes et libidines; ſed ad ſacros coetus, ad probos pudicosque mores.

3. τοῦτο γὰρ — θεοῦ) Hoc nempe, ut oremus pro reipublicae rectoribus. Καλὸν, *pulcrum*, *honeſtum*, quod nos decet. Ἀπόδεκτον ἐνώπιον αὐτοῦ eſt, quod Hebr. XIII, 21. ἐνώπιον αὐτοῦ εὐάρεστον. Heſychius, hunc Apoſtoli locum reſpiciens, ἀποδεκτὸν, ἐπαινετὸν. Deus uult omnium hominum ſalutem, u. 4. decet igitur et nos omnibus hominibus bene precari. De uoce σωτῆρος cf. ſupra c. I, 1.

4. ὃς πάντας — σωθῆναι) *Qui omnes homines uult felices fieri.* Cf. 2 Petr. III, 9. Io. III, 17. καὶ εἰς — ἐλθεῖν) Ἀλήθεια hic eſt *religio*, ut ſaepius. Vt homines omnes felices reddantur, uult eos peruenire ad religionis chriſtianae cognitionem. Debemus itaque et nos dare operam, ut omnibus innoteſcat ueritas, et ei labori preces pro omnibus adiungere.

5. εἷς γὰρ θεὸς — Ἰησοῦς) *Vnus Deus*, ſc. omnium hominum, cuiuscunque ſint gentis et conditionis. Rom. III, 30. Μεσίτης, ὁ εἰρηνοποιὸς, ut Suidas explicat. Chriſtus ita uocatur, quia primum id obtinuit, ut Deus hominibus, in grauia peccata lapſis condonare uellet; deinde per

doctri-

doctrinam ſuam effecit, ut homines fauorem Dei optarent, et quaererent; quod beneficium eſt generale, et totius humani generis donum. Ἄνθρωπον hic intellige σχήματι εὑρηθέντα ὡς ἄνθρωπον. Phil. II, 8.

6. ὁ δȣ̀ς — πάντων) Ἀντίλυτρον, cf. Matth. XX, 28. Ipſe ſe morti obtulit, ut nos a poenis liberaret. τὸ μαρτύριον καιροῖς ἰδίοις) Non cohaerent haec uerba cum praecedentibus. Videtur igitur poſt πάντων periodus puncto eſſe finienda, et oratio ſic continuanda: *Haec eſt doctrina temporibus ſuis reſeruata*, quae ſuo tempore in omni terrarum orbe tradetur. Μαρτύριον enim h. l. eſt *doctrina*, cuius breuem ſummam Apoſtolus modo propoſuit.

7. εἰς ὃ — ἀπόςολος) Ad quam praedicandam et nunciandam ego conſtitutus ſum. Sic 2 Tim. I, 11. διδάσκαλος — ἀληθείᾳ) *Doctor gentium fidelis et uerus*, πιςὸς καὶ ἀληθὴς, nil falſum, nil adulterinum admiſcens.

8. βȣ́λομαι — τόπῳ) Merito dicit ἐν παντὶ τόπῳ, nam et Deus θέλει πάντας σωθῆναι, (u. 4.) et Chriſtus ὑπὲρ πάντων ἑαυτὸν ἀντίλυτρον ἔδωκεν, (u. 6.) Gregorius Naz. de precibus loquens, Epiſt. ad Euſeb. ἃς οἶδα μὴ τόποις ὁριζομένας. Eſt autem hic ſermo de precibus publicis, quas *uiri* in coetibus ſacris facere debent, non mulieres. Cf. u. 11. 12. ἐπαίροντας ὁσίȣς χεῖρας) Ἐπαίροντας, in coelum nempe. Apuleius de Socratis Deo: *Hic habitus orantium eſt, ut manibus in coelum extenſis precemur.* Χεῖρες ὅσιοι autem ſunt, quas καθαρὰς καὶ ἀμιάντȣς uocant alii Scriptores. Optime ergo *puras* uertebat uetus Interpres. Ita *puras manus* T. Liuius dixit. Contrariae,

ſacrilegae et impiae manus, in Ciceronis Philippicis. Symbolico hoc ritu Apoſtolus ipſam rem ſignificatam deſcribit, nimirum puritatem animi et actionum, quam docet eſſe neceſſariam, ut Religio noſtra Deo accepta ſit. χωρὶς — διαλογισμȣ̃) Nec in proximum ſimultate peccantes, nec in Deum diffidentia; id enim hic διαλογίζεσθαι. Vide Iac. I, 6. Matth. V, 24.

9. ὡσαύτως — κοσμεῖν ἑαυτὰς) Repetendum eſt poſt ὡσαύτως καὶ uerbum βȣ́λομαι, ex comm. 8. et uertenda haec uerba ſunt ita: *Similiter etiam uolo mulieres ueſtitu mundo, cum pudore et modeſtia ſe ornare. Grotius* poſt ὡσαύτως καὶ τὰς γυναῖκας minus commode ſupplet: *precari uolo.* Verum eſt quidem, utriusque ſexus preces Deum audire; ſed preces publicas in coetibus ſacris non debent facere mulieres. Καταςολὴ ſaepiſſime apud Graecos de ueſtitu. Heſychius: καταςολὴν, περιβολήν. *Suidas*: καταςολὴ, ςολή. Seneca Controuerſ. 2. 7. *Matrona — prodeat in tantum ornata, ne immunda ſit.* Xenophon Memorabil. II. τὸ σῶμα τῇ καθαρότητι κεκοσμημένην, τὰ δὲ ὄμματα αἰδοῖ, τὸ δὲ σχῆμα σωφροσύνῃ. Αἰδὼς, uerecundia uultus, parciloquio comitata; σωφροσύνη tam apertas actiones quam ſecretas complectitur. μὴ ἐν πλήγμασιν — πολυτελεῖ) *Non cincinnis, aut auro, aut margaritis, aut pretioſis ueſtibus.* Ἐν πλήγμασιν hic eſt, quod ἐν ἐμπλοκῇ τριχῶν uocat Petrus 1 Ep. III, 3. Bene Verſio uulgata: *non in tortis crinibus.* Sic *crines in nodum tortos* Martialis. Suidas de Caeſyra Polyſtrati uxore: πολλοῖς ἐκέχρητο καλλωπίσμασιν — καὶ τοῖς τῆς κεφαλῆς πλέγμασιν. Ἢ χρυσῷ) In Epiſtolis Ouidianis: *Veſte tegor uili, nullum eſt*

in

in crinibus aurum. Ἢ μαργαρίταις, non ἐν λίθων διαυγίαις, ut apud Suidam quis locutus. Seneca matronarum Romanarum luxum exagitans, de Beneficiis VII, 9. *Video uniones, non ſingulos ſingulis auribus comparatos — iunguntur inter ſe, et inſuper alii aliis ſuperponuntur.* Ἱματισμῷ πολυτελεῖ, qualis Luc. VII, 25. ἱματισμὸς ἔνδοξος. Quum autem haec ſint adiaphora, i. e. nec bona nec mala in ſe, ſenſus eſt: mulieres non tam debere ornare ſe auro, quam recte factis, ut ſtatim u. 10. dicitur.

10. ἀλλ' ὃ πρέπει — ἀγαθῶν) Bene ſenſum expreſſit Syrus: *ſed per opera bona* (nempe ſe ornent, ex praecedentibus) *ut decet feminas pietatem* (chriſtianam ſc.) *profeſſas.* Ὃ πρέπει, pro ὡς πρέπει. Θεοσέβειαν ἐπαγγέλλεσθαι, *pietatem profiteri* hic, et γνῶσιν ἐπαγγέλλεσθαι infra VI, 21. locutiones ſunt bene graecae. Sic Ioannes Antiochenus et Plutarchus, φιλοσοφίαν ἐπαγγέλλεσθαι. Anonymus apud Suidam, μαντικὴν ἐπαγγέλλεσθαι.

11. γυνὴ — ὑποταγῇ) Ἐν ἡσυχίᾳ, *in ſilentio.* Non debent interrogare in publico conuentu, ſi quid non intellexerint. Cf. 1 Cor. XIV, 35. Praeceptum hoc ex Synagoga eſt, ubi mulieres ſecluſum a uirorum aſpectu locum habent, et cum ſilentio, quae praeleguntur, aut dicuntur, auſcultant, Ἐν πάσῃ ὑποταγῇ, *cum ſumma obedientia.* In hac etiam re ſe poſtponant uiris.

12. γυναικὶ — ἐπιτρέπω) Virilibus officiis feminas fungi, prohibet et Romanum ius, L. I. ff. de poſtul. οὐδὲ αὐθεντεῖν ἀνδρὸς) *Non auctoritatem ſibi ſumere in uirum*, nec

ſumere ſibi munus, quod uirorum eſt. Vocem αὐθέντȣ dicit Phrynichus iam ſuo tempore uſurpari coepiſſe in ſignificatu δεσπότȣ. Hinc αὐθεντεῖν eſt ἐξȣσιάζειν. In uerſu graeco: γυναικὶ δ' ἄρχειν ȣ̓ δίδωσιν ἡ Φύσις. Apuleius 9. *Sed nec aequitas patitur, plus iuris habere uxorem quam maritum.* Similia praecepta habes in libro Hebraeo *Muſar.* ἀλλ' εἶναι ἐν ἡσυχίᾳ) Sc. βȣ́λομαι, γνώμην δίδωμι, aut quid ſimile. Volo *eam eſſe in otio*, i. e. non fungi publico munere.

13. Ἀδὰμ γὰρ πρῶτος ἐπλάσθη) Quod ſignum eminentioris in uiro dignitatis, cf. 1 Cor. XI, 8. 9.

14. καὶ ἀδὰμ ȣ̓κ ἠπατήθη) Nempe *prior*, quod repeti debet ἀπὸ κοινȣ̃ ex ſuperioribus: aut non fuit ſeductus a ſerpente. Argumentum ab imbecillitate ſexus deſumtum, cuius documentum ingens iam ab initio datum. Aequum autem eſt, id quod eſt imbecillius, parere ualentiori. ἡ δὲ γυνὴ — γέγονε) Ἐν παραβάσει γέγονε, *in culpa fuit.* Sirac. XXV, 24. ἀπὸ γυναικὸς ἀρχὴ ἁμαρτίας.

15. σωθήσεται δὲ — σωφροσύνης) *Conſequetur autem ſalutem cum procreatis liberis, ſi permanſerint in fide et amore et ſanctitate uitae cum temperantia.* Τεκνογονία h. l. ſignificare uidetur *ipſam ſobolem, progeniem, procreatos liberos*, ut hebr. יֶלֶד. Sic etiam Syrus intellexiſſe uidetur. Confirmatur haec ſententia eo, quod in plurali numero ſequitur ἐὰν μείνωσιν, cuius conſtructionis uix ratio poteſt reddi, niſi uerbum referas ad mulierem et liberos procreatos. Διὰ autem cum Genit. interdum poni pro σὺν, ἐν, (ut Rom. II, 27. IV, 11.) uix eſt, ut moneam. Senſus

ſus igitur eſt, mulierem in matrimonio uiuentem, omnino ſalutis compotem fieri cum ſuis liberis, ſi eos ſic educauerit, ut ſint et maneant boni Chriſtiani. Non debere mulierem ſalutem ſuam procurare docendo, ſed potius liberos educando. Nam educatio paruulorum usque ad pueritiae annos ad matres paene ſolas pertinet. Aliorum interpretationes, easque plurimam partem contortas, iam non commemoro.

Caput III.

1. Πιςὸς ὁ λόγος) Certiſſimum ac ueriſſimum eſt, quod dicam. Chryſoſtomus et Theophylactus haec ad proxime praecedentia retulerunt; ſed connectenda ſunt potius cum ſequentibus. εἴ τις — ἐπιθυμεῖ) *Si quis Epiſcopi munus quaerit, grauiſſimam functionem optat.* Ἐπισκοπῆς ὀρέγεσθαι, ut apud Diodor. Sic. L. XIV. ἡγεμονίας ὀρέγεσθαι. Apud Plutarch. de amore fratr. πορφύρας καὶ διαδήματος ὀρέγεσθαι. Ἐπισκοπὴ, פקדה, inſpectionem et praefecturam qualemcunque ſignificat, et in ſpecie eccleſiae inſpectionem. Ἐπίσκοπος h. l. eſt quilibet doctor et antiſtes. Ἐπιθυμεῖ, *quaerit, optat.* Neque id tunc ambitionis erat, ſed maximae fortitudinis, eo quod presbyteri munus non tantum cum grauiſſimis laboribus, ſed et cum ſummis periculis eſſet coniunctum, ideo quod hi maxime ad poenas raperentur. Καλοῦ ἔργου dicit, non καλοῦ ἀξιώματος, ut oſtendat, illud muneris non ob honorem expetendum, ſed ob miniſterium eius. Ἔργον h. l. *functio*, miniſterium.

2. δεῖ οὖν — ἀνεπίληπτον εἶναι) *Oportet epiſcopum talem eſſe, ut in eo nullus pateat reprehenſioni locus.* Vocem

ἀνεπίληπτος e *palaeſtra* ſumtam eſſe, docet *Krebſius* ad h. l. Proprie enim dicitur de pugili, qui omnes corporis partes ita tutas ab aduerſarii ictibus praeſtat, ut feriri non poſſit. Heſychius: ἀνεπίληπτον, ἄμεμπτον, ἀκατάγνωστον. Euripides: Oreſte: ἀνεπίληπτον ἠσκηκὼς βίον, ubi uetus Scholiaſtes: ἀναμάρτητον, ἀδιάφθαρτον, ἀβλαβῆ, οὐκ ἄξιον ἐπιπλήττεσθαι. μιᾶς γυναικὸς ἄνδρα) Non facile eſt intellectu, quis dicatur uir unius uxoris hic et u. 12. et Tit. I, 6. et quae ſit *uxor unius uiri*, c. V, 9. Hoc facile patet, non eſſe ſermonem de polygamia; eam enim prohiberi uix opus erat, quia illo tempore non fuit uſitata. Videtur itaque iuberi, ut epiſcopus tantum ſemel matrimonium ineat, neque ſecundas nuptias celebret. Pro hac ſententia militat, quod nuptiae ſecundae apud omnes gentes minus honoratae eſſent; alicubi et poenis nonnullis coërcitae. Neque uero Chriſtiani in ulla laudis parte cedere debebant gentibus, apud quarum multas ad feminina ſacerdotia nonniſi admiſſae uniuirae, ut *Tertullianus* nos docet de *Monogamia*, et ad uxorem L. I. et exhortatione caſtitatis. Vide *Grotium*, et *Wetſtenium*. Cauſſae uero, cur iteratum matrimonium uituperandum eſſe putarent, fuerunt fere hae: Fidem defuncto coniugi datam fallere exiſtimabatur ſuperſtes coniux, ſi ad ſecunda uota progrederetur; res periculoſa eſſe uidebatur, nouercam introducere in familiam, eique liberos prioris coniugis tradere; denique etiam libidinoſiorem eum putabant, qui alterum contraheret matrimonium. Paulus igitur ſe attemperat moribus iſtorum temporum, nec ſcribit legem omni tempore obſeruandam. Ex aliorum opinione a Paulo is dicitur eſſe aut fuiſſe uir plurium uxorum, qui poſt *repudiatam* uxorem

duxerit

duxerit aliam, ſeu quacunque de cauſſa, ſeu etiam propter prioris adulterium, quae eſt Hammondi inprimis ſententia. Camerario μιᾶς γυναικὸς ἀνὴρ eſt Periphraſis honeſti mariti; qui caſte cum uxore ſua uiuat, una contentus; et infra c. V, 9. *uxor unius mariti* eſt, quae cum ſuo marito caſte uixit. Ceterum haec uerba Apoſtoli non exigunt, ut Presbyter uxorem habeat, aut habuerit, ſed id permiſit, dum ne plures una habuerit. νηφάλιον — διδακτικὸν) Νηφάλιος, *ſobrius.* Gellius XII, 18. *Apud Lacedaemonios, illos ſobrios et acres uiros.* Sic *uirum ſobrium* dixit Cicero in Orat. pro Coelio. Σώφρονα, *modeſtum*, ad uitae tenorem pertinet, κόσμιον ad mores. Plutarchus Praecept. Polit. de Liuio Druſo: ἦν ἀνὴρ σώφρων καὶ κόσμιος, Herodian. I. κοσμίους τὸν τρόπον, καὶ σώφρονας τὸν βίον. Φιλόξενον, *hoſpitalem.* Erat et hoc Presbyterorum, aduenientes aliunde Chriſtianos domi ſuae excipere. Διὰ τὴν πρὸς τοὺς ξένους φιλανθρωπίαν, Galilaeorum (i. e. Chriſtianorum) θρησκείαν magnum incrementum cepiſſe ait Apoſtata Iulianus. Διδακτικὸν, qui aptus ſit aliis inſtituendis, uel etiam, qui doceat aſſidue, quod Vulgatus, qui *doctor* uertebat, ſagaciter aſſecutus eſt.

3. μὴ πάροινον — αἰσχροκερδῆ) Per πάροινον h. l. alii *uinoſum*, *uinolentum*, alii petulantem, *iniurioſum*, ὑβριστὴν intelligunt, cui poſteriori ſignificationi ipſe contextus fauet; in aprico enim eſt, πάροινον τῷ ἐπιεικεῖ, πλήκτην τῷ ἀμάχῳ, et αἰσχροκερδῆ τῷ ἀφιλαργύρῳ opponi. Πάροινος uocari poſſet *iniurioſus*, contumelioſus, etiam qui absque uino talis eſt. Hoc ſenſu Plutarchus Lib. an Seni ger. reip. Aridaeum regem hominem dicit fuiſſe, ὑπὸ τῶν ἀεὶ

κρατȣ́ντων παροινȣ́μενον, *ab iis, qui plus ualebant, contumelioſe tractatum*. Deinde παροινία auctore Heſychio, uel eo potius, unde is eam gloſſam hauſit, eſt, ἡ ἐκ τȣ̃ οἴνȣ ὕβρις καὶ οἵα δήποτε ἁμαρτία. Cf. *Kypke, Krebs. Loesn.* ad h. l. Μὴ πλήκτην, *non percuſſorem*, non manu promtum, qualis ille apud Gellium, XX, 1. Plutarchus in Catone maiore τῇ χειρὶ πλήκτην. Aut, non qui acerbo clamore corripiat et caſtiget, non μάχιμον, ut exponit Heſychius. Μὴ αἰσχροκερδῆ, deeſt in codicibus plurimis, Verſionibus et Patribus, probante *Griesbachio* omiſſionem. ἀλλ' ἐπιεικῆ, ἄμαχον, ἀφιλάργυρον) Ἐπιεικῆ, cf. Eph. IV, 5. Ἄμαχον, *non litigioſum*, ἀφιλόνεικον.

4. τȣ̃ ἰδίȣ — προϊςάμενον) Τȣ̃ ἰδίȣ οἴκȣ i. e. τῶν οἰκείων, bonum et diligentem patremfamilias hunc decet eſſe. Male enim committuntur aliena ei, qui ſua negligit. *Domum uniuscuiusque,* teſte Seneca epiſt. 74. *Romani ueteres puſillam rempublicam eſſe iudicauerunt,* et Chilo apud Plutarchum (Conuiu. Sapient.) δεῖν βασιλευομένῃ πόλει τὸν οἶκον προσεοικέναι dixit. Plutarchus in Coniug. praeceptis, εὖ ἡρμοσμένον τὸν οἶκον εἶναι δεῖ τῷ μέλλοντι καὶ ἀγορὰν καὶ φίλȣς ἁρμόζεσθαι. τέκνα — σεμνότητος) Τέκνα ἐν ὑποταγῇ, i. e. ὑποτεταγμένα, ὑπήκοα. Ἐν πάσῃ σεμνότητι, *cum omni modeſtia.* Intelligenda eſt modeſtia *liberorum*, non parentum.

5. εἰ δέ τις — ἐπιμελήσεται;) Εἰ δὲ hic ualet εἰ γάρ. Cicero ad Atticum ſuum X, 7. de Caeſare: *Iam, quibus utatur uel ſociis, uel miniſtris, ſi ii Prouincias, ii Rempublicam regent, quorum nemo duos menſes potuit patrimonium ſuum gubernare?* Auguſtus Caeſar apud Senec. Clement. I, 9. ad Cinnam, qui in ſe conſilium inierat: *Quo*

hoc

hoc animo facis? ut ipſe ſis Princeps? domum tueri tuam non potes.

6. μὴ νεόφυτον) *Non nouitium.* Syrus: *Ne ſit puer, recens diſcipulatu ſuo.* Intelligitur recens factus Chriſtianus. Sic et Gellii XVI, 7. *nouitii ac ſemidocti*; metaphora a plantatione deſumta. φυτάριον de homine minus ſolide inſtructo dixit et Arrianus IV, 8. in Epictetum. ἵνα μὴ — τȣ̃ διαβόλȣ) *Ne ſuperbia inflatus incidat in iudicium conuitiatoris*, ne hominibus occaſionem praebeat, male de ſe iudicandi. Τυφȣ̃σθαι eſt *uano ſtolidoque faſtu laborare.* Ioſeph. c. Apion. I, 3. πῶς ȣ̃ν ȣ̓κ ἄλογον τετυφῶσθαι τȣ̀ς Ἕλληνας ὡς μόνȣς ἐπιςαμένȣς τὰ ἀρχαῖα; *quis igitur non uideat, Graecos uano ſtolidoque faſtu laborare, quaſi ſoli rerum antiquarum cognitionem teneant?* Διάβολος ſignificat *maledicum, calumniatorem*, et κρίμα *iudicium*, quod de alio ſtatuimus. Alii intelligunt *Satanam*, et uertunt: *ne ſimili modo ut Satanas puniatur.* Sed prior interpretatio et rei et contextui eſt *aptior.*

7. δεῖ δὲ — ἔξωθεν) Μαρτυρία, *laus.* Οἱ ἔξωθεν, pro οἱ ἔξω, non-chriſtiani, Iudaei et Gentiles, Col. IV, 5. et alibi. ἵνα μὴ — τȣ̃ διαβόλȣ) *Ne ei macula grauis uitae praeſentis aut prioris a calumniatoribus obiici queat.* Poſſunt tamen duae Phraſes diſtingui, ut ἐμπίπτειν εἰς ὀνειδισμὸν ſit *incurrere in aliorum uituperium*, ἐμπίπτειν εἰς παγίδα τȣ̃ διαβόλȣ autem, *inſidias diaboli experiri.*

8. διακόνȣς — προσέχοντας) Διακόνȣς ὡσαύτως, ſc. χρὴ εἶναι. Σεμνȣ̀ς, *graues.* Μὴ διλόγȣς, *non mendaces, non bilingues.* Virgilius: *Tyriosque bilingues.* Vbi Ser-

 uius,

uius, *fallaces.* Μὴ οἴνῳ πολλῷ προσέχοντας, *non multo uino deditos.* Προσέχειν, *delectari aliqua re.* Philo de Prof. p. 472. E. ἑνὶ προσέχουσαν ἀνδρὶ, καὶ τὴν ἑνὸς ὁμιλίαν ἀγαπῶσαν, *uni deditam marito, et unius conſortio contentam.* Plutarch. Quaeſt. Rom. οὐ θεμιτὸν τῷ ἱερεῖ μεθύσκεσθαι.

9. ἔχοντας — συνειδήσει) *Retinentes Chriſtianam doctrinam, et puram conſcientiam.* Ἔχειν h. l. pro κατέχειν. Μυστήριον τῆς πίστεως, idem quod Col. IV, 3. τὸ μυστήριον τοῦ χριστοῦ, occulta religionis doctrina. Sic uocatur chriſtiana doctrina, quia Paganis occulta fuit iis temporibus.

10. καὶ οὗτοι — διακονείτωσαν) *Hi autem explorentur priusquam muneri admoueantur.* Non intelligitur exploratio ſcientiae, ſed uitae. Vox δοκιμάζεσθαι deſumta eſt ex iure Attico. Pollux. VIII, 6. Δοκιμασία δὲ τοῖς ἄρχουσιν ἐπηγγείλετο, καὶ τοῖς κληρωτοῖς, εἴτ' ἐπιτήδειοί εἰσιν ἄρχειν, εἴτε μή. At mos ea uoce deſignatus, non apud Graecos tantum obtinuit, ſed et Hebraeos Romanosque. Seneca Controuerſ. I, 2. *Ambitioſa* lex *eſt, ad ſacerdotium notae ſanctitatis admittit, inquirit in mores — in uitam.* Moris erat apud Chriſtianos, ut a presbyterio publicarentur nomina eorum, qui ipſi huic muneri uiderentur idonei, ut ſi quis in eccleſia haberet, quod culpet in iis, id proferat. Cf. *Grotium* ad h. l. ἀνέγκλητοι ὄντες) *Poſtquam apparuerit, nihil illis poſſe obiici.* Nam ſaepe *eſſe* dicitur id, quod palam apparet.

11. γυναῖκας — διαβόλους) Γυναῖκας, ſc. αὐτῶν, Diaconorum. Chryſoſtomus, Theophylactus, et poſt eos recentiores *diaconiſſas* expoſuere; ſed de iis agitur infra c. V. Sunt

Sunt igitur hic intelligendae uxores Diaconorum. Σεμνὰς, *graues*. Ita grauem feminam Apuleius in Apologia dixit. Μὴ διαβόλους, *non detrahentes*, ut Vulgata habet.

12. διάκονοι — ἰδίων οἴκων) Cf. ſupra com. 2. 4.

13. οἱ γὰρ καλῶς — ἐν χριστῷ Ἰησοῦ) *Qui enim laudabiliter perfunguntur miniſterio, gradum ſibi* (ad presbyteratum) *parant, et magnam libertatem dicendi in docenda religione.* In uoce βαθμὸν alludit ad ſecularem militiam. Hadrianus Imp. in ſententiis excuſ. cum Gloſſariis: ἐὰν καλὸς στρατιώτης γένῃ, τρίτῳ βαθμῷ δυνήσῃ εἰς πραιτώριον μεταβῆναι. Παρρησία, libertas in dicendo; et πίστις doctrina ipſa.

14. ταῦτά σοι — τάχιον) *Haec tibi ſcribo,* ſc. aliquanto reſtrictius, *quia ſpero, me breui futurum tecum.*

15. ἐὰν δὲ — ζῶντος) Ἐὰν δὲ βραδύνω, *ſi quid interuenerit autem,* quod me cito affore prohibuerit. ἵνα εἰδῇς, ut his litteris monitus, noris ea, quae alioqui coram fueram dicturus. Οἶκος θεοῦ, ſtatim explicatur per eccleſiam Dei; quae cur ita uocetur, patet ex Eph. II, 21. 22.

16. στύλος καὶ — μυστήριον) *Firmiſſimum fundamentum, quo nititur religio, et omnium confeſſione maximi momenti eſt haec reuelata religionis doctrina,* quae nempe ſequitur. Comma hoc parum commode cum praecedentibus uerbis connectitur, quanquam *Synedrium Magnum* hoc titulo paſſim honeſtari ait Lightfootus; idem uero multo incommodius a ſequentibus diuellitur. Nam particula καὶ, καὶ

ὁμολο-

ὁμολογουμένως nouae periodi initio non congruit. Deinde fre- quens eſt in hac epiſtola, Timotheum confirmante et exci- tante, praefandi formula, qua Paulus rem quampiam mox a ſe dicendam commendat ut *ueram*, *bonam* et *ſalubrem*, e. g. c. I, 15. IV, 9. 6. Similibus loquendi modis utun- tur Rabbini. Ita R. Leui Barcelonita rationem, quare li- berationis Iſraëlitarum e ſeruitute aegyptica, tot ſigna me- moralia in XV praeceptis ad Paſcha concurrentibus aſſig- nentur, hanc affert: *quia fundamentum id magnum ſit, et columna ualida legis ac religionis Iudaicae.* Maimonides: *Fundamentum fundamenti, et columna ſapientiae haec eſt* etc. Στύλος καὶ ἑδραίωμα per Hendyadin: *firmiſſi- mum fundamentum.* Ἀλήθεια, et εὐσέβεια, *religio*, quia et uera eſt, et ad pietatem ducit. Μυστήριον h. l. non eſt uniuerſa doctrina chriſtiana; (conſideratur enim ut pars ἀληθείας,) ſed grauiſſima pars illius doctrinae. Μέγα, quod grauiſſimum eſt, maximique momenti. Ὁμολογουμέ- νως, *omnium conſenſu et confeſſione.* Θεὸς ἐφανερώθη — ἐν πνεύματι) Pro Θεὸς alii legunt ὅς, alii ὃ. *Eraſmus* ad h. l. annotat: *Mihi ſubolet, Deum additum fuiſſe ad- uerſus hereticos Arianos. Camerarius: Non eſt autem di- uerſus ſenſus, ſiue ὃ legatur, ſeu Θεὸς.* Decidendi rationes de hac uarietate Lectionis *Griesbachius* accuratiſſime ex- poſuit. Codices uariant, aliis legentibus ὅ, aliis Θεὸς, pau- cis ὃ. Sed codices ſolos nihil decidere, omnibus notum eſt. E *Verſionibus* ſola Arabica polygl. legit Θεὸς, ce- terae omnes non Θεὸς, ſed pronomen ὃς ſiue ὃ. *Patres la- tini* omnes legunt *myſterium ſ. ſacramentum quod manife- ſtatum* etc. licet de Chriſto intelligant. A *Patribus grae- cis*, antiquiſſimis temporibus, rariſſime excitatus eſt hic

locus,

locus, ne contra Arianos quidem, initio controuerſiae Arianae. Sic Cyrillus Alex. non prouocat ad hunc locum contra Iulianum, negantem, Ieſum a Paulo unquam appellatum fuiſſe Deum; nec uocabulum θεὸς opponit Neſtorio. Referunt quidem hoc dictum ad Chriſtum, ſed ex hoc non ſequitur, eos legiſſe θεὸς, nonnulli enim Chriſtum ipſum μυστήριον nominare ſolebant. Θεὸς omnino legerunt Gregorius Nyſſ. Chryſoſtomus, Theodoretus, Damaſcenus, Oecumenius, Theophylactus. Ὅς legerunt Cyrillus Alex. et Theodorus Mopsueſt. Epiphanius, Gelaſius Cyzizen. ſ. Macarius Hieroſ. apud Gelaſium, teſte Wetſtenio. Praeterea ſermo inter opera Chryſoſtomi Tom. X. p. 764. ὁμολογουμένως μέγα ἐστὶ τὸ τῆς εὐσεβείας μυστήριον. ὤφθη ἀγγέλοις, ἐπιστεύθη ἐν κόσμῳ — αὐτῷ ἡ δόξα. Praeterea ὅς habuerunt codices eorum, qui Macedonium ſub Anaſtaſio Imp. ὅς in θεὸς mutaſſe narrarunt. Ὅ occurrit apud Gelaſium Cyzic. in Harduini Collect. Concil. T. I. p. 418. et in Serm. de incarn. inter opera Chryſ. T. VIII. p. 214. Apud Cyrillum Scythopol. legitur: ἐν ἱερουσαλὴμ τὸ μέγα τῆς εὐσεβείας ἐφανερώθη μυστήριον, et apud Nyſſen. antirrhet. adu. Apollinarem: εἶτα ἐπάγει τοῖς εἰρημένοις, ὅτι τὸ μυστήριον ἐν σαρκὶ ἐφανερώθη. καλῶς τοῦτο λέγων, οὗτος ὁ ἡμέτερος λόγος. Licet ex unaquaque harum lectionum elici poſſit ſenſus bonus, imo isdem, uidetur tamen ὅς praeferendum. Eſt enim haec lectio omnium difficillima, et ex ea uitio Librariorum facile oriri poterat ὅ uel ΘΣ. Si uera eſt lectio ὅς, colon ponendum eſt poſt μυστήριον, ut cum ὅς ſenſus incipiat, hoc modo: ὅς ἐφανερώθη ἐν σαρκὶ, ἐδικαιώθη ἐν πνεύματι (*ille*) *qui conſpicuus factus eſt in humana natura, filium Dei ſe eſſe oſtendit eo, quod miſit Spiritum.* Si legas ὅ, ponitur neutrum pro maſculino,

ſculino, et intelligitur Chriſtus ipſe eodem ſenſu. Πνεῦμα h. l. poteſt eſſe ipſe Spiritus ſanctus, uel etiam dona miraculoſa Spiritus. His enim Chriſtus ἐδικαιώθη, *iuſtificatus* eſt, i. e. declaratum eſt, Chriſtum eſſe eum, qualem ſe haberi uoluit, nempe filium Dei. Ipſe Chriſtus Io. XVI, 8. 10. ſimile quid dixit, uerbis his: Ἐκεῖνος (Spiritus S.) ἐλέγξει τὸν κόσμον — περὶ δικαιοσύνης etc. conuincet homines, me iuſtam cauſſam habere; me nempe eſſe eum, quem me eſſe dixi, filium Dei. Senſus eſt idem Rom. I, 4. quem locum et a nobis annotata uelim conferas. Idem ſenſus eſt, ſi πνεῦμα ſumas pro ui illa diuina, per quam Chriſtus miracula edidit. ὤφθη ἀγγέλοις) *Conſpectus eſt angelis.* Hoc de aſcenſu Chriſti in coelum commode intelligi poteſt. Poſſes etiam uertere: *Cognitus eſt angelis*, quia, ut Grotius monet, *uidere* apud Hebraeos ad omnem cognoſcendi modum transfertur. Poſt reſurrectionem Chriſti, et Spiritus S. effuſionem patuit angelis ratio et modus redemtionis humani generis, Eph. III, 10. 1 Petr. I, 12. Aliis ἄγγελοι h. l. ſunt *Apoſtoli*; illis enim Chriſtus in uitam redux ſaepius apparuit, ut eſſent teſtes reſurrectionis. ἐκηρύχθη ἐν ἔθνεσιν) i. e. Maieſtas pariter ac doctrina eius non inter Iudaeos tantum, ſed et inter gentes alias praedicata eſt. ἐπιςεύθη ἐν κόσμῳ) *Fides ei habita eſt in toto terrarum orbe*, nempe a magna parte hominum. ἀνελήφθη ἐν δόξῃ) *Suſceptus eſt in gloriam.* Ἐν pro εἰς. Δόξα autem hic uidetur eſſe ipſa *maieſtas diuina*, et tota Phraſis ſignificare idem cum Marc. XVI, 19. ἐκάθισεν ἐκ δεξιῶν τοῦ θεοῦ. Cf. Act. III, 21.

Caput

Caput IV.

1. Τὸ δὲ — λέγει) *Spiritus autem propheticus diſerte dicit.* Πνεῦμα hic eſt *Spiritus*, qui eſt in Prophetis et Apoſtolis. Heſychius: ῥητῶς, φανερῶς, *manifeſte*, *diſerte*. Λέγει, ſc. *per me*, Paulum. Reuelauit mihi Spiritus propheticus. ὅτε ἐν ὑϛέροις — πίϛεως) Ἐν ὑϛέροις καιροῖς h. l. non eſt temporibus ultimis, ſed ſecuturis, quo ſenſu ἐν χρόνῳ ὑϛέρῳ Plato in Phaedone dixit. Ἀποϛήσονται τῆς πίϛεως, deficient a chriſtiana fide. Munit Timotheum aduerſus ea, quae ipſo adhuc uiuente, erant euentura, ut patet infra u. 6. προσέχοντες — δαιμονίων) *Ita ut operam dent fraudatoribus et doctrinis diabolicis.* Πνεύματα πλάνα, *doctores erronei*, qui alios a ueritate ad errores ſeducunt; nam πνεῦμα interdum ſignificat Doctorem, qui impulſu Spiritus ſe loqui perhibet, ut 1 Cor. XII, 10. Πλάνος ſubſtantiue eſt *erro*, *ſeductor*, *impoſtor*; ſed uſurpatur etiam adiectiue, ut in Epigr. πλάνα δῶρα. Διδασκαλίαι δαιμονίων *doctrinae diabolicae*, i. e. *falſae*; nam omnis error a diabolo repetitur, unde falſi doctores uocantur eius miniſtri, 2 Cor. XI, 15. Alii intelligunt *doctrinas de daemonibus*. Tales doctrinas, qui diſſeminarent, iam tum Epheſi fuiſſe uidentur, Act. XIX, 13.

2. ἐν ὑποκρίσει ψευδολόγων) *Propter ſimulationem falſorum doctorum.* Nam ψευδόλογος h. l. eſt falſus doctor. Quia nempe hi fraudatores bonam ſpeciem prae ſe ferebant, ideo alii iis habebant fidem. *Beza* cenſet, hoc loco eſſe ἀντίπτωσιν, pro ἐν ὑποκρίσει ψευδολόγοις, et ſic etiam κεκαυτηριασμένοις etc. Sumit enim ψευδολόγων adiectiue, et refert ad πνεύμασι πλάνοις, ut τὸ ἐν ὑποκρίσει ſignificet modum

ψευδολο-

ψευδολογίας, quod nempe illa πνεύματα πλάνα per ὑπόκρισιν ſanctae uitae et ueracitatis doctrinae maxime mentiantur. Sed non opus eſt. κεκαυτηριασμένων — συνείδησιν) *Qui habent conſcientiam cauterio uſtam*, i. e. inuſtam notis criminum, quorum ſibi ſunt conſcii. Cauterio ſtigmata inuri ſolebant ſeruis fugitiuis, ſacrilegis, aliisue facinoroſis. Hinc improprie cauterio in conſcientia inuſti uocantur, conſcientia uulnerati, et grauiorum ſcelerum ſibi conſcii, talium praeſertim criminum, quae quum ab hominibus non puniantur, poenam tamen diuinam non effugiunt. Senſu non alieno ψυχαῖς καυτήρια προσάγειν, *animis cauteria admouere*, i. e. illos *uulnerare, excruciare* dicit Diodorus Sic. L. XX, c. 55. Claudianus: *Pectus inuſtae Deformant maculae uitiisque inoleuit imago.*

3. κωλυόντων — βρωμάτων) *Qui prohibent matrimonium inire, et iubent abſtinere a cibis etc.* Ante ἀπέχεσθαι eſt Ellipſis Participii κελευόντων, *iubentium* (*abſtinere a cibis*,) aut ποιούντων, quod addit Syrus. Similis fere ellipſis 1 Cor. XIV, 34. Haec figura, Syneſis dicta in aliis quoque Scriptoribus reperitur. Sic Phaedrus: *Non ueto dimitti, uerum cruciari fame*; ſupple: *iubeo*. Oecumenius: οὐκ ἔστι σφάλμα καλλιγραφικὸν, τὸ ἀπέχεσθαι βρωμάτων, ὡς ἐνίοις ἔδοξεν, οὐδὲ παρόραμα Ἀποστολικὸν, ἀλλὰ καὶ ὀρθῶς, εἰς τὴν Ἀτθίδα συνήθειαν διαπεφρασμένον. ὥσπερ τὸ. ἐκώλυσεν αὐτὸν μὴ ποιεῖν τὰ ἄτοπα, οὐ λέγει, ὡς εἰς ἀτοπίαν αὐτὸν προὔτρεπεν etc. Eraſmus Schmidius uult ἀπέχεσθαι poſitum eſſe pro τῷ ἀπέχεσθαι, *abſtinendo a cibis*; *dum abſtinentiam a cibis urgent*, *tanquam coelibatus altricem et conſeruatricem*. Βρώματα hic intellige ea, quae ſunt ex animalibus. Eius-

modi

modi doctrinis, de abſtinentia a nuptiis et ciborum parte potiſſima iam tum quodammodo fauebat Eſſenorum ſecta. Delapſi ſunt etiam poſthac Encratitae et aliae ſectae in huiusmodi errores. ἃ ὁ Θεὸς — τὴν ἀλήθειαν) *Quos Deus creauit, ut percipiantur cum gratiarum actione a Chriſtianis, et ab iis qui ueritatem agnoſcunt,* eam nempe ueritatem, quam ſtatim u. 4. commemorat. Εἰς μετάληψιν eſt ualde proprie dictum, nam μεταλαμβάνειν τροφῆς eſt *ueſci.* Eſt etiam Hebraeorum mos uetus, ne cibus ſumatur, niſi actis Deo gratiis, qui eos noſtris uſibus condidit.

4. ὅτι πᾶν κτίσμα Θεοῦ καλὸν) *Quicquid Deus creauit, eſt bonum.* Κτίσμα Θεοῦ uidetur poni ὑπὸ Θεοῦ ἐκτισμένον. Ita Pſ. CL, 6. πᾶσα πνοὴ eſt, πᾶν πνοὴν ἔχον. Reſtringenda autem eſt Apoſtoli locutio ad rem eſcariam, πᾶν βρῶμα. καὶ οὐδὲν — λαμβανόμενον) Prouerbiale erat apud gentiles, nihil ex donis a Diis datis ἀπόβλητον, *ſpernendum* eſſe. Homer. Iliad. γ. u. 65. οὔτε ἀπόβλητ' ἐστὶ θεῶν ἐρικύδεα δῶρα. Fundatur ueritas iſta in uerbis Dei ipſius, Gen. I, 30. Cf. Rom. XIV, 6. 1 Cor. X, 30.

5. ἁγιάζεται — ἐντεύξεως) *Eſt enim purum et licitum per doctrinam diuinam et preces.* Ἁγιάζεσθαι, purum, licitum eſſe. Cibi autem liciti ſunt *per doctrinam chriſtianam*, quae illud diſcrimen ciborum tollit, admonetque uerum Dei cultum non eſſe in rebus externis. *Preces* etiam faciunt, ut cibum quemuis, non in ſe noxium, ſine metu ſumere poſſimus.

6. ταῦτα ὑποτιθέμενος τοῖς ἀδελφοῖς) *Hoc Chriſtianos docens.* Nam ὑποτίθεσθαι eſt *docere, monere, inſtituere,*

praecipere, ſed amice et leniter, non ſeuere et coacte, ut Ioſephi et Philonis loca probant apud Krebſium et Loesnerum. Heſych: ὑποτίθεται, συμβουλεύει, ὑποθήκη, παραίνεσις, διδασκαλία. καλὸς — χριστοῦ) Ἔσῃ, i. e. oſtendes, te talem eſſe. ἐντρεφόμενος τοῖς λόγοις τῆς πίστεως) *Innutritus doctrinis fidei.* Ita apud Plutarchum in Pyrrhi uita: ἐντρέφεσθαι τοῖς ἔθεσιν, apud Arrianum IV, 14. in Epictetum: τοῖς διαλογισμοῖς ἐντρέφεσθαι. Sic Seneca c. 21. ad Polybium: *liberalibus diſciplinis innutritus,* et epiſt. 2. *ingeniis certis immorari et innutriri.* Cf. etiam Loesnerum ad h. l. ᾗ παρηκολούθηκας) *Quam es aſſecutus* nimirum ſenſu et intelligentia. Apud Platonem paſſim ἐπακολουθεῖν ſic dicitur.

7. τοὺς δὲ — παραιτοῦ) Affanias procul habe a te eorum, qui uel ex Paganismo uel Iudaismo ad Chriſti cultum transierunt. Fabulas iſtas, uel inanes doctrinas, de quibus ſupra c. I, 4. uocat *profanas,* quia nulla Dei reuelatione nituntur; deinde *aniles,* i. e. abſurdas, non minus quam illas, quas aniculae puerulis recitant. Aniles ineptias dixit Cicero in Tuſculanis. Tales apud Gellium XVIII, 7. *res inanes et friuolae, tanquam mulierum uoces praeficarum.* Παραιτεῖσθαι eſt ἀποστρέφεσθαι. γύμναζε — εὐσέβειαν) *Exerce te potius ad ueram pietatem.* Γυμνάζειν proprie eſt exerceri in Gymnaſiis. Inde coepit transferri ad omnia, quae agendo diſcimus. *Exercere ſe ad pietatem* commode dicitur; uirtutes enim (i. e. habitus uirtutum,) citra iugem et aſſiduam exercitationem nequaquam acquiruntur. Sic πρὸς ἀρετὰς γυμνάζεσθαι Arrianus III, 22. in Epictetum. Heſychius: γυμνάζεται, ἀσκεῖται. Γυμνασία, ἄσκησις, μελέτη.

8. ἡ γὰρ σωματικὴ — ὠφέλιμος) *Corporea enim exercitatio ad breue tempus utilis eſt.* Per σωματικὴν γυμνασίαν nonnulli abſtinentiam a coniugio, uino, cibis melioribus etc. alii uero corporalem exercitationem, qualis athletarum, pugilum etc. intelligunt; non ut Timotheum illi operam nauaſſe, at Paulum ex occaſione uerbi γυμνάζειν metaphorice poſiti, de γυμνασίᾳ proprie ſumta locutum exiſtiment. Vtriusque generis exercitatio intelligi poteſt. Oppoſitione et ſententia non diſſona apud Stobaeum Pythagoraeus ille, Serm. I. ἰσχύειν τῇ ψυχῇ μᾶλλον ἢ τῷ σώματι αἱρȣ̃. Ὀλίγον pro ὀλίγα accipi poteſt, ut ſenſus ſit: *Corporalis illa exercitatio ad pauca confert*, puta, futilis certaminis uictoriam, paucorum dierum ſermones, coronam frondeam, et ſimilia; uel πρὸς ὀλίγον, ut Iac. IV, 14. intellige χρόνον. Ita ſenſus erit: ad modicum temporis ſpatium exercitatio corporis uitam et uiriculas fouet, quum nempe ſenectus et mors uel robuſtiſſimos obruant. Seneca c. XI. Conſolat. ad Marciam: *Quam bene* (homo) *lacertos exercuit, cuiuslibet ferae pabulum, cuiuslibet uictima.* ἡ δὲ εὐσέβεια — ὠφέλιμός ἐςιν) Πρὸς πάντα hic, ut 1 Cor. XIII, 7. Phil. IV, 13. et ſaepiſſime in his libris, intellige *fere omnia*, uel *pleraque omnia.* Facit enim pietas permultum ad laetam atque tranquillam negotiorum adminiſtrationem, et reddit nos idoneos felicitati illi aeternum percipiendae. Poſſis etiam πρὸς πάντα ſubintelligere χρόνον, *in omne aeuum.* ἐπαγγελίαν — μελλȣ́σης) *Cui praemia promiſſa ſunt et huius praeſentis et futurae uitae.* Τὴν νῦν ζωὴν exponas animi pacem et tranquillitatem, bona uitae huius etc. Luc. XVIII, 30. Matth. VI, 33. Seneca Epiſt. 79. Nulli non uirtus et uiuo et

mortuo

mortuo gratiam retulit, ſi modo illam bona ſecutus eſt fide.

9. πιςὸς — ἄξιος) Cf. ſupra I, 15. Referunt quidam ad ſequentia. Ego ad praecedentia referre malim. Omnino enim omnium Chriſtianorum uel maxime intereſt ſcire, uirtuti parata eſſe praemia.

10. εἰς τῦτο — θεῷ ζῶντι) Κοπιῶμεν καὶ ὀνειδιζόμεθα, *perferimus labores ac contumelias.* Pro ὀνειδιζόμεθα, alii legunt ἀγωνιζόμεθα, *moleſtias perferimus.* Ἠλπίκαμεν, enallage pro ἐλπίζομεν. Ideo libens, inquit Apoſtolus, laboribus maceror, obloquiis et conuiuiis laceror, quia in Deo confido, nimirum, uitae huius meae perpeſſitiae in illa altera rationem ab eo habitum iri. Cicero, ut nil maius tamen, aut optabilius exiſtimans, ad nudam nominis immortalitatem acquirendam labores tolerandos dixit. Tuſculan. I. *Neſcio quomodo inhaeret in mentibus quaſi ſeculorum quoddam augurium futurorum: quo quidem demto, quis tam eſſet amens, qui ſemper in laboribus et periculis uiueret?* et in Catone maiore: *Quis tantos labores diurnos nocturnosque domi militiaeque ſuſciperet, ſi iisdem finibus gloriam quibus uitam eſſet terminaturus?* ὅς ἐςι — πιςῶν) i. e. ὅς ἐςι σωτὴρ πάντων μὲν ἀνθρώπων, μάλιςα δὲ τῶν πιςῶν. De uoce σωτὴρ cf. c. I, 1. Vult quidem Deus omnes homines aeternum felices reddere, ſed Chriſtianos certiſſime felices reddet. Hierocles: μισεῖ μὲν ὐδένα ἀνθρώπων, τὸν δὲ ἀγαθὸν διαφερόντως ἀσπάζεται.

12. μηδείς σῦ — ἐν ἁγνείᾳ) Μηδεὶς καταφρονείτω, *effice, ne quis contemnat* uel *contemnere poſſit* tuam iuuentutem;

tutem; ne praebeas occaſionem etc. Ἐν λόγῳ, ἐν ἀναστροφῇ, *non in doctrina ſolum, ſed et uita et conuictu.* Lactant. IV, 23. Homines malunt exempla, quam uerba. Seneca Epiſt. 6. *Longum iter eſt per praecepta, breue et efficax per exempla.* Ἐν ἀναστροφῇ, ἐν βίῳ, ἐν πολιτείᾳ, in *conuerſatione*, ut bene Vulgatus et Gloſſarium. *Im Umgang.* Ἐν πνεύματι, deeſt in multis codicibus et Patribus, et in uerſionibus antiquis pleriſque. Si genuina uerba ſunt, intelligi uidetur *ſenſus chriſtianus.* Adhortaretur Paulus Timotheum, ut huic ſenſui chriſtiano accommodate uiuat. Πίστις h. l. eſt *bona fides in omni uiuendi ratione*; nam ſermo hic eſt de officiis uitae communis.

13. ἕως ἔρχομαι — τῇ διδασκαλίᾳ) Πρόσεχε τῇ ἀναγνώσει, aſſiduus eſto in legendis prophetis, pſalmis, aliisque libris. Intellige lectionem in publicis conuentibus. Ἕως ἔρχομαι, tum nempe ego te plenius inſtruam. Solatur eius laborem.

14. μὴ ἀμέλει — τοῦ πρεσβυτερίου) *Fac, ut recte utaris dono, collato tibi ex praedictionibus pronuntiatis tum, quum manus tibi a presbyteris imponerentur.* Μὴ ἀμέλει, *noli negligere*, i. e. recte utere. Χάρισμα, h. l. eſt donum docendi, cohortandi, conſtantia, amor ueri. Διὰ προφητείας, *ui praedictionis.* Cf. c. I, 18. Paulus ipſe Timotheo manus impoſuerat, 2 Tim. 1, 6. ſed mos erat, ut etiam, qui adeſſent Presbyteri, una cum coetus ſui principe, manus imponerent. Fuit autem manuum impoſitio ſemper coniuncta cum precibus, quibus expetebantur a Deo dotes homini neceſſariae. Vult dicere Apoſtolus: Diſpenſator es; collator exacturus eſt omnis optimi tibi dati rationem.

15. ταῦτα μελέτα, ἐν τούτοις ἴσθι) Arrianus I, 1. in Epictetum: ταῦτα ἔδει μελετᾷν — ἐν τούτοις γυμνάζεσθαι. *Heſychius:* μελετᾷ, ἀσκεῖ, γυμνάζεται. μελέτη γὰρ ἄσκησις. Ἐν τούτοις ἴσθι, i. e. *in his totus occupatus eſto.* Aelian. Var. Hiſt. L. IV, 8. ἐν τούτοις ἦν, et IX, 4. de Polycrate: ἐν Μούσαις ἦν. Horatius: omnis in hoc ſum. ἵνα σοῦ — πᾶσιν) *Vt de profectu tuo inter omnes conſtet.* Προκόπτειν et προκοπὴ de diſcipulis dicuntur. Hoc loco dicitur de profectibus in munere recte adminiſtrando. Ἐν πᾶσι, *inter omnes, apud omnes.* Alii neutraliter accipiunt, *in omnibus rebus.*

16. ἔπεχε — διδασκαλίᾳ) *Animum attende tibi ipſi,* quomodo uiuas, *et doctrinae,* inſtitutioni, quomodo doceas. Ἐπέχειν hic ponitur pro προσέχειν, animum intendere. ἐπίμενε αὐτοῖς) *His eſto intentus.* Ἐπίμενε, hic eſt, quod 2 Tim. IV, 2. ἐπίστηθι, quod apud Heſychium ἐπίκεισο. Vulgatus *inſta illis,* nempe tibi ipſi et doctrinae tuae. Cf. 2 Tim. III, 14. τοῦτο γὰρ — ἀκούοντάς σου) Tu ipſe ſeruaberis, et alios ad ſalutem aeternam adduces. Emendationem et ſalutem aliorum tuum lucrum facies. Ariſtoteles Nicomach. IX, 9. de uiro bono: αὐτὸς ὀνήσεται τὰ καλὰ πράττων, καὶ τοὺς ἄλλους ὠφελήσει.

Caput V.

1. Πρεσβυτέρῳ μὴ ἐπιπλήξῃς) Vox πρεσβυτέρου h. l. non ad dignitatem et ordinem, ſed ad aetatem refertur. D. Halicarnaſſ. 2. Πρεσβυτέρους καὶ τοὺς ἀρίστους καὶ τοὺς γέροντας εἰώθασιν οἱ παλαιοὶ λέγειν. Μὴ ἐπιπλέξῃς, *ne increpa, ne obiurga,* mone cum ea qua decet, reuerentia. ἀλλὰ παρα-

κάλει

καλει ὡς πατέρα) Sic πρὸς τὰς γονέας καὶ πρὸς τὰς πρεσβυτέρους σωφροσύνην Demoſthenes contra Ariſtogit. coniunxit. Plutarchus de Apollonii filio: αἰδούμενος τοὺς πρεσβυτέρους — ὡς πατέρας. Cicero Famil. V, 8. de P. Craſſo iuuene: *Me ſicut alterum parentem obſeruat.* νεωτέρους ὡς ἀδελφοὺς) Apte et hoc praecipit Paulus, quia iuuenis Timotheus; nam *frater* benigna appellatio parium inter ſe.

2. πρεσβυτέρας — ἁγνείᾳ) Vult idem diſcrimen aetatum in feminis obſeruari, ſed plus eſt cautionis, ne aut amori aut ſuſpicioni qua pateat feneſtra ex blanditiis. Quapropter addit Apoſtolus: ἐν πάσῃ ἁγνείᾳ, *cum ſumma caſtitate.*

3. χήρας — ὄντως χήρας) Beneficiis adiuua uiduas etc. Nam recte τιμᾶν h. l. exponitur *ſuſtentare*, *beneficiis adiuuare*, ut Matth. XV, 4. 5. quo ſenſu et Latini interdum hoc uerbum uſurpant. *Vere uiduae*, hic ſunt, non nomine tantum uiduae, ſed et congrua uirtute conſpicuae. Sic apud Hieroclem in Pythag. carm. ὁ ὄντως πατήρ. Heſychius τὸ ὄντως, τὸ ἀληθῶς. Secundum alios *uere uiduae* ſunt aliena ope deſtitutae, quae nec liberos habent, nec cognatos.

4. εἰ δέ τις — εὐσεβεῖν) *Si qua uidua autem liberos et nepotes habeat, diſcant prius hi pietatem exercere in ſuos.* Debent nempe liberi et nepotes alere matrem, nec turbare diaconos, et eleemoſynas expetere. Ἔκγονα, τέκνα τέκνων, *nepotes.* Μανθανέτωσαν nonnulli pro μανθανέτω poſitum exiſtimant, ut ſit tranſitus a ſingulari ad numerum pluralem. Sed rectius de liberis uiduarum haec intelliguntur. Nam εὐσεβεῖν τὸν ἴδιον οἶκον proprie eſt uenerari,

colere familiam ſuam, i. e. *ſuſtentare*, ut τιμᾶν u. 3. Οἶκος, *familia*, et omnes qui ad eam pertinent, matres etiam et auiae. Paullo aliter, ſed eodem ſenſu, Chryſoſtomus: μανθανέτωσαν δεῖν πρῶτον τὸν ἴδιον οἶκον εὐσεβεῖν, i. e. εὖ ποιεῖν τοὺς προγόνους, ſciant, oportere primum omnium propriam cuiusque familiam debere pietatem colere erga maiores ſuos. καὶ ἀμοιβὰς — προγόνοις) Ἀμοιβὰς ἀποδιδόναι, *gratiam referre*, *beneficia beneficiis rependere*. Sic apud Euripidem in *Oreſte* u. 467. Oreſtes de auo ſuo et auia, qui paruulum ſe educauerant, dicit: οἷς ἀπέδωκ' ἀμοιβὰς οὐ καλάς.

5. ἡ δὲ ὄντως — καὶ ἡμέρας) Μεμονωμένη, *dereli-cta*, *ope deſtituta*, cognatis et liberis carens. Plutarchus de malignit. Herodis: Λακεδαιμονίους μονωθέντας καὶ γενομένους συμμάχων ἐρήμους, *derelictos et a ſociis deſtitutos*. Terentius Andria: *Haec ſola 'ſt mulier*; ubi Donatus: *Sine auxilio*, *ſine defenſoribus*. Ἤλπικεν ἐπὶ τὸν θεὸν, καὶ προσμένει, i. e. ἐλπίζουσα ἐπὶ τ. θ. προσμένει etc. Duplex Hebraismus; Praeteritum pro Praeſenti, et uerbum cum copula uice Participii. Νυκτὸς καὶ ἡμέρας, *aſſidue*. Cicero Tuſcul. 2. *Quae meditare quaeſo dies et noctes.*

6. ἡ δὲ — τέθνηκε) *Laſciua autem*, *in deliciis agens*, *uiua inſtar mortuae eſt*. Gloſſarium: Σπαταλῶ, *delicias ago*. Aliud Gloſſarium: *Delicatus*, σπάταλος. *Deliciae*, σπατάλαι. Cf. Loesnerum. Ζῶσα τέθνηκε, mortua inter uiuos uiuit, nulla officia ab ea exſpectari poſſunt; de hac deſperandum eſt. Seneca Epiſt. 77. de luxurioſa uita: *Iſta uita non mors eſt?* Epiſt. 60. *Hos itaque — animalium loco numeremus, non hominum: quosdam uero*

ne

ne animalium quidem, ſed mortuorum. Et ſtatim: *mortem ſuam anteceſſerunt.*

8. εἰ δέ τις — ἀπίστου χείρων) Grauiter accuſat liberos et nepotes diuites, qui ſinebant eccleſiae oneri eſſe eos, quos ipſi alere debebant. Ἴδιοι, iuncti ſanguine. Οἰκεῖοι, qui ad familiam pertinent, ſunt praecipue parentes; cf. u. 4 *conſanguinei* Graecis, οἱ κατὰ γένος προσήκοντες. Οὐ προνοεῖ, *non proſpicit.* Heſychius: προνοεῖ, ἐπιμελεῖται. Τὴν πίστιν ἤρνηται, *religionem contemnit,* factis nempe eam fidem deſtruens, quam uerbis aſſerit. Καὶ ἔστιν ἀπίστου χείρων, *Ethnico peior,* quia Ethnici ſuas primum domos tutantur, ſuasque neceſſitudines fouendas omnibus modis cenſent. Galgacus apud Tacitum: *Liberos cuique ac propinquos Natura cariſſimos eſſe uoluit.* Cicero in Epiſt. ad Capitonem: Suos quisque debet tueri.

9. χήρα — γυνή) *Eligatur,* admittatur in numerum earum, quibus ex oblationibus alimenta praebentur. Videntur hae uiduae ſimul fuiſſe diaconiſſae, quarum munus in eccleſia uetere eſt notum. χήρα igitur h. l. eſt honoris nomen, ut in Epiſt. Ignatii ad Smyrn. ἀσπάζομαι τὰς παρθένους τὰς λεγομένας χήρας. Ἔλαττον h. l. aduerbialiter ſumitur: *non minor ſexaginta annorum.* Γεγονυῖα ἑνὸς ἀνδρὸς γυνή, quae in caſto matrimonio uixit. Cf. ſupra c. III, 2. Intelligitur ergo mulier, quae fidem marito ſuo ſeruauit.

10. ἐν ἔργοις καλοῖς μαρτυρουμένη) *Quae laudem habet uirtutis,* et uitae honeſtae. εἰ ἐτεκνοτρόφησεν — ἐπηκολούθησε) Τεκνοτροφεῖν, *liberos alere et educare.* Gentes liberos ob paupertatem exponere ſolebant. Sunt uero mulie-

mulieres, quae liberos educauerunt, patientes laboris. Εἰ ἁγίων πόδας ἔνιψεν, i. e. *ſi hoſpitalis fuit.* Nam *pedes lauare* in illis regionibus fuit pars hoſpitalitatis. Intelliguntur autem commoditates, quae praebentur peregre uenientibus. Εἰ θλιβομένοις ἐπήρκεσεν, *ſi afflictis opem tulerit.* Heſychius ex hoc Apoſtoli loco: ἐπήρκεσεν, ἐβοήθησεν. Idem ἐπαρκεῖ, χορηγεῖ, βοηθεῖ. Pollux III, 23. Πολύδωρος τοῖς δεομένοις ἐπαρκῶν. Apud Pindarum legitur ἐπαρκεῖν φίλοις. Ἐπακολουθεῖν hic eſt, occaſiones benefaciendi ſectari, curare ne elabantur.

11. νεωτέρας δὲ χήρας παραιτοῦ) Νεωτέρας h. l. intellige minores ſexagenariis. Παραιτεῖσθαι, recuſare, h. l. eſt non admittere neque referre in numerum earum, quibus ex eccleſiae opibus alimenta praeberentur. Cf. comma 9. ὅταν γὰρ — θέλουσιν) Ὅταν καταστρηνιάσωσι τοῦ χριστοῦ, i. e. ὅταν στρηνιάσωσι κατὰ τοῦ χριστοῦ (ut καταγινώσκειν τινὸς pro γινώσκειν κατά τινος.) *quum enim in uitam diſſolutam prolapſae fuerint contra Chriſti praeceptum.* Στρηνιᾷν, *luxurioſe, in deliciis uiuere.* Deſignantur mulieres, quae de eleemoſynis uiuebant delicate ac ſuauiter, abuſae eccleſiae alimentis ad uoluptates. *Volunt nubere*, quia nempe taedet eas ſeruitutis et operae, quam eccleſiae promiſerant.

12. ἔχουσαι — ἠθέτησαν) *In eo damnandae, quod primam fidem* (eccleſiae datam) *irritam fecerunt.* Damnandae ut milites deſertores; nam uerbis πίστιν ἠθέτησαν ad ſecularem militiam alludere uidetur Apoſtolus. Frangunt illam fidem, quam eccleſiae dederant, profeſſae ſe ei ſoli ſeruire uelle.

13. ἅμα

13. ἅμα δὲ — τὰς οἰκίας) *Simul autem conſueſcunt otioſae eſſe et ambulatrices.* Ἀργαὶ μανθάνουσι, pro ἀργίαν μανθάνουσι, uel ἀργὰς εἶναι μανθάνουσι. Talis conſtructio in his *Luciani* uerbis; (Charonte) τὰς κεφαλὰς ἀπότεμνε — ὡς εἰδῶσιν ἄνθρωποι ὄντες, pro ἀνθρώπους ἑαυτοὺς εἶναι. Prou. VII, 11. οὐ μόνον — μὴ δέοντα) Eſt Epanorthoſis; quaſi dicat: parum eſt quod dixi, eas eſſe otioſas; fuerat enim id tolerabilius. Satius enim eſt, otioſam eſſe, quam male agere. Φλύαροι, *leues, futiles, et importunae locutrices,* ut Gellius loquitur. Bene et hoc uitium, ut otioſitati, ita et diſcurſationi coniunctum. Euripides Phoeniſſis: ἡδονὴ δέ τις γυναιξὶν οὐδὲν ὑγιὲς ἀλλήλαις λέγειν. Περίεργοι, *curioſae*, i. e. de alienis negotiis ſciſcitatrices. Seneca de Tranquill. animi, c. 12. *Ex hoc malo* (otioſam per aliorum domos diſcurſationem intelligit,) *dependet illud teterrimum uitium, auſcultatio, publicorum ſecretorumque inquiſitio, et multarum rerum ſcientia, quae nec tuto narrantur, nec tuto audiuntur.*

14. βούλομαι οὖν — οἰκοδεσποτεῖν) Vult Apoſtolus, iuniores uiduae ut nubant, ne quaeſitum aliunde uagentur. Plutarchus de Educat. de matrimonio loquens: Δεσμὸς οὗτος τῆς νεότητος ἀσφαλέστατος. Τεκνογονεῖν. Claudianus: *Naſcitur ad fructum mulier, prolemque tuendam.* In L. II. Cod. de indicta uiduit. *Mulieres ad hoc Natura progenuit, ut partus ederent.* Verbum οἰκοδεσποτεῖν ſignificat ius illud, quod in recens nuptas tranſibat, quum primum domos maritorum ingrederentur. Hinc οἰκοδέσποιναι Graecis, et *Dominae* apud Latinos. Apud Apoſtolum autem τὸ οἰκοδεσποτεῖν non nudam tantum matrumfamilias poteſtatem,

teſtatem, ſed et eiusmodi poteſtati curam adhaerentem deſignat. μηδεμίαν — χάριν) *Nullam dare praetextum inimicis ad maledicta.* Ἀφορμὴ, *praetextus, uel occaſio rumorum fabularumque.* Apud Senecam Controuerſ. II, 6. ille: *Vxorem mature duxi — quod ad omnem me tutum fabulam praeſtitit.* Ὁ ἀντικείμενος hic non eſt Diabolus, ſed e Iudaeis uel Gentibus obtrectator quispiam. In Gloſſis, ἀντικέιμενος, *aduerſarius, obtrectator.*

15. ἤδη — Σατανᾶ) i. e. *defecerunt a chriſtiana religione*, quum nempe uiderent, uitam iſtam otioſam et diſſolutam Chriſtianis improbari. Ἐκτρέπεσθαι Paulo eſt declinare a uia recta. Ὀπίσω τȣ̃ Σατανᾶ, *ſecutae ſunt Satanam*, i. e. ad idololatriam redierunt; nam ὀπίσω, אחר uel אחרי uerbis eundi et ſimilibus additum, ſignificat *ſequi.* Σατανᾶς hic conſideratur ut ὁ θεὸς τȣ̃ αἰῶνος τȣ́τȣ, 2 Cor. IV, 4.

16. εἰ δέ τις — ἐπαρκέση) Πιςὸς ἢ πιςὴ, *Chriſtianus aut Chriſtiana.* Ἔχει χήρας, nempe in ſua affinitate, propinquitate ſanguinis ad ſe pertinentes. Ἐπαρκέιτω ἀυταῖς, *ſubueniat illis*, ut u. 10. Καὶ μὴ βαρείσθω ἡ ἐκκλησία, *ne oneretur eccleſia*, nempe ſumtibus. ἵνα ταῖς ὄντως χήραις ἐπαρκέση, ut eccleſia habeat, unde ſubueniat iis, quae ita uiduae ſunt ut aliena ope indigeant.

17. οἱ καλῶς — ἀξιȣ́σθωσαν) *Qui munere ſuo bene funguntur Presbyteri, plus ſtipendii accipiant.* Προεςῶτες ſunt, qui 1 Theſſ. V, 12. προϊςάμενοι. Τιμή h. l. eſt *praemium.* Sic Sirac. XXXVIII, 1. τίμα τὸν ἰατρὸν, et ſtatim: δόμα λήψεται. Matth. XV, 6. Eodem ſenſu Cicero ſcribit: (Epiſt. famil.) curaſſe ſe, ut medico *honos* habere-

haberetur. Διπλὴ τιμὴ *eſt plus ſtipendii, maius ſtipendium* quam illud, quod accipiebant uiduae, quae etiam publicis ſumtibus iuuandae erant. Διπλὴ igitur ſumitur indeterminate; nam ut numerus determinatus intelligatur, uix patitur uox μάλιςα. Si omnes *duplum* accipere debebant, ii ſane, qui doctrinae Euangelii uacabant, nihil retuliſſent amplius. Διπλοῦς hoc ſenſu habes Ieſ. XL, 2. Ierem. XVI, 18. Vxorem deformem διπλοῦν κακὸν, *duplex malum*, i. e. multo maius malum uocat Achilles Tatius L, I. μάλιςα — διδασκαλίᾳ) Repetendum in contextu: τιμῆς διπλῆς ἀξιούσθωσαν. Οἱ κοπιῶντες ἐν λόγῳ καὶ διδασκαλίᾳ, *qui aliis inſtituendis dant operam*, οἱ τῇ τοῦ λόγου διακονίᾳ προσκαρτεροῦντες, ut Actor. VI, 4. Plures unius coetus tum erant inſpectores, quorum nonnulli publicam tantum curam eccleſiae habebant, alii etiam docebant populum.

18. λέγει — φιμώσεις) Vide notata ad 1 Cor. IX, 9. ἄξιος — αὐτοῦ) Matth. X, 10. Eſt ſententia inter Hebraeos trita. Verba non extant in V. T. ſed Paulus haec de ſuo addidit.

19. κατὰ πρεσβυτέρου — μαρτύρων) Πρεσβυτέρου nomine hic alii intelligunt eum qui eſt prouecta aetate, alii πρεσβύτερον honore, quod praecedentibus uerbis eſt conuenientius. Lege Moſis nemo damnari poterat criminis, niſi cauſſa probata per teſtes duos. At poterat ad unius teſtis dictum uir plebeius capi, aut contra eum inquiſitio incipi; non ita autem contra ſenatorem, cui aequiparatur presbyter. Ratio eſt facilis. Solent nempe, qui aliorum crimina corrigunt, multorum patere odiis, et totius populi

pro

pro presbytero, quum electus eſt, iudicium, facile uni teſti praeponderat.

20. τὰς ἁμαρτάνοντας — ἔλεγχε) Ἁμαρτάνοντας intellige uitiis conſpicuis notabiles, et quorum exemplo alii ad peccandum trahuntur. Ἐνώπιον πάντων, adſtante et audiente plebe. Seneca de Ira III, 19. *Animaduerſiones, quo notiores ſunt, plus ad exemplum emendationemque proficiunt.* ἵνα καὶ — ἔχωσι) Nam poenarum tres ſunt fines: ut melior fiat is, qui lapſus eſt, et ut honos aliorum laeſus reſarciatur, et ut alii exemplo abſterreantur.

21. διαμαρτύρομαι — προκρίματος) *Obteſtor te per Deum* etc. i. e. grauiſſime te hortor. Ἐκλεκτοὶ, quos Deus diligit, qui et alibi ἅγιοι. Χωρὶς προκρίματος, *ſine praeiudicio*, quod locum habet, ubi inauditum aut indefenſum iudex damnat. μηδὲν — πρόσκλισιν) *Nihil propenſione faciens*, i. e. in gratiam uel eius, cuius cauſſa agitur, aut collegae, aut commendantis.

22. χεῖρας — ἐπιτίθει) i. e. neminem ordina, niſi prius uitae et aptitudinis exploratis rationibus. Gellius I, 9. de Pythagora: *Eum, qui exploratus ab eo idoneusque* (compertus) *fuerat, recipi in diſciplinam iubebat.* μηδὲ — ἀλλοτρίαις) Per ἁμαρτίας poſſumus hic metonymice *poenas* intelligere, ut Num. XVI, 26. et Apoc. XXIII, 4. Ita ſententia eſſet: Poenarum a Deo infligendarum iis, nolito te participem efficere; id enim facere uidetur is, qui indignos ordinat. σεαυτὸν ἁγνὸν τήρει) Sc. ἀπὸ τῶν ἀλλοτρίων ἁμαρτιῶν. Alii ad caſtitatem corporis

ris haec uerba referunt, ita ut cum praecedentibus non cohaereant.

23. ἀλλ' οἴνῳ — ἀσθενείας) Per οἶνον ὀλίγον *uinum non uile*, ſed *modicum* intellige. Artemidorus Onirocrit. I, 58. οἶνον πίνειν ὀλίγον ἀγαθόν. Plutarchus de Heliopolitanis Aegypti ſacerdotibus: οἶνον οἱ μὲν οὐκ εἰσφέρουσι τὸ παράπαν εἰς τὸ ἱερὸν — οἱ δὲ ἄλλοι χρῶνται μὲν. ὀλίγῳ δε. Διὰ τὸν ςόμαχόν σου, *propter imbecillitatem uentriculi tui.* Recreandae eiusmodi debilitati uinum propinari ſolitum. Recte iudicauit *Heinſius* in Exercit. ſacr. ad h. l. haec uerba uideri non eſſe poſita ſuo loco; nec cum praecedentibus, nec cum ſequentibus cohaerent.

24. τινῶν — εἰς κρίσιν) Plerisque interpretibus Apoſtolus redire uidetur ad illud de ordinationibus, quod ueri eſt ſimile. *Tam manifeſta*, inquit, *ſunt quorundam hominum peccata, ut ipſa quaſi ducant ad iudicium*, (de iis ferendum,) eos nempe non eſſe ordinandos. τισὶ δὲ ἐπακολουθοῦσιν) *Quosdam autem ſubſequuntur*, i. e. peccata eorum manifeſta fiunt, poſtquam iam ſunt ordinati. De talibus non tenetur ordinator.

25. ὡσάυτως — πρόδηλά ἐςι) Aliorum hominum uirtutes adeo conſpicuae ſunt, ut omnia bona de iis in praeſens praedicare liceat, et in futurum praedicere. καὶ τὰ — δύναται) *Et quae* (uirtutes) *non ſunt manifeſtae, latere tamen non diu poſſunt.*

Caput VI.

1. Ὅσοι — δοῦλοι) *Quicunque ſunt ſub iugo ſeruili*, i. e. in poteſtate dominorum, Non-chriſtianorum. Nam de iis

iis eſſe ſermonem, docet u. 2. ἵνα μὴ — βλασφημῆται) *Ne honori Dei et religionis detrahatur.* Βλασφημῆται, intellige ἐν τοῖς ἔθνεσι.

2. ἀλλὰ μᾶλλον δουλευέτωσαν) *Sed eo impenſius illis ſeruiant.* Leges ciuiles nihil praecipiebant ſeruis, quia domini ſatis cogebant eos facere, quod ex uſu dominorum eſſet. Nunc quum per Euangelium facti eſſent domini multo leniores, praecepta etiam ſeruis danda fuere. ὅτι — ἀντιλαμβανόμενοι) *Quia Chriſtiani ſunt, et amore digni, qui beneficia iis praeſtant,* i. e. eos ueſtiunt, paſcunt, ab iniuriis defendunt. Ἀντιλαμβάνεσθαι, *operam dare.* Sic ſaepe Graeci dicunt ἀντιλαμβάνεσθαι φιλοσοφίας. Photius Epiſt. 166. haec uerba cum praecedentibus connectit, et putat hic traiectionem eſſe, ac ſi ordo eſſet: ἀλλὰ μᾶλλον οἱ τῆς εὐεργεσίας ἀντιλαμβανόμενοι, (ſerui nempe) δουλευέτωσαν, ὅτι πιστοὶ εἰσι καὶ ἀγαπητοὶ, ipſorum heri nempe. Εὐεργεσίας, enallage pro εὐεργεσιῶν, uictus ſcilicet, ueſtitus, et ſimilium commodorum. Poteſt etiam ἀντιλαμβάνεσθαι hic eſſe ἀμοιβὴν λαμβάνειν, beneficia ſ. εὐεργεσίας a Dominis pro ipſorum miniſterio accipere.

3. εἴ τις — διδασκαλίᾳ) De uerbo ἑτεροδιδασκαλεῖν uid. ſupra c. I, 3. Καὶ μὴ προσέρχεται — χριστοῦ, *nec accedit ueris doctrinis de Domino noſtro Ieſu Chriſto.* Non eſt cur pro προσέρχεται ſubſtituamus προσέχεται cum Bentleio et aliis nonnullis; nam προσέρχεσθαι eſt *accedere.* Sic Philo de Gig. p. 289. A. habet προσελθεῖν τινὶ γνώμῃ, et 3. Vit. Moſ. p. 671. E. ἐγγυτέρω τις ἀληθείας προσερχόμενος εἴποι, *propius quis ad ueritatem*

ritatem accedens dicat. Latini eodem ſenſu, dicunt, *accedere ſententiae, opinioni.* Ὑγιαίνοντας λόγους appellat Apoſtolus, quos ſupra I, 10. ὑγιαίνουσαν διδασκαλίαν appellauerat. Philo 2. Allegor. p. 104. B. ὁ διαφθείρων τὸν ὑγιῆ κανόνα τῆς ἀληθείας, *corrumpens rectam ueritatis regulam.* Ita *ſana ratio* eſt *recta* ratio. Καὶ τῇ κατ' εὐσέβειαν διδασκαλίᾳ, *doctrinae nempe, quae ad pietatem ducit.* Nam καὶ hic, ut ſaepe eſt ἐξηγητικὸν.

4. τετύφωται — λογομαχίας) Τετύφωται, ſiue uertas *inflatus eſt,* ſiue *ignorantia laborat*, nil refert; nam ſermo eſt de eo, qui ſtolido agitur faſtu. Cf. ſupra III, 6. Μηδὲν ἐπιστάμενος, nihil ſciens, nempe earum rerum quae maximam uim habent ad pietatem. Aptiſſime *inflationem* uel ſuperbiam Apoſtolus facit ignorantiam comitari. Hinc in Plutarchi libro de fuga ὁ φρένας ἔχων opponitur τῷ τετυφωμένῳ. Ἀλλὰ νοσῶν — λογομαχίας, *ſed inutilibus quaeſtionibus*, *et diſputationibus de uocabulis male operam dat. Er uerdirbt die Zeit mit unnützen Fragen* etc. Emphatice hoc additum eſt poſt λόγους ὑγιαίνοντας. Eſt uero νοσεῖν τι, uel περὶ τι non infrequens apud Graecos metaphora. Plutarchus in Catonis uita, περὶ πολυτελείας νενοσηκότων. Lucianus in Pſeudomante, τὰ περὶ θεοὺς πάνυ νοσῶν. Cicero Tuſculan. IV. *Quemadmodum quum ſanguis corruptus eſt, aut pituita redundat, aut bilis, in corpore morbi aegrotationesque naſcuntur: ſic prauarum opinionum conturbatio — ſanitate animum ſpoliat, morbisque perturbat.* ἐξ ὧν — πονηραὶ) *E quibus* (quaeſtionibus) *gignuntur inuidia, contentiones, maledicta, opiniones malae.* Ὑπόνοιαι, opiniones malae in naturalibus et moralibus,

 praeci-

praecipue in diuinis. Sirac. III, 24. poſtquam ἑαυτȣ̃ χαλεπώτερα μὴ ζητεῖν conſilium dederat, addit, πολλȣ̀ς γὰρ ἐπλάνησεν ἡ ὑπόληψις αὐτῶν, καὶ ὑπόνοια πονηρὰ ὠλίσθησε διανοίας αὐτῶν. Veritatem huius et Paullini dicti uniuerſa comprobat haereſeon hiſtoria.

5. διαπαρατριβαὶ — τὸν νȣ̃ν) *Simultates hominum prauorum.* Διαπαρατριβαὶ, pro quo alii legunt παραδιατριβαὶ, omnino uera eſt lectio, quam exhibent Codices plurimi, et Patres graeci haud pauci. Διαπαρατριβαὶ, i. e. *ſimultates*, et hoc quidem loco ſimultates, quae oriri ſolent ex diſputationibus. Alias διατριβὴ, *diſputatio*, uox eſt propria Philoſophorum. Παρὰ autem non raro in compoſitione id ſignificat, quod non eſt rectum; ergo παραδιατριβαὶ ſunt inutiles et uanae diſputationes. Διαφθαρῆναι τὸν νȣ̃ν h. l. eſt *intellectu corrumpi et erroribus imbui.* Dionyſ. Hal. Ant. L. VII. μὴ διαφθαρῆτε τὰς διανοίας ὑπό τε μεγέθȣς καὶ πλήθȣς ἀγαθῶν, *ne nimia felicitate animis corrumpamini.* καὶ ἀπεστερημένων τῆς ἀληθείας) *Et deſtitutorum cognitione ueritatis euangelicae.* Sic in Phaedone Platonis, τῆς ἀληθείας καὶ ἐπιστήμης στερηθῆναι. Ἀληθείας, *ueritatis euangelicae,* quae tenebris Philoſophicarum nugarum obducta ſuum lumen non exſerit. νομιζόντων — εὐσέβειαν) *Exiſtimant, religionem ſuo quaeſtui ſeruire debere.* Volunt docenda religione aliquid lucrari, et ſibi comparare uictum.

6. ἔστι δέ — αὐταρκείας) *Religionis cultus cum animo paucis contento coniunctus maxima commoda nobis praeſtat.* Gloſſae: πορισμὸς, *acquiſitio.* Onomaſticon uetus: *Quaeſtus*, πορισμὸς, κέρδος. Cicero: αὐτάρκεια eſt, *quae*

paruo

paruo contenta omne quod redundat, reſpuit. Idem Paradox. 6. *Contentum ſuis rebus eſſe, maximae ſunt certiſſimaeque diuitiae.*

7. οὐδὲν γὰρ — δυνάμεθα) Seneca Epiſt. XX. *Nemo naſcitur diues: quisquis exit in lucem, iuſſus eſt lacte et panno eſſe contentus.* Heſych: δῆλον ὅτι φανερὸν ὅτι. Vulg: *haud dubium quod* etc. Seneca Epiſt. 102. *Excutit Natura redeuntem ſicut intrantem: non licet plus ferre, quam intuleras.*

8. ἔχοντες — ἀρκεσθησόμεθα) Per διατροφὰς intellige neceſſarium uictum, non lautitias. Σκεπάσματα ſunt *tegumenta, domus, tecta,* aeque ac *ueſtes.* Siracides XXIX, 21. pari argumento ὕδωρ καὶ ἄρτον, ἱμάτια καὶ οἶκον habet. *His contenti ſimus*; nam omne, extra iſta, deſiderium, non ex inopia, ſed ex uitio naſcitur: quicquid illi congeſſeris, non finis cupiditatis erit, ſed gradus.

9. οἱ δὲ — παγίδα) *Qui diteſcere cupiunt, illecebris* (peccatorum) *illaqueantur,* in uariam peccandi occaſionem incidunt. Εἰς πειρασμὸν καὶ παγίδα, pro: εἰς πειρασμοῦ παγίδα. Lactantius de Opif. Dei c. I. de Diabolo: *Omnia quae illicere poſſunt, pro laqueis habet.* καὶ ἐπιθυμίας — βλαβερὰς) Pro ἀνοήτους nonnulli hic legunt ἀνονήτους, forte quod inſolentius uiſum ἀνοήτους dici ἐπιθυμίας. Sed affectus hominum ſaepius ἀνόητοι dicuntur. Plutarch. diſcr. adul. et am. θυμὸν ἐντείνων ἀνόητον, *amentem incitans iram.* Sunt autem ἀνόητοι ἐπιθυμίαι cupiditates τῶν ἀνοήτων καὶ ἀφρόνων, *hominum dementium,* qui ſuperuacua deſiderant, et pro ſummo bono habent.

habent. Eaſdem cupiditates βλαβερὰς uocat Apoſtolus, ut in contrarium res iam uertat; nam illi lucrum quaerunt; ſed inueniunt detrimenta. αἵτινες — ἀπώλειαν) Ὄλεθρον hic intellige, qui 2 Theſſ. I, 9. αἰώνιος ὄλεθρος. Βυθίζουσι, translatione eleganti. Apuleius in Apologia ſua: Ad uiuendum, uelut ad natandum, is melior, qui onere liberior: *ſunt enim ſimiliter etiam in iſta uitae humanae tempeſtate leuia ſuſtentatui, grauia demerſui.* Subinnuit βυθίζειν, *ſubmergere*, infinita et ineluctabilia eſſe mala, in quae praecipites dantur auari. Seneca Epiſt. 8. de concitato in honores opesque curſu: *In praecipitia nos deducit*; imagine a terreſtri naufragio, ut apud Apoſtolum a marino ſumta.

10. ῥίζα — φιλαργυρία) i. e. Nullum eſt malum, quod non ex auaritia naſci poſſit. Rutilius Numatianus: *Auri coecus amor ducit in omne nefas.* Seruius ad Aeneid. VI. *ad quod flagitium homines non impellit auri deteſtanda cupiditas?* ἧς τινες — ἀπὸ τῆς πίστεως) *Cui quidam dediti a religione defecerunt.* Ὀρέγειν proprie quidem dicitur de rebus, (ut de pecuniis,) ſed per translationem quandam de ipſis, quae amamus uitiis. Πίστις hic eſt ipſa religio. καὶ ἑαυτοὺς — πολλαῖς) Περιπείρειν eſt *transfigere, transfodere.* Aelianus hiſt. animal L. XIV, 25. περιπαρεὶς ἀγκίστρῳ, *hamo transfixus.* Improprie Philo in *Flaccum* ſub init. de Flacco dicit: *Quotquot autem potuit, uniuerſos*, ἀνηκέστοις περιέπειρε κακοῖς, *inſanabilibus transfixit malis.* Sic et hic: *Multis ſemet transfixerunt doloribus*, uel multis doloribus ſe implicuere. Primum enim magna eſt moleſtia in quaerendis pecuniis, deinde maior

ior in ſeruandis. Accedunt odia aliorum, ſaepe lites, interdum et poenae.

11. σὺ δὲ — πρᾳότητα) Ἄνθρωπε τοῦ θεοῦ, *ſerue Dei*, ut 2 Reg. I, 9. IV, 40. uel homo diuine, איש האלהים. Sic uocatur, qui Dei mentem uoluntatemque uel ex interna reuelatione Spiritus, uel ex uerbo ſcripto hominibus patefacit. In priore ſignificatu accipitur Pſ. XC, 1. et alibi; hic uero in poſteriore. Ταῦτα φεῦγε, alios mores ſectare; aliam uiam inſiſte. Δίωκε δικαιοσύνην, *Omni, quo poteſt fieri ſtudio, exerce iuſtitiam* erga omnes homines; εὐσέβειαν, *pietatem in Deum*; πίστιν, *fidelitatem, Treue*; ἀγάπην, *beneuolentiam in homines alios*, ὑπομονὴν, *patientiam in aduerſis*; πρᾳότητα, *lenitatem in offenſis*.

12. ἀγωνίζου — πίστεως) *Defende religionis bonam cauſſam*. Philo de Legat. ad Cai. p. 1040. C. Libet commemorare hic et illa, quae uidimus, audiuimusque, μεταπεμφθέντες ἀγωνίσασθαι τὸν περὶ τῆς πολιτείας ἀγῶνα, *quando ad reipublicae noſtrae cauſſam agendam acciti ſumus*. Ἀγῶνα ἀγωνίζεσθαι habet Plato Alcib. I. et in Socratis Apologia, Plutarchus, Arrianus et alii. Καλὸν autem dixit Apoſtolus, ut a uanis apud Gentes certaminibus hoc certamen diſtingueret. ἐπιλαβοῦ τῆς αἰωνίου ζωῆς) *Fac, ut obtineas aeternam felicitatem*. Ἐπιλαμβάνεσθαι notat *arripere, conſequi, obtinere*, ut rem magni momenti et ſtudioſe quaeſitam. Plutarchus de fortun. Rom. ἐπιλαβόμενος πολλῆς μὲν εἰρήνης, πολλῆς δὲ ἡσυχίας, *quum multam pacem, multam tranquillitatem nactus eſſet*. καὶ ὡμολόγησας — μαρτύρων) *Quando egregiam profeſſionem*

 fidei

fidei et ſpei *edidiſti, coram multis teſtibus.* Poteſt hoc intelligi de profeſſione in baptiſmo, et in ordinatione ad munus Presbyteri. Ὁμολογεῖν ὁμολογίαν dixit et Plato in Phaedone.

13. παραγγέλλω — τὴν καλὴν ὁμολογίαν) Παραγγέλλω, *denuncio, edico, praecipio.* Ἐνώπιον τοῦ θεοῦ, quaſi dicat: memento, Deum audire, quae tibi nunc praecipio, cui olim redditurus es rationem. Πάντα hic intellige omnes homines, uel creaturas. Deus, qui omnibus creaturis dat uitam, et ſeruat, is tibi etiam uitam reddere poteſt, ſi pro Euangelio mors perferenda eſſet. Ἐπὶ, *coram.* Τοῦ μαρτυρήσαντος τὴν καλὴν ὁμολογίαν, quum nempe cum uitae periculo profiteretur, ſe eſſe Regem regni coeleſtis, ad hoc miſſum, ut ueritati teſtimonium perhiberet, Io. XVIII, 37.

14. τηρῆσαι — Ἰησοῦ χριστοῦ) *Vt purus a uitiis, integer uitae ſerues hoc praeceptum, dum ſe praebeat conſpiciendum Dominus noſter Ieſus Chriſtus.* Loquitur Paulus ad Timotheum, tanquam qui uiuere poſſet ad tempus, quo Chriſtus ad iudicium uenturus eſſet.

15. ἣν καιροῖς — κυριευόντων) Καιροῖς ἰδίοις, *tempore, quod ipſe nouit.* Erat itaque tempus aduentus Chriſti ignotum Apoſtolis. Δείξει, *procurabit.* Ὁ μακάριος καὶ μόνος δυνάστης, *qui ſolus perfectiſſime eſt beatus et potens.* Philoni de Victimis Deus eſt μακαριώτατος, καὶ πάσης εὐδαιμονίας ἀνάπλεως. Seruius ad Aen. I. *Felix dicitur, et qui habet felicitatem, et qui facit eſſe felicem*; horum Deo utrumque proprium. Δυνάστης, *potens.* Vox μόνος additur,

additur, quia Dei dominium cum aliorum dominiis comparatum eſt ſolum uere dominium. Senec. 58. Epiſt. *Deus maior et potentior omnibus.* Ὁ βασιλεὺς — κυριευόντων, omnium Regum ſummus Rex, omniumque Dominorum ſummus Dominus.

16. ὁ μόνος ἔχων ἀθανασίαν) Nempe *per ſe.* Solus immortalitatem ſuo iure habet, a quo ad Angelos (qui et immortales) ut a fonte immortalitas fluit. φῶς οἰκῶν ἀπρόσιτον) Senſus eſt: *Cuius maieſtatem nemo comprehendere mente poteſt.* Sicuti eum, qui in incredibili ſplendore uerſetur, nemo poteſt intueri, quia ſplendor nimius praeſtringit aciem oculorum: ita nos Deum, inacceſſo quaſi lumine circumfuſum, non poſſumus intueri, i. e. comprehendere mente et animo; nam *uidere* Deum eſt eum *cognoſcere.* In 3. Maccabaico: τὸ οἰκητήριόν σου οὐρανὸς — ἀνθρώποις ἀνέφικτος, i. e. ut in Apoſtoli uerbis ἀπρόσιτος. ὃν εἶδεν — δύναται) 1 Io. IV, 12. Ὀυδὲ ἰδεῖν δύναται, *nec unquam poterit uidere,* i. e. plene cognoſcere, et animo comprehendere. ᾧ τιμὴ καὶ κράτος αἰώνιον) i. e. *Qui ſummo honore eſt dignus, et cuius imperium eſt aeternum.* Κράτος, עז ſaepe eſt *imperium.* Heſychius: κράτος, βασιλεία, ἰσχὺς, δύναμις.

17. Τοῖς πλουσίοις — μὴ ὑψηλοφρονεῖν) Οἱ ἐν τῷ νῦν αἰῶνι πλούσιοι ſunt, quales τοὺς νῦν πλουσίους uocat Arrianus III, 22. in Epictet. et opponuntur diuitiae temporales diuitiis aeternis, Matth. VI, 20. XIX, 21. et aliis locis. Παράγγελλε μὴ ὑψηλοφρονεῖν. Aptius nil potuit dicere Apoſtolus diuitibus inculcandum; *diuitiae* enim (ut uere Seneca, Epiſt. 87.) *inflant animos, ſuperbiam*

 pariunt.

pariunt. Idem epiſt. 74. de uitae huius commodis, quae *bona*, ſed improprie dicta, *Etiamſi apud nos ſint, inter ſubiecta et humilia numerentur, propter quae nemo ſe attollere debeat.* μηδὲ ἠλπικέναι ἐπὶ πλούτου ἀδηλότητι) *Nec fiduciam collocent in incertis diuitiis.* Ἀδηλότητα πλούτου i. e ἄδηλον πλοῦτον Vulgatus uertit *incertum diuitiarum*, nec ineleganter nec inſolenter. Eſt autem ἄδηλος πλοῦτος, *Qui puncto mobilis horae Permutat Dominos, et cedit in altera iura*, ut canit Horatius. Seneca epiſt. 66. *Pecunia, corpus et honores* etc. *poſſeſſionis incertae.* ἀλλ' ἐν τῷ θεῷ — εἰς ἀπόλαυσιν) Epitheton Dei eſt ὁ ζῶν multis in locis. Nec inaniter hic id poſitum. Diuitiae pereunt: ille manet. Diuitiae res inanimes: Deus uiuus et uitae cauſſa. Παρέχειν uox apta argumento iſti. Heſychius: παρέχει, δίδωσι, χορηγεῖ. Πλουσίως, pro *affluenter* uel *abundanter* utitur et in Alexandri uita Plutarchus. Εἰς ἀπόλαυσιν eſt, non ad uictum tantum, ſed et ad ſenſum delectationemque hominum, ut Varro I, 23. de R. R. locutus. Seruius ad Aeneid. 7. *Fruitur, paſcitur; quod de rebus tantum bonis dicitur.* Heſychius: ἀπολαύει, τρυφᾷ.

18. ἀγαθοεργεῖν — κοινωνικούς) Ἀγαθοεργεῖν, *beneficia conferre*, (quod facile diuitibus,) et quidem in cuiusuis fortunae homines. Πλουτεῖν ἐν ἔργοις καλοῖς, non tantum in caducis opibus, de quibus praeced. commate. Luc. XII, 33. Εὐμεταδότους εἶναι, *liberaliter dare, pauperibus* nempe, τοῖς χρείαν ἔχουσι. Reſtringi non male poteſt haec uox ad rem eſcariam. Sic σίτων καὶ ποτῶν μετάδοσις apud Xenophontem: τροφῆς μετάδοσις, Sympoſ. 6, 4. apud Plutar-

Plutarchum. Κοινωνικὰς Theodoretus, Theophylactus et recentiores quidam interpretes intelligunt ὁμιλητικὰς, fortaſſe quia praeceſſit μὴ ὑψηλοφρονεῖν. Oecumenius: κοινωνικὰς, τοῦτέςι πρᾳεῖς, προσηνεῖς, ἀτύφους, συγκαταβατικούς. Alii ſupplent τῆς τραπέζης, Luc. XIV, 13. Apud Pollucem ἀνὴρ κοινωνικὸς opponitur τῷ τὸν πλοῦτον θησαυρίζοντι.

19. ἀποθησαυρίζοντας — μέλλον) Cumulantes ſibi bonum fundamentum in futurum. Durius paullo! Senſus eſt: *Cumulantes* ſibi ipſis diuitias perpetuo duraturas, nec unquam interituras. Θεμέλιον καλὸν, appoſitione elliptica pro ἀποθησαυρίζοντας θησαυρὸν, θεμέλιον καλόν. *Fundamentum bonum* uocantur opera beneficentiae, quia firmiter manent, Deo beneficia olim remuneraturo. ἵνα — ζωῆς) Pro τῆς αἰωνίου ζωῆς alii rectius legunt. τῆς ὄντως ζωῆς, *uerae uitae*, quae ſola hoc nomine eſt digna. Cf. ſupra u. 12.

20. τὴν παρακαταθήκην φύλαξον) *Serua doctrinam acceptam*; perſeuera in conditione ſemel accepta. Permulti Codices et Patres graeci legunt παραθήκην, ſenſu eodem; nam utraque uox denotat depoſitum. Intelligitur autem h. l. doctrina, quae Timotheo tanquam depoſitum tradita erat. φύλαξον hic intellige cum fructu cuſtodiendi, i. e. alios inſtruendi. ἐκτρεπόμενος — γνώσεως) *Ita ut declines profanas iſtas nugas et altercationes hominum illorum, qui maiorem ſe tenere cognitionem putant.* Heſychius: κενοφωνίας, ματαιολογίας. Suidas: κενοφωνίας, ματαιοφωνίας. Ἀντιθέσεις, *oppoſitiones, altercationes.* Τῆς ψευδωνύμου γνώσεως, Vulgatus: *ſcientiae falſi nominis*,

 et

et recte; nam ψευδώνυμος eſt *mentiens nomen alicuius.* Eſt igitur falſa, opinata ſcientia, et hoc quidem loco intelliguntur homines, qui talem ſcientiam profitentur. Plurimi hoc exponunt de uerboſis Gnoſticorum ad inuicem concertationibus, quod tamen dubium eſt. Vide *Tittmanni* Veſtigia Gnoſticorum in N. T. fruſtra quaeſita.

21. ἥν τινες — ἠςόχησαν) *Quam* (ſcientiam) *quum nonnulli profiterentur, aberrarunt a ſcopo uerae religionis.* Ἐπαγγελλόμενοι, *profeſſi,* ut ſupra II, 10. Περὶ τὴν πίςιν ἠςόχησαν, a *uera religione defecerunt;* aberrarunt a ſcopo religionis. Vid. ſupra c. I, 5. ἡ χάρις) Nempe Dei Patris et Chriſti.

SCHO-

SCHOLIA
IN
EPISTOLAM II. AD TIMOTHEUM.

Caput I.

1. Ἀπόςολος — τῆς ἐν χριςῷ Ἰησȣ̃) i. e. *Miſſus a Ieſu Chriſto ex uoluntate Dei eum in finem, ut promulgarem, quae ſit illa felicitas, quam promiſſam a Deo Chriſtus Ieſus nobis parauerit.* Κατ' ἐπαγγελίαν ζωῆς, *propter promiſſionem felicitatis*, ut edoceam homines de promiſſa ipſis felicitate. Κατὰ, *propter,* finem indicat, quem conſequendum ſibi propoſuerat ex mandato Dei. Ἐπαγγελία ζωῆς, *promiſſa aeterna felicitas*, quae hominibus contingit ἐν χρ. I. per Chriſtum Ieſum.

3. χάριν ἔχω — καὶ ἡμέρας) *Gratias ago Deo, quem colo inde a maioribus* (maiorum more) *ſincera mente, quod iuſtam cauſſam habeam, in precibus meis ſemper mentionem faciendi tui.* Ἀπὸ προγόνων, *maiorum exemplo.* Eundem Deum colebat Paulus, quem coluerant maiores eius a Beniamine usque. Non enim alius Deus eſt Iudaeorum, alius Deus Noui Teſtamenti. Deum uerum colebant illi ſub Lege, Paulus (inſiſtens ueſtigiis eorum) ſub Euangelio. Ὡς ἀδιάλειπτον ἔχω τὴν περὶ σȣ̃ μνείαν, *quod iuſtam*

ſtam cauſſam habeo, ſemper mentionem faciendi tui, dum nempe audio te adeo ſtrenue tuo munere fungi. Haud raro ὡς poni pro ὅτι, dubio carere uidetur. Deinde uerbum, quod actionem notat, ſaepe hebraico more de iure debitoque intelligendum eſſe, omnibus notum. Νυκτὸς καὶ ἡμέρας, *aſſidue*, i. e. quoties Deum meis precibus interpello.

4. ἐπιποθῶν — πληρωθῶ) i. e. *Quotieſcunque recordor tuarum lacrymarum*, (quas nempe me a te diſcedente, effudiſti,) *uidere te cupio, ut* (tecum) *gaudere poſſim.* Reſpicitur ſine dubio ad Act. XX, 37. 38. ubi multi Presbyteri adfuiſſe, et Paulo cum multis lacrymis ualedixiſſe dicuntur.

5. ὑπόμνησιν — πίστεως) i. e. *Mihimetipſi commemorans fidem ſinceram, quam in te uidi atque cognoui.* Ὑπόμνησιν λαμβάνω, *in mentem mihi reuoco.* Phraſis inſolentior. ἥτις ἐνῴκησε — καὶ ἐν σοὶ) Μάμμη, *auia.* Perperam de auia hoc dici, Phrynichus, Thomas Magiſter, aliique aiunt, τίθης uocabulum afferentes bonis auctoribus. Sed Philo etiam utitur hac uoce de Spec. legg. p. 778. C. Ὅτι καὶ ἐν σοὶ, ſc. ἐνοικήσει.

6. δι' ἣν αἰτίαν — τοῦ θεοῦ) *Quapropter moneo te, ut alas et foueas donum Dei.* Ἀναζωπυρεῖν proprie eſt *ignem ſopitum ſuſcitare*; metaphorice autem *dotes* ἀναζωπυρεῖν erit, eas uſu quotidiano et exercitatione augere. Latini dicunt: *excitare igniculos ingenii.* ὅ ἐστιν — χειρῶν μου) *Quod* (donum) *in te eſt, quia tibi manus impoſui,* i. e. quas dotes tibi a Deo expetii. Manus imponeban-

tur

tur inter precandum. *Manus igitur imponere* utrumque indicare poteſt, et bonum expetere alicui a Deo, et inaugurare aliquem.

7. οὐ γὰρ — σωφρονισμοῦ) i. e. *Non uult Deus, ut animo ſimus timido, ſed forti, amoris prudentiaeque pleno.* Haec ideo dicit, quod aliquantum metuebat, ne Timotheus, conſpectis illis perpetuis malis, quae Paulum et Chriſtianos premebant, ob id labaſceret. Πνεῦμα δειλίας, *animus timidus.* Nam πνεῦμα, coniunctum cum uocabulis, affectionem animi ſignificantibus, ſignificat *ſenſum*, *animum*, *Denkart*, *Geſinnung.* Animo timido opponitur πνεῦμα δυνάμεως, *animus fortis*, periculis et uexationibus reſiſtens. Ex amore proximi fortitudo illa naſcitur. Coniuncta eſſe debet cum hac fortitudine in admonendo et caſtigando malos, charitas et σωφρονισμὸς, *moderatio*, ut doctor moderate ſe gerat in munere ſuo.

8. μὴ οὖν — τὸν δέσμιον αὐτοῦ) Τὸ μαρτύριον, *doctrina.* Δέσμιον αὐτοῦ, *qui nunc iterum in uinculis ſum ipſius cauſſa*; nam Genitiuus hic cauſſam ob quam ſignificat, ut Phil. III, 1. aliisque locis. Sic apud Lyſiam τιμωρίαι τῶν θεῶν, poenae ob uiolatos Deos. Ne te mei pudeat; ne pudeat, te dici diſcipulum Pauli, quod tanta patior. ἀλλὰ συγκακοπάθησον — θεοῦ) Priora uerba uerti poſſunt: Mala perfer mecum propter Euangelium; uel etiam: ſimilem iniuriam, qua Euangelium afficitur, patienter tolera, ut ſubſit προσωποποιΐα qua ſenſus tribuitur Euangelio, quomodo alibi legi, morti, peccato. Κατὰ δύναμιν θεοῦ, pro uiribus a Deo conceſſis.

9. τοῦ

9. τῦ σώσαντος — ἁγίᾳ) *Qui nos felices reddit, et promiſit nobis bona maxima per doctrinam ſuam.* Σώζειν, *liberare,* nempe ab omnibus huius uitae malis, includit etiam felicitatem, quae hanc liberationem conſequitur. Κλῆσις ἁγία, *promiſſio bonorum ſanctorum.* Bona ſancta autem ſunt, quae non ſunt terrena, et huius uitae, ſed quae ad animum et ueram felicitatem noſtram ſpectant. ὐ κατὰ — αἰωνίων) *Non propter merita noſtra, ſed ſua ſponte et ex fauore, quem inde ab antiquiſſimis temporibus propter Chriſtum Ieſum nobis oſtendere uoluit.* Τὰ ἔργα, h. l. ſunt merita. Nemo poteſt haec bona ſpiritualia tanquam ſibi debita a Deo poſtulare. De uera uirtute hic non eſt ſermo, quaſi ea nihili ſit, et nihil poſſit. Κατ' ἰδίαν πρόθεσιν, cf. Eph. III, 11.

10. φανερωθεῖσαν — Ἰησῦ χριςῦ) φανερωθεῖσαν ad πρόθεσιν καὶ χάριν referri, nemo non uidet. Fauorem illum Deus nobis oſtendere olim decreuit; nunc uero, inquit Apoſtolus, iam eum oſtendit nobis et manifeſtauit, διὰ τῆς ἐπιφανείας τῦ σωτῆρος ἡμῶν I. X. dum miſit et apparere iuſſit Seruatorem noſtrum I. C. καταργήσαντος — διὰ τῦ εὐαγγελίυ) i. e. *Qui a metu mortis aeternaeque miſeriae nos liberauit, et per doctrinam ſuam nos fecit certos de felicitate aeterna,* nobis poſt mortem exſpectanda. Θάνατος h. l. non tam eſt mors naturalis, (opponitur enim felicitati aeternae) quam potius miſeria perpetua. Suſtulit tamen Chriſtus etiam mortem naturalem, i. e. metum mortis naturalis, dum ſpopondit, ſe nos in uitam reuocaturum. Suſtulit metum miſeriae perpetuae, dum nobis promiſit aeterna bona. φωτίζειν, *in lucem producere.* Ita

in

in Epictetum Arrianus I, 4. ἀλήθειαν φωτίζειν, dixit. ζωὴν καὶ ἀφθαρσίαν, per Hendyadin, pro: ζωὴν ἄφθαρτον, *felicitatem aeternam.* Hanc autem notitiam Chriſtus nobis impertiit per Euangelium, i. e. per doctrinam ſuam.

11. εἰς ὃ — ἐθνῶν) Illud ὃ, totum illud, quod praeceſſit, reſpicit. Par locus 1 Tim. II, 7.

12. οἶδα γὰρ ᾧ πεπίστευμαι) *Scio enim, quis is ſit, cui confido*, potentiſſimus nempe, et optimus. Locutioni huic ſimilis Ciceronis illa: *Scio quem metuam*, VII, 26. ad Atticum; et Plinii iſta Lib. I. Epiſt. 3. *Scio quem animum, quod horter ingenium.* ὅτι δυνατός ἐστι — ἡμέραν) *Eum poſſe doctrinam mihi traditam* (religionem) *conſeruare ad finem usque mundi.* Παραθήκην Docti uarie interpretantur, quum alii intelligant *fideles Paulo commiſſos*, alii *gratiam*, alii *mercedem*, alii *bonorum operum merita*, alii *animam*, alii denique *coronam uitae aeternae.* Mihi uidetur habere h. l. eandem ſignificationem, quam habuimus ſupra 1 Tim. VI, 20. cf. ſtatim u. 14. Eſt igitur παραθήκη, uel παρακαταθήκη *Religio*, uel doctrina religionis, quam Deus Paulo commendauerat, tanquam depoſitum, et quam Paulus ex Chriſti auctoritate aliis commendare ſolebat. Nec obſtat, quod additur εἰς ἐκείνην τὴν ἡμέραν, nempe diem iudicii; dicit enim Apoſtolus: Deus conſeruare poteſt, et conſeruabit religionem, etſi ego ſim in uinculis. Si ego non poſſum docere, alii docebunt, nec unquam deerunt doctores usque ad illum diem Ieſu Chriſti.

13. ὑποτύπωσιν — ἐν χριςῷ Ἰησȣ̃) Ordo uidetur eſſe: ὑποτύπωσιν τῶν ὑγιαινόντων λόγων, ὧν παρ' ἐμȣ̃ ἤκȣσας ἔχε ἐν πίςει καὶ ἀγάπῃ, *Summam doctrinarum ſaluberrimarum, quas edoctus es a me, retine cum fide et charitate, quae huic doctrinae Chriſti conformis eſt.* Ὑποτύπωσις, *delineatio*, metaphora aut a re pictoria, aut ab architectonica deſumta. *Formam* perite ergo Vulgatus uertit. Ἔχειν pro κατέχειν.

14. τὴν καλὴν — ἐν ἡμῖν) Supra u. 12. et 1 Tim. VI, 20. Διὰ πνεύματος ἁγίȣ, i. e. *auxilio Spiritus ſancti adiutus.*

15. οἶδας — ἐν τῇ Ἀσίᾳ) Οἶδας τȣ̃το, puto ſcire te, uel audiſſe, ut Latini loquuntur. Ἀπεςράφησάν με πάντες, *deſeruerunt me omnes*, ſc. doctores illi in Aſia minori, in locis circa Epheſum, nempe ob pericula. Ὧν, pro ἐξ ὧν.

16. δώῃ — οἴκῳ) *Benefaciat Deus Oneſiphori familiae.* Οἶκος, *familia.* Ἔλεος, *beneficium. Oneſiphorum* ſeruile nomen fuiſſe, uidemus uel ex L. Titia, ff. d. manumiſſ. teſtam. Videtur autem Oneſiphorus iſte libertus fuiſſe cuiuspiam e Romanis nobilioribus, et mortuus fuiſſe, quum Paulus haec ſcriberet; nam et infra IV, 19. eius familiam ſalutat, non autem *Oneſiphorum.* ὅτι πολλάκις — ἐπησχύνθη) Ἀνέψυξέ με, i. e. ut Col. IV, 11. ἐγενήθη μοι παρηγορία. Heſychius eo ſenſu ex hoc Apoſtoli loco: ἀνέψυξεν, ἀνέπαυσεν. Translatio uidetur ſumi ab iis, qui ſiti conficiuntur. Τὴν ἅλυσίν μȣ ȣ̓κ ἐπησχύνθη, i. e. *non me deſeruit, propterea quod eſſem in carcere*; non erat ex iis, qui diſcedunt quum catena crepat. Magnifice hoc elogio

elogio effert atque ornat conſtantiam eius. Cicero in Laelio: *Quam graues, quam difficiles plerisque uidentur calamitatum ſocietates! ad quas non eſt facile inuentus qui deſcendat.*

17. ἀλλὰ — εὗρε) Γενόμενος ἐν Ῥώμῃ, *quum ueniſſet Romam.* Epheſini mercatores multa negotia Romae habebant. Σπουδαιότερον — εὗρε, per totam urbem Romam curſitauit, *donec me reperiret.*

18. δώῃ — ἡμέρᾳ) *Faxit Deus, ut aeternam felicitatem conſequatur in illo die.* Παρὰ κυρίου i. e. παρ᾽ αὐτοῦ, pleonaſtice per notum Hebraismum, qualis repetitio nominis uice pronominis eſt etiam Io. XI, 22. Suſannae com. 55. et alibi locorum. καὶ ὅσα — γινώσκεις) Ὅσα, *In quantis et qualibus negotiis.* Διηκόνησε, mihi nempe, uel ἀδελφοῖς ἁγίοις, ut nonnulli uolunt. Βέλτιον σὺ γινώσκεις, *optime noſti.*

Caput II.

1. Ἐνδυναμοῦ — Ἰησοῦ) *Fortis eſto in adminiſtrando munere, a Chriſto tibi concredito.* Χάρις, ut Rom. XII, 3. uidetur h. l. eſſe munus Apoſtolicum. Si ἡ χάρις ſignificat *beneficium*, ſenſus eſt: *Impauidus eſto fretus beneficio, uel auxilio Chriſti.*

2. καὶ ἃ ἤκουσας — ἀνθρώποις) Διὰ πολλῶν μαρτύρων, *coram multis teſtibus.* Hanc τῆς διὰ ſignificationem multis probat *Krebſius* ad Actor. VII, 53. Ἃ ἤκουσας, quum nempe tibi manum imponerem. Παράθου, *commenda*, (ut hic Vulgatus,) nimirum ut ſolemus depoſita, quae fidiſſimis

 com-

commiſſa uolumus. Sic πιστῷ παρακατατίθεσθαι Arrianus IV, 13. in Epictetum. Πιστοὺς intelligit ut 1 Tim. I, 12. εἰς διακονίαν πιστοὺς, i. e. quae acceperunt, ἐν πίστει καὶ ἀληθείᾳ docturis, 1 Tim. II, 7. uerbum Dei non adulteraturis. οἵτινες — διδάξαι) i. e. δυνάμενοι καὶ ἄλλους νουθετεῖν. E conuerſo Cyprianus Epiſt. 61. de hiſtrione: *Quod male didicit, ceteris quoque inſinuat.*

3. σὺ οὖν — Χριστοῦ) Κακοπάθησον, *perfer aerumnas.* Καλὸς στρατιώτης, *bonus miles.* Talis Polluci I, 11. στρατιώτης δόκιμος. Eſt et hic κακοπαθεῖν ὡς καλὸς στρατιώτης quod 1 Tim. I, 18. τὴν καλὴν στρατείαν στρατεύειν, et ibidem VI, 12. τὸν καλὸν ἀγῶνα ἀγωνίζειν. Στρατιώτας κακοπαθοῦντας habemus in uitis Antonii et Gracchorum apud Plutarchum. Opponuntur talibus στρατιῶται οὔτε δίψαν οὔτε ἄλλην κακοπάθειαν φέρειν δυνάμενοι, in Excerptis Diodori Siculi. Suidas de Rege Pruſia: πρὸς τὰς πολεμικὰς χρείας ἀγενὴς — καὶ πρὸς τὰς κακοπαθείας ἀλλότριος.

4. οὐδεὶς — πραγματείαις) i. e. non emit, uendit, locat, contrahendisque negotiis implicatur, ut loquitur Cicero de officiis. Oſtendit Apoſtolus comparatione ducta a ſeculari militia, quam parum deceat militiam multo meliorem amplexum ab aliis uitae curis et nexibus auocari. ἵνα — ἀρέσῃ) Quod utique facere non poterit, ſi aliis curis diſtrahatur. Τῷ στρατολογήσαντι, i. e. τῷ αὐτὸν εἰς τὸ στρατόπεδον καταλέξαντι, imperatori nimirum.

5. ἐὰν δὲ καὶ — ἀθλήσῃ) *Si quis uero fuerit athleta, non coronari ſolet, niſi legitime certauerit,* niſi omnes adſint conditiones; quarum prima eſt, ut ad metam perueniat.

Altera

Altera ſimilitudo a publicis certaminibus deſumta. Habuit enim leges ſuas ἡ σωματικὴ γυμνασία, habet et ſuas illa quae eſt πρὸς εὐσέβειαν, legitima Chriſti pugilum decertatio. Sic Ariſtides Orat. II. de Pace ἐν τοῖς ϛεφανίταις ἀγῶσι τοὺς ἔξω τῶν νομίμων τρόπων μαχομένους dixit. Νομίμως ἀθλεῖν etiam *Arrianus III*, 10. in Epictetum, et νομίμως πολεμεῖν Plutarchus in Alexandri uita dixere.

6. τὸν κοπιῶντα — μεταλαμβάνειν) Ordo naturalis uerborum uidetur talis eſſe: τὸν γεωργὸν πρῶτον κοπιῶντα (i. e. κεκοπιακότα) δεῖ τῶν καρπῶν μεταλαμβάνειν, agricolam de fructibus percipere aequum eſt, at ita demum, ſi prius laborauerit.

7. νόει — ἐν πᾶσι) Νόει, ἃ λέγω, *attende dictis*; intellige, quod loquor; cogita illa exempla uitae comunis. Heſychius: νόει, συλλογίζου. Σύνεσιν hic intellige πνευματικήν. Illud γὰρ hic redundare uidetur, ut infra com. 11. et alibi.

8. μνημόνευε — εὐαγγέλιόν μου) Si mihi, uel tibi etiam, grauius quid eueniat, memento, Ieſum Chriſtum, morte ignominioſa mortuum, reſuſcitatum fuiſſe a Deo ad uitam glorioſam. Idem et nobis eueniet, ſi aduerſis nihil territi, in fide et profeſſione perſtiterimus. Ἐκ σπέρματος Δαβὶδ, ſc. ὄντα, quoad e familia Dauidis, (homo) fuit; hactenus enim in uitam rediit. Κατὰ τὸ εὐαγγέλιόν μου, *ut ego te docui.*

9. ἐν ᾧ — κακοῦργος) Ἐν ᾧ, *cuius cauſſa.* Κακοπαθῶ, *multa mala fero,* et aequo animo fero. Nam et hoc

 huic

huic uerbo his locis ineſt. Μέχρι δεσμῶν, exaggeranter dicta; eſt enim et mitior quaedam φυλακὴ, quae ἄδεσμος dicta. Ὡς κακοῦργος, patior, quod homines facinoroſi ſolent, quum non tantum impunis deberem eſſe, ſed et laudari. ἀλλ' — δέδεται) *Sed doctrina Dei non conſtringitur uinculis*; ea ſemper propagabitur, etſi ego ſum in uinculis.

10. διὰ τοὺς ἐκλεκτοὺς) Vt nempe Chriſtianis Euangelium praedicem; uel in eorum exemplum, ut nempe et illi, me imitantes, mala perferant, nec ſpem abiiciant. ἵνα καὶ — αἰωνίου) *Vt ipſi quoque ſalute per Chriſtum parta fruantur* (in hac uita) *et tandem aeternam felicitatem conſequantur.* Ἡ σωτηρία ἡ ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ, *ſalus per Chriſtum parta*, qua Chriſtiani iam in hac uita fruuntur; e. c. remiſſio peccatorum, animi tranquillitas, ſpes uitae aeternae.

11. πιστὸς — συζήσομεν) Πιστὸς ὁ λόγος, nempe is qui ſequitur. *Vna cum Chriſto mori* ſignificat miſerias atque calamitates, mortis pericula et mortem ipſam ſubire exemplo Chriſti, et propter Chriſtum. Καὶ συζήσομεν, liberabimur a uitae periculis, uel potius aeternam felicitatem, qua Chriſtus iam fruitur, adipiſcemur.

12. εἰ ὑπομένομεν — ἀρνήσεται ἡμᾶς) Ὑπομένομεν, ſc. τῇ θλίψει, ut plenius Rom. XII, 12. locutus. Συμβασιλεύσομεν, ſc. χριστῷ. Gloriae et honoris ſummi, quo Chriſtus fruitur, erimus participes. Ει ἀρνούμεθα, ſi negauerimus, eum eſſe Dominum noſtrum, et religionem eius eſſe ueram. Ἀρνήσεται ἡμᾶς, pro ſuis nos non agno-

agnoſcet, ac proinde ad gloriae ſuae communionem nos non admittet.

13. εἰ ἀπιστοῦμεν — μένει) *Si nos in illum infidi ſumus*, fidem et obſequium ei denegamus, ſcire debemus eum eſſe ueracem. Sermo Pauli hoc loco defectiuus eſt; ſubaudiendum enim: γινώσκομεν ὅτι ἐκεῖνος etc. Πιστὸν autem in contextu noſtro intellige, non minus in poenis infligendis, quam in praemiis diſtribuendis. ἀρνήσασθαι ἑαυτὸν οὐ δύναται) *Non poteſt contra naturam ſuam agere;* quae in eo etiam eſt, ut ſit uerax. Οὐ δύναται, ab eo alieniſſimum eſt.

14. ταῦτα ὑπομίμνησκε — ἀκουόντων) Ὑπομίμνησκε, ſc. αὐτοὺς, ut plenius Tit. III, 1. loquitur. Μὴ λογομαχεῖν, 1 Tim. VI, 4. Poſt χρήσιμον ſupple ἀλλὰ, uel μόνον. Ἐπὶ τῇ καταστροφῇ τῶν ἀκουόντων, *in detrimentum auditorum.*

15. σπούδασον — τῆς ἀληθείας) *Operam da, ut te ipſum praebeas operarium Deo probatum, ualde grauum et ſtrenuum, qui recte tractat doctrinam ueram.* Ἐργάτην ἀνεπαίσχυντον, *quem laboris ſui non pudeat*, qui ſciat, non eſſe cur laboris, (doctrinae et uitae) pudeat. Is uero ſtrenue et libenter laborabit. Ὀρθοτομεῖν ſaepe eſt *uia recta incedere*, ὀρθῶς ὁδεύειν. Sic Gregorius Nanzianzenus *Orat. apol. fugae*, τῷ ὀρθοτομεῖν, *rectum iter tenere*, opponit τὸ κακῶς ὁδεύειν, *praue incedere.* Simili modo καινοτομεῖν eſt *noua uia incedere*, *nouas opiniones de religione ſuſcipere et ſpargere.* Ὀρθοτομεῖν τὸν λόγον τῆς ἀληθείας eſt *recte tractare doctrinam diuinam*, pro-

 ponere

ponere auditoribus, quod illis aptum eſt, pueris lac, adultis ſolidiorem cibum, moeſtis ſolatium etc.

16. τὰς δὲ — περιΐστασο) Κενοφωνίας, ſupra 1 Tim. VI, 20. Περιΐστασο, i. e. παραιτοῦ, *deuita.* Ioſephus de B. I. II, 8, 6. de Eſſenis, τὸ ὀμνύειν αὐτοῖς περιΐσταται, *iusiurandum uitant.* *Diogenes Laërtius* L. IX, c. I, §. 9. περιΐστασθαι ὑπερηφανίας, *ſuperbos declinare mores.* Illud, quod ſequitur προκόψουσιν, et ὁ λόγος αὐτῶν, poſcit, ut hic intelligamus conſtructionem, quam uocant πρὸς τὸ σημαινόμενον, uel ut τὰς βεβήλους κενοφωνίας metonymice explicemus τοὺς βεβήλους κενοφώνους. ἐπὶ πλεῖον — ἀσεβείας) *Nam ad maiorem in dies progrediuntur impietatem,* illi nempe κενοφωνοῦ. Προκόπτειν h. l. de incremento *rei malae* ſumitur. Sic Diodor. Sic. ἐπὶ πλεῖον κακίας προβαίνειν dixit, et Leo Imperator Conſtit. 47. πρὸς ἀναίδειαν προκόπτειν.

17. καὶ ὁ λόγος — ἕξει) Gangraena non idem eſt, quod cancer, ſed uicinum aliquid, *der kalte Brand.* Νομὴν ἕξει Latinus Interpres uertit: *ſerpit*, non uoce, ſed ſenſu bene expreſſo. Non aliud uidetur νομὴν ἔχειν, quam ſimpliciter νέμειν, quod Act. IV, 17. argumento non diſſimili ἐπὶ πλεῖον διανέμεσθαι, et Hebr. XII, 15. πολλοὺς μιαίνειν, metaphora a re hortenſi deſumta. Simili phraſi Plutarchus (Lib. de diſcrim. adul. et amici) adulatorum fictas laudes γαγγραίνας καὶ καρκινώματα uocauit; quod nempe ſemina quaedam in animo relinquunt, quae eum corrumpunt depaſcuntque.

18. περὶ τὴν ἀλήθειαν ἠστόχησαν) *A uera religione aberrarunt.* Sic 1 Tim. IV, 5. τῆς ἀληθείας ἀποστερεῖσθαι. λέ-

γοντες — γεγονέναι) Ac proinde reſurrectionem mortuorum corporum non eſſe expectandam. Qualem reſurrectionem, iam factam, Haeretici illi intellexerint, non ſatis conſtat. Videntur reſurrectionem ſenſu allegorico accepiſſe uel de emendatione morum, uel etiam de propagatione Euangelii inter omnes nationes. Sic enim ſpiritualiter mortui ſpiritualiter reſurgunt. Putabant fortaſſis iſti homines reſurrectionem corporum fieri non poſſe. καὶ ἀνατρέπουσι τὴν τινων πίστιν) i. e. *Faciunt, ut multi de religionis ueritate dubitent.* Ἀνατρέπουσι, *ſubuertunt,* (ut Vulgatus) uel *labefactant.* Gloſſarium: *Labefactat,* ἀνατρέπει, σαλεύει. Similitudo fortaſſe ſumta eſt a machinis bellicis, quae male munitorum fundamenta ἀνατρέπειν dicuntur; unde commate ſequente opponitur στερεὸς θεμέλιος.

19. ὁ μέν τοι — ἕστηκε) *Fundamentum, quod Deus poſuit, firmum ſtat.* Videtur autem Paulus intelligere *religionem,* quae Deum habet auctorem. Hanc euertere uolunt quidam doctores, ſed fundamentum ſtat firmum. Aliis θεμέλιος h. l. per Synecdochen eſt *domus,* inprimis *magna domus.* Hoc ſenſu LXX, hebraicum ארמון *palatium,* ſaepe per θεμέλιον transferunt, ut Ieſ. XXV, 2. Ierem. VI, 5. et alibi. Ita ſenſus eſſet: *Euertunt* quidem doctores mendaces *quorundam* fidem; totam uero *aedificii molem,* totam eccleſiam nunquam deſtruent, Matth. XVI, 18. Optime reſpondet haec explicatio uerbis ἐν μεγάλῃ δὲ οἰκίᾳ u. 20. ἔχων τὴν σφραγῖδα ταύτην) *Habens inſcriptionem hanc.* Σφραγὶς hic eſt id, quod lapidi inſcribitur, et intelligitur inſcriptum aliquod in perpetuam religionis memoriam, quod nobis ſemper in memoria uerſari de-

bet, quum de religione cogitamus. Si intelligas inſcriptionem in aedificio conſpicuam, res eodem redit. ἔγνω κύριος τοὺς ὄντας αὐτοῦ) Οἶδεν οὓς ἐξελέξατο, Io. XIII, 18. Γινώσκει τοὺς εὐλαβουμένους αὐτόν. Nahum. I, 17. Moſes Num. XVI, 5. *Mane notum faciet Dominus, qui ad ſe pertinent.* Sunt autem hic οἱ ὄντες αὐτοῦ, ad eum pertinentes, qui bene ſeruiunt ei. Innuit his uerbis Apoſtolus: *Non omnes, qui religionem externe profiteantur a Deo ut ſuos agnoſci.* καὶ ἀποστήτω — τοῦ κυρίου) *Quisquis Chriſtiani nomen geſſerit, abſtineat ſe ab omni uitioſitate.* Haec eſt altera inſcriptio. Ἀδικία, omnes *uitioſitas* et *impietas.* Ὀνομάζει τὸ ὄνομα τοῦ κυρίου, qui rogatus, cuius ſit diſciplinae, Chriſtum nominat ut magiſtrum. Vide 1 Cor. I, 2. *Chriſtianus.* Cf. Matth. VII, 23.

20. ἐν μεγάλῃ — εἰς ἀτιμίαν) Σκεῦος, ut hebr. כלי eſt non tantum *uas*, ſed et *inſtrumentum* et *utenſile* quoduis. Εἰς τιμὴν, εἰς ἀτιμίαν. Sic Scriptor Sapientiae XIV, 7. τὰ τῶν καθαρῶν ἔργων δοῦλα σκεύη, τά τε ἐναντία uocat. Deeſt ſimilitudinis applicatio. Quemadmodum nempe in magna domo, uel palatio diuitis multa et uaria eſt ſupellex, uariis uſibus deſtinata, ita in illa domo Dei, quae eſt eccleſia uariae conditionis homines uerſantur, quorum non omnium eſt eadem dignitas atque bonitas. Multi enim in ea uerſantes ſeſe ita gerunt, ut nullo bono uſui idonei ſint, quae ipſorum eſt culpa, quum non operam dant, ut puri ſint, atque niteant. Videtur autem h. l. ſermo eſſe de doctoribus.

21. ἐὰν οὖν — ἀπὸ τούτων) *Si quis ſe ſeiunxerit ab illis*, falſis nempe doctoribus. Ἐκκαθαίρειν ἑαυτὸν eſt

καθα-

καθαρὸν ἑαυτὸν τηρεῖν, *mundum intaƈtumque ſe ſeruare.* ἔϛαι σκεῦος — ἡτοιμασμένον) *Similis uaſi, honeſtis uſibus deſtinato — aptus erit idoneusque egregiis miniſteriis in eccleſia in honorem Domini praeſtandis:* doctor egregius erit.

22. τὰς δὲ — φεῦγε) Νεωτερικὰς ἐπιθυμίας nonnulli gloriolas exponunt, quibus qui inſeruiunt νεανιεύεσθαι Graecis dicuntur, quod aliis, ſenſu non ualde diſſimili eſt *audacem ſe, ſtrenuumque gerere.* Alii ſimpliciter intelligunt cupiditates eas, quae iuuenili aetati, in qua conſtitutus adhuc erat Timotheus, incidere ſolent, cuiusmodi νεωνικὰς ἡδονὰς Maximus Tyrius Diſſert. 31. uocat. In his autem ſtudiis ſiue cupiditatibus habet locum inanis gloriae ſectatio. Sapienter, utque rerum peritus, Apoſtolus hoc monitum dat Iuueni. *Voluptate et deliciis iuuentutem facile intercipi* dixit Cicero in Vatinium. Νεανικὴν ἐπιθυμίαν dixit et Andronicus Rhodius, 7. 8. oppoſuitque τῇ μετρίᾳ ἐπιθυμίᾳ fortaſſe quia iuuenes quae nolunt, immoderate appetunt. δίωκε — καρδίας) Δικαιοσύνη, *innocentia, uirtus.* Πίϛις, *fides in uerbis, fidelitas.* Εἰρήνη μετὰ τῶν ἐπικαλουμένων τὸν κύριον, *concordia cum Chriſtianis.* Poſtrema illa ἐκ καθαρᾶς καρδίας referri poſſunt ad τὸ ἐπικαλουμένων etc. ut intelligantur *ſincere Chriſtiani,* uel ad illa δίωκε — ἀγάπην. Ita 1 Tim. I, 5. ἀγάπη ἐκ καθαρᾶς καρδίας.

23. τὰς δὲ μωρὰς — γεννῶσι μάχας) Eſt eadem admonitio, quae 1 Tim. I, 4. et VI, 4. Μωρὰς uocat illas quaeſtiones, quia ad ueram et ſalutarem ſapientiam nihil pertinent. Ἀπαιδεύτους ζητήσεις intellige *quaeſtiones*

 inſci-

inſcitas, Chriſtiano indignas; Vulgatus *ſine diſciplina* uertit; huiusmodi enim quaeſtiones nihil ad παιδείαν fidei rectae morumue conferunt. Μάχας, *rixas, iurgia, lites.* Gellius XIV, 5. de duobus Grammaticis: *Clamantes compugnantesque* (μαχομένους) *eos reliqui.*

24. δοῦλον δὲ — ἀνεξίκακον) Δοῦλον κυρίου, *ſeruum Chriſti,* adeo patientis ac pacifici. Μάχεσθαι, *rixari.* Ἤπιον εἶναι πρὸς πάντας, ut Macrobius Saturnal. I, 7. de Praetextato: *erat in omnes placidus ac mitis.* Ἀνεξίκακον, *iniuriarum patientem.* Hierocles de amicis loquens: πρὸς τὴν ἀρίστην αὐτῶν τήρησιν πλεῖστα συμβάλλεται τὸ ἡμέτερον ἀνεξίκακον.

25. ἐν πρᾳότητι — ἀντιδιατιθεμένους) Vulgat: *Cum modeſtia corripientem eos, qui reſiſtunt ueritati. Corripientem,* i. e. caſtigantem, nempe uerbis. Sunt nempe errantes leniter tractandi, non maledictis exaſperandi. Imo doctoribus manſuetudo aeque neceſſaria ac doctrina ipſa; duci enim, non trahi uult humanae naturae moroſitas. μή ποτε — ἀληθείας) *Experiendo, an det Deus illis reſipiſcentiam, ut cognoſcant ueritatem.* In μήποτε, ut in Graeco Gen. III. 22. et Rom. XI, 21. μήπως eſt Ellipſis. *Num fortaſſe.* Εἰς ἐπίγνωσιν ἀληθείας, ut perueniant ad agnitionem eius ueritatis, quam nunc oppugnant.

26. καὶ ἀνανήψωσιν — θέλημα) *Et ad ſe redeuntes expediant ſe e laqueo Diaboli, a quo capti ſunt, ut eius uoluntati obediant.* Varie explicatur hoc comma ab Interpretibus, quorum ſententias enumerare longum foret. Νήφειν, uulgo, *ad ſobrietatem redire;* deinde uero, *ſe recipere, colligere* ex quacunque demum perturbatione; *ſich beſin-*

beſinnen, zu ſich ſelbſt kommen. Sic *Philo* dicit de Agrippa Rege, poſtulato Caligulae, ut ſimulacrum ſuum tanquam Dei, in templum Hieroſolymitanum reciperetur, grauiter perculſo, tandem uero e deliquio animi ſe recipiente, Legat. ad Cai. p. 1030. E. ὁ δὲ, νήφειν γὰρ ἤρχετο, καθεώρα τὸ περὶ ἑκάςῳ συμπαθὲς, *tum uero, namque reſipiſcere incipiebat, ſingulos condolere conſpexit. E laqueo uel poteſtate diaboli exire*, uel ſe expedire, de iis dicitur, qui male agendi finem faciunt. Ἐζωγρημένος ὑπὸ τȣ̃ διαβόλȣ, *captus a diabolo*, qui perſeuerat in male ſentiendo et agendo. Εἰς τὸ ἐκείνȣ θέλημα, *ut eius uoluntatem faciant.* Voluntas autem Satanae haec eſſe dicitur in ſacris litteris, ut impediat bonum, et homines infelices reddat. Ergo *uoluntatem eius facere* erit bonum impedire, et homines reddere infelices. Alii uerba: εἰς τὸ ἐκείνȣ θέλημα de uoluntate Dei intelligunt, ut ἀυτȣ̃ ad propinquius διαβόλȣ, ἐκείνȣ uero ad remotius, i. e. *Dei*, referatur. Tum ordo eſſet talis: καὶ ἐζωγρημένοι ὑπ' ἀυτȣ̃, ἀνανήψωσιν ἐκ τῆς τȣ̃ διαβόλȣ παγίδος εἰς τὸ ἐκείνȣ θέλημα, nempe ποιεῖν, quod ſubaudiendum. *Camerarius:* Bifariam hoc enarratur. Primum ita: Qui fuerant capti ab illo, diabolo ſcilicet, ad arbitrium ipſius. Quod dictu ſane eſt horribile. Secundo ita: Capti iam, id eſt, conſeruati ab ipſo, nimirum Deo, ad uoluntatem illius, i. e. ut uoluntati iam eius obtemperent; atque hoc Chryſoſtomus ſecutus eſt. „

Caput III.

1. Ὅτι ἐν — χαλεποὶ) Ἐν ἐσχάταις ἡμέραις, באחרית הימים, *Poſthac.* Idem ἐν ὑςέροις καιροῖς 1 Tim. IV, 1. Patet

Patet antem ex com. 5. Paulum agere de iis, quae, Timotheo uiuente, euentura putabat. Ἐνστήσονται, *aderunt.* Καιροὶ χαλεποί. Formidoloſa tempora, ait Cicero.

2. ἔσονται — ἀνόσιοι) Συναθροισμὸς, cui ex magna parte reſpondet hic Auctoris ad Herennium, Lib. IV. *Cupidus, intemperans, impius in parentes, infeſtus in cognatos, in ſuperiores contumax, in pares faſtidioſus, in inferiores crudelis* etc. φίλαυτοι, eſt uox media, ſi philoſophice eam ſumamus, ſed quae uſu tracta eſt in partem peiorem, ita ut φίλαυτος intelligatur ὁ αὑτοῦ ἕνεκα πάντα πράττων κατὰ τὸ λυσιτελὲς, ut ait *Ariſtoteles*, addens alibi ἢ πρὸς τὸ ἡδύ. Φιλάργυροι, πλούτου ὀρεγόμενοι, ἀεὶ τὸ παρὸν ἐνδεέστερον τοῦ ἀπόντος ἡγούμενοι, καὶ τὸ κτηθὲν ἔλαττον τοῦ προσδοκωμένου, ut Diſſert. 20. apud Maximum Tyrium. In Gloſſario: φιλάργυρος, *auarus, cupidus.* Ἀλαζόνες, *iactatores, gloriatores* in Gloſſis. Scholiaſtes ad Equites Ariſtophanis: ἀλαζὼν ὁ μείζονα τῆς ἑαυτοῦ ἀξίας κομπάζων καὶ φρονῶν. Βλάσφημοι, in Deum nempe. Ἀχάριστοι, *ingrati.* Pollux V, 32. Onomaſtici: ὁ ἀποστερῶν χάριν, ἀχάριστος. Ἀνόσιοι, *qui foeda patrant*, quibus nihil ſanctum et uenerandum eſt.

3. Ἄστοργοι — ἀφιλάγαθοι) Quales ſint, qui hic uocantur ἄστοργοι, ἄσπονδοι, uide ad Rom. I, 31. Διάβολοι, שטנים, qui uiris bonis ſe opponunt, praeſertim calumniando. In Gloſſis: διάβολος, *criminator.* Polluci διαβλητικὸς, non διάβολος probatur. Ἀνήμεροι, *immitis, immanſuetus.* Suidas: ἄγριον, ἀνήμερον. Ἀφιλάγαθοι, ἐχθροὶ παντὸς ἀγαθοῦ.

4. προ-

4. προδόται — φιλόθεοι) Προδόται, qui amiciſſimos produnt, qualis Iudas. Προπετεῖς, *proterui*, et προπέτεια, *proteruitas*. Ab huius uitii trunco multi rami pullulant. Sunt enim προπετεῖς, qui facile iraſcuntur; ſunt, qui πρόγλωσσοι, cito in uerborum aut inſolentiam, aut amaritudinem erumpentes; ſunt et qui Latinis *praecipites*, nempe in rebus aggrediendis. Hinc hominem conſiliis *praecipitem* Cicero in Philippicis dixit. Has omnes, et ſi quae aliae huius uitii ſpecies Apoſtolus uoce iſta ſatis laxa complexus uidetur. Τετυφωμένοι, uide 1 Tim. VI, 4. Φιλήδονοι μᾶλλον ἢ φιλόθεοι, i. e. ταῖς τῆς σαρκὸς ἡδοναῖς μᾶλλον ἢ τῷ θεῷ δουλεύοντες, et: οὐ τῷ κυρίῳ ἀλλὰ τῇ ἑαυτῶν κοιλίᾳ δουλεύοντες, ut Rom. XVI, 18. Simili modo Philo de Agric. p. 200. B, φιλήδονον καὶ φιλοπαθῆ μᾶλλον, ἢ φιλάρετον καὶ φιλόθεον dixit. Contraria laus Dionis in Platonis Epiſtolis: ἀρετὴν περὶ πλείονος ἡδονῆς ἠγαπηκώς.

5. ἔχοντες — ἠρνημένοι) *Qui pietatem externe ſimulant, reuera autem auerſantur et negligunt.* Ἔχοντες μόρφωσιν εὐσεβείας, qui cultu, habitu, uultu, uoce, pietatem probitatemque praeferunt. Τὴν δὲ δύναμιν αὐτῆς ἠρνημένοι, ut illi Tit. I, 16. θεὸν ὁμολογοῦντες εἰδέναι, τοῖς δὲ ἔργοις αὐτὸν ἀρνούμενοι. Ἀρνεῖσθαι, *auerſari*, *negligere*, *non curare*.

6. ἐκ τούτων — σεσωρευμένα ἁμαρτίαις) *Ex horum numero ſunt, qui uariis artibus uſi penetrant domos, et alliciunt animos muliercularum, obrutarum uitiis.* Ἐνδύνειν et εἰσδύνειν dicitur de anguibus. Homerus Iliad. γ. ἔδυ ubi uetus Scholiaſtes, ὑπεισῆλθε, μεταφορικῶς ἀπὸ τῶν εἰς τοὺς φωλεοὺς καταδυνόντων ἑρπετῶν. Furtiuis eiusmodi animalium

lium lapſibus impoſtorum iſtorum artes et fallacias Apoſtolus comparat. Ἐνδύνειν autem εἰς οἰκίαν non Paulus tantum, ſed et Ariſtophanes dixit. Αἰχμαλωτίζειν, *capere*, uel *captiuas ducere* hic eſt, quod Rom. XVI, 18. διὰ τῆς χρηστολογίας καὶ εὐλογίας τὰς καρδίας ἐξαπατᾶν. Tacitus Annal. 5. de Fuſio Gemino: *Alliciendis feminarum animis aptus:* ubi *allicere* eſt fere quod Paulo αἰχμαλωτεύειν. Σεσωρευμένα, Vulgatus uertit *oneratas.* Heſychius βεβαρημένα expoſuit. Non diſſimile apud Salluſtium: *flagitiis et facinoribus cooperti.* ἀγόμενα — ποικίλαις) Ἄγεσθαι ὑπὸ τῆς ἐπιθυμίας dixit et Andronicus Rhodius III, 12. *Cebes* in Tabula ſua de uitioſe uiuentibus: ἄγονται κεκρατημένοι, ὥσπερ ὑπὸ πολεμίων, οἱ μὲν ὑπ' ἀκρασίας, οἱ δὲ ὑπ' ἀλαζονείας, οἱ δὲ ὑπὸ φιλαργυρίας, ἕτεροι δὲ ὑπὸ κενοδοξίας, οἱ δὲ ὑφ' ἑτέρων κακῶν.

7. πάντοτε — δυνάμενα) Quaſi qui ſemper in uia pergunt, ad finem uiae autem non unquam perueniunt. Εἰς ἐπίγνωσιν ἀληθείας ἐλθεῖν, ueritatem recte, et ita quidem agnoſcere, ut factis id oſtendas. Simillime Arrianus II, 6. in Epictetum: ἔξω ζητεῖν ἀεὶ τὴν εὔροιαν, καὶ μηδέποτε εὑρεῖν δυνάμενος.

8. ὃν τρόπον — Μωϋσεῖ) Fuiſſe hos inter magos illos Aegyptiacos, qui praeſtigiis ſuis in aula Pharaonis reſtiterint Moſi, in Gemara traditur. Meminit horum magorum et Numenius philoſophus Pythagoricus, et Artabanus hiſtoricus, qui eos appellat τοὺς ἱερεῖς τοὺς ὑπὲρ Μέμφιν, nec non Tanchuma. Nomina *Iannes* et *Iambres*, uel ut alii habent, *Mambres*, Paulus non habuit ex Moſe; (is enim nomina non expreſſit,) ſed ex traditione, aut ueterum ſcriptis.

ἀνθρω-

ἄνθρωποι — τὴν πίςιν) *Homines deprauatae mentis, et improbatae fidei.* Cf. ad 1 Tim. VI, 5. dicta. Ἀδόκιμοι περὶ τὴν πίςιν, quorum ſententiae de religione minime probandae, ideoque reiiciendae ſunt, et repudiandae.

9. ἀλλ᾽ οὐ προκόψουσιν — ἐγένετο) Οὐ προκόψουσιν ἐπὶ πλεῖον, progreſſus aliquos facient, ſed non diu; non multum efficient. Ἔκδηλος ἔςαι, nempe ex operibus ipſorum. Ficta non durant diu. Ἐκείνων, magorum illorum, qui Moſi obſtiterunt.

10. σὺ δὲ — τῇ ὑπομονῇ) *Tu uero exemplum meum ſequeris ratione doctrinae* etc. *Cicero* perfectum Oratorem formans, ut Apoſtolus noſter Chriſtianum doctorem et Epiſcopum: *Hoc ſic primum in praeceptis meis, ut demonſtremus quem imitemur, atque ita, ut quae maxime excellant in eo quem imitamur, ea diligentiſſime perſequamur:* ubi et *perſequi* plane eſt, quod hoc Pauli loco παρακολουθεῖν, et *quae maxime in eo excellebant,* erant, Paulo recitante ipſo, ἡ αὐτοῦ διδασκαλία, ἡ ἀγωγὴ etc. Ἀγωγὴ ſaepe apud Graecos eſt *uiuendi ratio, mores, inſtitutum.* Apud Ioſephum Ant. XII, I. 1. ἡ πάτριος ἀγωγὴ τῶν ἐθῶν eſt *conſuetudo inſtitutorum patriorum.* Heſych: ἀγωγὴ, τρόπος, ἀναςροφὴ etc. Vnde et 2 Maccab. IV, 16. ὧν τὰς ἀγωγὰς ἐζήλουν. Πρόθεσις, *conſilium, intentio, die gute Abſicht.* Saepe uero eſt etiam *uitae genus,* quod ſibi aliquis delegit. Gloſſarium: *Intentione* σκοπῷ, προθέσει. Vulgatus: *propoſitum,* eo ſenſu, quo Plinius hac uoce utitur Lib. V. Epiſt. 14. Idem in Panegyrico: *Ita congruens uitae tenor, ita una eademque ratio propoſiti poſtulabat.* Πίςις, h. l. uidetur eſſe *ſinceritas in rebus agendis.*

Ἀγάπη,

Ἀγάπη, fraternus affectus in Chriſtianos omnes. Ὑπομονή, *perſeuerantia,* in aduerſis nempe. Haec aduerſa iam explicat.

11. τοῖς διωγμοῖς — ὁ κύριος) Ἐν Ἀντιοχείᾳ ſc. τῆς Πισιδίας. Tangitur hiſtoria Act. XIII, 14. 45. 50. Ἐν Ἰκονίῳ, uide Actor. XIV. Ἐν Λύστροις, ibidem u. 6. ſqq. Καὶ ἐκ πάντων με ἐῤῥύσατο ὁ κύριος, ſeruauit me ex omnibus procellis illis, quarum nonnullae mihi praeſentem intentarunt mortem. Seruauit me Chriſtus rebus maioribus.

12. καὶ πάντες — διωχθήσονται) Καὶ πάντες, intellige ex proxime praecedentibus, ac ſi ſcripſiſſet: καὶ ὀ μόνον ἐγὼ, ἀλλὰ καὶ πάντες etc. Εὐσεβῶς ζῆν ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ, *pie uiuere conuenienter doctrinae Chriſti*, ut Chriſtianos decet.

13. πονηροὶ — τὸ χεῖρον) Γόητες, *blandidici, deceptores.* Intelliguntur falſi illi doctores, de quibus hactenus dixerat Apoſtolus. Sic φιλόσοφοι γόητες Lib. VIII. apud Philoſtratum, et Orat. 6. apud Iulianum. Pythagoras γόης, dictus apud Iamblichum. Suidas: γόης, κόλαξ, πλάνος, ἀπατεών. Heſychius: καταγοητεύων, ἀπατῶν. Προκόψουσιν ἐπὶ τὸ χεῖρον, Vulgatus: *proficient in peius;* nam et latina uox *proficere*, et graeca προκόπτειν ſaepe ſenſu deteriore ponitur. Donatus ad 4. 2. Adelph. *in errore proficere.* Seneca III, 16. de Ira: *proficere in tormentum ſuum.* Caute uero Apoſtolus προκόψουσιν poſuit; nemo enim repente turpiſſimus euadit. Πλανῶντες, plebem nempe, et miſeras mulierculas: πλανώμενοι, a Doctori-

Doctoribus, quos ſectantur ipſi. Sic Minucius in Octauio: *Falluntur et fallunt.* Iulianus 55. epiſt. Ἠπατημένος ἐξαπατᾷ. Cicero de Caluo Oratore: *Et ipſe errabat, et alios etiam errare cogebat.*

14. σὺ δὲ — ἐπιςώθης) Similis admonitio 1 Tim. IV, 16. Καὶ ἐπιςώθης, pro καὶ ἃ ἐπιςώθης. Conſtructio κατὰ σύλληψιν, *de quibus firmiter perſuaſus es.* Heſychius: πεισθεὶς, πιςωθεὶς. Idem, ἐπιςώθη, ἐπείσθη, ἐπληροφορήθη. Gloſſae: ἐπιςώθης, μετὰ πληροφορίας ἔμαθες. εἰδὼς — ἔμαθες) *Cogitans et perpendens, quis is ſit, a quo didiceris.* Didiciſti nempe a me, qui tibi λογικὸν ἄδολον γάλα, nullis Iudaismi, nullis philoſophicae uanitatis nugis corruptum, propinaui.

15. καὶ ὅτι — οἶδας) Ἱερὰ γράμματα, Sacra Scriptura V. T. ut ſaepe apud Ioſephum et Philonem. Sic e. g. Ioſephus L. I. c. Apion, §. 8. δῆλον δ' ἐςὶν ἔργοις, πῶς ἡμεῖς τοῖς ἰδίοις γράμμασι πεπιςεύκαμεν. Ἀπὸ βρέφους, *a puero*, ex more gentis ſuae. Ioſephus L. II. c. Apion. de Hebraeis: ἀπὸ τῆς πρώτης εὐθὺς αἰσθήσεως αὐτοὺς (nempe νόμους Μωϋσέως) ἐκμανθάνοντες. Philo de Legatione: Θεόχρηςα λόγια τοὺς νόμους εἶναι ὑπολαμβάνοντες. Καὶ τοῦτο ἐκ πρώτης ἡλικίας τὸ μάθημα παιδευθέντες. τὰ δυνάμενα — Ἰησοῦ) *Quae* (ſacra Scripta) *te poſſunt inſtituere ad ſalutem, quae per religionem Chriſti offertur.* Σοφίζειν, *docere, inſtituere*, ut Thomas Magiſter explicat. Vaticinia enim, et omnis oeconomia Dei in V. T. ad Chriſtum tendunt. Quapropter Ieſus et Apoſtoli ſaepe nexum huius nouae religionis cum V. T. indicant. Io. V, 39. Sic Act. XVII, 2. 3. de Paulo Apoſtolo: ἀπὸ τῶν γραφῶν διανοίγων καὶ παρατιθέμενος,

ὅτι τὸν χριϛὸν ἔδει παθεῖν etc. XVIII, 28. ἐπιδεικνὺς διὰ τῶν γραφῶν, εἶναι τὸν χριϛὸν Ἰησῦν. XXVIII, 23, πείθων τε αὐτὸς τὰ περὶ τῦ Ἰησῦ, ἀπό τε τῦ νόμυ Μωσέως καὶ τῶν προφητῶν. Inſtruunt igitur Scripturae V. T. ad ſalutem aeternam, praecipue ideo, quia confirmant, Ieſum Nazarenum eſſe uerum Meſſiam. Habent uero et alios uſus, ut ſtatim ſequitur.

16. πᾶσα γραφὴ — ἐν δικαιοσύνῃ) Quae de conſtructione et ſenſu horum uerborum noſtris temporibus diſputata ſint, multis explicare, huius loci non eſt. Plurimi recentiorum interpretum poſt θεόπνευϛος ſuppleuerunt ἐϛι, ut ſenſus ſit; *Tota Scriptura V. T. eſt a Deo inſpirata.* Sed contexto ſermoni conuenientior mihi uidetur ſententia eorum, qui cum *Syro*, *Camerario*, et aliis bonae notae interpretibus ita connectunt uerba: *Omnis ſcriptura*, *Deo inſpirante conſignata*, *eſt etiam utilis* etc. ut καὶ ſignificet: *etiam*, quod ualde frequens. Camerarius: καὶ ὠφέλιμος. ἔλλειψις τῦ ἐϛὶν, et καὶ αὐξητικῶς ponitur: *Scriptura ſpiritus diuini ad hoc etiam utilis eſt*, *i. e. prodeſt*, *nempe ad doctrinam*, *ad coarguendum*, *et cetera quae* ἀσυνδέτως *adduntur.* Haec *Camerarius. Eraſmus* hunc locum ita παραφράζει: *Imo tota ſcriptura, quae nobis non humano ingenio*, *ſed diuini ſpiritus afflatu prodita eſt*, *magnam habet utilitatem* etc. Θεόπνευϛος, *Deo inſpirante litteris conſignata.* Syrus: כל כתב דברוחא אתכתב *omnis ſcriptura quae per Spiritum*, (i. e. Spiritu inſpirante) *ſcripta eſt.* Vocabulum θεόπνευϛος, alias inuſitatum, ex Etymologia uix explicari poteſt. Videtur autem θεοπνευϛῶς loqui uel ſcribere idem eſſe ac ברוח יהוה loqui

uel

uel ſcribere, quam Phraſin Hebraeis familiarem Paulus nouo uocabulo expreſſit. Erit igitur γραφὴ θεόπνευςος, quae uel iubente, uel operante et argumentum ſuppeditante Deo conſignata eſt. Eſt autem haec ſcriptura *utilis* πρὸς ἔλεγχον, לתוכחה, ut in Prouerbiis aliquoties, ad monſtrandam turpitudinem grauiorum criminum; ad *caſtigationem.* Πρὸς ἐπανόρθωσιν, nempe ἠθῶν, *ad correctionem;* unde et Heſychio ἠθικὴ φιλοσοφία, ἠθῶν διορθοτική. Gloſſae: ἐπανόρθωσις, *correctio, emendatio.* Πρὸς παιδείαν τὴν ἐν δικαιοσύνῃ, i. e. *ad inſtituendos homines in uirtute,* praecipue eos, qui iam bene coepere.

17. ἵνα ἄρτιος — ἐξηρτισμένος) i. e. *Vt ſe perficere* (ex ea Scriptura) *doctor Euangelii poſſit, et inſtrui ad munus ſuum obeundum.* Ἄνθρωποι θεȣ̃ in V. T. dicebantur prophetae; in N. T. ita uocantur doctores Euangelii. Πᾶν ἔργον ἀγαθὸν h. l. eſt, quicquid pertinet ad munus doctoris recte obeundum, ut ipſe contextus docet. De Socrate Apuleius: *Vir apprime perfectus — ad omnia ſibi congruentia officia promtus.*

Caput IV.

1. Διαμαρτύρομαι — νεκρȣ̀ς) Cf. 1 Tim. V, 21. Hic addit: τȣ̃ μέλλοντος κρίνειν ζῶντας καὶ νεκρȣ̀ς, ad exprimendam maieſtatem Chriſti. Ζῶντας, *eos, qui tum uiuent;* νεκρȣ̀ς, omnes tanta ſeculorum ſerie praemortuos, κεκοιμημένȣς. κατὰ τὴν ἐπιφάνειαν — αὐτȣ̃) Κατὰ, pro ἐν hic tempus ſignificat. Syrus non male hoc explicat per Hendiadin, quaſi eſſet κατὰ τὴν ἐπιφάνειαν τῆς βασιλείας αὐτȣ̃. Regnat quidem iam Chriſtus, ſed re-

 gnum

gnum eius nunc nondum ita apparet, ut tunc apparebit. Pro κατὰ legunt καὶ Codices nonnulli ſatis uetuſti, cum uerſionibus nonnullis et Patribus, ut Paulus obteſtetur Timotheum etiam per aduentum Chriſti ultimum, et felicitatem aeternam.

2. κήρυξον τὸν λόγον) *Praedica doctrinam*; nam λόγος h. l. eſt *doctrina*, τὸ εὐαγγέλιον. Hoc ideo inculcat Paulus, quod uidebat, Timotheum poſſe timidiorem fieri, propter mala, quae ipſe Paulus et alii ferebant. ἐπίϛηθι εὐκαίρως, ἀκαίρως) *Inſta aſſidue, omni tempore, ſiue opportunum tibi fuerit, ſiue non opportunum*, i. e. ſiue moleſtum ſiue commodum fuerit. Referendum eſt hoc ad Timotheum, non ad auditores. Omnino enim doctorem oportet occaſione et opportunitate uti, ſi quid efficere uelit. *Inſtare rei* eſt, eam aſſidue tractare. ἔλεγξον — καὶ διδαχῇ) Ἔλεγξον, oſtende flagitioſis, quam agant turpia. Ἐπιτίμησον, minus malos uerbis caſtiga. Παρακάλεσον, hortare eos, qui bene coeperunt. *Plutarchus* de Liberor. educ. de cordatis patribus: διδάσκοντας, ἀπειλȣ̃ντας, δεομένȣς, συμβȣλεύοντας. Gellius V, 1. de Philoſopho: *Quum hortatur, monet, ſuadet, obiurgat.* Seneca I, 14. de Ira; *Corrigendus eſt qui peccat, et admonitione, et ui, et molliter, et aſpere.* Ἐν πάσῃ μακροθυμίᾳ καὶ διδαχῇ, i. e. ἐν πάσῃ διδαχῇ μακροθύμῳ uel ἐν πάσῃ διδαχῆς μακροθυμίᾳ. docendo eos leniter, cum omni lenitate in inſtituendo.

3. ἔϛαι γὰρ — ἀνέξονται) *Erit enim tempus, quo multi ſalubris doctrinae impatientes erunt,* quia nempe oſtendet iis peccata ipſorum, flagellabitque conſcientias. Iſocrates

crates ad Demonicum: τοὺς πλείστους εὑρήσομεν, ὥσπερ τῶν σιτίων, τοῖς ἡδίστοις μᾶλλον ἢ τοῖς ὑγιαινοτάτοις χαίροντας. Οὐκ ἀνέξονται, *non ſuſtinebunt* etc. Heſychius: οὐκ ἀνέχομαι, οὐ καταδέχομαι. ἀλλὰ κατὰ — τὴν ἀκοὴν) *Sed multos quaerent doctores, qui doceant, quae arrideant cupiditatibus ſuis, quia nonniſi ſibi grata audire uolunt.* Ἑαυτοῖς ἐπισωρεύσουσι διδασκάλους, *multos quaerent, et reperient tales doctores;* proprie *cumulabunt.* Κνηθόμενοι τὴν ἀκοὴν, e. i. κατὰ τ. ἀκ. Heſychius: ζητοῦντές τι ἀκοῦσαι καθ᾽ ἡδονήν. Eleganter autem Apoſtolus eos *prurire* dicit *auribus,* qui ſermones quaerunt, uitia ſua titillantes. Ammianus Lib. XVIII. de Auditoribus quibusdam: *aurium delinimenta captantes.* Quintilianus Lib. XI. *Sunt quidam, qui ſecundum alia uitae uitia, etiam hac, ubique audiendi quod aures mulceat uoluptate, ducantur.*

4. καὶ ἀπὸ — ἐκτραπήσονται) Vt olim Athenienſes, qui Demoſtheni de communi ſalute loquenti obturbabant, fabulam de umbra aſini inceptantem attente audiebant. Iſocrates: δεῖ τοὺς βουλομένους ἢ ποιεῖν ἢ γράφειν τι κεχαρισμένον τοῖς πολλοῖς, μὴ τοὺς ὠφελιμωτάτους τῶν λόγων ζητεῖν, ἀλλὰ τοὺς μυθωδεστάτους. Aptum autem τοῖς μύθοις antitheton ἡ ἀλήθεια, uera Euangelii doctrina. Eſt μῦθος enim ψευδὴς λόγος τὴν ἀλήθειαν εἰκωνίζων, ut docent nos Heſychius, Suidas et alii apud Graecos magiſtri.

5. σὺ δὲ — πληροφόρησον) Νῆφε, i. e. *attentus eſto.* Ἐν πᾶσιν, in omnibus rebus. Κακοπάθησον, noli abſterreri ullis malis. Vide ſupra II, 3. Ἔργον ποίησον εὐαγγελιστοῦ, fac, quod officium eſt adiutoris Apoſtolorum. Τὴν διακονίαν σου πληροφόρησον, *omnes partes*

 muneris

muneris tui exple. Eſt enim πληροφορεῖν ſi etymologiam ſpectes, *plenam menſuram reddere.*

6. ἐγὼ γὰρ ἤδη σπένδομαι) i. e. ſum ἐπιθανάτιος. Mortem dicit inſtare ſibi, et quidem uiolentam. Τὸ σπένδομαι a ritu uini infuſi uictimis iam mactandis deſumtum. Τὸ ἤδη mortem de proximo propinquantem notat. καὶ ὁ καιρὸς — ἐφέστηκε) *Et tempus mortis meae iam inſtat.* Ἀνάλυσις proprie eſt *abitus, diſceſſus,* e. g. ἀνάλυσις ἐκ συμποσίου, *diſceſſus e conuiuio;* translate autem mors, *diſceſſus e uita.* Philo in Flacc. p. 991. C. dicit, terram hominibus et terreſtribus omnibus, non per uitam ſolum, uerum etiam in morte eſſe aptiſſimam, ἵνα ἡ αὐτὴ καὶ τὴν πρώτην ὑποδέχηται γένεσιν, καὶ τὴν ἐκ τοῦ βίου τελευταίαν ἀνάλυσιν, *ut quae naſcentes excepit, eadem diſcedentes e uita recipiat* Vult autem hoc Paulus: Eo preſſius, fili Timothee, te moneo iſta, eoque diligentius tu meis monitis incumbe, quia inſtat tempus, quo auxilium non habebis a me. Non temere autem Paulus ἐφέστηκε non ἐφίστησι dixit. Virgilius X. *Etiam ſua Turnum fata uocant, metasque dati peruenit ad aeui.* Ad quem locum Seruius: *Ad exprimendum celerem mortis aduentum praeterito uſus eſt tempore.*

7. τὸν ἀγῶνα τὸν καλὸν ἠγώνισμαι) Cf. dicta ad 1 Tim. VI, 12. Hoc loco autem ἀγωνίζεσθαι eſt ἀγῶνα διαγωνίζεσθαι. Loquitur enim tanquam de certamine confecto, de homine iam e uiuis abituro, et cui nihil amplius laboris, at laboris praemium ſupereſſet. Lucilius: *Vicimus, o ſocii, et magnam pugnauimus pugnam.* τὸν δρόμον τετέλεκα) *Adeſt ſpatiis ultima meta meis.* Act. XX, 24.

24. Τὸν δρόμον, uitae ſcilicet. τὴν πίϛιν τετήρηκα) *Seruaui fidem,* ſ. *fidelitatem*; uirum bonum et integrum me praeſtiti. Eſt oppoſitum τῦ ἀθετεῖν ſ. ἀρνεῖσθαι πίϛιν, *fidem ſpernere, mutare,* 1 Tim. V, 8. 12. Sic Diodorus Siculus *excerpt. Valeſ.* opponit phraſes τὴν δοθεῖσαν πίϛιν ἀθετεῖν, et τὰς δοθείσας πίϛεις τηρεῖν.

8. λοιπὸν — ϛέφανος) *Quod ſupereſt, paratum eſt mihi praemium aeternae felicitatis, bonis promiſſum. Corona* uocatur aeterna illa beatitudo etiam Iac. I, 12. 1 Petr. V, 4. et aliis locis, comparatione deſumta a corona, quae dari ſolita eſt uictoribus in certaminibus. Heſychius: ἀπόκειται, ἡτοίμαϛαι. Proprie ἀποκεῖσθαι dicuntur τὰ ἆθλα, ſ. *praemia certaminis,* quae publice proponuntur, ut eorum aſpectus certaturos alacriores reddat ad certamen ineundum, uictoriamque reportandam. Ioſeph. VI, 14. 7. τῆς δόξης αὐτοῖς ἀποκειμένης. Δικαιοσύνη, *uirtus,* ut ſaepe. Hic autem abſtractum pro concreto poſitum, et ὁ τῆς δικαιοσύνης ϛέφανος, *eſt praemium uirtute praeditis promiſſum.* ὃν ἀποδώσει — κριτής) Ipſe qui probatam uoluit conſtantiam meam. Ille iuſtus, qui coronas, quod ſolet populus, ad immeritos non defert, nec ut ludicrorum ſpectaculorum Iudices, aut ambitu aut gratia uincibilis. πᾶσι — ἐπιφάνειαν αὐτῦ) *Omnibus, qui laeti aduentum eius exſpectant.* Ἀγαπᾷν h. l. ponitur pro חָפֵץ, quod etiam per εὔχεσθαι et per ἐπιθυμεῖν uertitur, *exoptare.* Dixit autem ἠγαπηκόσι, non ἀγαπῶσι, animum referens ad tempus illud iudicii; quaſi dicat: qui tunc deprehendentur aduentum eius ſperaſſe. Addit hoc Apo-

 ſtolus,

ſtolus, ut et alios excitet ad pietatis certamen, ſub ſpe communis praemii.

9. σπȣ́δασον — ταχέως) Nempe Romam. Ita et Tit. III, 12

10. Δημᾶς — αἰῶνα) Supple μᾶλλον ἢ ἐμέ. uel μᾶλλον ἢ τὴν τȣ͂ χριςȣ͂ διακονίαν. *Demas me deſeruit, magis ſtudioſus huius uitae commodorum, quam cauſſae Euangelii.* Με ἐγκατέλιπεν, laboris nempe et periculorum fugiens. Ἀγαπήσας τὸν νυν αἰῶνα, factus υἱὸς τȣ͂ αἰῶνος τȣ́τȣ, Luc. XVI, 8. ἐμπλεκόμενος ταῖς τȣ͂ βίȣ πραγματείαις, ut 2 Tim. II, 2. Videtur dediſſe operam ex mercatura opibus congerendis, quia Theſſalonicam profectus eſſe, ſtatim dicitur. Δημᾶς ut multis uidetur, eſt curtatum nomen ex Δημήτριος. Κρήσκης — δαλματίαν) Vterque, ut uidetur, propagandi Euangelii cauſſa. Κρήσκης, *Creſcens*; Graeci enim, qui nulla nomina habent in *ens* deſinentia, ſcribunt: Πȣ́δης, Κλήμης, pro *Pudens*, *Clemens.* Fuit hic Creſcens forſan unus ex Caeſaris domo, Phil. IV, 22. forte et is ipſe Neronis libertus, cuius meminit Tacitus Lib. I. Hiſtoriarum.

11. Λȣκᾶς — εἰς διακονίαν) Lucas poſt iter illud, quod fine Actorum deſcripſit, manſit in Italia cum Paulo, Col. IV, 14. Μάρκον, nempe Barnabae conſanguineum, cuius in Actis fit mentio. Εἰς διακονίαν, nempe Euangelii, forte ob latini ſermonis conſuetudinem.

13. τὸν φελόνην — μεμβράνας) Φελόνης, Φαιλόνης, ut ab aliis ſcribitur, uel eſt *poenula,* φαινόλης, uel *arcula libraria*, ut *Syrus* explicauit. Heſychius: Φαιλόνης, εἰλητάριον

τάριον μεμβραΐνον, ἢ γλωσσόκομον, inuolucrum membranaceum, aut crumena ſiue loculus. Hanc ſignificationem ſatis prolixe huic loco uindicare ſtudet *Moldenhawerus.* Τὰς μεμβράνας, in quibus ſcripſerat forte, quae in uſum ſuum ex Lege, Prophetis et aliis libris excerpſerat. Frequens temporibus iis, ut et ſecutis, membranarum uſus: unde et *membranas*, res a ſe in membranis ſcriptas nonnulli uocauerunt. Μεμβράνη e Graeco in Latinum tranſiit. Licentia pari apud Pollucem Plato Comicus τὰς χάρτας dixit.

14. Ἀλέξανδρος — ἐνεδείξατο) Actor. XIX, 33. 1 Tim. I, 20. Vulgatus: *Alexander aerarius*, i. e. faber aerarius. Ἐνεδείξατο *oſtendit*, i. e. fecit. Δεικνύειν et δείκνυσθαι, ſiue ſimpliciter, ſiue per compoſitionem enunciatae, ſunt uoces mediae; legimus enim in hymno trium puerorum et aliis locis κακὰ ἐνδεικνύμενοι, contra autem Pſ. VI, 6. ἀγαθὰ δεικνύειν. ἀποδώη — ἔργα αὐτοῦ) Alii legunt ἀποδώσει, quaſi non imprecantis ſint haec uerba, ſed praedicentis. Certum eſt autem, optimos etiam uiros, quum aut Dei cauſſa ageretur ſola, aut cum inſignibus in eorum perſonas iniuriis coniuncta, ab hac et ſimilibus formulis non temperaſſe. Ita haec Pauli intellexit apud Photium Eulogius Alexandrinus, addens, haec Apoſtolum Alexandro imprecatum fuiſſe διὰ τὸ ἀμεταμέλητον καὶ ἀνεπίστροφον τῆς μοχθηρίας αὐτοῦ.

15. ὃν καὶ — λόγοις) *Caue eum*, ut periculoſae conſuetudinis hominem. Plutarchus in Pyrrhi uita: σὺ φυλάττου τὸν ἄνδρα. Addit etiam rationem Apoſtolus, cur ab

Alexandro cauendum ſit. Obſtitit meae doctrinae, idem tibi facturus, ſi quam anſam inuenerit.

16. ἐν τῇ πρώτῃ — ἐγκατέλιπον) Πρώτη ἀπολογία h. l. eſt tempus illud, quo Paulus Romae fuit in carcere, ut coram Nerone cauſſam ſuam ageret. Act. XXVIII. De ſecunda eius defenſione tacent quidem libri ſacri; ſed Euſebius et alii Patres referunt, Paulum ſecunda uice Romam ueniſſe, atque quum cauſſam ſuam egiſſet, ſupplicio interemtum eſſe. Sine dubio in hac ſecunda defenſione epiſtolam hanc ſcripſit Paulus. Cap. I, 12. 16. Συμπαραγίνεσθαι hic eſt, quod Apuleio (cauſſam itidem capitis, ut ille finxit, agenti,) *aſſiſtendi ſolatium perhibere.* Latine ſatis autem Vulgatus: *Nemo adfuit mihi.* Donatus ad Terentium: *Adeſſe dicuntur amici aut aduocati in foro periclitantibus.* Paulum ἐγκατέλιπον, quia capitis periclitabatur. Auctor ad Herennium 4. *Vt hirundines aeſtiuo tempore praeſto ſunt, frigore pulſae recedunt; ita falſi amici ſereno uitae tempore praeſto ſunt; ſimulatque hiemem fortunae uiderint, deuolant omnes.* Ἀπολογεῖσθαι dicitur reus, quum cauſſam dicit.

17. ὁ δὲ κύριος — πληροφορηθῇ) *Dominus autem mihi fuit auxilio, et uires mihi largitus eſt, ut Euangelii ueritas per me confirmaretur.* Παρέστη, effecit, ne me ab illis deſolatum ſentirem. Ὁ κύριος, Chriſtus. Apte autem ἐνεδυνάμωσε de homine uerba publice facturo. Act. I, 18. Amicus ad Ariſtidem Rhetorem a Numine ſuo declamare iuſſum: ἀγώνισαι πάσῃ προθυμίᾳ, δυνάμεως δὲ μελήσει τῷ θεῷ. Πληροφορεῖν, *plenam fidem facere*, ueritatem alicuius rei confirmare. καὶ ἀκούσῃ πάντα τὰ ἔθνη) Multi

ex

ex diuerſiſſimis gentibus, quibus in aula negotium erat. καὶ ἐῤῥύσθην ἐκ ϛόματος λέοντος) Λέοντος, Neronis, cui non ob potentiam ſolam, ſed uel magis ob eximiam feritatem *Leonis* cognomen inditum. De eodem Apollonius apud Philoſtratum: Λέοντες μὲν κολακευόμενοι ἡμεροῦνται, τουτὶ δὲ ὑπὸ τῶν καταψηχόντων ἐπαιρόμενον, ἀγριώτερον αὐτοῦ γίνεται. Ἐκ ϛόματος, uel ἐκ βρυγμοῦ λέοντος ῥύεσθαι, prouerbiale eſt. Quare nonnulli interpretantur: Maximo periculo ereptus ſum. In uerbis porro Apoſtoli Pricaeus putat metatheſin latere, et naturalem ordinem eorum huiusmodi eſſe: καὶ ἐνεδυνάμωσέ με, καὶ ἐῤῥύσθην ἐκ ϛόματος λέοντος, ἵνα δι᾽ ἐμοῦ τὸ κήρυγμα πληροφορηθῇ, ut ita cauſſam addat, cur Deus illum liberatum uoluerit.

18. καὶ ῥύσεταί με — πονηροῦ) Imitatus uidetur Dauidis 1 Reg. XVII, 37. uerba: κύριος ὃς ἐξείλετό με ἐκ ϛόματος λέοντος — αὐτὸς ἐξελεῖταί με ἐκ χειρὸς τοῦ ἀλλοφύλου τούτου. Cf. 2 Cor. I, 10. Ἀπὸ παντὸς ἔργου πονηροῦ multi intelligunt de indigno quouis facinore, quod in ſe Apoſtolus admittere poſſet; alii uero de facinore quouis, quod in eum falſi fratres aut nominis Chriſtiani hoſtes machinari poſſent. Forte etiam omnes huius uitae calamitates poſſent intelligi. καὶ σώσει — ἐπουράνιον) *Et ſaluum me perducet in coeleſte ſuum regnum.* Σώζεσθαι εἰς τόπον τινὰ *ſaluum perduci, euadere* uoce paſſiua, non rarum eſt ſcriptoribus. *Polybius* L. III, c. 117. εἰς τὰς πόλεις ἐσώθησαν, et Lib. II, c. 11. εἰς τὸν ῥίζονα διεσώθη. *Euripides* Iphig. in *Tauris* u. 1068. σώσω σ᾽ ἐς Ἑλλάδ᾽, *ſaluam te perducam in Graeciam.*

19. ἄσπα-

19. *ἄσπασαι — οἶκον*) *Priſcillam* et *Aquilam* Paulus Epheſi reliquerat, Act. XVIII, 19. *Oneſiphori familiam.* E uiuis enim exceſſerat Oneſiphorus, quum haec Paulus ſcripſit.

20. *Ἔραστος — ἀσθενοῦντα*) Eraſtus urbis Corinthi erat arcarius, Rom. XVI, 23. Fuerat in Macedoniam miſſus a Paulo, Act. XIX, 22. deinde Corinthum redierat, ibique manſerat, nec uenerat Romam. *Trophimus* erat Epheſius, Act. XX, 4. XXI, 29. Is Paulum comitatus erat Hieroſolyma usque.

21. *σπούδασον πρὸ χειμῶνος ἐλθεῖν*) Nempe Romam, ſupra cf. a. 9. Hic uero Paulus addit *ante hyemem*, quia periculoſa eſt hyeme nauigatio. *ἀσπάζεταί — πάντες*) Ποῦδης, *Pudens* ut ſupra u. 10. iam monuimus. Λῖνος, Presbyter Romae. Meminere *Clemens* Conſtitutionibus Apoſtol. Irenaeus III, 3. Euſebius III, 2. 4. et alii. Οἱ ἀδελφοὶ πάντες, *omnes Chriſtiani*, qui multi iam erant Romae, ut apparet Rom. I, 8. Phil. IV, 22.

22. *ὁ κύριος — πνεύματός σου*) Vide ad Gal. VI, 18.

SCHO-

SCHOLIA
IN
EPISTOLAM AD TITUM.

Titus parentibus ortus ethnicis, Gal. II, 3. Comes fuit Pauli in multis itineribus; ſed patriam eius ignoramus. Functum eum eſſe munere epiſcopi, uel metropolitae, ex hac ipſa epiſtola diſcimus. Quo tempore uero, et quo loco ſcripta ſit epiſtola, incertum eſt. Vide Illuſtr. Michaelis Introductio in N. T. §. 191. Erant in Creta multi Iudaei, qui etiam hic, ut in aliis locis, aduerſarii erant religionis, c. I, 10. 14.

Caput I.

1. Κατὰ πίϛιν — ἐυσέβειαν) *Ad propagandam religionem, quam Chriſtiani profitentur, et maiorem cognitionem doctrinae ueriſſimae, quae uiam ad pietatem uirtutemque monſtrat.* Ἐκλεκτοὶ θεȣ̃, *a Deo ſelecti*, ſunt Chriſtiani. Πίϛις ἐκλεκτῶν θεȣ̃ uero mihi uidetur eſſe *fides*, uel *religio, quam profitentur Chriſtiani.* Κατὰ h. l. ſignificat finem, ad quem tendebat munus Apoſtolicum. Ἀλήθεια ἡ κατ᾽ ἐυσέβειαν, *ueritas*, i. e. *doctrina ueriſſima, quae uiam*

uiam monſtrat ad ueram uirtutem; nam Κατὰ et hic finem indicat.

2. ἐπ' ἐλπίδι — αἰωνίων) Ἐπ' ἐλπίδι, pro ἐν ἐλπίδι, ut Actor. II, 26. et 1 Cor. IX, 10. Ὁ ἀψευδὴς θεὸς, *Deus qui non mentitur*, i. e. fallere neſcius, ἀπαραλόγιστος. Πρὸ χρόνων αἰωνίων, *ab antiquiſſimis temporibus*, ante multa ſecula. Ἐπηγγείλατο uidetur hic eſſe: *obſcurius promiſit*, in oppoſitione ad ἐφανέρωσε u. 3. In V. T. quidem uita aeterna non eſt promiſſa expreſſis uerbis; promiſſa ſunt uero multa et maxima bona per Meſſiam expectanda, quorum maximum eſt certiſſima ſpes aeternae felicitatis. πρὸ χρόνων αἰωνίων poſſumus etiam uertere: *ab aeterno*. Tum ἐπηγγείλατο ſignificat: *promiſit mente et animo*, deſtinauit et decreuit illam felicitatem ab aeterno.

3. ἐφανέρωσε — ἡμῶν θεοῦ) *Apertius autem declarauit promiſſionem ſuam tempore a ſe conſtituto, et quidem per eam doctrinam, cuius praedicatio demandàta eſt mihi* etc. φανεροῦν h. l. intelligendum mihi uidetur de maiore claritate, qua tempore N. T. declaratae ſunt promiſſiones diuinae, quae antea ſub inuolucris quaſi latebant. Κήρυγμα, *doctrina, quae publice proponitur.* Καιροῖς ἰδίοις, i. e. καιροῖς οὓς ἐν τῇ ἰδίᾳ ἐξουσίᾳ ἔθετο, Act. I, 7.

4. Τίτῳ — πίστιν) Cf. 1 Tim. I, 2. Κατὰ κοινὴν πίστιν, *reſpectu fidei, quam habemus communem.*

5. τούτου χάριν — διεταξάμην) *Propterea te reliqui in Creta, ut reliqua pergas ordinare* etc. ea nempe, quae ego ob breuitatem temporis ordinare non potui. Τὸ ἐπὶ in compo-

compoſitione ſignificat interdum: poſt alium uenire, et in opere eius immutare quid, aut ei ſupplementum addere. Τὰ ἐλλείποντα ἐπανορθῶν dixit in Demoſthenis uita Plutarchus. Κατὰ πόλιν, *per ciuitates*, oppidatim. Titus praepoſitus fuerat toti Cretae, quae ob urbium frequentiam olim dicta fuit ἑκατόμπολις. Διεταξάμην, nempe inde abiens.

6. εἴ τίς — ἀνυπότακτα) Vide 1 Tim. III, 2. Μὴ ἐν κατηγορίᾳ ἀσωτίας, ſc. ὄντα, *qui non accuſantur uitae diſſolutae*; qui non ſunt diſſoluti. Ἢ ἀνυπότακτα, *aut non ſubditos*, nempe parentibus. Qui liberos inſtituit ad fidem, ad obedientiam et temperantiam, ei merito maius regimen credi debet.

7. δεῖ γὰρ — οἰκονόμον) Θεοῦ cum emphaſi pronunciandum. Si in bonorum caducorum adminiſtratione fidelitas requiritur, 1 Cor. IV, 2. quanto ea magis requiritur in rerum ſpiritualium diſpenſatore! μὴ αὐθάδη — αἰσχροκερδῆ) Αὐθάδης, *ſibi placens*, αὐτοάδης, in cuius geſtu, ſermone, uultu quid tumidum et praefractum apparet, quod eſt indicium animi plus aequo placentis ſibi. Ὀργίλος, *iracundus*. Μὴ αἰσχροκερδῆ. Grauiſſimis de cauſſis cauit Apoſtolus, ne talis apud Cretenſes ad Epiſcopatum admoueretur. Polyb. L. VI. Καθόλου δ περὶ τὴν πλεονεξίαν τρόπος οὕτως ἐπιχωριάζει παρ' αὐτοῖς, ὥστε παρὰ μόνοις τοῖς Κρησὶ τῶν ἁπάντων ἀνθρώπων μηδὲν αἰσχρὸν κέρδος νομίζεσθαι. Cf. 1 Tim. III, 3.

8. δίκαιον, ὅσιον, ἐγκρατῆ) Δίκαιος, iuſtus erga homines, ὅσιος, ſanctus erga Deum. Ita enim apud Scriptores

res Graecos nonnunquam haec uocabula diſtinguuntur. *Philo* de Abrahamo: ὁσιότης πρὸς θεὸν, δικαιοσύνη πρὸς ἀνθρώπους. Plutarchus in Demetrio: τοῦτο δὲ πρὸς τοὺς θεοὺς, ὅσιον, δικαιοσύνη πρὸς ἀνθρώπους. Ἐγκρατής, non ad libidinis ſolius, ſed et ad generalem affectuum coercitionem refertur, imo ad continentiam etiam a rebus licitis, ubi ſit opus. Iure autem hanc uirtutem in homine tanto muneri admouendo requirit Apoſtolus. Cicero pro Muraena: *Nulla re conciliare facilius beneuolentiam multitudinis poſſunt ii, qui praeſunt, quam abſtinentia et continentia.*

9. ἀντεχόμενον — λόγου) *Firmiter tenentem ueram illam doctrinam, inſtitutioni* (Apoſtolicae, uel meae) *conformem.* Κατὰ τὴν διδαχὴν, ab Apoſtolis nempe, aut Presbyteris in Creta acceptam. *Pricaeus* non male ſuſpicatur ex 2 Tim. I, 13. II, 2. pronomen μου etiam hic in contextum recipiendum. Ἀντέχεσθαι autem λόγου, *retinere, firmiter tenere doctrinam,* totum ſe conſecrare uerae doctrinae proponendae, eſt ſatis graece dictum. Sic Hierocles in carmen aureum: φιλίας ἀντέχεσθαι. Diodorus Sic. L. II. παιδείας ἀντέχεσθαι, et τῶν ἐλπίδων ἀντέχεσθαι. In eiusdem fragmentis eſt etiam ἀντέχεσθαι σώφρονος βίου. ἵνα δυνατὸς — ἐλέγχειν) Ἐν τῇ διδασκαλίᾳ τῇ ὑγιαινούσῃ, *per doctrinam ſalubrem.* Poſſemus etiam cum *Pricaeo* poſt ὑγιαινούσῃ commode ſupplere uocem μένειν, *hortari eos ad perſeuerantiam in ſana doctrina.* Τοὺς ἀντιλέγοντας intellige omnis generis aduerſarios, praecipue autem Iudaeos. Ἐλέγχειν, uel *refutare*, uel **conuincere** διὰ τῶν γραφῶν, τὸν χριστὸν Ἰησοῦν εἶναι, Act. XVIII, 28.

10. εἰσὶ

10. εἰσὶ — ἐκ περιτομῆς) Gloſſarium: ἀνυπότακτος, *indomitus*. Vulgatus bene: *inobedientes*, nempe rectoribus, uel, τῇ διδασκαλίᾳ τῇ ὑγιαινούσῃ, de qua proxime. Ματαιολόγοι, *uaniloqui*, *leues*, *futiles*, *importuni locutores*, ut Gellius I, 15. locutus. Φρεναπάται, i. e. κενοῖς λόγοις ἀπατῶντες, Eph. V, 6. τὰς τῶν ἀκάκων καρδίας ἐξαπατῶντες, Rom. XVI, 18.

11. οὓς δεῖ ἐπιστομίζειν) *Quibus fraenum iniiciendum*, uel reſiſtendum; quorum uaniloquii nimius inconſultusque curſus moderatrice Epiſcopi doctrina atque auctoritate ut fraeno inhibendus. Per metaphoram enim hominum rerumque impetus nimii dicuntur ἐπιστομίζεσθαι. Sic Philo Lib. II. Allegoriar. p. 89. D. ἐπιστομιεῖ γὰρ ὁ λόγος καὶ ἐγχαλινώσει τὴν ῥύμην καὶ φορὰν τοῦ πάθους, *nam ratio compeſcet refraenabitque furorem et impetum cupiditatis*. Suidas: ἐπιστομιεῖν, ἐμποδίσαι, κατασχεῖν. In contextus uerbis eſt inuerſio, accipiendumque hoc κείμενον ac ſi poſitum eſſet poſt κέρδους χάριν. οἵτινες ὅλους οἴκους ἀνατρέπουσι) i. e. totarum familiarum fidem euertunt. Eſt enim quod 2 Tim. II, 18. τὴν πίστιν ἀνατρέπειν. Sic, *totas domos euertere*, apud Iuuenalem; et *uniuerſas familias euertere*, apud Ciceronem. *Domos autem euertebant* φρεναπάται iſti, διὰ τῆς χρηστολογίας τὰς τῶν ἀκάκων καρδίας ἐξαπατῶντες. διδάσκοντες ἃ μὴ δεῖ) Λιτότης magnam uim exaggerandi habens. Sic in 3. Maccabaico: μηχανώμενοι τὰ μὴ συμφέροντα, i. e. maxime pernicioſa. In Graeco Ieſ. LXVI, 4. ἃ οὐκ ἐβουλόμην, i. e. *quae uel maxime abominabar*.

12. εἶπέ τις — προφήτης) Vnus ex eorum Poetis, pro propheta a ſuis cultus; quare *propheta* hic potius quam *poeta* uocatur. Intelligitur *Epimenides*, quem uaticinantibus per furorem annumerat Cicero de Diuinatione. *Clinias* apud *Platonem* uocat eum ἄνδρα θεῖον, et Apuleius *fatidicum*. Liber eius nomen habebat: περὶ χρησμῶν *de Oraculis*, teſtibus *Hieronymo*, *Socrate*, *Nicephoro*. Vid. Epiphan. Haer. 42. Dicitur autem Paulo Propheta, quia a ſuis pro tali habebatur, ſicut prophetae Baal. Vox προφητῶν etiam Graecis in uſu. Sacerdotes *Ammonis* hoc uocabulo appellat Plutarchus, et inter Latinos *Iulius* Tragicus ſic appellauit fanorum antiſtites, teſte *Feſto*. Κρῆτες — ἀργαὶ) Ouidius: *Non hoc, quae centum continet urbes, Quamuis ſit mendax, Creta negare poteſt.* Diogenianus in Paroemiis: Κρητίζειν, ἐπὶ τȣ͂ ψεύδεσθαι. Χρῆσθαι Κρητισμῷ, pro *fallere*, apud Plutarchum in Aemilii uita. Κακὰ θηρία, *ferinis moribus homines*. Pollux IX, 4. Onomaſtici: θηρίων μᾶλλον ἢ ἀνθρώπων πόλις, et ibidem de improbo et rapace publicano: θηρίον ἄμικτον. Philoſtratus in Heroicis, de ſycophanta: θηρίον ἀναιδὲς. Γαςέρες ἀργαὶ, *pigri, uoluptatibus tantum dediti*, fruges conſumere nati. *Ventres* de edacibus ponunt et Graeci et Latini. Euripides Alexandra: κακῶν δȣ́λων γένος, γαςὴρ ἅπαντα. Ἀργὰς hic accipe *otioſas*, quaſi dicas ἀέργȣς, ἐσθίειν, ἀλλ' ȣ̓κ ἐργάζεσθαι θελȣ́σας. Vel ἀργὰς, *tardas, pigras*, inertes, quales ſolet ingluuies facere, et pabuli ſarcina immoderatius ingeſti. *Iuuenalis*: *Montani quoque uenter adeſt abdomine tardus.*

13. ἡ

13. ἡ μαρτυρία — ἀληθής) Quaſi dicat: *Epimenidis* adduxi uerba, non quod ſit ipſi multum fidei tribuendum, ſed quod id ipſum experientia docuerit me et alios. Poſſet etiam μαρτυρία eſſe παροιμίɤ: credibile enim eſt, uerſiculum illum tranſiiſſe in ſpeciem prouerbii. ἔλεγχε αὐτɤ̀ς ἀποτόμως) *Admone eos ſeuere.* Ἀποτόμως, *ſeuere,* nil curans uaniloquorum ſermones, aut malignorum ſuſurrationes. Heſychius: ἀποτόμως, σκληρῶς. ἵνα ὑγιαίνωσιν ἐν τῇ πίςει) *Vt doctrinam ſeruent ſanam,* h. e. incorruptam. Metonymice enim *doctrinae* datur nomen fidei.

14. μὴ προσέχοντες — τὴν ἀλήθειαν) *Iudaicas fabulas* intelligit de Meſſia, rege terreno, de reſurrectione priore in his terris, de bello Gog et Magog, de Behemoto et Leuiathano ac ſimilibus. Ἐντολαὶ ἀνθρώπων, leges rituales, quae innumeris praeceptis humanis oneratae fuerunt. Ἀποςρεφομένων τὴν ἀλήθειαν, *qui ſpernunt ueritatem,* nam ἀποςρέφεσθαι notat: *aliquid auerſari, ſe auertere, ne aſpectu aut odore alicuius rei offendare,* deinde: *ſpernere.* Matth. V, 42.

15. πάντα μὲν καθαρὰ τοῖς καθαροῖς) *Qui puro ſunt animo, nullis cibis inquinantur.* Apoſtolus locutus de Iudaicis fabulis, profectis a ſeductoribus, et praeceptis humanis, ſpeciatim haec addit, de cibis ſub Lege interdictis. Si quis probus fuerit, inquit Apoſtolus, omnibus cibis uti poteſt, nec ob ciborum in lege Moſis uetitorum uſum Deo diſplicet; quia lex illa non amplius ad eum pertinet. Καθαροῖς, ſc. τὴν συνείδησιν, quod patet ex oppoſito in ſequentibus. Gloſſae: καθαρὸς, *ſincerus, mundus, purus.* Plato 4. de Legibus: ἀκάθαρτος τὴν ψυχὴν, ὁ κακὸς, καθαρὸς

καθαρὸς δὲ γ' ὁ ἐναντίος. τοῖς δὲ — καθαρὸν) *Qui uitae ſunt impurae, quacunque re ſeipſos inquinant*, et Deo ſe exoſos reddunt. Si quis impius fuerit, ob ciborum abſtinentiam non placet Deo; non compenſabit impietatem ciborum abſtinentia. Sirac. XXXIX, 32. πυρὸς, καὶ γάλα, αἷμα ςαφυλῆς ταῦτα πάντα τοῖς εὐσεβέσιν εἰς ἀγαθὰ, ὕτως τοῖς ἁμαρτωλοῖς τραπήσεται εἰς κακά. ἀλλὰ μεμίανται — συνείδησις) *Nam et impuras cogitationes animo fouent, et impurae uitae ſibi conſcii ſunt.* Huiusmodi homines rebus omnibus, optimis etiam, ad libidines ſuas explendas abutuntur.

16. θεὸν — ἀρνῦνται) *Praedicant quidem, ſe agnoſcere uerum Deum, ſed abnegant uita et moribus.* Deſtruunt re, quod ore profitentur. Ἔργοις, malis dogmatibus, et uitae impuritate. Caeſar ad ſeditioſos milites ſuos apud Dionem Caſſium: Ὄνομα Ῥωμαίων ἔχοντας, ἔργα δὲ Κελτῶν δρῶντας. βδελυκτοὶ — ἀδόκιμοι) Βδελυκτοὶ ὄντες, *digni, quos omnes exſecrentur*; exoſi Deo et hominibus. Ἀδόκιμοι, פסולים inutiles, ſicut nummi, qui reiiciuntur. Tales ſunt profani omnes; etiam ſi quid faciant, quod oportet, non faciunt, ut oportet.

Caput II.

1. Σὺ δὲ — διδασκαλία) *Tu uero doceto, quae conueniunt cum ſana illa diſciplina,* de qua cap. I, 9. λαλεῖν, *docere*, ut Luc. IX, 11. et paſſim in Epiſtolis.

2. πρεσβύτας — τῇ πίςει) Πρεσβύτας, *Senes*, aetate, non dignitate, quod patet ex com. 3. ſq. Νηφαλίυς, *ſobrios.* Seneca Controuerſ. II, 6. *Luxurioſus adoleſcens peccat,*

peccat, *ſenex inſanit.* Ad reliqua cf. 1 Tim. III, 8. Ὑγιαίνοντας τῇ πίστει, cf. ſupra I, 13.

3. πρεσβύτιδας — καλοδιδασκάλους) Πρεσβύτιδας et hic intellige aetate prouectas. Has oportet eſſe ἐν καταστήματι ἱεροπρεπεῖς, *conuerſatione ea, quae Chriſtianas decet.* Vox κατάστημα latius hic ſumitur; nec amictum tantum, ſed et geſtum, inceſſum, uultum etc. complectitur. Porphyrius de abſtin. L. IV. τὸ δὲ σεμνὸν αὐτῶν καὶ ἐκ τοῦ καταστήματος ἑωρᾶτο. Hinc βλέμματι καὶ κινήματι καταστηματικὸς, Plutarchus in Gracchorum uita. Ἱεροπρεπεῖς Vulgatus uertit: *in habitu ſancto*, i. e. in habitu, qualis decet Chriſtianos. Μὴ διαβόλους, *non criminatrices*, ut bene Vulgatus. Μὴ οἴνῳ πολλῷ δεδουλωμένας, i. e. ἑαυτὰς δούλας ποιούσας. Δεδουλωμένον οἴνῳ etiam Philoſtratus II, 14. dixit; et *uino corpus mancipare*, Apuleius. Non temere autem praecipiendum hoc ait aetatis prouectioris feminis. Scholiaſtes uetus Homeri, Iliad. ζ. de anubus loquens: χαίρει τῷ οἴνῳ ἡ ἡλικία αὕτη. Καλοδιδασκάλους, *recta docentes*, magiſtrae honeſtatis et uirtutis, quae reddant iuniores prudentes, ut ſint amantes maritorum, liberorum etc. ut ſtatim dicitur.

4. ἵνα σωφρονίζωσι — φιλοτέκνους) Elliptice, pro: ἵνα σωφρονίζωσι τὰς νέας, διδάσκουσαι αὐτὰς φιλάνδρους εἶναι. Priora uerba Vulgata ſic exprimit: [*ut prudentiam doceant adoleſcentulas.* φιλάνδρους εἶναι, *ut ſint maritorum amantes*, ut Bruti Porcia, quam φίλανδρον Plutarchus uocat. Φιλοτέκνους, *liberorum amantes.*

5. σώφρονας — ἀγαθὰς) In gloſſis: σώφρων γυνὴ *pudica, caſta.* Οἰκουροὺς, cuſtodes domi, i. e. *domi ſe con-*

 tinentes

tinentes. Quem in ſenſum L. 31. Cod. de procurat. *Mulieres uagare non poſſunt ſine contumelia, aut laeſione et nota matrimonialis pudoris.* Artemidorus I, 52. ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ οἰκȣρȣ̃σιν αἱ γυναῖκες. Ἀγαθὰς, *benignas.* ὑποτασσομένας τοῖς ἰδίοις ἀνδράσιν) Paſſiuum pro Reciproco. Sic in Plutarchi Coniugal. praeceptis: ἑαυτὰς τοῖς ἀνδράσιν ὑποτάττȣσαι. Artemidor. II, 33. γυναῖκα — τῷ ἀνδρὶ πειθομένην. ἵνα — βλασφημῆται) *Ne diffamari poſſit doctrina diuina*; quod facile fieri potuiſſet, ſi qua mulier chriſtiana uixiſſet licentius. Cf. 1 Tim. VI, 1.

6. τȣ̀ς νεωτέρȣς — σωφρονεῖν) Νεωτέρȣς hic eſt νέȣς, ut Io. XXI, 18. Σωφρονεῖν, *caſte et ſobrie uiuere.* A Senioribus ad iuniores moribus formandos tranſit. Cicero in Catone maiore: *Officia non eadem diſparibus aetatibus tribuuntur; alia ſunt iuuenum, alia conſtantis aetatis.*

7. ἐν τῇ διδασκαλίᾳ ἀδιαφθορίαν) Nil habent, quo regantur hic et ſequentes Accuſatiui. Supplendum ergo ἐνδεικνύμενος, uel ἀπὸ κοινȣ̃ παρεχόμενος, ſed uoce σεαυτὸν omiſſa. Pro ἀδιαφθορίαν alii Codices legunt ἀφθορίαν, quaſi dicas: illibatam ſinceritatem. λόγον ὑγιῆ, ἀκατάγνωςον) Doctrinam, in qua non modo nil ſit noxium, ſed nec quod male accipi poſſit; quae non poſſit uituperari.

8. ἵνα — φαῦλον) Ὁ ἐξ ἐναντίας eſt hic, qui 1 Tim. V, 14. ὁ ἀντικείμενος, et intelliguntur Iudaei atque Gentiles; nam ſingularis cum articulo hic ponitur pro plurali numero. Τὸ ἐντραπῇ Hieronymus et Ambroſius uertunt *reuereatur* non male; qui enim non habet, quod alteri obiiciat,

obiiciat, reueretur eum. Alii uertunt: *erubeſcat, pudefiat.* Pro περὶ ὑμῶν legendum uidetur περὶ ἡμῶν, ut habent codices plurimi, Verſiones etiam et Patres diuerſarum recenſionum.

9. δούλους — μὴ ἀντιλέγοντας) Ante δούλους repete ex com. 6. παρακάλει. Verba haec iam olim non uno modo interpungi ſolita nos docet Hieronymus: alii enim ἐν πᾶσιν ad ſequens εὐαρέστους retulerunt, alii ad praecedens illud ὑποτάττεσθαι. In ſenſu quidem nullum eſt diſcrimen; prior tamen interpungendi modus praeferendus eſſe uidetur, ut 1 Cor. X, 33. πάντα πᾶσιν ἀρέσκειν. Ἐν πᾶσιν et hic et alibi apud Apoſtolum, etſi ſono uniuerſale, debet accipi reſtricte, ut nempe excipiantur ea, in quibus honor Dei, Reipublicae ſalus, nec non alia multa, honori et uoluntati herorum pugnarent. Μὴ ἀντιλέγοντας, non reſponſatores, ut Plautus loquitur.

10. μὴ νοσφιζομένους — ἀγαθήν) Heſychius: νοσφιζόμενος, ἀφαιρούμενος, κλεπτόμενος etc. Philo 2 Alleg. p. 66. E, ὁ ἑαυτῷ τι προσνέμων, τὰ ἑτέρου νοσφίζεται, *qui ſibi aliquid tribuit, aliena auertit.* Ἀγαθὴν πίστιν, ex Latino: bonam fidem. ἵνα — ἐν πᾶσιν) *Vt religionem chriſtianam commendent*, (nempe bonis moribus ſuis,) *apud omnes.* Nam ἡ διδασκαλία τοῦ σωτῆρος ἡμῶν Θεοῦ h. l. eſt *religio chriſtiana*, et ita uocatur, quia haec doctrina Paulo a Deo erat mandata.

11. ἐπεφάνη — ἀνθρώποις) Verus uerborum ordo eſt huiusmodi: ἡ γὰρ χάρις Θεοῦ ἡ σωτήριος πᾶσιν ἀνθρώποις, ἐπεφάνη, *bonitas enim ſumma Dei, ſalutaris omnibus homini-*

 bus

bus, illuxit, i. e. ſc. manifeſtauit. Ἐπιφαίνειν de Numinibus dicitur; hinc τὴν τοῦ θεοῦ ἐπιφάνειαν Plutarchus dixit in Themiſtocle. Comparat Apoſtolus ſummam bonitatem Dei, per aduentum Meſſiae conſpicuam, aſtro alicui, quod ſubito illucet. Ἡ σωτήριος πᾶσιν ἀνθρώποις, quae ſalutaris eſt omnibus hominibus, nempe eam acceptantibus.

12. παιδεύουσα — ἐπιθυμίας) Παιδεύουσα ἡμᾶς, *adducens nos*. Παιδεύειν non eſt ſimpliciter *inſtituere*, ſed ſimul etiam adducere homines ad aliquid, argumenta inſtitutioni addere, et modum oſtendere, quo aliquid fieri debeat. Ἀρνησάμενοι, *Abdicantes*. Ἀσέβεια, *impietas*, ſolet idololatriam ſequi, uti apparet ex Ciceronis diſputationibus *de natura Deorum*. Κοσμικαὶ ἐπιθυμίαι dicuntur eae cupiditates, quas maior pars hominum ſequitur. Ea enim pars maior ſaepe in his libris κόσμου uocatur nomine. Vel κοσμικὰς ἐπιθυμίας intellige, τὴν ἐπιθυμίαν τῶν ὀφθαλμῶν, τῆς σαρκὸς, καὶ τὴν τοῦ βίου ἀλαζονείαν, quae ſunt τὸ πᾶν ἐν τῷ κόσμῳ, ut commode ex 1 Io. II, 16. Apoſtolus explicari poteſt. σωφρόνως — ζῶμεν) Tribus uerbis omnes officii noſtri partes concluſit, σωφρόνως, *ſobrie, continenter* erga nos ipſos, δικαίως, *iuſte*, erga alios homines, εὐσεβῶς, *pie*, quod attinet officia immediata erga Deum. Sic Dionyſius Halicarnaſſ. εὐσεβεστέρους, δικαιοτέρους, σωφρονεστέρους, et apud Porphyr. de abſtin. IV, σώφρων, ὅσιος, δίκαιος. His tamen generibus officiorum multa alia continentur. Poſſumus igitur dicere, Paulum hoc tantum uoluiſſe: Studere debemus officiis omnis generis.

13. προσ-

13. προσδεχόμενοι — Ἰησȣ̃ χριςȣ̃) *Expectantes praemium felicitatis aeternae, et tempus id, quo maieſtatem ſuam ſummam manifeſtabit magnus Deus et Seruator noſter Ieſus Chriſtus.* Ἐλπίδα προσδέχεσθαι h. l. metonymice eſt, expectare id quo ſpes tendit, nempe praemium uitae aeternae. Sic Iobi II, 9. προσδεχόμενος τὴν ἐλπίδα τῆς σωτηρίας μȣ. Ἐπιφάνεια et δόξα ſunt uoces de mundanis Poteſtatibus et honoribus uſurpari ſolitae. Hinc αὐτοκρατορικαὶ ἐπιφάνειαι apud Philonem in Legatione; unde et ex Antiochis unus Ἐπιφανὴς dictus. In uetere Onomaſtico et Gloſſis: ἐπιφανής, *illuſtris, nobilis.* Δόξαν καὶ ἐπιφάνειαν Arrianus III, 22. in Epictetum coniunxit, et τὰ ἐπιφανῆ καὶ πρὸς δόξαν Plutarchus de amore fratr. Ab Apoſtolo autem eminentiore iure hae uoces de Rege Regum enunciantur. Eadem ratione addit τȣ̃ μεγάλȣ, quia et hic titulus ſummis terrae poteſtatibus ſolebat tribui. Agrippa ad Caium Caeſarem iam citato Philonis libro: ὑμεῖς οἱ μεγάλοι etc. Δόξα, *gloria, maieſtas.* Videtur autem indicari tempus, quo Deus in aduentu Chriſti maieſtatem ſuam manifeſtabit. Dicitur haec Dei et Chriſti maieſtas, quia Deus maieſtatem illam Chriſto tribuit. Alii utrumque praedicatum ad idem ſubiectum, Chriſtum nempe, referunt; contra quam ſententiam uide quae *Moldenhavverus* recte monuit, in annotationibus ad hunc locum.

14. ὃς ἔδωκεν — ἔργων) Ἔδωκεν ἑαυτὸν, *morti ſe deuouit.* Ἵνα λυτρώσηται ἡμᾶς ἀπὸ πάσης ἀνομίας, *ut liberaret*, abſtraheret *nos ab omnibus uitiis et ſceleribus.* Cf. 2 Cor. V, 15. Καὶ καθαρίσῃ ἑαυτῷ λαὸν περιȣ́σιον, i. e. *et purgatos a uitiis nos faceret populum ſibi cariſſi-*

G 5

cariſſimum. Λαὸς περιούσιος, עם סגולה populus Iſraeliticus ſaepe uocatur, e. g. Exod. XIX, 5. Deut. VII, 6. XIV, 2. XXVI, 18. ubi LXX. λαὸς περιούσιος, (a περίειμι, *ſuperior ſum, antecello,*) *populus eximius, praeſtans,* quem Deus peculiari complectitur fauore. In huius locum ſucceſſit populus chriſtianus. Ζηλωτὴν, קנא, i. e. uehementer ſtudioſum. Plutarchus in Phocione: ἐπιτηδευμάτων ἀρίστων ζηλωτής. Ἀρετῆς πάσης ζηλωτὴς eſt et in Diodori Siculi fragmentis.

15. ταῦτα λάλει — περιφρονείτω) λάλει ſumitur ut u. 1. *doce.* In Codice Alexandrino hic legitur δίδασκε. Ἔλεγχε, ut ſupra I, 13. Μετὰ πάσης ἐπιταγῆς, nempe imperans Dei nomine, ut a peccatis abſtineant. Μηδείς σου περιφρονείτω, i. e. ita te gere, ut a nemine contemni poſſis. Similis admonitio 1 Tim. IV, 12. Περιφρονεῖν, *contemnere,* raro occurrit; quare nonnulli codices h. l. habent, καταφρονείτω. Dixit tamen Eunapius in uita Maximi, de Iuliano: δι' ἡλικίαν περιφρονηθεὶς, ubi περιφρονεῖσθαι poſitum, ut in contextu noſtro.

Caput III.

1. Ὑπομίμνησκε — εἶναι) Vide 2 Tim. II, 14. Ἀρχαῖς καὶ ἐξουσίαις ὑποτάττεσθαι, *et ſummis et ſecundis Poteſtatibus ſe ſubmittere.* 1 Petr. II, 14. Simplicius in cap. 38. Epicteti: Πρέπει τοῖς ὄντως ἄρχουσι πάντα πείθεσθαι τοὺς ἀρχομένους, καὶ ὑπακούειν προθύμως. Haec admonitio praecipue Cretenſibus ualde fuit neceſſaria. Anonymus apud Suidam, uerbo Ἀνέσειον. Οἱ δὲ Κρῆτες — ἀνέσειον τὰ πλήθη, παρακαλοῦντες ἐξ αἰῶνος παραδεδομένην ἐλευθερίαν φυλάττειν.

Πειθαρ-

Πειθαρχεῖν, *obtemperare, obſequi.* Πρὸς πᾶν ἔργον ἀγαθὸν, quaſi dicat: non ad impia eorum iuſſa exſequenda. Ἑτοίμους ἦν ποιεῖν Plutarchus habet in Alexandri uita.

2. μηδένα — ἐπιεικεῖς) *Conuiciis neminem inſectari, non iurgioſos, ſed mites eſſe.* Suidas: ἐπιεικὴς, πρᾷος, μέτριος. Phil. IV, 5. πᾶσαν — ἀνθρώπους) Πρᾳότητα ἐνδείκνυσθαι hic uidetur praecipue eſſe, obſtinatos et ueritati fidei obſtrepentes, manſuete et patienter inſtruere, quod 2 Tim. II, 25. ἐν πρᾳότητι τοὺς ἀντιδιατιθεμένους παιδεύειν. Vt ſic accipiantur haec uerba, monent quae ſtatim ſequuntur.

3. ἦμεν γὰρ — μισοῦντες ἀλλήλους) Hoc pertinet ad tolerandos eos, qui fidei contradicunt. Eramus enim et nos quales nunc illi. Cf. Gal. IV, 3. Eph. II, 3. 11. 12. 1 Cor. VI, 11. Plinius, amicum iuniorem monens, ne filium ſuum nimis rigide tractaret: *Cogita illum puerum eſſe, et te fuiſſe.* Ἡμεῖς dicit Paulus, per κοίνωσιν ſatis ipſi familiarem, intelligens eos, qui gentiles antea fuerant. Ἀπειθεῖς, nempe τῷ θεῷ, uel ueritati, i. e. Euangelio. Πλανώμενοι, *errabundi;* uidetur enim non tam actus quam ſtatus errationis denotari. Δουλεύοντες ἐπιθυμίαις καὶ ἡδοναῖς ποικίλαις, i. e. ἐπιθυμίαις ἡδονῶν. Δουλεύοντες, *addicti, mancipati.* In Epiſtola Pythagorae ad Hieronem: ἡδοναὶ δουλοῦνται ψυχὰς ἀσθενῶν ἀνθρώπων. Hinc *ſeruum uitiis pectus,* apud Ouidium, Remed. amor. I. Ἐν κακίᾳ καὶ φθόνῳ διάγοντες, ſc. τὸν βίον. Sic ἐν πότοις καὶ κύβοις διάγειν dixit Plutarchus in Demetrio, et ἐν οἴνῳ διάγειν, idem in Catone. Στυγητοὶ, *digni odio.* Gloſ-

Gloſſarium: *deteſtabilis*, ϛυγητὸς. Μισȣ̃ντες ἀλλήλȣς, ut Maximus Tyrius Diſſert. 36. μισȣ̃ντες καὶ μισȣ́μενοι.

4. ὅτε δὲ — θεȣ̃) φιλανθρωπία, *amor in humanum genus*. Χρηϛότητα et φιλανθρωπίαν coniungere ſolent etiam Profani Scriptores, e. g. Plutarchus in Ciceronis uita, Philo de Vit. Moſ. 1. p. 633. C. Legat. ad Cai. p. 1002. C. Τȣ̃ σωτῆρος ἡμῶν θεȣ̃, ὃς πάντας ἀνθρώπȣς σωθῆναι θέλει.

5. ȣ̓κ ἐξ ἔργων — πνεύματος ἁγίȣ) *Felicitatis fecit nos participes, non propter merita bonorum operum, quae perpetrauiſſemus, ſed ex mera gratia et benignitate, et quidem per baptismum, quo obligamur ad mentis mutationem et emendationem illam, quam Spiritus ſanctus* (per doctrinam Chriſti) *in nobis efficit*. Οὐκ ἐξ ἔργων τῶν ἐν δικαιοσύνῃ, ſc. ὄντων, uel γινομένων, *non propter bene et recte facta*; nam antea fueramus inſcii et improbi, u. 3. Ἐκ, *propter*. Ἔσωσεν ἡμᾶς, *ad felicitatem nos adduxit*. Felicitatis nomine autem comprehenditur quicquid bonorum per religionem Chriſtianam accipiunt Chriſtiani. Λȣτρὸν nihil aliud eſſe niſi *baptismum*, facile intelligitur. Vocatur autem λȣτρὸν παλιγγενεσίας, quia illi, qui ſuſcipiunt baptismum, profitentur ſe uelle nunc eſſe et manere Chriſtianos, et e uitioſis meliores fieri. Notandum eſt, Paulum loqui de baptismo adultorum hominum, qui paene ſoli tum baptizabantur. Hos admonet Apoſtolus, ut cogitent, ſe baptizatos, et hoc ſolemni ritu publice profeſſos eſſe, ſe uelle nouos et meliores homines eſſe. Praeterea quoque baptismus uocatur λȣ́τρον τῆς

ἀνακαι-

ἀνακαινώσεως πνεύματος ἁγίȣ, *lauacrum, quo obligamur ad mentis renouationem* uel emendationem, *cuius auctor eſt: ſpiritus ſanctus,* hanc emendationem per doctrinam Chriſti in nobis efficiens. Παλιγγενεσία h. l. eſt totius hominis qua mentem et uitam uniuerſa mutatio, et quidem in melius. Nunc de Spiritu pergit Apoſtolus:

6. ȣ̃ ἐξέχεεν ἐφ' ἡμᾶς πλȣσίως) *Cuius dona largiſſima accepimus.* Ἐκχέω, ſaepe eſt *largiter impertior.* Sirac. XVIII, 11. ἐξέχεεν αὐτὴν (σοφίαν) ἐπὶ πάντα τὰ ἔργα αὐτȣ̃. Sic *effuſe donare* Cicero in Orat. pro Coelio, et pro Roſcio Amerino. Πνεῦμα ἅγιον autem hic, ut ſaepius denotat dona Spiritus diuini. Διὰ Ἰησȣ̃ χριςȣ̃, *propter I. Chriſtum*, i. e. per religionem Chriſtianam, dum nos ad eam accedimus.

7. ἵνα δικαιωθέντες — ζωῆς αἰωνίȣ) *Vt beneficio eius probi redditi, participes fiamus aeternae felicitatis, quam ſperamus.* Δικαιωθέντες, *tales facti, quales eſſe debemus*, i. e. ſancti et probi. De remiſſione peccatorum h. l. non uidetur eſſe ſermo; nam omnia quae praecedunt et ſequuntur, referenda ſunt ad uitae ſanctitatem, et morum puritatem. Eodem ſenſu uerbum δικαιȣ̃σθαι ſumitur 1 Cor. VI, 11. Κατ' ἐλπίδα, *prouti ſperamus.*

8. πιςὸς ὁ λόγος) *Veriſſimum eſt, quod hic dico;* nempe de illo beneficio diuino erga nos, et obligatione noſtra erga alios inde nata, ut nempe alios etiam, qui nunc ſunt improbi, noſtro ſtudio adducamus ad ſanctitatem.

καὶ

καὶ περὶ — τῷ θεῷ) *Et hoc uolo confirmes, operam dandam eſſe Chriſtianis, ut uerae uirtutis ſtudium quouis modo promoueant.* Διαβεβαιοῦσθαι, *aſſeuerate loqui*, ut de re ſumme neceſſaria, id uero eſt *confirmare.* Φροντίζειν, *curare.* Καλῶν ἔργων προΐστασθαι *bona opera exercere*, et facere ut alii exerceant, *exemplo eſſe aliis in bene agendo.* Sic Plutarchus in Bruto habet: ὁσίων καὶ καλῶν ἔργων ἡγεμόνας εἶναι. Iulianus in Epiſtolis: μὴ τέχνης τινὸς καὶ ἐργασίας αἰσχρᾶς καὶ ἐπονειδίστου προΐστασθαι. Contrarium in Plutarchi Pericle: ἐργασίας οὐ κοσμίου προΐστασθαι. ταῦτά ἐστι — ἀνθρώποις) *Haec per ſe honeſta ſunt, et hominibus utilitatem afferunt.* Καλὰ καὶ ὠφέλιμα dixit et Plutarchus initio uitae Periclis. Idem de Liber. educ. ταῦτα μὲν καλὰ καὶ ὠφέλιμα.

9. μωρὰς δὲ — περιΐστασο) Cf. 2 Tim. II, 14. 23. Μάχας νομικὰς, contentiones ex uaria partium legis interpretatione enaſcentes. ἀνωφελεῖς) Λιτότης. Non enim ſolum inutiles erant, ſed et noxiae. Sirac. XXX, 23. de triſtitia: οὐκ ἔστιν ἐν αὐτῇ ὠφέλεια. Seneca Epiſt. 48. *Diſputationes iſtae utinam tantum non prodeſſent, nocent.*

10. αἱρετικὸν — παραιτοῦ) Αἱρετικὸς ἄνθρωπος eſt, qui opiniones eligit atque defendit, religioni chriſtianae contrarias. Tales haeretici erant illa aetate inter legis Moſaicae defenſores, qui ſummam religionis uitiabant, et Iudaismum pro Chriſtianiſmo ſubſtituebant. Αἱρέσεως uox per ſe media eſt. Vbi in malam partem ſumitur, ſignificat idem quod σχίσμα, ſed reſtringitur ad ea diſſidia, quae fiunt ex opinionum diuerſitate. Μετὰ μίαν καὶ

δευτέ-

δευτέραν νυθεσίαν, quum iterum iterumque fruſtra eum admonueris. Non enim praeciſe ad ſemel repetitam admonitionem reſtringitur haec Phraſis. Παραιτῦ, i. e. abrumpe cum eo familiariorem conſuetudinem.

11. Ἐιδὼς, ὅτι ἐξέςραπται — ἀυτοκατάκριτος) *Intelliges enim, talem totum ſe immutaſſe, et peccare ita, ut ſe ipſe condemnet.* Ἐκςρέφεσθαι, *euerti*, totum ſe immutare. Ἀυτοκατάκριτος, *qui ſe ipſe per factum ſuum condemnat.* Hoc faciebant illi haeretici. Quum enim contraria religioni chriſtianae docerent, ſe ipſos condemnabant, profitentes, ſe non eſſe amplius Chriſtianos.

13. Ζηνᾶν τὸν νομικὸν — λείπῃ) Νομικὸς h. l. eſt uel is, qui antea fuit legis peritus, quales erant Phariſaei, uel ὁ νόμυς εἰδὼς, *iurisperitus.* Ius Romanum etiam Graeci didicere, ut *Calliſtratus*, *Menander*, *Arcadius.* Προπέμπειν hic non eſt, quod nonnunquam, *comitari* uel *deducere*, ſed ad iter *inſtruere*, curando nempe, ne quid uiae conficiendae neceſſarium deſit. Σπυδάιως, *ſedulo*, *enixe.* Ante ἵνα μηδὲν ἀυτοῖς λείπῃ ſupplendum eſt βλέπων, προνοῶν, aut quid ſimile. Curans, ne quid ipſis deſit, nempe quod ad iter ſit neceſſarium.

14. μανθανέτωσαν — ἄκαρποι) Ἡμέτεροι hic ſunt, qui Gal. VI, 10. οἰκεῖοι τῆς πίςεως. Sic ἡμετέρυς, de Stoicis loquens, Arrianus II, 12. in Epictetum dixit, ut Seneca de iisdem, *Noſtros*, Epiſt. 5. de Ira II, 19. et alibi. Καλῶν ἔργων προΐςασθαι, nunc eſt: *hone-*

ſto

ſto otio aut opificio fungi, non malis artibus uictum quaerere; ſequitur enim: Εἰς τὰς ἀναγκαίας χρείας, *ad neceſſaria uitae praeſidia paranda*, uel potius ad ſubleuandam aliorum inopiam. Ἵνα μὴ ὦσιν ἄκαρποι, *ne inutiles reperiantur*, ne fides eorum careat bonorum operum fructibus.

15. τοὺς φιλοῦντας ἡμᾶς ἐν πίστει) Qui nos amant ob communem fidem, uel religionem. Nam id ualet ἐν h. l. more Hebraeo.

SCHO-

SCHOLIA

IN

EPISTOLAM AD PHILEMONEM.

Philemon uidetur habitaſſe Coloſſis, functus ibi munere *Diaconi*, u. 22. uel ut alii uolunt Epiſcopi. *Oneſimus* certe, ſeruus Philemonis, fuit Coloſſenſis, ut patet ex Col. IV, 9. Hic Oneſimus a Domino ſuo, Philemone, profugus, Romam uenerat, ubi Paulus eum ad fidem Euangelii perduxit, remiſitque Hero ſuo, cum hac Epiſtola, quae eodem tempore, quo Epiſtolae ad Coloſſenſes et Epheſios, ſcripta eſſe uidetur, Col. IV, 9. Vid. Michaelis Introduct. §. 180. 181. Ceterum *familiaris* eſt haec epiſtola, nec argumentum eius cum religione eiusque doctrina eſt coniunctum, utilis tamen, et lectu digniſſima, ex qua diſcimus mitiſſimo ingenio fuiſſe Paulum.

1. *Δέσμιος χριστοῦ Ἰησοῦ*) *Vinctus ob Chriſtum Ieſum*, eiusque doctrinam. Genitiuus hic cauſſam ſignificat, ut infra u. 9. et aliis multis locis. *καὶ συνεργῷ ἡμῶν*) Adiutori nobis in religionis negotiis. Sic nominari potuit Philemon, ſi fuit Diaconus, et hoc eo magis, quia in domo eius conuentus agere ſolebant Chriſtiani, com. 2.

2. καὶ Ἀπφίᾳ — ἐκκλησίᾳ) *Appia* nomen eſt Romanum. Fuit haec Appia ſine dubio Philemonis uxor, ut Chryſoſtomus et Theodoretus uolunt, Archippus autem eiusdem filius. Τῷ συςρατιώτῃ ἡμῶν, Socio et adiutori noſtro in religione promouenda. A militia ſeculari Apoſtolus hanc locutionem ſumſit. Ita Marcus Imperator apud Herodianum, filium Commodum συςρατιώτην uocat. Καὶ τῇ κατ᾽ οἶκόν σȣ ἐκκλησίᾳ, *coetui, qui in aedibus tuis conuenire ſolet.* Quum enim Chriſtiani nondum haberent templa, in aedibus priuatis ad cultum diuinum conuenire ſolebant.

4. εὐχαριςῶ — προσευχῶν μȣ) Eſt hic traiectio, pro: πάντοτε μνείαν σȣ ποιȣ́μενος ἐπὶ τῶν προσευχῶν μȣ, εὐχαριςῶ τῷ Θεῷ μȣ, ἀκȣ́ων etc.

5. ἣν ἔχεις — ἁγίȣς) Πρὸς τὸν κύριον Ἰησȣ͂ν refertur ad τὴν πίςιν, fidem, ſicut εἰς πάντας τȣ̀ς ἁγίȣς ad dilectionem, beneuolentiam erga alios, τὴν ἀγάπην, quae duo perfectum Chriſtianum efficiunt.

6. ὅπως — χριςὸν Ἰησȣ͂ν) Ante ὅπως uidetur προσευχόμενος aut quid ſimile intelligendum. *Optans, ut fides quam nobiscum habes communem, magis magisque ſe manifeſtet per opera bona, tuque cognoſcas magnitudinem beneficiorum, quae debemus Chriſto.* Ἡ κοινωνία τῆς πίςεως σȣ, *fides, quam nobiscum habes communem*, ut ſit pro ἡ πίςις κοινωνίας, et κοινωνία pro adiectiuo. Ἐνεργὴς γένηται hic dicitur eodem ſenſu, quo πίςις δι᾽ ἀγάπην ἐνεργȣμένη, Gal. V, 6. Ἐν ἐπιγνώσει, una *cum cognitione*, ſicut ב hebr. ſaepe denotat *cum*. Pro

ἐν

ἐν ὑμῖν legendum eſt ἐν ἡμῖν, ut habent plurimi et optimi codices, Verſiones nonnullae, Chryſoſt. Theodoret. Oecum. Ambroſiaſt. Pelagius. Πᾶν ἀγαθὸν τὸ ἐν ἡμῖν, *omne bonum noſtrum, omnis felicitas noſtra*, qua nunc Chriſtiani fruimur, et olim fruemur. Εἰς χριστὸν, uidetur hic poſitum pro ἐν χριστῷ, uel ut alii uolunt, *ad honorem Chriſti.*

7. χαρὰν γὰρ — διὰ σοῦ) *Gaudium enim percipio magnum et ſolatium, quoniam ſcilicet pectora Chriſtianorum* (pauperum et miſerorum) *per te, cariſſime, recreata ſunt.* χαρὰν pro eo quod alii habent, χάριν eſſe legendum, conſenſus optimorum Codicum, uerſionum ac Patrum docet. Τὰ σπλάγχνα τῶν ἁγίων ἀναπέπαυται διὰ σοῦ, *multorum pauperum Chriſtianorum animos recreaſti*, dum ex opibus tuis eorum neceſſitatibus tempeſtiue ſubuenires. Σπλάγχνα hic pro *animo.* Διὰ σοῦ, per tuam liberalitatem, uel etiam διὰ τὴν σὴν φιλοξενίαν.

8. Διὸ πολλὴν — ἀνῆκον) *Quapropter, quum tanquam Apoſtolus poteſtatem haberem praecipiendi tibi, quid tui ſit officii.* Ἐν χριστῷ, tanquam Chriſti Apoſtolus. Παῤῥησία hic eſt, quam in aliis locis ἐξουσίαν uocat. Τὸ ἀνῆκον, quod conuenit, decet Chriſtianum.

9. διὰ — παρακαλῶ) *Tamen magis hortor amoris cauſſa*, per argumenta ab amore ducta. Non auctoritate tecum, ſed precibus fraternis ago. τοιοῦτος — χριστοῦ) *Quum talis ſim*, ut tibi imperare poſſim, magis tamen hortor; *tanquam ſenex*, inquam, *imo etiam uinctus propter Chriſti religionem*; certus nimirum, preces meas apud te

non fore irritas. Πρεσβύτης, iam et prouecta aetate, cui multa concedunt etiam ignoti. Νῦν δὲ δέσμιος τȣ̃ χριςȣ̃, u. 1. Magnum Apoſtoli precibus pondus iſto nomine accedit. παρακαλῶ — δεσμοῖς μȣ) Παρακαλῶ σε, *Rogo abs te.* Serui ſi quid deliquiſſent, precatorem ſibi parare ſolebant, ut notat ad Terentium Donatus. *Filium ſuum* nominat Oneſimum, quia eum Romae fecerat Chriſtianum.

11. τόν ποτε — εὔχρηςον) Ἄχρηςον, i. e. *noxium.* Oneſimus enim non inutilis modo Philemoni fuerat, ſed et damnum dederat. Coniuncta eſſe ſolent fuga et furtum. Sed Paulus, culpam hominis furis et fugitiui uerbis lenibus minuere uult. Ἔυχρηςον *perutilem.* Quia Paulo utilis erat, erat et Philemoni. Amicorum enim omnia communia.

12. ὃν ἀνέπεμψα — προσλαβȣ̃) Ἀνέπεμψα, nempe cum hac Epiſtola. Τὰ ἐμὰ σπλάγχνα, i. e. ita mihi dilectum, quomodo uiſcera noſtra diligimus. Sic Eſther. VII, 3. ad Ahasuerum: *Dona mihi animam meam*, i. e. populares meos, quos ut animam diligo. Προσλαβȣ̃, benigne in domum recipe.

13. ὃν ἐγὼ — τȣ̃ εὐαγγελίȣ) Indicatiuus ἐβȣλόμην hic eſt pro Subiunctiuo, more Graeco. *Voluiſſem eum mecum retinere*, nempe niſi obſtitiſſent rationes aliae, quas ſtatim affert. Ἵνα ὑπὲρ σȣ̃ διακονῇ μοι, ut mihi praeſtaret, quae tu, ſi hic eſſes, omnia mihi eſſes praeſtiturus. Ἐν τοῖς δεσμοῖς τȣ̃ εὐαγγελίȣ, *in his uinculis, in quae propter religionem coniectus ſum.*

14. χωρὶς

14. χωρὶς — ποιῆσαι) Nolui eum, etſi Euangelii cauſſa, captiuo mihi miniſtraturum detinere, ſine conſenſu tuo. ἵνα μὴ — ἑκούσιον) *Ne extortum eſſet tuum beneficium, ſed uoluntarium.* Si Paulus eum retinuiſſet, non tam apparuiſſet uoluntas Philemonis, quam ſi eum ad ſe miſſum ipſe ad Paulum remitteret. Τὸ ἀγαθὸν σου, ſc. ἔργον. *beneficium tuum.*

15. τάχα γὰρ — ἀπέχῃς) *Fortaſſe enim propterea ſeparatus eſt a te ad breue tempus, ut ille tecum ſit olim in aeternum*, i. e. ut tecum felicitate in aeternum fruatur. Quaſi dicat: Forte id Dei conſilium fuit, quum eum fugere permiſit. Ἐχωρίσθη, i. e. fugit. Lenitate uerbi mitigat id, quod in re eſt aſperum. Πρὸς ὥραν, ad modicum temporis. Ἵνα αἰώνιον αὐτὸν ἀπέχῃς, ut a me correctus *tuus ſit in aeternum.* Αἰώνιον poſſumus etiam uertere: *ſemper*, perpetuo; ut ſenſus ſit: *ut eum retineas perpetuo*, ſeruum bonum, tibique utilem.

16. οὐκ ἔτι — ἐν κυρίῳ) Οὐκ ἔτι ὡς δοῦλον, ſupple: *tantum*, quod ſequentia oſtendunt. Ὑπὲρ δοῦλον, qui tibi ſit multo carior ſeruo. Ἀδελφὸν — μᾶλλόν σοι, *qui cari fratris loco habeatur*, (nempe a Chriſtianis omnibus,) *maxime a me, et magis adhuc a te.* Καὶ ἐν σαρκὶ, καὶ ἐν κυρίῳ, *quum propter externam conditionem, tum religionis cauſſa.* Qui ſeruum amat, quia in ſua domo eſt, is eum amat ἐν σαρκὶ, nam σάρξ omnes res externas, ſtatum externum indicat. Ἐν κυρίῳ, *propter dominum*, quia eundem nobiſcum dominum colit, quippe Chriſtianus factus.

17. εἰ ȣ̓ν — ὡς ἐμέ) Ἐι ȣ̓ν ἐμὲ ἔχεις κοινωνὸν, *ſi me habes pro amico*, ac proinde rerum tuarum participe. Παραλαβȣ̃ ἀυτὸν, non modo poenam, quam tuo iure exigere poteras, ei condona, ſed et benigne eum excipe. *In domum, in animum recepiſti*, dixit in re plane ſimili Plinius Epiſt. IX, 24. Ὡς ἐμὲ, nam amicus Paulo quum eſſet Oneſimus, quod ipſi praeſtabatur, Paulo ipſi praeſtari uidebatur.

18. εἰ δέ — ἐλλόγει) Ἐι τι ἠδίκησε σε, *ſi quid fugiens abſtulit*, quod ſolent ſerui fugitiui. Ἢ ὀφέιλει, aut ſi ex rationibus tuis reliquator erat. Nomen generis pro ſpecie. Τȣ̃το ἐμοὶ ἐλλόγει, *id meis rationibus imputa; mihi expenſum feras*, Cicero XV, 20. ad Atticum dixit.

19. ἐγὼ — ἀποτίσω) Ἔγραψα τῇ ἐμῇ χειρὶ, ut certus ſis, habes hic manum meam. Poteris me, ubi uoles, conuenire ex chirographo. Ἐγὼ ἀποτίσω, formula in ſe debitum recipientis. In Gloſſario: ἀποτίω, *pendo, reſarcio.* ἵνα μὴ — προσοφέιλεις) *Ne tibi dicam, quod te ipſum mihi debeas.* Salutem tuam mihi debes. Ita dicit Paulus, quia Philemonem in religione inſtituerat. Simplicius in cap. 37. Epicteti, de ſalutarium rerum praeceptoribus: Τροφεῖς ȣ̓τοι καὶ ἐπιμεληταὶ ȣ̓ τȣ̃ σώματος ἡμῶν, ἀλλ᾽ ἡμῶν ἀυτῶν εἰσι.

20. Ναὶ — ἐγώ σȣ ὀνάιμην ἐν κυρίῳ) *Sane, cariſſime, utinam hoc a te mihi contingat per dominum.* Ὀνημι, *utilitatem capio.* ἀνάπαυσον — ἐν χριςῷ) i. e. Propter Chriſtum fac me tranquillum hac de re, uel: *benigne et amanter Oneſimum filium meum ſuſcipe, et*

mentem

mentem meam, metuentem, ne quid acerbius in eum conſulas, tranquillum redde; proprie *ad quietem redige uiſcera mea.* 1 Cor. XVI, 18. et 2 Cor. VII, 13. τὸ πνεῦμα ἀναπάυειν.

21. πεποιθὼς — ἔγραψά σοι) *Fretus tua obedientia haec tibi ſcripſi.* Fiduciam mihi fecit cognita illa tua, quam Euangelio praeſtas, obedientia. εἰδὼς — ποιήσεις) Pro certo habeo, plus te facturum, quam ego audeam poſcere.

22. ξενίαν) *Hoſpitium.* Suidas ξενίαν, καταγώγιον, κατάλυμα. ἐλπίζω — ὑμῖν) Spero, fore, ut ad preces ueſtras Deus me, (i. e. aduentum ad uos meum) uobis concedat. Spero, me liberatum iri ex uinculis meis.

25. ἀμὴν) Eſt uox, quam eccleſia reſpondebat, lectis Epiſtolis; ideo omnibus Pauli epiſtolis adſcribi coepit.

SCHOLIA
IN
EPISTOLAM AD HEBRAEOS.

De auctore huius Epiſtolae et Veteres et Recentiores diſputarunt. *Clemens Alexandrinus* Pauli Apoſtoli eſſe dixit, ſed ſcriptam Hebraeis hebraice, et a *Luca* graece uerſam, ut docet nos *Euſebius* Hiſt. Eccleſ. L. VI, c. 14. *Tertullianus* eam adſcripſit Barnabae, de Pudicit. c. 20. *Origenes* res quidem et ſententias, non autem dictionem et compoſitionem Pauli eſſe exiſtimauit. Verba eius legimus apud Euſebium Hiſt. Eccleſ. L. VI, c. 25. ὅτι ὁ χαρακτηρ της λεξεως της προς Ἑβραιȣς ἐπιγεγραμμενης ἐπιϛολης, ȣ̓κ ἐχει το ἐν λογῳ ἰδιωτικον τȣ ἀποϛολȣ, ὁμολογησαντος ἑαυτον ἰδιωτην ἐιναι τῳ λογῳ, τȣτεϛι τῃ φρασει, ἀλλ᾽ ἐϛιν ἡ ἐπιϛολη συνθεσει της λεξεως Ἑλληνικωτέρα etc. Deinde paucis interiectis: ἐγω δε ἀποφαινομενος εἰποιμ᾽ ἀν, (uerba ſunt *Origenis*,) ὅτι τα μεν νοηματα τȣ ἀποϛολȣ ἐϛιν, ἡ δε φρασις και ἡ συνθεσις, ἀπομνημονευσαντος τινος τα ἀποϛολικα, και ὡσπερ σχολιογραφησαντος τα εἰρημενα ὑπο τȣ διδασκαλȣ. εἰ τις ȣ̓ν ἐκκλησια ἐχει ταυτην την ἐπιϛολην ὡς Παυλȣ, ἀυτη ἐυδοκιμειτω και ἐπι τȣτῳ. ȣ̓ γαρ εἰκη οἱ ἀρχαιοι ἀνδρες ὡς Παυλȣ ἀυτην παραδεδωκασι. τις δε ὁ γραψας την ἐπιϛολην, το μεν ἀληθες θεος ὀιδεν. ἡ δε εἰς ἡμας φθασασα ἱϛορια,

ἱϛορια, ὑπο τινων μεν λεγοντων, ὁτι Κλημης ὁ γενομενος ἐπισκοπος Ῥωμαιων ἐγραψε την ἐπιϛολην. ὑπο τινων δε, ὁτι Λȣκας ὁ γραψας τε ἐυαγγελιον και τας πραξεις. Videtur igitur *Origines* magis ob ſtili diuerſitatem, quam propter hiſtorica argumenta dubitaſſe. Ipſe *Euſebius* Hiſt. Eccl. III, 3. Pauli eſſe hanc Epiſtolam, non dubitare uidetur, ſed aliter ſentire Romanam Eccleſiam addit. Τȣ δε Παυλȣ, inquit, προδηλοι και σαφεις, αἱ δεκατεσσαρες. ὁτι γε μην τινες ἠθετηκασι την προς Ἑβραιȣς, προς της Ῥωμαιων ἐκκλησιας ὡς μη Παυλȣ ȣσαν ἀυτην ἀντιλεγεσθαι φησαντες, ȣ δικαιον ἀγνοειν. Ex eodem diſcimus, ſaltim Graecam uerſionem huius Epiſtolae ex Hebraico factam a Clemente Romano, olim haud paucos exiſtimaſſe, dictionis ſimilitudine inductos, Lib. III, c. 38. *Philaſtrius* de Haereſibus c. 89. commemoratis uariis de Auctore huius Epiſtolae ſententiis, addit: „ Et quia addiderunt in ea quaedam non bene ſentientes, inde non legitur in Eccleſia, etſi legitur a quibusdam, non tamen in Eccleſia legitur populo, niſi tredecim Epiſtolae ipſius, et ad Hebraeos interdum. Et in ea, quia rhetorice ſcripſit, ſermone plauſibili, inde non putant eſſe eiusdem Apoſtoli. Et quia et factum Chriſtum dicit in ea, inde non legitur. De poenitentia autem propter Nouatianos aeque etc.„ Patet ex his, ob loca quaedam perperam intellecta abiudicatam eſſe Paulo hanc Epiſtolam a nonnullis Veterum. Vrgent alii cum *Origene* diſcrepantiam ſtili, quod nempe huius epiſtolae ſtilus ſit multo cultior et elaboratior eo, quem in Pauli epiſtolis deprehendimus. Sed haec ratio non ualida eſſe uidetur. Potuit enim Paulus ſucceſſu temporis, poſt multa itinera, et conſuetudinem cum uarii generis hominibus, ſenex aliter ſcribere, quam

 iuuenis.

iuuenis. Sic epiſtolae ad Timotheum multo faciliores ſunt aliis epiſtolis; et tamen nemo negat, eas ab Apoſtolo Paulo eſſe ſcriptas. Ex *Lutheri* ſententia, probata *Clerico*, *Heumanno*, aliisque, *Apollo* ſcripſit Epiſtolam, quae inſcribitur ad Hebraeos. Paulo Apoſtolo uindicarunt eam *Frid. Spanhemius*, *Lardner*, *Sydkes*, *Michaelis*, *Zachariae*, et permulti alii. Quinam fuerint *Hebraei*, ad quos ſcripta ſit Epiſtola, de eo uariae ſunt doctorum hominum ſententiae. Nonnulli intelligunt Chriſtianos ex Iudaeis in Aſia minori; alii Chriſtanos in Hiſpania, alii Romanos, alii Palaeſtinenſes, praecipue Hieroſolymitanos, alii Chriſtianos et in Palaeſtina et in Aſia minori degentes. Chriſtianis Iudaicis *in Macedonia* inprimisque *Theſſalonicenſibus* hanc epiſtolam ſcriptam, eamque omnium epiſtolarum Paulinarum primam eſſe euincere ſtudet S. Ven. *Io. Aug. Noeſſeltus* in differt. *De tempore, quo ſcripta fuerit epiſtola Pauli ad Ebraeos, deque Ebraeis quibus ſcripſerit etc.* Vid. eius opuſc. p. 269. edit. 2. Alii uolunt, Hebraeos intelligendos eſſe Iudaeo-chriſtianos in Palaeſtina, praecipue autem Hieroſolymis uiuentes; nam *Hebraei* ab *Helleniſtis* ſemper diſtingui ſolent, ita quidem, ut *Helleniſtae* ſint Iudaei, qui graeca lingua utebantur, in graecis ciuitatibus uiuebant, mores etiam graecos et inſtituta ſequebantur; *Hebraei* autem ſint Iudaei hebraice loquentes, in Palaeſtina uiuentes, non utentes moribus et inſtitutis graecis. Quoniam igitur ii, quibus haec ep. ſcripta eſt, *Hebraei* uocantur, ergo Iudaeos in Palaeſtina uiuentes intelligendos eſſe cenſent. Sed nec hoc argumentum eſt ſatis firmum. Conſtat enim inter omnes, inſcriptiones epiſtolarum non ab ipſis earum auctoribus additas eſſe. An uero ii, qui

addide-

addiderunt inſcriptionem uim nominis Hebraeorum aſſecuti fuerint, ualde dubium eſt. Ergo res non uidetur certo definiri poſſe. Sed quaeſtio non eſt magni momenti, modo illud teneatur, fuiſſe hanc epiſtolam deſtinatam Chriſtianis, et quidem Chriſtianis, qui antea fuerint Iudaei. Fuerunt nonnulli in ea opinione, ſcriptam eſſe ad Iudaeos, a Chriſti doctrina adhuc alienos. Falſum hoc eſſe, facile patebit cuiuis legenti c. III, 1. 12. 6. 14. V, 12 — VI, 2. 10. X, 32. 33. 34. Ex *Iudaeis* autem, non ex Paganis fuiſſe hos Chriſtianos, ex uniuerſa ratione, qua Auctor in tractando argumento propoſito utitur, facile intelligi poteſt. Nemo enim hanc epiſtolam intelligere poterit, niſi omnem Iudaicam religionem, nominatim legem ritualem accurate perſpectam habeat. Haec ſcientia ab Iudaeis exſpectari poterat, non item a Paganis.

Hebraice, uel *Syriace* primum ſcriptam eſſe Epiſtolam, praeter nonnullos Veterum exiſtimarunt *Iuſtinianus*, *Caietanus*, *Faber Stapulenſis*, et alii, quam ſententiam multis exornare ſtuduit. Ill. *Michaelis* in Prolegomenis Paraphraſi ſuae praemiſſis, refutatus a *Semlero* in diſſert. Philologico - theologica, *quod Paulus graece Epiſtolam ad Hebraeos exarauerit, probante.* Hal. 1761.

Occaſio ſcribendi ad Hebraeos ex ipſa hac Epiſtola facile cognoſci poteſt. Iudaei nempe omnibus modis id agebant, ut populares ſuos ad Chriſtum conuerſos auerterent a Chriſtiana religione. Perſecutionibus et minis addebant etiam argumenta, a praeſtantia religionis Iudaicae deſumta: legem Moſis mediantibus Angelis datam eſſe; Moſen maiorem eſſe Ieſu Nazareno, ignominioſo ſupplicii genere interemto; cultum

cultum publicum a Moſe, iubente Deo conſtitutum, eſſe ſplendidum, Deoque dignum; Chriſtianis contra nullum eſſe Sacerdotium, templum nullum, nullas aras et uictimas etc. Contra hos igitur Paulus oſtendit, Ieſum Nazarenum longe ſuperiorem eſſe angelis, Moſe, Pontifice Maximo V. T. omnibusque reliquis ſacerdotibus; ex eius morte et cruciatibus pro nobis perpeſſis, multo maiora et diuturniora bona ad nos redundare, quam ad Iudaeos ex cultu Leuitico etc. Ex his aliisque argumentis probat, Chriſtianam religionem eſſe multo praeſtantiorem, perfectioremque illa uetere Iudaica, et adhortatur Chriſtianos ad conſtantiam in religione, et omnium uirtutum indefeſſum ſtudium. In toto hoc argumento tractando auctor ſe accommodat ingenio eorum, qui a Iudaica ad Chriſtianam religionem tranſierant, eosque a primis elementis religionis ad altiora ducit. Vid. Ven. *D. Sam. Fr. Nathan. Mori* praefationem editioni ſecundae et tertiae uerſionis Germanicae huius epiſtolae praemiſſam.

Caput I.

Chriſtus, auctor religionis noſtrae, maior eſt omnibus Prophetis, maior etiam angelis; ergo doctrinae eius atque praeceptis attendere debemus. c. I. — II, 1 — 4.

1. Πολυμερῶς — προφήταις) *Quum Deus olim uariis modis inſtituiſſet maiores noſtros per Prophetas.* Πολυμερῶς, in Gloſſario: *plurifariam*; proprie: *per partes multas.* Πολυτρόπως, per *multos modos*, eſt Synonymum, idem exprimens quod πολυμερῶς, nec eſt argutandum in his uocabulis, quaſi πολυμερῶς ad multas partes uaticiniorum, uel

uel uaria tempora, quibus Deus uoluntatem ſuam reuelauerit, πολυτρόπως autem ad diuerſum modum reuelandi, e. g. per uiſa diuerna aut nocturna etc. ſit referendum. Λαλεῖν, דבר, *docere*, *inſtituere*, ut ſaepe iam habuimus. Οἱ πατέρες h. l. ſunt *maiores* Hebraeorum. Ἐν τ. προφ. *per Prophetas.*

2. ἐπ' ἐσχάτου — ἐν τῷ υἱῷ) *Tandem nunc inſtituit nos per Filium.* Pro ἐπ' ἐσχάτων omnino legendum eſt ἐπ' ἐσχάτου, ſc. μέρους. Hebraice באחרית הימים quod LXX. plerumque uertunt ἐπ' ἐσχάτου τ. ἡμ. e. g. Ierem. XXIII, 20. *poſthac*, *poſterioribus temporibus.* Iudaei per tempora poſteriora κατ' ἐξοχὴν intelligunt tempora Meſſiae Ἐλάλησε ἡμῖν (ὁ Θεὸς) ἐν υἱῷ, *edocuit nos Deus per filium ſuum.* Hic ergo eſt audiendus; huic praeſtanda eſt fides et obedientia. Haec totius epiſtolae eſt ſumma. ὃν ἔθηκε — ἐποίησεν) *Quem conſtituit Dominum omnium rerum, per quem etiam mundum creauerat.* Κληρονόμος, h. l. eſt *Dominus*, *poſſeſſor.* Dicitur autem Chriſtus poſſeſſor uel dominus omnium rerum, inprimis generis humani dominus, quia conſeruat et gubernat mundum. Pſ. LXXXII, 8. Τιθέναι, שום, ποιεῖν, *facere*, *conſtituere.* Sic etiam Profani. Aelianus H. V. 13. 6. ὁ οἶνος τὰς γυναῖκας τεκνοποιοὺς τίθησιν, *uinum mulieres ad pariendum foecundas reddit.* Δι' οὗ, *per quem.* Grotius, qui δι' οὗ idem eſſe ait ac δι' ὃν, *propter quem*, non audiendus uidetur; nam haec duo plane inter ſe diſtinguuntur, Hebr. XI, 10. Philo lib. de monarch. p. 819. C. λόγος ἐστὶν εἰκὼν Θεοῦ, δι' οὗ σύμπας ὁ κόσμος ἐδημιουργεῖτο. Αἰὼν, primo *longum tempus*, poſtea *aeternitatem*, apud Scriptores N. T. uero

κόσμον,

κόσμον, *mundum*, ſignificat, ex Hebraismo, ubi עולם et עולמים de mundo accipitur, quia mundus poſt tot generationes hominum perpetuo durat.

3. ὃς ὢν — τῆς ὑποϛάσεως αὐτοῦ) *Qui quum imaginem eius, omnibus numeris abſolutam referat.* Ἀπαύγασμα proprie eſt ἡλίου φέγγος. Gloſſarium ἀκτῖνα exponit. Interdum uero eſt *exemplar plane expreſſum, uiua et abſoluta imago.* Philo de plant. Noë p. 221. C, τὸ δὲ ἁγίασμα οἷον ἁγίων ἀπαύγασμα, μίμημα ἀρχετύπου, *Sanctuarium, quaſi coelorum exemplar, et character Archetypi;* nam τὰ ἅγια hic de coelo intelliguntur. Δόξα, כבוד, *maieſtas diuina*, quae eſt in excellentiſſimis attributis eius. Dicitur ergo Chriſtus *exemplar et imago diuinae maieſtatis*, quia Patri eſt ſimilis, diuina potentia, ſapientia, bonitate etc. praeditus. Quod ſtatim additur Χαρακτὴρ τῆς ὑποϛάσεως αὐτοῦ, ſenſu non differt. Nam χαρακτὴρ eſt ὁμοίωσις, ut Heſychius et Gloſſarium interpretantur, quaelibet imago aut effigies. Eunapius in Iamblicho βίου χαρακτῆρα uocat *ueram totius uitae delineationem.* Sic hebraicum ציר *imago, forma* Pſ. XLIX, 15. *Aquila* reddit χαρακτῆρα. Ὑπόϛασις hic non ſumitur, quomodo illud uocabulum Platonici, et, poſt Origenem, Chriſtiani Platonici accepere, pro *eſſentia, ſubſtantia, perſona*, ſed ὑπόϛασις θεοῦ eſt *Deus ipſe.* Filius imago Patris omnibus numeris abſoluta dicitur, quia ei eſt ſimilis; quia per filium intelligimus, qualis ſit Pater. φέρων τε — τῆς δυνάμεως αὐτοῦ) *Cuncta gubernans potentiſſima uoluntate*, i. e. *ui ſua*, ſiue *per ſeipſum.* φέρειν נשא, διοικεῖν, *gubernare*, Num. XI, 14. Deut. I, 19. Inde נשיא *princeps.*

Philo

Philo in lib. de nom. mut. p. 1084. C. εἰ, πάντα φέρων σπȣδαῖα ὁ Θεὸς, ἤνεγκε καὶ τȣ̃το γένος, *ſi, quum omnia bona conſeruet Deus, hoc etiam genus ſuſtentat.* Ῥῆμα, דבר, *uoluntas, mandatum*, Pſ. XXXIII, 6. Hebr. XI, 3. Δυνάμεως pro adiectiuo: *potentiſſima uoluntate*, i. e. *ui ſua.* δι' ἑαυτȣ̃ — τῶν ἁμαρτιῶν ἡμῶν) *Quum ipſe* (in propria ſua perſona) *peccata noſtra expiaſſet.* Δι' ἑαυτȣ̃, *ipſe, per ſe ipſum*, non per ſanguinem hircorum et uitulorum, ut Sacerdotes V. T. Ποιεῖν καθαρισμὸν, *purificare*, ut ποιεῖν λύτρωσιν, *redimere*, Luc. I, 68. ἐκάθισεν — ἐν ὑψηλοῖς) *Regnat cum Deo in coelo ſupremo.* Ἐκάθισεν, ſc. ἑαυτὸν, *ſedere ſe fecit*, i. e. *ipſe ſe collocauit.* Μεγαλωσύνη, גדולה, *Deus maximus, omnique uenerationis cultu digniſſimus*; abſtract. pro concreto. Ἐν ὑψηλοῖς ſc. μέρεσι, *in coelo ſupremo. Sedere ad dextram Regis* autem eſt, *cum eo regnare.* Sic apud *Eunapium* in Aedeſio narrat Sardianus, Sopatrum in aula Conſtantini eo potentiae perueniſſe, ut illum Imperator *Aſſeſſorem ad dextram*, etiam publice habuerit. *Philo* autem *Iuſtitiam* ipſam, in diuino iudicio *Aſſeſſorem* ac πάρεδρον facit, lib. de creat. princ. p. 730. C.

4. τοσȣ́τῳ — ὄνομα) *Eo melior angelis, quo excellentiorem dignitatem prae iis accepit.* Κρείττων, i. e. πλείων, *dignior, potior.* Γινόμενος pro ὢν, ut Rom. III, 4. Ὄνομα, שם h. l. ut alibi, non eſt nomen, ſed *dignitas.* Paulus enim in ſequentibus non ex nomine *Filii*, quod Chriſto tribuitur, eius dignitatem comprobare uult, (quae argumentatio nulla eſſet, quia et angeli et homines ſaepe Filii Dei in Sacris Litteris nominantur;) ſed ex *dignitate*

gnitate Chriſti comprobat, eum infinitis modis maiorem eſſe Angelis. Oſtendit nempe, Chriſtum eſſe *Regem, Dominum* atque *creatorem* omnium rerum, (quae eſt *dignitas* eius,) Angelos autem eſſe *miniſtros* Dei. Διαφορώτερον, κρείττον, ὑψηλότερον, ut in Gloſſario explicatur. Eunapius διαφερόντως habet pro *excellentiſſime, longe maxime.* Κεκληρονόμηκε, *accepit, ſortitus eſt,* uel etiam *habet,* poſſidet; nam κληρονομεῖν ſaepe eſt *poſſidere.*

5. τίνι γὰρ — γεγέννηκά σε) *Cuinam uero dixit: Tu meus es filius, nunc declaro me eſſe tuum patrem? Cuinam dixit?* i. e. nemine hoc dixit, niſi filio. De hoc loco Pſ. II, 7. uide quae annotauimus ad Act. XIII, 33. et Schol. S. V. *Doederlini* ad locum Pſalmi. In toto illo Pſalmo declaratur, filium eſſe regem generis humani, et haec eſt illa dignitas, de qua h. l. eſt ſermo. De uaticiniis eorumque impletione dignus eſt, qui legatur doctiſſimus *Io. Tobler* in libello, qui inſcribitur: *Gedanken und Antworten zur Ehre Ieſu Chriſti und ſeines Reichs* p. 183. ſqq. Fac, Pſalmum II. et alia loca non Meſſiam ſolum, ſed et Dauidem et alios homines magnos V. T. deſcribere; nihil dignitati et ueritati uaticiniorum detrahitur. Omnes enim Hebraei fatebantur, quicquid praeclarum et magnum de piis hominibus et Regibus Iſraelitarum dictum eſſet in Libris V. T. id ſenſu multo eminentiore pertinere ad Meſſiam, a Prophetis uarie praefiguratum. Sic omnes Hebraei fatebantur, Pſalmum ſecundum, quanquam in Dauide aliquo modo impletum, ſenſu tamen arcano et ſublimiore ad ipſum Meſſiam pertinere, qui ſu-

pra

pra omnes Filius Dei dicendus ſit, a Deo genitus, i. e. ad imperium euectus, non in homines tantum, ſed et in angelos, ut agnoſcit *Abarbanel.* Hoc ſemel monuiſſe ſufficiat; nam uarias doctorum hominum ſententias de modo argumentandi, quo Paulus hic et alibi utitur, repetere, huius loci non eſt. καὶ πάλιν — εἰς υἱὸν) Πάλιν, i. e. *alio loco,* ut Matth. IV, 7. Rom. XV, 10. *Ego illi ero uere pater, et ille erit mihi uere filius.* Nam particula ל in hoc loco non ſimilitudinem notat, ſed rei ueritatem, quemadmodum: *fuit ei in uxorem,* i. e. uxor reuera. Verba noſtra deſumta ſunt ex 2 Sam. VII, 14. ubi non tantum de Salomone, ſed et de aliis regibus ex ſtirpe Dauidica, quorum maximus eſt Meſſias, agitur. Promittitur nempe Dauidi regnum aeternum. Salomonis autem regnum non durauit in aeternum; quapropter ipſi Iudaei hunc locum de Meſſia interpretati ſunt. Ceterum uocantur quidem alii etiam *filii Dei,* (e. c. 2 Cor. VI, 18.) ſed non eo ſenſu, quo Chriſtus. Is enim eo ſenſu et effectu dicitur filius Dei, quod ſit Rex et dominus uniuerſi generis humani. (uid. Pſ. LXXXIX, 28. et cf. Ven. *Knappii* uerſ. teuton. Pſalmor. ad Pſ. II, 7. not. i.) *Angeli* autem et *homines* dicuntur filii Dei, quia ſunt creaturae Dei nobiliores, et ab eo prae aliis diliguntur.

6. ὅταν δὲ πάλιν — τὴν οἰκουμένην) *Et alio loco, ubi filium ſuum optimum maximumque orbis incolis commendat.* Eſt hic transpoſitio; recta enim conſtructio eſſet: πάλιν δὲ, ὅταν εἰσαγάγῃ etc. Ἐισάγειν interdum, ut h. l. eſt, *commendandi cauſſa oſtentare, commendare, Philo* de Agricult. p. 193. C. ὁ νομοθέτης τοὺς σοφοὺς — ἄρχοντας —

ὡς ἂν ποίμνης εἰσάγει τῶν ἀνθρώπων ἁπάντων, *Legiſlator ſapientes, praefectos tanquam gregis inducit omnium hominum.* Πρωτότοκος h. l. eſt *Meſſias*, filius Dei maximus, Deoque omnium dilectiſſimus, Rom. VIII, 29. Ita autem nominatur ob locum Pſ. LXXXIX, 28. ubi *primogenitus Dei* eſt celſiſſimus inter reges terrae. Οἰκυμένη, ſc. γῆ, חבל, *orbis habitatus*, et per meton. *orbis incolae*. καὶ προσκυνησάτωσαν — ἄγγελοι θεῦ) Sunt, qui exiſtiment, a Paulo intendi locum Deuteron. XXXII, 43. ubi LXX. poſt uerba εὐφράνθητε ὐρανοὶ ἅμα αὐτῷ, aut ex ſuo ingenio, aut ex Pſalmo mox citando, adiecerant καὶ προσκυνησάτωσαν αὐτῷ π. ἄ. Θ. Sed haud dubie uerba, quae Paulus hic adducit, ex Pſ. XCVII, 7. graecae tamen translationis deſumta ſunt, quae habent: προσκυνήσατε αὐτῷ πάντες ἄγγελοι αὐτῦ. Nec male; nam angeli etiam dicuntur אלהים, propter praeſtantiam. Ceterum Pſalmus XCVII. poteſt quidem intelligi de Deo Patre; quum autem Deus filio ſuo tradiderit imperium orbis terrarum, recte de filio rege dicuntur, quae Deo Patri tribuuntur, idque hoc loco eo magis, quia Pſalmus hic totus de idolorum abolitione, ſimulque ueri cultus diuini introductione et propagatione inter omnes gentes, agit. Huius uero melioris religionis Auctorem eſſe Chriſtum, nemo dubitat. Pſalmos omnes a XCIII. ad CI. in ſe continere myſterium Meſſiae, dixit *Dauid Kimchi*. Ceterum recte argumentatur Apoſtolus: Si angeli Regem illum maximum adorare debent; ergo ſunt illo inferiores.

7. καὶ πρὸς — λέγει) *Praeterea, quod quidem ad angelos attinet, de iis dicit* ſc. *ſcriptura*, Pſ. CIV, 4. Sic

πρὸς

πρὸς μὲν τὰς ῥήτορας, πρὸς μὲν τὰς φιλοσόφους. Poteſt etiam πρὸς uerti *de*, ut infra IV, 13. πρὸς ὃν ἡμῖν ὁ λόγος. Λέγει, ſc. ἡ γραφή, more Iudaicorum Doctorum, qui ſaepe, citantes Scripturam, utuntur uerbo אמר נאמר. ὁ ποιῶν — πυρὸς φλόγα) *Ventis utitur tanquam nunciis, et fulmine tanquam miniſtris.* Πνεύματα h. l. ſunt uenti, πυρὸς φλὸξ eſt *fulmen.* Verba ſunt Pſalmi CIV, 4 Nihil magnum, inquit Paulus, eſt in nomine angelorum et miniſtrorum, quum ea nomina ſcriptura det etiam uento et flammae. Nam omnes creaturae, quibus Deus extra ordinem utitur, eo nomine ueniunt.

8. πρὸς δὲ τὸν υἱὸν) Sc. λέγει ἡ γραφή, ſ. λέγεται ἐν βίβλῳ ψαλμῶν, nempe Pſ. XLV, 7. 8. quem locum de Meſſia interpretatur Paraphraſtes Chaldaeus, et Rabbini multi. Coniunctio δὲ hic ἀλλὰ notat, *enim uero, contra.* ὁ θρόνος — τοῦ αἰῶνος) Poſt ὁ θεὸς ſupple ἐστι, et conſtrue: ὁ θεὸς ἐστιν ὁ θρόνος σου εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος, *Deus eſt thronus tuus*, i. e. *Deus thronum tuum* (imperium *tuum*) *firmabit in perpetuum. Thronus* per metonymiam ſaepe ponitur pro imperio. Hic uero per nouam metonymiam *Deus* dicitur *thronus,* quod ſit huius imperii auctor et ſtator. Sic diuinus uates ſaepe Deum appellat *petram, munimentum, gaudium ſuum,* i. e. auctorem ſuae ſecuritatis et laetitiae. ῥάβδος — τῆς βασιλείας σου) Hic iterum ἡ ῥάβδος τῆς βασιλείας σου eſt ſubiectum. *Regimen tuum eſt iuſtum, rectum.* Ῥάβδος, שבט, eſt Symbolum regiminis. Εὐθύτης, *rectitudo*, pro adiectiuo εὐθεῖα.

9. ἠγάπησας — ἀνομίαν) *Amas cauſſam bonam*, i. e. eum qui cauſſam bonam habet, *et abhorres a cauſſa mala*, ab eo, qui malam habet cauſſam. Ἠγάπησας, hebr. אהבת pro Praeſenti. Δικαιοσύνη, *cauſſa bona*, et ἀνομία *cauſſa mala*, quemadmodum צדיק et רשע de eo, qui cauſſam bonam uel malam habet, Exod. II, 13. XIII, 7. Num. XXXV, 31. διὰ τοῦτο — μετόχους σου) *Hinc Deus, Deus* inquam *tuus, oleo laetitiae te largius perfudit quam ſocios tuos*, i. e. *te, Regem, maiore felicitate ac maieſtate affecit, quam ſocios tuos, reges alios terreſtres et dignitate longe inferiores.* Ἔλαιον ἀγαλλιάσεως, *oleum laetificum uel exhilarans*. Hebraei in conuiuiis et feſtis diebus unxerunt ſe oleo, ad ſignificandam laetitiam. Solebat etiam inauguratio Regum fieri unctione. Senſus igitur huius loci eſſe uidetur: Deus te inaugurauit Regem multo feliciorem aliis Regibus. Chriſtus nempe eſt rex regum, dominus dominorum. Accuſatiuus ἔλαιον more Graeco poſitus eſt eo ſenſu, quo Latini Ablatiuum uſurpant. Οἱ μέτοχοι, Socii, h. l. uidentur eſſe Reges coaeui et terreſtres, Meſſia longe inferiores.

10. καὶ — οἱ οὐρανοὶ) Ex Pſ. CII, 26-28. Hunc Pſalmum in ſe non agere de Meſſia, quilibet facile perſpicere poteſt. Nec Paulus hoc dicit. Quia autem Filius Dei, de quo hic ſermo, mundum creauit, ut ſupra u. 2. dixerat Apoſtolus, ideo omnino etiam de eo ualet, quod loco cit. de Deo, creatore dicitur. *Tu olim, Iehoua, orbem fabricaſti, et coeli ſunt opus potentiae tuae.* Κατ' ἀρχὰς, לפנים, בראשית Gen. I, 1. Θεμελιοῦν, *fundare, aedificare, parare*, ſimilitudine ſumta ab aedificiis.

ciis. *Manus* Dei eſſe eius potentiam, ſapientiam ac bonitatem, omnibus notum.

11. *αὐτοὶ — παλαιωθήσονται)* Ἀπολοῦνται, יבאידן *peribunt.* Διαμένεις, Vulg. *permanebis*, διαμενεῖς, quam lectionem nonnulli praeferunt. Αὐτοὶ et πάντες non tantum ad οὐρανοὺς, ſed etiam ad τὴν γῆν, et τὰ ἔργα τῶν χειρῶν referuntur. Comparatio mundi cum ueſte *Philoni* non eſt inuſitata. In Lib. de profug. p. 466. C, Deum ait *ueſtibus* amictum eſſe, quae ſint terra, aër, ignis, aqua, et uniuerſus mundus. Παλαιωθήσονται, *ueteraſcent*, tanquam ueſtes diuturno uſu attritae. *Coelorum* nomine hic intelligi debet, non ſuprema illa regio, ſedes diuinae maieſtatis et angelorum, ſed aër et aether quae terram uelut ueſtiunt. Veſtes, ante quam pereant, ueteraſcunt. Sic et aëris et aetheris uires minuentur.

12. *καὶ ὡσεὶ — ἀλλαγήσονται)* *Tanquam amictum complicabis eos, et permutabuntur*, (nouis,) antiquis coelis noui ſubſtituentur. Περιβόλαιον, לבוש, *amictus*, *pallium*, *ueſtis exterior.* Ἑιλίσσειν, ſeu ἑλίσσειν, *uoluere*, *complicare.* Veſtes, ubi uſui amplius non ſunt, ſolent complicari et abiici. Sic et aër et aether auferentur. Alii praeferunt lectionem ἀλλάξεις, quam duo Codices et uerſiones nonnullae exhibent; ſed ſine idoneis rationibus. Καὶ ἀλλαγήσονται, *permutabuntur*, aliis nempe, nouis coelis, hebr. ויחלפו. Antiquis coelis noui ſubſtituentur, 2 Petr. III, 13. *σὺ δὲ — ἐκλείψουσι)* *Tu autem ſemper idem es, nec unquam eſſe deſines.* Σὺ δ᾽ αὐτὸς εἶ, *ſemper es ille ipſe*, nunquam aliam formam ac ueſtitum

 induis.

induis. Sic Deut. XXXII, 39. *Videte, quod ego ſim* הוא *ille ipſe.* Philo de *Sole* eum nunquam ἀλλάσσειν, ſed permanere αὐτὸν, ait in lib. de profug. p. 458. E. More humano Deo tribuuntur *anni*, ſed omnis imperfectio remouetur, dum additur, annos eius non deſituros, i. e. eum in aeternum duraturum.

13. πρός τινα — τῶν ποδῶν σου) *Cuinam angelorum unquam dixit: imperes mecum, donec hoſtes omnes tibi ſubiecero?* Deus non fecit angelum aliquem regem. Angeli ſunt potius miniſtri. Locus extat Pſ. CX. Κάθου ἐκ δεξιῶν μου, *Sede a dextris meis.* Phraſis deſumta a rege, qui, quum filium ſuum in regni ſocietatem admittit, eundem a dextra ſedere iubet. Cf. 1 Cor. XV, 25. ubi noſtra Phraſis per βασιλεύειν explicatur. *Ex hoſtibus facere ſubſellium pedum* eſt, eos uincere, ſibique ſubiicere; mos enim erat Regum Orientis uictos calcare pedibus, Ioſ. X, 24. Pſ. XLVII, 14. Vid. infra not. ad c. X, 13.

14. οὐχὶ πάντες — σωτηρίαν) *Nonne potius ſunt Spiritus, qui tanquam miniſtri Dei mittuntur ab eo, ad utilitatem eorum, quibus opem ferre decreuit.* Λειτουργικὰ πνεύματα, *Spiritus miniſtrantes.* ſc. Deo. Λειτουργεῖν, de Sacerdotibus miniſtrantibus Num. IV, 14. de magiſtratibus etiam Rom. XIII, 6. uſurpatur. Σωτηρίαν κληρονομεῖν, *ſalutem conſequi.* Σωτηρία autem h. l. non de ſalute aeterna intelligi debet, ſed de auxilio in periculis et aduerſis. Κληρονομεῖν, *adipiſci, conſequi.*

Caput

Caput II.

1. Διὰ τοῦτο — παραῤῥυῶμεν) *Quapropter oportet nos eo magis animum intendere eis, quae percepimus,* (Euangelio nobis tradito,) *ne pereamus.* Διὰ τοῦτο, quum, ut iam oſtendimus, maior ſit etiam angelis ille noſtrae doctrinae auctor. Περισσοτέρως, *eo magis, eo curioſius,* deſto ſorgfaeltiger. Eo ſenſu haec uox in Poſitiuo occurrit apud *Philonem.* De Abrahamo p. 373. A. Καὶ ὅσα ἄλλα πέριττος νοῦς φρονήσει συμβιῶν εἴωθε διερευνᾶσθαι, *et quicquid aliud curioſa mens cogitando ſolet quaerere.* Προσέχειν abſolute dictum eſt pro προσέχειν τὸν νοῦν, ſ. διάνοιαν. Τοῖς ἀκουσθεῖσι, ſc. ῥήμασι, *doctrinis* (nempe chriſtianae religionis,) *quas percepimus.* Μή παραῤῥυῶμεν, i. e. ἐξωλισθήσωμεν, ἐκπέσωμεν, ut Gloſſarium habet. *Ne cadamus,* i. e. *ne pereamus* uertunt Syrus et Arabs; nec aliter hic ſumſerunt Chryſoſtomus et Graeci alii. Alii uertunt: *ne obliuiſcamur*; nec haec doctrina negligenter elabatur animis noſtris. *Praeterfluere doctrinam,* eſſet negligere doctrinam. Vid. *Io. Bened. Carpzouium* ſuper h. l. Noſtram interpretationem confirmant ſequentia.

2. εἰ γὰρ — βέβαιος) *Quum enim lex Moſis, Angelorum miniſterio promulgata, firmitatem et ualorem acceperit,* ut nemini eam uiolare impune licuerit. Ὁ λόγος hic eſt lex Moſaica, ut ipſa ſeries orationis oſtendit. Quod attinet uerba δι' ἀγγέλων λαληθεὶς, uide quae ad Act. VII, 53. et Gal. III, 19. annotauimus. Βέβαιος ἐγένετο, *ualorem accepit,* ita ut nemo impune eam transgredi poſſet. καὶ πᾶσα — μισθαποδοσίαν) *Ita ut quae-*

libet transgreſſio uoluntaria iuſtam poenam acceperit. Παράβασις, פשע, et παρακοή, מרי, dicuntur de illis peccatis, quae apertum legis contemtum ſecum ferunt, quorum ultorem ſe Deus profitetur, Deut. XXXII, 35. Μισθὸς et μισθαποδοσία ſaepius *uirtutis mercedem*, hoc loco autem *poenam neglecti obſequii* ſignificant, quo ſenſu etiam apud Herodotum et Thucydidem occurrere, oſtendit *Blackwall* Crit. N. T.

3. πῶς ἡμεῖς — σωτηρίας;) *Quomodo nos euademus poenam, ſi negligamus inſtitutionem, quae nobis uiam ad tantam felicitatem oſtendit?* Πῶς ἡμεῖς ἐκφευξόμεθα, ſc. τὴν ἔνδικον μισθαποδοσίαν. Τηλικαύτης σωτηρίας, i. e. λόγου σωτηρίας τηλικαύτης. Nam λόγου ſubaudiendum eſſe, ex ſequentibus ſatis patet. Nempe doctrina Euangelii monſtrat nobis uiam ad aeternam ſalutem, quum lex tantum ſalutem breuem et terrenam obtulerit. ἥτις ἀρχὴν — ἐβεβαιώθη) *Quae initio a Domino ipſo promulgata, ab iis, qui audiuerant, ad nos peruenit.* Ἀρχὴν λαβεῖν, Polybio frequens, ſed nec Philoni inuſitatum. Sic Lib. I. de uit. Moſis p. 614. E. dicitur: ἀρχὴν λαβὼν τοῦ γενέσθαι ἐν Αἰγύπτῳ. Λαλεῖσθαι, pro τοῦ λαλεῖσθαι. Εἰς ἡμᾶς, i. e. ἡμῖν, ut εἰς ὑμᾶς 1 Petr. I, 25. Βεβαιῶσαι ſaepe quidem eſt *confirmare*; ſed h. l. ſaltem uidetur eſſe *peruenire*, quia de confirmatione huius doctrinae demum commate ſequenti exponitur. Βεβαιόω, forſitan a βαίνειν, quod eſt *ire*, *uenire*, uim *confirmandi* accipit, quia *eundo* fama creſcit, et ita confirmatur. Paulus hic, ut ſolet, communicatiue loquitur, quum dicit: nos accepimus doctrinam ab iis, qui eam a Domino audiuerunt. Intelligit Hebraeos,

Hebraeos, ad quos ſcribit. Hi enim iam ab aliis Apoſtolis et LXX. diſcipulis, qui αὐτόπται et ἀκούσαντες teſtes erant, doctrinam acceperant; quorum in numero Paulus non fuit, poſt aſcenſionem Ieſu Chriſti uocatus. Sic omnis tollitur difficultas, quam alii in hoc loco uident, quo Paulum Epiſtolae huius Auctorem negari arbitrantur.

4. συνεπιμαρτυροῦντος — θέλησιν) *Cuius praeterea ueritatem Deus confirmauit uariis miraculorum generibus, et diſtributis donis Spiritus S. pro ſuo fauore.* Vocabulum συνεπιμαρτυρεῖν Philo etiam habet, de uit. Moſ. p. 671. E. ubi de allegorica ſignificatione ſacrarum ueſtium Pontificis Maximi loquitur: συνεπιμαρτυρεῖ δὲ καὶ ἡ χρόα, *confirmat et color.* Ariſtoteles quoque de mundo: συνεπιμαρτυρεῖ ὁ βίος ἅπας, *confirmat et omnis uita.* Σημεία καὶ τέρατα καὶ δυνάμεις coniunguntur, ut indicetur magnitudo et uarietas miraculorum, ut Act. II, 22. Μερίζειν, *diſtribuere,* de donis ſpiritualibus dicitur Rom. XII, 3. 1 Cor. VII, 17. quia non omnibus omnia dabat Deus, ſed quae, et quantum, et quibus uellet, Eph. IV, 7. Θέλησις, חפץ, *benignus Dei fauor.* Κατὰ τὴν αὐτοῦ θέλησιν, *prout ipſi uiſum eſt.* Argumentatio u. 2. 3. 4. talis eſt: Si lex Moſaica neglecta poenas attulit, etiam Chriſti doctrina neglecta poenas afferet.

5. οὐ γὰρ — λαλοῦμεν) *Noluit autem Deus angelis tradere imperium in noua hac conſtitutione.* Redit Apoſtolus ad materiam, quam antea tractauerat, et cohaeret hoc comma cum c. I, 14. Affert cauſſas cur Angelis non fuerit conceſſum imperium in humanum genus. Eſt nempe in ſe iam hominis dignitas non multo inferior Angelorum

conditione. Τὴν οἰκυμένην τὴν μέλλυσαν intellige tempora N. T. nouam conſtitutionem in regno Meſſiae. Nam Hebraeis עולם הבא, *futurus mundus*, ἡ οἰκυμένη ἡ μέλλυσα, eſt tempus Meſſiae, regnum Meſſiae.

6. διεμαρτύρατο — λέγων) *Teſtatur potius ille ipſe diuinus uates*, qui praedixit ea, quae legimus Pſ. XLVII. Haec allegandi ſacrum Codicem et alios ſcriptores formula ſaepe occurrit apud *Philonem*. De plant. Noë, p. 226. E. εἶπε γάρ τυ. In aliis locis p. 4. E. εἶπε γάρ τίς, ſc. *Plato* in Timaeo. Pag. 719. D. ὥς ἔφη τις, ſc. *Heraclitus*. Neque uero Philo, licet uage dicat τὶς, ignoraſſe auctores cenſendus eſt, qui ne recentiorum quidem induſtriae effugerunt. Sed ita ſolent Iudaici ſcriptores, Sacram imprimis Scripturam citare: de qua illorum allegandi formula *Oecumenius*, ad hunc ipſum locum epiſtolae, ὡς εἰδότας, ait, τὰς γραφὰς, διαλεγόμενος ὐ τίθησι τῶν λεγόντων τὰ ὀνόματα. Deſumta eſſe ſequentia uerba ex Pſ. VIII, 5. 6. 7. omnibus notum. Deſcribitur autem in eo carmine dignitas hominis, quem Deus terrarum orbis Dominum conſtituit. τί ἐςιν — ἐπισκέπτῃ ἀυτὸν) *Quid eſt homo, quod eius recordaris? quid eſt homine natus*, (mortalis) *quod eius curam peculiarem geris?* Verba זכר et פקד ſignificant: *peculiarem alicuius curam gerere*. υἱὸς ἀνθρώπυ, בן אדם, *mortalis*. Homo hic non deſcribitur ut humilis, ſed ut excellens, quoniam ei imperium totius orbis conceſſum eſt, ut contextus Pſalmi docet.

7. ἠλάττωσας — ἀγγέλυς) *Inferiore quidem angelis loco conſtituiſti eum per breue tempus*, uel *non multum inferiore loco angelis eum conſtituiſti*. Vtrumque enim ſenſum uerba

uerba admittunt. Si per βραχύ τι temporis indicatur deminutio, διάϛημα uel χρόνος elliptice ſubintelligitur, ut expreſſe in L. III. leg. Allegor. p. 37. E. πρὸς βραχὺν χρόνον. De uita contempl. p. 894. D. βραχύ τι μέρος τῆς νυκτὸς. Sed βραχύ τι opponitur etiam τῷ πολλῷ et μεγάλῳ, ut βραχύτατα ζῶα τοῖς μεγίϛοις, p. 502. B. Chaldaeus βραχύ τι exprimit per קליל, *paullulum*. Haec explicatio praeferenda uidetur. Olim enim erimus ἰσάγγελοι, *angelis aequales*. Παρ' ἀγγέλȣς, hebr. מאלהים. Sed uocabulum אלהים interdum etiam *Angelos* notat, quemadmodum interpretes graeci, hic et in aliis locis ſumſerunt. δόξῃ — αὐτὸν) *Maieſtate et honore ornaſti eum.* Δόξα, כבוד, maieſtas. Τιμὴ, הדר, *honor, dignitas.* Στεφανόειν, proprie *palmam alicui tribuere*, aut *uictorem declarare*; deinde *ornare* ſignificat, ſiue id corona fiat in ludis, ſiue aliis quibuscumque rebus.

8. πάντα — ποδῶν αὐτȣ) *Omnia ipſius poteſtati ſubiecisti*, atque arbitrio reliquiſti, rebus utendi. Πάντα, nempe omnes creaturas in orbe terrarum, e. g. πρόβατα καὶ βόας, ut in Pſalmo legimus. Illuſtrat Gen. I, 26. 27. Ex dominio in res creatas patefcit hominis dignitas. ἐν γὰρ — ἀνυπότακτον) *Nihil excepit*, nempe rerum creatarum, in his terris. Philo in Lib. de opif. mund. p. 19. B. de beneficiis locutus, quibus homo a Deo mactus eſt, omnia omnino addit ei ſubiecta eſſe, exceptis coeleſtibus, quae diuiniorem ſortita partem eſſent. νῦν δὲ — ὑποτεταγμένα) Senſus eſt, illa uerba Pſalmi in nullo hominum plenum effectum habuiſſe. Nam utimur quidem rebus creatis,

tis, ſed non omnia nobis ſubiecta ſunt. Vtimur e. c. pecoribus, uerum ſaepe etiam a pecoribus uiolamur. Nunc autem oſtendit Paulus u. 9. ſqq. id, quod de nullo homine ſtricte dici poſſit, id de Chriſto ſolo dici ſtrictiſſimo ſenſu poſſe. Ergo locus Pſalmi, qui litteraliter de homine agit, nunc ad Ieſum transfertur. Summa rei eſt: Deus non angelum quendam, ſed hominem facere uoluit Dominum. Sed non niſi unus homo eſt, qui ueriſſime et ſtrictiſſime dominus *omnium* dici poſſit.

9. τὸν δὲ — θανάτου) Conſtructio uidetur eſſe talis: Ἰησοῦν δὲ βλέπομεν διὰ τὸ πάθημα τοῦ θανάτου δόξῃ καὶ τιμῇ ἐστεφανωμένον, τὸν βραχύ τι παρ' ἀγγέλους ἠλαττώμενον, ὅπως χάριτι etc. *Ieſum autem uidemus*, (ſcimus) *propter perpeſſionem ſuplicii maieſtate et honore eſſe ornatum*, Ieſum inquam, *qui per breue tempus inferior factus eſt Angelis, ut ex benigno Dei decreto, mortem pro omnibus guſtaret.* Βλέπομεν, i. e. *certo cognoſcimus*, Ieſum eſſe dominum omnium rerum, nempe ex regni effectibus, quos ipſe Chriſtus praedixerat, miſſione Spiritus ſancti, uocatione gentium, rebusque aliis. Maieſtate et honore ornatus eſt Ieſus longe maiore, quam qui in alios homines cadit; praeeſt enim creaturis omnibus, et coeleſtibus et terreſtribus. Διὰ τὸ non conſecutionem ſolam ſignificat, ſed plus aliquid, i. e. dignum fuiſſe Ieſum, qui in tantum eueheretur, eo quod ſe deprimi paſſus eſſet ad mortem usque ignominioſam. Cf. Philipp. II, 8. 9. χάριτι θεοῦ, *beneficio*, i. e. ex benigno Dei conſilio. Lectio χωρὶς minus probanda uidetur; nec ineſt ei ſenſus. Omnes ſane explicationes duriſſimae ſunt, et multo ſtudio quaeſitae. Praefero igitur

igitur cum aliis lectionem χάριτι Θεȣ̃, *beneficio Dei.* Ceterum utraque lectio eſt antiqua. Vide *Griesbachium* ad h. l. Γεύεσθαι θανάτȣ, *guſtare mortem*, i. e. *mori*, ſine emphaſi, Matth. XVI, 28. Marc. IX, 1. hebr. טעם המות. Ὑπὲρ παντὸς pro ὑπὲρ πάντων, ſc. ἀνθρώπων. Oſtendit Apoſtolus contra Iudaeos, mortis ſupplicium, quod Chriſtus ſuſtinuit, dignitati eius adeo nihil detrahere, ut potius maximo ipſi ſit honori.

10. Ἔπρεπε — τελειῶσαι) *Decuit enim Deum Opt. M. per paſſiones ad ſummam gloriam euehere eum, qui multos homines ad gloriam* (ſummam felicitatem) *perducere, et auctor ſalutis eorum eſſe debebat.* Ἔπρεπε Θεῷ, dignum erat Deo; congruebat cum attributis diuinis. Aequum et iuſtum erat, ut Deus Chriſtum praemiis afficeret. Δι᾽ ὃν τὰ πάντα, καὶ δι᾽ ȣ̃ τὰ πάντα, *ad cuius gloriam, et per quem omnia exiſtunt.* Eſt deſcriptio ſummi Dei. Cf. Rom. XI, 36. Participium ἀγαγόντα refer ad ἀρχηγὸν i. e. multos filios ad gloriam *ducturum.* Ad ἔπρεπε τῷ Θεῷ non poteſt referri; nam ſic dici deberet ἀγαγόντι. Idem eſt autem ἀγαγόντα, quod ἡγεμόνα ſeu ἀγωγέα, qua uoce utitur Philo, *de duce exercitus*, et de Moſe *principe*, qui proprie dici βασιλεὺς non poterat. Δόξα, *felicitas.* Πολλȣ̀ς υἱȣ̀ς, i. e. *multos homines.* Hi uocantur h. l. filii Dei, quia per eum facti ſunt. Ἀρχηγὸς, *auctor.* Sic Dionyſ. Halic. Antiqq. L. III, habet ἀρχηγȣ̀ς τῆς ἐπιβȣλῆς, *auctores inſidiarum*, et L. IV. τῶν νόμων πονηρῶν ἀρχηγὸν, *malarum legum auctorem.* Τελειῶσαί τινα, h. l. uidetur ſignificare: *fortunato exitu aliquem beare.* Nam interdum hoc uerbum ſignificat *perducere aliquem ad exitum*

tum et metam, ut Philipp. III, 12. et per conſequens felicem reddere. Quum nempe Chriſtus omnia perpeſſus eſſet, in uitam reuocatus, et totius generis humani dominus conſtitutus eſt. Aliis τελειῶσαι eſt *conſecrare*, *muneri conſecrare*, ut Num. III, 3. XXI, 10.

11. ὅ, τε γὰρ — πάντες) *Nempe expians et expiandi omnes eandem naturam habere debebant.* Ἁγιάζειν, כפר, *expiare*, Exod. XXIX, 33 - 36. Expiat autem, qui efficit, ut aliis, a fauore Dei propter peccata excluſis, aditus pateat ad fauorem et gratiam Dei. Ἐξ ἑνὸς, ſc. αἵματος, uel σπέρματος, uel γένους, ſc. εἰσι. *Omnes eandem habent*, uel habere debebant *naturam*; quam interpretationem ſequentia confirmant. Cf. c. V, 1. Conueniens erat, auctorem ſalutis humanae non eſſe angelum, ſed humana natura praeditum. δι' ἣν — καλεῖν) Bene obſeruauit Chryſoſtomus, phraſin οὐκ ἐπαισχύνεται de eo dici, qui maior quum ſit, minoribus tamen ſeſe ſociare haud dedignatur.

12. ἀπαγγελῶ — ὑμνήσω σε) Oſtenditur ex locis quibusdam V. T. quod Ieſus non erubeſcat, homines appellare ſuos fratres. Verba haec ſunt ex Pſ. XXII, 23. Neruus omnis et probatio latet unice in uocabulo τοῖς ἀδελφοῖς μου. Ἐν μέσῳ, בתוך, Ἐκκλησία, קהל, conuentus populi Iſraëlitici in templo.

13. καὶ πάλιν — ἐπ' αὐτῷ) Πάλιν, *alio loco*, ut ſupra I, 5. Sumtus eſt locus ex Ieſ. VIII, 17. Probatur autem hoc teſtimonio, Meſſiam eiusdem naturae cum reliquis hominibus eſſe, quia, non aliter ac ceteri mortalium,

talium, ſpes ſuas in Deo Patre haberet ſitas, Pſ. XXII, 10. 11. καὶ πάλιν — ὁ θεὸς) Πάλιν hic eſt *deinde.* Similiter et Philo inter duo, quae ſe in S. Codice excipiunt, commata, καὶ πάλιν interiicit, idque alibi interpretatur per καὶ εὐθὺς λέγει, aut εἶτε ἐπιλέγει, aut εἶτ' ἐπιφέρει, *et deinde addit,* ſiue, *quae quum dixiſſet, ita pergit.* Exempla affert *Carpzouius.* Eadem ratione, quem hic Apoſtolus adducit, locus integer ex Ieſaia ſumtus eſt, non obſtante eo, quod inter comma 17 et 18 interiicit καὶ πάλιν. Τὰ παιδία, iterum ſunt homines, nominatim uero ii, quos Deus diſciplinae Meſſiae tradiderat. Deus filios ſuos Chriſto dat educandos, Io. XVII, 12.

14. ἐπεὶ οὖν — μετέσχε τῶν αὐτῶν) *Quoniam igitur filii* (de quibus u. 13.) *corpus mortale habent, ipſe ſimiliter nactus eſt.* Σάρξ καὶ αἷμα, hebr. בשר ודם, *totus homo,* imprimis *corpus hominis mortale, fragile,* 2 Cor. IV, 11. Τὰ παιδία h. l. non uertendum eſt *infantes,* ſed *liberi,* nempe Dei. Reſpicitur ad locum Ieſaiae modo citatum, u. 13. et intelligendum eſt totum genus humanum. Παραπλησίως Gloſſarium apprime interpretatur ὁμοίως, i. e. *plane, ac per omnia ſimiliter.* Cf. infra u. 17. Μετέχειν, *participem eſſe,* et per meton. conſequentis *nanciſci.* ἵνα διὰ — τὸν διάβολον) *Vt morte ſua priuaret ui et poteſtate eum, qui habebat imperium in mortem, nempe Diabolum,* i. e. ut ipſe poſſet mori, et morte ſua efficere, ut mors, Diaboli fraude tyrannidem quaſi in homines exercens, nobis non amplius ſit metuenda. Τὸ κράτος ἔχειν τινος, *imperium habere alicuius rei.*

Gloſ-

Gloſſarium: τὸ κρᾶτος. ἐξουσία, βασιλεία. Imperium habet in mortem, qui poteſt interficere, qui ius necis habet. Quum autem diabolus h. l. dicitur ius necis habere, id proprie intelligi non poteſt, ſed quodam modo, aut certo reſpectu; nam proprie Deus habet imperium mortis et uitae. Reſpicitur fortaſſis ad opinionem, cui Hebraei a pueritia erant innutriti, eſſe aliquem malum angelum, qui ſupra mortem dominaretur; eum מלאך המות dicebant, ex Prouerb. XVI, 14. non recte quidem, deducentes, atque miranda de ipſo fabulantes plurima. Nomina etiam uaria ei tribuebant, ut אשמדי, (Tob. III, 8. 20.) Ἀσμοϑαῖον, *Asmothi*; porro סמאל, *Samael*, quem penes Maimonidem, More Neu. 2, 30. narrant ex Pirke Elieſer, ſerpenti antiquo inequitaſſe, atque Euam ſeduxiſſe. Hunc praeterea κατ' ἐξοχὴν ראש כל השטנים *caput omnium malorum Angelorum* appellabant, Angelum דומה *Dumah*, item יצר הרע *Angelum malum*, et *mortis*, eumque die ſecundo creatum eſſe aſſerebant. Fortaſſis etiam reſpicitur ad hiſtoriam lapſus, ut Io. VIII, 44. ubi diabolus dicitur homicida eſſe ab initio. Diabolus nempe fuit auctor et cauſſa peccati, et per hoc etiam auctor mortis, quia per peccatum mors introducta eſt. Καταργεῖν, *deſtruere*, *uim alicuius rei debilitare et tollere.* Fractam autem eſſe, dicit Apoſtolus, uim mortis per mortem Chriſti. Is enim morte ſua obſignauit promiſſionem uitae poſt mortem corporis aeternae et beatiſſimae; rediit etiam in uitam, et nos etiam in uitam reuocabit. Sic liberauit nos a metu mortis.

15. καὶ

15. καὶ ἀπαλλάξῃ — δουλείας) *Et liberaret metu eos, qui mortem ſeruiliter metuebant per omnem uitam ſuam.* Ἀπαλλάττειν et ἀπαλλάττεσθαι de manumiſſionibus et de liberatione a ſeruitute proprie adhibetur; hic uero ſupplendum eſt τοῦ φόβου, quod ex ſequentibus intelligitur. Ἔνοχον εἶναι δουλείας, *obnoxium eſſe ſeruituti*, et quidem per metum, i. e. metu ſeruili conſtrictum eſſe, animo ita affectum eſſe, quomodo ſerui ſolent, qui dominos metuunt, uitae atque necis auctores. Διὰ παντὸς τοῦ ζῆν, pro διὰ πάσης ζωῆς, ut etiam Philo et alii utuntur.

16. οὐ γὰρ — ἐπιλαμβάνεται) *Profecto enim non Angelis auxilium fert, ſed Abrahami poſteris.* Ἐπιλαμβάνεσθαί τινὸς, non poteſt indicare: *aſſumere alicuius naturam,* ſed proprie eſt *prehendere aliquem,* deinde etiam ſaepe *prehendere aliquem opis ferendae cauſſa; opem ferre.* Σπέρμα Ἀβραὰμ, *poſteri Abrahami.* Paulus, Hebraeis ſcribens, ſatis habet de illis loqui; de gentibus alibi loquendi locus. Saltim poſteri Abrahami h. l. non ſunt ſpectandi ut natio aliqua, ſed opponuntur angelis.

17. ὅθεν ὤφειλε — τοῦ λαοῦ) *Vnde debuit plane ſimilis fieri fratribus ſuis, ut nobis poſſit miſerari, tanquam Pontifex Maximus cui tuto fidere poſſimus, quod attinet munus, quo apud Deum pro nobis fungitur in expiandis peccatis populi.* Ὅθεν, *proinde*, quia illorum opitulator et auxiliator eſt. Κατὰ πάντα, in omnibus iis, quae ad naturam noſtram neceſſario pertinent; ergo etiam in perferendis miſeriis, rebus aduerſis et calamitatibus, χωρὶς tamen ἁμαρτίας, c. IV, 15. ἵνα ἐλεήμων γένηται, *ut fiat miſericors.* Qui enim ipſe ſenſit mala et mortem, is ſcit,

quid hoc ſit, malis affligi; ergo miſericordia erga alios tangitur. Πιϛὸς h. l. eſt, qui munere ſuo bene fungitur, cui fidere, nosque et cauſſam noſtram tuto concredere poſſumus. Τὰ πρὸς τὸν θεὸν, i. e. κατὰ τὰ πρὸς τὸν θεὸν πράγματα, ſ. ἀνήκοντα. Ἱλάσκεσθαι, כפר, *peccatorum poenas auferre*, Leuit. V. 6.

18. ἐν ᾧ — βοηθῆσαι) *Quia enim ipſe calamitates pertulit, hoc magis poteſt moueri ad opem ferendam iis, qui mala experiuntur.* Ἐν ᾧ, באשר, *quia.* Πειράζεσθαι, *explorari*, quod fit calamitatibus. Δύναται, i. e. poteſt moueri ad auxiliandum. Nihil enim maiorem ad miſerandum uim habet, quam malorum ſimilium, quae nobis euenere, memoria.

Caput III.

1. Ὅθεν — Ἰησοῦν) *Quae quum ita ſint, fratres chriſtiani, quibus, ſicut et nobis, bona coeleſtia offeruntur, conſiderate, quantus ſit legatus ille diuinus et Pontifex Maximus, quem* (noſtrum) *profitemur, Ieſus.* Iam oſtendit Apoſtolus, Chriſtum maiorem eſſe Moſe, atque diligentius propterea audiendum. Ὅθεν, quum ita ſe habeant, quae diximus hactenus. Ἅγιοι, *Chriſtiani*, Rom. I, 7. 1 Cor. I, 2. Κλῆσις ἐπουράνιος, *oblatio coeleſtium bonorum.* Offeruntur uero hominibus bona coeleſtia et ſpiritualia per inſtitutionem in religione chriſtiana. Ergo particeps uocationis coeleſtis eſt is, qui religionem chriſtianam didicit. Κατανοήσατε, bene attendite, quis et quantus ſit. Ἀπόϛολος, *legatus*, nempe diuinus, maior Moſe, et omnibus reliquis legatis diuinis. Ἀρχιερεὺς τῆς ὁμολογίας, Pon-

Pontifex Maximus, quem nos profitemur, cuius munere nititur ſpes noſtra, ἀρχιερεὺς, ὃν ὁμολογοῦμεν. Χριστὸν deeſt in optimis codicibus, uerſionibus nonnullis et Patribus.

2. πιστὸν ὄντα — οἴκῳ αὐτοῦ) *Qui concredito ſibi a Deo munere fideliſſime functus eſt, ſicuti Moſes toti populo Dei fideliter praefuit.* Comparatio inſtituitur cum Moſe, qui Num. XII, 7. dicitur πιστὸς ἐν ὅλῳ τῷ οἴκῳ Θεοῦ. Τῷ ποιήσαντι αὐτὸν, *qui eum conſtituerat*, nempe Pontificem Maximum, i. e. redemtorem humani generis. Ποιεῖν, עשה, *conſtituere*, 1 Sam. XII, 6. Moſes fidelis erat erga Deum, tum in ducendo et regendo populo, tum in perficiendis diuinis iuſſibus. Chriſtus fidelis erat, dum duplici negotio, ſibi demandato, docendi (Io. XII, 49.) et moriendi (c. X, 18.) fideliter functus eſt. Οἶκος et Graecis et aliis gentibus frequenter eſt *familia*. Familia autem illa, cui Moſes fideliter praefuit, eſt populus Iſraëliticus, οἶκος Ἰσραήλ, Act. II, 36.

3. πλείονος — ὁ κατασκευάσας αὐτὸν) *Is enim eo maiore honore dignus eſt Moſe, quo magis paterfamilias dignitate ſuperat familiam.* Γὰρ referendum ad u. 1. Nunc enim ratio affertur, cur attendere debeamus Ieſum; quia nempe maior eſt Moſe. Παρὰ hic particula comparans. Satis fuerat dicere πλείονος ἦ, aut πολλῆς παρὰ. Sed ſolent ſaepe comparationes bis exprimi. Hebraei dicerent: נשגב הוא יותר ממשה. Δόξα, *honor, dignitas*. Ὁ οἶκος hic iterum eſt *familia*, et ὁ κατασκευάσας αὐτὸν, non eſt Aedilis, ut multi uolunt, ſed *omnibus rebus neceſſariis inſtruens domum* et *familiam*;

 nam

nam *κατασκευάζειν* ſaepiſſime eſt *praeparare, inſtruere, adornare*, ut Matth. XI, 10. Qui autem domum omnibus neceſſariis inſtruit, uocari ſolet paterfamilias. Ven. *Morus* in uerſione teutonica not. f. ita connectit uerba: *τιμὴν τȣ̃ οἴκȣ ἔχειν, in domo habere honorem et dignitatem.* Ergo πλείονα τιμὴν τȣ̃ οἴκȣ ἔχει, *qui maximus eſt in familia.* Sic ordo eſſet: *Deus*, tanquam mittens maior Ieſu, (Io. XIV, 28. 1 Cor. XI, 3.) *Chriſtus*, a Patre miſſus; *Moſes.* Totum hoc comma ita uertit *Morus: Doch hat iener einen groſsen Vorzug vor dem Moſes; aber in ſo ferne, daſſ der Stifter des Hauſes immer noch der Vornehmere darinnen iſt.*

4. Πᾶς γὰρ — ὑπό τινος) i. e. *Omnis familia habet ſuum caput*, Dominum, qui ipſi proſpicit. Cf. u. 3. ὁ δὲ — Θεὸς) i. e. *Deus eſt ſummus quaſi Paterfamilias*, cui populus Veteris et N. T. originem ſuam debet, qui et Chriſtum et Moſen miſit. Τὰ πάντα, pro ταῦτα πάντα, ut Rom. XI, 29.

5. καὶ Μωσῆς — θεράπων) Vox θεράπων non eſt plane eadem quae δȣ̃λος; nam δȣ̃λος opponitur τῷ ἐλευθέρῳ, ſed θεράπων τοῖς τέκνοις, uel ut hoc loco τῷ υἱῷ. *Ammonius*: Θεράποντες καὶ οἰκέται διαφέρȣσι. Θεράποντες μὲν γὰρ οἱ ὑποτεταγμένοι φίλοι ἐφ' ὧν θεραπεύονται οἱ προσήκοντες, Οἰκέται τῶν δεσποτῶν. Verti igitur poteſt θεράπων, *miniſter*, uel ut uetus Gloſſarium, *famulus.* Promiſcue tamen haec uſurpantur, ut patet ex Luc. XII, 42. Apocal. XV, 3. εἰς μαρτύριον τῶν λαληθησομένων) *Vt referret ad populum* nomine Dei *promulganda.* Μαρτυρεῖν non tantum eſt *teſtari*, ſed etiam *mandata referre*, ſicut μαρτύριον

τύριον eſt *doctrina*, 1 Cor. I, 6. II, 1. Moſes ne caſtra quidem mouebat, niſi Dei iuſſu.

6. χριςὸς — οἶκον ἀυτȣ̃) Vel potius ἀυτȣ̃. Moſes erat ἐν τῷ οἴκῳ, et pertinebat ad familiam; Chriſtus uero ἐπὶ τὸν οἶκον, ſupra familiam, ut eius praefectus et dominus. Ille eſt in *aliena* domo, ἐν τῷ οἴκῳ ἀυτȣ̃, ſc. *Dei*; hic *propriam ſuam* habet, ἐπὶ τὸν οἶκον ἀυτȣ̃. Si retinetur ἀυτȣ̃, et ad Deum refertur, ſenſus eſt, Chriſtum praefectum eſſe familiae Dei, non tantum ut miniſtrum, ſed etiam ut *dominum*. ȣ̃ οἶκός ἐσμεν ἡμεῖς) *Cuius familia ſumus nos*, Chriſtiani. *Et erimus* ſcilicet; nam praeſens hic futurum comprehendit. ἐάν περ — κατάσχωμεν) Eſt traiectio: Ἐὰν βεβαίαν κατάσχωμεν μέχρι τέλȣς τὴν παῤῥησίαν καὶ τὸ καύχημα τῆς ἐλπίδος. *Si firmiter retinuerimus uſque ad finem, fiduciam et laetam ſpem.* Παῤῥησία, fiducia. Καύχημα ſaepe idem ualet quod ἀγαλλίαμα. Καύχημα τῆς ἐλπίδος eſt igitur *laetitia ſpei,* ſpes illa laeta, nempe uitae aeternae, ſub iis legibus, ſub quibus a Chriſto promiſſa eſt.

7. διὸ — ἅγιον) Hoc ſolent interpretes coniungere cum eo, quod poſt longum Scripturae teſtimonium ſequitur: βλέπετε ἀδελφοὶ, u. 12. Poſſet uero elliptice intelligi: Putate, uobis etiam dicta eſſe, quae Deo inſpirante dixit diuinus uates, nempe Pſ. XCV, 7-11. uel ita, ut cohaereat διὸ u. 7. cum u. 8. μὴ σκληρύνετε, *proinde ne ſitis contumaces*. Pergit uero Apoſtolus in cohortatione ad conſtantiam in tenenda ſpe et fiducia usque ad finem. σήμερον — ἀκȣ́σητε) Τὸ σήμερον reſpicit diem feſtiuitatis τῆς Σκηνοπηγίας, ſeu Tabernaculorum;

nam in huius celebritate conſcriptus eſt hic Pſalmus. Verti poteſt: *nunc, hoc tempore. Vox Dei*, quam Iudaei audiuerant, erat promiſſio de occupando Palaeſtina. Et tamen dubitarunt, ſe eſſe ingreſſuros in Palaeſtinam, ideoque rebellarunt. Sic in Pſalmo. Paulus uero illam hiſtoriam accommodat ad chriſtianam religionem, et per uocem Dei intelligit ſalutem promiſſam per Chriſtum, uel euangelicam doctrinam.

8. μὴ σκληρύνητε — ἐν τῇ ἐρήμῳ) *Ne animum exhibeatis intractabilem, ſicut olim in loco nominato Meribah factum eſt, tempore illo, quo circa Maſſam egit populus in deſerto.* Μὴ σκληρύνητε τ. καρδ. ὑ. אל-תקשו. Habemus idem uerbum Exod. VII, 3. XIII, 15. Deut. II, 30. tribuique ſolet, ut uerbum כבד et ſimilia, tum Deo, tum hominibus, ſed ſenſu non nihil diuerſo. Ἐν τῷ παραπικρασμῷ, in loco nominato מריבה, Exod. XVII, 7. Num. XX, 13. 24. Πειρασμὸς, pro מסה eſt itidem nomen loci in deſerto, ex hiſtoria ſic dicti. Haud inuſitatum eſt Graecis interpretibus nomina Hebraea propria in Graeciſmum appellatiue transferre, ut, pro *Meribah* et *Maſſa* dicere παραπικρασμὸν et πειρασμόν. Ita etiam Philo infinitis in locis ſcripſit, quando e. g. Iacobum Ἀσκητήν, Labanum Λευκασμόν, Saram Ἀρχήν, Cainum Κτῆσιν uocat, quae, ut ubique, ſic inprimis in libro de nominum mutatione legere potes. Sic Targumiſtas quoque nomina propria transferre appellatiue, non obſcurum eſt. *Dies Maſſae* eſt tempus illud, quo circa Maſſam egit populus; ſicut dies *Madian* Ieſ. IX, 4.

9. ὃ

9. οὗ ἐπείρασαν — τεσσαράκοντα ἔτη) *Vbi tentarunt me maiores ueſtri. Dubitarunt de potentia mea, quanquam per XL. annos opera mea perſpiciebant.* Particula οὗ eadem eſt quae ὅπου, quomodo etiam Codices duo legunt, et refertur ad loca, quae praeceſſere *Meribah* et *Maſſah*, ſiue, ad παραπικρασμὸν καὶ πειρασμὸν, qui uterque erat locus ἐν τῇ ἐρήμῳ. In Hebraico occurrunt uerba נסוני et בחנוני. Vtrumque denotat, dubitare de auxilio Dei, an poſſit et uelit opem ferre, eique importune praeſcribere. Καὶ, hebraicum גם, *etſi*; qua ſignificatione particula ſumitur Io. XVIII, 25. *Quanquam uiderant opera mea*; coturnices, mannam acceperant etc. Verba τεσσαράκοντα ἔτη, leguntur et in Pſalmo, et in quibusdam Graecis Cod. ad uerſum demum *ſequentem*; quod eſt accuratius; nam tum, quum ad Meribam rebellarunt Iudaei, nondum effluxerant quadraginta anni, ſed hoc factum eſt in medio itinere. Theodoretus tamen, Oecumenius et alii ad *nonum* comma referunt. Eraſmus plane reiicit. Hanc populi impietatem, et contra deum rebellionem in cauſſa fuiſſe Philo ait, Lib. I. de uita Moſis p. 639. C. quod, quum *ſecundo* mox *anno*, poſtquam Aegypto demigrauerant, agros diuidere Syriae potuiſſent, per inuia errantes, uix tandem *anno quadrageſimo* ſedes fixas fuere nacti.

10. διὸ προσώχθισα — τὰς ὁδούς μου) Προσώχθισα τῇ γενεᾷ ἐκείνῃ Caſtellio optime uertit: *itaque pertaeſus illius nationis.* Hebr. אקוט. Eſt uero קטט ſiue קוט *faſtidire, abominari.* Sirac. I. 25. ἐν δυσὶν ἔθνεσιν προσώχθισεν ἡ ψυχή μου, *a duabus gentibus anima ſe mea*

 auertit,

auertit, ſ. *duas potiſſimum gentes abominor.* Suidas ex hoc Epiſtolae loco: προσώχθισα ait, ἐβδελυξάμην, δυσηρεςήθην. Ἀεὶ πλανῶνται τῇ καρδίᾳ, i. e. *ſemper* praue *ſentiunt*; ſemper falſas de me habent opiniones. Putant, me non eſſe ueracem, non potentem. Καρδία, *animus*, hic praecipue ad iudicandi facultatem refertur. Ὁδοὶ Θεῦ eſſe poſſunt, quae in commate antecedente dicuntur τὰ ἔργα.

11. ὡς ὤμοσα — κατάπαυσίν μου) Ὡς *itaque*, ut Hebraeum אשר. Diuinum iusiurandum habetur Num. XIV, 21. 28. et Deuter. XXIX, 20. 21. *Iram* Dei figurate ſeu κατ' ἄνθρωπον dici, nec debere, quomodo penes homines, per affectum turbulentum explicari, ſatis notum. Εἰ, אם, in iuramentis abſolute poſitum, et idem ualet, quod οὐκ. Secundum alios rectius aliquid ſubintelligitur; *ne pro Deo habeas*, aut, ut Ezech. XVII, 19. *ne uiuam ego.* Εἰ εἰσελεύσονται εἰς τὴν κατάπαυσίν μου, *non peruenient in locum quietis* (et felicitatis,) *quem iis deſtinaueram.* Κατάπαυσις, *locus quietis*, in hiſtoria populi Iſraelitici eſt Canaan, regio illa, ubi populus a longis iactationibus quieuit, ut Deut. XII, 9. Addit Deus uoculam μου, quia eius boni Auctor erat, et quia arca, ubi Deus praeſens eſſe credebatur, tunc uagari deſiit, Pſ. CXXXII, 8. 14. Sed Paulus illam hiſtoriam accommodat ad Chriſtianos. Nunc igitur κατάπαυσις a Deo promiſſa allegorice eſt *poſſeſſio quaedam quieta*, uel *felicitas* ad animum pertinens. Alia eſt *quies Dei*, de qua c. IV, 3. ſqq. Vid. *Morum* ad h. l. not. o)

12. Βλέπετε — θεȣ̃ ζῶντος) *Cauete, fratres, ne quis ueſtrum defectione a uero Deo oſtendat animum malum et incredulum.* Καρδία πονηρὰ ἀπιςίας, eſt καρδία πονηρὰ καὶ ἄπιςος, *animus malus et incredulus;* nam Genitiuus eſt pro adiectiuo. Animum malum uero is etiam oſtendit, qui promiſſionibus et minis Dei fidem non habet. *Defectio a uero Deo* h. l. eſt defectio a chriſtiana religione. Valde autem efficaciter dictum ἀπὸ θεȣ̃ ζῶντος, nam qui uiuit, i. e. ſemper uiuit, ſemper etiam poenas ſumere poteſt. Ἐν τῷ pro εἰς τὸ, quae particularum mutatio frequens his et aliis libris. Nolite redire ad Iudaismum, ſicut illi in Aegyptum, unde eos Deus eduxerat. Qui a Chriſto deficit, ſimul deficit a Deo.

13. ἀλλὰ παρακαλεῖτε — ἀπάτῃ τῆς ἁμαρτίας) *Sed urgete alter alterum quotidie, ne quis ueſtrum obduratus, ab his etiam ſeducatur, qui iam defecere.* Παρακαλεῖτε ἑαυτȣ̀ς, i. e. ἀλλήλȣς, *inſtate, atque urgete alter alterum,* ſc. inſtitutione et doctrina, admonitione, precibus, conſolatione, reprehenſione, increpatione, caſtigatione, prout nempe opus eſt. Nam haec omnia in hoc uerbo latere, bene oſtendit *Carpzouius.* Ἄχρις ȣ̃ τὸ σήμερον καλεῖται, i. e. *per totam uitam ueſtram,* quam diu uobis dici poteſt illud Pſalmi: *hodie.* Ἵνα μὴ σκληρυνθῇ τις ἐξ ὑμῶν, *ne quis ueſtrum occaleſcat,* contumax fiat, contra Deum rebellet. Verba ἀπάτῃ τῆς ἁμαρτίας uel proprie ſumi poſſunt, *fraude peccati,* i. e. deceptus ſua incredulitate; nam ἁμαρτία h. l. eſt ἀπιςία, uel ἁμαρτία pro ἁμαρτωλοῖς poteſt eſſe appoſitum, ut ſenſus ſit: *ne*

quis ueſtrum obduratus ſeducatur ab Apoſtatis. Nam multi omnino ex Hebraeis uidebantur, metu uexationum, perſecutionis, et calamitatum ſeducti, ab Euangelica profeſſione illo tempore deficere uelle; multi etiam omnino defecerant.

14. μέτοχοι — κατάσχωμεν) *Participes enim ſumus beneficiorum Chriſti,* (hac conditione ſumus ueri Chriſtiani,) *ſi, quem coepimus profeſſioni chriſtianae dare, aſſenſum, ad finem firmum tenemus.* Μέτοχοι τοῦ χριστοῦ, *participes Chriſti,* i. e. beneficiorum Chriſti, *ueri nominis Chriſtiani.* Ὑπόστασις hic eſt, quae ſupra u. 6. ἐλπὶς dicitur, ſpes firma, fiducia. Cf. infra XI, 11. Ἀρχὴ τῆς ὑποστάσεως per Hypallagen noſtris his libris non infrequentem, pro ὑπόστασις ἡ ἐξ ἀρχῆς, uel ἣν ἤρξασθε ἔχειν, *ſpes illa quam ab initio habuimus, fides incepta.*

15. ἐν τῷ λέγεσθαι — παραπικρασμῷ) *Quum autem dicitur: hodie* etc. Supple: *quaero,* ſcire uelim. Conne-ctendus nempe eſt hic uerſus cum ſequenti. Iterum ad animum reuocat Paulus hiſtoriam contumacium Iſraëlitarum, uerbis utens Dauidis in hoc commate, partim ex perſona *diuini uatis,* partim ex *ſua.*

16. τινὲς γὰρ — διὰ Μωσέως;) Accedo Chryſoſtomo, Theodoreto et aliis, qui haec uerba interrogatiue ſumunt. Apoſtolus enim Hebraeis ſuis proponit exemplum Iſraëlitarum ueterum, eo fine, ut oſtendat, non ſatis eſſe audire et tenere mandata Dei, ſed obediendum etiam, et fidem adhibendam promiſſionibus diuinis. Cf. u. 19. Ergo non eſt

eſt legendum τινὲς, ſed τίνες. Γὰρ, non eſt particula rationem reddens, ſed interrogatio. Παρεπίκραναν, *rebellarunt*, ad iram prouocarunt. Ἀλλ' ὀ; *annon?* Dicit Paulus, omnes illos Iſraelitas punitos eſſe propter hanc rebellionem. Omnes rebellarunt; omnes perierunt. Iſraëlitae, qui Deum ad iram prouocauerunt, eo grauius peccarunt, quod maximis beneficiis erant ornati, ἐξελθόντες ἐξ Αἰγύπτου διὰ Μωσέως. Hebraei, ad quos Paulus ſcribit, qui per chriſtianam religionem longe maiora beneficia acceperant, facile poterant hoc applicare.

17. τίσι δὲ — ἐν τῇ ἐρήμῳ;) Ἁμαρτάνειν hic ſumitur in ſenſu illo grauiore, quo reſpondet Hebraico פשע, *deficere a Deo.* Πίπτειν ἐν τῇ ἐρήμῳ, Philoni eſt λοιμώδει νόσῳ διαφθείρεσθαι ἐν ταῖς ἀβάταις ἐρημίαις. Πίπτειν, *mori*, et quidem morte uiolenta, uel morbo grauiori. Τὰ κῶλα, hebr. פגרים, *cadauera*, corpora, uel potius *artus corporis*, ut pes truncatus, manus ſciſſa, aut digitus, brachium etc. De ruinis idolorum, quae Deus uaſtauerat, habetur Leuit. XXVI, 30. Cf. Num. XIV, 29. 31-36.

18. τίσι δὲ ὤμοσε — ἀπειθήσασι;) Cf. ſupra u. 11. Poenarum autem hic duo genera ſunt: *perire in deſerto*, et: *poſſeſſione Syriae et Palaeſtinae carere.* Nullum eſt diſcrimen hoc loco inter ἁμάρτημα, ἀπείθειαν, et ἀπιστίαν, ut quidam Interpretes uolunt; nam ἀπείθεια ſequenti uerſu eſt ἀπιστία, eadem illa quae ἁμάρτημα in uerſu antecedente dicebatur; et ipſa ἁμαρτία dicitur ἀπιστία Io. XVI, 9.

19. καὶ

19. καὶ βλέπομεν — δι' ἀπιςίαν) Βλέπομεν, i. e. οἴδαμεν, ex hiſtoria cognoſcimus. Δι' ἀπιςίαν propter *diffidentiam*.

Caput IV.

1. Φοβηθῶμεν ὑςερηκέναι) *Sollicite igitur caueamus, ne, quum (et nobis) promiſſio ſit reliqua perueniendi in locum quendam tranquillitatis* (et felicitatis) *aliquis ueſtrum ſero ueniat*, i. e. *excludatur*. Poſt μήποτε, et τὴν κατάπαυσιν αὐτοῦ, comma uidetur eſſe ponendum, ut καταλειπομένης ἐπαγγελίας ſint Genitiui conſequentiae. Nunc allegorice tractat Apoſtolus hanc hiſtoriam, applicans ad Chriſtianos, quod hactenus dixerat. Nos etiam habemus promiſſionem diuinam, ſimilem illi, quam ueteres Iſraëlitae acceperant, multo tamen maiorem, melioremque. Καταλείπεσθαι non ſolum eſt *relinqui, negligi*, ſed et *reliquum*, uel *reſiduum eſſe*. Sic ἐλπὶς καταλειπομένη dicitur *ſpes adhuc reſidua*, quod patet ex locis apud Wetſtenium. Ὑςερεῖν, *poſteriorem eſſe curſu, remanere, tardius uenire*. Polyb. Hiſt. IX, c. 13. ποτὲ μὲν ὑςερεῖν, ποτὲ δὲ προτερεῖν ἀνάγκη, *modo tardius, modo maturius uenire neceſſe eſt*. Verba δοκεῖν et φαίνεσθαι, ut latinum *uideri*, ſaepe redundant, aut ponuntur, ſi res iam abſoluta et certa eſt. Sic Cicero in fine periodorum ponit *eſſe uideatur*, pro *ſit*. Demoſthenes pro corona, 26. φαίνομαι τετυχηκώς, pro τετύχηκα. φοβηθῶμεν, ſollicite caueamus. Quaenam autem ſit illa promiſſio, Chriſtianis data, et κατάπαυσις illis parata, in ſequentibus explicatur.

2. καὶ γὰρ — κἀκεῖνοι) *Nam et nos promiſſionem egregiam accepimus, ſicut et illi.* Ἐυαγγελίζειν h. l. ſimpliciter eſt: *boni aliquid promittere.* Senſus eſt: Nobis promiſſum eſt bonum, ut et illis. Illis promiſſa erat Palaeſtina; nobis alia, coeleſtis nempe felicitas promiſſa eſt. ἀλλ᾽ οὐκ — τοῖς ἀκούσασιν) *Sed promiſſio audita illis non profuit, non accepta firmiſſima fide ab audientibus.* Ὁ λόγος τῆς ἀκοῆς, קל שמועה, דבר שמע, *promiſſio audita,* λόγος ἀκουόμενος, uel *perceptio promiſſionis,* ἡ ἀκοὴ τοῦ λόγου. Nam ὁ λόγος, ſicut hebr. דבר ſaepe eſt *promiſſio,* et Paulus h. l. intelligit ἐπαγγελίαν de ingredienda terra Canaanitica, preſſis miſere Iſraelitis ſuauiſſimam. Συγκεκραμένος τῇ πίστει elegans eſt locutio, qua ad digeſtionem ciborum in ſuccum reſpicitur. De aquae mixtura et uini adhibetur 2 Maccab. ult. οἶνος ὕδατι συγκεκρασθεὶς ἡδύς. Senſus igitur loci noſtri eſt: *Non commixta ab audientibus in ſuccum et ſanguinem,* i. e. quia audientes non perpendebant eam animis, nec fide firma et fiducia accipiebant. Alii legunt συγκεκερασμένους, alii συγκεκραμένους, reſpiciendo ad ἐκείνους. Sed recepta lectio, quae extat in Syr. Erp. Vulg. Cyr. et codicibus nonnullis, recte praefertur.

3. εἰσερχόμεθα — οἱ πιστεύσαντες) *Fruemur itaque quiete et felicitate, qui credimus,* excluſis nempe aliis omnibus, qui non habent fidem diuinis promiſſionibus. Praeſens εἰσερχόμεθα hic ponitur pro omni tempore. Oſtendit nunc Apoſtolus, Chriſtianis paratam eſſe felicitatem et quidem multo meliorem ea, quae Iſraelitis erat promiſſa, analogam diuinae quietis. Κατάπαυσις h. l. non hiſtorice ſed

ſed allegorice intelligitur. Eſt nempe *requies* imago felicitatis. Ergo κατάπαυσις θεȣ̃ eſt felicitas, ſimilis ei beatitudini, qua Deus fruitur. Eam pariter, qui fidem Deo habent, adepturos eſſe, Philo dicit, lib. de Cherub. p. 122. C. et ſeq. Verba quippe inſtituit de diebus feſtis, in quibus munera Deo offerebant. Maxima, ait, munera, uirtutes eſſe, per quas *fid* intelligit, cuius ope ad ueram Dei feſtiuitatem, (illam *Sabbatum* ac *Quietem* interpretatur,) perueniremus. D.inde pergit: Solus Deus uere feſtum agit, ſolus enim gaudet, laetatur, hilaritate paceque fruitur — Καὶ διὰ τȣ̃το καὶ τὸ Σάββατον, ἑρμηνέυεται δ' ἀνάπαυσις, θεȣ̃, φησὶν εἶναι Μωϋσῆς πολλαχȣ̃ τῆς νομοθεσίας, ȣ̓χὶ ἀνθρώπων, ἁπτόμενος φυσιολογίας ἀναγκάιας. Τὸ γὰρ ἐν τοῖς ȣ̃σιν ἀναπαυόμενον, εἰ δεῖ τἀληθὲς ἐιπεῖν, ἕν ἐςιν, ὁ θεὸς. *Et ideo Sabbatum*, i. e. *quies*, *Dei eſſe, non hominum, Moſes multis in locis dicit, loquens ex philoſophia neceſſaria. Quod enim in rebus quieſcit, nihil praeter Deum eſt.* Addit, οἰκειότατον εἶναι μόνῳ θεῷ τὸ ἀναπάυεσθαι, *ſoli Deo proprium eſſe, quieſcere.* καθὼς εἴρηκεν — κατάπαυσίν μȣ) Supplendum hic aliquid uidetur, nempe δι' ἀπιςίαν (c. III, 19.) uel ſimile quid. Sola incredulitas excludit. Parentheſi includuntur haec uerba. Saltem, quae ſtatim ſequuntur: καίτοι τῶν ἔργων ἀπὸ καταβολῆς κόσμȣ γενηθέντων) optime connectuntur cum prioribus huius commatis uerbis. *Requiem intelligo, ab omnibus operibus, a mundo condito* (inter homines) *peractis*, i. e. felicitatem et ſummam laetitiam illam, qua homines fruentur, peractis iis negotiis, quae in hac uita ab hominibus peragenda erant. Καί τοι, *et quidem.* Sic apud Plutarchum in Caeſ. καί τοι καὶ λόγον τινὰ κατέσπειραν

τέσπειραν εἰς τὸν δῆμον: *et quidem ſermonem quendam diſſeminarunt in uulgus.* Eadem ſignificatione ſaepius apud Philonem occurrit. Intelligitur hic, ut Primaſius ad hanc epiſtolam 507. recte monet, *regnum coeleſte*, ſiue felicitas aeterna, ad quam quos peruenire contigerit, planiſſime requieſcent a laboribus et aerumnis huius ſeculi, non tantum a moleſtiis longi itineris, ut olim Iſraelitae. Ergo illa felicitas, quae credentibus promiſſa eſt, non eſt ſimilis ei qua Iſraelitae fruebantur, ſed ſimilis ei, qua Deus ipſe fruitur, maxima et perfectiſſima.

4. εἴρηκε — τῶν ἔργων αὐτῦ) *Dicit enim* (ſcriptura) *de die ſeptimo ita: et requieuit Deus die ſeptimo ab omnibus operibus ſuis.* Monet Apoſtolus his uerbis, mentionem fieri in ſacris litteris *quietis Dei*, καταπαύσεως Θεῦ. Hominibus etiam promiſſum eſſe quietem, mox (u. 5.) deducet ex alio, ſupra iam memorato loco. Εἴρηκε, ſc. ἡ γραφή. Πῦ, i. e. ἐν τινὶ τόπῳ, nempe Gen. II, 2. Philo Lib. de conf. ling. p. 327. E. καὶ ἐν ὕμνοις πῦ λέλεκται. Non ſolebant Iudaei loci librum et caput nominare, quia a prima aetate ita libris iſtis aſſueuerant, ut quisque, auditis uerbis, locum noſſet. Locum Geneſeos *Philo* interpretatur Lib. I. leg. Alleg. p. 43. A. Κατέπαυσεν, ait, ὁ Θεὸς τῇ ἑβδόμῃ ἡμέρᾳ ἀπὸ τῶν ἔργων αὐτῦ, ὧν ἐποίησε. Τῦτο δ' ἐςὶ τοιῦτον. Τὰ θνητὰ γένη παύεται πλάττων ὁ Θεὸς, ὅταν ἄρχηται ποιεῖν τὰ θεῖα, καὶ ἑβδομάδος οἰκεῖα, *deſinit Deus genera mortalia creare tum, quum incipit facere diuina, et naturae Sabbati conuenientia.* Explicat igitur Alexandrinus τὸ καταπαύεσθαι: *mortales res non amplius creare, ſed in diuinioribus occupari,*

cupari, quod ſine dubio ſignificat, *deſinere rebus fortuitis producendis, et felicitate ſuae eſſentiae neceſſaria perfrui.* Similem in modum loquitur eodem libro, pag. 41. D. πρῶτον ὖν ἑβδόμῃ ἡμέρᾳ καταπαύσας τὴν τῶν θνητῶν σύστασιν, ἄρχεται ἑτέρων θειοτέρων διατυπώσεων παύεται γὰρ ὐδέποτε ποιῶν ὁ Θεὸς etc. *Primum igitur ſeptimo die, requieſcens ab operibus mortalibus, alias diuiniores formationes incipit. Numquam enim Deus deſinit operari* etc. Videtur etiam Paulo haec Dei requies eſſe imago ſummae laetitiae et felicitatis.

5. καὶ ἐν — κατάπαυσίν μυ) Ex hoc loco intelligimus, (ex mente Apoſtoli,) *hominibus* etiam promiſſam eſſe requiem, et quidem Dei requiem. Nam in iſto Pſalmi loco mentio fit hominum, qui in illam quietem ingredientur, uel non ingredientur. Neruus eſt in uerbo εἰσελεύσονται; hoc enim ad homines pertinet.

6. ἐπεὶ ὖν — εἰς αὐτὴν) *Quia igitur inde ſequitur, quosdam intrare debere in illum locum requiei,* i. e. omnibus patere aditum ad eum; nam excluduntur tantum ii, qui non credunt. Sic intellexit Syrus. Is enim uertit: מטל הכיל דאית הוא אתרא דאנש אנש נעול לה *quoniam igitur eſt locus, in quem unusquisque ingredi poteſt.* Ἀπολείπεται, hebr. יתך, *cogitur, ſequitur, efficitur.* καὶ οἱ πρότερον — δι' ἀπείθειαν) Οἱ πρότερον εὐαγγελισθέντες ſunt illi, qui ex Aegypto exierant, quibusque promiſſa erat requies, ſed ſub conditione fidei et obſequii, ſupra u. 2. 3.

7. πάλιν — σήμερον) *Aliud tempus conſtituit, aliud hodie,* quo ſc. poſſit perueniri ad eam, de qua ſaepius dictum,

ctum, requiem, ſ. felicitatem. Poſt σήμερον recte ponitur colon. ἐν Δαβὶδ — εἴρηται) *Per Dauidem dicens poſt tantum tempus*, (annis quadringentis, uel quingentis poſt illam hiſtoriam, quae eſt in Numeris,) *quemadmodum breui ante diximus.* Dauides multo poſt promiſſionem, Iudaeis in deſerto factam, uixit, et tamen *quietis* alicuius, adhuc exſpectandae, mentionem facit. Ergo non poteſt obiici, poſt illam Iſraelitis promiſſam requiem, aliam non eſſe exſpectandam. Verba καθὼς εἴρηται, notant: *quemadmodum breui ante memoratum eſt,* ſc. cap. III, 7. 8.

8. εἰ γὰρ — ἡμέρας) *Si enim Ioſua eos ad quietem* ſc. ueram et ſtabilem, *perduxiſſet, non locutus eſſet* (Deus per Dauidem) *de alio poſtmodum tempore*, quo nempe cauendum ſit, ne excludamur e requie. Aoriſtus Indicatiui κατέπαυσε, pro plusquamperfecto Subiunctiui poſitus, ſumitur μεταβατικῶς, ut hebr. השבית in Hiphil. i. e. *quieſcere fecit.* Perduxit Ioſua quidem Iſraelitas ad requiem, ſed non ad perfectam et ſtabilem. Haec igitur adhuc exſpectanda eſt, nempe quies *uera*, *perfecta*, ac *ſtabilis.* Cf. Hebr. XIII, 14. Qui ἐν τῇ ἄλλῃ ἡμέρᾳ τοὺς εὐαγγελισθέντας ἀναπάυει, eſt Ieſus, Dei filius, Matth. XI, 28. 29.

9. ἄρα ἀπολείπεται — τοῦ θεοῦ) *Ergo relinquitur perfectiſſima requies*, maxima felicitas, *populo Dei.* Qui ad populum Dei pertinent, ueri Chriſtiani, nec non ii, qui relicto Iudaismo religionem chriſtianam ſuſcipiunt, ii omnes adipiſci poſſunt eam felicitatem, quam Chriſtus promiſit. Ὁ Σαββατισμὸς, שבתון proprie eſt *cultus Dei* Sabbato

peragendus, hic uero eſt gaudium coeleſte, uerum ac perpetuum. Philo τὸ Σάββατον, Allegorice ut dicit, *ueriſſimam quietem* interpretatur, quando mens a curis ac mortalibus negotiis liberata, βίον ἔνδιον καὶ γαλήνιον, *uitam ſerenam et quietam* adepta eſt. Atque haec ſerena et quieta uita, nulla alia quam coeleſtis eſt, ubi omnium ἱερωσύνη ac σαββατισμὸς, quemadmodum Leuitarum olim ſacerdotium, οὐκ ἐπίγειον erit, ἀλλ' ὀλύμπιον κτῆμα.

10. ὁ γὰρ — ἰδίων ὁ Θεὸς) *Qui enim ad eius* (Dei) *requiem peruenit, is et ipſe a ſuis operibus requieſcit, ſicuti Deus a ſuis*, i. e. qui felicitatem illam, diuinae ſimilem adipiſcetur, is puriſſima et perfectiſſima uoluptate fruetur. *Quies Dei* eſt ſumma illa uoluptas, quam ex ſuis ſummis perfectionibus et operibus capit. *Quies hominum* autem quandam ſimilitudinem cum Dei quiete habebit in eo, quod in coeleſti uita a negotiis omnibus, curis, aduerſitatibus, peccatis liberati, uoluptatem ſummam obtinebunt, ex amore Dei et admiratione operum diuinorum ortam. Philo in Lib. de ſacrif. Abelis et Cain. p. 149. C. Ἑορτὴ γὰρ ψυχῆς ἡ ἐν ἀρεταῖς εὐφροσύνη τελεία, *quies enim animae, eſt perfecta in uirtutibus uoluptas.* Totum hunc locum eſſe allegoricum, facile intelligitur; nam hiſtoria transfertur ad rem ſimilem, diuerſam quidem in multis, ſed in quibusdam tamen apte reſpondentem rei, cum qua comparatur. Senſus, allegorice expreſſus, hic erit: Deus quieſcit; populo eius promiſſa eſt quies; Iſraelitae non peruenerunt ad quietem ob incredulitatem; credentes autem fruentur iſta quiete. Huius allegoriae ſenſus propriis uerbis expreſſus erit: Deus eſt beatiſſimus; etiam homines

Deus

Deus beatos reddere uult; Iſraelitae propter incredulitatem non facti ſunt participes felicitatis; credentes autem certiſſime fruentur iſta felicitate. Ceterum non eſt, cur offendamur hac allegoria. Accommodata eſt enim haec ratio illuſtrandi doctrinas ingenio Iudaeorum, qui omnia allegoriis demonſtrare conabantur, ut dilucide apparet e libris Rabbinicis, maxime uero e Philone. Quae igitur argumenta nobis uidentur parum idonea eſſe, eadem ad perſuadendos Iudaeos uim haud exiguam habere poterant.

11. σπȣδάσωμεν — κατάπαυσιν) Demus operam, ut ad ſummam illam futuri ſeculi tranquillitatem perueniamus. Rebus aliis omiſſis, hoc agamus. ἵνα μὴ — ἀπειθείας) *Ne quis miſere pereat propter ſimilem infidelitatis modum.* Ὑπόδειγμα, pro quo frequentius adhibetur παράδειγμα, eſt *exemplum.* Ἐν pro διὰ. Verbum πέσῃ non refertur ad phraſin πίπτειν ἐν ὑποδείγματι τῆς ἀπειθείας, *incidere in exemplum diffidentiae*, ſed abſolute ponitur ἵνα μὴ τις πέσῃ, ut c. III, 17. et notat *ne quis miſere et ipſe cadat pereatque.*

12. Ζῶν γὰρ ὁ λόγος τȣ̃ Θεȣ̃, καὶ ἐνεργὴς) *Quicquid enim Deus effatur, id uim habet et efficaciam.* Verum eſt, quod Deus minatur et promittit. Non eſt uana et ſine uiribus ira. Ὁ λόγος, דבר ſaepe notat, quicquid Deus promittit, aut minatur. Hic *minas* intelligendas eſſe, quales Pſ. XCV. continentur, ipſe contextus docet. Ζῶν, quicquid agit, et uim ſuam exſerit. Ἐνεργὴς, *efficax*, idem ſignificat. Καὶ τομώτερος ὑπὲρ πᾶσαν μάχαιραν δίςομον, *acutius quocunque enſe utrinque acuto.* Hac allegoria exprimitur acerbitas doloris, qui oritur e

neglectis minis diuinis, quaſi e uulnere grauiter inflicto. Μάχαιρα non eſt culter, ſed *enſis*, ξίφος. Τομώτερος in Gloſſario explicatur τμητικώτερος. Στόμα μαχάιρας, *acies gladii*; ῥομφάια autem ſeu μάχαιρα δίστομος, Hebraeis חרב פיפיות, *ferrum utrinque acutum.* Καὶ διικνούμενος — μυελῶν, *penetrans adeo, ut uitam et animum, compages et medullam ſeparet.* ψυχὴ, נפש, *uita.* Πνεῦμα, רוח, uel *habitus*, uel *animus*, *Spiritus hominis*; i. e. minae Dei grauiſſime animum uulnerant, et triſtiſſimos habent effectus. *Verbis* tribuere et alii Scriptores ſolent *ora*, *acumen*, *penetrationem*, ut Eunapius in Iamblicho *Alypio* dat ἐν τοῖς λόγοις ὀξύτητα καὶ τομὴν. Comminationes Dei perterrefacere debent homines; ubi uero homines non emendantur his comminationibus, infligitur poena, quam Deus minatus fuerat. Καὶ κριτικὸς — καρδίας, *et diiudicat etiam cogitationes et conſilia animi.* Minis Dei tribuitur, quod proprie Dei eſt. Senſus: Comminationes Dei etiam ad cogitata noſtra pertinent. Si uel animo cogitamus, falſa uel dubia eſſe, quae Deus minatur, poena digni ſumus.

13. καὶ οὐκ — ἐνώπιον αὐτοῦ) Sc. Θεοῦ, de quo hic ſermo; quocum nobis eſt negotium. πρὸς ὃν ἡμῖν ὁ λόγος. Κτίσις hic non eſt praeciſe *opus et actio humana*, ſed *creatura*, et inprimis *homo.* Deus nouit omnes homines accuratiſſime, non tantum externa eorum opera, ſed et cogitationes. πάντα δὲ — ὁ λόγος) *Omnia potius ſunt manifeſta et patent oculis eius, de quo nobis eſt ſermo.* Γυμνὰ dicuntur manifeſta, quae oculis tam plane patent, ut nihil omnino abſconditum ſit. Τετραχηλισμένα ſunt

aperta,

aperta, patefacta, uti apparet e ſerie orationis. A nomine τράχηλος, *collum,* τραχηλίζειν eſt *retorquere, reflectere alicuius collum.* Hic facies ſurſum uertitur; fit igitur conſpicua, magis uenit in conſpectum. Perizonius ad Aeliani V. H. XII. c. 58. ex retectis delatorum noxiorumque faciebus et collis, omniumque conſpectui pro poena expoſitis uim uerbi τραχηλίζεσθαι declarari poſſe arbitratur, et eam ob cauſſam prouocat ad Plinii Panegyricum c. 34. et ad Sueton. Vitell. c. 17. πρὸς ὃν ἡμῖν ὁ λόγος) *Quocum nobis eſt negotium:* nam λόγος ſaepe eſt res, negotium. Πρὸς haud raro notat *cum.*

14. ἔχοντες οὖν — τοῦ θεοῦ) *Quum igitur Ieſus, filius Dei, in coelum exaltatus, ſit noſter Pontifex Maximus.* Poſt longiorem digreſſionem de Iudaeis in deſerto, redit tandem Apoſtolus ad Pontificem, cuius mentionem c. III, 1. facere inceperat, et oſtendit, Ieſum maiorem eſſe Pontifice Maximo V. T. Ἀρχιερέος nomen latius patet, et omnes ſignificat eos, qui inter Sacerdotes conſpicui erant dignitate aliqua, non tantum ἀρχιερέα μέγιστον. Si igitur nude ponitur Ἀρχιερεὺς, adiuncta ſunt conſideranda, num ſubintelligendus ſit μέγας nec ne? In hoc Epiſtolae noſtrae loco diſtincte quidem μέγας adiicitur, ſed c. III. 1. nude ponebatur Ἀρχιερεὺς. Ita etiam infra c. V, 10. IX, 11. Διεληλυθότα τοὺς οὐρανοὺς, qui per aërem aetheremque peruenit in ſummum coelum, ſedem diuinae maieſtatis. Philo de Pontifice Maximo Iudaeorum refert, Lib. II. de monarch. p. 821. D. illum quotannis in ſanctiſſimo templo per τέσσαρας στοὰς εἰς μεσαίτατον τὸν νεὼν, παντὸς λόγου κρείττονα, *per quatuor Porticus, in medium San-*

 ctum

ctum Sanctorum, nulla eloquentia exprimendum, ingredi ſolitum fuiſſe. Has quatuor *Porticus* ſ. *Atria*, Hebr. חצרים, Sacerdotum, Virorum, Foeminarum, Peregrinorum, Ioſephus nominat; easque tot quaſi ὀυρανὸς repraeſentaſſe, dicunt Iudaeorum alii. Initio citati libri dicit *Philo, coelum* unice dici uerum *ſacrarium Dei* et *templum* digniſſimum oportere; nam alterum illud, manu factum, propter ſolam hominum pietatem dedicatum eſſe. Cf. infra c. VIII, 2. et IX, 11. 12. Τὸν ὑιὸν τȣ̃ Θεȣ̃, non famulum, ſed Filium Dei, ut ſupra III, 6. κρατῶμεν τῆς ὁμολογίας) *Retineamus profeſſionem*, i. e. firmi in ea perſiſtamus; faciamus id, quod promiſimus; maneamus in chriſtiana religione.

15. ȣ̓ γὰρ ἔχομεν — χωρὶς ἁμαρτίας) *Non enim habemus Pontificem Maximum, qui non afficiatur aduerſitatibus noſtris, ſed eiusmodi, qui perinde ac nos omnia afflictionum humanarum genera pertulit, excepto peccato.* Δύνασθαι hic referendum eſt ad effectum, ut ſupra II, 18. Ἀσθενείαι hic ſunt aduerſa, quibus ſubiacent Chriſtiani, ut Rom. VIII, 26. 1 Cor. II, 3. etc. inprimis uero calamitates ob religionem perferendae. Πεπειρασμένος, *exercitatus* uariis afflictionum generibus. Δὲ, *ſed*. Καθ' ὁμοιότητα, כדמותנו, *perinde ut nos.*

16. προσερχώμεθα — βοήθειαν) Οὖν, quum tantum habeamus commendatorem. *Accedamus* ſc. precibus noſtris, *ad thronum gratiae*, i. e. ad Deum ſummum, nobis propitium. Deus comparatur cum Rege, qui throno inſidet. Hebraei dicunt, Deum, ubi uidet totum mundum eſſe damnabilem, ſurgere a ſolio iudicii, מעל כסא הדין, ut

ſedeat

ſedeat in ſolio miſericordiae; בכסא רחמים, quod maxime poſt Chriſtum apparuit. Μετὰ παῤῥησίας, cum bona ſpe, ſ. fiducia. Ἔλεος h. l. eſt חסד, *auxilium.* Εὕρωμεν, נמצא, conſequamur. Εὔκαιρον, quale conuenit tempori.

Caput V.

1. Πᾶς γὰρ — ὑπὲρ ἁμαρτιῶν) *Quilibet enim Pontifex ex hominibus delectus, hominum cauſſa conſtituitur, ut cultum Dei adminiſtret,* i. e. ut offerat ſacrificia uaria pro peccatis. Cohaerent haec cum ſuperioribus, neque diuelli debuerant. Oſtendere enim uult Apoſtolus, Chriſtum omnia habere, quae in ſummo Sacerdote requiruntur, et quidem modo excellentiſſimo. Λαμβάνειν hic, ut לקח Num. XXV, 4. eſt *ſegregare.* Ὑπὲρ ἀνθρώπων καθίςαται τὰ πρὸς τὸν Θεὸν, *conſtituitur ad rem diuinam peragendam pro hominibus.* Τὰ πρὸς τὸν Θεὸν, i. e. κατὰ τὰ πρὸς τὸν Θεὸν πράγματα. Δῶρά τε καὶ θυσίας, hebr. קרבנות ומנחות, uocabula ſatis generalia ſunt, quibus *ſacrificia* exprimuntur. Interdum δῶρα, קרבנים in ſpecie dicitur de holocauſtis, Leuit. I, 2. Θυσία ὑπὲρ ἁμαρτιῶν, אשם, *ſacrificium pro peccato,* Leuit. IV, 3. Quum igitur quiuis Pontifex, non ſui ipſius, ſed aliorum hominum cauſſa conſtituatur, hoc idem ualet etiam de Chriſto.

2. μετριοπαθεῖν — πλανωμένοις) Μετριοπαθεῖν, *moderate ſe gerere, moderatione uti, miſericordia alicuius tangi,* iram continere, adeoque non immodica ſeueritate uti. Vocem hanc uſurpat Ioſephus, Ant. XII, 3. 2. ubi

 Veſpa-

Veſpaſianum et Titum laudans, quod quantumuis Iudaeis ob pertinacem rebellionem irati, iis tamen Antiochiae et Alexandriae ius ciuitatis non ademerint, addit: Οὐεσπασιανοῦ δ' ἄν τις καὶ Τίτου τὴν μεγαλοφροσύνην εἰκότως ἐκπλαγείη, μετὰ πόλεμον καὶ τηλικούτους ἀγῶνας, οὓς εἶχον πρὸς ἡμᾶς, μετριοπαθησάντων, *Veſpaſiani et Titi magnanimitatem merito quis obſtupeſcat, qui, poſt tot bella et certamina nobiscum, nihil immoderate in nos ſtatuerunt.* Suidas: μετριοπαθεῖν. ἐκ μέρους τὰ πάθη κατέχεσθαι, συγγινώσκειν. Ἀγνοοῦσι, καὶ πλανωμένοις, qui per incogitantiam, per obliuionem legis, aut ſubito motu absque deliberatione lapſi ſunt. In criminibus grauioribus, ſi innotuiſſent, nihil poterat ſacerdos ſummus. ἐπεὶ — ἀσθένειαν) Metaphora a ueſte et περιβολαίῳ deſumta. Ἀσθένεια modo ad animum, modo ad corpus refertur. Hic de infirmitate animi uſurpatur, qua accidere potuit Sacerdoti, ut aut obliuiſceretur praecepti alicuius de tam multis, aut ut id non ita repente ipſi in mentem ueniret. Quoniam ipſe eſt homo, et ſcit, quid ſit peccare, igitur fert indulgenter eos, qui inſcii peccant, nec iis iraſcitur.

3. καὶ διὰ ταύτην — ὑπὲρ ἁμαρτιῶν) Διὰ ταύτην, ſc. ἀσθένειαν. De ſacrificiis, quae a ſacerdotibus, quum *pro ſe ipſis*, tum pro *uniuerſo populo* offerebantur, Leuiticus inprimis eſt legendus. *Pro populo* ſingulis diebus duo faciebant תמידים *iugia*, mane et ueſpera, Pontifex pariter et alii ſacerdotes, offerentes ante *pro ſe ipſis*, Leuit. IX, 7. Praeſertim pro ſe ipſis, et populo omni ſacrificabant Pontifices Maximi, in anniuerſario diei Expiationis ſacro, Leuit. XVI, 6. 11. 17. 24. De ſacrificiis Pontificum

pro

pro peccatis, quae ex *obliuione* aut *inconſiderantia* ipſi commiſerant, lege Leuit. IV, 3 — 12. Similitudinem Chriſti et Pontificis humani non ultra tertium comparationis extendendam eſſe, ſponte apparet. Similitudo nempe haec eſt: Humanus Pontifex ipſe peccat; ergo lenis eſt erga peccantes. Chriſtus afflictus eſt; ergo libenter opem fert afflictis. Quare addit Apoſtolus c. IV, 15. χωρὶς ἁμαρτίας.

4. καὶ οὐχ ἑαυτῷ — Ἀαρών) *Praeterea non arrogat ſibi aliquis honorem,* (munus publicum,) *ſed qui uocatus a Deo, ut et Aaron uocatus eſt.* Hic nouum argumentum tractatur. Oſtenditur nempe, Chriſtum iure meritoque haberi pro Pontifice, quamuis non ortus ſit e tribu Leui. Τιμή, munus publicum, ad quod quis rite uocatus eſt, nominatim in hoc loco ἱερωσύνη. Erat nempe ſacerdotium τιμή, κατ᾽ ἐξοχήν, et a Iudaeis regiae dignitati ac ſplendori praeferebatur, ut ex Agrippae litteris ad Caium patet, quas Philo legationi ad iſtum inſeruit. Vid. p. 1031. C. Ita commate ſequente, quod hic τιμή dicitur, δόξα eſt.

5. οὕτω καὶ — γεγέννηκά σε) Οὐχ ἑαυτὸν ἐδόξασε, *non ipſe ſibi honorem tribuit.* Qui ſuperbia ducebantur, uel aliis affectibus, eum ad ſe rapere honorem tendebant, ut, qui cum Core conſpirauerant; ut Alcimus et Maccabaei, quum tamen iure hereditario Aaronis gens a Deo priuilegium accepiſſet, ut maior natu per totam uitam ſummus Sacerdos permaneret. Chriſtum autem Pontificem conſtituit Deus. Locum Pſ. II, 7. iam ſupra I, 5. adductum, iam repetit, ut oſtendat, Chriſtum ab eodem uoca-

tum eſſe, ad Pontificatum, a quo eſſet pro filio, uel ſummo Rege declaratus, i. e. a Patre.

6. καθὼς — Μελχισεδὲκ) Ἐν ἑτέρῳ, ſc. τόπῳ. Locus autem habetur Pſ. CX, 4. Ἱερεὺς et Ἀρχιερεὺς promiſcue uſurpantur. Κατὰ τὴν τάξιν, in hebraico textu: עַל דִּבְרָתִי, i. e. καθάπερ, κατὰ τὴν ὁμοιότητα, *inſtar*, ut 2 Maccab. IX, 18. litterae Antiochi ad Iudaeos dicuntur ἐπιστολὴ ἱκετηρίας τάξιν ἔχουσα, i. e. *plane litterarum ſupplicatoriarum inſtar ſcriptae.* Chriſtus eſt Sacerdos ſimilis Melcheſideco; ergo non opus erat, ut ex tribu Leui naſceretur. Hoc Scriptor infra c. VI, 20. et c. VII, ulterius perſequitur. Nunc explicat, quid nobis proſit noſter Pontifex, Ieſus Chriſtus. Eſt nempe nobis auctor aeternae felicitatis, u. 7. 8. 9.

7. ὃς ἐν ταῖς — προσενέγκας) Ἐν ταῖς ἡμέραις τῆς σαρκὸς αὐτοῦ, *illo tempore, quo inter mortales homo agebat.* Ἡμέρα enim, ſiue in numero plurali ἡμέραι, dicuntur pro χρόνος, καιρὸς, ut בימים *in diebus.* Σάρξ, hebr. בשר, *tota hominis natura.* Aut, ſi mauis, σάρξ h. l. *ſtatus infirmus, ac multis malis obnoxius,* ut Ieſ. XXXI, 3. ut ad tempus paſſionis Chriſti reſpiciatur. Δεήσεις τε καὶ ἱκετηρίας, *preces et ſupplicationes*, 2 Maccab. IX, 18. X, 16. Μετὰ κραυγῆς ἰσχυρᾶς καὶ δακρύων, nonnulli referunt ad hiſtoriam Ieſu in horto Gethſemane, ubi ἐκτενέστερον προσηύχετο, Luc. XXII, 44. alii uero ad clamorem in cruce. Ad utrumque recte referri poteſt. καὶ εἰσακουσθεὶς ἀπὸ τῆς εὐλαβείας) *Et ex ſollicitudine ereptus.* Εὐλάβεια, דאגה, *timor, anxietas*, Ioſ. XXII, 24. דאג Ieſ. LVII, 11. et aliis locis. Heſychius

εὐλα-

εὐλαβεῖσθαι, φοβεῖσθαι. Εἰσακούεται autem ἀπὸ τῆς εὐλαβείας, qui ex ſollicitudine, et qua premitur, anxietate cordis, *eripitur* atque *liberatur*. Ita ſumitur εἰσακούειν pro σώζειν 2 Paralip. XVIII, 31. et Pſ. XXII, 24. Ἀπὸ pro ἐκ.

8. καίπερ ὢν — τὴν ὑπακοήν) *Quamuis eſſet filius, tamen patiendo diſcere debuit obedientiam*, uel patiendo documentum ſui in Patrem obſequii edere debuit.* Obedientia Chriſti in eo erat, quod negotium ſibi a Deo demandatum perfecit; ad hoc negotium pertinebat etiam, ut moreretur. Hoc Chriſtus praeſtitit, eoque declarauit, ſe uelle obedire. Phraſis: *diſcere obedientiam* h. l. humano more ſumta, commode de Chriſto eſt explicanda. Alludit Scriptor ad prouerbium graecum: παθήματα, μαθήματα, quales ſententiae, et cum ſimili Paronomaſia ſunt ferme in linguis omnibus. Ita apud Herodotum Croeſus dicit ſibi γεγονέναι μαθήματα τὰ παθήματα, i. e. rebus aduerſis ſe redditum eſſe doctiorem. Ἀφ' ὧν ἔπαθε, i. e. ἀπ' ἐκείνων, ὧν uel ἃ ἔπαθε. Καίπερ ὢν υἱός. Vulgo pater tractat filium leniter, nec cogit illum, patiendo obedire. Deus uero duriter tractauit Chriſtum, filium ſibi cariſſimum.

9. καὶ τελειωθεὶς — σωτηρίας αἰωνίου) *Hoc modo inauguratus* (muneri Pontificis Maximi,) *auctor factus eſt ſalutis aeternae omnibus ei obſequentibus.* De uerbo τελειῶσαι uide ſupra c. II, 10. Notio *conſecrationis* uel *inaugurationis* non inepte transferri poteſt ad hunc locum, ſiquidem Chriſtus patiendo ſacerdotis officia abſoluit, et ſacerdos eſt factus. Si τελειῶσαι eſt *per fortunatum exi-*

tum

tum reddere beatum, tum ſenſus erit: poſtquam nunc Dominus omnium factus eſt. Ἄιτιος, *auctor, qui eſt in cauſſa.* Ita Philo in fine libri de Cherub. Deum nominat αἴτιον τοῦ σώζεσθαι, *quo auctore ſalutem adipiſcimur.* Τοῖς ὑπακούουσιν αὐτῷ, *obedientibus ipſi*, i. e. religionem eius ſuſcipientibus, eique conuenienter ſe gerentibus - Chriſtianis ueris. Reſpicitur ſimul ad ὑπακοὴν Chriſti u. 8. Chriſtus obediuit Patri ſuo, et factus eſt Dominus omnium. Sic et nos, ſi Chriſto obedimus, accipiemus aeternam ſalutem.

10. προσαγορευθεὶς — Μελχισεδέκ) Προσαγορευθεὶς, נקרא, *uocatus, conſtitutus.* Redit Apoſtolus ad rem ſuſceptam u. 6. ſed mox iterum digreditur usque ad c. VII, 1.

11. περὶ οὗ — ταῖς ἀκοαῖς) *De qua re prolixius nobis eſt dicendum; nam difficilis eſt res explicatu, quia ſegnes eſtis auribus*, i. e. propter ſegnitiem uix ac ne uix quidem poteſtis capere. Digreſſio, quae continet increpationem, adhortationem, ac ſolatium, ad finem usque capitis ſequentis. Δυσερμήνευτος, *difficilis explicatu.* *Artemidorus* 3 Onirocrit. 67. τοῦτον οὖν τὸν τρόπον καὶ οἱ ὄνειροι μεμιγμένοι εἰκότως εἰσὶ ποικίλοι καὶ πολλοῖς δυσερμήνευτοι. Νωθροὶ Graecis proprie ſunt *tardi ad ambulandum.* Ex ſegnitie autem oritur imbecillitas ingenii, et plane ſtupor, ſiquidem etiam νωθρὸς pro homine *ſtupido* ſumitur, quomodo Laertius *Hipponicum* νωθρὸν καὶ χασμώδη nominat.

12. καὶ γὰρ — τῶν λογίων τοῦ Θεοῦ) Ὀφείλοντες εἶναι διδάσκαλοι, *qui iam deberetis eſſe idonei ad docendos alios.*

alios. Διὰ τὸν χρόνον, pro ratione temporis, ex quo percepiſtis Euangelii doctrinam. Πάλιν h. l. eſt *iterum.* Olim enim a Chriſto, deinde ab Apoſtolis ſatis iam inſtructi erant doctrinis religionis. Poſt χρείαν ἔχετε intellige per ellipſin με. *Opus habetis, me docere uos.* Τὰ ςοιχεῖα τῆς ἀρχῆς, *prima rudimenta;* nam illud ἀρχῆς eſt ἐξηγητικὸν. Omnium artium principia uocantur elementa. Τὰ λόγια τῦ θεῦ, *oracula Dei,* praecepta et inſtituta diuina, et h. l. doctrina chriſtiana, in qua ſunt maxima et ſumme neceſſaria Dei oracula, quae et ſic dicuntur 1 Petr. IV, 11. καὶ γεγόνατε — τροφῆς) Doctrinam cibo comparari, apud multos ſcriptores obuium. Arrianus in Epict. II, 16. ὐ θέλεις ἤδη ὡς τὰ παιδία ἀπογαλακτισθῆναι, καὶ ἅπτεσθαι ςερεᾶς τροφῆς. Plura exempla uide apud *Carpzouium.*

13. 14. πᾶς γὰρ — καλῦ τε καὶ κακῦ) Ὁ μετέχων γάλακτος, ſupple: tantum. Νήπιοι, *infantes,* et τέλειοι, *adulti,* ſibi opponuntur. Philo in lib. de agricult. p. 188. E. ἐπεὶ δὲ νηπίοις μὲν ἐςι γάλα τροφή. τελείοις δὲ τὰ ἐκ πυρῶν πέμματα, καὶ ψυχῆς γαλακτώδεις μὲν ἂν εἶεν τροφαὶ κατὰ τὴν παιδικὴν ἡλικίαν — τέλειαι δὲ καὶ ἀνδράσιν εὐπρεπεῖς — αἱ ὑφηγήσεις. *Quoniam autem infantibus lac nutrimentum eſt; adultis uero, quae e frumento coquuntur: animae quoque ſuum lac debetur in aetate tenera, ſicut uiros perfectum alimentum decet.* Λόγος δικαιοσύνης, *inſtitutio iuſta,* ueri nominis inſtitutio, eſt illa ςερεὰ τροφή, quae mox nominatur τελειότης, et Genitiuus eſt pro Adiectiuo. Sic iuſti nominis ſtatura dicitur, quae ad ſummum peruenit. Et אמת, *ueritas,* ſaepe uerti-

uertitur δικαιοσύνη. Στερεὰ τροφὴ, *ſolidus et ualidus cibus.* Ἕξις, *habitus.* Moſi ἕξιν νομοθετικὴν tribuit Philo, L. II. de uita eius, p. 1154. E. Τὰ αἰσθητήρια γεγυμνασμένα ἐχόντων πρὸς διάκρισιν καλȣ͂ τε καὶ κακȣ͂, i. e. αἴσθησιν γεγυμνασμένην ἐχόντων etc. Τὰ αἰσθητήρια, proprie: ὄργανα τῆς αἰσθήσεως, hoc loco ipſam τὴν αἴσθησιν ſignificant. Quanquam et *organa ſenſoria* recte intelligere potes. Sicut enim in homine externo lingua, palatum, nares indicant, quae res bonae, quae malae ſint, ſic et homo interior ſua habet αἰσθητήρια, per quae facile iudicat, quid uerum, quid falſum. Καλὸν, *utile*; κακὸν, *noxium.*

Caput VI.

1. Διὸ — φερώμεθα) *Quapropter, miſſis nunc primis initiis doctrinae Chriſtianae, ad doctrinam paullo difficiliorem progrediamur.* Διὸ, ne ſemper tales maneatis, quales iam eſſe, uos dixi, ſpectans maximam ueſtri partem. Ἀφεῖναι λόγον, *omittere ſermonem*, nihil de aliqua re *dicere*. Arrianus Diſſ. Epict. L. IV, c. 1. τὸν μὲν Καίσαρα πρὸς τὸ παρὸν ἀφῶμεν, *de Caeſare in praeſentia loqui deſinemus.* Ὁ τῆς ἀρχῆς τȣ͂ χριςȣ͂ λόγος, per enallagen ἡ ἀρχὴ τȣ͂ περὶ χριςȣ͂ λόγȣ, prima chriſtianae doctrinae initia. Φέρεσθαι, *feſtinare*, *ſe conuertere* ad aliquid proponendum. Per τὴν τελειότητα Apoſtolus ſine dubio intelligit *doctrinam aliquam difficiliorem,* qualis erat illa de ſacerdotio Ieſu Chriſti Melcheſideciano. μὴ πάλιν — νεκρῶν ἔργων) i. e. *non iterum repetentes prima fundamenta, de reſipiſcentia a peccatis.* Philo de ſeptenar. p. 1187. B. ἀρχὴν βαλλόμενος ὥσπερ θεμέλιον. Νεκρὰ ἔργα, *facta mortua*, i. e. mortem

mortem efficientia. Mors autem ſaepe ponitur pro quacunque miſeria. Ergo νεκρὰ ἔργα erunt *opera, quae miſeriam afferunt*, *peccata.* Philo in fine Lib. I. leg. Allegor. p. 60. Ὁ δὲ ψυχῆς θάνατος, ἀρετῆς μὲν φθορά ἐςι, κακίας δὲ ἀνάληψις, *animae mors eſt corruptio uirtutis et aſſumtio uitii.* Sic ἀποθνήσκειν, *mortis reum eſſe*, Rom. VII, 10. et uerba מות תמות Gen. II, 17. Symmachus interpretatur θνητὸς ἔσῃ. Locum de *peccato,* ac *reſipiſcentia ab illo* Ioannes baptiſta iam inculcauerat, Matth. III, 2. 8. καὶ πίςεως ἐπὶ θεὸν) *De fide et fiducia in Deum,* praecipue qualem doctrina Chriſti requirit. Fides in Chriſtum ſimul eſt fides in Deum.

2. Βαπτισμῶν διδαχῆς) De baptismis in multitudinis numero loquitur Apoſtolus, quia Iudaeis multae erant rituales lotiones, lege mandatae, non modo ad ſordium purgationem, ſed ad peccatorum etiam abſterſionem, et ſequiori aetate Baptismus, qui ad regenerationem *proſelytorum* pertinebat. Acceſſit denique baptismus chriſtianus. Noſſe autem Hebraei diſcrimen debebant inter hunc et illos; nam haec doctrina erat θεμέλιον πρῶτον religionis chriſtianae. ἐπιθέσεώς τε χειρῶν) *De impoſitione manuum,* quae Symbolum erat donorum Spiritus Sancti, quae promiſſa atque data ſunt Chriſtianis in baptismo. Act. VIII, 17. II, 38. coll. u. 17. XIX, 5. 6. In V. T. impoſitio manuum ſimiliter pars erat religionis, dum manus imponebantur uictimis, et eo ritu peccata offerentium in illas transferebantur. ἀναςάσεως — αἰωνίȣ) *De reſurrectione mortuorum et poenis aeternis.* Κρῖμα αἰώνιον, *poenae aeternae,* cf. Matth. XXIII, 14. Luc. XXIII, 40.

40. Rom. XIII, 12. Videtur igitur ἀνάςασις νεκρῶν hic eſſe reſurrectio piorum ad beatam et aeternam uitam.

3. καὶ τῦτο — ὁ Θεὸς) i. e. *Iam agite igitur, Deo auxiliante.* Verba καὶ τῦτο ποιήσομεν, cum Oecumenio, Theophylacto, Theodoreto recte referuntur ad comma 1. ἐπὶ τὴν τελειότητα φερώμεθα, *ad rem paullo difficiliorem progrediamur*, nempe ad explicationem V. T. et accommodationem eius ad Chriſtum; ad comparationem hiſtoriae et oeconomiae V. T. cum noua hac et chriſtiana oeconomia etc. Ἐάν περ ἐπιτρέπῃ ὁ Θεὸς, permittente, et uires largiente Deo.

4. ἀδύνατον γὰρ — πνεύματος ἁγίϐ) Commata 4. 5. 6. inter ſe connexa ſunt, et bene cohaerent cum antecedentibus. Dicit nempe Apoſtolus, rem ſibi non eſſe cum Apoſtatis, quales tum erant inter Hebraeos, c. X, 26. nec ſe iſtorum in gratiam prima elementa religionis repetere uelle, fruſtraneum hoc arbitratus: ſiquidem fieri non poſſe, ut eiusmodi homines corrigantur; ſimiles enim eos eſſe terrae improbae, in quam, quod ſemen conieceris, periret omne, u. 7. 8. Ἀδύνατον, conſtruendum eſſe cum πάλιν ἀνακαινίζειν εἰς μετάνοιαν, nemo non uidet. Hic locus maxime in cauſſa fuit, cur diu Romana eccleſia cunctata ſit, hunc librum, in canonem recipere, ut liquet ex *Tertulliano* de pudicitia. Nam in illa controuerſia, an lapſi in perſecutionibus in gremium eccleſiae recipi poſſent, illi qui ſeueriores erant in lapſos, hunc locum urgebant. Quia autem Romana eccleſia in diſciplina erga lapſos mitior erat ceteris eccleſiis, hunc autem

locum

locum ſuae conſuetudini contrarium eſſe putabat, igitur hanc epiſtolam Pauli eſſe negabat. Sed ἀδύνατον h. l. non eſt metaphyſice impoſſibile, ſed potius res ita difficilis, ut propemodum ſit impoſſibilis, ut centies in uita communi dicere ſolemus. Φωτισθέντες ſunt *edocti*; nam φῶς, *lumen*, ſaepe eſt *inſtitutio*, quo ſenſu φωτίζειν occurrit 2 Cor. IV, 4. 6. Exod. IV, 12. et multis aliis locis. Nam φωτισμὸς dicitur quidem *baptismus* a Patribus Apoſtolicis, Clemente Romano, Iuſtino Martyre, aliisque Eccleſiae doctoribus; ſed hic in loco parallelo c. X, 26. φωτίζεσθαι eſt λαβεῖν τὴν ἐπίγνωσιν τῆς ἀληθείας. Γεύσασθαι τῆς δωρεᾶς ἐπουρανίου, *penitus percepiſſe et intellexiſſe, fide etiam apprehendiſſe doctrinam Euangelii*, uel beneficia religionis chriſtianae. *Guſtare* eodem ſenſu uſurpatur a *Philone* Lib. I. de monarch. p. 816. A. μάρτυρες δ' οἱ μὴ χείλεσιν ἄκροις γευσάμενοι φιλοσοφίας, ἀλλὰ τῶν λόγων καὶ δογμάτων αὐτῆς ἐπιπλέον ἑστιαθέντες. *Sicut teſtantur, quicunque non extremis ſolum labris philoſophiam deguſtarunt, ſed plene delectati ſunt dogmatum eius epulis.* Lib. de ſomn. p. 590. A. ψυχαὶ δ', ὅσαι θείων ἐρώτων ἐγεύσασθε, *at uos, o animae, quotquot percepiſtis amorem Dei.* Ἡ δωρεὰ ἡ ἐπουράνιος, uarie explicatur; mihi autem uidetur eſſe ipſum beneficium religionis, quod recte uocatur *donum coeleſte, uel diuinum*, Eph. I, 3. Μετόχους πνεύματος ἁγίου, *participes Spiritus ſancti*, i. e. donorum ſpiritualium, qualia erant dona prophetiae, linguarum, ſanationum etc. tranquillitas animi, ſpes uitae aeternae.

5. καὶ καλὸν — αἰῶνος) Καλὸν θεοῦ ῥῆμα, *egregia illa promiſſa*, hebr. דבר טוב, Ier. XXIX, 10. XXXIII,

14. Intelligitur h. l. Euangelium, ut recte uiderunt Chryſoſtomus, Theophylactus, Oecumenius, Ambroſius, et opponitur legi V. T. quae erat ζυγὸς καὶ φορτίον ἀβάςακτον, Act. XV, 10. Γένεσθαι hic conſtruitur cum Accuſatiuo, non cum Genitiuo, ut commate antecedente. Sed Plato etiam habet: νέυς ἀυτῶν γένεσθαι, et λόγον γένεσθαι. Δυνάμεις μέλλοντος αἰῶνος ſecundum nonnullos ſunt *dona miraculoſa tempore N. T.* Nam δυνάμεις ſaepe ſunt *miracula*, dona miraculoſa, et μέλλων αἰών, עולם הבא *tempora Meſſiae.* Sed δυνάμεις rectius h. l. eſſe poſſunt *uires. Guſtare* uel *experiri* uires regni Meſſiae, eſſet: experiri quid religio chriſtiana efficere poſſit? Poteſt autem nos reddere felices. Poſſumus etiam intelligere *uitam aeternam*, quae interdum uocatur *mundus futurus.* Δύναμις, חיל, *opes*, *bona*. Ita γένεσθαι δυνάμεις μέλλοντος ἀιῶνος eſſet: *habere praeguſtum uitae aeternae.*

6. καὶ παραπεσόντας — μετάνοιαν) Παραπεσόντας hic dici eos, qui a religione chriſtiana deficiunt, iam ad comma 4. monuimus. Hebraei etiam נפל ſic uſurpant, et uerbum מעל, παραπίπτειν uertitur Ezech. XIV, 13. XV, 8. XVIII, 24. Πάλιν ἀνακαινίζειν, non eſt pleonaſmus; nam ἀνὰ in compoſitione non ſemper ſignificat πάλιν. In phraſi πάλιν ἀνακαινίζειν εἰς μετάνοιαν aut ſubintelligendum eſt ἑαυτὸς, aut integer ſenſus eſt: πάλιν ἑαυτοῖς ἀνακαινίζειν ὁδὸν εἰς μετάνοιαν, aut denique, ſi mauis, ἀνακαινίζειν eſt חדש, quod ſaepe ſignificat *in priorem ſtatum reſtituere*, ut Pſ. CIII, 5. Lament. V, 21. ut ſenſus ſit: nemo tantus eſt magiſter, qui id facere poſſit.

ἀνασταυρῶντας — παραδειγματίζοντας) i. e. Publice oſtendunt, credere ſe, Chriſtum dignum fuiſſe cruce, omnique ignominia. Ἀνασταυρῶν idem eſt quod σταυρῶν, nec ſignificat *rurſus crucifigere.* Sic apud Sextum Empir. Pyrrh. Hyp. III, 24. Πέρσας δὲ φασιν ἀνασκολοπίζειν τοὺς ἀποθανόντας. Vbi ἀνασκολοπίζειν ſimpliciter eſt *ſuſpendere.* Ἑαυτοῖς, *apud ſe.* Et egregia figura dicuntur, facere id, quod approbant factum. Παραδειγματίζειν eſt ὑβρίζειν, *aliquem infamare.* Ad Chriſtianos ſceleſte uiuentes hoc dictum referri nequit. Nam ſermo eſt de Chriſtianis, qui redeunt ad religionem Iudaicam.

7. γῆ γὰρ — ἀπὸ τοῦ Θεοῦ) *Bibere* etiam Graecis terra dicitur, quum irrigatur; ueluti Anacreon carmen εἰς τὸ δεῖν πίνειν incipit: ἡ γῆ μέλαινα πίνει. Philo comparat terram cum ſpongia, aquam ſuper ſeſe uenientem imbibente. Βοτάνη h. l. idem ualet, quod hebr. דשא, et ſignificat omne id, quod ex terra naſcitur, etiam *fruges.* Εὔθετον ἐκείνοις, δι' οὓς καὶ γεωργεῖται, *utiles illis per quos,* (uel propter quos) *colitur,* i. e. fundi Dominis. Μεταλαμβάνει εὐλογίας ἀπὸ τοῦ Θεοῦ, i. e. *larga et copioſa meſſe a Deo ornatur.* Similis phraſis 2 Cor. IX, 6. Applicatio eſt facilis. Tellus, quae pluuias accipit, eſt Chriſtianus, qui bona religionis accepit: is fert fruges, i. e. bene utitur ſua religione; Deus ei benedicit, i. e. praemiis eum ornat, et in hac et in futura uita.

8. ἐκφέρουσα — εἰς καῦσιν) Ἀδόκιμος καὶ κατάρας ἐγγύς, *inutilis eſt, et domino ſuo maxime diſplicet,* ita ut eam exſecretur. Heſychius: ἀδόκιμον, πονηρὸν, ἀπόβλητον, ἄχρηστον. Ἐγγὺς rem breui futuram ſignificat. Breui fu-

turum eſt, ſi talis manet, ut dominus terram talem exſecretur. Ἧς τὸ τέλος εἰς καῦσιν, *cuius exitus erit combuſtio.* Hebraismum ſapit, in quo היה cum praepoſitione ל conſtruitur, quae commode redditur per εἰς. Metaphora ab agricolis ſumta, qui agros exurunt ſteriles. Virgilius, Georg. I, 84. *Saepe etiam ſteriles incendere profuit agros.* Et eſt Metonymia. Nam de terra dicitur, quod proprie iis rebus conuenit, quae terrae ſuperſtant. Hic erit exitus, ut tandem dominus pertaeſus ſumtuum, uillam et arbores, et ſenticeta exurat, habeatque derelictui. In applicatione ſentibus et tribulis reſpondet contemtus chriſtianae religionis; maledicto herili, damnatio; incendio, poena gehennae.

9. πεπείσμεθα — σωτηρίας) *Attamen de uobis meliora, et ſalutem ueſtram ſperamus.* Particula δὲ hic eſt aduerſatiua, *attamen.* Πέπεισμαι, hic non eſt *certus ſum;* nam de Hebraeorum νωθρότητι ſupra u. 2. erat queſtus, ſed *ſpero, mihi perſuadeo.* Τὰ κρείττονα, ſc. τούτων, meliora, quam ut et uos a religione deficiatis. Ἐχόμενα σωτηρίας, *quae cohaerent cum ſalute; quae efficiunt et augent ſalutem,* uel *ipſa ſalus.* Sic apud Philonem de Agric. p. 202. C. τὰ καρτερίας καὶ σωφροσύνης καὶ τῆς ἄλλης ἀρετῆς ἐχόμενα ſunt *fortitudo, temperantia, reliquaeque uirtutes.*

10. οὐ γὰρ — καὶ τῆς ἀγάπης) Sic enim legendum, non uero τοῦ κόπου τῆς ἀγάπης. Τὸ ἔργον, per enallagen ſunt *bona opera* Chriſtianorum. Οὐ γὰρ ἄδικος ὁ Θεὸς. Iuſtitiae eſt implere promiſſa: quare Deus iniuſtus aliquo modo dici poſſet, ſi non ſtaret promiſſis. Obli-

Obliuiſcitur autem, qui non remuneratur. διακονήσαντες — διακονοῦντες) Διακονεῖν per Synecd. eſt *uictum et uitae neceſſaria procurare et ſuppeditare, beneficia exhibere.* Intelliguntur hic officia humanitatis et pietatis, quae ob Chriſti nomen uinctis et afflictis exhibuerant Hebraei, conſolando fratres, cohortando, et uarias pro iis moleſtias ſuſtinendo.

11. Ἐπιθυμοῦμεν — ἄχρι τέλους) Τὴν αὐτὴν σπουδὴν, *par ſtudium.* Πρὸς τὴν πληροφορίαν τῆς ἐλπίδος ἄχρι τέλους, *quod attinet ſpem et fiduciam firmiſſimam, ad finem usque retinendam.* Πληροφορία τῆς ἐλπίδος, *ſpes plena.* Haec Hebraeis adhuc defuerat.

12. ἵνα μὴ — τὰς ἐπαγγελίας) *Ne remiſſiores fiatis,* (nempe in fiducia et ſpe,) *ſed imitemini eos qui fide et conſtantia conſecuti ſunt bona ipſis promiſſa.* Νωθρὸς, *tardus ad ſperandum;* qui non facile ſperat, ſed ſemper dubitat. Μακροθυμία hic non eſt longanimitas, ſed *patientia, conſtantia in aduerſis.* Κληρονομούντων poſitum pro κληρονομησάντων, Praeſens pro Praeterito, et κληρονομεῖν eſt *adipiſci, conſequi.* Ἐπαγγελίαι per meton. *bona promiſſa.*

13. τῷ γὰρ — καθ᾽ ἑαυτοῦ) *Quum enim Deus Abrahamo promitteret aliquid iurauit per ſeipſum, quia per ſuperiorem ſe non poterat iurare.* Ἐπαγγελίαν intelligit, quae ſtatim u. 14. adducitur. Sumit Apoſtolus a promiſſione Abrahamo facta occaſionem dicendi de firmitate uoluntatis diuinae, quam ex iureiurando illuſtrat. Deum nonniſi *per ſeipſum* iurare Philo etiam dixit, reſpiciens ad

uerba Gen. XXII, 16. 17. L. III, Alleg. p. 98. E. Ὁρᾷς γὰρ, ὅτι ἐ καθ' ἑτέρȣ ὀμνύει Θεὸς. ȣ̓δὲν γὰρ, ἀυτȣ͂ κρεῖττον, ἀλλὰ καθ' ἑαυτȣ͂, ὃς ἐςι πάντων ἄριςος. Idem Scriptor. L. de plantat. Noë p. 225. E. ὅρκον deſcribit: τὸ πίςεως βεβαιότατον σύμβολον, μαρτυρίαν Θεȣ͂ περιεχȣ́σης, *fidei ſignum longe firmiſſimum, coniunctum cum Dei teſtimonio.*

14. λέγων — πληθυνῶ σε) Eadem uerba in LXX. loco Gen. XXII, 17. niſi quod pro πληθυνῶ σε, ibi eſt πληθυνῶ τὸ σπέρμα σȣ. Ἦ μὴν, *certe, profecto*, eſt iurandi formula, quam adhibent optimi ſcriptores, Herodotus, Xenophon, Demoſthenes, aliique. Ἐυλογῶν ἐυλογήσω σε, hebr. כי ברך אברכך, *ualde, omnino te fortunabo.* Quamuis enim non ſemper ſit emphaſis in eiusmodi loquendi formula, in nonnullis tamen locis repetitio uerbi eiusdem amplificare omnino ſignificationem uidetur; quemadmodum μέθην μεθύειν, non modo nude *inebriari*, ſed ſubinde *uehementer inebriari*, ſignificat.

15. καὶ ȣ̔́τω — ἐπαγγελίας) *Et quum conſtans in fide permanſiſſet, conſecutus eſt tandem promiſſam felicitatem*, non tantum numeroſam poſteritatem poſt mortem, ſed etiam aeterna bona; nam haec omnino exſpectauit, Hebr. XI, 10. ſqq.

16. ἄνθρωποι — ὀμνύȣσι) *Apud maiorem ſe*, nimirum apud Deum ſummum, omnibus rebus praeſtantiorem. καὶ πάσης — ὁ ὅρκος) Conſtr: καὶ ὁ ὅρκος εἰς βεβαίωσιν (ſc. πρόσθετος ſ. προστιθέμενος) ἐςιν ἀυτοῖς πέρας πάσης ἀντιλογίας, *ut iusiurandum ad confirmationem additum*,

additum, *finiat omnes controuerſias*, uel omnia diſſidia. Καὶ, ⁊ *ut*. Ἀντιλογία, quaſi *cogitatio in contrarium*, tanquam id, quod dicitur, uerum non eſſet: adhibetur de diſceptantibus in iudiciis, ac controuertentibus. Niſi potius ἀντιλογία h. l. ſit *dubitatio*, quod contextus requirere uidetur, ut infra c. VII, 7.

17. ἐν ᾧ περισσότερον — ἐμεσίτευσεν ὅρκῳ) *Quam ob cauſſam, quum Deus excellentiſſimo modo confirmare uellet iis, ad quos promiſſio pertinet, conſilium eius eſſe immutabile, interpoſuit iusiurandum.* Ἐν ᾧ, ſc. πράγματι, i. e. διὸ, διὰ τοῦτο. Περισσότερον, pro Superlatiuo, *modo excellentiſſimo*, *grauiſſimoque*. Οἱ κληρονόμοι τῆς ἐπαγγελίας, *ad quos illa promiſſio*, *Abrahamo facta*, εὐλογῶν εὐλογήσω σε, quaſi haereditatis iure *pertinet*, quibus Deus aeque ac Abrahamo promiſit, ſe eos fortunare uelle, ſi fide imitentur Abrahamum. Poteſt uero per enallagen intelligi ipſe Abrahamus. Μεσιτεύειν, *interuenire*, et ſpeciatim *interuenire iureiurando*, *interponere iusiurandum.*

18. ἵνα διὰ — ἐλπίδος) Διὰ δύο πραγμάτων ἀμεταθέτων, *per duas res*, *quarum Deum non poenitet*, nempe promiſſum et iuramentum. Ψεύδεσθαι improprie dicitur, cuius uerbis aliquis fallitur, ideo quod ea non intelligat. Παράκλησις hic non *adhortationem* ſignificat, ſed *conſolationem*. Καταφυγόντες κρατῆσαι, i. e. πρὸς τὸ ſeu εἰς τὸ κρατῆσαι τῆς προκ. ἐλπ. niſi potius uelis πρὸς καταφεύγειν καὶ κρατῆσαι, *qui eo confugimus*, *ut firmiter teneamus ſpem nobis propoſitam*, nempe in Euangelio, et promiſſione illa, de qua antea erat ſermo. Me-

 taphora

taphora a nauigatione deſumta; nam haec ſpes ſtatim cum ancora comparatur. Dicere uidetur Apoſtolus, nobis Chriſtianis *iureiurando* aliquid a Deo promiſſum eſſe. Sed ubi extat illud iusiurandum? Reſpondeo: In exemplo Abrahami, quod nobis proponitur, ut ex eo aliquid diſcamus. Diſcimus uero ex illo, Deum, ſi aliquid uelit, ſerio illud uelle; ſi aliquid promittat, ſerio illud promittere. Iam Deus nobis Chriſtianis aliquid promiſit. Ergo ſpes noſtra tam certa eſt, ac ſi Deus promiſſionem iureiurando confirmaſſet.

19. *ἣν ὡς ἄγκυραν — καταπετάσματος*) Ἣν (ſc. ἐλπίδα, non *παράκλησιν*, ut nonnulli uolunt,) ἔχομεν ὡς ἄγκυραν τῆς ψυχῆς ἀσφαλῆ τε καὶ βεβαίαν, *cui ſpei innitimur, tanquam tutae et firmae animi ancorae.* Profani etiam *ſpem* cum *ancora* comparare ſolent. Demophilus in *ſimilitud. opuſc. myth. Galei:* τὸ αὐτό ἐςιν ἐξ ἀσθενοῦς ἀγκυρίου σκάφος ὁρμίζειν, καὶ ἐκ φαύλης γνώνης ἐλπίδα, *idem eſt nauem infirmae ancorae et ſpem animo peruerſo inniti.* Εἰσερχομένην iterum ad ἐλπίδα refertur. *Haec ſpes penetrat ueluti uelum interius, i. e. extendit ſe ad coelum.* Τὸ καταπέτασμα, פרכת, *interius uelum,* Sancto Sanctorum oppanſum, quo diſcernebatur a Sancto. Hoc loco intelligitur *coelum*, ſicut c. VIII, 2. IX, 11.

20. *ὅπου πρόδρομος — αἰῶνα*) Πρόδρομος, *praecurſor* eſt quaſi *primipilus* et auctor, infra c. XI, 10. XII, 2. qui nobis aperuit introitum in coelum. Poſt digreſſionem ſatis longam redit Apoſtolus ad propoſitum, et explicat locum Pſ. CX, 4. quem adduxerat ſupra c. V, 6. 10.

Caput

Caput VII.

1. Οὗτος γὰρ — ὑψίςȣ) *Hic enim Melchiſedecus* fuit *rex Salemi* etc. Reſpicit Apoſtolus ad Gen. XIV, 18. *Melchiſedech* nomen proprium in Phoenice, ſiue Cananea, pari forma qua Adoniſedek, Ios. X, 10. Nam interponere Iod nominibus compoſitis, mos eſt illarum gentium. *Salem* uidetur fuiſſe tota regio a Iebuſaeis, Chittaeorum affinibus occupata, uel etiam huius regionis ſedes regia, haud procul a planitie, quae antea Siddimorum uallis, deinde mare Salſum dicebatur, ubi Sodoma ac Gomorrha, Adama et Zeboim erant ſitae; quae urbs ſequenti forte tempore deleta, deſiit eſſe, aut aliud adepta eſt nomen. Niſi plane Salimorum terra, a Saulo, aſinam quaerente, peragrata, 1 Sam. IX, 4. et a Graecis dicta Σααλὶμ, intelligatur. Ἱερεὺς τȣ̃ Θεȣ̃ ὑψίςȣ. Geſſit nempe Melchiſedecus rex ſimul munus Sacerdotis, quod priſtinis gentibus erat uſitatum. ὁ συναντήσας — εὐλογήσας αὐτὸν) Gen. XIV, 17. Εὐλογεῖν eſt uerbum ſatis late patens. Noſtro loco ſignificat preces Melchiſedeci pro felicitate Abrahami factas, et gratulationem de uictis proſtratisque hoſtibus.

2. ᾧ καὶ δεκάτην — Ἀβραάμ) Δεκάτην, ſc. μοῖραν uel μοιρίαν. Ἀπὸ πάντων ſc. τῶν ἀκροθινίων, u. 4. Perſoluit autem Abrahamus decimas in honorem Dei ſummi, quem et Melchiſedecus et Abrahamus colebant, Gen. XIV, 40. Vetuſtiſſimus mos fuit omnium gentium de praeda decimam Deo dare. πρῶτον μὲν — εἰρήνης) Βασιλεὺς δικαιοσύνης, i. e. βασιλεὺς δίκαιος, *rex iuſtus.*

Βασιλεὺς εἰρήνης, *rex pacificus,* uel potius *ſalutem, incolumitatem afferens.*

3. ἀπάτωρ, ἀμήτωρ, ἀγενεαλόγητος) Syrus hic non male: *cuius nec pater, nec mater ſcripti ſunt in genealogiis.* Genus eius a Moſe non recenſetur, ac ne pater quidem aut mater; unde uideas, quantum hic diſtet a Leuiticis ſacerdotibus, qui patre debebant eſſe Aaronide, matre autem Iſraëlitide, Leuit. XVIII, 1. XXI, 14. Sic Seneca Epiſt. CVIII. quum dixiſſet duos Romanos Reges eſſe, *quorum alter patrem non habeat, alter matrem,* idipſum explicans dicit, de *Seruii*, matre dubitari; *Anci* patrem nullum dici. μήτε ἀρχὴν — ἔχων) Nempe in Moſis hiſtoria, qui alioqui de uiris magnis agens addere ſolet, quando nati, quando mortui ſint. *Carpzouius*: *Qui primus eſt atque ultimus in ſui generis ſacerdotio.* ἀφωμοιωμένος — διηνεκὲς) *Sacerdos in perpetuum*, cuius munus in ſuo genere unicum eſt, primum pariter et ultimum.

4. Θεωρεῖτε — ὁ πατριάρχης) *Animo uero perpendite, quantae dignitatis ſit ille, cui Abrahamus adeo, caput gentis noſtrae, perſoluit decimas manubiarum.* Ἀκροθίνια, *manubiae.* Apud Latinos, Ciceronis certe ac Liuii aetate uocabulum hoc ſignificabat eam praedae partem, quae Imperatori cedebat, ut illam ad ſacra uel publica opera, templa inprimis erigenda et ornanda, impenderet. Καὶ Ἀβραὰμ, *ipſe adeo Abrahamus.* Ὁ πατριάρχης, ראש אבות *caput gentis Iüdaicae ac patrum.* Πατριὰ apud LXX. et *tribum* et *familiam* notat.

5. καὶ

5. καὶ οἱ μὲν — ἀδελφοὺς αὐτῶν) *Ex poſteris Leui ſacerdotium accipientes*, i. e. Sacerdotes ex Leui et Aaronis poſteritate oriundi. Ἐντολὴν ἔχουσιν, *ius hoc habent*, משפט. Ἀποδεκατοῦν τὸν λαὸν, *a popularibus ſuis decimas exigendi*. Κατὰ τὸν νόμον *ſecundum normam a Deo praeſcriptam.* καίπερ — Ἀβραάμ) Ex lumbis exire dicuntur Hebraeis, qui ex alicuius ſemine naſcuntur, Gen. XXXV, 11. Exod. I, 5. etc.

6. ὁ δὲ — εὐλόγηκε) Cuius genus neque a Leui, neque ab Abrahamo deducitur, i. e. Melchiſedecus, is decimas exegit ab *Abrahamo*, et bona apprecatus eſt ei, qui promiſſiones acceperat, (Abrahamo nempe.) Quantus igitur debet haberi Melchiſedecus, qui bona poterat apprecari ei, cui Deus ipſe ea promiſerat!

7. χωρὶς — εὐλογεῖται) χωρὶς πάσης ἀντιλογίας, *ſine omni dubio; per ſe intelligitur*; αὐτόδηλον eſt. Τὸ ἔλαττον ὑπὸ τοῦ κρείττονος, Graecismus neutrius generis, pro: οἱ ἐλάττονες ὑπὸ τῶν κρειττόνων. Verbum εὐλογεῖν hoc loco eſt, *efficaciter, nomine et auctoritate Dei fauſta atque felicia apprecari.* Sic Moſes Iudaico populo bona apprecatus eſt; ſic etiam parentes liberis, doctores diſcipulis bona apprecantur.

8. καὶ ὧδε — ὅτι ζῇ) *Et hic quidem*, in lege Leuitica, *decimas ſumunt*, *qui moriuntur*, ac plures habent in ſuo munere ſucceſſores; *illic autem*, in loco Geneſeos, *is decimat*, *cuius uitae tantum fit mentio*, ſacerdotii ſui primus et ultimus. Ὧδε μὲν, *hic quidem*, opponitur τῷ ἐκεῖ δὲ, *illic autem*, ne repetendum eſſet ex 5. οἱ ἐκ

τῶν

τῶν υἱῶν Λευΐ τὴν ἱερατείαν λαμβάνοντες, et ex u. 6. ὁ μὴ γενεαλογούμενος ἐξ αὐτῶν.

9. καὶ ὡς ἔπος — δεδεκάτωται) *Et, ut ita dicam, in perſona Abrahami ipſe Leui, cuius poſteri decimas accipiunt, dedit decimas.* Audacior uidebatur locutio; ideo Apoſtolus adiicit aliquod μείλιγμα. ὡς ἔπος εἰπεῖν. Vſitata optimis ſcriptoribus dictio.

10. ἔτι γὰρ — ὁ Μελχισεδέκ) Phraſis ἐν τῇ ὀσφύϊ εἶναι, ſignificat, Leuin, et uniuerſam adeo tribum Leuiticam ſacerdotalem non ἐνεργείᾳ, ſed δυνάμει fuiſſe in Abrahami et patrum ſuorum lumbis.

11. εἰ μὲν οὖν — Ἀαρὼν λέγεσθαι;) *Iam ſi per Leuiticum ſacerdotium expiatio hominum plenarie perficeretur, (populus enim ei* Dauidis adhuc aetate *ui legis ſubiectus erat* etc.) Τελείωσις fit per Sacerdotium, i. e. Sacerdotium efficit id, quod efficere debet, uere expiat, uere tranquillat, uere ſanctos et pios reddit homines. Hoc autem Sacerdotium Leuiticum efficere non poterat. Ὁ λαὸς — νενομοθέτητο, *populus legem habebat de ſacerdotio Leuitico,* i. e. ui legis ſubiectus erat ſacerdotio, tota ciuitas Iudaica eo, (Sacerdotio) nitebatur, nec ſine eo exiſtere poterat. Si igitur Sacerdotium Leuiticum illud efficere potuiſſet, quid eſſet amplius opus, ut alius ſacerdos, ſimilis Melchiſedeco excitaretur, de quo non dicatur, illum ſimilem eſſe Aaroni? Vrget ſcriptor uerba Pſalmi: κατὰ τὴν τάξιν μελχισεδὲκ, ut euincat promitti ſacerdotem non Leuiticum. Ἀνίστασθαι dicitur, qui munus aliquod publicum orditur, ut Exod. I, 8. Λέγεσθαι, nempe

nempe in Pſalmo. Cur ille uenturus Sacerdos ibi dicitur fore inſtar Melchiſedeci, et non inſtar Aaronis?

12. μετατιθεμένης — γίνεται) *Tranſlato enim ſacerdotio* in aliquem non Aaronidem, quod futurum praedicit Pſalmus, *neceſſario etiam lex* de Sacerdotio *auctoritatem ſuam amittit.* Νόμου ſc. ἱερατικοῦ, de quo ſupra egerat. Iudaei uolunt, legem nulla in parte mutatum iri. At ex Pſalmo apparet, mutatum iri, et quidem in eximia eius parte, nempe de ſacerdotio; neque enim ſtante lege, ſacerdos aliquis eſſe potuit, non Aaronides. Haec mutatio Sacerdotii erat in eo, quod Meſſias factus ſit Sacerdos, non Leuiticus, ſed plane alius. Μετάθεσις, *transmutatio, abolitio.*

13. ἐφ᾽ ὃν — τῷ θυσιαστηρίῳ) Illud γὰρ eo pertinet, ut, praeſtructis, quae oportebat, iam oſtendat, ſenſum Pſalmi illius omnibus partibus in Ieſum Nazarenum competere. Ἐφ᾽ ὃν, *de quo*, in quem iſta dicta competunt. Μετέχειν φυλῆς, *eſſe de tribu.* Cf. c. II, 14. Ἀφ᾽ ἧς οὐδεὶς προσέσχηκε τῷ θυσιαστηρίῳ, *ex qua nemo operam dedit altari.* Προσέχειν, *animum attendere;* hinc per meton. *curare, operam dare.* Sic προσέχειν πολέμῳ, πράξει, ἔργοις, frequentia apud Graecos. Quidam Codices προσέσχε habent; alii προσέστηκε τῷ θυσιαστηρίῳ, *appropinquauit altari,* ſed eodem utrinque ſenſu.

14. πρόδηλον — ἐλάλησε) Ἀνατέταλκεν, *ortus eſt.* Reſpicitur ad locos V. T. ubi Meſſias צמח, *germen*, (quod LXX. reddiderunt ἀνατολὴν,) uocatur. Vide Zachar.

III,

III, 8. VI, 12. et Ieſ. LX, 1. Εἰς ἥν, *de qua* ut modo ἐφ' ὅν, com. 13. Moſes nihil dixerat, ſacerdotem eſſe eligendum e tribu Iuda. Sequitur ergo ex Pſalmo, aliam legem legi Moſis ſubſtitutum iri. Λαλεῖν interdum etiam eſt *promittere*.

15. 16. *καὶ περισσότερον — ζωῆς ἀκαταλύτου*) *Et hoc ipſum* (quod dixi de legis mutatione,) *amplius etiam inde liquet, quod talis promittitur Sacerdos alius, Melchiſedeco ſimilis, qui non ſit conſtitutus, ui legis, quae ad homines mortales, ſed quae ad immortalem pertineat.* Nunc etiam illa uerba Pſalmi urget Apoſtolus, in quibus ille promiſſus ſacerdos dicitur εἰς τὸν αἰῶνα fore ſacerdos. Cf. u. 17. Περισσότερον ἔτι κατάδηλόν ἐστι. Rabbini dicerent ויותר ברור. Ἐι, *quia, quod,* ut hebr. אם, כי. Οὐ κατὰ νόμον ἐντολῆς σαρκικῆς, uel ut alii legunt σαρκινῆς, *non ui legis, hominibus mortalis datae.* Κατὰ, *per, ui.* Ἐντολὴ σαρκικὴ, *praeceptum, inſtitutum, quod hominibus mortalibus conuenit,* quod tantum ad tempus durat. Nam σάρξ ſaepe dicitur quicquid eſt *caducum.* Hoc praeſcriptum temporaneum erat, quod lex Moſis conſtituit aliquem ſacerdotem ad dies uitae. Νόμος ἐντολῆς eſt lex, quae conſtat praeſcripto. Κατὰ δύναμιν ζωῆς ἀκαταλύτου, *propter uim uitae immortalis,* quia ſit immortalis is, qui conſtituitur Sacerdos. Senſus igitur eſt: Promittitur in Pſalmo ſacerdos, qui non eſſet ex lege, quae conſtat ex praeſcripto ad dies uitae durante, ſed qui haberet uim uiuendi in aeternum. Is eſt Chriſtus, qui habet hanc uim, ut in aeternum uiuere poſſit.

17. Μαρ-

17. Μαρτυρεῖ — Μελχισεδὲκ) Μαρτυρεῖ γὰρ, Dauid nempe, uel Spiritus S. per Dauidem. Neruus probandi latet in uerbis εἰς τὸν αἰῶνα: nam demonſtrandum erat, Ieſum eſſe ἱερέα κατὰ δύναμιν ζωῆς ἀκαταλύτȣ, i. e. ἱερέα αἰώνιον. Premit illam uocem לְעוֹלָם, quae alibi quidem longum tempus ſignificat, at hic aeternitatem: Ὅτι hic eſt recitantis.

18. 19. ἀθέτησις — ἐγγίζομεν τῷ Θεῷ) *Itaque* (ui horum uerborum) *lex illa prior aboletur*, i. e. haec uerba declarant, priorem illam legem abrogatum iri, *quia erat imperfecta et inutilis; (nam obſeruatione rituum illorum legalium nemo uere expiari potuit,) contra uero promittitur melioris ſpei uel felicitatis auctor, quo mediante accedere ad Deum poſſumus.* Ἀθέτησις γίνεται, *aboletur, abrogatur.* Ἀθέτησις opponitur τῇ ἐπεισαγωγῇ u. 19. uerbis ȣ̓δὲν γὰρ ἐτελείωσεν ὁ νόμος parentheſi incluſis; nam ἡ τινὸς ἀφαίρεσις, πρόσθεσις ἐςὶ ἑτέρȣ, ait Philo princip. libri de ſacrif. Abel. et Caini. Τελειȣ̃ν *expiare, ſanctos reddere homines, tranquillare.* In nullo horum lex Moſaica praeſtitit, quod debuit praeſtare. Προαγȣ̃σα ἐντολὴ, *lex cerimonialis*, ac Sacerdotium Leuiticum, quod antehac ualuerat. Ἀσθενὲς, *imperfectum*. Hoc, ut et ſequens neutrum ἀνωφελὲς, ſubſtantiue ſumitur. Fuit autem lex Moſis infirma et inutilis, quia non poterat recte expiare, non ſanctum reddere, non tranquillare animum. Οὐδὲν dici genere Neutro pro ȣ̓δένα ἄνθρωπον, Theophylactus ad h. l. monet. Ἐπεισαγωγὴ, ſc. γίνεται, inducitur praeterea, nempe uerbis Pſalmi, i. e. *promittitur*, ut c. I, 6. ὅταν εἰσαγάγῃ etc. Ἐλπὶς h. l. eſt

eſt *auctor ſpei*, uel felicitatis, ut 1 Tim. I, 1. Col. I, 27. Ἐγγίζειν τῷ θεῷ, *accedere ad Deum* eſt, eum pie colere, eiusque fauore beneuolentiaque frui. Eſt uox proprie ſacerdotalis.

20. 21. 22. καὶ καθ' ὅσον — ἔγγυος Ἰησοῦς) *Atque uti hic non ſine iuramento* conſtitutus eſt ſacerdos: (*nam illi quidem*, Leuitae, *ſine iureiurando facti ſunt ſacerdotes*; *hic uero*, Ieſus, *cum iureiurando factus eſt*, *per eum, qui dixit ei: iurat dominus* etc.) *ita etiam eſt mediator praeſtantioris foederis.* Καθ' ὅσον h. l. ualet *ut*, *uti*; et κατὰ τοσοῦτον, *ita*, uel illud *quatenus* et hoc *eatenus*. Οὐ χωρὶς ὁρκωμοσίας, ſc. γέγονε ἱερεύς. Ὁρκωμόσια in Neutro plurali dixit Plato; quae uox explicatur per θύματα, ἐφ' ὧν οἱ ὅρκοι γίνονται, unde Heſychius in Lexicon uerba transtulit. Gloſſatores autem τὸ ὁρκωμόσιον et τὴν ὁρκωμοσίαν promiſcue pro *iureiurando* adhiberi, dicunt. Deſcendit ab ὅρκος et ὀμόσαι. Οἱ μὲν, nempe Sacerdotes Leuitici. Εἰσὶν ἱερεῖς γεγονότες, pro γεγόνασι, eodem modo, quo τετυπότες εἰσὶ, ἀπολελοιπότες εἰσὶ, πεπτωκότες εἰσὶ, atque alia. Ὁ δὲ, nempe Chriſtus, in Pſalmo praedictus, ſacerdos conſtitutus eſt. Κρείττονος διαθήκης ἔγγυος, *melioris religionis ſponſor.* De uoce διαθήκης lege quae annotauimus ad titulum horum librorum: ἡ καινὴ διαθήκη. Noſtro loco praecipue ad promiſſiones et bona huius nouae religionis reſpicitur. Ἔγγυος, *ſponſor, promiſſor.* Vetus Gloſſarium: ἐγγυῶ, *ſpondeo*, ἐγγύη, *uadimonium*, *fideiuſſio*; ἔγγυος, ἐγγυητὴς, *ſponſor, fideiuſſor.* Κρεῖττον Apoſtolus infra c. XI, 16. uertit ἐπουράνιον, quae ſignificatio etiam hic

hic locum habere poteſt; Chriſtus enim bonorum coeleſtium ſponſor nobis eſt.

23. καὶ οἱ μὲν — παραμένειν) Ἱερεῖς, i. e. ἀρχιερεῖς, *Pontifices Maximi*, quorum ſupra ſeptuaginta fuerunt ab Aarone ad tempus excidii. Non poterant permanere in Sacerdotio, morte id prohibente.

24. ὁ δὲ — τὴν ἱερωσύνην) *Non transmittit Sacerdotium.* Leuiticorum ſacerdotum munus παρέβαινε, *transibat* a deceſſore ad ſucceſſorem; hic uero Sacerdos manet in perpetuum, nec finire olim uitam poteſt. Sacerdotium eius primum eſt in ſuo genere, et item ultimum. Hactenus autem aeternus ſacerdos dicitur Chriſtus, quatenus nunc, poſtquam in coelum abiit, nobis ſalutifer eſt. Hoc ſtatim u. 25. aliis uerbis repetitur.

25. ὅθεν — ὑπὲρ αὐτῶν) *Vnde et perpetuam ſalutem afferre poteſt iis, qui per eum, fauorem Dei conſequi cupiunt, quia ſemper uiuit, et pro iis intercedit.* Ex eo, quod Chriſtus, in aeternum uiuens, aeternus eſt ſacerdos, concludit Apoſtolus, eum in aeternum poſſe ſalutiferum eſſe et euergetam iis, qui Deum per ipſum adeant. Repetit hoc ſic: nam ideo uiuit in perpetuum, ut horum hominum cauſſa medium ſe interponat, εἰς τὸ ἐντυγχάνειν ὑπὲρ αὐτῶν. Per indolem uero et uſum linguae is dicitur ἐντυγχάνειν τινὶ, qui praeſens, abſens, ulla de cauſſa cum altero agit et tractat aliquid; et quot de cauſſis, quot item modis cum altero agit, tot ſignificationibus uariatur uis huius uerbi, adeoque de deprecante, commendante, ſe alterius cauſſa interponente, accuſante,

defendente, pacifcente dicitur. Iam autem, quum Apoſtolus hic et Rom. VIII, 34. hanc Chriſti ἔντευξιν referat ad illud tempus, quo is Deo dexter ſedet; non ad illud, quo his in terris humilis uixit, facile intelligitur, hoc deſcribi: Chriſtum regnantem adhuc eſſe et manere cauſſam ſalutis noſtrae et datorem, et qui ſalutem quaerant, hos propter hunc et per hunc eam certo accipere. Vid. *D. Sam. Fr. Nath. Mori diſſertatt. theolog. et philolog.* p. 298. ſeq. Εἰς τὸ παντελὲς, *omnino, prorſus;* uel idem eſt, quod comm. 3. εἰς τὸ διηνεκὲς. Chryſoſtomus et Theophylactus: *in praeſenti et futura uita.* Προσέρχεσθαι τῷ θεῷ, *accedere ad Deum,* i. e. quaerere eius fauorem et beneuolentiam.

26. τοιοῦτος γὰρ — οὐρανῶν γενόμενος) Ἔπρεπεν, i. e. conueniebat, talem nobis pontificem dari; *neceſſarius nobis erat talis Pontifex M.* Ὅσιος, *pius.* Ἄκακος, *remotus ab omni re mala.* Ἀμίαντος, qui non tantum pollutus non fuerit iſtis contaminationibus externis, de quibus agitur Leuit. XXII, ſed nec ullo uitio. Κεχωρισμένος ἀπὸ τῶν ἁμαρτωλῶν, *ſeparatus, ergo diuerſus a peccatoribus, omnis peccati expers.* Ὑψηλότερος τῶν οὐρανῶν γενόμενος, ſupra aërem et aetheream regionem poſitus, ergo apud Deum. Deſcribitur maieſtas ſumma et imperium Chriſti. Cf. infra c. VIII, 1. et Eph. IV, 10.

27. ὃς οὐκ ἔχει — τοῦ λαοῦ) Καθ' ἡμέραν hic uidetur eſſe *ſaepiſſime,* quoties res fert. Neque enim tantum in ſacro anniuerſario, ſed et quoties aut ſummus ſacerdos conſcius ſibi eſſet ſubreptionis alicuius, aut alius quiuis,

quiuis, offerebantur uictimae περὶ ἁμαρτίας. Sic et *Philo* lib. de ſpecial. leg. p. 797. E. ait: Ἀρχιερεὺς κατὰ τοὺς νόμους εὐχὰς δὲ καὶ θυσίας τελῶν καθ᾽ ἑκάστην ἡμέραν. Et in lib. de uictim. p. 836. et ſeq. multa fatur de ſacrificiis καθ᾽ ἑκάστην ἡμέραν. Facit autem ad noſtram tranquillitatem, quod Pontifex noſter non debuit pro ſe ſacrificium offerre; nam ex eo diſcimus, eum omnia noſtri cauſſa et commodo noſtro feciſſe atque tuliſſe. τοῦτο γὰρ — ἀνενέγκας) Ἑαυτὸν ἀνενέγκας, *quum ſe ipſum morti obtulit*, nempe pro peccatis humani generis; pro ſe ipſo enim offerre opus non habuit, quia peccati plane erat expers, u. 26. 27.

28. ὁ νόμος γὰρ — τετελειωμένον) *Lex enim* cerimonialis *Pontifices maximos ſiſtit homines, qui et ipſi peccant*, et aliorum peccata expiare non poſſunt; *ſed promiſſio iureiurando confirmata, poſt legem data, Pontificem Maximum conſtituit Filium, cuius plena expiatio in aeternum ualet.* Ἔχοντες ἀσθένειαν, qui infirmi ſunt, uitioſi. Ὁ λόγος τῆς ὁρκωμοσίας, declaratio iureiurando firmata. Intelligitur declaratio Pſ. CX. de ſacerdote Meſſia. Dicitur autem haec declaratio facta eſſe μετὰ τὸν νόμον. Declarauit nempe Deus hoc tempore Dauidis, qui diu poſt legem uixit. Itaque hoc iusiurandum abrogat legem Moſis. In uoce τετελειωμένος reſpicitur ad Ἱερεῖον τελειώσεως, *uictimam perfectionis et conſecrationis*, ut Philo eam nominat L. III. de uita Moſis p. 676. A. In antecedentibus, de ſacrificiis Pontificum pro ſe ipſis locutus, offerre eos arietem dixerat, εἰς τὴν τῶν ἱερωμένων διὰ καθάρσεως ἁγνευτικῆς παντέλειαν, ὃν ἐτύμως τελειώσεως

λειώσεως ἐκάλεσεν, *ad abſolutam omnis integritatis conſummationem, quam apte Perfectionis appellauit Moſes.* Poſſumus etiam τετελειωμένον interpretari ſimpliciter *perfectum*, i. e. ſanctum et peccati expertem.

Caput VIII.

1. Κεφάλαιον — ἐν τοῖς οὐρανοῖς) *Caput autem rei eſt, nos talem habere Pontificem Maximum, qui conſidet ad dextram throni diuini in ſummo coelo.* Κεφάλαιον, ſaepe eſt *id, quod in aliqua re excellit.* Chryſoſtomus: Κεφάλαιον ἀεὶ τὸ μέγιστον λέγεται, *caput ſemper dicitur, id quod eſt maximum.* Hoc loco ſignificatur praecipua pars in tota hac tractatione de Chriſto, aeterno ſacerdote. Θρόνος τῆς μεγαλωσύνης, כסא כבוד, ſignificat *ipſam Dei maieſtatem.* Vid. ſupra c. I, 3.

2. τῶν ἁγίων — ἄνθρωπος) *Qui ſacerdotis munere fungitur in Sancto Sanctorum atque tabernaculo uero, quod fecit Deus, non homo,* i. e. *in coelo.* Λειτουργὸς eſt *publicus miniſter*; ac magiſtratuum officia, ſacra et priuata, λειτουργίαι uocantur. Inprimis ἡ προσφορὰ ſ. *ſacrificium* dicebatur uulgo ἱερουργία et λειτουργία. Λειτουργὸς itaque h. l. eſt *Sacerdos.* Ἅγια, *Sanctum Sanctorum.* Et quidem ἅγια ἁγίων ἀληθινὰ, ſ. οὐράνια opponuntur τοῖς ἁγίοις κοσμικοῖς, ſicut ſtatim σκηνὴ ἀληθινὴ tacite opponitur τῇ σκηνῇ πρώτῃ, c. IX. 1. Dicitur autem coelum, in quod Chriſtus ingreſſus eſt, *tentorium uerum,* quia non eſt tantummodo imitatio et adumbratio, ſicuti illud Moſaicum. Hoc uerum tentorium, coelum, Deus ipſe fecit; illud Moſaicum fabricatum eſt ab hominibus,

minibus, opificibus. Πήγνυσθαι proprie de tentoriis dicitur, quae clauis attinebantur, ſed per translationem etiam de uniuerſo uſurpatur. Chriſtus munere Pontificis fungitur in coelo, i. e. auctor felicitatis noſtrae eſt in aeternum.

3. πᾶς γὰρ — προσενέγκῃ) Oſtendit, cur dixerit λειτουργὸς, quia talis eſt omnis ſacerdos ſummus. Neceſſe eſt igitur, Chriſtus, quem Pſalmus ſacerdotem uocat, et quidem eximium ſupra Aaronidas, aliud offerat. Id quid ſit, dicet infra c. IX, 12. Procurat nempe Chriſtus etiam nunc, in coelo, ſalutem noſtram. Fructibus mortis eius ſemper fruimur.

4. 5. εἰ μὲν γὰρ — τῶν ἐπουρανίων) Dixerat Apoſtolus comm. 2. ἔχομεν ἀρχιερέα ſeu λειτουργὸν οὐράνιον. Vtramque inde notionem Apoſtolus euoluit. Nam comm. 3. illuſtrat uocabulum λειτουργὸς, eiusque ait eſſe munus τὸ προσφέρειν. Commate 4. alterum οὐράνιος, explicat, et quidem ab indirecto. Poſt uerba εἰ μὲν γὰρ ἦν ſupple ἱερεὺς, et per ἱερέα intellige ἀρχιερέα μέγαν. Senſus: *Quodſi enim* (Chriſtus) *eſſet* (Pontifex M.) *in his terris, plane non eſſet Sacerdos maximus*, nempe non eſſet eiusmodi Sacerdos, qualis in Pſalmo deſcribitur, *quia Sacerdotes, qui ex praeſcripto legis ſacrificia offerunt, tales ſunt, qui inſeruiunt figurae et umbrae coeli.* In his terris, in templo Hieroſolymitano, non poteſt Ieſus eſſe ſacerdos; alii enim ex lege conſtituti ſunt. Eo tempore, quo haec epiſtola eſt ſcripta, omnis cultus Leuiticus adhuc floruit. Τὰ ἐπουράνια h. l. eſt ipſum *coelum*, ut Eph. I, 20. Ὑπόδειγμα καὶ σκιὰ τῶν ἐπουρανίων,

effigies et umbra, i. e. *effigies adumbrata coeli.* Miniſtrant, λατρεύουσι *umbrae,* i. e. miniſtri ſunt in effigie adumbrata coeli, nempe in templo Hieroſolymitano, quod eſt effigies adumbrata coeli. Ὑπόδειγμα explicatur per uocabulum ſequens σκιᾷ. Philo: παράδειγμα, μίμημα, τύπος. Hebr. תבנית. Theophylactus: ὑποδείγματα, τουτέστι ἀμυδρὰ δείγματα, *obſcurae delineationes*, ut ἀμυδρὰ γράμματα, *litterae uetuſtate exoletae et ſubobſcurae.* καθὼς — ἐν τῷ ὄρει) χρηματίζεσθαι, *diuinitus admoneri.* Ita etiam apud Plutarchum de def. Oracul. et in N. T. ſaepius. Locus eſt Exod. XXV, 40. ubi dicitur, Moſi exemplar monſtratum eſſe a Deo. Hoc non ita intelligendum eſt, ac ſi Moſi exemplar ob oculos poſitum fuiſſet; ſed *monſtrare*, eſt *uerbis monſtrare.* Iudaei autem putabant, Moſen omnia fabricaſſe ad exemplar ob oculos poſitum, ita ut totum tabernaculum fuerit effigies adumbrata coeli. *R. Bechai* dixit, Moſen uidiſſe res intellectuales atque ſpirituales. Vid. *Wolf.* in Curis ad h. l. *Philo*, poſtquam Lib. III. Allegor. p. 80. A. dixerat, Deum cognoſci ex hoc uniuerſo, uelut διὰ σκιᾶς, paullo poſt ita pergit: Μωσῆς μὲν γὰρ τὰ ἀρχέτυπα τεχνιτεύει, Βεσελεὴλ δὲ, τὰ τούτων μιμήματα etc. Hoc uult Apoſtolus: Omnia, quae in templo tanquam in umbra repraeſentantur, ea in coelo ſunt reuera. In illo tabernaculo ſanctum ſanctorum repraeſentat thronum Dei; ſed coelum reuera ſedes Dei eſt, etc.

6. νυνὶ δὲ — νενομοθέτηται) Ante διαφορωτέρας ſupple τοσούτῳ. Τυγχάνειν, *nanciſci.* Κρείττονος διαθήκης μεσίτης eſt idem, qui c. VII, 22. ἔγγυος κρ. διαθ.

διαϑ. uocatur. Pro τέϑηται maluit dicere νενομοϑέτηται, ut oſtenderet, pactum hoc ſimul et legem eſſe. Ἐπὶ uero cum Datiuo h. l. ut ſaepe apud elegantiores Graecos ſignificat contractus partem. Itaque ἐπὶ κρείττοσιν ἐπαγγελίαις eſt: *ita ut praeſtantiora promiſſa, praeſtantiores conditiones contineat.* Promiſſa eſt nobis hoc nouo foedere, uel hac noua religione remiſſio peccatorum certiſſima, et quidem in perpetuum; requiritur a nobis maior uitae ſanctitas.

7. εἰ γὰρ — τόπος) Ἡ πρώτη, i. e. προτέρα ἐκείνη, ſc. διαϑήκη, *Religio.* Ἄμεμπτος, *perfecta.* Chryſoſtomus: εἰ οὐδὲν εἶχεν ἐλλιπὲς, εἰ ἀμέμπτους ἐποίει. Senſus eſt: Si uetus illa conſtitutio Moſaica homines uere emendare, eorumque animos tranquillare potuiſſet, non opus fuiſſet nouo foedere, noua religione.

8. μεμφόμενος — διαϑήκην καινὴν) Αὐτοῖς non refertur ad λέγει, ſed ad μεμφόμενος. Αὐτοῖς ſc. τοῖς ὑπὸ τῆς πρώτης διαϑήκης οὖσιν. Iterum Chryſoſtomus recte: οὐκ εἶπε, μεμφόμενος δὲ αὐτῇ, ἀλλὰ, μεμφόμενος δὲ αὐτοῖς, λέγει, non legem ſed perſonas reprehendens. Declarat, illos non ſeruaſſe leges. Verba Ieremiae c. XXXI, 31 - 34. Apoſtolus, memoria partim adiutus, partim Alexandrina de interpretatione adducit, nonnullis tamen uocabulis mutatis, usque ad comma 12. Ἔρχονται, באו, ſono eſt praeſens, ſenſu ſaepe futurum. Καὶ συντελέσω, i. e. *quum efficiam*, locutione frequenti Hebraeis. Ἐπὶ, את *cum*, uel *erga*. *Pangam nouum foedus cum gente Iſraelitica et gente Iudaica;* noua ratione efficiam, ut mihi obſequium praeſtent, meque pie colant

 Iſraelitae.

Iſraelitae. Senſus quidem apertior huius et aliorum ſimilium locorum reſpicit tempus illud, quo Iudaei prope omnes, et ex decem tribubus, qui uellent, reſtituti in patrias ſedes, cultum Dei reſtituerant, qui nulla poſtea idololatria corruptus fuit, quod ante ſaepe euenerat. Sed uerba in Chriſti tempora quadrant exactius; per hunc enim uere antiqua religionis forma non eſt renouata, ſed facta plane noua, et quidem non diuturna, ſed plane aeterna. *Iudae* autem et *Iſraelis* nomina ad Chriſti eccleſiam referuntur, quia haec nunc eſt populus Dei meliori iure, quam illi fuere.

9. οὐ κατὰ — Αἰγύπτου) *Non ſimile foederi, quod feci cum maioribus eorum* etc. Κατὰ ſimilitudinem ſignificat. Ἐν ἡμέρᾳ, *circa illud tempus. Quum eos manu prehenſos ex Aegypto ducerem.* Nam ſolent, qui captiuum carcere educunt, *eius manum prehendere*, quo ipſo auxilium indicatur. Ἐξαγαγεῖν, i. e. εἰς τὸ ἐξαγαγεῖν. Οὐκ ἐνέμειναν ἐν τῇ διαθήκῃ μου, i. e. *non conſtanter obſeruarunt mea religionis praecepta*; nam διαθήκη nunc praecepta religionis, nunc promiſſiones, nunc totam religionem ſignificat. Ἠμέλησα αὐτῶν, *neglexi eos*, non exhibui illis maiora beneficia; in Hebraico contextu: בעלתי בם, *faſtidiui eos.* Nam uerbum בעל quoties cum ב conſtruitur, turpitudinem ſignificare, et idem eſſe quod בחלתי, i. e. קצתי, *neglexi, faſtidiui*, ſeu ἠμέλησα, patet ex Ierem. III, 14.

10. ὅτι αὕτη — ἐπιγράψω αὐτούς) Ὅτι, כי, particula recitantis, *ſcilicet.* Διδοὺς, ſupple δώσω, ut LXX. habent. Διδοὺς νόμους — ἐπιγράφω αὐτοὺς, i. e. *efficiam, ut prae-*

praecepta mea bene intelligant, et mente teneant. Locutione ἐπιγράφειν τι ἐπὶ καρδίαν utitur Philo Lib. de opif. mund. p. 17. D. ἄνθρωποι γραψάμενοι ταῖς ἑαυτῶν ψυχαῖς. *Cicero* Acad. diſp. 3. 1. *ille in animo ſuas res inſculptas habebat.* καὶ ἔσομαι — λαὸν) *Et ero ipſis Deus,* beneficiis eos ornabo; *et ipſi mihi erunt populus,* pie me colent.

11. καὶ οὐ μὴ — γνῶθι τὸν κύριον) Οὐ μὴ διδάξωσιν, in potentiali, i. e. *non opus erit, ut doceant.* Pro τὸν πλησίον alii rectius legunt τὸν πολίτην. Non amplius opus erit, ut unus alterum ſubinde moneat, Iouam ſolum eſſe uerum Deum, nec alios Deos colendos. ὅτι πάντες — μεγάλου αὐτῶν) i. e. *omnes, ſine exceptione. Magni* et *parui* nempe ſunt pueri et ſenes, in omnibus fere linguis. Tritum praeterea ſermone prouerbium eſt penes ſcriptores, μικρὰ καὶ μεγάλα, quando τὰ πάντα innuunt.

12. ὅτι ἵλεως — μνησθῶ ἔτι) Ἀδικία, ἁμάρτημα, ἀνομία, cuiuscumque generis peccata notat. Ἵλεως εἶναι *poenas exigere uolle criminum.* Sic etiam *non meminiſſe peccatorum* eſt, ea *condonare.* E toto contextu loci Ierem. XXXI, 31. ſq. perſpicere licet, promitti Iudaeis poſt reditum e Babylonico exilio maiorem religionis notitiam, atque feliciora tempora. Hoc euentum habuit, *primo,* dum Iudaei reuerſi in patriam non amplius delapſi ſunt in idololatriam, ſed in cultu ueri Dei perſtiterunt; *deinde* perfectiori modo tempore Chriſti, quo cultus ueri Dei per omnem terrarum orbem ſparſus, et per Meſſiam peccatorum expiatio facta eſt.

 13. ἐν

13. ἐν τῷ λέγειν — ἀφανισμοῦ) Παλαιοῦσθαι eſt *ueteraſcere*, deinde *antiquare*, inutile reddere, ut ſunt ſenes decrepiti, a quibus haec metaphora eſt ducta. Hic uero rectius uertitur: *de eo tanquam antiquato loqui.* Ἀφανισμὸς notat *diſceſſum*, ſaepe *interitum* ac *internecionem*. Senſus igitur eſt: *Dum* (Propheta) *nouum foedus promittit, primum illud pro antiquato declarat; quicquid enim ſeneſcit, id fini et interitui propinquum eſt.*

Caput IX.

1. Εἶχε — κοσμικὸν) *Habuit igitur primum etiam foedus leges de cultu diuino, et ſanctum terreſtre.* Inſtituit Apoſtolus comparationem inter munus Aaronis et Ieſu Chriſti, ad tollendum praeiudicium eorum, quibus ſplendidus apparatus Aaronicae λειτουργίας oculos praeſtringebat, ut illam aegerrime dimitterent. Vox σκηνὴ recte omittitur; deeſt enim in Codicibus, Verſionibus et Patribus diuerſarum recenſionum, et poſt ἡ πρώτη potius ſupplendum eſt διαθήκη ex antecedentibus. Δικαιώματα λατρείας, conſtitutiones *ad cultum Dei publicum pertinentes.* Τὰ δικαιώματα, quicquid ἐδικαίωσεν ὁ Θεὸς, *rectum Deus eſſe uoluit, leges, praecepta, conſtitutiones Dei*, cuiuscunque generis. Ita LXX. hebraicas uoces מצות, משפטים et חקים uerterunt. Ἅγιον κοσμικὸν, *ſanctuarium mundanum*, oppoſitum ſanctuario coeleſti, uel coelo, quod eſt ſancta ſedes Dei. De tabernaculo loquitur Moſaico, priore illo, quod Philo p. 665. nominat ἱερὸν φορητὸν, LXX. σκηνὴν τοῦ μαρτυρίου, in theſauris templi poſtea aſſeruato.

2. σκηνὴ

2. σκηνὴ — ἡ πρώτη) *Nam ſtructum erat tabernaculum anterius, in quo erat candelabrum, et menſa, et panes ſpectando propoſiti, quod* (tabernaculum) *dicitur ſanctum.* Σκηνὴ, i. e. מִשְׁכָּן, ſaepe uocatur totum illud tabernaculum, ſiue *tentorium* potius, cuius erant duae potiſſimae partes, ſed quae et ipſae recte σκηναὶ dicuntur, quia habebant quaeque ſuum uelut tectum. Igitur σκηνὴ πρώτη h. l. eſt προτέρα, ſeu anterior pars, cui in templo reſpondet locus, quem Philo πρόναον nominat, הֵיכָל. Δευτέραν autem uocat eam, quae ob maiorem ſanctimoniam uocabatur ἅγια ἁγίων, cui in templo reſpondebat דְבִיר, locus oraculi. ἐν ᾗ ἥτε λυχνία) מְנוֹרָה, *candelabrum.* Exod. XXV, 31 — 39. XXXVIII, 17 — 24. καὶ ἡ τράπεζα — ἄρτων) *Menſa,* שֻׁלְחָן, et panes duodecim in ea poſiti. Ἡ πρόθεσις τῶν ἄρτων, pro οἱ προτεθέντες ἄρτοι, locutione frequente et Hebreais et Graecis, ſunt לַחְמֵי פָּנִים Exod. XXV, 30. ita dicti, quia in conſpectu erant ſemper ſacerdotibus. ἥτις λέγεται ἅγια) Ἥτις, ſc. σκηνὴ ἡ πρώτη. Deinde non ἁγία ſcribendum, ſed ἅγια, ut ex ſequentibus apparet.

3. μετὰ — ἅγια ἁγίων) Καταπέτασμα, פָּרֹכֶת proprie uocabatur uelum Sanctiſſimo oppanſum; κάλυμμα, מָסָךְ autem, obuerſum Sancto, quibus alii tertium, τῆς αὐλῆς adiiciunt. Philo L. III. de uita Moſ. p. 669. B. τὸ μὲν ἔνδον καλεῖται, Καταπέτασμα, τὸ δ᾽ ἐκτὸς προσαγορεύεται Κάλυμμα. Sed inualuit, ut utrumque aulaeum καταπέτασμα diceretur. Ἅγια ἁγίων, קֹדֶשׁ הַקֳּדָשִׁים, Exod. XXVI, 33. *Locus ſanctiſſimus.* Nam comparatiuos aut ſuperlatiuos Hebraei per Genitiuos additos ſaepe exprimunt.

4. χρυ-

4. χρυσοῦν ἔχουσα θυμιατήριον) Θυμιατήριον poteſt ſignificare uel aram ſuffitus, uel thuribulum. *Altare ſuffitus* hic intelligi non poteſt; hoc enim fuiſſe ἐν τῇ σκηνῇ τῇ ἐξωτέρᾳ ſatis conſtat ex Moſe, Exod. XXX, 1. ſqq. Philone, Ioſepho, Rabbinis. Itaque alii intelligunt *thuribulum*, et locum noſtrum ita capiendum eſſe exiſtimant, ut ſacerdos ſummus quotannis intulerit illud thuribulum ſancto ſanctorum, die expiationis. Leuit. XVI, 12. Sed hoc eſt durum; dicitur enim ἔχουσα etc. Quamobrem alii putant ſcriptum fuiſſe ἱλαστήριον, quod omnino reſponderet hiſtoriae. καὶ τὴν κιβωτὸν — χρυσίῳ) Πάντοθεν, i. e. ἔνδοθεν καὶ ἔξωθεν, Philo L. III. de uit. Moſis p. 668. C: ἡ δὲ κιβωτὸς ἐν ἀδύτῳ καὶ ἀβάτῳ τῶν καταπετασμάτων εἴσω, κεχρυσωμένη πολυτελῶς ἔνδοθεν καὶ ἔξωθεν, *arca autem in Sanctiſſimo intra aulaea, intus et extra undique auro obducta eſt.* Exod. XXV, 10 — 16. XXXVII, 1 — 5. ἐν ᾗ στάμνος — μάννα) Ἐν ᾗ, ſc. κιβωτῷ non σκηνῇ, hanc enim intelligi, contextus non patitur. Στάμνος, *metalla*, *urceus*, *urna.* Gloſſar. Heſychii: στάμνος, ὑδρία, κάλπη, hebr. צנצנת Exod. XVI, 33. Ceterum, quod hic exponitur, id Moſes factum aperte tradit, Exod. XVI, 32 — 34. ubi etiam dicitur, praeter tabulas legis *Virga Aaronis* repoſita in arca fuiſſe. Neque is pugnat locus cum 1 Reg. VIII, 9. et 2 Chron. V, 10. ubi ſolae infuiſſe Legis tabulae perhibentur. Nam diſtinguenda ſunt tempora. Moſis aetate, de qua hic Paulus loquitur, tria haec omnino ibi repoſita erant; ſed tempore Salomonis et exſtructi templi, ſolae legis tabulae. Ad reliqua huius commatis cf. Num. XVII, 23. Exod. XXV, 16. XL, 20.

5. ὑπε-

5. ὑπεράνω — ἱλαστήριον) χερουβὶμ τῆς δόξης, i. e. *Cherubi ſplendentes;* erant enim aurei. Exod. XXV, 22. Leuit XVI, 2. Τὸ ἱλαστήριον, *operculum arcae.* Cf. notata ad Rom. III, 25. Κατασκιάζοντα τὸ ἱλαστήριον additur, quia Cherubinorum alae ſic erant expanſae ſuper illud arcae tegmen, ſicut aues pullis incubant; unde prouerbiale *umbra alarum*, Pſ. LVII, 2. περὶ ὧν — μέρος) Περὶ ὧν, ſc. πραγμάτων, ſiue δικαιωμάτων λατρείας, u. 1. Κατὰ μέρος, *ſingulatim.*

6. τούτων δὲ οὕτω κατεσκευασμένων) i. e. quum ita ſe habeat tentorii exterioris et interioris ſtructura. εἰς μὲν — ἐπιτελοῦντες) Non ſemel intrant, ſed quotidie, et ibi cultum peragunt, i. e. ſuffitum faciunt, panes proponunt, lucernam accendunt. Διαπαντὸς reſpondet Hebraeo תמיד. Ἡ πρώτη σκηνὴ ſumitur ut ſupra com. 2. Ἐπιτελεῖν, ut et συντελεῖν ſolet poni pro עשה, uel פעל quod eſt *facere*, *obire.*

7. εἰς δὲ — οὐ χωρὶς αἵματος) Εἰς δὲ τὴν δευτέραν, quae et ἐσωτέρα, i. e. in adytum. Ἅπαξ τοῦ ἐνιαυτοῦ, בשנה, Exod. XXX, 10. Leuit. XVI, 34. Is dies erat decimus menſis Tiſri. Οὐ χωρὶς αἵματος, nempe uituli et hirci, Leuit. XVI, 14. 15. Eo ſanguine adſpergebatur tegmen illud, ſiue ἱλαστήριον. Quum dicitur Summus Sacerdos ſemel intraſſe, id intelligendum, quod uno tantum die intrauerit. Hoc uero die aliquoties exiuit, et rurſus intrauit. Primum enim intrare eum oportuit batilli inferendi cauſſa; deinde ſuffitus; deinde ſanguinis uitulini primum, deinde et hircini. Itaque quater illo die eum intraſſe ait *Moſes Kotzi.* ὃ προσφέρει — ἀγνοημάτων) Προσφέρει,

σφέρει, i. e. fert intra adytum; pro ſe uitulinum ſanguinem, hircinum pro populo. Ἀγνοήματα per χαριεντισμὸν quaeuis peccata dicuntur; nam illo die expiabantur omnia peccata, quibus in lege non erat adiecta mortis poena.

8. τοῦτο δηλοῦντος — ϛάσιν) *Quo ipſo nos docet Spiritus ſanctus, nondum patefactam fuiſſe uiam ad Sancta Sanctorum, ſtante adhuc illo primo tabernaculo.* Δηλόειν, *docere, oſtendere.* Τὸ πνεῦμα ἅγιον, *Spiritus Sanctus,* nempe per Moſen. Μήποτε πεφανερῶσθαι τὴν τῶν ἁγίων ὁδὸν, *nondum clare reuelatam fuiſſe uiam in coeleſte illud Sanctuarium.* Τῶν ἁγίων, i. e. εἰς τὰ ἅγια ſc. ἁγίων, et quidem ἀληθινὰ, *coelum.* Ἡ πρώτη σκηνὴ, *primum illud tabernaculum,* in quo cultus Leuiticus peragebatur. Quamdiu igitur illud primum tabernaculum ſtetit, i. e. quam diu ualuit cultus Leuiticus, tam diu nondum patefacta erat uia in coelum, uerum illud et perenne Sanctum Sanctorum; nondum perſpicue patuit, omnibus ſine diſcrimine nationum et locorum hominibus patere uiam ad gratiam Dei, et ueram, aeternamque felicitatem; nam cultus ille Leuiticus uni tantum populo erat adſtrictus.

9. ἥτις παραβολὴ — λατρεύοντα) Ἥτις, ſc. σκηνὴ πρώτη, παραβολὴ (intellige ἔϛιν) εἰς τὸν καιρὸν ἐνεϛηκότα, *quod tabernaculum usque ad hoc praeſens tempus umbra tantum et imago eſt.* Παραβολὴν Theophylactus h. l. bene interpretatur τύπον καὶ σκιαγραφίαν. In uocibus καιρὸς ἐνεϛηκὼς, Participium praeteriti ſumitur praeſenti tempore, notatque tempus, quo epiſtolam hanc ſcribe-

ſcribebat Paulus. Templum enim, cultusque Iudaicus usque ad Titum Veſpaſianum durabat, quo et illud, et omnis respublica deleta ſunt funditus. Καθ' ὃν, ſc. καιρὸν. Hoc noſtro adhuc tempore, (inquit Apoſtolus,) *ſacrificia uarii generis offeruntur, quae non poſſunt mentem offerentis tranquillam reddere.* Τὸν λατρεύοντα, non intellige ſacerdotem, munere ſuo fungentem, ſed quemlibet Iudaeum, qui ſuo nomine offerri uoluit illa ſacrificia. Κατὰ συνείδησιν, *quoad mentem*, atque conſcientiam, ita ut nulla plane ſuſpicio reſtet in animo, peccatum quoddam non expiatum fore. Hebraei ipſi probe intelligebant, cerimoniis Leuiticis labes animi expiari non poſſe; intelligebant, Deum non gaudere muneribus ac donis, ſed caſta mente. Cf. Philo Lib. quod deter. pot. inſid. p. 159. B.

10. μόνον — ἐπικείμενα) *Quae omnia una cum legibus ad cibos, potus et uarii generis lotiones*, i. e. *ad corpus uitamque praeſentem pertinentibus, tantum usque ad tempus correctionis*, (melioris religionis introducendae,) *conſtituta erant.* Ἐπὶ h. l. eſt *praeter*, ſ. *ſuper*, *unacum.* Βρώματα dicit propter leges de cibis uetitis; πόματα, propter uini abſtinentiam in ſacerdotibus, quo tempore munere ſuo fungebantur, Leuit. X, 9. *Varias lotiones* nominat, quia lotio alia erat Sacerdotum, alia Leuitarum, alia Iſraelitarum poſt impuritatem aliquam contractam. Δικαιώματα σαρκὸς, *praecepta ad corpus pertinentia*, quorum obſeruatio hominem aut a poena liberabat, aut admittebat ad conſortium aliorum hominum etc. Quae omnia pertinebant ad uitam praeſentem. Καιρὸς διορθώσεως,

θώσεως, tempus correctionis, i. e. melioris religionis, qua uetera illa inſtituta ſunt correcta et emendata. Ἐπικείμενα, *impoſita*, conſtituta, refertur ad δῶρα, com. 9.

11. χριστὸς δὲ — ἀγαθῶν) Μέλλοντα ἀγαθὰ, i. e. *coeleſtia bona.* Pontifex τῶν μελλόντων ἀγαθῶν uero Chriſtus uocatur, quia coeleſtia et aeterna bona nobis acquiſiuit, ueniam peccatorum perpetuam, u. 12. internam puritatem, ſanctitatemque, u. 14. aeternam ſalutem, u. 15. διὰ τῆς μείζονος — κτίσεως) *Per maius et perfectius tabernaculum, non arte humana factum, hoc eſt, non huius ſtructurae.* Continuat Apoſtolus coeptam ſimilitudinem. Pontifex M. in V. T. per σκηνὴν προτέραν peruenit in Adytum: ita Ieſus Chriſtus poſt mortem et reſurrectionem tranſiit per coelum aëreum et aethereum, in ſummum coelum, et conſedit ad dextram Dei. Τὰ χειροποίητα ſunt *opera, arte humana facta,* e. g. tabernaculum manu Bezeleelis fabricatum; et opponuntur quum his, quae ſua ſponte fiunt, tum coeleſtibus et diuinis. Σκηνὴ δ' χειροποίητος itaque h. l. eſt *mundus*, ſ. coelum aëreum aethereumque. Sic et Philo Lib. II. de monarchia ſtatim ab initio dicit, *Dei templum ſummum uerumque eſſe hunc mundum uniuerſum,* et *eius Sanctiſſimum eſſe coelum.* Κτίσις h. l. eſt *ſtructura*, ſicut uerbum κτίζειν ſaepe eſt *condere*, e. g. κτίζειν πόλιν, *urbem exſtruere.* Idem his uerbis dicitur, quod c. VIII, 2.

12. οὐδὲ δι' αἵματος — εὑράμενος) *Neque cum uictimarum ſanguine, ſed cum ſuo ſanguine intrauit ſemel Sanctiſſima* (ſedem illam Dei,) *poſtquam comparauerat nobis morte*

morte ſua redemtionem aeternam. Praepoſitio διὰ conditionem indicat neceſſariam, qua Ieſus Pontifex M. per Sanctum tranſiit tandem ad Adytum. Dicitur enim *per* aliquid fieri id, quod ſine eo non fit. Sic Summus Sacerdos Iudaeorum non intrabat in adytum, nempe poſtremo introitu, niſi ſecum ferens ſanguinem hircinum pro populo, uitulinum pro ſe. Διὰ τοῦ ἰδίου αἵματος uerte: *ſuo ſanguine fuſo.* Εἰσῆλθεν ἐφάπαξ εἰς τὰ ἅγια, *ingreſſus eſt ſemel in coelum.* Ergo Chriſtus poſt mortem eſt in coelo, ubi nos perpetuo fructuum mortis ſuae nos reddit participes. Αἰωνία λύτρωσις, expiatio eſt, cuius ualor eſt aeternus, neque iterari debet. Vetus Gloſſarium: ἀπολύτρωσις, *liberatio, expiatio.* Εὑρίσκειν, ut hebr. מצא, h. l. eſt *acquirere, mereri, impetrare.*

13. *εἰ γὰρ — καθαρότητα)* Ταύρων dixit, pro μόσχων, u. 12. nam μόσχος eſt ταῦρος νεώτερος. Quare etiam hae uoces promiſcue apud LXX. Philonem, et Ioſephum uſurpantur. Philo L. III. de uita Moſ. p. 675. C. ταῦρον et μόσχον ait, πρὸς ἄφεσιν ἁμαρτημάτων offerri. Deinde τράγον dicit, ſymbolum perfectorum eſſe, σύμβολον τελείων, ὃ καθαίρει καὶ κενοῖ ψυχὴν ἁμαρτημάτων etc. Σποδὸς δαμάλεως, ῥαντίζουσα τοὺς κεκοινωμένους, *cinis uaccae rufae, quo adſperguntur, qui ſibi impuritatem contraxerunt.* Vide Num. XIX. Δάμαλις, *uitula, iuuenca.* Ex hoc cinere fiebat aqua, cuius adſperſio purgabat, i. e. ad hominum conſortium et ad atrium templi admittebat eos, qui attigiſſent cadauer hominis aut ſepulcrum. Κεκοινωμένοι, הטמאים, apud LXX, et Philonem p. 185. ἀκάθαρτοι καὶ μεμιασμένοι, proprie *qui uſus ſunt communis,*

ſubinde dicuntur κοινοὶ, Latinis *profani*, et opponuntur τοῖς ἁγίοις. Ἁγιάζει πρὸς τὴν τῆς σαρκὸς καθαρότητα, *purgat ſic, ut ſequatur puritas corporis*, et omnino puritas externa, quae erat in eo, ut ii, qui ſibi impuritatem aliquam contraxerant, rurſus templum intrare, uictimas offerre, inter amicos uerſari, preces facere in templo poſſent.

14. πόσῳ μᾶλλον — Θεῷ ζῶντι) *Quanto magis ſanguis Chriſti, qui ob aeternam naturam ſe obtulit Deo perfectam uictimam, purgabit mentes ueſtras ab improbe factis, ut colatis Deum uerum?* Quaerunt interpretes, quid h. l. ſit πνεῦμα αἰώνιον; Quoad ſenſum recte Ven. *Noeſſelt* (opuſc. faſcic. I. p. 331. ed. 2.) reddit haec uerba: *Chriſtus ita ſe innocentem Deo obtulit, ut uictimam praeberet perfectam, eamque ſempiternam*, h. e. praeſtituram ſalubres effectus ſine fine futuros. Eſt nempe lectio πνεύματος αἰωνίου praeferenda alteri, quae habet πνεύματος ἁγίου, et πνεῦμα αἰώνιον eſt Chriſti aeterna duratio et uita. Victimae a Iudaeis oblatae, ubi mactatae eſſent, perierunt, et deſtructae ſunt. Chriſtus quoad hominem mortuus eſt; ſed quatenus eſt filius Dei ſemper uiuit. Διὰ, *cum*, ut ſupra u. 12. et infra u. 26. Vocabulum ἄμωμος, quum ad Sacerdotes ſpectat, qui ὁλόκληροι debebant eſſe, tum ad hoſtias. Vtrumque hic coniungendum; Chriſtus enim et Sacerdos, et ſimul uictima eſt. Συνείδησις per ſynecdochen totum *animum* ſignificat. Theophylactus: τὴν συνείδησιν καθαριεῖ. τουτέστι τὸν ἐντὸς ἄνθρωπον. Oecumenius: τί ἐστι τὴν συνείδησιν; τουτέστι, καὶ τὴν ψυχὴν ὑμῶν καθαίρει, ὡς μηδὲ συνειδέναι τὶ ἑαυτοῖς τοῦ λοιποῦ παράπτωμα.

Νεκρὰ ἔργα *peccata* eſſe, dictum ad c. VI, 1. Ab his purgat nos ſanguis, uel mors Chriſti; impellit nos ad uitae ſanctitatem.

15. καὶ διὰ — μεσίτης ἐςὶν) *Et propterea nouam religionis formam*, quae teſtamenti rationem habet, *inſtituit.* Διαθήκη hic iterum eſt *religionis forma.* Ea, quam inſtituit Chriſtus, hoc habet noui, quod *teſtamento* ſimilis eſt, non autem nudo pacto, ſicut uetus illa religionis forma Moſaica. *Chryſoſtomus* recte hic monet, Paulum hoc dicere propter infirmiores, qui propterea etiam, quod mortuus eſſet Chriſtus, de religionis chriſtianae ueritate dubitarent. Oſtendit nempe Apoſtolus, propter hoc ipſum nos poſſe bono eſſe animo, quod non uiuentibus ſed mortuis iis, qui ſunt teſtati, firma et ualida ſunt teſtamenta, et robur accipiunt. ὅπως θανάτȣ — κληρονομίας) *Vt morte ſua expiaret etiam peccata, quae durante uetere religionis forma commiſſa erant, et omnes iis, quos Deus adoptauit, promiſſam aeternam haereditatem acciperent.* Θανάτȣ γενομένȣ, ipſius Chriſti, non uictimarum. Παραβάσεων, i. e. ἀπὸ παραβάσεων, quomodo apud Ciceronem liberatio culpae, pro *a culpa.* Ἐπὶ, i. e. ἐν τῇ πρώτῃ διαθήκῃ, *prioris religionis tempore.* Docemur hic, morte Chriſti expiata eſſe etiam peccata ante mortem eius admiſſa. Κεκλημένοι, intellige cum effectu; quos Deus uocauit, et pro liberis ſuis declarauit. Ἡ ἐπαγγελία τῆς αἰωνίȣ κληρονομίας, *promiſſa aeterna haereditas*, felicitas.

16. ὅπȣ — διαθεμένȣ) *Vbi enim teſtamentum eſt, neceſſe eſt conſtare de morte teſtatoris.* Διαθήκη h. l. eſt *teſtamentum.* Quia enim Apoſtolus in ſuperioribus heredi-

tatem commemorauerat, delabitur ad notionem teſtamenti. Gloſſae ueteres: Διαθήκη ἐςὶ δικάια βȣ́λησις, ὧν τις ἐθέλει μετὰ θάνατον ἀυτȣ̃ γενέσθαι. Itaque ſufficit, uſum uocabuli διαθήκης *mortem teſtatoris* neceſſario inuoluere. Ἀνάγκη, pro ἀναγκαῖόν ἐςι. Verbum φέρεσθαι, ſimpliciter hic poſitum eſt pro ἕπεσθαι, *inſequi*, aut γενέσθαι, ut ante: θανάτȣ γενομένȣ. Διαθέμενος, i. e. ὁ διέθετο διαθήκην, quae uox per ellipſin intelligenda. Vide Actor. III, 25. et ſaepiſſime apud LXX, Iſocratem, et Platonem.

17. διαθήκη — ὁ διαθέμενος) Διαθήκη βεβαία ſc. ἐςὶ, uel γίνεται. Hoc eſt, quod dicunt Romani Iuriſconſulti: *Teſtamentum morte confirmatur.* Ἐπὶ νεκροῖς, *ubi mortui ſunt, qui teſtamentum fecere.* Nam ἐπὶ hic notat *poſt*, ut ἐπὶ κυνὶ, *poſtea, quam exortum eſt ſidus caniculae.* Ἐπεὶ μήποτε ἰσχύει, ſc. διαθήκη, *quia alias nequaquam ualet*, i. e. nullum interim producit effectum. Eſt enim teſtamentum, *Modeſtino* definiente, uoluntatis iuſta ſententia de eo, quod quis poſt mortem ſuam fieri uelit. Vnde et uoluntas *defuncti* a Quintiliano definitur.

18. ὅθεν — ἐγκεκάινιςαι) *Vnde ne illa prior quidem religionis forma ſine ſanguine ſancita eſt.* Perſequitur Paulus id, quod modo dixerat: morte alicuius effectum eſſe, ut peccata, etiam ante mortem Chriſti admiſſa, remitterentur. Ὅθεν, διὰ τȣ̃το, ut ſimilitudo aliqua eſſet inter ueterem illam et hanc nouam religionis formam. Quanquam in illius legis ſanctione teſtator nondum eſt mortuus, ſanguis tamen fuſus eſt. Ἐγκεκάινιςαι, Chryſoſtomus: βε-

βάια

βαία γέγονεν, ἐκυρώθη. Reſpicitur his Apoſtoli uerbis ad Exod. XXIV, 1 — 8.

19. λαληθείσης — τῷ λαῷ) *Recitata enim omni lege ex iuſſu diuino a Moſe coram uniuerſo populo.* Πᾶσα ἐντολὴ, omnia praecepta illa, quae ſunt Exod. XXI. XXII. XXIII. Et λαλεῖν hic eſt de libro recitare. Κατὰ νόμον, ex Dei iuſſu. λαβὼν — τὸ βιβλίον) Μετὰ ὕδατος. Exod. XXIV, 6. tantum dicitur ſanguine uictimarum reſperſum fuiſſe populum. Sed ſanguini ſolitam miſceri aquam, diſcimus ex Leuit. XIV, 49 — 51. ubi etiam lanae coccineae et hyſſopi fit mentio. Τὸ αἷμα, totum pro parte; nam hebr. textus, LXX. ac Philo habent חצי, τὸ ἥμισυ τοῦ αἵματος. Sine aqua et faſciculo hyſſopi aſperſio fieri non potuiſſet. Τὸ βιβλίον refer ad λαβών. Τὸ βιβλίον, ספר הברית, pars eſt Pentateuchi, leges complectens a Deo in monte acceptas. Καὶ πάντα τὸν λαὸν ἐῤῥάντισε. Hoc καὶ eſt ſuperuacaneum, et delendum. *Conſperſit populum.* Πάντα τὸν λαὸν, intellige eos, qui de populo proxime adſtabant, et in hac re populi totius gerebant uices.

20. λέγων — ὁ Θεὸς) *Dicens: hoc ſanguine confirmatur religio, Deo auctore uobis tradita*; incipit foedus ratum eſſe et ualere. Exod. XXIV, 8. Locutio διαθήκην ἐντέλλεσθαι, eadem eſt cum ſuperioribus, διαθήκην συντελεῖν, ποιεῖν, ἐγκαινίζειν. Hebraicus contextus habet: אשר כרת, proprie: *quam ſcidit*, quia in pangendis foederibus pecudes mactabant, et per partes earum tranſibant. Ἧς, per Atticiſmum pro ἥν. Πρὸς ὑμᾶς, pro ὑμῖν.

21. καὶ τὴν σκηνὴν — ἐῤῥάντισε) Hoc factum eſſe, *Philo* etiam et *Ioſephus* perhibent. Ille, poſtquam L. III, de uita Moſis expoſuerat, Moſen in monte omnia legis, templi, ſacerdotii, uaſorum, et rituum placita, a Deo didiciſſe, atque illa deinde cum populo communicaſſe, addit p. 675. uaſa quaeuis, tabernaculum, ſacerdotes, et omnia, primum unguento fuiſſe inuncta, mox uero ſanguine uitulorum ac arietum aſperſa, eaque cuncta peracta eſſe ἡμέρᾳ τελετῆς, p. 676. C. i. e. ut Paulus ait u. 18. ἐπεὶ ἡ πρώτη διαθήκη ἐγκεκαίνισαι. Idem fere dicit Ioſephus Ant. III, c. 8. et 9.

22. καὶ σχεδὸν — καθαρίζεται) Σχεδὸν, *ferme*, prudenter dicit; erant enim quaedam quae *aqua*, alia quae *igne* mundabantur. Καθαρίζειν h. l. eſt *conſecrare*, ut u. 23. καὶ χωρὶς — ἄφεσις) Sub lege nonniſi ſanguinis effuſione peracta eſt expiatio. Eſt Iudaeorum regula apud Maimonidem de Paſch. I, 6. *fundamentum ſacrificii in aſperſione conſiſtit;* et tritum axioma Benazielis, apud Thalmudicos Cod. Ioma, c. 1. fol. 5. 1. אין כפרה אלא בדם *non eſt expiatio, niſi per ſanguinem.* In ſacrificiis, ubi omnia ſanguine purgabantur, ἄφεσιν ἁμαρτημάτων acquiri, clara Philonis uerba ſunt p. 840. lin. ult. τῷ τοῦ Θεοῦ βωμῷ, δι᾽ οὗ πάντων ἁμαρτημάτων καὶ παρανομημάτων ἀπολύσεις γίνονται, καὶ παντελεῖς ἀφέσεις, *ad altare Dei, ubi ſolet impetrari omnium peccatorum et iniquitatum remiſſio.*

23. ἀνάγκη — παρὰ ταύτας) Ducitur concluſio: *Neceſſe igitur erat, umbram rerum coeleſtium,* (tabernaculum) *his purgari; ſed ipſum coelum melioribus ſacrificiis, quam iſta*

iſta ſunt, purgari. De uoce ὑπόδειγμα uide ſupra VIII, 5. Omnia, tabernaculo atque antiquae legis ſacerdotio peracta, erant nonniſi umbra coeleſtium; igitur ſatis erat ea ſacris uſibus conſecrari τούτοις, nempe ſanguine uitulorum et hircorum. Haec autem, nempe *coeleſtia*, dedicanda erant κρείττοσι θυσίαις, i. e. uinico Chriſti ſacrificio. Pluralis enim hic poſitus eſt pro ſingulari, ut Matth. XXI, 7. Hanc enallagen et Profanis uſitatam eſſe, multis exemplis probat *Carpzouius* ad h. l. Illud autem καθαρίζεσθαι eſt Metonymia, qualem ſaepe uſurpari neceſſe eſt, ubi inter ſe comparantur res partim ſimiles, partim diſſimiles. Nam quia per legalem καθαρισμὸν aditus dabatur in ſanctuarium, ideo effectum ſumendo pro cauſſa, καθαρίζεσθαι *dixit coelum ſummum*, pro eo, quod eſt *aditum per iſta in illud coelum dari.* Κρείττον conſtruitur h. l. cum praepoſitione παρὰ, quum dici potuiſſet κρείττοσι τούτων.

24. οὐ γὰρ — τὸν οὐρανὸν) Χειροποίητα intellige, quae facta ſunt arte hominum, ac proinde non ui diuina. Ἀντίτυπον eandem notionem habet cum uocabulis ὑπόδειγμα, παραβολὴ, σύμβολον, quae a Philone promiſcue uſurpantur. Chriſtus non intrauit in ſanctum ſanctorum manu factum, quod erat imago, repraeſentans uerum ſanctum ſanctorum, h. e. coelum, ſed in ipſum coelum. νῦν ἐμφανισθῆναι — ἡμῶν) Plenior locutio erat: ὥστε, ſiue εἰς τὸ ἐμφανισθῆναι, et ἐμφανίζεσθαι eſt *apparere*, *conſpiciendum ſe dare.* Perſtat Apoſtolus in ſimilitudine. Nam et ſummus Sacerdos dicitur apud Deum apparere, ubi ſtat apud arcam. Huic actioni et ritui hoc adiunctum erat: de-

clarabatur, iam factam eſſe expiationem ſolemnem. Sic Chriſtus intrauit in coelum, et eſt ad dextram patris. Nunc ergo declaratum eſt, factam eſſe omnem expiationem. VII, 25.

25. οὐδ' ἵνα — ἀλλοτρίῳ) *Neque ſaepius offerre uoluit ſeipſum, ſicut ſummus Sacerdos quotannis ſanguinem uictimarum infert in Sanctiſſimum.* Particula οὐδὲ non pendet a commate antecedente 24. ſed 23. atque duae diuerſae partes ſunt, ſibi eadem negatione contra ſubordinatae, οὐ γὰρ u. 24. et hoc οὐδὲ, *non enim, neque.* Προσφέρειν h. l. eſt ἑαυτὸν θυσίαν φέρειν, *pati, mori.* Chriſti oblatio nempe longe melior eſt oblatione Sacerdotis ſummi in V. T. quippe non iterata, ſed unica. Neque enim Ieſus ex coelo redibit, ut ſe denuo ſacrificet, ſicut antequam in coelum ingreſſus fuerat; ſi enim ſecunda uice redibit, id fiet ob κρίσιν et εἰς σωτηρίαν. Ἐν αἵματι eſt σὺν αἵματι, *cum* ſanguine. Vocabulum autem ἀλλότριος opponitur τῷ ἰδίῳ, idemque eſt quod ἄλλος.

26. ἐπεὶ ἔδει — κόσμου) Si aliqua maior efficacia fuiſſet in oblatione repetita, expediiſſet, Chriſtum non tam diu promitti, ſed mitti illico poſt mundum conditum, ut poſſet ſingulis ſeculis, aut certe Iubilaeis pati et offerre. Ἔδει ſaepe non praeciſam ſignificat neceſſitatem, ſed id, quod melius aut utilius eſt. νῦν δὲ — πεφανέρωται) Νῦν hic non eſt temporis, ſed oppoſitionis. Non eſſe uerum id, quod quis imaginari poſſit, oblationem ſaepius repetitam plus ualere, inde apparet, quod Chriſtus nec ſaepe paſſus eſt, nec ſaepe ſe oſtendit in ſanctuario coeleſti, ſed ſemel, idque ἐπὶ συντελείᾳ τῶν αἰώνων, *mundo ad finem decurren-*

currente, cf. Matth. XIII, 39 40. 49. XXIV, 3. φανερῶσθαι h. l. eſt uerbum ſacrificantis in terra, et idem quod ἐγγίζειν τῷ Θεῷ, καὶ ἑαυτὸν θυσίαν προσφέρειν. Dicuntur autem ſacrificantes ἐγγίζειν et φανερῶσθαι τῷ Θεῷ penes Philonem L. II. leg. Allegor. p. 1097. C. Poteſt tamen etiam explicari de apparitione in ſanctuario coeleſti, *poſt peractum ſacrificium ſuum*, διὰ τῆς θυσίας αὐτῶ.

27. καὶ καθ' ὅσον — κρίσις) Καθ' ὅσον, pro καθώς. Nam ſexcenties fit apud Graecos, ut particulae ſibi non tam exacte reſpondeant. Verbum ἀπόκειται ad diuinum reſpicit decretum. Paulus *unitatem* ſacrificii Ieſu Chriſti tanquam exemplo illuſtrat. Opponuntur ſibi hominum *mors* et κρίσις: Ieſu *mors* et κρίσις: Κρίσις Ieſu, ut *iudicis*, hominis ut *iudicandi*.

28. οὕτως καὶ — εἰς σωτηρίαν) Προσενεχθεὶς, ſc. εἰς θυσίαν. Πολλοὶ pro πάντες, quomodo uiciſſim Graeci πάντες ſcribunt pro πολλοί. Χωρὶς ἁμαρτίας, ſine peccati noſtri onere, quod ſibi ferendum impoſuit; non redibit ideo ut expiet peccata. Ὀφθήσεται Syrus cum εἰς σωτηρίαν conſtruit: ideo apparebit, ut illis ſalutem afferat aeternam, qui ipſum expectarunt per fidem.

Caput X.

1. Σκιὰν — πραγμάτων) *Lex enim umbram tantum exhibens coeleſtium bonorum, non ipſam rerum ſubſtantiam.* Σκιὰ, uox a pictoribus translata, repraeſentantibus hominem, illius umbra lineis circumducta. Philo Lib. de plant.

Nöe p. 218. A. de Bezeleele dicit: Ἐκεῖνος γὰρ τὰς σκιὰς πλάττει, καθάπερ οἱ ζωγραφῦντες, οἷς ὀ θέμις ὐδὲν ἔμψυχον δημιυργῆσαι, *hic* (in exſtruendo tabernaculo) *umbras fingit, ſicut pictores, qui uiuam efformare imaginem non poſſunt.* Εἰκὼν, *res ac ueritas, ipſa rerum ſubſtantia.* Ita uox εἶδος uſurpatur 2 Cor. V, 7. item *effigies*, a Plinio maiori, de re quae plene ſpectatur. Τὰ πράγματα ſunt μέλλοντα ἀγαθὰ, cf. IX, 11. κατ' ἐνιαυτὸν — τελειῶσαι) Conſtructio eſt talis: ὐδέποτε δύναται τελειῶσαι τὺς προσερχομένυς κατ' ἐνιαυτὸν ταῖς αὐταῖς θυσίαις, ἃς προσφέρυσιν (ſc. ἱερεῖς) εἰς τὸ διηνεκὲς, *non poteſt perfecte expiare eos, qui Deum colunt quotannis iisdem ſacrificiis, quae a Sacerdotibus Summis ſine intermiſſione offeruntur.* Προσερχομένυς uocat eos, qui his ſacrificiis Deum colunt, quos iamiam dicet λατρεύοντας, עבדים. Nam ſummus ſacerdos in illo ſacro perſonam referebat populi ipſius. Si ſummus ſacerdos hoc non potuit, et in tam ſolenni ſacro, quanto minus alii ſacerdotes?

2. ἐπεὶ ἂν — ἅπαξ κεκαθαρμένυς) Alii legunt ἐπεὶ ὐκ ἂν, et pronunciant cum interrogationis nota, eodem ſenſu. Ἐπαύσαντο προσφερόμεναι, poſitum eſt ex Graeciſmo pro ἐπαύσαντο προσφερόμεναι εἶναι, ſeu προσφέρεσθαι. Si ſemel expiati fuiſſent, non ultra conſcii ſibi eſſent nouorum quotannis peccatorum, quae expiatione egerent.

3. ἀλλ' ἐν αὐταῖς — ἐνιαυτὸν) Ἐν αὐταῖς, ſc. θυσίαις. Mentio fit in precibus ſummi ſacerdotis nouorum criminum, illo anno commiſſorum, adſtipulante populo.

4. ἀδύνατον — ἁμαρτίας) Ἀφαιρεῖν, *poenas peccatorum auferre.* Taurorum et hircorum ſanguis, ad corporis unice puritatem luſtrabat; ſolus Chriſti ſanguis nos ab omnibus peccatis purgat.

5. διὸ εἰσερχόμενος — ἠθέλησας) Εἰσερχόμενος εἰς τὸν κόσμον, i. e. *tanquam in orbem uenturus,* ſubintellecto ὡς ante εἰσερχόμενος, uel ſimpliciter *Meſſias.* Λέγει, nempe Pſ. XL, 6. ſqq. Θυσία καὶ προσφορὰ ſunt cuiuscunque generis et nominis ſacrificia. Οὐκ ἠθέλησας, *non magni facis;* obedientiam iſtis praefers. σῶμα δὲ κατηρτίσω μοι) Ita etiam habent LXX. Pſ. XL, 7. Hebraici textus uerba ſunt אזנים כרית לי, ſenſu eodem. Nam *aures fodiſti mihi* uel aperuiſti, eſt: *me tibi obedientem feciſti.* Sic Ieſ. L, 5. et Hiob. XXXIII, 16. פתח אזן *aurem aperire* Deus dicitur, quum facit ut audiant homines, deinde ut admonitionibus atque mandatis morem gerant. Phraſis σῶμα δὲ κατηρτίσω μοι intelligenda eſt de *corporis in ſacrificium aptatione et oblatione.* Senſus eſt: Creaſti mihi corpus, ut eo uterer ad obediendum, ut facerem id, quod tu fieri uis, idque traderem morti. Hoc uult Apoſtolus: Quum ſacrificia lege Moſis praecepta non poſſent tollere peccata, ipſe Chriſtus ſe offerre, et hoc ſacrificio nos expiare et tranquillare uoluit.

6. ὁλοκαυτώματα — εὐδόκησας) Τὰ ὁλοκαυτώματα ſunt hoſtiae, quae integrae comburebantur. Περὶ ἁμαρτίας, ſc. θυσίαν, hebr. חטאה, *ſacrificium pro peccato.* Pro hebr. לא שאלה, et illo τῶν LXX. οὐκ ᾔτησας, Paulus οὐκ εὐδόκησας poſuit, ut uim faſtidii oſtenderet.

7. τότε

7. τότε εἶπον — θέλημά σου) Senſus eſt: Quia cognoueram, Deum non delectari ſacrificiis, dicebam: en adſum, ut tibi obediam; paratus ſum ad obediendum tibi, h. e. ad exſequendum munus a te mihi demandatum. Pro uoce κεφαλὶς Symmachus et Aquila apud Chryſoſtomum εἴλημα ſcripſerunt, et huc reſpexit Suidas, κεφαλὶς βιβλίου aiens, ὅπερ τινὲς εἴλημα φασὶν. Sermone helleniſtico ἡ κεφαλὶς idem quod מְגִלָּה, uolumen notat, ut Ezech. III, 1. et aliis locis. Nonnulli deducunt ab Hebr. כפל uel Syro כפל, קפל, quod διπλούμενον, *complicatum*, *conuolutum* indicat, terminatione graeca addita. Intelligitur autem per eum librum aut *uniuerſa Scriptura* S. de Meſſia praecipiens, aut ſpeciatim *Pentateuchus*, de lege exponens Leuitica ac ſacrificiis, Meſſiam praefigurantibus.

8. 9. ἀνώτερον — τότε εἴρηκεν) *Quum ſuperius dixiſſet* — *deinde dicit*, uel addit. Non ſunt haec hymni uerba, ſed epiſtolae ſcriptoris. Neque inuſitatum eſt ſcriptoribus, uel ipſi Philoni, ſumtis alterius uerbis, hinc membratim inferre et argumenta ex inſtituto deducere. Λέγων, pro λέξας. ἀναιρεῖ — στήσῃ) *Tollit primum, ut alterum ſtabiliat.* Sicut ſolet fieri in Syllogismis disiunctiuis. Ἱστάναι, הֶעֱמִיד, *ſtatuere, figere, firmare.* Ex epiſtolae, ac omni contextus cohaerentia certum, τὸ πρῶτον et τὸ δεύτερον ſignificare διαθήκην πρώτην et καινὴν, com. 16. 18. c. VIII, 13. IX, 15.

10. ἐν ᾧ — ἐφάπαξ) Ἐν ᾧ θελήματι, *propter quam uoluntatem.* Ἐν, ב, *propter.* Τὸ θέλημα autem non unice ad uoluntatem Patris reſpicit, qua Chriſti deſiderauit

beneficium,

beneficium, et illo eſt delectatus, ſed praeſertim ad Chriſti illam, qua ſe Deo cupide ſubiecit, in offerenda ei digna, probata uictima. Verbum ἁγιάζειν idem ſignificat quod καθαίρειν, et refertur ad ſacram κάθαρσιν, piaculis ac uarii generis lauationibus impetrandam. Innuitur plenaria peccatorum omnium expiatio.

11. καὶ πᾶς — προσφέρων θυσίας) Ἱερεὺς, pro ἀρχιερεὺς, ut nonnulli Codices et Verſiones habent. In accendendo candelabro, in ſuffitu faciendo, primae erant partes Summi Sacerdotis. Ceteri erant ei adiutores. Τὸ ἕστηκε opponitur τῷ ἐκάθισεν com. 12. Chryſoſtomus: ἄρα τὸ ἑστάναι τοῦ λειτουργεῖν ἐστι σημεῖον. οὐκοῦν τὸ καθῆσθαι, τοῦ λειτουργεῖσθαι. Eſt autem uis uerborum collocata non tantum in ἕστηκε, ἐκάθισε, ſed et in πολλάκις, et ἐφάπαξ προσφέρειν.

12. αὐτὸς δὲ — τοῦ Θεοῦ) Verbo ἐκάθισεν ſignificatur maieſtas et dignitas Chriſti. Plena igitur comparatio eſt: Sacerdotes Leuitici ſunt miniſtri; Chriſtus uero eſt Dominus, et obtulit unum ſacrificium perfectiſſimum.

13. τὸ λοιπὸν — ποδῶν αὐτοῦ) Vide annotata ad c. I, 13. Οἱ ἐχθροὶ αὐτοῦ, ſunt, quicquid impedit ſalutem, quam Chriſtus ſuis impetrare uoluit, ſcelera, ſuperſtitio, idololatria, et mors ipſa, ut explicat Paulus, 1 Cor. XV, 26.

14. μιᾷ — τοὺς ἁγιαζομένους) Τελειοῦν hic idem eſſe ac ἄφεσιν ἁμαρτιῶν ποιεῖν, apparet ex u. 17. 18. Εἰς τὸ διηνεκὲς non pertinet ad nomen προσφορὰν, ut nonnulli uolunt, ſed

ſed uerbum τετελείωκε. Ἁγιαζόμενοι, ſunt omnes homines, quibus redemtio acquirenda erat.

15. 16. 17. μαρτυρεῖ δὲ — οὐ μὴ μνησθῶ ἔτι) Δὲ poſt μαρτυρεῖ ſignificat *inſuper, praeterea. Inſuper uero Spiritus ſanctus nobis teſtatur*, nempe nos eſſe uere tranquillatos et expiatos. Verba μετὰ γὰρ τὸ προειρηκέναι nectuntur cum u. 16. et ſub initium commatis 17. ſubintelligitur εἶτ' ἐπιλέγει. Neruus enim probandi commati 17. ineſt; quod partim ex illatione commatis 18. partim inde patet, quod poſt uerba uerſus 16. multa omiſſa ſunt, cap. VIII. adducta.

18. ὅπου δὲ — ἁμαρτίας) Paulus ex eo, quod omnes Iudaei concedebant, colligit. In ſacrificio περὶ ἁμαρτίας, dicebant, *quaeri* παρὰ τῆς ἵλεω τοῦ Θεοῦ δυνάμεως, ἀμνηστίαν ἀδικημάτων, *a miſericordia Dei remiſſionem peccatorum*; tauros enim atque uitulos mactari περὶ ἀφέσεως ἁμαρτημάτων. Vid. Philo de uictim. p. 843. C. de uit. Moſ. L. III. p. 675. C. Apoſtolus itaque docuit in antecedenti, amneſtian et plenariam peccatorum liberationem una Ieſu Chriſti oblatione effectam; inde colligens, omnem adeo περὶ ἁμαρτίας προσφορὰν iam inutilem eſſe.

19. Ἔχοντες οὖν — Ἰησοῦ) *Quum igitur iam liberum ius adepti ſimus, fratres, ingrediendi in Sanctiſſimum*, (coelum) *uirtute ac ui ſanguinis* (i. e. mortis) *Ieſu Chriſti*. Reſpicitur ad ritum V. T. dum nemini εἴσοδος τῶν ἁγίων, niſi Pontifici M. patebat, reliquos arcebat διάστημα. Fideles autem, ſanguinis Ieſu Chriſti uirtute, ut ſacerdotes ipſi, ſiſtuntur, VII, 19. IV, 16. Intrabunt cum ſanguine Chriſti, i. e. peruenient ad gaudia coeli ob ſangui-

ſanguinem Chriſti, quod credunt in eius mortem. Παρῥησία, *fiducia*, *libertas*, *ius*, III, 6. IV, 16. Verbis ἔχοντες ἦν, ἀδελφοὶ, Paulus ad explicata huc usque, tanquam certiſſima, reſpicit, ad alia inde deducenda reſpiciens. Incipit igitur noua Epiſtolae ſectio. Huc enim usque διδασκαλία promanauit, qua et ſufficientiam ſacerdotii Ieſu Chriſti Melchiſedeciani, et τὸ ἀσθενὲς Aaronici, Apoſtolus expoſuerat. Iam ad genus νȣθετικὸν, atque λόγον τῆς παρακλήσεως progreditur, quo Hebraeos ad fidem, et in religione chriſtiana perſeuerantiam adhortatur, ad finem usque Epiſtolae. Quoniam *poſſumus* ſperare, (inquit,) *uolumus* etiam ſperare.

20. ἣν ἐνεκαίνισεν — σαρκὸς αὐτȣ̃) *Ad quod*, (Sanctiſſimum, coelum nempe,) *parauit nobis uiam nouam et iucundam*, *remoto uelo*, *i. e. corpore ſuo mortali.* Ἐνεκαίνισεν, *parauit*, *inaugurauit.* Chryſoſtomus: τȣτέϛιν· ἣν κατεσκεύασε, καὶ ἧς ἤρξατο. Ἐγκαινισμὸς γὰρ λέγεται ἀρχὴ χρήσεως λοιπὸν. Ἣν κατεσκεύασε, Φησὶ, καὶ δι᾽ ἧς αὐτὸς ἐβάδισεν. Ergo *uiam inaugurare* eſt primum ire hac uia; eundi initium facere. Πρόσφατον, hebr. חדש, deducitur ἀπὸ τȣ̃ φατὸν, proprie *recens dictum*, deinde generatim notat *recens*, cui opponitur παλαίφατον. Vetus Gloſſar: πρόσφατον, *recens*, προσφάτως, *nuper.* Cicero πρόσφατον δόξαν *recentem opinionem* uertit, ex Stoicis. Heſychius: πρόσφατον, τὸ ἀρτίως γινόμενον, νέον, νεαρὸν. Ὁδὸς ζῶσα, i. e. *amoena*, *iucunda*, quae fidelibus amoenitatem ſummam affert; ut regio amoena dicitur *uitam* nobis reddere, ubi plaga et tractus reliquus ſuaue ridet. Διὰ τȣ̃ καταπ. τȣτ. τ. σ. α. *per uelum*, *nempe uelum ſui corporis.* Quemad-

modum

modum Pontifex M. non niſi remoto uelo in Adytum tranſibat, ita nos, nonniſi carne Chriſti mortem perpeſſa, (remoto itidem et hoc quaſi uelo,) *coelum* aſcendimus. Διὰ medium indicat, per quod *coelum* ingredimur.

21. καὶ ἱερέα — Θεοῦ) Nempe ἔχοντες. *Domus Dei* autem h. l. uidetur eſſe *coelum*, ubi nunc Chriſtus munere ſuo fungitur, dum res noſtras Deo commendat, uel etiam *coetus chriſtianus*, cui Chriſtus eſt praefectus. Vid. c. III, 6.

22. προσερχώμεθα — πονηρᾶς) Προσερχώμεθα, *colamus Deum*. Vox paſſim obuia in Philone, cultum Deo a ſacerdotibus praeſtandum, indicat. Hinc προσερχόμενοι Paulo et Philoni ſunt λατρέυοντες, pii, ſacrificiorum cauſſa templum accedentes. Μετ' ἀληθινῆς καρδίας, *pietate non ficta*; nam τὸ ἀληθινὸν, *uerum*, ſaepe opponitur *ficto*. Ἐν πληροφορίᾳ πίστεως, *plena fide et fiducia*. Heſychius: πληροφορία, βεβαιότης. Ἐρραντισμένοι τὰς καρδίας ἀπὸ συνειδήσεως πονηρᾶς, i. e. *ita purgati a peccatis, ut nihil mali uobis ſitis conſcii.* His et ſequentibus uerbis alluditur ad ritum ſacrificantium, a quibus lex poſtulabat, ut *animo* et *corpore* eſſent puri. Per conſcientiam malam, ſiue mali, intelliguntur ipſa peccata, uocabulo effecti ſumto pro cauſſa. καὶ λελουμένοι τὸ σῶμα ὕδατι καθαρῷ) *Et qua corpora loti aqua pura*, i. e. liberi a flagitiis. Τὸ σῶμα, *quoad corpus*. Deſcribitur itaque *externa* ſanctitas, quae coniuncta eſſe ſolet cum *interna* ſanctitate, cuius modo facta erat mentio. Tempore V. T. ſacerdotes quotidie corpus abluebant, Exod. XXIX,

XXIX, 4. Leuit. XVI, 4. ad quem morem uerba haec Apoſtoli reſpiciunt.

23. κατέχωμεν — ἀκλινῆ) *Firmiter retineamus religionem chriſtianam,* quae nobis aeternam felicitatem promittit. Ὁμολογία, cf. c. III, 1. Ἐλπὶς, *religio chriſtiana,* 1 Petr. III, 15. quia illa profeſſio ſpem uitae aeternae habet comitem. Ἀκλινῆ, nihil inclinatam, nihil nutantem.

24. καὶ κατανοῶμεν — ἔργων) Obſeruemus alii aliorum actus, ut, ſi qui langueſcant, eos excitemus ad dilectionem et pia facta. Κατανοεῖν, *obſeruare.* Παροξύνειν, uox eſt media, quae ex adiectis hic in bonam partem ſumitur. Gloſſae: παροξισμὸς, *concitatio.* Plutarchus in Themiſtocle: παροξύνει ἐπὶ μάχην.

25. μὴ ἐγκαταλείποντες — παρακαλοῦντες) Ἐπισυναγωγὴ, i. e. συναγωγὴ, hebr. עֵדָה, קָהָל, quod LXX. uertunt ἐκκλησία et συναγωγή. Hoc loco intelliguntur conuentus ſacri Chriſtianorum, quos nonnulli fugiebant, ne Iudaei animaduerterent, eos eſſe chriſtianos. Hoc autem erat initium defectionis. Καθὼς ἔθος τισὶν, eſt λιτότης, ſiue, μείωσις, pro πολλοῖς. Παρακαλοῦντες, ſc. ἑαυτοὺς, εἰς τὸ ἐπισυνάγεσθαι. Etiam in hoc alii alios hortamini, ne conuentus deſerantur. καὶ τοσούτῳ — ἡμέραν) Per τὴν ἡμέραν intelligitur tempus iudicii ſuper Iudaeos, ſiue reipublicae Iudaicae ruina. Inſtare autem excidium Hieroſolymorum, inde diſcere poterant Chriſtiani, quia tum euenire coeperant, quae Chriſtus Matth. XXIV. praedixerat. Nolite deficere a religione chriſtiana, inquit Apo-

ſtolus; non enim proderit uobis defectio ad Iudaismum; ſiquidem reipublicae Iudaicae ruina iam inſtat.

26. ἑκουσίως — ἀπολείπεται θυσία) Ἁμαρτάνειν h. l. eſt *deficere a religione chriſtiana*, reiicere Chriſtianiſmum, et reuerti ad Iudaismum. Cf. ſupra VI, 4. 5. 6. Additum autem ἑκουσίως, quia tales ignorantiam culpae ſuae obtendere nequeunt. Philo in lib. de profug. p. 461. D. ἑκουσίως ἁμαρτάνοντι opponit ἀκουσίως ἁμαρτάνοντα. Λαβεῖν ἐπίγνωσιν ἀληθείας eſt idem quod φωτισθῆναι ſupra VI, 4. Ii autem, qui ſic a Chriſtianismo deficiunt, per nullas uictimas alias ad bonam frugem reuocabuntur, ut ueniam conſequi poſſint.

27. φοβερὰ — ὑπεναντίους) φοβερὰ δέ τις ἐκδοχὴ κρίσεως, *horribilis expectatio poenae. Expectatio* non bonarum ſaltem rerum, ſed, ut h. l. *malarum* etiam eſt. Philo de nom. mut. p. 1070. B. ἡ προσδοκία κακοῦ, ait, φόβον ἐγέννησεν. Πυρὸς ζῆλος, *uindicta grauiſſima. Dei ira* ſaepe cum *igne* comparatur, Deut. XXXII, 22. Pſ. II, 12. Zeph. III, 8. Eleganter autem igni adiicitur τὸ ἐσθίειν, hebr. אכל ut Num. XVI, 36. Leuit. X, 2. et aliis multis locis. Ὑπεναντίος, Heſychio eſt ἐχθρός. Intelliguntur hoſtes et aduerſarii religionis chriſtianae, qui Chriſtum pro impoſtore habebant, et ad Iudaismum redibant.

28. ἀθετήσας — ἀποθνήσκει) Ἀθετήσας, ſc. ἑκουσίως. Ἀθετεῖν Heſychius interpretatur ὑβρίζειν, καταφρονεῖν, ἀτιμάζειν. Per *legem Moſis* intellige *Leuiticam* et *caerimonialem*. Neque exemtos fuiſſe a ſupplicio, contra *caerimonias*

monias ſi feciſſent ſacerdos, pontifex, ſenator, Synedrii princeps, e libris Rabbinicis confirmat *Braunius.* Χωρὶς οἰκτιρμῶν. Ἀπαραίτητος ἡ κόλασις dicit Ioſeph. L. II. c. Apion. Philo, de profug. p. 562. D. οὐδενὶ συγγνώμης μεταδοτέον, *nemini ulla conceditur uenia.* Nullus enim rex, ſacerdos nullus remittere poenam poterat. Ἀποθνήσκει, gladio, lapidatione, ſtrangulatione aut igne.

29. πόσῳ — ἐνυβρίσας) Sicut ἄξιον, ita et uerbum ἀξιοῦν uox eſt media, et tam ad poenas, quam ad praemia refertur. Et eleganter interiicitur illud δοκεῖτε. Quid ipſi putatis ea de re? Καταπατεῖν, *contemnere, pro re uiliſſima habere.* Euſtathius ad Homer. Il. Δ. πολλὴν, ait, δηλοῖ καταφρόνησιν τὸ πατῆσαι. Significat: *rem pedibus, tanquam uiliſſimam conculcare.* Καὶ τὸ αἷμα τῆς διαθήκης κοινὸν ἡγησάμενος, *ſanguinem illum, quo ſancita eſt religio, habens pro ſanguine profano,* infamans mortem Chriſti, quaſi is mortuus eſſet ut latro uel impoſtor. Ἐν ᾧ ἡγιάσθη, *quo remiſſio peccatorum ipſi parata eſt.* Ἐνυβρίζειν, *contumelia afficere.* Τὸ πνεῦμα τῆς χάριτος, *dona ſpiritus, quorum particeps factus erat.* Haec dona reſpuit, quisquis Chriſtianismum abiicit.

30. οἴδαμεν — κύριος) *Cogitemus, quis et quantus* etc. Verba deſumta ſunt ex Deuter. XXXII, 35. לי נקם ושלם, *mihi uindicta et retributio.* LXX. habent: ἐν ἡμέρᾳ ἐκδικήσεως ἀνταποδώσω. Apoſtolus tantum ſenſum expreſſit, ut Rom. XII, 19. καὶ πάλιν — λαὸν αὐτοῦ) Grotius cum aliis haec uerba putat ex Pſ. CXXXV, 14. deſumta eſſe. Rectius Pſaltes atque Apoſtolus dicun-

 tur

tur ſpectaſſe Deut. XXXII, 36. Paulus autem καὶ πάλιν adiicit, partim quia ex contextu hebr. nonnulla omiſerat; partim ob interiectum de ſuo λέγει κύριος. Κρίνειν ibi eſt *uindicare*. Sic etiam ultionem ſumet de iis, qui eccleſiam contemſere.

31. φοβερὸν — ζῶντος) Ἡ χεὶρ ſignificat, ἐξουσίαν, et in utramque partem accipitur, pro *mitiori iudicio*, ut 2 Sam. XXIV, 4. et pro *grauiori ultione*. Polybius 15. πεσοῦσι δὲ ὑπὸ τὰς τῶν Καρχηδονίων χεῖρας. Θεοῦ ζῶντος, qui in aeternum uiuens, in aeternum etiam poteſt punire.

32. ἀναμιμνήσκεσθε — παθημάτων) Αἱ πρότερον ἡμέραι pro προτέραι ἡμέραι, ut Philo c. Flacc. p. 972. ult. αἱ ὕστερον ἡμέραι. Excitat ipſos ad fortitudinem ſuo ipſorum exemplo. Ἐν αἷς φωτισθέντες, accepta primum Euangelii luce. Ἄθλησις παθημάτων, i. e, ἀθλητικὴ κακοπάθεια, Paulus in aliis etiam locis uitam cum ſtadio et palaeſtra, calamitates et παθήματα cum antagoniſtis, quibuscum luctandum athletis eſt, comparat. Eidem metaphorae inhaeret c. XII, 1.

33. τοῦτο μὲν — θεατριζόμενοι) *Quum partim contumeliis et miſeriis palam afficeremini.* Τοῦτο μὲν, *partim.* Nam ſic Demoſthenes et Graeci alii per τοῦτο μὲν et τοῦτο δὲ exprimunt, quod Latini per geminum partim. Ὀνειδισμοῖς, *per conuicia.* Nam hoc ipſum, eſſe aliquem Chriſtianum, illo tempore ſignificabat, eſſe peſſimum nebulonem. Θεατρίζεσθαι h. l. tropice in partem deteriorem dicitur, et ſignificat riſui omninoque contumeliae exponi.

poni. Veteres ſupplicia ſpectaculi uice populo exhibebant, ut ſi hominem εἰς ἄθλησιν παθημάτων cum leone uel urſo committebant. Tacitus Annal. 15. *Pereuntibus addita ludibria* etc. τοῦτο δὲ — γενηθέντες) *Partim participes eſſetis illorum, qui ita premebantur*, condolendo, adiuuando, liberalitate, ſolatio. Ἀναστρέφεσθαι, *uitam agere.*

34. καὶ γὰρ τοῖς δεσμίοις συνεπαθήσατε) Pro eo, quod alii habent τοῖς δεσμοῖς μου, omnino legendum eſt τοῖς δεσμίοις cum codicibus nonnullis, multis Patribus et Verſionibus. Δεσμίοι habentur etiam c. XIII, 3. καὶ τὴν ἁρπαγὴν — προσδέξασθε) *Rapinam bonorum ueſtrorum*, nempe per plebis ſeditiones, quae ſaepe ex odio religionis oriri ſolent. Μετὰ χαρᾶς, quod ſummum honorem exiſtimarent, ob Chriſtum pati, Act. V, 41. Matth. V, 12. Iac. I, 2. γινώσκοντες ἔχειν ἑαυτοῖς — μένουσαν) Ἐν ante ἑαυτοῖς omittunt Codices multi cum Verſionibus et Patribus diuerſarum recenſionum. In Gloſſario: ὕπαρξις, *ſubſtantia*, *opes.* Intelligit bona uitae aeternae. *Habere* autem ſaepe dicuntur rem, qui ius ad eam habent, loquendi genere etiam Iurisconſultis uſitato.

35. μὴ ἀποβάλητε — μεγάλην) Ἀποβάλλειν, *iacturam facere;* metaphora a militibus uel athletis ſumta, qui, ut ne clypeum abiiciant, ἆθλον conſequuntur. Ἔχει μισθαποδοσίαν μεγάλην, ius *habet ad magna praemia.*

36. ὑπομονῆς — τὴν ἐπαγγελίαν) Ὑπομονή, *conſtantia*, patientia. Ποιήσαντες, nempe ad finem usque, et patientes etiam malorum, quae Deo permittente uobis imminent. Ἐπαγγελία, *res promiſſa*, nempe μισθαποδοσία, u. 35.

37. 38. ἔτι γὰρ — ἐν αὐτῷ) Ex Habac. II, 3. 4. Paulus nec textum hebraicum, nec LXX. exacte expreſſit; hos magis tamen, quamuis uerborum ordinem inuertendo, quia commate ultimo ex uerbo ὑποστείληται quaedam infert. Μικρὸν ὅσον ὅσον notat τὸ ἐλάχιστον, *perquam exiguum tempus.* Τὸ ὅσον non tantum adiicitur in uocabulis *magnitudinis*, ſed et *paritatis*, ut Ieſ. XXVI, 20. Heliodorus, L. V. ὀλίγον ὅσον. Ariſtoph. in Veſp. ὅσον ὅσον στίλην. Ὁ ἐρχόμενος ἥξει, *ueniet is, qui uenire uult*, qui promiſit ſe uenturum eſſe, Chriſtus nempe, qui promiſit, ſuis liberationem a uexationibus. Liberati ſunt autem Chriſtiani a uexationibus Iudaeorum, quum euerteretur Iudaica ciuitas. Ὁ δὲ δίκαιος ἐκ πίστεως ζήσεται, *Iuſtus enim propter fidem* et fiduciam *ſuam ſalutem conſequetur.* Ὑποστέλλεσθαι, *minus facere, quam oportet, ſubducere ſe, timidum eſſe.* Si quis expectando defatigetur, et propterea expectare bona illa promiſſa deſinat, is mihi ſummopere diſplicebit.

39. ἡμεῖς — ψυχῆς) *Nos autem non ſumus timidi ad perniciem noſtram, ſed fiducia pleni ad ſalutem noſtram.* Ὑποστολῆς, πίστεως, ſc. υἱοὶ ſ. τέκνα, *timidi, fiducia pleni*, ex Hebraismo. Περιποίησις ψυχῆς, *poſſeſſio uitae, felicitas, ſalus*; nam uitam poſſidere ſaepe indicat felicitate frui. 1 Theſſ. V, 9.

Caput XI.

1. Ἔστι δὲ — οὐ βλεπομένων) *Eſt autem fides rerum ſperandarum firma quaedam expectatio, conuictio indubitata de exiſtentia rerum, quae ſub adſpectum non cadunt.* Ὑπόστασις,

ςασις, *firma quaedam expectatio*, ſupra III, 14. Hebr. תחלת, LXX. et ἐλπὶς et ὑπόςασις uertunt. Ἔλεγχος Gloſſaria, et Graeci ſcriptores de *conuictione indubitata* uſurpant. Ariſtoteles de *demonſtratione mathematica*, Rhet. ad Alex. c. 14. Ἔλεγχος δέ ἐςιν ὃ μὲν μὴ δυνατὸς ἄλλως ἔχειν, ἀλλ' οὕτως ὡς ἡμεῖς λέγομεν. Τὰ ȣ̓ βλεπόμενα, *quae non cernuntur.* Intelligendum hoc de rebus praeteritis et futuris, ut ex ſequentibus patet. Eleganter Chryſoſtomus ad h. l. Ἡ πίςις τοίνυν ἐςὶν ὄψις τῶν ἀδήλων, φησὶ, καὶ εἰς τὴν αὐτὴν τοῖς ὁρωμένοις φέρει πληροφορίαν τὰ μὴ ὁρώμενα. — Ἐπειδὴ γὰρ τὰ ἐν ἐλπίδι ἀνυπόςατα εἶναι δοκεῖ, ἡ πίςις ὑπόςασιν αὐτοῖς χαρίζεται. μᾶλλον δὲ, ȣ̓ χαρίζεται, ἀλλ' αὐτὸ ἐςιν ȣ̓σία αὐτῶν. οἷον, ἡ ἀνάςασις ȣ̓ παραγέγονεν, ȣ̓δὲ ἐςιν ἐν ὑποςάσει, ἀλλ' ἡ ἐλπὶς ὑφίςησιν αὐτὴν ἐν τῇ ἡμετέρᾳ ψυχῇ. Eſt itaque ἐλπιζομένων ὑπόςασις, *quum ea, quae futura ſperamus, quaſi praeſentia nobis mente et cogitatione repraeſentamus.* Fides autem intelligitur ea, qua Dei dictis creditur et fiditur. Neque enim Apoſtolus, quum ueterum temporum exempla profert, de fide in Chriſtum agit, ſed de fide in Deum, cuius ſpecies excellentiſſima eſt fides illa euangelica, quae ita eſt fides in Chriſtum, ut ſimul ſit fides in Deum, quia quae dixit Chriſtus, ea dixit Dei nomine.

2. ἐν ταύτῃ — πρεσβύτεροι) *Propter hanc enim maiores noſtri laudem conſecuti ſunt.* Πρεσβύτεροι hic ſunt, qui c. I, 1. πατέρες uocantur, הקדמני, *Veteres*, Iſraëlitae, Patriarchae, Prophetae, quorum nonnulli nominatim laudantur in ſequentibus. Μαρτυρεῖσθαι, ſc. ἀποδοχῆς ἄξιον εἶναι, (ut Philo ait,) *teſtimonio aliquem laudare, atque aliis commendare.*

 3. πίςει

3. πίστει νοοῦμεν — γεγονέναι) *Fide conuincimur mundum creatum eſſe uoluntate Dei efficaciſſima, ita ut, quae nunc conſpiciuntur, facta ſint, quum antea nihil extitiſſet.* Νοεῖν, *intelligere, certiſſime cognoſcere.* Per αἰῶνας hic, ut ſupra, intelligit *totum hoc uniuerſum.* Hoc ait, κατηρτίσθαι, in ordinem certamque ſpeciem digeſtum. Τὰ μὴ φαινόμενα et τὰ βλεπόμενα, res non aſpectabiles et ſpectabiles, eodem ſenſu intellige quo Rom. IV, 14. de Deo dicitur: ῥήματι καλεῖ τὰ μὴ ὄντα, ὡς ὄντα. In uerbis εἰς τὸ μὴ ἐκ φαινομένων, aduerbium μὴ ad φαινομένων recte refertur, qua transpoſitione nihil eſſe uſitatius Helleniſtis, oſtendit *Heinſius* ad h. l. ex 2 Maccab. VII, 28. Mundum hunc aſpectabilem ſola uoluntate Dei creatum eſſe, diſcimus fide; nam illa creatio non eſt res ante oculos uerſans, ſed dudum praeteriit. Nos nunc uidemus, arbores ex arboribus gigni, animantia ex animantibus, homines ex hominibus. At primae illae arbores, prima animantia, primi homines, non habuere ortum ex talibus, qualia nunc exiſtunt atque conſpiciuntur. Hoc ideo dicit, ut eo facilius credamus, Deum exhibere poſſe, quae non conſpicimus.

4. πίστει — προσήνεγκε Θεῷ) Θυσία hic dicitur, tam de frugibus, quam de pecudibus. Πλείονα, *acceptiorem,* quomodo et Hebrai ſumunt יותר, et παρὰ Κάϊν, intelligendum παρὰ τῆς τοῦ Κάϊν, quomodo hic accepit Syrus. Ideo autem acceptiorem dicit fuiſſe oblationem Abelis, quia fidem habuit. Credidit, Deum repenſare bona et mala facta, quod et diſerte ad hiſtoriam addidit Paraphraſtes Hieroſolymitanus. δι' ἧς — αὐτοῦ Θεοῦ) Similiter Philo

Philo Abelem uocat δίκαιον, de ſacrif. Abelis, quia primitias Deo dedicauit. Ita etiam uocatur Matth. XXIII, 35. In reliquis alludit ad Gen. IV, 4. ſqq. Verbum μαρτυρεῖσθαι eodem ſenſu, quo u. 2. ſumitur. καὶ δι' ἀυτῆς — λαλεῖται) Vel, ut alii rectius habent, λαλεῖ, ſc. τὴν ἑαυτȣ̃ πίςιν, δικαιοσύνην, ἀρετὰς etc. *mortuus, fidem ſuam atque iuſtitiam adhuc loquitur*; mortuus docet nos ſuo exemplo, ut ipſum imitemur. Cf. infra XII, 24. Mortuo loquelam Paulus tribuit, eodem ſenſu, quo apud Virgilium Phlegyae poena *magna teſtatur uoce per umbras: diſcite iuſtitiam moniti.* Sic Latini rebus inanimatis loquelam tribuentes, *rem ipſam loqui* dicunt.

5. πίςει ἐνὼχ — ὁ Θεὸς) *Fide aliorſum translatus eſt Enoch, ne moreretur.* In loco Moſis non dicitur, eum non eſſe mortuum, ſed illud dicitur: uitam agebat ſanctam, ergo non amplius erat; nam abſtulerat eum Deus; quod etiam de morte naturali intelligi poterat. Καὶ ȣ̓χ εὑρίσκετο, hebr. ואיננו, Gen. V, 22. 23. XLII, 36. De ſubita et improuiſa morte explicant locum haud pauci, et addunt corpus eius poſt mortem non eſſe repertum. Iudaei uero hunc locum ita interpretati ſunt, ut dicerent, ablatum eſſe Enochum a Deo, ne moreretur. Huic Iudaeorum opinioni ſe accommodat Paulus. De *morte peccatorum* explicat *Druſius* in Praeteritis. Heinſius Henochum ita putat dici ἀθάνατον, ac ſi eius mors in ſacris litteris ſaltem non reperiatur, et legendum eſſe: ὅτι ȣ̓χ εὑρίσκεται. Ioſephus Antiq. L. I, c. 3. ἀνεχώρησε πρὸς τὸ θεῖον. Cf. Gen. V, 24. πρὸ γὰρ — τῷ θεῷ) Legimus nempe apud Moſen, pie eum uixiſſe; ergo placuit Deo.

6. χωρὶς δὲ — γίνεται) Ἐυαρεςῆσαι, ſc. Θεῷ. Cur autem ſine fide Deo placere nemo poſſit, cauſſa ſtatim additur. Προσέρχεσθαι τῷ θεῷ, *accedere ad Deum*, eſt *Deum colere*, ut ſupra iam habuimus. Ἐκζητεῖν τὸν Θεὸν, hebr. בקש aut דרש, eas inire uias, per quas Dei fauor obtineri poſſit, Deut. IV, 29. Ier. XXIX, 13. et aliis locis. Fides Enochi in eo erat, quod credebat, Deum eſſe, eumque eſſe remuneratorem hominum proborum.

7. πίςει χρηματισθεὶς — τῦ οἴκυ ἀυτῦ) Χρηματισθεὶς, *oraculo monitus*, ut Matth. II, 12. 22. Περὶ τῶν μηδέπω βλεπομένων, *de iis quae nondum aderant*, de imminente diluuio. Illud πίςει refertur ad ἐυλαβηθεὶς κατεσκέυασε, fide pie morem gerens, ſtruxit *arcam*, i. e. quia oraculo pie fidem habebat. Ἐυλαβηθεὶς, *pie ac religioſe oraculum Dei colens*. Κιβωτὸν, λάρνακα, תבה, *nauem conſtratam*, quales ſunt arcae. δι᾽ ἧς — κληρονόμος) Δι᾽ ἧς, *per quam* ſc. nauem; eius exſtructione. Κατέκρινε τὸν κόσμον, i. e. totum, extra familiam ſuam genus humanum. Condemnare dicitur aliquis etiam, qui ſuo facto oſtendit, quid alii facere debuerint, atque inde eos non idem facientes, culpae conuincit, ut Matth. XII, 41. 42. Δικαιοσύνη autem hic eſt *praemium iuſtitiae*, ſicut *peccatum* apud Hebraeos eſt *poena peccati*. Saluus euaſit diluuium.

8. πίςει καλύμενος — πῦ ἔρχεται) Priora uerba conſtrue: Ἀβραὰμ καλύμενος πίςει ὑπήκεσε. Ἐξελθὼν, ex Chaldaica terra et Meſopotamia. Εἰς τὸν τόπον, ὃν ἤμελλε λαμβάνειν εἰς κληρονομίαν, in Cananaeam, quam ipſe, i. e. poſteri ipſius erant poſſeſſuri. Μὴ ἐπιςάμενος,

πῦ

πȣ̃ ἔρχεται, i. e. neſciebat, quae et qualis erat illa terra. Gen. XII, 1. 7.

9. πίςει παρῴκησεν — τῆς αὐτῆς) Εἰς τὴν γῆν, pro ἐν τῇ γῇ. Τῆς ἐπαγγελίας, i. e. ἐπηγγελμένη. Ὁ πάροικος, unde uerbum παροικεῖν, Hebraeis eſt נכרי, ξένος, ἀλλογενὴς, *aduena*, *peregrinus*, et non συμπολίτης, οἰκεῖος, *domeſticus* ac *ciuis*. Abrahamus uitam agebat Nomadicam. Ergo in terra, quae ipſi promiſſa erat, ut eam poſſideret, ita uerſatus eſt, quaſi non eſſet eius poſſeſſor. Μετὰ Ἰσαὰκ καὶ Ἰακὼβ, paritatem et modum indicat; nam et ipſi erant Scenitae, ſicut Abrahamus.

10. ἐξεδέχετο — ὁ Θεὸς) Τὴν τȣ̃ς θεμελίȣς ἔχȣσαν πόλιν non eſſe Hieroſolyma terreſtria, ſed *patriam coeleſtem*, patet ex commate 16. coll. cap. XIII, 14. Θεμελίȣς, pro θεμέλιον, Hebraeorum more, qui שתות potius quam שת ſcribunt; et *fundamenta* ponuntur hic pro *perpetuis* fundamentis. Expectatione urbis illius ſtabilis, i. e. felicitatis aeternae excitatus, moleſtias peregrinationis patienter tulit. Deus, uniuerſi totius τεχνίτης καὶ δημιȣργὸς, praecipue urbis coeleſtis architectus et faber dicitur, quia, Chryſoſtomo et Theophylacto auctoribus, in coelo potiſſimum elucet quum ſapientiae diuinae, tum potentiae illius magnitudo.

11. πίςει — ἔλαβε) *Propter fidem ipſa quoque Sara robur accepit ad concipiendam prolem in utero* etc. Δύναμιν ἔλαβε, robur uteri accepit; uis iuuenilis ei reſtituta eſt. Εἰς καταβολὴν σπέρματος, i. e. εἰς τὸ δέχεσθαι σπέρμα καταβεβλημένον, *ad recipiendum ſemen iniectum*, ut

nempe

nempe fieret grauida. καὶ παρὰ — ἔτεκεν) Alii rectius omittunt τὸ ἔτεκεν, ut uerba παρὰ καιρὸν ἡλικίας cohaereant cum illo ἔλαβε.

12. διὸ καὶ — ἀναρίθμητος) Διὸ refer ad fidem et Abrahami et Sarae. Ἀφ' ἑνὸς, ſc. ἀνδρὸς, Abrahamo, uel ut alii malunt σπέρματος, αἵματος. Καὶ ταῦτα, graeca locutio, quam latine recte exprimas: *et quidem*. Νενεκρωμένος, *emortuus* dicitur Abrahamus reſpectu geniturae, quia per longam aetatem eae uires in eo erant emortuae. Cf. Rom. IV, 19. *Stellarum* aut *arenarum* nomen uſurpamus, quum innumera indicamus.

13. κατὰ πίστιν — ἀσπασάμενοι) Quod editiones multae poſt ἰδόντες habent: καὶ πεισθέντες, deeſt in plurimis codicibus, uerſionibus ac Patribus. Οὗτοι πάντες, ſ. κληρονόμοι τῆς ἐπαγγελίας, Abrahamus, Iſaacus et Iacobus, de quibus com. 9. Ἀποθνήσκειν κατὰ πίστιν, *fide usque ad uitae finem permanere.* Μὴ λαβόντες τὰς ἐπαγγελίας, *quum nondum accepiſſent beneficia promiſſa*, poſſeſſionem terrae Canaan, numeroſam poſteritatem etc. uel etiam ſtabilem ueramque felicitatem. Ἀλλὰ πόῤῥωθεν αὐτὰς ἰδόντες καὶ ἀσπασάμενοι, *ſed eminus quaſi uidiſſent, et iis delectati fuiſſent.* Firmiter crediderunt nempe, Deum impleturum eſſe quod promiſerat, etiam poſt mortem ipſorum, et gauiſi ſunt de proſperitate poſterorum. Ἀσπάζειν ſaepe eſt *amplecti, delectari.* Aelian. Var. Hiſt. XIII, 18. de Dionyſio, Siciliae tyranno: τραγῳδίαν ἠσπάζετο, *tragoediam amabat.* ὁμολογήσαντες — γῆς) Peregrinos ſeſe atque uiatores in hoc mundo ſunt faſſi, uitam ut peregrinationem, mundum ut hoſpitium conſi-

conſiderantes. Gen. XXIII, 4. XLVII, 9. Παρεπίδημος, qui ad tempus breue alicubi degit.

14. 15. οἱ γὰρ τοιαῦτα — ἀνακάμψαι) Ἐμφανίζουσι, *ſignificant*. Ὅτι πατρίδα ἐπιζητοῦσι, quod deſiderant, habere patriam. Nam qui in Patria eſt, non eſt aut hoſpes, aut uiator. *Patria* autem non eſt tantum, ubi nati ſumus, ſed et ubi ius ciuitatis habemus. Μνημονεύειν deſiderium et amorem indicat, quo alicuius rei meminimus. Si ideo ſe peregrinos uocabant, quod Chaldaeam haberent pro patria, licebat illuc redire. Intra annos plus ducentos, qui interceſſerunt inter Abrahami exitum e Chaldaea, et Iacobi mortem, ſatis temporis fuit Abrahamo, Iſaaco et Iacobo redeundi in Chaldaeam, ſi illam amaſſent ut patriam ſuam.

16. νυνὶ δὲ — ἐπουρανίου) Ita *Anaxagoras* apud Diog. Laërt. 2 ſegm. 7. quaerenti: οὐδὲν σοι μέλει τῆς πατρίδος; reſpondebat: εὐφήμει. ἐμοὶ γὰρ καὶ σφόδρα μέλει τῆς πατρίδος. δείξας τὸν οὐρανόν. διὸ οὐκ — πόλιν) Θεὸς αὐτῶν. Nam ſpecialiter dicitur Deus *Abrahami*, *Iſaaci* et *Iacobi*. Ita ſe nominauit, non tantum quum adhuc uiuerent, ſed etiam poſt mortem eorum. Eo ipſo intelligitur eorum eſſe fautor ſummus, et εὐεργέτης. Ἑτοιμάζειν, *deſtinare*. Πόλιν *coelum* eſſe hoc loco, e contextu clarum.

17. πίστει προσενήνοχεν — ἀναδεξάμενος) Προσενήνοχε, ſc. ἐπὶ τὸν βωμὸν, Iac. II, 21. Partem oblationis *re ipſa*, impleuerat Abrahamus, filio ἐπὶ τὸν βωμὸν καὶ θυσιαστήριον impoſito; partem perfecerat *animo*, quod certiſſime eum mactaſſet, ſi Deus permiſiſſet. Itaque illud ſacrificium pro

integro

integro atque conſummato, non in ſacris modo litteris, ſed communi omnium in ore haberi, Philo fatur p. 374. D. Πειραζόμενος, Deo explorante ipſius fidem, idque poſtremum; nam poſt id ultra exploratus non eſt. Τὸν μονογενῆ, *unicum*, nempe ex iuſta matrefamilias. Ἀναδέχεσθαι plus eſt, quam δέχεσθαι. Itaque *ſuſcipere* non male uertit Latinus. In animum admiſerat promiſſa a Deo ſibi facta, nempe in Iſaaci poſteritate implenda, quod iam addet.

18. πρὸς ὃν — σπέρμα) *Cui promiſſum erat: ex Iſaaco habebis poſteritatem.* Gen. XXI, 12. Κληθῆναι, *eſſe*; uerba enim nominalia ſaepe ſunt realia. Notum eſt autem, Iſaacum, quum morti deſtinaretur, fuiſſe improlem.

19. λογισάμενος — ὁ θεὸς) Λογισάμενος referendum eſt ad remotius προσενήνοχε. *Reputans ſecum.* Credebat, ex Iſaaco ſe habiturum poſteros. Credebat, eundem interficiendum. Haec conciliari non poterant, niſi per admirandam Dei potentiam, ad id efficiendum, quod eo tempore exemplo carebat. ὅθεν — ἐκομίσατο) *Vnde eum etiam per imaginem quandam reſuſcitationis ex mortuis recepit.* Ἐν παραβολῇ, במשל, ſupple ἐκ νεκρῶν, quaſi ſcriptum eſſet: ὅθεν αὐτὸν καὶ ἐκ νεκρῶν ἐν παραβολῇ ἐκομίσατο. Illud καὶ huic interpretationi non obſtat, ſi uertas: *etiam*; quod ſaepe fieri ſolet. Aliis ἐν παραβολῇ idem eſt ac παρ' ἐλπίδα, παραδόξως. Cf. *Krebſium* ad h. l.

20. πίστει περὶ — τὸν Ἡσαῦ) Περὶ μελλόντων, ſc. προφητεύων, uel potius cohaerent haec uerba cum πίστει, *fide*

fide de rebus futuris, i. e. quia crediderat Deo, res magnas poſteris ſuis euenturas, Gen. XXVI, 24.

21. πίςει Ἰακὼβ — ῥάβδȣ αὐτȣ῀) Ἀποθνήσκων, *moriturus*, praeſens pro proxime futuro. Ἐπὶ τὸ ἄκρον τῆς ῥάβδȣ αὐτȣ῀ habent etiam LXX, Gen. XLVII, 31. Vox hebraea tam *baculum* poteſt ſignificare, quam *lectum*; nam puncta uocalia, quae ſignificationem uariant, olim adſcripta non fuere. Siue *lectum* intelligas, ſiue *baculum* non multum intereſt; nam praecipuum in hac re eſt, Iacobum Deo honorem exhibuiſſe.

22. πίςει Ἰωσὴφ — ἐνετείλατο) Mandata dedit de oſſibus ſuis in terram promiſſam deportandis, quod ſignum erat, eum de poſſeſſione promiſſa nihil dubitare.

23. πίςει Μωσῆς — τȣ῀ βασιλέως) Πατέρας hic uocat *parentes*, maſculinum pro communi uſurpans. Ἀςεῖος Moſes hic dicitur, ut penes LXX, et Act. VII, 20. Vox autem ad corporis atque uultus refertur ſpeciem. Heſychius: ἀςεῖος, καλὸς, ἐπίχαρις. Τὸ διάταγμα τȣ῀ βασιλέως, edictum, quo iubebantur parentes Iudaei exhibere infantes mares, ut interficerentur. Nam et hoc comprehenſum fuit in edicto, quod breuiter refertur Exod. I, 22.

24. πίςει Μωσῆς — Φαραὼ) Spreuit honorem, quem habebat, dici filium adoptiuum *Thermutidis*, filiae tanti regis, Exod. II, 9. Μέγας γενόμενος, de *aetate* intelligendum eſt.

25. μᾶλλον

25. μᾶλλον ἑλόμενος — ἀπόλαυσιν) Per πρόσκαιρον ἁμαρτίας ἀπόλαυσιν intellige aulicae uitae licentiam, et occaſionem ad omne genus peccati.

26. μείζονα — μισθαποδοσίαν) Ὀνειδισμὸς τοῦ χριστοῦ hic ſunt contumeliae illae, quas tum Iſraelitae patiebantur, ſimiles illis, quas perpeſſurus erat Chriſtus, ut 2 Cor. I, 5. παθήματα τοῦ χριστοῦ. Ἀπέβλεπε γὰρ εἰς τὴν μισθαποδοσίαν, *reſpiciebat enim praemium; rationem habebat remunerationis.* Hoc ſenſu ἀποβλέπειν occurrit apud Philonem de opif. p. 4. B. ἀποβλέπων εἰς τὸ παράδειγμα, *reſpiciens exemplum.*

27. πίστει κατέλιπεν — ἐκαρτέρησε) Κατέλιπεν Αἴγυπτον, migratione illa ſolenni, cui ductor et caput praefuit. In uerbis: *non extimeſcens iram regis*, reſpicitur hiſtoria, quae eſt Exod. X, 28. 29. Τὸν γὰρ ἀόρατον ὡς ὁρῶν ἐκαρτέρησε, i. e. quia Deum inconſpicuum ita praeſentem habebat animo, quaſi eum conſpiceret, conſtans fuit.

28. πίστει πεποίηκε — θίγῃ αὐτῶν) Τὴν πρόσχυσιν τοῦ αἵματος, *ſparſionem ſanguinis*, factam ad poſtes. Pro ὀλοθρεύων, 1 Cor. X, 10. legitur ὀλοθρευτὴς, *angelus mortis*; i. e. *peſtis*. Cf. I, c. Τὰ πρωτότοκα, ſc. γεννήματα. Tam enim de pecudibus, quam de hominibus agitur Exod. XII, 12. *Tangere*, hic eſt *ferire*, נגף. Fides autem Moſis in ea re erat, quod certo ſperabat, ſe ſequente die, iuuante Deo, cum populo exiturum Aegypto.

29. πίϛει διέβησαν — κατεπόθησαν) Τὴν ἐρυθρὰν θάλασσαν, ita dictum non a *rubore,* ut alii tradunt, ſed ab *Erythra* rege, i. e. ab Eſauo ſeu Edomo, qui *rufus* erat. Hoc mare a Moſe Exod. XIV, 21. uocatur ים סוף, *mare algoſum;* et ob hanc algam, *uiridem* Idumaeo mari colorem tribuunt Diodor. Sic. III, Theophraſt. Hiſt. Plant. IV, 9. et Plinius Hiſt. Nat. XIII, 25. Διὰ ξηρᾶς, ſc. γῆς. Ἧς ſc. διαβάσεως πεῖραν λαβόντες οἱ Αἰγύπτιοι, *cuius tranſitus periculum facientes Aegyptii,* tracti exemplo, et putantes, ſibi tutum fore, quod Iſraelitis tuto cedere uidebant. Κατεπόθησαν, *abſorpti ſunt*, nempe fluctibus. Καταπίνω, בלע, non differt a καταποντίζω, quo in hac hiſtoria Philo utitur p. 630. B. Exod. XV, 4.

30. πίϛει τὰ τείχη — ἡμέρας) Κυκλόειν non tantum eſt *obſidione capere*, ſed et *circumire.* Moenia Hierichuntis ceciderunt, quia in Iudaeis erat fides, i. e. certa oppidi expugnandi expectatio, poſtquam per ſeptem dies obſidione cinxerant. Ioſ. VI.

31. πίϛει Ῥαὰβ — μετ᾽ εἰρήνης) Voce πόρνη indicari dicunt, partim *cauponam* et *hoſpitam,* quae cibum et potum praebet peregrinis, partim *meretricem,* quae ſe ipſam uendit, uictumque ex ſe uoluptati praebet; hebr. זונה. Rahab uocatur πόρνη, non quod talis manſerit, ſed quod talis ante fuiſſet, Matth. XXI, 31. Et hic πίϛις conſtruendum cum δεξαμένη: ideo excepit et ſaluos fecit exploratores, ab Ioſua miſſos, quod crederet, unum Deum eſſe uerum, qui in Aegypto, et in Arabiae deſertis locis res tam miras patraſſet, cuius cultores erant Iſraëlitae. Μετ᾽

εἰρήνης, i. e. μετὰ πολλῆς ἐπιμελείας, multa cum ſollicitudine et humanitate, item, ut ſecuri fuerint.

32. καὶ τί — ὁ χρόνος) Has oratoribus formulas in uſu eſſe, non pauci oſtenderunt. Τί ἔτι λέγω; *quid opus eſt, hac de re ut loquar amplius?* Plena eſt talium exemplorum tota ſcriptura.

33. οἳ διὰ — λεόντων) Attributa haec fidei, non ad *omnes* u. 32. laudatos, ſed ad *ſingulos* ſpectant; licet cuncti ferme uicerunt reges, et populos ſubiugarunt. Ἐργάζεσθαι δικαιοσύνην, *uirtutem exercere*, niſi hic potius de iuſtitia in diiudicandis litibus ſit ſermo, quo ſenſu iuſtitiam exercuerunt Iudices, Samuel, alii. Φράσσειν στόματα λεόντων ad hiſtoriam Danielis VI, 22. reſpicit. Simſon etiam et Dauides cum leonibus dimicarunt, tanquam uictores. Dicuntur autem feciſſe, quod a Deo obtinuere, ut fieret.

34. ἔσβεσαν — ἀλλοτρίων) Ἔσβεσαν δύναμιν πυρὸς, obtinuere ut ignis uim ſuam amitteret, quaſi extinctus eſſet. Ἔφυγον στόματα μαχαίρας, effugere enſes acutos. Id enim פי חרב. Ἐνεδυναμώθησαν ἀπὸ ἀσθενείας, *reualuere a morbis*, ut Iob. Ezechias. Παρεμβολή, apud interpretes V. T. non tantum *caſtra*, ſed et *exercitus* ſignificat. Et κλίνειν eſt Latinorum *inclinare*, apud Liuium et alios de *acie*, uſurpatum. Ἀλλότριοι, gentiles et idololatrae. Philo opponit Iudaeis.

35. ἔλαβον — ἐτυμπανίσθησαν) Ἀποτυμπανίζεσθαι dicuntur, qui ad mortem usque torquentur. Τύμπανον, quod et τροχὸς, tormenti eſt genus, quo malefici in

equuleo,

equuleo, tanquam pelles in tympano, diſtendebantur, quale ſupplicium Eleazarus expertus eſt, 2 Macc. VI, 28. Suidas: τυμπανίζεται, ξύλῳ πλήσσεται, ἐκδέρεται καὶ κρεμᾶται. Vide Grotium et Carpzouium ad h. l. οὐ προσδεξάμενοι — τύχωσιν) Ἀπολύτρωσιν οὐ προσδέχεσθαι, liberationem a poena nullam accipere, ſub conditione idololatriae faciendae. 2 Maccab. VI. VII. *Melior reſurrectio* autem eſt reſurrectio ad meliorem uitam.

36. ἕτεροι δὲ — φυλακῆς) Πεῖραν λαμβάνειν, *ſentire, experiri.* Ἐμπαιγμοὶ, *ludibria.* Ἔτι δε, *inſuper uero.*

37. ἐπειράσθησαν) Τὸ πειράζεσθαι inter mortium genera non uidetur locum habere, ideoque hanc uocem multi omittunt. Alii ſuſpicantur, aliter legendum eſſe, ἐπυρώθησαν, ἐπυράσθησαν, ἐπρήσθησαν, ἐπάρθησαν, ἐπέρθησαν, ἐπράθησαν, ἐσπειράσθησαν, ἐσφαιρίσθησαν, ἐπηρειάσθησαν. Vide Bovvyeri coniect. ad h. l. *Carpzouius* uero id πειράζεσθαι non adeo leue exiſtimat, ſed, quod adiuncta poſtulant, idem eſſe ac *ſollicitari ad ſcelus, admotis tormentis, tympanis, rotis, flagellis, catenis;* et uertit: *nouis ſuppliciis tentati ſunt; es ſind ganz neue Arten der Todesſtrafen an ihnen probiret worden.* περιῆλθον — δέρμασιν) Vilis his uerbis indicatur egenorum habitus, quo exules et extorres errabant hinc illinc pii homines, tyrannorum metu. Philo in libro de uictimis obſeruat p. 836. A. ex *ouinis* olim et *caprinis pellibus* paratas fuiſſe penulas uiatorias, et alia tegmina, quibus uſi fuiſſent, qui extra urbes ſub dio agere coacti erant. Cf. Carpzou. ad h. l.

38. ὧν οὐκ — ὀπαῖς τῆς γῆς) Efficaciter dictum: Illi, quorum conſuetudine quotidiana homines ceteri non erant digni, ex urbibus uicisque exacti, receptum nullum niſi in locis inuiis et aſperis, ſpecubusque et cauernis inuenire potuerunt.

39. καὶ οὗτοι — τὴν ἐπαγγελίαν) De uerbo μαρτυρεῖσθαι cf. ſupra u. 2. Οὐκ ἐκομίσαντο τὴν ἐπαγγελίαν, *non reportarunt proemium promiſſum*, promiſſam felicitatem. Hoc non poſſe ſimpliciter accipi, quaſi nullum unquam a Deo promiſſum bonum acceperint, facile intelligitur. Erit igitur ſermo de certo aliquo bono, uel de impletione promiſſionis de uenturo Meſſia, uel, quod magis placet, de perfecta ex omni parte felicitate. Cf. ſupra u. 13. 33.

40. τοῦ Θεοῦ — τελειωθῶσι) *Quoniam Deus nobis melius proſpicere uoluit, ne ſcilicet illi ad perfectam felicitatem peruenirent ſine nobis.* Προβλέπεσθαι, *proſpicere*, conſulere alterius commodis. Ἵνα μὴ τελειωθῶσι, *ne perfecti redderentur*, ne plena felicitate fruerentur (c. II, 10.) χωρὶς ἡμῶν, *ſine nobis.* Noluit Deus, ut illi perfecta felicitate in hac uita fruerentur, ne nos in dubitationes coniiciamur, an perfecta felicitas poſt hanc uitam ſit expectanda. Alii ſic explicant: Voluit Deus, ut Chriſtus ſacrificium ſuum perageret μὴ χωρὶς ἡμῶν, i. e. *nobis uiuentibus.* Eoque ipſo conditio noſtra potior eſſe intelligitur, quam patrum, quia Ieſus Chriſtus, eo quo nos uiuimus tempore, ſuum ſacrificium peregit.

Caput

Caput XII.

1. Τοιγαροῦν — ἀποθέμενοι πάντα) Τοσοῦτον περικείμενον ἡμῖν νέφος μαρτύρων, *tantum agmen teſtium, quo quaſi cingimur.* Νέφος, *nubes*, metaphorice ſaepe uſurpatur de *magna copia.* Sic *Virgilius*, quod dixerat: *facta nube premunt*, mox explicat: *denſis cateruis.* Teſtes autem ſunt ipſi illi c. XI. commemorati homines pii, qui teſtes noſtrae uitae deſpiciunt ueluti e coelo in terram, et uitam noſtram intuentur. Ὄγκος, *pondus*, *onus.* A ſtadio ſumta ſimilitudo. Ibi, qui curſuri ſunt, omnia quae oneri eſſe poſſunt, deponunt. Sic et nos deponere debemus amorem huius ſeculi, et curas negotiorum huius mundi, quae nos impediunt, quo minus officia noſtra recte praeſtare poſſimus. καὶ τὴν εὐπερίστατον ἁμαρτίαν) Ἁμαρτία hic uidetur eſſe ἀπιστία, ἀπείθεια, ut contextus ſuadet. Ἁμαρτία εὐπερίστατος autem eſt *peccatum facillime nos ſeducens*, ſeu, ut c. III, 13. ἀπάτη τῆς ἁμαρτίας. Id cum Chryſoſtomo bene conuenit, cui εὐπερίστατος dicitur ἡ εὐκόλως περιϊσταμένη ἡμᾶς, quod enim nos *cingit* undique et *circumdat*, facile nos *ſeducit* et *abripit.* δι' ὑπομονῆς — ἀγῶνα) *Conſtanter curramus in ſtadio nobis aſſignato*, i. e. ſummopere ſtudeamus officiis noſtris ſatisfacere. Propoſito enim nobis curſu intelliguntur officia nobis iniuncta. Metaphora, a ludis et curſu ueterum deſumta, nec Paulo infrequens, nec Philoni ignota. Sic Philo de agric. p. 203. E. τὸν προτεθέντα ἀγῶνα τῶν θείων καὶ ὀλυμπίων ἀρετῶν, *propoſitum certamen diuinarum uirtutum* commemorans, luctam, curſum olympiacum, et palaeſtram, ad animum applicat.

2. ἀφορῶντες — Ἰησοῦν) *Intueamur in anteſignanum et remuneratorem fidei, Ieſum.* Ἀρχηγὸς, *dux et anteſignanus.* Chriſtus nempe fiduciam ſuam in Deum collocauit, Hebr. II, 13. Nos uero eius exemplum imitari debemus. Τελειωτὴς, de ludorum agonotheta poteſt accipi, nempe de eo, qui praemia diſtribuit. ὃς ἀντὶ — ἐκάθισεν) Vel, ut alii legunt, κεκάθικεν. Ἀντὶ, plurimi interpretantur *pro*, quaſi Ieſu Chriſto relicta fuerit electio, an uellet gaudiis frui, uel crucem perpeti. Sed contextui conuenientior uidetur explicatio *Theodoreti*, quem Grotius ſequitur, praepoſitionem ἀντὶ, reddentis *propter*, ſc. *propter gaudium inſtans*, ſummam poteſtatem, quae mortem crucis conſecuta eſt. Phil. II, 9. Ἀντὶ etiam Eph. V, 31. ſignificat *propter*. Προκειμένη χαρὰ dicitur, ut c. VI, 18. ἐλπὶς προκειμένη. Αἰσχύνη, h. l. eſt ignominia ſupplicio crucis coniuncta. Καταφρονήσας hic comparate ſumendum: non tanti faciens eam ignominiam, ut ei ſe uellet ſubducere. De ſeſſione ad textram Dei uide c. I, 3. 13.

3. ἀναλογίσασθε — ἀντιλογίαν) Ἀναλογίζεσθαι etiam Xenophonti eſt *expendere animo.* Idem quod λογίζεσθαι ſupra XI, 19. Ἀντιλογία hic denotat omnes Chriſto illatas iniurias, ipſumque etiam mortis ſupplicium; nam ἀντιλέγειν eſt etiam *male cuiquam facere*, Luc. II, 34. ἵνα μὴ — ἐκλυόμενοι) Κάμνειν eſt *taedio laboris affici*; ἐκλύεσθαι, *laſſari.* Haec duo uerba e palaeſtra et ab athletis recepta ſunt, qui dicuntur κάμνειν, ἐκλύεσθαι, ἀναπίπτειν, ἀπειπεῖν, quum uel animi, uel corporis robore ac uiribus deſtituti, uictas dant aduer-

aduerſario manus, palmamque concedunt. Vide *Loesnerum* ad h. l.

4. οὔπω μέχρις — ἀνταγωνιζόμενοι) Μέχρις αἵματος, i. e. αἱματεκχυσίας, *ad ſanguinis usque profuſionem.* Pudeat uos defatigari leuioribus malis. Illi prophetae, deinde et alii Maccabaicorum temporum, quorum ſupra meminimus, partim ad capitalia ſupplicia, partim ad tormenta rapti fuere. Chriſtus ipſe mortem, et quidem crucis perpeſſus eſt. Vos libertatis tantum et facultatum damna aut pericula incurriſtis. Ἁμαρτίαν hic intellige κατ' ἐξοχὴν defectionem a religione chriſtiana.

5. καὶ ἐκλέλησθε — ἐλεγχόμενος) Καὶ, *et tamen.* Παράκλησις de *conſolatione* et *exhortatione* ſimul intelligi poteſt. Locus, quem Apoſtolus adducit, eſt Prou. III, 11. 12. Παιδία, inſtitutio, quae factis fit, puta uinculis, legibus, poenis. Ἐλέγχειν, *obiurgare*, non tantum uerbis, ſed et factis, ſeuerius et durius aliquem tractare.

6. ὃν γὰρ — παραδέχεται) Sic eſt in graeca uerſione Prouerbiorum, niſi quod pro παιδεύει in quibusdam codicibus eſt ἐλέγχει. Apparet, interpretes pro כְּאָב *ut pater*, legiſſe כְּאֵב *dolore affecit*, quod transtulerunt μαστιγοῖ. Ὃν παραδέχεται, *quem amat, diligit*, ut Luc. XV, 2.

7. εἰ παιδίαν — ὁ Θεὸς) Εἰ παιδίαν ὑπομένετε, *ſi aduerſa uobis eueniunt.* Nam ὑπομένειν interdum nihil aliud eſt, quam *perpeti*, ut Iac. I, 12. Ὡς υἱοῖς ὑμῖν

 προσφέ-

προσφέρεται ὁ Θεὸς, *agit uobiscum Deus tanquam cum liberis.* Hoc ſenſu uerbum προσφέρεσθαι ſaepe obuium eſt apud bonos auctores, praecipue Demoſthenem, Philonem etiam de Temul. p. 249. C. in Flacc. 966. A.

8. *εἰ δὲ χωρὶς — οὐχ υἱοί*) Πάντες, nempe illi, de quibus actum capite praecedenti. Νόθους autem non intellige ex matre impare natos, ſed eos, quos mater ex adulterio genuit, et marito uult obtrudere, ille autem reiicit. *Vobiscum ageretur, ut cum nothis ſolent homines, non, ut cum filiis.*

9. *εἶτα — καὶ ζήσομεν;*) Εἶτα, *deinde* τοίνυν, ἐπεὶ οὖν, *atqui, iam uero.* Πατέρας τῆς σαρκὸς, i. e. qui mortales ipſi ad mortalem uitam nos generauerant. Εἴχομεν καὶ ἐνετρεπόμεθα, idem eſt ac ἔχοντες ἐνετρεπόμεθα, adeoque τὸ ἔχοντες non exprimitur in uerſione. Ὑποταγησόμεθα, Niphal pro Hithpael, i. e. *ſubiiciemus nos ipſos,* nimirum ad ferenda aduerſa, ipſo ita uolente. Τῷ πατρὶ τῶν πνευμάτων, *cui nos omnes corpus et animam debemus,* ut Num. XVI, 22. ubi Deus uocatur Θεὸς τῶν πνευμάτων καὶ πάσης σαρκὸς, uel potius *patri ſpirituali,* patri qui eſt ſpiritus; nam deſcribitur Deus ut parens, non ut creator. Καὶ ζήσομεν, *ut uiuamus,* nempe in *perpetuum* et feliciter.

10. *οἱ μὲν γὰρ — ἁγιότητος αὐτοῦ*) Πρὸς ὀλίγας ἡμέρας, *ad hanc uitam breuem,* uel ad uitae huius felicitatem. Κατὰ τὸ δοκοῦν αὐτοῖς, pro arbitratu, ſaepe ex errore, interdum etiam ſua uitia pro uirtutibus inſtillantes.

lantes. Parentes ſaepe ſic uolunt, ſic iubent ſuos liberos; ſtat iis pro ratione uoluntas. Ἐπὶ τὸ συμφέρον, *ad noſtros uſus*; nam nec errat, nec prauis affectibus abripitur. Ἁγιότης Θεοῦ, *ſanctitas Dei*, niſi malles de Dei *gloria, maieſtate*, et *beatitudine aeterna interpretari.*

11. πᾶσα δὲ — ἀλλὰ λύπης) Οὐ δοκεῖ χαρᾶς ſc. πρᾶγμα, εἶναι, ἀλλὰ λύπης, *non gaudium ſed triſtitiam parit*, ſi nempe ſenſus externos conſulimus. Radices amarae, ſed fructus dulces. ὕστερον δὲ — δικαιοσύνης) *Poſthac uero reddit fructum ſaluberrimum uirtutis et probitatis, iis qui per eam exercitati ſunt.* Καρπὸς εἰρηνικὸς, *fructus ſalubris, utilis*, ex hebraica ſignificatione uocis שלום, quae etiam omne *bonum* denotat. Alii uertunt: *iucundus, gratus*, quia τῇ λύπῃ opponitur. Δικαιοσύνη hic latius ſumitur, et omnes officii noſtri partes complectitur.

12. διὸ — ἀνορθώσατε) Ex Ieſ. XXXV, 3. Phraſin denuo ab athletis atque palaeſtra deſumtam eſſe multi exiſtimant. Sed uix credibile eſt, Ieſaiam reſpexiſſe ad Graecorum ludos. Metaphora potius uidetur ab *aegrotis* uel longo itinere *defatigatis* eſſe deſumta. Heſychius: παρειμένως, *remiſſe, languide.* Sane perſecutionum metu languere poterant Hebraei, remittere manus, ac pedibus defatigari. Comparatur nempe Chriſtiani uita cum labore et curſu.

13. καὶ τροχιὰς — ποσὶν ὑμῶν) Ex Prouerb. IV, 26. Ἡ τροχιὰ, *ſemita, uia.* Τοῖς ποσὶν hic eſt Datiuus. Senſus igitur: *Facite complanari uobis uias, per quas*

 ituri

ituri eſtis, i. e. auferte omnia pietatis impedimenta. ἵνα μὴ — μᾶλλον) *Ne membrum debile luxetur, ſed ſanetur potius.* Colligite uires, ne quis in nouum periculum incidat, ſi remiſerit uires. Τὸ χωλὸν hic eſt membrum corporis, ubi nerui aliquid de uigore ſuo perdidere. Talia membra, ſi iter fiat per loca inaequalia, facile loco ſuo excidunt, ſiue luxantur, quod hic eſt ἐκτρέπεσθαι. Sanantur autem interdum talia membra ambulatione commoda, per quam calor neruis redit. Sic remouere debebant Hebraei omnia, quibus alii ad defectionem a religione induci potuiſſent.

14. εἰρήνην — κύριον) Ἐιρήνη, *concordia*, animus erga omnes beneuolens. Concordia multum ualet ad conſtantiam in aduerſis. Vbi enim, qui in eodem coetu ſunt, incipiunt diſcordes eſſe, ad alium coetum facile tranſeunt. Ἁγιασμὸς, *uitae integritas*, complexus omnium uirtutum. *Videre Deum* notat ſalutem conſequi, et uitam aeternam, Matth. V, 8. Vel κύριος eſt *Chriſtus.* Chriſtum autem uidere, praeſupponit, eo uenire, ubi Chriſtus eſt, nempe in coelum ſummum, 1 Io. III, 2.

15. ἐπισκοποῦντες — τοῦ Θεοῦ) Supple ᾖ. *Attendite, ne quis amittat beneficium diuinum.* Beneficium autem eſt Chriſtianismus. Ergo ſenſus eſt: Spectetis, ne quis a religione chriſtiana deficiat. Ἐπισκοπεῖν, i. e. ἐπισκέπτεσθαι, *attendere*, *diligenter uiſere*, ut medici aegrotos ſolent. μή τις — πολλοὶ) i. e. *ne homo malignus inſurgens, malo ſuo exemplo alios corrumpat, et multi per eum inficiantur.* E Deut. XXIX, 18. ſed ſenſu potius expreſſo, quam ſeruatis uerbis. Ῥίζα πικρίας, *radix mala*,

mala, hic eſt *homo malus*, ut 1 Macc. I, 10. *Antiochus Epiphanes* uocatur ῥίζα ἁμαρτωλός. Mos eſt Hebraeis, omne uenenum uocare *amarum*. Pro ἐν χολῇ, quod eſt cit. Deut. loco, hic legitur ἐνοχλῇ, quod commodum ſenſum habet; nam ἐνοχλεῖν eſt *obturbare, moleſtia afficere*. *Hippocrati* illa medicamenta ἐνοχλέοντα audiunt, quae ſumta, *turbas intro excitant*, et uentrem ſoluunt. Μιαίνειν, *inficere*.

16. μή τις — πρωτοτόκια αὐτοῦ) Notanda eſt disiunctiua ἢ, ne quis putet Eſauum uocari πόρνον. Nam quod nonnulli arbitrantur, Paulum de impudicitia ac πορνείᾳ Eſaui, uel ex quodam auctore ſacro, uel apocrypho, aut certe per traditionem accepiſſe, omni fundamento caret. Βέβηλος, qui nihili facit *promiſſiones diuinas*.

17. ἴστε γὰρ — ἐκζητήσας αὐτήν) Κληρονομῆσαι, *obtinere*. Εὐλογία, benedictio paterna; apprecationes bonorum praeſertim terrae Cananaeae. Μετάνοια, *retractatio*, mutatio ſententiae atque apprecationum Iſaaci, cui Eſauus perſuadere uoluit, ut reuocaret benedictionem, Iacobo datam. Ἀποδοκιμάζεσθαι eſt, *non obtinere quod uolumus*. Αὐτήν, ſiue ad μετάνοιαν, ſiue ad εὐλογίαν referas, perinde eſt.

18. οὐ γὰρ — θυέλλῃ) Adhortatur Paulus Hebraeos ad ſanctimoniam, arceſſens argumentum a figura legis ueteris, quae, ut olim dabatur, populum requirebat *purum* et *caſtum*. Multo magis nos ſub Euangelio oportet eſſe ſanctos. Quanto enim doctrina euangelica cum ſuis promiſ-

ſis

ſis praeſtat legi Moſis, tanto damnabilior eſt eius contemtus. Quod ut oſtendat, modum primo enarrat datae ac promulgatae Legis; poſtea, ut affectus fuit quum populus, tum Moſes. Ὀυ γὰρ προσεληλύθατε — πυρὶ, *non acceſſiſtis ad montem igne tactum et aduſtum.* Sic ſaepe Latini dicunt: *fulmine tactum.* Non enim ψηλαφᾶν de rebus tantum dicitur, quae *manibus palpantur*, ſed et de iis, quae quocunque modo *attinguntur.* Quod mons Sinai inter fulmina et tonitrua igne tactus, ardensque fuerit, uid. Exod. XIX, 16. 18. Deut. IV, 11. 15. Γνόφος eſt *caligo* coelo nubibus obuoluto exorta, et *nubes ipſa.* Hinc LXX. uocem ענן per γνόφον transferunt, Deut. IV, 11. Ad augendam autem ſpiſſae nubis denſitatem additur καὶ σκότος, pro σκοτεινὸς γνόφος, ſeu σκότος γνοφῶδες. Θυέλλα, *turba*, *procella.* Cf. Exod. XIX. XX.

19. καὶ σάλπιγγος — ῥημάτων) Exod. XIX, 16. φωνὴ ῥημάτων, *tonitru*, *quo praecepta promulgata fuerunt.* Ῥήματα, *praecepta decem*; φωνὴ, קול ſaepe eſt *tonitru.* ἧς — λόγον) Ἧς, ſc. φωνῆς. Orabant, ne Deus ultra uerbum adderet, i. e. ne poſthac eos tam terribili ſono alloqueretur, Exod. XX, 19. Deut. V, 25. 26. 27. Verbum παραιτεῖσθαι Attice interdum notat αἰτεῖσθαι, παρακαλεῖν, *precari.* Senſus horum commatum eſt: *non acceſſiſtis ad religionem terrore plenam.*

20. οὐκ ἔφερον — κατατοξευθήσεται) Verba ἢ βολίδι κατατοξευθήσεται recte omittuntur; deſunt enim in optimis Codicibus, Verſionibus et Patribus. *Non poterant ferre illud ſeuerum edictum* de non tangendo monte,

monte, quod continetur Exod. XIX, 12. 13. Ingens ſane metus cauſſa ex tanta ſeueritate, quae nec beſtiis parceret.

21. καὶ — ἔντρομος) Καὶ, pro ἀλλὰ καὶ, *ipſe adeo* Moſes, quamuis quotidie cum Deo uerſabatur, et identidem uidebat eius gloriam ac maieſtatem, tremebat tamen hac uice, atque extimeſcebat. Verba οὕτω φοβερὸν ἦν τὸ φανταζόμενον, parentheſi ſunt includenda. Τὸ φανταζόμενον, *uiſum*, *ſpecies*. Τὸ εἶπε ſumitur, uel ut Hebraeis אמר, de animi cogitationibus, uel de ipſa actione: *tremebat totus et horrebat.* Alii exiſtimant Paulum haec uerba petiiſſe ex Deut. IX, 19. alii ex Exod. XIX, 19.

22. ἀλλὰ — ἀγγέλων) Προσεληλύθατε Σιὼν ὄρει, uenietis in eam regionem, cuius imago fuit mons Sion, et ſpe iam ad eam acceſſiſtis; animo iam praeſentem habetis. Deſcribitur ciuitas illa ſupercoeleſtis, domicilium angelorum et beatorum hominum, ſedes maieſtatis diuinae, imagine deſumta ab Hieroſolymis terreſtribus. In monte Sione Dauid Rex ſedem regiam habebat; in ciuitate illa coeleſti Ieſus Chriſtus. Hieroſolyma uocata ſunt ἱερόπολις, coelum potiori iure uocatur πόλις Θεοῦ ζῶντος. Καὶ μυριάσιν ἀγγέλων. Sic enim recte interpungitur, et πανηγύρει iungitur cum uocibus καὶ ἐκκλησίᾳ, ut bene *Carpzouius* monet. Μυριάδα apud Iudaeos pro maximo ſiue indefinito numero accipi, conſtat.

23. πανηγύρει — ἀπογεγραμμένων) Πανήγυρις ſaepe eſt conuentus populi Iſraëlitici ad Deum laudandum, Hos.

Hos. II, 11. מוֹעֵד, feſtum; h. l. autem in uniuerſum *conuentus.* Heſychius: πανήγυρις, ἑορτή. Ἐκκλησία, קָהָל, *conuentus.* Πρωτοτόκοι, *electi*, celſiſſimae dignitatis homines; regni coeleſtis ciues; Deo cari; nam primogeniti parentibus ſuis prae aliis cari eſſe ſolent. Ἐν οὐρανοῖς ἀπογεγραμμένοι, ſcripti in albo coeleſti: nam ἀπογράφεσθαι eſt uox cenſualis, ut uidemus Luc. II, 1. καὶ κριτῇ — τετελειωμένων) Κριτῇ θεῷ πάντων, *ubi ipſe ſummus Deus eſt iudex*, et ſummus quaſi magiſtratus. Καὶ πνεύμασι δικαίων τετελειωμένων, *ubi Spiritus iuſtorum perfectorum*, uel eorum, qui nunc beatam uitam agunt. *Spiritus*, nempe a corpore ſeparati. Τελειοῦσθαι, quum de proemiis agitur, ſignificat ſtatum optimum, ad quem Spiritus a corpore ſeparati peruenire poſſunt.

24. καὶ αἵματι — τὸν Ἄβελ) Αἷμα ῥαντισμοῦ, *ſanguis luſtralis*, qui corda quaſi aſpergit, et a peccatis liberat. Senſus eſt: Participes facti eſtis beneficiorum, quae ex morte Chriſti ad uos redundant. Pro κρείττονα multi Codices et Patres habent κρεῖττον, et pro παρὰ τὸν Ἄβελ legunt παρὰ τὸ Ἄβελ, ſc. αἷμα τοῦ Ἄβελ, ſenſu quidem eodem. Κρείττονα, *meliora*, *acceptiora.* Sanguis enim Abel λαλεῖ, *loquitur* uindictam; at ille Ieſu Chriſti, remiſſionem peccatorum. Cf. ſupra c. XI, 4. Chriſtus intercedit pro nobis, i. e. ſeruat nos in perpetuum.

25. βλέπετε — λαλοῦντα) *Cauete, ne repudietis eum, qui nobis uoluntatem ſuam reuelauit.* Παραιτεῖν eſt *auerſari*, *repudiare*, *recuſare*, *obſequium denegare.* Λα-

λοῦντα,

λοῦντα, pro λαλήσαντα, frequenti locutione, Deum nempe, qui per filium nobis uoluntatem ſuam reuelauit, c. I, 1. εἰ γὰρ ἐκεῖνοι — ἀποςρεφόμενοι) Οἱ ἐκεῖνοι παραιτησάμενοι ſunt Iſraëlitae, tum ad Horebum congregati, tum generatim, quorum σκληροκαρδία et ἀπιςία in Pentateucho deſcribitur. Τὸν ἐπὶ τῆς γῆς χρηματίζοντα, i. e. χρηματίσαντα, iterum intellige *Deum.* Τὸν enim, quod hic ponitur, et quod ſequetur, non diſtinguit eum, cui parendum eſt, ſed modum, quo is ſe reuelauit. Sic ſaepe de uno, diuerſis modis conſiderato, tanquam de duobus loquimur. Ἐπὶ τῆς γῆς, nempe de monte Sinai, per Moſen. Πολλῷ μᾶλλον ἡμεῖς, ſc. οὐκ ἐκφευξόμεθα. Τὸν ἀπ' οὐρανοῦ, nempe χρηματίζοντα, pro χρηματίσαντα. Dicitur autem Chriſtus de coelo loqui, quoniam in coelo — ad dextram Dei ſedens in omni terrarum orbe propagat per doctores ſuum Euangelium. Ἀποςρέφομαι, *auerſor, faſtidio, abominor.*

26. οὗ ἡ φωνὴ — τότε) Intelligitur φωνὴ ῥημάτων de monte Sinai, qua montem terramque circum ſitam quaſſatam fuiſſe et commotam, patet ex Exod. XIX, 18. οὗ, ſc. eius, qui nunc de coelo loquitur. Dicta enim de Deo ſaepiſſime in N. T. de Meſſia explicantur. νῦν δὲ — οὐρανὸν) Illud νῦν abſolute ſumendum, quod attinet ad praeſentia tempora. Ἐπήγγελται, λέγων, promiſit de noſtris temporibus, apud Haggaeum c. II. 6. Magnas, inquit, antehac feci mutationes; ſed reſtat longe maior. Illa uerba: commouebo coelum, terram, maria, omnesque nationes, indicant: efficiam maximam orbis terrarum conuerſionem et reuolutionem, ſic ut omnes nationes ad Meſſiam ueniant.

27. τὸ

27. τὸ δὲ — μὴ σαλευόμενα) Ἔτι ἅπαξ dicere ſolemus, quum magnum aliquid et antehac inauditum molimur. Δηλοῖ τῶν σαλευομένων τὴν μετάθεσιν, *indicat mutationem eorum quae commouentur*; ὡς πεποιημένων, ἵνα μένῃ τὰ μὴ σαλευόμενα, *quippe abſumtorum, ut maneant quae non concutiuntur.* Manebit ergo ille nouus ſtatus, poſt illam conuerſionem effectus. Oeconomia Meſſiana, quae ſucceſſit oeconomiae Iudaicae, manebit ad finem mundi.

28. διὸ βασιλείαν — εὐλαβείας) Παραλαμβάνοντες pro fut. παραληψόμενοι. Phraſin παραλαμβάνειν βασιλείαν profani etiam Scriptores de iis adhibent, qui reges fiunt; hic uero de aeterna Chriſtianorum felicitate intelligitur, uel etiam de regno Meſſiae, quod durabit ad finem mundi. Χάριν ἔχειν, *gratias agere*, ut Luc. XVII, 9. 1 Tim. I, 12. Δι' ἧς, ſc. Χάριτος. Αἰδὼς hic reuerentiam Dei ſignificat; ſic enim αἰδεῖσθαι ſumunt Graeci. Ἐυλάβεια uero inſuper denotat poenae metum, ut oſtendunt ſequentia.

29. καὶ γὰρ — καταναλίσκον) Ex Deut. IV, 24. Senſus eſt: Deum non minus grauiter Chriſtianis peccantibus iraſci, quam olim Iſraëlitis iratus fuit peccantibus, facillimumque ei eſſe, non minus, quam igni flagrantiſſimo, eos, quos arripuit, peſſime perdere.

Caput XIII.

1. Ἡ φιλαδελφία μενέτω) *Nolite deſinere uos mutuo amare.* Rom. XII, 10. φιλαδελφία, amor erga Chriſtianos, qui *fratres* et *ſorores* ſe inuicem nominabant.

2. τῆς

2. τῆς φιλοξενίας — ἀγγέλυς) Reſpiciuntur hiſtoriae Gen. XVIII. et XIX. et refertur hoc, ut appareat, quanta ſint apud Deum praemia τῆς φιλοξενίας. Locutio ἔλαθον ξενίσαντες, ſc. ἑαυτὺς, bene graeca eſt, et apud optimos Scriptores reperitur. *Exceperunt inſcii.*

3. μιμνήσκεσθε — σώματι) Ὡς συνδεδεμένοι, quaſi ipſi eadem mala ſentiretis. Εἶναι ἐν σώματι, pro ἄνθρωπον εἶναι ac ζῆν. Porphyr. de abſt. 38. τὶ δεινὸν ἦν, ἐν σώματι εἶναι;

4. τίμιος — ὁ Θεὸς) Ὁ γάμος, *nuptiae*, *coniugium.* Τίμιος, ſc. ἔςω. Ab omnibus coniugio ſuus ſeruetur honos; nam ne Deo quidem thorus diſplicet. Ἀμίαντον, quod inquinari ſcortatione et adulterio non debet. Κρινεῖ, *puniet.* Non adulteros tantum, qui ſi deprehendantur, etiam humanis legibus puniri ſolent, puniet Deus, ſed et πόρνυς, i. e. uenere utentes extra coniugium. Recte Dei iudicio reſeruat illa flagitia, quae ſolent aliis hominibus eſſe abſcondita.

5. ἀφιλάργυρος — παρῦσιν) Ὁ τρόπος, pro quo οἱ τρόποι frequens Philoni eſt, *mores.* Platoni inprimis uſitatum τρόπος δίκαιος, τρόπος χρηςὸς. *Studia, cogitationes ueſtrae abſint a pecuniae cupiditate.* Ἀρκύμενοι τοῖς παρῦσιν, ſc. ἦτε. Τὰ παρόντα, facultates, quae ad uitae uſum, utut paruae, praeſto ſunt. Natura paucis contenta. αὐτὸς γὰρ — ἐγκαταλίπω) Αὐτὸς, *Deus* nempe. Verba deſumta ſunt ex Ioſ. I, 5. Similia leguntur Deut.

XXXI, 6. 1 Paralip. XXVIII, 20. *Ego certiſſime te non deſero. Ego certiſſime te non relinquo.*

6. ὥςε — ἄνθρωπος) Θαῤῥȣ͂ντας, בטחים, *cum fiducia in Deum.* Verba ſequentia e Pſalmo CXVIII, 6. deſumta. Ἄνθρωπος, i. e. ἀνθρώπων τις. Bene autem aptat hoc Apoſtolus Hebraeis illis Chriſtianis, qui ob religionem ſaepe ab improbis exuebantur ſuis facultatibus.

7. μνημονεύετε τῶν ἡγȣμένων ὑμῶν) Ἡγȣ́μενοι generatim ſunt, qui aliis praeeunt, inprimis reges ac duces. Sic Philo ἡγεμόνα opponit τοῖς ὑπηκόοις, de Legat. ad Caium p. 1032. D, de charit p. 699. A. Poſtea ita nominantur *Doctores, Sacerdotes, Diaconi.* Luc. XXII, 26. Act. XV, 22. Loquitur autem de iis, qui iam obierant, ut oſtendunt ſequentia. ὧν ἀναθεωρȣ͂ντες — τὴν πίςιν) *Quorum exitum uitae contemplantes, imitamini fidem eorum.* Ἡ ἔκβασις τῆς ἀναςροφῆς, *exitus uitae.* Ἀναςροφὴ, *uita*, uiuendi ratio ac modus. *Fidem eorum imitari,* eſt fiduciam eorum imitari, quam usque ad finem uitae in Deo poſuerunt.

8. Ἰησȣ͂ς — αἰῶνας) *Qualis olim erat Ieſus Chriſtus, talis et nunc eſt, et erit ſemper.* Sibi ſemper eſt ſimilis. Sicut illos, doctores ueſtros ad mortem usque Spiritu ſuo fulſit, ſic et uos fulciet, ſi faciatis, quod ueſtrum eſt. Χθὲς praeteritum, σήμερον praeſens tempus ſignificat.

9. διδαχαῖς — παραφέρεσθε) Sic enim legendum pro eo quod alii habent περιφέρεσθε. Παραφέρεσθαι, *abripi,*

abripi, abduci. Doctrinae *peregrinae* ſunt falſae, quae non ſunt partes religionis chriſtianae. καλὸν — περιπατήσαντες) *Melius enim eſt, doctrina Euangelica recreare animum, quam cibis,* (epulis ſacris,) *quibus nihil profecerunt huic cultui dediti.* Βεβαιοῦσθαι τὴν καρδίαν, סעד לב, *cor fulcire*, i. e. ſe recreare, Gen. XVIII, 5. Χάρις, *doctrina euangelica.* Βρώματα, hic refertur ad epulas ſacras cum ſacrificiis euchariſticis coniunctas. Περιπατεῖν, התהלך, hic de *Sacris peragendis* intelligendum. Poteſt etiam locus explicari ſic: *Nolite ergo uos per uarias doctrinas et peregrinas abduci a uero; (praeclarum enim eſt mentem firmari beneficio diuino,) non per ciborum diſcrimina; qui enim his rebus uitam impenderunt, nullum inde ceperunt fructum.* Ambulare in cibis eſt, uitam ſic inſtituere, ut diſcrimen cibi et potus ex lege Leuitica obſerues. Ponitur autem ſpecies pro genere, ut ſenſus ſit: nolite per obſeruationem legis ritualis abduci a uero.

10. ἔχομεν — λατρεύοντες) Θυσιαστήριον, *altare*, metonymice interpretantur nonnulli de *Chriſto*, alii *de menſa Euchariſtiae ſacrae*, alii *de doctrina Euangelica*, de *cultu diuino* alii. Videtur intelligi *uictima*, quae eſt Chriſtus. Is enim factus eſt uictima pro peccatis noſtris. Sacerdotes et Leuitae ſalarii partem habebant hanc, ut carnes uictimae reſiduas comederent. Sed habent uiciſſim Chriſtiani ſuam uictimam, ἐξ οὗ φαγεῖν οὐκ ἔχουσιν ἐξουσίαν, οἱ τῇ σκηνῇ λατρεύοντες, *Iudaeorum ritibus adhaerentes.* Τῇ σκηνῇ λατρεύειν, cultui Iudaeorum, qui in tabernaculo peragebatur, addictum eſſe, uel potius miniſtrare ad altare.

11. 12. ὧν γὰρ — ἔπαθε) His uerbis rationem reddere uidetur Paulus, cur illis, qui Iudaicis ritibus addicti ſunt, non liceat frui illa uictima, quam Chriſtiani habent. Eſt autem totus locus Allegoricus. Singula ſibi uerba opponuntur his uerſibus: αἷμα ζώων, et αἷμα ἴδιον χριςῦ. Ἀρχιερεὺς *V. T.* et *Ieſus*, ἀρχιερεὺς μέγας τῆς ὁμολογίας. Κατακάιειν et πάσχειν. ἔξω τῆς παρεμβολῆς, et ἔξω τῆς πύλης. Vt in ſacrificiis περὶ ἁμαρτίας comburebantur uictimae ἔξω τῆς παρεμβολῆς, ſic Chriſtus affixus eſt cruci ἔξω τῆς πύλης, more conſueto.

13. τοίνυν — φέροντες) i. e. Patienter toleremus, ſi Iudaei ob Chriſti religionem nos eiiciunt, et uariis modis uexant, libenter ferentes has contumelias, quas ad ipſius exemplum ferimus.

14. ὁ γὰρ — ἐπιζητῦμεν) Moriendum eſt omnibus. Tendamus ergo ad Ieſum. Alludit ad Abrahami exemplum, c. XI, 8 — 16. patria exeuntis, et expectantis πόλιν μέλλυσαν, i. e. *coeleſtem*.

15. δι' αὐτῦ — ὀνόματι αὐτῦ) Δι' αὐτῦ, *per eum*, ſc. Chriſtum, uel *propter eum*, cui haec omnia debemus. Θυσία αἰνέσεως, hebr. זבח תודה, Leuit. VII, 12. Philo de uictimis p. 842. D. ſeq. diſerte declarat, quid ſit θυσία αἰνέσεως, addens, nomen αἰνέσεως indicare ὕμνυς, εὐδαιμονισμὺς, θυσίας καὶ ἄλλας εὐχαριςίας πρὸς τὸν τὰ ἀγαθὰ δωρύμενον. Καρπὸν χειλέων, ex Graeco Hos. XIV, 2. ubi Interpretes פרים ſumſere a פרי non a פר, *iuuencus*. *Fructus labiorum* eſt, quicquid ore labiisque profer-

profertur. Ὁμολογεῖν idem eſt ac αἰνεῖν, *laudare* ac *celebrare*, nam hebr. הודות transfertur per ἐξομολογεῖν et per αἰνεῖν, item תודה per ἐξομολόγησιν, et αἴνεσιν,

16. τῆς δὲ — ὁ Θεός) Εὐποιΐα,] *beneficentia.* Κοινωνία proprie *communio*, et per metonymiam cauſſae efficientis pro effectu *eleemoſyna.* Τοιαύταις γὰρ θυσίαις εὐαρεστεῖται Θεός, *eiusmodi enim uictimis delectatur Deus.* Graecorum enim mos eſt, paſſiua formare et cum Nominatiuo conſtruere, non minus ab Actiuis Datiuum, quam Accuſatiuum regentibus.

17. πείθεσθε — ἀποδώσοντες) Verba πείθεσθαι καὶ ὑπείκειν τινὶ ut *Theophylactus* et *Oecumenius* uolunt, ſignificant *parere* et *concedere* ſc. honorem alicui. Verba αὐτοὶ γὰρ ἀγρυπνοῦσιν — ἀποδώσοντες per parentheſin ſunt legenda; nam quae ſequuntur, directe cum antecedentibus cohaerent. *Nocte dieque ſolliciti ſunt ueſtri cauſſa, ut qui Deo rationem reddere debeant, ſi quid uos per ipſorum negligentiam peccetis.* Ἀποδιδόναι λόγον ſignificat aut *praemium* referre, aut *poenam*, prout quis ſe geſſerit. Ἵνα τοῦτο ποιῶσι, *ut munere ſat graui fungantur.* Μετὰ χαρᾶς, i. e. *cum alacritate*, quae ex gaudio oritur. Per ſimilem metonymiam στενάζειν ſignificat *dolorem*, qui per gemitum indicari ſolet. Ἀλυσιτελὲς per λιτότητα dicitur *noxium.* (Cicero de off. III, 21. *nihil inutilius ei, qui id iniuſte conſecutus ſit, inuenio*, i. e. nihil magis noxium.) Neque enim tam bene obeunt munus ſuum, qui moeſto, ut qui laeto ſunt

animo. Et ſi illi rationem ſuae negligentiae debent Deo, etiam uos ingrati in ipſos animi.

18. πεποίθαμεν — ἀναστρέφεσθαι) Ἐν πᾶσι, nempe πράγμασι, quomodo interpretatur Syrus. Merentur aliorum precibus adiuuari, qui nihil non faciunt, ut aliis proſint.

19. περισσοτέρως — ὑμῖν) Περισσοτέρως, *praecipue, inprimis.* Sperat, ſi ocius eis reſtitueretur, fore, ut infirmiores coram edoceri poſſint, reliqui autem diſertius erudiri et confirmari. Ceterum ex his uerbis neutiquam ſequitur, in uinculis haec ſcripta eſſe. Liberatus potius e carcere, ſaltem Timotheum expectat itineris comitem, u. 23.

20. Ὁ δὲ Θεὸς — Ἰησοῦν) Ὁ Θεὸς τῆς εἰρήνης, *Deus, omnis felicitatis auctor.* Τὸν ποιμένα τῶν προβάτων τὸν μέγαν, i. e. *ſupremum omnium Chriſtianorum dominum.* Homerus *reges,* nominatim Agamemnonem uocat ποιμένα λαῶν, et in Sacris litteris ipſe Deus uocatur *paſtor,* Pſ. XXIII, 1. Ἐν αἵματι διαθήκης αἰωνίου, refer ad τὸν ποιμένα τῶν προβάτων τὸν μέγαν, qui praefectus eſt eccleſiae tanquam caput, *propterea quod ſanguine fuſo religionem perpetuo duraturam ſanciuit.*

21. καταρτίσαι — ἐνώπιον αὐτοῦ) Καταρτίζειν, proprie ἄρτιον ποιεῖν, *perficere,* ad maiorem perfectionem adducere. Ἐν παντὶ ἔργῳ ἀγαθῷ, *ad omnia opera bona;* ἐν pro ad, quomodo ל Hebraeum ſumitur. Ποιῶν conſtruitur cum καταρτίσαι. Operatur autem Deus in nobis, tum notitiam nobis dando promiſſionum ſuarum, tum ſpiritu nos excitando et roborando.

22. ἀνέ-

22. ἀνέχεσθε — παρακλήσεως) Boni conſulite monita, quae huic epiſtolae adieci. Λόγον τῆς παρακλήσεως totam hanc epiſtolam nominat. Ἀνέχειν h. l. eſt *boni conſulere.* καὶ γὰρ — ὑμῖν) Διὰ βραχέων, ſc. ῥημάτων. Larga ſe dabat materia; ſed ego, quo minus grauis uobis eſſem, quae multis dici poterant, in pauca contraxi. Ἐπιστέλλειν interdum eſt *ſcribere* ſimpliciter.

23. γινώσκετε — ἀπολελυμένον) Ἀπολελυμένον, e uinculis in libertatem prodiiſſe. Aliis ἀπολύεσθαι h. l. uidetur ſignificare *proficiſci.* Γινώσκετε hic eſt Imperatiuus.

24. Οἱ ἀπὸ τῆς Ἰταλίας) *Italici.* Sic apud Philonem legat. ad Caium οἱ ἀπὸ Ῥώμης ſunt *Romani;* οἱ ἀπὸ τῆς Ἀλεξανδρείας, *Alexandrini.* Erant non Romae tantum, ſed et per omnem Italiam multi iam Chriſtiani.

SCHOLIA
IN
EPISTOLAM IACOBI.

Omnes Apoſtolorum epiſtolae, *Iacobi* nimirum, *Petri*, *Ioannis* et *Iudae*, exceptis Paulinis, appellantur *catholicae*. Vnde acceperint hoc nomen, diſputarunt docti, et diſputant. Non improbabilis eſt S. Ven. *Noeſſelti* ſententia, (in coniecturis ad hiſtoriam catholicae Iacobi epiſtolae,) principio hoc nomen proprium fuiſſe primae Petri et Ioannis epiſtolae, quo diſtinguerentur a ceteris eorumdem ſcriptorum epiſtolis, quae incertae fidei eſſent; poſt uero, quum *Iacobi* etiam et *Iudae* epiſtolae in plurimis eccleſiis publica lectione fuiſſent probatae, translatum eſſe nomen ad uniuerſas, quas diſcernere a Pauli epiſtolis uellent Scriptores ueteres. Ita epiſtola *catholica* eſſet *legitima*, *omniumque conſenſu probata*. Sed ex uſu uocis καθολικὸν potior mihi eorum ſententia eſſe uidetur, qui exiſtimant, *catholicas* appellari has epiſtolas, quia non eſſent ſcriptae ad ſingulas eccleſias, quemadmodum Paulinae epiſtolae, ſed ad Chriſtianos omnes, inprimis uero ad Chriſtianos ex Iudaeis per orbem terrarum diſperſos. *Leontius* de ſectis: καθολικαὶ δὲ ἐκλήθησαν, ἐπειδὰν οὐ πρὸς ἓν ἔθνος ἐγράφησαν, ὡς αἱ τοῦ Παύλου, ἀλλὰ καθόλου πρὸς πάντα.

πάντα. Nec obſtat, quod ſecunda et tertia Ioannis epiſtola ſingulis perſonis inſcriptae ſint; qui enim Epiſtolis illis Apoſtolicis nomen *catholicarum* primi impoſuerunt, illi ſecundam et tertiam Ioannis non recepiſſe uidentur. Huiusmodi epiſtolae, ad Chriſtianos in uariis regionibus degentes ſcriptae uocabantur olim ἐγκύκλιοι, *encyclicae*, quia traditae ciuitati cuipiam ab ea exſcribebantur et ad alias mittebantur, intra certum κύκλον, *circulum.* Cf. b. *Zachariae* Introd. in Paraphr. epiſtolar. cathol. et S. V. *Semleri* Prolegom. in Paraphr. Epiſtolae Iacobi.

Quaeritur, quisnam huius epiſtolae, quae *Iacobo* tribuitur, auctor ſit habendus? Duo commemorantur huius nominis *Apoſtoli*, unus, *Zebedaei* filius, Ioannis frater, (Matth. X, 2.) qui circa decimum poſt Chriſti aſcenſionem annum interemtus eſt, Act. XII, 2. *alter*, Iacobus *minor*, Alphaei et Mariae filius, (Matth. X, 3.) Fit etiam mentio Iacobi cuiusdam, qui uocatur *frater Ieſu Chriſti*, (Matth. XXIII, 55.) omnino diuerſus ab Alphaei filio. Obſtant enim profecto graues rationes, quo minus fratres Domini, Matth. XIII, 55. Marc. VI, 3. enumeratos, in Apoſtolis habeamus; ab his enim non uno loco, maxime Act. I, 13. ſeq. Io. VII, 5. diſcernuntur. Vide S. V. *Herderi Briefe zweener Brüder Ieſu in unſerm Kanon*, p. 3 - 6. *Alphaei* filium idem Vir doctiſſimus contendit ex Alphaeo et Maria, matris Ieſu ſorore, eum uero, qui frater Domini appellatur, a Ioſepho et Maria, parentibus Ieſu ipſis genitum eſſe.

Quinam uero ex his tribus Iacobis pro auctore huius epiſtolae ſit habendus, difficilis eſt quaeſtio. *Zebedaei*

filium, Ioannis fratrem non eſſe auctorem, in eo plurimi homines docti hodie conſentiunt. Is enim circa a. 43. uel 44. Herode Agrippa regnante, religionis chriſtianae cauſſa interemtus eſt, Act. XII, 2. quo tempore religio chriſtiana Palaeſtinae fines nondum exceſſerat. Epiſtolam noſtram autem ſcriptam eſſe Chriſtianis extra Palaeſtinam uiuentibus, ex c. I, 1. luculenter apparet. Alii et ueteres et recentiores *Iacobum*, *Alphaei* filium epiſtolae noſtrae auctorem eſſe exiſtimant, quem Domino ab alio latere cognatum, eamque ob cauſſam ἀδελφον τȣ κυριȣ appellatum eſſe cenſent. Hic Iacobus, ſi ueterum narrationi apud *Euſebium* (Hiſt. eccleſ. L. II, c. 23.) credimus, ob ſingularem uirtutem Δικαιος dictus, per triginta annorum ſeriem eccleſiae Hieroſolymitanae praefuit, Pauli etiam conſuetudine uſus, (Act. XXI, 18.) non multo ante bellum Iudaicum occiſus eſt. *Herdero* uero, cui adſtipulatur cl. *Dau. Iulius Pott* (in Prolegom. in epiſtolas catholicas) germanus Ieſu frater, diuerſus ab Alphaei filio epiſtolam hanc ſcripſiſſe uidetur. Argumenta pro ſingulis his ſententiis examinare non eſt huius loci. Vid. Illuſtr. *Michaelis* Introduct. in Libros N. F. §. 199. 200.

Ad quos haec epiſtola ſcripta fuerit, patet ex c. I, 1. Ad tempus, quod attinet, nihil explorati proferri poteſt, niſi ſcriptam eam oportere fuiſſe, (ut ex l. c. patet,) poſtquam religio iam extra Palaeſtinam in aliis regionibus propagata fuerat. Perſpicuum eſt Scriptoris conſilium, quod eo ſpectat, ut confirmarentur Chriſtiani in fide aduerſus perſecutiones, quas patiebantur grauiſſimas. Arhortatur enim Chriſtianos ad conſtantiam, patien-

patientiam, puritatem, caritatem, ceterasque omnes uirtutes.

De auctoritate canonica huius Epiſtolae multi dubitarunt. *Euſebius* H. E. Lib. II, 23. in fine: Ἰστέον δὲ, ὡς νοθεύεται μὲν, (nempe Iacobi Epiſtola,) ὀ πολλοὶ γοῦν τῶν παλαιῶν αὐτῆς ἐμνημόνευσαν. Idem Lib. III, c. 25. inter Scripta N. T. ἀντιλεγόμενα refert hanc Epiſtolam, inquiens: τῶν δ᾽ ἀντιλεγομένων, γνωρίμων δ᾽ οὖν ὅμως τοῖς πολλοῖς, ἡ λεγομένη Ἰακώβου φέρεται. *Lutherus* hanc Iacobi epiſtolam uere ſtramineam eſſe, neque arguere indolem euangelicam, dicere auſus eſt. Eum plane ſecuti ſunt *A. Althamerus*, et *Centuriatores Magdeburgenſes*. *Lutherus* inter alia: Meam ſententiam nemini obtrudam; tantum dicam, me Epiſtolam Iacobi non exiſtimare eſſe Scriptum Apoſtolicum, ob hanc rationem, primo quia directe contra Paulum et omnem Scripturam operibus iuſtificationem tribuit; denique Iacobus iſte ita confundit omnia ac permiſcet, ut mihi uir bonus aliquis ac ſimplex fuiſſe uideatur, qui arreptis quibusdam dictis Diſcipulorum Apoſtolicorum ea in chartam coniecerit etc. Haec uerba ſunt *Lutheri*, non *Wetſtenii*, ut falſo exiſtimat Cl. **Pott** in Prolegom. modo laudatis. Is enim (Wetſtenius) hoc Lutheri aliorumque de hac epiſtola iudicium iniuſtum falſumque eſſe, recte pronunciat. Si enim (inquit) Iacobus Paulo contradiceret, utique non Iacobus, qui id aperte docet, quod lex naturae, quod Scriptura ubique, quod Paulus alibi inculcat, ſed illae Pauli epiſtolae, in quibus dogma a reliquis diſſidens contineretur, fuiſſent obiiciendae. At, ſi rem recte conſideremus, nulla inter Iacobum

et

et Paulum eſt pugna; quum Iacobus loquatur de lege naturae et de lege Chriſti, Paulus uero de lege et Oeconomia Moſis. Haec *Wetſtenius.* Ab *Euſebio* ἀντιλεγομένοις annumeratam eſſe hanc epiſtolam modo diximus. Quum autem a Clemente Al. Origene, aliisque Veterum citetur tanquam Epiſtola Apoſtolica, et Syrus interpres eam transtulerit, de eius auctoritate non dubitandum eſſe uidetur. Cf. Ill. *Michaelis*, et b. *Zachariae* l. c.

Caput I.

1. Θεοῦ καὶ — χαίρειν) Θεοῦ καὶ κυρίου I. X. δοῦλος, i. e. *Apoſtolus*, qui Deo et Domino Ieſu Chriſto inſeruit in praedicando Euangelio. Ταῖς δώδεκα φυλαῖς ſic dicitur, quomodo τὸ δωδεκάφυλον, Actor. XXVI, 7. et intelliguntur gente Iſraëlitae. *Chriſtianos* ex Iudaeis ſignificare, ex c. II, 1. perſpicuum eſt. Quum autem *exgentiles* etiam Chriſtiani ad populum Dei uerum, uel Iſraelitas pertineant, (Act. XV, 13. 14. 17.) epiſtola haec ad illarum regionum chriſtianos uniuerſe ſcripta eſſe uidetur. Vid. Ven. D. *Gottlob Chriſtiani Storr*, Theologi Tubingenſis *diſſ. exegetica in epiſtolam Iacobi* ſolide ſcripta. Ἐν τῇ διασπορᾷ ſc. οὖσι, *diſperſis.* Vide annotata ad Io. VII, 35. Cf. 1 Petr. I, 1. χαίρειν, ſc. λέγει, *Salutem dicit.* Mos ſalutandi, Act. XV, 23. XXIII, 26. 2 Ioan. com. 11.

2. πᾶσαν χαρὰν — ποικίλοις) Πᾶσαν χαρὰν, *ſummum gaudium*, i. e. rem uel materiam ſummi gaudii. Nam et cauſſa pro effectu nominari ſolet, et πᾶσα dici pro

pro eo, quod ſummum eſt, ut 1 Tim. I, 15. Phil. II, 29. Luc. II, 10. Cicero XII, 13. ad Atticum, de Bruti litteris quibusdam : *Multas mihi lacrymas attulerunt*, i. e. multarum lacrymarum materiam. Vox περιπίπτειν apud Graecos diſcrimina et difficultates notat, ut συμφοραῖς περιπίπτειν apud Iſocratem et Plutarchum; περιπεσεῖν πόνοις, πονηροῖς ἀνθρώποις, apud Artemidorum.

3. γινώσκοντες — ὑπομονὴν) *memores, fidem ueſtram calamitatibus exploratam effici conſtantiorem.* Coniunge: τὸ δοκίμιον ὑμῶν τῆς πίστεως, *explorata fides ueſtra*, i. e. quando fides ueſtra exploratur, nempe calamitatibus. Sicuti auri experimentum (δοκίμιον) ignis eſt, ita chriſtianam fidem explorat, quicquid ei materiam praebet ad experimenta ſui danda; quo pertinent calamitates. Fides autem ſic explorata efficit *conſtantiam*, ὑπομονήν. Si enim periculum proſpere cedat, uires ad bonum ipſo uſu augentur et confirmantur. Vitio tamen hominum ſaepe accidit, ut res aduerſae exitum habeant pernicioſum. Vide infra u. 15.

4. ἡ δὲ ὑπομονὴ — ἐχέτω) *Perduret autem conſtantia ad finem usque.* Ἔργον τέλειον, *opus perfectum*, ἀποτέλεσμα. Videtur alludere Iacobus ad curſores in ſtadio, qui, ut uincerent, conficere curſum, et brabei conſequendi deſiderio omnem certaminis laborem laeti et alacres perferre debebant. Ita etiam Chriſtiani opus ſuum conſummare, et ad finem perſeuerare debent in fide 2 Tim. IV, 7. ἵνα ἦτε — λειπόμενοι) Conſtrue : ἵνα ἐν μηδενὶ λειπόμενοι, ἦτε τέλειοι καὶ ὁλόκληροι, i. e. ut

ut perfecte tales ſitis, quales Chriſtiani eſſe debent. Vocabulum λείπεσθαι e ueterum certaminibus ductum eſſe, *Krebſius* obſeruauit. Sed et τέλειοι dicebantur, qui ſuperiores e certamine diſcedebant; (Philip. III, 12.) Huic uerbo ὁλόκληροι additur, quo perfectior uictoria ſignificetur. Chriſtiani igitur debent opus ſuum ita conſummare, ut praemium propoſitum unice intueantur, et eius cupiditate incenſi ipſa etiam uirtutis tentamina pro laetabilibus putent. Ἐν μηδενὶ, ſc. πράγματι, ſ. χαρίσματι. Vox una שלם modo per τέλειον, modo per ὁλόκληρον uertitur. Poſſunt alioqui haec duo diſtingui, ut τέλειον ſit, quod labe caret, et ὁλόκληρον, quod omnes ſuas partes habet. Transferuntur hae uoces a corpore ad animum.

5. εἰ δὲ — σοφίας) Si ſentiat, ſe non ſatis habere prudentiae ad diiudicandum, quid in ſingulis circumſtantiis agendum ſit. Hanc enim σοφίαν Iacobus h. l. intelligere uidetur. Alii σοφίαν ſumunt ſenſu latiori de ſapientia in uniuerſum; alii ſapientiam chriſtianam, eamque factis conſpicuam (πίστιν) intelligunt. Alii denique haec ad doctores religionis chriſtianae pertinere putant, et σοφίαν ad eam inprimis ſapientiam reſtringunt, qua in defendenda religione chriſtiana coram iudiciis indigebant doctores. Matth. X, 19. 20. αἰτείτω — ἁπλῶς) Poſt διδόντος non male ex praecedentibus σοφίαν ſuppleas. Poteris et eam uocem abſolute capere, ut Luc. XV, 16. ἐδίδου. Πᾶσιν, ſc. κατὰ τὴν αὐτοῦ δόσιν, dat cuique quantum ei opus eſt accipere, Sirac. I, 10. Ἁπλῶς, Vulgatus: *affluenter*, uel potius *ſimpliciter*, i. e. non ambitioſe,

bitioſe, iactanter, aut (quod plerumque inter homines fit) in obliquum finem, ſed mero ſtudio benefaciendi, Cf. Rom. XII, 8. ἐν ἁπλότητι μεταδιδόναι. Hoc ſenſu et Marcus Antoninus Lib. XI. dixit, ἁπλῶς προσφέρεσθαί τινι, et Plutarchus de Alex. fort. ἁπλῶς ἐπιστολὴν (alterius nempe) ἀναγινώσκειν, i. e. ἀδόλως, ſine conſiliis, ſine calliditate. καὶ μὴ ὀνειδίζοντος) Nempe, ut ſolent homines, benefacta ſua intempeſtiuis iteratisque praedicationibus iniucunda et oneroſa efficientes. Plutarchus de amici et adulat. diſcrim. ὀνειδιζομένη χάρις ἐπαχθὴς καὶ ἄχαρις. Alii ὀνειδίζειν accipiunt pro καταισχύνειν, quod eſt *expectationem fallere*, Pſ. CXIX, 116. *precanti repulſam dare*, u. 18. καὶ δοθήσεται αὐτῷ) Nimirum ſi, (quod praeceſſit,) petierit eam. Rom. X, 12. Matth. VII, 7.

6. αἰτείτω — διακρινόμενος) Ἐν πίστει, cum fiducia impetrandi. Μηδὲν διακρινόμενος, nihil addubitans aut de potentia Dei, aut de uoluntate. ὁ γὰρ διακρινόμενος — ῥιπιζομένῳ) Sicut marina unda a uentis impellitur, et nunc huc nunc illuc iactatur; ita ipſius animus modo ſperat, modo ſpem abiicit; nulla tranquillitate et ſalute gaudet. Ieſ. LVII, 20. In Gloſſario: κλύδων, *aeſtus*, *gurges*, *unda*. Ibidem ἀνεμίζω, *uentilo*, ῥιπίζω, *flabello*:

7. 8. μὴ γὰρ οἰέσθω — δόξει αὐτῷ) Hic duo uerſus uno ſpiritu ſunt legendi, ſublato puncto poſt κυρίου, et ſubſtituto commate. Senſus eſt: *Talis homo, animo duplex, fluctuans in omnibus actionibus ſuis, non exiſtimet, ſe aliquid accepturum eſſe a Domino.* Λαμβάνειν

h. l.

h. l. eſt *obtinere.* Δίψυχος, *qui nec uelle nec nolle quicquam diu poteſt, quemque modo conſilii poenitet, modo poenitentiae ipſius*, ut Q. Curtius loquitur. Ὁδοὶ, *actus*, uitae actiones. Qui fide uacillat, is neceſſe eſt actiones edat uarias, atque inter ſe multum diſcrepantes.

9. καυχάσθω — ὕψει αὐτῦ) *Laetetur humilis et contemtus Chriſtianus ob multo maiorem honorem*, quo apud Deum fruitur. Ὁ ταπεινὸς, hic, ut alibi, eſt *humilis*, i. e. abiectae conditionis, ideoque iniuriis expoſitus, et hoc quidem loco, qui fortunarum conuerſionem expertus eſt religionis cauſſa. Is animum non deſpondeat; laetetur potius. Ἐν τῷ ὕψει αὐτῦ, uel pro ἐν τῇ ὑψώσει αὐτῦ, nempe μέλλοντι ἔσεσθαι, *in meditatione illius temporis, quo aut in hac, aut in altera uita a Deo exaltabitur*; uel *in ſublimitate* chriſtianae uocationis ſuae; ob honorem in eo poſitum, quod Dei filius cenſetur.

10. ὁ δὲ πλέσιος — αὐτῦ) *Homo diues autem*, (ſi ita uelit) *glorietur de uili ſtatu ſuo*, i. e. de ſuis diuitiis, quae ſunt inſtabiles et caducae. Repete ex uerſu praecedente καυχάσθω. Ironice haec dicta eſſe uidentur. Ὁ πλέσιος, quilibet diues, qui ſuis opibus ſibi placet. Glorietur de ſuis diuitiis, et honore, quo apud homines fruitur. Non habet cauſſam gloriandi, quia in his rebus, ſi abſit uera pietas, potius ταπείνωσις eſt, quam ὕψος. Cauſſa ſtatim additur: ὅτι ὡς — παρελεύσεται) *Sicut enim flos perit.* Commate 11. ſequitur ὅτω καὶ etc. Verba ἀνέτειλε — ἀπώλετο parentheſi includenda ſunt.

Παρελεύ-

Παρελεύσεται, Futurum pro Praeſenti, more hebraico. Χόρτος Hebraeis eſt omnis herba. עשב. *Semlerus* ita hoc comma circumſcribit: *Sic et ille, cui ſuppetunt adhuc diuitiae, ſibi ipſe gratulari debet, quod ſit hac mente, ut diuitiarum iacturam, ſi forte religionis cauſſa facienda ſit, ferre et pati poſſit. Ea eſt enim ſors diuitiarum, ut non ſint ſtabiles et diuturnae* etc.

11. ἀνέτειλε — ἀπώλετο) Sunt Aoriſti pro praeſenti, aut quouis tempore. Praeterea eſt etiam Hebraismus. Sol oritur et arefacit, pro: *Sol, ubi ortus eſt, arefacit* etc. Σὺν τῷ καύσωνι Vulgatus *cum ardore*, uertit. *Rectius* autem intelligitur *uentus urens*, ſolis ortum comitari ſolitus, Ionae IV, 8. et Gen. XLI, 27. quem *Samum* uocant Orientales. Hieronymus in Epiſtola ad Laetam: *Cito flores pereunt, cito uiolas et crocum peſtilens aura corrumpit*; ubi *peſtilens aura* eſt, quae hic ὁ καύσων. Is autem quandoque Eurus, ſaepius tamen Auſter, uel Notus. Eſt igitur καύσωνος proprium ξηραίνειν, *arefacere*, Ezech. XVII, 10. et Hos. XIII, 15. Vid. de uento *Sam* itinerariorum ſcriptores, *Shaw* et *Niebuhr.* Ἡ εὐπρέπεια τȣ̃ προσώπȣ αὐτȣ̃, *decor*, *pulcritudo eius*, more Hebraeorum, qui cuiusuis rei, quod in adſpectum uenit, uocant פנים. Heſychius: εὐπρέπεια, εὐμορφία. ȣ̔́τω καὶ — μαρανθήσεται) Enallage futuri pro potentiali. Sic etiam diues, ſi diu procedit, marceſcet. Pro πορείαις Eraſmi πορίαις legentis coniectura merito reiicitur. „Πορείας Iacobus uocat conſilia, in quibus, tanquam in uia, diues ambulat. In his, dum diues placet ſibi, et neſcio, quae ingentia molitur, improuiſo ut floris decor marceſcit, i. e. uel

paupertate deprimi poterit, uel morte penitus e medio auferri, paucis, forte et nullis eorum, quae in animo habuerat, ad exitum perductis. Μαραίνεσθαι proprie *flores* dicuntur; quod uerbum Iacobus, ut coeptam ſimilitudinem continuaret, ad opulentos hic tranſtulit.

12. μακάριος ἀνὴρ — τοῖς ἀγαπῶσιν αὐτὸν) Μακάριος ἀνὴρ, אשרי האיש Pſ. I, 1. *Felix ille.* Ὃς ὑπομένει πειρασμὸν, *qui patienter ſuſtinet calamitates;* nam πειρασμὸς ſaepe denotat omnis generis calamitates, quia iis explorantur homines, quales ſint. Cf. Matth. V, 10. 11. Δόκιμος γενόμενος, i. e. δοκιμασθεὶς, *quum apparuerit probus*, ſiue conſtans. Τὸν ςέφανον τῆς ζωῆς, *praemium uitae* ſ. *felicitatis aeternae*; nam ςέφανος, *corona*, ſaepe ponitur pro quolibet praemio, et ζωὴ eſt uita ſ. felicitas aeterna. Homini conſtanti praemium felicitatis aeternae propoſitum eſt. Licet ei ipſam etiam mortem, ſi religionis cauſſa obeunda ſit, laetabilem habere, quum immatura uitae amiſſio praematura et beata reſurrectione ſarciatur. Τοῖς ἀγαπῶσιν αὐτὸν, i. e. *cultoribus ſuis.*

13. μηδεὶς — πειράζομαι) *Nemo qui ad peccatum ſollicitatur, putet ſe ſollicitari a Deo.* Πειράζεσθαι ſupra quidem u. 2. 12. ualebat *explorari*; hoc autem loco in malam partem accipitur, ut is πειράζεσθαι dicatur, qui ad peccatum (κακὰ) incitatur. Multi, ut uidetur, tum erant, qui peccata ſua, inprimis defectionem a religione chriſtiana, excuſabant magnis periculis, fidei cauſſa ingruentibus, et ad neceſſitatem, quaſi ad aſylum confugiebant. Contra hos monet Iacobus, non ideo aduerſa nobis

immitti

immitti a Deo, ut nos peiores faciat, ſed ut meliores. ὁ γὰρ — οὐδένα) *Deus enim nec ipſe in mala impelli poteſt, nec in male facta, uel etiam prauas cogitationes alios impellit.* Qualis ipſe eſt, tales ut ſint homines, optat. Ἀπείραστος, *paſſiuam* ſignificationem habet, eamque pro uaria τοῦ πειρασμοῦ notione uariam. Noſtro loco, *non tentatus* eſt is, qui non ſollicitatur peccatis. Deus igitur, qui ipſe peccatis non ſollicitatur, is nec ullum hominem ſollicitat ad peccata. Vid. Sirac. XV, 11. ſqq.

14. ἕκαστος — δελεαζόμενος) *Quilibet in peccatum impellitur, ſua ipſius cupiditate abreptus et allectus.* Ἐπιθυμία, *praua concupiſcentia*, *cupiditas rerum terrenarum*, *ſenſibus iucundarum* etc. Quando igitur ad peccata perpetranda ſeducimur, non Deus in cauſſa eſt, ſed quod bona huius uitae, uitamque hanc ipſam plus amamus, quam fieri oporteret. Cicero in Piſonem: *Sua quemque fraus, ſuum facinus, ſuum ſcelus — de ſanitate ac mente deturbat.* Ἐξέλκυσθαι ὑπὸ τῆς ἐπιθυμίας elegantiae graecae eſt locutio. Polybius: ὑπὸ τῆς συνήθους καχεξίας ἑλκόμενος. Arrianus in Epictetum: ὑπὸ τῆς φαντασίας ἕλκεσθαι. Notiſſimum eſt ex Latino Poëta: *Trahit ſua quemque uoluptas.* Δελεάζειν, *ineſcare*, metaph. *allicere.* Simile deſumtum a meretrice.

15. εἶτα — ἁμαρτίαν) *Concipit cupiditas mala*, quum eam in animis noſtris fouemus, eaque delectamur. Tum enim ſequitur peccatum et ipſum ſcelus, quemadmodum conceptionem partus ſequitur. Philo de Sacrif. Abel. et Caini p. 147. E. Ὥσπερ ταῖς γυναιξὶ πρὸς ζώων γένεσιν οἰκειό-

 τατον

τατον μέρος ἡ φύσις ἔδωκε μήτραν, οὕτω πρὸς γένεσιν πραγμάτων ὥρισεν ἐν ψυχῇ δύναμιν, δι' ἧς κυοφορεῖ, καὶ ὠδίνει, καὶ ἀποτίκτει πολλὰ ἡ διάνοια. Ἁμαρτία, h. l. non eſt tantum defectio a religione chriſtiana, ſed in uniuerſum cuiusque generis peccatum. ἡ δὲ ἁμαρτία — θάνατον) i. e. *Peccatum, quum commiſſum eſt, ſequitur poena.* Ἀποκύει θάνατον, parit ea, ὧν τὸ τέλος θάνατος, Rom. VI, 21. uel, ut ibidem com. 23. ὧν θάνατος τὰ ὀψώνια.

16. μὴ πλανᾶσθε). 1 Cor. VI, 9. XV, 33. etc. Ne putate, Deum eſſe auctorem malorum, uel homines ab eo impelli in peccatum.

17. πᾶσα δόσις — ἄνωθέν ἐστι) *Quicquid eſt bonum, et beneficii loco haberi poteſt, a Deo habet originem.* Ἄνωθεν, *coelitus, de coelo*, i. e. a Deo, ut Io. III, 31. Πᾶσα δόσις — τέλειον, eſt Hexameter fortuito effuſus, ut ſcimus accidiſſe multis Scriptoribus. καταβαῖνον — φώτων) Καταβαῖνον alii cum ſuperioribus coniungunt: ἄνωθέν ἐστι καταβαῖνον, ſenſu eodem. Πατὴρ φώτων, *auctor luminum*, ſiderum tam ſplendidorum et utilium. Πατέρα ſaepiſſime poni pro *auctore*, notiſſimum eſt. Τὰ φῶτα nonnulli interpretantur *ſpiritus, et dona ſpiritualia*; alii proſperitatem et laetitiam; alii aliter. Nos cum aliis intelligimus ſidera, quae ſaepius tanquam diuinae maieſtatis argumentum proponuntur, e. c. Ieſ. XL, 26. Pſ. CXLVII, 4. ſ. Sir. XLII, 16 — XLIII, 12. Ab auctore tam ſplendidorum et utilium ſiderum, optimo, maximo, nonniſi bona et perfecta munera expectari poſſunt. Is igitur nunquam in peccata et exitium nos coniiciet. παρ' ᾧ — ἀποσκίασμα) *In quo mutatio nulla ne minima quidem eſt*, ut in Sole, qui etſi

πατὴρ

πατὴρ φώτων dicatur, eſt tamen ipſe pro exaltationis ſiue declinationis poſitu, et facie et operatione uarius. Τροπὴ et ἀποσκίασμα ſunt uoces Aſtronomicae, ut ab Eruditis animaduerſum. Παραλλαγὴ ἢ τροπῆς ἀποσκίασμα, *mutatio, aut mutationis umbra, uel ſpecies.* Τροπὴν Heſychius explicat per ἀλλοίωσιν. Suidas: τροπῆς ἀποσκίασμα· ἀντὶ τοῦ ἀλλοιώσεως καὶ μεταβολῆς ἴχνος καὶ ὁμοίωμα φαντασίας.

18. Βουληθεὶς — ἀληθείας) *Motu proprio*, (i. e. ex mera benignitate) *filios ſuos fecit nos per ueram*, (chriſtianam) *doctrinam.* Βουληθεὶς, *motu proprio*, κατὰ τὴν εὐδοκίαν θελήματος αὐτοῦ, Eph. I, 5. Βούλεσθαι, ſaepe eſt *delectari aliquo*, (1 Sam. XVIII, 25.) *eique cupere.* (XX, 11.) Apud Lyſiam: θέλοντες ἀποδέχεσθε, *lubenter et cum uoluptate admittitis.* Ἀποκύειν proprie de feminis et partu naturali dicitur. At hic, quia de partu morali eſt ſermo, uox ea Deo, tanquam homini aptatur. Hinc et commode Vulgatus Interpres *nos genuit* uertit. Poſſis etiam ἀποκύειν hoc quidem loco uertere: *creare*, Hebraeorum more, Pſ. XC, 2. Deut. XXXII, 18. Ier. II, 27. Creator ſiderum etiam in nobis ipſis talem ſe exhibuit, qui in iſtam ſuſpicionem (u. 13.) uocari nullo modo poſſit. Λόγος ἀληθείας, *doctrina uera*, i. e. Euangelium, 1 Petr. I, 23. εἰς τὸ εἶναι — κτισμάτων) i. e. *ut ſimus primi ac praecipui omnium mortalium.* Ἀπαρχὴ *primitiae*, deinde etiam in qualibet re praecipuum et optimum. Scholiaſtes uetus ad hunc locum in Medic. bibliotheca: Ἀπαρχὴν, τουτέστι πρώτους καὶ τιμιωτέρους· κτίσματα δὲ τὴν τῶν ὁρωμένων κτίσιν φησίν. Conuenit

 etiam

etiam haec ſignificatio hebraicae loquendi conſuetudini. Nam primitiae tanquam medulla fructuum Deo ex lege Moſaica conſecrabantur, (Num. XVIII, 12.) et primogenitus quoque *praecipuum* in familia locum obtinebat. Deut. XXI, 17. Gen, XLIX, 3. Secundum alios ἀπαρχὴ dicuntur, qui ante alios uocati ſunt, Chriſtiani ex Iudaeis, et κτίσματα intelligenda ſunt καινὰ, ut ἀπαρχὴ κτισμάτων ſint ii, qui primi omnium facti ſunt Chriſtiani.

19. ὥςε — βραδὺς εἰς ὀργὴν) *Quapropter, fratres cariſſimi, promtus eſto quisque ad diſcendum, tardus ad docendum, tardus ad iram.* Ὥςε, *quae quum ita ſint*; quum per doctrinam ueram tales efficiamur, qui ſint in praeſtantiſſimis creaturis Dei, (u. 18.) hanc tam ſalutarem doctrinam lubenter et alacriter diſcere, et quidem ita diſcere debemus, ut emendemur, et meliores reddamur. Atque hoc ipſum, quod euangelium non tantum diſci, ſed et obſeruari debeat, copioſa deinceps oratione perſequitur Apoſtolus, inde ab hoc noſtro uerſiculo ad cap. II. finem, ut bene obſeruat Ven. *Storr*, omnino hic conſulendus. Ἔςω πᾶς ἄνθρωπος ταχὺς εἰς τὸ ἀκȣ̃σαι, *quilibet ueſtrum libenter audiat*, nempe doctrinam ſalutarem. Ita Sirac. V, 11. γίνȣ ταχὺς ἐν ἀκροάσει. Ἀκȣ̃σαι ſc. τὸν λόγον τῆς ἀληθείας, eſt *religionem chriſtianam diſcere*; λαλῆσαι autem *tradere*, *docere*, ut ſaepius. Βραδὺς εἰς ὀργὴν, tardus ad iram, uel etiam feruorem immoderatum in docendo. Videntur nempe inter Chriſtianos fuiſſe, qui immoderato ſtudio alios docendi flagrarent, quum ipſi nondum ſatis accurata notitia religionis imbuti eſſent. Cf. c. III, 1. Hos igitur hortatur Apoſtolus, ut ipſi potius

manſueto

manſueto animo religionem diſcere, quam aliis zelo imprudenti tradere malint.

20. ὀργὴ γὰρ — κατεργάζεται) *Iracundus enim praeſcripta Dei non obſeruat.* Ὀργὴ ἀνδρὸς, pro ἀνὴρ ὀργιζόμενος. Δικαιοσύνη τοῦ θεοῦ, *religio diuina*, uel etiam praeſcripta diuina. Prou. VIII, 15. Homo iracundus non ſolet obſeruare religionis praecepta; ergo nec docere poteſt religionem, prouti fas eſt.

21. Διὸ — κακίας) *Quapropter depoſitis omnibus uitiis, et nimia moroſitate.* Ῥύπος et ῥυπαρία ſolet de ſordibus corporis dici. Inde ad animum transfertur, ſignificatque omne id, quo inquinatur animus. Baſilius Homil. in Pſ. 61. Εἶδον ἰατροὺς ἐγὼ μὴ πρότερον διδόντας τὰ σωτήρια φάρμακα, πρὶν ἐμέτοις ἀποκενῶσαι τὴν νοσοποιὸν ὕλην, ἣν ἐκ πονηρᾶς διαίτης ἑαυτοῖς οἱ ἀκόλαστοι ἐναπέθεντο. Περισσεία κακίας, *nimia moroſitas.* Κακία, *malitia*, conſuetudo uel cupiditas nocendi aliis, ut Cicero explicat Tuſcul. 4. 15. Περισσεία et περισσὸν, *omne nimium.* Ergo intelligere uidetur Iacobus nimiam illam in docendo moroſitatem, de qua paullo ante dixerat; uel etiam reliquias malitiae illius, quam in Iudaismo contraxerant huius epiſtolae lectores. ἐν πραΰτητι — τὰς ψυχὰς ὑμῶν) Ἐν πραΰτητι, *animo docili*, ab omni contumacia et repugnandi cupiditate alieni. Τὸν ἔμφυτον λόγον, *doctrinam illam, quae* Apoſtolorum opera *animis ueſtris inſeritur*, uobis proponitur. Doctrina Chriſti ſemini comparatur, Luc. VIII, 4. ſqq. Matth. XIII, 3. ſqq. Τὰς ψυχὰς ὑμῶν, *uos ipſos.* Rom. I, 16.

22. γίνεσθε — ἑαυτὲς) Ποιηταὶ λόγε, ſunt, qui religionis praecepta obſeruant. His opponuntur μόνον ἀκροαταὶ, ſc. τε λόγε, qui chriſtianae religionis praecepta auribus tantum percipere ſolent, nec iis conuenienter uiuunt. Non ſatis eſt diſcere et ſcire ueritatem, ſed obſequium etiam accedere debet. Qui enim tantum audiendo uerbum Dei, et profitendo ſe Chriſtianos eſſe, ſine factis piis ſeruari ſe poſſe ſperant, ii παραλογίζονται ἑαυτὲς, *ſemet fallunt.* Videntur ſibi religioſi, nec uero ſunt ex Dei ſententia, u. 26. 27. ſalutem fruſtra ſibi promittunt. c. II, 14. Videtur Iacobus in animo habuiſſe ſermonem Domini, Matth. VII, 24. ſqq.

23. ἔοικεν — ἐσόπτρῳ) Κατανοεῖν hic eſt *conſpicere;* forte a ſpeculo in tranſitu oblatam imaginem conſpicari. Τὸ πρόσωπον τῆς γενέσεως, *ſuam faciem.* Facies naturalis opponitur faciei morali.

24. κατενόησε — ὁποῖος ἦν) Pro: Κατανοήσας γὰρ ἑαυτὸν, καὶ ἀπελθὼν, εὐθέως ἐπιλανθάνεται ὁποῖος ἦν. Qui in tranſitu oblatam a ſpeculo imaginem forte conſpexit, is deformitates in facie non animaduertit, adeoque eas purgare omittit.

25. ὁ δὲ — παραμείνας) *Qui autem aſſidue conſiderat doctrinam religionis perfectam ac ſalutiferam.* Παρακύπτειν, εἰς νόμον, *diligenter legem inſpicere.* Lucianus Reuiuiſcent. Ἐπειδὴ παρέκυψα εἰς τὰ ὑμέτερα, *poſtquam iſta dogmata ueſtra accuratius inſpexi.* Νόμος h. l. eſt *doctrina*, תורה, λόγος, u. 18. 21. Ἐλευθερία autem hic uidetur eſſe ea σωτηρία et dignitas, quam ὁ λόγος

τῆς

τῆς ἀληθείας modo afferre dicebatur, u. 18. 21. Τέλειον, *perfectam*, uniuerſam, non tantum particulas aliquas. Παραμένειν, *perſeuerare*, nempe in meditanda et conſideranda doctrina Euangelica, ſicut feminae faciunt, quae ad ſingulos capillos bene ponendos de ſpeculo conſilium ſumunt. οὗτος — αὐτοῦ ἔσται) *Is, quum non obliuioſus auditor, ſed rei effector ſit, beatus erit facto ſuo.* Dum facit, quae praeſcribit religio, obtinebit ἐλευθερίαν, quam promittit euangelium, ſeu μακάριος ἔσται. Ἀκροατὴς ἐπιλησμονῆς, i. e. ἐπιλήσμων, *obliuioſus.* Ποιητὴς ἔργου, *effector eorum operum, quae euangelica lex exigit.* Singulare pro plurali. In pronomine οὗτος pulcra eſt ἀναφορά.

26. εἴ τις — καρδίαν αὐτοῦ) *Si quis religioſus ſibi uidetur, quanquam u. c. linguam non refrenet, ſed decipiat ſe, eius religio uana eſt.* Δοκεῖ, nempe ἑαυτῷ, ut optime intellexit Vulgatus, qui uertit: *ſi quis putat ſe religioſum eſſe.* Θρῆσκος hic eſt θρησκευτὴς, *religioſus.* Μὴ χαλιναγωγῶν γλῶσσαν αὐτοῦ, ſc. ἀπὸ καταλαλιᾶς, uel ἀπὸ τοῦ κακοῦ, 1 Petr. III, 10. Frequens in hac re comparatio a fraeno deſumta. Ceterum exemplo ſingulari, primis lectoribus cum maxime accommodato utitur Apoſtolus, pro uniuerſo genere chriſtianarum uirtutum; quaſi dixiſſet: ſi quis ſibi religioſus eſſe uidetur, nec tamen uerae uirtuti ſtudet. *Sed decipiat ſe*, ſit μόνον ἀκροατὴς λόγου. τούτου μάταιος ἡ θρησκεία) Nihil illi proderit talis imaginaria religio. Μάταιον, quod effectu caret, non genuinum et ſincerum.

27. θρησκεία — πατρὶ) *Religio uera et non adulterina, quae Deo, qui et Pater noſter eſt, placet.* Similitudo ſumta a gemmis, in quibus requiritur, ut et ſincerae ſint, et non ulceratae. Παρὰ τῷ Θεῷ, ex exiſtimatione Dei. ἐπισκέπτεσθαι — θλίψει αὐτῶν) Ἐπισκέπτεσθαι, Vulgato *uiſitare,* id uero eſt *curare*, uel *prouidere.* Heſychius: ἐπισκέπτει, προνοεῖ. Sirac. IV, 10. Γίνȣ ὀρφανοῖς ὡς πατὴρ, καὶ ἀντὶ ἀνδρὸς τῇ μητρὶ αὐτῶν, i. e. τῇ χήρᾳ. Species ponitur pro genere. Nam religio uera fidem quidem et omnis generis uirtutes requirit, ſed perficitur duabus maxime rebus, beneficentia et uitae puritate. ἄσπιλον — κόσμȣ) Mundus h. l. ſumitur pro hac terra *rebusque terrenis. Intaminatum* igitur ſe conſeruat, quisquis rerum terrenarum amore non ſinit ſe abduci ab amore et obſequio Dei. Ergo ex mente Iacobi probatiſſima θρησκεια eius eſt, qui nullis rerum terrenarum illecebris a pietate in Deum auocari poſſit. Aliis ὁ κόσμος ſunt uitia, quibus maior pars hominum detinetur.

Caput II.

1. Μὴ ἐν — τῆς δόξης) *Poteſtisne, fratres, ſi partium ſtudio ducamini, pro ueris cultoribus ſplendiſſimi Domini noſtri Ieſu Chriſti haberi?* Voculae μὴ cum Ven. *Storrio* interrogandi uim tribuendam ἔχετε uero pro ἔχειν δύνασθε, accipiendum eſſe puto. Ἔχειν τὴν πίςιν I. Χρ. eſt *habere religionem Ieſu Chriſti,* cultorem eſſe Ieſu Chriſti. Τῆς δόξης ponitur pro τȣ ἐνδόξȣ, ut 2 Cor. III, 9. Προσωποληψία, *perſonae reſpectus,* illud uitium dicitur, dum in diiudicandis aliis non reſpicimus ea, quae laude

laude digna ſunt, ſed res externas, formae pulcritudinem, ueſtium ſplendorem, diuitias, etc. Vid. not. ad Rom. II, 11. Negat Iacobus eos, qui Domini Ieſu Chriſti, maieſtatis pleni amicos, ſub ſordido pallio latentes, deſpicatui habeant, ueros eſſe tanti Domini cultores.

2. ἐὰν γὰρ — ἐσθῆτι) Γὰρ, *exempli gratia.* Συναγωγὴ, עֵדָה, קָהָל, alias *coetus Iudaeorum*, h. l. ad *coetum Chriſtianorum, et ad locum, in quem hic coetus cogebatur, transfertur*; quod ex eo patet, quod honoratiora et uiliora ſubſellia commemorantur. Non tantum domos priuatas, ſed et interdum ſynagogas Iudaeorum chriſtianis conuentibus eſſe dedicatas, ualde probabile eſt. *Vitringa* de ſynag. Vet. I, 3. 2. Ἀνὴρ, אִישׁ, *aliquis*, Iudaeus uel Ethnicus, ut patet ex u. 6. 7. Licuiſſe enim etiam aliis ingredi in conuentum publicum Chriſtianorum, diſcimus etiam ex 1 Cor. XIV, 25. Χρυσοδακτύλιος uertit Vulgatus *aureum annulum habens:* mallem cum Pricaeo *aureos annulos.* Arrianus in Epictet. I, 22. ἥξει ἀνὴρ πολιὸς, χρυσοῦς δακτυλίους ἔχων πολλοὺς. Seneca Natur. quaeſt. VII, 31. *Exornamus annulis digitos, in omni articulo gemma diſponitur.* Voluit dicere, ſumus χρυσοδακτύλιοι. Recte autem, et ex conſuetudine ditiorum, annulis lauta ueſtis iungitur, ἐν ἐσθῆτι λαμπρᾷ, *ueſte ſplendida.* Sic λαμπρὰν χλαμύδα ἐκσύρων eſt apud Poſidonium. Πτωχὸς, homo pauper, ſed Chriſtianus, u. 5. uel etiam nondum Chriſtianus, ſed uir bonus, eo conſilio ingreſſus in ſynagogam Chriſtianorum, ut diſceret, qualis eſſet cultus Chriſtianorum, u. 3. Ἐν ῥυπαρᾷ ἐσθῆτι, ueſte nec nitida, nec elegante.

3. καὶ

3. καὶ ἐπιβλέψητε — ὑποπόδιόν μου) Ἐπιβλέψητε, *cum reuerentia quadam oculos atque animum aduertitis.* Theophraſtus in charact. morum ex adulatoris perſona: ἐνθυμῇ ὡς ἀποβλέπουσιν εἰς σε οἱ ἄνθρωποι; Hoc lautae ueſtes cultusque ſplendidus efficiunt, praeſertim apud imperitiores. Κάθου ὧδε καλῶς, Vulgatus: *Sede hic bene*, i. e. commode; uel καλῶς, *in conſpicuo loco iſto*, unde apud Aelian. Var. Hiſt. II, 13. ἐν καλῷ τοῦ θεάτρου καθῆσθαι. In eccleſia ſunt et ſui ſedilium ordines, ſed ex uirtutibus, non ex opibus. *Tertullianus* Apologetico: *Praeſident probati quique ſeniores, honorem iſtum non pretio, ſed teſtimonio adepti.* Fuiſſe uidentur in urbibus quibusdam homines, medii quaſi inter Iudaeos et Chriſtianos, dubitantes et fluctuantes, an conſultius eſſet Iudaismum deſerere, et ad chriſtianam religionem accedere, nec ne? Credibile eſt, miniſtros eccleſiarum ſedulis ſtudiis proſecutos fuiſſe omnes diuites, et ſplendide ueſtitos, ſi uenirent in conſeſſum publicum, ut eo facilius eos in ſocietatem ſuam pertraherent. Cl. *Pott* ſermonem eſſe putat de fratribus aduenis. Diaconos aliosue in eccleſiis adfuiſſe exiſtimant, qui his fratribus loca aſſignarent, et quidem priora, eaque honeſtiora diuitibus, inferiora uero pauperibus. Ven. Storr cum Hammondo et celeb. Herdero Chriſtianos intelligit, inter quos lites factae fuerant, eccleſiae arbitrio dirimendae. Matth. XVIII, 17. 1 Cor. VI, 1. ſqq.

4. καὶ οὐ διεκρίθητε — πονηρῶν;) *Nonne pro arbitrio iudicatis et ſecundum malas cogitationes?* Interrogatiue enim haec legenda, quomodo legit Syrus, ſicut hebr. לא

et

et ולא ponitur pro הלא. Ἐν ἑαυτοῖς, *pro arbitrio ueſtro.* Syrus: *diuiſi eſtis inter uos.* Genitiuus διαλογισμῶν πονηρῶν hic non eſt obiecti, ſed attributi. Iudicatis ſecundum malas cogitationes; praefertis enim caduca duraturis. *Wetſtenius* explicat ſine interrogatione: *Et ſine ulla dubitatione apud animum ueſtrum ſtatuiſtis, et iniquas iſtas cogitationes approbaſtis.* Non male, ſi ſeruatur uulgata lectio, καὶ ὀ διεκρίθητε etc. Ven. *Storr* ita uertit: *Nonne uero ipſi uobis ſententiam dixiſtis, iudices uos eſſe, male ratiocinantes?* Alterum καὶ, quemadmodum *Vau* in ויש (Gen. XLVII, 6) reddit *quod.* Διεκρίθητε uero in eandem fere partem accipit, atque codex Corbeienſis, qui habet: *diiudicati eſtis.* Denique ἐν ἑαυτοῖς interpretatur a *uobis ipſis.* Si, quod multi faciunt, omittitur καὶ ὀ, tunc ſenſus eſt: *Hac ratione inter uos Schisma ortum eſt; et facti eſtis iudices duarum partium; alii aliis exprobrant praua conſilia*, ut ſignificetur, *diuiſiones* ſic ortas eſſe his in urbibus.

5. ἀκούσατε — ἀγαπῶσιν αὐτὸν) *Heus uero, cariſſimi fratres, annon Deus* (prae aliis) *ſelegit rerum mundanarum egenos, ut per fidem diteſcerent et participes fierent felicitatis, quam cultoribus ſuis promiſit?* Ἀκούσατε, i. e. animum attendite. Πτωχοὺς τοῦ κόσμου, *qui mundo uidentur pauperes* dixit, ut melius inferret ἀντίθετον quod ſequitur; uel etiam *pauperes, quod attinet ad res terrenas.* Ante πλουσίους intelligendum γενέσθαι. Primum igitur argumentum, quo confirmatur, perperam illos iudicare, qui diuites praeferant propter ſolas diuitias, petitum eſt ex diuinae rationis diſſimilitudine; Deum nempe

paupe-

pauperes adeo non indignos habere ſuo fauore, ut potius eos prae aliis ſelegerit, quos participes felicitatis aeternae faceret. Maximam enim partem Chriſtianorum pauperes fuiſſe ſatis conſtat.

6. ὑμεῖς δὲ — πτωχὸν) Aoriſtus pro quouis tempore, ut et ſupra u. 4. Ἠτιμάσατε *deſpicatui habuiſtis*, ut Syrus habet. οὐχὶ οἱ πλούσιοι — κριτήρια) Alterum argumentum, quo ſtudium illud partium reprehendendum eſſe docet Iacobus: Si quid huc praeiudicati afferendum eſſet, iudicio ex ſolemnibus diuitum moribus facto, diuitem potius in anteceſſum fuiſſe poſtponendum. Καταδυναστεύειν, *opprimere, inique alicui imperare.* Diuitum mos eſt imperioſe agere aduerſum pauperes; operam eorum parui ducere. Καὶ αὐτοὶ ἕλκουσιν ὑμᾶς εἰς κριτήρια, *ad tribunalia.* Videtur de Iudaeis incredulis eſſe ſermo; hi enim, praeſertim ditiores, opprimebant pauperes Chriſtianos, et accuſabant eos apud magiſtratus, ut ex Apoſtolorum Actis natum eſt.

7. οὐκ αὐτοὶ — ἐφ' ὑμᾶς;) *Nonne iſti conuiciis proſcindunt honorandam illam perſonam, ex qua accepiſtis nomen?* Ὄνομα pro *perſona* ſaepius iam habuimus; et Chriſtum intelligendum eſſe, facile apparet. 1 Pet. IV, 16. Καλὸν, *honorandum.* Τὸ ἐπικληθὲν ἐφ' ὑμᾶς, i. e. ἐξ οὗ ἐπικαλεῖσθε, uel ἐπίκλησιν ἔχετε. Chriſtum tanquam impoſtorem reiiciunt, maledictisque laceſſunt diuites Iudaei et Pagani.

8. εἰ μέντοι — βασιλικὸν) Iudaei, Chriſtianis ubique infenſi, praecipue zelum legis Moſaicae prae ſe ferebant. His

His igitur *Iacobus* ſimiliter ſummam et arcem uniuerſae legis opponit, ſicut Chriſtus Matth. XXII, 34. ſqq. et Paulus Gal. V, 14. Rom. XIII, 9. *Lex regia* ſine dubio uocatur praeceptum de amore proximi ideo, quia maximi eſt momenti, et utiliſſima. Nam βασιλικὸν ſaepe eſt praeſtantiſſimum, et Deo auctore digniſſimum. Philo, *quod omnis probus liber* p. 888. Βασιλικώτερον οὐδὲν ἀρετῆς, *nihil aeque regium ac uirtus.* Plato in *Minoe* citante Stobaeo ſerm. 42. τὸ μὲν ὀρθὸν, νόμος ἐστὶ βασιλικὸς. Maximus Tyrius Diſſ. 10. ſub init. κάλλος βασιλικὸν, *pulcritudo regia.* Κατὰ τὴν γραφὴν, Leuit. XIX, 18. quae ſententia potiſſima eſſe debebat iis, qui ex Iudaeis facti erant Chriſtiani.

9. εἰ δὲ — παραβάται) *At ſi partium ſtudio ducamini, peccatum admittitis, et notamini ab illa lege tanquam uiolatores.* Legem intelligi nonnulli putant eam, quae extat Leuit. XIX, 15. ſumendam ita, ut non ſolum ad iudicia pertineat, ſed et ad honorum ſigna in coetu eccleſiae. Sed reſpicere etiam Apoſtolus poteſt ad legem de amore proximi, quam modo comm. 8. uocauerat νόμον βασιλικὸν, quae reſpectu perſonarum omnino uiolatur.

10. ὅστις γὰρ — ἔνοχος) *Qui enim totam legem ſeruauerit, obſequium uero denegauerit uni praecepto, negligentiae omnium reus eſt.* Per ὅλον τὸν νόμον hic intelligit Iacobus legem Moſis, et idem de lege euangelica ualere innuit, quod de illa lege omnes fatebantur. Si quis omnia alia praecepta ſeruauerit, πταίσει δὲ ἐν ἑνὶ, *uiolauerit autem unum*, nempe eorum, quibus poena capitalis

pitalis conſtituta eſt, γέγονε πάντων ἔνοχος, i. e. ὡς πάντων ἔνοχος. Non minus morte punitur, quam ſi omnia praecepta uiolaſſet. Sic Rabbini dicunt: *Qui transgreditur unum praeceptum, eſt ac ſi transgrederetur omnia.* Quod de lege Moſis ualet, hoc etiam de lege Chriſti dicendum eſt. Παραβάτης legis Chriſti is habetur, qui unum aliquod praeceptum ab eo profectum, e. c. illud, quo προσωποληψίας crimine alios laedere uetamur, ſcienter et pertinaciter uiolat, quamuis alia officia non negligat. Πταίειν ἐν ἑνὶ, ſc. λόγῳ, h. l. eſt *unum mandatum prorſus negligere.* Non enim *ſingulares actus*, cuicunque praecepto repugnantes damnat Apoſtolus, ſed eos carpit, qui certum officiorum genus omnino negligebant. Ven. *Semlerus* putat ἑνὶ forſan hebraico more poſitum eſſe pro πρώτῳ, *primo* praecepto in decalogo, uel eo praecepto, quod nouo iure chriſtiano eſt primum, ut Chriſtus Matth. XXII, 37. 38. dixit πρώτην καὶ μεγάλην ἐντολήν. Durior haec interpretatio eſſe uidetur, quam ut admitti poſſit. Ratio autem, cur is, qui unum praeceptum negligit, reliquorum etiam reus ſit, eſt in promtu. Qui nempe unum aliquod praeceptum ſcienter et pertinaciter uiolat, is eo ipſo oſtendit, ſe legislatoris reuerentem non eſſe, ſed in iis etiam actibus, qui legi conſentire uideantur, aliis citius rationibus duci, quam pietate in Dominum.

11. ὁ γὰρ — παραβάτης νόμου) Scite *Saluianus*: „Si enim pro arbitrio ſuo ſerui dominis obtemperarent, ne in iis quidem, in quibus obtemperauerint, obſequuntur. Quando enim ſeruus ex Domini ſui iuſſis ea facit tantummodo, quae uult facere, iam non dominicam uoluntatem implet, ſed ſuam.„

12. οὕτω λαλεῖτε — κρίνεσθαι) i. e. *Cogitate ſemper, dicta et facta ueſtra iudicanda eſſe,* illo die, *ſecundum praecepta religionis chriſtianae.* Μέλλοντες κρίνεσθαι, ſc. die extremi iudicii. Διὰ νόμου, i. e. κατὰ νόμον. De lege libertatis uid. ſupra c. I, 25. Ergo ſermonibus et actibus, *amore plenis* πίστις νόμου ἐλευθερίας comprobanda eſt.

13. ἡ γὰρ — ἔλεος) i. e. *Poena grauiſſima affligetur is, qui non exercuit benignitatem.* Κρίσις interdum etiam eſt *poena.* *Poena* ἀνίλεως eſt, quae ita exercetur, ut gratiae et condonationi non amplius ſit lôcus. Ἔλεος, reſpondens Hebraeo חן, omne genus beneficentiae ſignificat. Vide dicta ad Matth. IX, 13. Lex Euangelii eſt, ut benefaciamus omnibus; qui id non facit, dure tractabitur, Matth. VII, 1. XXV, 42. κατακαυχᾶται ἔλεος κρίσεως) *Beneficentia de damnatione triumphat;* eam non metuit. Miſericors gloriari poteſt de iudicio extremo; quia nullius culpae ſibi conſcius, ſupplicia non timet, ſed praemia expectat. Non poteſt Deus damnare ſuae bonitatis imitatores. Non excluduntur aliae uirtutes, ſed beneficentiae uis eſſe eximia dicitur.

14. Τί τὸ ὄφελος — σῶσαι αὐτόν;) *Quid prodeſt homini nuda religionis profeſſio, factis deſtituta?* Πίστις h. l. eſt *religionis notitia ſeu profeſſio,* ἀκρόασις τοῦ λόγου, de qua c. I, 22. ſqq. Λέγειν, uel *cogitare,* uel *palam profiteri.* Ἔργα, ſc. fidei conſentanea. Hic locus doctrinae Pauli de peccatorum remiſſione ſine meritis operum, propter Chriſtum ſolum adipiſcenda, minime repugnat, quod facile perſpicere potuiſſent Interpretes, ſi utrumque

et Pauli et Iacobi locum diligentius conſideraſſent. *Paulus* nempe docet Rom. III. *peccata priſtina nobis remitti; nosque a Deo recipi in gratiam*, (hoc enim apud Paulum eſt δικαιῦσθαι) ex mera gratia antequam operum meritis fauorem eius nobis conciliauiſſemus. *Iacobus* autem oſtendit, religionis externam confeſſionem, ſiue etiam fiduciam in Chriſto collocatam (perinde enim eſt, ſiue per πίςιν noſtro loco intelligas fidem generalem, ſiue ſpecialem) non eſſe genuinam, uel uere talem, niſi bona opera conſequantur. Hanc etiam eſſe doctrinam Pauli ex Rom. VI. et omnibus eius Epiſtolis clariſſime patet. Illuſtrari poſſunt *Iacobi* uerba ex artibus et artificiis in uitae communis uſu obtinentibus, quorum *mortua*, i. e. inutilis theoria eſt, niſi in actus producatur. *Philo* Lib. de congr. quaerendae erudit. gratia p. 430. D. Τίς ὄνησις εὐφώνȣ ἡσυχάζοντος, ἢ μὴ αὐλȣ̃ντος αὐλητȣ̃, ἢ κιθαριςȣ̃ μὴ κιθαρίζοντος, ἢ συνόλως τεχνίτȣ τȣ̃ κατὰ τὴν τέχνην μὴ ἐνεργȣ̃ντος; ἡ γὰρ ἄνευ πράξεως θεωρία ψιλὴ ȣ̓δὲν ὄφελος τοῖς ἐπιςήμοσιν. Vbi nota τὸ ὄφελος, quo Iacobus uſus. Falſa opinio, uerae religionis profeſſionem ſolum prodeſſe ad ſalutem, olim ualde fuit frequens apud Iudaeos, qui exiſtimabant, omnem Iſraëlitam, qui modo profeſſionem Iudaismi non abieciſſet, partem tandem habiturum in altero ſeculo, i. e. in uita aeterna. Quum eadem ſententia apud multos Chriſtianos inualuiſſet, *Iacobus* eam refutauit. Interrogatio, μὴ δύναται ἡ πίςις σῶσαι αὐτόν; efficaciſſime negat. Non poteſt ſola religionis notitia, uitae, morumque probitate deſtituta eum felicem reddere.

15. 16.

15. 16. ἐὰν δὲ ἀδελφὸς — τὸ ὄφελος;) Rem propoſitam Iacobus ſimilibus illuſtrat. Propoſitum autem habet ſibi hoc haec comparatio: Sicut bona dicta non proſunt egenti, cui dicuntur, etiam ſi adſit forte animus optans egenti bona: ita nec fides deſtituta operibus prodeſt credenti. In hoc autem ſimili ineſt et aequitatis demonſtratio. Noluit ille prodeſſe alteri: aequum eſt, ut nec ſibi proſit. Γυμνοὶ, *male ueſtiti*, ut Matth. XXV, 36. 38. 43. 44. aliisque multis locis. Λειπόμενοι τῆς ἐφημέρου τροφῆς, qui non modo deſtituuntur rerum mediocri copia, ſed nec habent, unde in diem uiuant. Quod hic τροφὴ ἐφήμερος, id τροφὴ καθ᾽ ἡμέραν *Alexidi* et *Ariſtophani.* Qui nihil habent amplius καθημερόβιοι Graecis. Ὑπάγετε ἐν εἰρήνῃ, *bene uobis ſit.* Eſt enim bene precantis. Θερμαίνεσθε, ſc. ueſtitu; metonymia; pro *eſtote ueſtiti.* Iob. XXXI, 20. Καὶ χορτάζεσθε, *bene paſciminor*; ſit uobis unde ſaturemini. Τὰ ἐπιτήδεια τοῦ σώματος, *quae corpori expediunt.* Nam adiectiuum iſtud apud Graecos modo Genitiuum, modo Datiuum regit. Μὴ δῶτε δὲ αὐτοῖς, nempe quum id facere uobis in procliui ſit. Τί τὸ ὄφελος; Bona uota non ſunt ſpernenda, ſed nullius pretii, ſi ab eo proficiſcantur, qui quod optat, effectum dare poteſt, et non uult. Poſſet etiam referri ad nomen chriſtianum, ſeu religionis profeſſionem. Cur te *Chriſtianum* nominas? ecquid ad te ipſum utilitatis inde redibit?

17. οὕτω καὶ — καθ᾽ ἑαυτήν) Sicut ueſtra illa uota, effectu deſtituta, proximis ueſtris non proſunt, ita nec uobis proderit fides ueſtra, deſtituta operibus. Deus ueſtro

uos modulo metietur. *Mortuum* eſſe dicitur, quicquid effectum ſuum non conſequitur. Πίςις καθ' ἑαυτὴν, *fides per ſe,* ſi ſola cernitur, ab operibus uel recte factis ſeiuncta. Verſio ſyriaca: Si eſt ſola et ſeparatim. Vt nempe corpus exanime nihil efficere poteſt, ita et fides, operibus deſtituta, nihil prodeſt, uel efficit; i. e. homini uera uirtute deſtituto, nullam utilitatem affert.

18. ἀλλ' ἐρεῖ — ἔχω) *Dicere potius quis poſſet: Tu quidem religioni chriſtianae addictus es, ego uero do operam piis factis,* (etſi Iudaeus.) Varie explicatur hoc comma. Mihi uidetur cum praecedenti cohaerere ita, ut Iacobus porro oſtendat, quam uana ſit religionis profeſſio ſine uerae uirtutis exercitio. Τις, *non-Chriſtianus,* e. g. Iudaeus. Πίςις, *religio,* et quidem h. l. *chriſtiana.* δεῖξόν μοι — τὴν πίςιν μȣ) *Oſtende mihi ex tuis factis, religionis tuae ſanctitatem; et ego oſtendam tibi ex factis meis meae religionis praeſtantiam.* Sic alloqui poſſet iure meritoque Iudaeus Chriſtianum, praedicantem multis uerbis religionis chriſtianae praeſtantiam. De duobus hominibus diuerſae religionis eſſe ſermonem, patet ex oppoſitione: τὴν πίςιν σȣ, et τὴν πίςιν μȣ. Oſtendit ergo Iacobus, fruſtra gloriari Chriſtianos de religionis ſuae praeſtantia, niſi accedat uirtutis ſtudium; probos Iudaeos his eſſe praeferendos. Pro ἐκ τῶν ἔργων σȣ alii legunt χωρὶς τ. ε. σ. Tunc ironice intelligenda eſſent haec uerba: *Oſtende mihi uero tuae religionis praeſtantiam ſine factis,* ſi potes. Aliter tibi non credam, religionem, quam tu profiteris, anteferendam eſſe ei, quam ego profiteor, niſi id mihi re ipſa, et

factis

factis tuis oſtendas. Alias huius loci explicationes uid. apud Storrium et Pottum.

19. σὺ πιϛεύεις — φρίσσουσι) Verba ſunt Iacobi. Sumit id, quod inter credenda primum eſt, Deum eſſe, et eſſe unum, unde etiam pendet tota in Chriſtum fides. Καλῶς ποιεῖς, *bene hoc ſe habet*, ſed non ſufficit ad ſalutem. Καὶ τὰ δαιμόνια πιϛεύει, nempe eſſe Deum, et eſſe unum. Δαιμόνια, *mali ſpiritus*. Καὶ φρίσσουσι, *et contremiſcunt*; non modo ſalutem nullam ſperandam habent, ſed et pro ſua prauitate grauiora tormenta cum metu exſpectant. Verbum φρίσσειν per metonymiam ingentem metum ſignificat, uertiturque in Gloſſario: *horreo, horreſco.*

20. θέλεις δὲ — νεκρά ἐϛιν;) Θέλεις δὲ γνῶναι Vin' tibi exemplis, e ſacro codice, cui credere te ais, depromtis, oſtendi, uerum eſſe quod dixi? Ἄνθρωπε κενὲ, ריקא, Matth. V, 22. Non igitur omnino uniuerſim ſumendum, quod Chriſtus uetat tali uocabulo quempiam appellari, ſed ubi id ex odio et impotenti ira fit, non ubi fraterno corrigendi animo, praeſertim ſi, qui ita loquitur, imperium aliquod in alterum aut inſpectionem habeat. Sic μωρὸς, *ſtultos*, dixit Chriſtus Matth. XXIII, 17. 19. et ἀνοήτους tum Chriſtus, Luc. XXIV, 25. tum eius exemplo Paulus Gal. III, 1. 3. Sed ſimul notandum, et hic et illis Chriſti Apoſtolique uerbis non certum aliquem hominem, ſed hominum genus, et quidem praua aliqua qualitate aut perſuaſione tinctum ita compellari.

21. Ἀβραὰμ — θυσιαςήριον;) *Abraham, parens noſter, nonne propter recte facta beneficiis ornatus eſt, quum filium ſuum, Iſaacum, arae imponeret?* Viſus eſt Iacobus nonnullis contradixiſſe Paulo, expreſſis uerbis docenti, (Rom. III, 28.) πίςει δικαιῦσθαι ἄνθρωπον χωρὶς ἔργων νόμȣ. Nec ueriſimilitudine caret, uanos homines Paullina illa doctrina abuſos fuiſſe. Sed fac, fuiſſe inter Chriſtianos, ad quos Iacobus ſcripſit, qui *abuterentur* dictis Pauli de δικαιώσει, tum Iacobus non ipſi Pauli doctrinae, ſed falſae cuidam explicationi Paulinae doctrinae contradixiſſe dicendus erit. *Paulus* nempe aduerſus *Iudaizantes,* qui putabant, obſeruatione legis, imprimis Moſaicae ſe Deo probari, et felicitatis aeternae participes fieri poſſe, diſputans, dixerat: *quemque hominem, ſiue natione ſit Iudaeus ſiue Paganus, ſola Chriſti fiducia, nullo ſuo merito beari,* (Rom. III, 23. ſ.) Ii uero *Chriſtiani*; aduerſus quos *Iacobus* diſputat, in ea erant perſuaſione, (ut ex eiusdem Apoſtoli reſponſione patet,) poſſe aliquem beari πίςει χωρὶς ἔργων, i. e. ſola religionis profeſſione, uel fide deſtituta factis; ſalutem propter Chriſtum obtingere non tantum nullo noſtrorum factorum merito, ſed etiam ita, ut emendata mente, et piis factis ne quidem ſit opus. Hoc autem Paulo nunquam in mentem uenerat. Is enim perſpicue docet, (Rom. VI. VIII.) religionis chriſtianae hanc eſſe uim, ut nobis praeſtet, quod lex Moſis praeſtare non poterat, ut nos ab infauſto prauarum cupiditatum imperio liberet, et in animis noſtris deſiderium rerum coeleſtium, ſenſus bonos, et uerae uirtutis ſtudium excitet et alat. Ergo Paulus et Iacobus amice conſpirant.

Paulus

Paulus docet: Chriſtianis non amplius opus eſſe lege Moſaica, ut conſequantur fauorem Dei, et meliores reddantur; ſolam religionem Chriſtianam nobis praeſtare omnia ad ſalutem neceſſaria; hancque felicitatem nobis obtingere nullo noſtro merito, ex mera gratia diuina.

Iacobus docet: Fidem, (ſiue religionis profeſſionem in uniuerſum, ſiue Chriſti fiduciam nominatim intelligas,) πίςιν igitur, quae careat bonis ſenſibus et recte factis, non eſſe ueri nominis fidem, ſed imaginariam et fictam.

Vterque, et Paulus et Iacobus theſin ſuam exemplo Abrahami illuſtrat, uterque accommodate ad rem, quam tractat; et quod Iacobum attinet, non ille negat, Abrahamum πίςει conſecutum eſſe fauorem diuinum, ſed hoc negat, πίςιν eius deſtitutam fuiſſe factis. Oſtendit potius Abrahamus πίςιν ſuam et fiduciam eo, quod Filium de Sara unicum, uinctum impoſuit arae, ut fieri mos uictimis, paratus etiam eum mactare, ſi Deus in iuſſo perſtitiſſet. Cf. Hebr. XI, 17. Significanter addit Iacobus, ἐπὶ τὸ θυσιαςήριον, *ſuper altare*, ex Gen. XXII, 9. quaſi diceret, ad certam, ut ipſe arbitrabatur, mortem, quae uictimas ita altari impoſitas, et in id ligatas ſolebat ſequi.

22. βλέπεις — ἔργοις αὐτȣ̃) *Vides, religionem* (uel fidem et fiduciam Abrahami) *inſeruiiſſe operibus eius,* i. e. produxiſſe bona opera. Συνεργεῖν, *inſeruire, conducere.* Philo Lib. de mundo p. 1165. D. ἀυγὴ - τὸ ἀπο-

ξελλόμενον ἐκ φλογὸς, συνεργὸν ὀφθαλμοῖς, εἰς τὴν τῶν ὁρα-τῶν ἀντίληψιν, *ſplendor eſt, qui a flamma emittitur, oculis inſeruiens ad res ſpectabiles apprehendendas.* In eodem Lib. p. 1171. D. Οὐδὲν εἰς τὸ φθείρεσθαι τὸν κόσμον ἡ πλασθεῖσα τῷ λόγῳ μείωσις τῆς θαλάσσης συνεργεῖ, *ad mundi interitum aſſerendum commentitia maris imminutio nihil confert.* Sic plane Syrus intellexit uerbum συνεργεῖν, habet enim: הימנותה סיעת לעבדוהי *fides eius auxilio fuit operibus eius.* καὶ ἐκ — ἐτελειώθη) *Et ex operibus cognitam fuiſſe fidei perfectionem*, et magnitudinem. Verbum τελειοῦσθαι hic ut alibi eſt pro perfecto agnoſci, ut 2 Cor. XII, 9. ἡ γὰρ δύναμίς μου ἐν ἀσθενείᾳ τελειοῦται, *potentia mea in illis, qui malis obnoxii ſunt, perfectius agnoſcitur.* Senſus igitur eſt, Abrahamum operibus, praecipue uero oblatione filii ſui demonſtraſſe fidei ſuae ueritatem et integritatem.

23. καὶ ἐπληρώθη ἡ γραφὴ ἡ λέγουσα) *Sic confirmata eſt ſcriptura; apparuit, uerum eſſe, quod dicit Scriptura.* Πληροῦσθαι hic eſt, *uerum deprehendi*; nam innuitur effatum, quod extat Gen. XV, 6. Veram fuiſſe πίστιν illam, quae l. c. parenti noſtro tribuitur, ex factis eius intellectum eſt, quum u. c. filium arae imponere non dubitaret. Hoc igitur euentu *confirmatum* eſt praeconium fidei eius. Ἡ γραφὴ, per Meton. contin. pro contento, *locus*, ſ. *dictum ſcripturae*, ut Marc. XII, 10. Io. XIX, 24. καὶ ἐλογίσθη αὐτῷ εἰς δικαιοσύνην) *Et* hoc *fuit ipſi laudi*, i. e. Deus hoc ita in bonam partem accepit, ut Abrahamum praemiis afficiendum exiſtimarit. Cf. notata ad Rom. IV, 3. καὶ φίλος θεοῦ ἐκλήθη) *Et amicus Dei ap-*

pellatus

pellatus eſt, i. e. fuit, factus eſt, locutione hebraea, qua uocari aliquis dicitur nomine, quo nunquam appellatus eſt, ſed quod ipſius ſtatum pulcre exprimit, ut 1 Io. III, 1. et in V. T. ſaepe. Pertinet hoc ad ea, quae habemus Gen. XXII, 16. ſeqq. ubi Deus, quod ante non fecerat, iuratum foedus cum Abrahamo iniit, ſicut reges cum amicis ſolent, additurque cauſſa: quia feciſti hanc rem, et non peperciſti filio tuo unigenito propter me. Quo et illud ſpectat, quod eſt Ieſ. XLI, 8. et 2 Paralip. XX, 7. Cf. Gen. XVIII, 17. Philo de uerbis: reſipuit Nöe p. 281. E. φίλον γὰρ τὸ σοφὸν Θεῷ μᾶλλον ἢ δȣ̃λον, παρ' ὃ καὶ σοφῶς ἐπὶ Ἀβραὰμ φάσκει, μὴ ἐπικαλύψω ἐγὼ ἀπὸ Ἀβραὰμ τȣ̃ φίλȣ μȣ; pro quo in Alexandrina uerſione loci cit. Geneſeos: τȣ̃ παιδός μȣ. At Hebraicum עבד, quamquam Alexandrini fere ſemper per παῖδα reddunt, tamen Eſth. II, 18. pro עבדים uertunt pulcre φίλοι. Sunt igitur παῖδες iidem qui φίλοι, *amici familiaresque regum et principum*, qui παῖδες quoque dicuntur Matth. XIV, 2. *Arabes* etiam Abrahamum uocant *Alchalilo*, ut notat D. I. H. Michaelis in annot. uber. ad 2 Paralip. XX, 7.

24. ὁρᾶτε — μόνον) *Videtis igitur, ex factis aliquem argui Deo probatum, non ex fide ſola.* Cf. dicta ad u. 21. Hoc ergo dicit Apoſtolus: Vt, qui iam credidit, Deum habeat amicum et fautorem, non ſufficere fidem ſolam, ſed, ſi tempus detur et occaſio, requiri et bona opera, qualia praeſtitit Abrahamus.

25. ὁμοίως — ἐκβαλȣ̃σα;) De hac *Rahabe*, et de uoce πόρνης uide notata ad Hebr. XI, 31. Quia multi

T 5 etiam

etiam alienigenae in eandem cum Iudaeis credentibus eccleſiam coaluerant, alterum Iacobus exemplum addit, ualde ad eorum rem appoſitum, feminae et extraneae a ſanguine Abrahami, et uitae antea mendoſae, quales et plerique ex gentibus fuerant. Ὀυκ ἐξ ἔργων ἐδικαιώθη; Interrogatiue. Nonne operibus id conſecuta eſt, ut fidei praemium a Deo referret, ſola Dei iuſſu ſeruata, quum omnes eius populares interficerentur, deinde dignata coniugio uiri, eminentis inter ſuos, Boozi. Fides praeceſſerat, qua Deum agnouerat unum coeli terraeque Dominum, Ios. II, 1. Hebr. XI, 31. quod quantum fuerit illis corruptiſſimis temporibus, ex frequentibus Hebraeorum circa id ipſum lapſibus ſatis intelligitur. Sed fidei huic addenda cenſuit opera. Ὑποδεξαμένη τὰς ἀγγέλους, i. e. *exploratores.* Hi enim recte etiam *nuntii* dicuntur, quia in id mittuntur, ut ſpectata renuntient. Hoſpitio eos excepit, texitque, reuerentia unius Dei, quem ab Hebraeis coli, quemque huius belli auctorem eſſe Hebraeis intellexerat. Καὶ ἑτέρᾳ ὁδῷ ἐκβαλοῦσα, *et alia uia dimittens*; nam ἐκβάλλειν non ſemper eſt *ui eiicere*, ſed interdum etiam *dimittere,* ut Matth. IX, 25. *Alia uia,* quam qua ituri putabantur. Nam et per murum eos demiſit, et deuia itinera monſtrauit, ne ab Hierichuntinis deprehenderentur. Haec omnia non factura, ſi ſalutem ex nuda fide ſperaſſet.

26. ὥσπερ — νεκρά ἐστι) *Corpus ſine anima eſt mortuum,* i. e. functiones hominis conuenientes non edit. Πνεῦμα, *Spiritus hominis, animus.* Is ubi abiit, relinquitur corpus νεκρὸν, non edit ex ſe eos actus, qui

humano

humano corpori conueniunt. Sic etiam fides ſine operibus mortua eſt, non producit id, quod producere debebat, continuationem ſcilicet diuini fauoris, et conſequenter uitam aeternam. Eſt ſicut corpus ſine anima.

Caput III.

1. Μὴ πολλοὶ διδάσκαλοι γίνεσθε) *Ne quiuis ambiat munus doctoris*, i. e. Epiſcopi eminenter ſic dicti. Videntur fuiſſe inter Chriſtianos, qui more Iudaeis conſueto, ſe ingererent muneri docendi, et obtrectarent aliis doctoribus, de qua re Paulus ſaepe in Epiſtolis quaeritur. εἰδότες — ληψόμεθα) i. e. cogitantes, Deum requirere plura a nobis, qui doctores aliorum ſumus, quam ab aliis. In prima perſona loquitur Apoſtolus *per communicationem*. Ipſe enim a *ſuo* docendi munere nullas poenas, ſed praemia expectabat. Κρίμα, *poena*, ut Matth. XXIII, 14. Grauiores poenas dabunt doctores, quam alii homines, ſi munere ſuo male fungantur.

2. πολλὰ — ἅπαντες) *Omnes enim ſaepiſſime peccamus.* Igitur multo maius eſt errandi periculum, ſi quis doctoris gerat prouinciam. Πολλὰ, *ſaepiſſime*, pro κατὰ τὰ πολλὰ μέρη τοῦ χρόνου. Prouerbii inſtar haec apud uarios Scriptores occurrunt, ut *Wetſtenius* oſtendit. Πταίειν, *impingere*, *offendere*, *peccare*, et dictis et factis. εἴ τις — τέλειος ἀνὴρ) *Si quis ne uerbo quidem peccaret, is perfectus eſſet uir.* Eiusmodi uero homines non dari, iam dixerat praecedentibus uerbis. Quomodo rectus uſus linguae ſit coniunctus cum totius uitae innocentia, declarant

clarant uerba ſtatim ſequentia: δυνατὸς — τὸ σῶμα) *Grotius*, quem ſequitur *Moldenhawer*, per τὸ σῶμα intelligit *corpus eccleſiae*, ut ſit ſenſus: Is demum aptus eſt ad regendum totum corpus eccleſiae; plerumque enim fit, ut doctoris linguam ſequatur plebs. Τὸ σῶμα interdum eſſe *corpus eccleſiae*, negari nequit. Hoc loco autem non accipi poſſe hac ſignificatione, patet ex comm. 6. Nec Iacobus in ſequentibus de doctoribus ſolis loquitur, ſed uniuerſim de recto uſu linguae, progrediens a ſpeciali ad generale. Cohaeret nempe, ut mihi quidem uidetur ſermo Apoſtoli hoc modo: Nemo ſe temere ingerat muneri docendi; non enim omnes ſunt pares. Doctor eccleſiae cauere debet, ne dicat, quod non compertum habeat. Obſeruet etiam tempora, quibus quidque aut dicendum, aut ſilendum ſit. Sed hoc difficile eſt, quia omnes ſaepe labimur, praeſertim dictis. Quid igitur h. l. eſt τὸ σῶμα; *Pricaeus*: Forte *corporis* uoce intelligendi hic affectus proprii, (quos, quia in plurimis eorum mens corporis miniſterio utitur, metonymice σῶμα uocaueris, quomodo per metaphoram τὰ πάθη χαλιναγωγεῖν Lucianus dixit:) uel, miſſa eiusmodi figura, reliqua omnia ſui corporis membra, (oculos nempe, ne illicitum quoduis inhianter inſpiciant; manus, ne quid inconceſſum tangant; pedes ne extra orbitas iuſtitiae ſe moueant, ceterasque quae ſuperſunt partes,) in officio continebit. Ratio autem uidetur eſſe, quod quum linguae adeo plerumque uolubiles improuiſique ſint impetus, ut uel ipſum mentis, (qua nil uelocius,) motum praeuertant, reliquorum autem miniſteria membrorum ſaltem locum aliquem arbitrio ac rationi concedant; illius rapidos motus qui cohibere nouerit,

uerit, poteſtates actusque ceterorum ſub imperio haud difficulter habiturus eſt.

3. ἰδὲ, τῶν ἵππων — μετάγομεν) Appoſita ſimilitudine oſtendit, ſaepe exigua eſſe, quae res magnas moueant. Χαλινὸν ἵππῳ ἐμβάλλειν habet Aelian. Var. Hiſt. IX, 16. Πρὸς τὸ πείθεσθαι αὐτὲς ἡμῖν, Vulgatus: *ut conſentiant nobis. Ire uiam quam monſtrat eques* — ut plane in eadem re Horatius locutus. Philo de Mund. Opif. p. 19. E, τό γε θυμικώτατον ζῶον ἵππος, ῥαδίως ἄγεται χαλινωθεὶς, ἵνα μὴ σκιρτῶν ἀφηνιάζῃ.

4. ἰδὲ, καὶ τὰ πλοῖα — βέληται) Τηλικαῦτα apte dicitur, ad exprimendam nauium magnitudinem. Ὑπὸ σκληρῶν ἀνέμων, *a uentis ualidis.* Pollux I, 9. §. 17. ἄνεμος βίαιος, σκληρὸς. Difficultatem regimini et hoc addit, quod et fluctibus huc illuc agitantur. Ὅπε ἂν ἡ ὁρμὴ τε̃ εὐθύνοντος βέληται, *quocumque gubernator uoluerit.* Ὁρμὴ hic non eſt *impetus*, ſed *uoluntas, conſilium*, quo modo Herodianus Lib. IV. uſus eſt, et alii Hiſtorici. Εὐθύνοντος, i. e. κυβερνήτε. Heſychius: εὐθύνει - κυβερνᾷ, et εὔθυνος, κυβερνήτης.

5. ὅτω καὶ — μεγαλαυχεῖ) Paruum eſt membrum lingua, ratione habita corporis humani. Μεγαλαυχεῖν, *magna iactare*, hic autem *magna praeſtare*, uel bona, uel mala, pro recto uel malo uſu linguae. Eraſmus: puſillum eſt membrum, ſed turgidum et iactabundum, lateque miſcens exitium, et ingentes excitans tumultus, ni freno animi cohibeatur: haec totos populos, tota regna committit. ἰδὲ, ὀλίγον — ἀνάπτει) Vox ὕλης, pro lignis, ſtrue,

ſtrue, omninoque omnibus, quibus ignis nutritur, commode accipi poteſt. Maior tamen, ſi de *ſilua* accipias, ſententia eſt. In Gloſſis: ὕλη ἐν τοῖς ὄρεσι, ſilua, nemus.

6. *καὶ ἡ γλῶσσα — ἀδικίας*) ſc. ἐςι. *Etiam lingua eſt ignis, cumulus impietatis*, i. e. ſimilis eſt igni, cauſſa innumerorum malorum. Syrus aliter legiſſe uidetur; uertit enim: *Et lingua ignis eſt, et mundus peccati ueluti ſilua eſt.* Optime quidem, ſi ſpectetur totus contextus. Forſan ſcripſit Iacobus: Καὶ ἡ γλῶσσα πῦρ, ὁ κόσμος τῆς ἀδικίας ὕλη, nam propter ſequens ὅτως facile ὕλη potuit omitti, ſicuti contra ὅτως praeter Syrum omittunt Cod. Alex. et 27. ap. Wetſt. Vulg. corb. Antioch. Damaſc. Iſidor. Peluſ. Senſus itaque eſſet: *Lingua ſimilis eſt igni, malus mundus ſimilis eſt ſiluae*, ut mali homines ponerentur uice materiae, quam ignis facile accendit. Ὁ κόσμος τῆς ἀδικίας *cumulus malorum*, cauſſa innumerorum malorum. Sic mihi intelligenda eſſe haec uerba uidentur. Temerarii nempe improuiſique ſermones, uel mendacia etiam et conuicia ſuſcitant incendia odiorum, diſſidiorum, ſeditionum, bellorum etc. Sic Latini dicere ſolent: *oceanus malorum. Semlerus* τὸν κόσμον explicat *ornatum*, ut 1 Petr. III, 3. Sirac. VI, 30. ut ſit ſenſus: κοσμεῖ τὴν ἀδικίαν, *res male geſtas aut peſſimas ſtudioſiſſime defendit atque exornat.* Alii aliter.

ὅτως ἡ γλῶσσα — μέλεσιν ἡμῶν) *Sic inter membra noſtra lingua ſe habet*, καθίςαται, *eſt.* Lingua in membris ueſtris illud eſt, quod igni multa uaſtanti rectiſſime comparatur. Particulam ὅτως a nonnullis omitti, modo notatum.

tatum. Mihi uero omnino retinenda uidetur, praeſertim ſi forte uox ὕλη in praecedenti membro ſit omiſſa, uel repetenda. Vulgo haec uerba uertunt: *Lingua conſtituta eſt inter membra noſtra.* Sed quid opus erat, monere lectores de re pueris nota? Benſonius: *illud in noſtris membris muneris habet lingua, quod ignis in materiam immiſſus.* *Semlerus*: *ſimiliter* ἡ γλῶσσα, ὡς πῦρ, καθίςαται *ſcilicet iſto hominum uitio: non conſtituta eſt, ſed tamquam ignis in membris noſtris graſſatur.* ἡ σπιλοῦσα ὅλον τὸ σῶμα) *Quae inficit totum corpus*, ſicut ignis totam ſiluam accendit, u. 5. Σπιλοῦν non tantum eſt *maculare*, ſed interdum etiam *inficere.* Quemadmodum qui ἐν λόγῳ οὐ πταίει, poteſt χαλιναγωγῆσαι καὶ ὅλον τὸ σῶμα, u. 2. ſic contra, qui abutitur lingua, non poteſt refrenare reliquum corpus, uel corporis membra, quo minus in maiora peccata incidat. Sic e. c. lingua maledica iniurioſum hominem iurgiis implicat, in quibus, ſi non ad uerbera et uibices uenitur, ira certe totius corporis faciem dehoneſtat, interdum etiam morbis deformantibus afficit. Sic recte Ven. *Storr.* καὶ φλογίζουσα τὸν τρόχον τῆς γενέσεως) *Et inflammat totum uitae curriculum.* Τρόχον pronuntiandum eſſe, non τροχὸν, multi iam obſeruarunt. Γένεσις eſt *natura,* ut ſupra c. I, 23. *Curſus naturae* autem eſt περίφρασις uitae. Sic Iudith XII, 18. Sap. VII, 5. Haud raro fieri ſolet, ut homo maledicus, uel effraenis lingua totam ſecuturam uitam ſuam reddat triſtem et infelicem. Impurae Veneris, quae ſine Cerere et Baccho friget, conſuetudinem et exitium intelligit *Ven. Semlerus.* Lingua talium doctorum, qui promittunt uoluptatum omnium libertatem, inflammat omnem curſum

γενέσεως,

γενέσεως, *naturae, quae ineſt humano corpori*, ut nullum amplius modum obſeruet, ſed praeceps in omnes uoluptates ruat. Sic dixit apud Wetſtenium Plutarchus τῆς γενέσεως ποταμὸν generationem ex auis, patribus etc. καὶ φλογιζομένη ὑπὸ τῆς γεέννης) Grotius: Praeſens pro futuro, niſi ſcribendum φλογισομένη, quomodo legiſſe uidetur Syrus. Sicut ipſa incendit; ita et ipſa, nempe cum corpore incendium feret gehennae. Lingua, quae tot iras accendit, et corpus hominis uitamque depaſta eſt, poſt haec omnia denuo ardebit, inflammata et diſcruciata a gehenna. Senſus idem qui Matth. V. 22. Vide et Matth. XVIII, 9. Marc. IX, 47. Pro ὑπὸ τῆς γεέννης Syrus habet בנורא, Arabs באלדאל, i. e. ab igne. Alii per gehennam intelligunt prauas cupiditates et concupiſcentias, quibus accenditur quaſi lingua.

7. πᾶσα γὰρ φύσις — ἀνθρωπίνη) φύσις θηρίων idem eſt ac θηρία, *animalia*. Sic Plato de Leg. IX. παρέξει νόμος ὐδεὶς κτεῖναι τὸν πατέρα ἢ μητέρα τὺς εἰς φῶς τὴν ἐκείνυ φύσιν (eum) ἀγαγόντας. Vide Io. Conr. Schwarzii Commentar. Linguae Gr. uoce φύσις, ubi plura inuenies exempla. Sic etiam ἡ φύσις ἀνθρωπίνη eſt, *homo*. Iamblichus uit. Pythag. c. 3. καὶ μεῖζόν τι ἢ κατὰ ἀνθρωπίνην φύσιν ἐνιδόντες τῇ τῦ παιδὸς εὐκοσμίᾳ. Dicit autem Iacobus δαμάζεται καὶ δεδάμασται, ut oſtendat, perpetuum hoc eſſe, et ut nunc fit, ita factum ſemper. Heſychius: δαμάζεται, ὑποτάσσεται, *ſubigitur, domatur*, ita ut non poſſit nocere. Latiore ſignificatu ſumtum uerbum δαμάζειν porrigitur ad omnia animalia noxia, quae cornu, dentibus, calcibus, aut ueneno nocent; ſignificat-

que

que omnes artes, quibus homines utuntur, ad uitanda et coërcenda haec animalia; dum capiuntur, armisque ſuis ſpoliantur, aut uulnera ab iis accepta, uel uenenati morſus arte humana curantur.

8. *τὴν δὲ γλῶσσαν — δαμάσαι*) i. e. Difficilius eſt linguam ſuam, quam animalia fera et uenenata domare. Loquitur de hominibus ſibi relictis. Grotius intelligit *linguam alienam.* Hanc nemo domare poteſt, ſicut animalia fera manſuefacimus. Forte ad utrumque reſpicitur. *ἀκατάσχετον — θανατηφόρου*) Sc. *ἐστί.* Lingua eſt malum, quod coerceri nequit, plena eſt ueneno lethifero. *Aerger als ein unbaendiges Ungeheur, ſchaedlicher als toedliches Gift.* Bengelius: Tum maxime eſt malum cohiberi neſcium, *quum* turget ueneno lethali. Θανατηφόρου, i. e. adeo mortiferi, ut omnia remedia ſuperet. De ſuſurratrice lingua praecipue loquitur. Videtur Apoſtolus reſpicere inprimis ad doctores, u. 1. qui inuectiuis in alios Chriſtianos, quos ſuae partis non eſſe, ſed aliis magiſtris operam dare uiderent, funeſtiſſima diſſidia concitabant.

9. *ἐν αὐτῇ — γεγονότας*) Ἐν, *per.* Εὐλογεῖν, *celebrare, laudare.* Per communicationem Iacobus loquitur in prima perſona; intelligit autem multos, inprimis doctores impios. Iſti impietatis magiſtri uolebant uideri doctores Chriſtiani, ideoque Deum omnino ſermonibus ſuis celebrabant; ſed imprecationibus aliorum ſatis oſtendebant, ſe non eſſe Dei amantes. Quomodo enim Deum ex animo ueneretur is, qui hominibus omnium in his terris creaturarum praeſtantiſſimis imprecatur? Καὶ πατέρα, ut

ſupra I, 27. Καταρᾶσθαι, ארר, proprie eſt *diris deuouere*, deinde etiam quolibet modo *maledicere*. Pulcre haec conueniunt cum Aeſopi dicto: *Linguam et optimam eſſe et peſſimam.* Et Hebraei dicunt: *Vita et mors in manu linguae.* Γεγονότας, i. e. πεποιημένους, Gen. I, 26. 27.

10. ἐκ τοῦ αὐτοῦ — γίνεσθαι) Οὐ χρὴ, Heſych: οὐ δεῖ, *non conuenit, non oportet ita fieri.* Miſeratione dignum, omnium nobiliſſimam creaturam ſibi ita eſſe contrariam, ut in tota rerum natura nihil ſimile reperire liceat.

11. μήτι — τὸ πικρὸν;) Eodem nempe tempore, et ex eodem cauo. Nam ex uicinis cauis fit interdum, ut hinc dulcis fluat aqua, inde amara, aut ſalſa, ut Phyſici notant. Βρύει, *emanat.* In Gloſſario: βρύω, *ſcaturio.*

12. μὴ δύναται — σῦκα;) Similis ſententia Matth. VII, 16. οὕτως οὐδεμία — ὕδωρ) Alii rectius legunt: οὕτως οὐδὲ ἁλυκὸν γλυκὺ ποιῆσαι ὕδωρ, ſc. δύναται, *ſic nec fons ſalis poteſt proferre aquam dulcem.* Ἁλυκὸν pro πηγὴ ἁλυκή. *Vulgata*, quacum conſentiunt Codices nonnulli, Copt. corb. Cyr. *Sic neque ſalſa dulcem poteſt facere aquam.* Mare non edit de ſe aquas dulces.

13. Τίς σοφὸς — ὑμῖν;) Alii legunt: εἴ τις σοφὸς etc. ſenſu eodem. *Si quis ſibi uidetur eſſe ſapiens et docendo aptus.* Videtur enim σοφὸς dici, qui multa nouit:

nouit: ἐπιστήμων, qui etiam alios inſtituere poteſt. Pertinet ſermo ad eos, qui doctorum, miniſtrorumque prouinciam ultro arripuerant, atque in plures quaſi ſocietates ſeiunxerant chriſtianae religionis cultores. δειξάτω — σοφίας) i. e. *in conuictu et conuerſatione producat opera, quae mitem ſapientiam teſtentur.* Ἀναστροφή, *conuerſatio.* Praepoſitio ἐκ hic ſignificat occaſionem. Ἐν πραΰτητι σοφίας, i. e. ἐν σοφίᾳ πραείᾳ, ut hic recte explicat Syrus. Manſuetudo cum ſapientia coniuncta eſſe debet.

14. εἰ δὲ — καρδίᾳ ὑμῶν) *Si autem ad inuidiam amarulentam et contentionem eſtis proni.* Ζῆλος, *inuidia, liuor, odium.* Heſychius: πικρὸν, χαλεπὸν, ἀργαλεὸν. μὴ κατακαυχᾶσθε — ἀληθείας;) *Nonne falſo gloriamini, contra ueritatem uobis arrogandi ſapientis titulum?* Μή, interrogatiue. Eſt autem pleonaſmus in illo μὴ ψεύδεσθε κατὰ τῆς ἀληθείας. Similis locutio Rom. IX, 1.

15. οὐκ ἔστιν — κατερχομένη) *Non haec eſt illa uera ſapientia, quae a Deo ſit data;* non qualis a Deo per doctrinam religionis chriſtianae animis inſtillatur. Ἄνωθεν, *coelitus*, i. e. a Deo. ἀλλ' ἐπίγειος — δαιμονιώδης) Ἐπίγειος, non quaerens coeleſtia, ſed terrena, conueniens curuis in terras animis. ψυχική, *ex malis cupiditatibus et concupiſcentiis profecta.* Cf. de hac uoce 1 Cor. II, 14. Δαιμονιώδης, *malis daemonibus propria*, qua utuntur Diaboli, quae abuſiue uocatur ſapientia, re autem uera eſt malus dolus, qualem adhibuit Diabolus, quum Protoplaſtos ad peccandum induceret.

16. ὅπȣ γὰρ — πρᾶγμα) *Ex inuidia et contentione oriuntur tumultus, et alia plurima mala.* Ἀκαταςασία, tumultus, ſiue ſeditiones, ut Luc. XXI, 9. 2 Cor. VI, 5. XII, 20. Πᾶν φαῦλον πρᾶγμα, hyperbole. Vult enim dicere, ex inuidia, et quae eam ſequitur acerba contentione, plurima naſci mala.

17. ἡ δὲ ἄνωθεν — ἀνυπόκριτος) Ἁγνὴ, *pura*, nempe a terreſtribus illis ſtudiis, *frey von boeſen Abſichten.* 1 Io. III, 3. Εἰρηνικὴ, *pacis ſtudioſa*, non contentioſa, ut illa, de qua u. 15. 16. Ἐπιεικὴς, *aequa, lenis*, omnia, quantum fieri poteſt, in meliorem partem interpretans. Εὐπειθὴς, *obſequioſa.* Μεςὴ ἐλέȣς, *plena beneficentiae;* ſic enim ſumi ἔλεος, ſaepe iam diximus. Καρποὶ autem h. l. ſunt *bona opera*, Matth. III, 8. Ἀδιάκριτος, *non diſceptans;* nam διακρίνειν interdum uim *diſceptandi, litigandi* habet. Ἀνυπόκριτος, *haud ſimulata*, non ut mos eſt ambitionis, aliud clauſum in pectore, aliud promtum in lingua habens, ut eſt apud *Salluſtium.*

18. καρπὸς δὲ — εἰρήνην) *Fructus autem probitatis ſaluberrimus ab iis ſeritur, qui pacem colunt*, i. e. ex pacis ſtudio quod colunt, multae aliae uirtutes, tanquam fructus proueniunt. Vt nempe omne uitiorum et malorum genus ex inuidia et contentione naſcitur, ſic contra ex pacis ſtudio multae aliae uirtutes naſcuntur, et multa commoda. Δικαιοσύνη hic generaliter ſumitur, ita ut omnia comprehendat, quae noſtri ſunt officii, ut ſaepe. Ἐν εἰρήνῃ, *pacis ſtudio*, *Grotius* hic putat eſſe ἀνταναάκλασιν, ut εἰρήνης uox ſumatur primum pro *rebus proſperis*,

ſperis, (ἐν εἰρήνῃ pro εἰς εἰρήνην,) deinde pro *concordia.* Comparatio *ſationis* in hac re frequens, ut 2 Cor. IX, 6. Gal. VI, 7. 8. Sic Latini dicunt: *Vti ſeres, ita metes.* Deinde ποιεῖν εἰρήνην eſt *dare operam paci,* quomodo ποιεῖν δικαιοσύνην, 1 Ioh. II, 29. III, 7.

Caput IV.

1. Πόθεν — ἐν ὑμῖν) *Vnde lites et iurgia inter uos?* Errant, qui rebellionis aduerſus Romanos tirocinia quaedam hic inueniunt. Deſignantur potius lites et diſſidia familiarum, ſectarum, aut partium in eadem ciuitate, ſine externo armorum ſtrepitu. οὐκ ἐντεῦθεν — μέλεσιν ὑμῶν;) Poſt οὐκ ἐντεῦθεν nonnulli ponunt ſignum interrogationis, et uolunt intelligi *ex hoc terrarum orbe.* Refertur autem rectius ad ſequentia. *Voluptates,* metonymice appellat cupiditates rerum terrenarum. Velut peruerſi illi doctores (c. III, 1.) quaerebant magnam exiſtimationem et auctoritatem, dona praeſertim et munera diuitum, quorum etiam ſceleſtae uitae ipſa doctrinae conformatione patrocinari haud erubeſcebant. Sed et ii, qui prauos magiſtros ſequebantur, *uoluptatibus* ducebantur. Ἐκ τῶν ἡδονῶν — μέλεσιν ὑμῶν, *ex cupiditatibus illis malis, quae animos ueſtros uexant, et turbant.* Cf. 1 Petr. II, 11. Rom. VI, 12. 13. VII, 23. *Maximus Tyrius* diſſ. 36. bellum illud internum in homine uocat πόλεμον οὐ δημόσιον, ἀλλ' ἰδιωτικόν. οὐ σιδηροφοροῦντα, οὐδὲ πυρφοροῦντα — ἀλλὰ γυμνὸν ὅπλων, ἀσίδηρον, ἄπυρον, λυμαινόμενον τὴν ψυχὴν, καὶ αὐτὴν πολιορκοῦντα. *Cicero* de finibus, I. *Ex cupiditatibus odia, diſſidia, diſcordiae, ſeditiones, bella*

naſcuntur. Egregie dicit Iacobus ϛρατευομένων, quia bella illa externa non eſſent, niſi prius fuiſſet internum, cupiditatum ſcilicet iſtarum cum recta ſanaque ratione.

2. ἐπιθυμεῖτε, καὶ οὐκ ἔχετε) *Concupiſcitis, nec obtinetis,* ſc. doctoris munus, exiſtimationem, et id genus alia. *Semlerus* et hic et in praecedentibus locis Iudaizantium ſtudia deſignari exiſtimat. Conferre iubet Epiſt. Iudae u. 4. et 2 Petr. II, 19. ubi Petrus loquitur de hominibus, qui promittunt *libertatem* a iugo et dominio gentium. Iam *Whitbyus* deſignabat, hos expetiiſſe continuis uotis immunitatem a tributis; et imperium in alias gentes. Ingenioſa ſane ſunt haec, et quae Vir ſummus de Iudaizantium ſtudiis, ipſum communis religionis conſilium euertentibus, ad illuſtrandam Iacobi epiſtolam affert. Poſſunt tamen plurima huius Epiſtolae loca etiam ſine hac hypotheſi intelligi. Et eiusmodi homines, quales hic deſcribuntur, ubiuis terrarum reperias. φονεύετε — ἐπιτυχεῖν) Quum conſtantiſſime omnes codices, etiam ueterum translationum retineant φονεύετε, ſine iuſta ratione *Eraſmus, Beza* et alii eius in locum ſufficiunt φθονεῖτε. Verbum φονεύειν h. l. uel *proprie* eſt *occidere,* ſi quis e. g. opum cupiditate alium occidit, aut ueneno e medio tollit, uel de *animo ad caedes parato* poteſt intelligi. Ζηλοῦτε, *inuidetis.* Καὶ οὐ δύνασθε ἐπιτυχεῖν, nempe id quod optatis, et ſtudioſe quaeritis. *Semlerus:* „Haec ſententia, *non poteſtis adipiſci,* eius uidetur eſſe magnitudinis, ut res mediocres aut exiles uix cogitare poſſimus. Coniunxerim igitur iſtud propoſitum,

poſitum, abiiciendae poteſtatis romanae; quia et *Petrus*, qui ſimillimas multas ſententias repetit, grauiter admonuit de ſubiectione et obedientia ciuili magiſtratui praeſtanda, 1 Epiſt. II, 13. ſeqq. μάχεσθε — αἰτεῖσθαι ὑμᾶς) Μάχεσθαι et πολεμεῖν etiam de priuatis litibus et turbis occurrit apud *Homerum*, aliosque Scriptores. Οὐκ ἔχετε δὲ, ſc. illud, quod tam uehementer optatis. Διὰ τὸ μὴ αἰτεῖσθαι ὑμᾶς, quod non petitis uera bona a Deo; quod rerum humanarum dominum quaſi contemnitis. Itaque iubet Apoſtolus u. 7. Deo ut ſe et res ſuas omnino ſubiiciant, et uariam ſpem et ſuperbiam fugiant. Cf. Matth. VI, 24. ſeqq. Fons igitur uotorum uanorum erat negligentia Dei, et diſſolutio animi, in uaria deſideria ruentis.

3. αἰτεῖτε — διαπανήσητε) Ad alios oratio conuertitur, qui non erant adeo profani et impii, ac iſti alii. Precabantur quidem, ſed prauo animo, et improbo propoſito, non ut habentes neceſſaria Deo ſeruirent, ſed ut haberent, quae in uoluptates impenderent.

4. Μοιχοὶ καὶ μοιχαλίδες) Haec uerba nonnulli olim adiunxerunt uerſui praecedenti, quum ſit noui ſermonis initium. Voces *adulteri* et *adulterae* hic ſunt ſumendae in ſenſu figurato, de iis qui Deo uni non adhaerent, nec ei per omnia parere cupiunt, ſed partim Deo, partim mundo ſe accommodant; hi enim ſimiles ſunt iis coniugibus, qui ſuo, uel ſua coniuge non contenti, externos amores admiſcent. Deſignantur haud dubie homines, qui nec Chriſtiani iam nec Iudaei erant, propter quorum in-

famiam chriſtiana religio in infamiam adducebatur, 2 Petr. II, 1. 2. Nec tamen eſt dubitandum, praecipites uoluptates hic ſimul tangi. *οὐκ οἴδατε — τοῦ θεοῦ ἐστιν;*) Senſus idem, qui Rom. VIII, 7. Qui ſceleratis et malis hominibus placere ſtudet, eorumque uitioſas conſuetudines imitatur, is non poteſt placere Deo. *ὃς ἂν — καθίσταται*) Ὁ *κόσμος* et hic ſunt homines *κοσμικοὶ*, expertes *πνεύματος*. *Καθίσταται* inuoluit clara documenta auerſi a Deo animi, quae talibus ſtudiis et conſiliis quotidie produntur.

5. *ἢ δοκεῖτε — κατῴκησεν ἐν ἡμῖν;*) Difficillimus ſane locus, quem Doctiſſimus *Semlerus* *παραφράζει* ita: „Nec enim eo uos iam delapſos putarim, ut haec non ignoretis quidem, ſed exiſtimetis, inanem eſſe iſtam ſcripturae admonitionem, quae de inuidia dixit, ſpiritum quaſi aliquem inuidiae, qui in uobis domicilium ſibi fecerit, ſuſcitare iſta terreſtria deſideria.„ *Κενῶς*, *ſine ratione*. Quaenam uero ſit *ἡ γραφή*, ad quam Iacobus hic reſpicit, hoc quidem difficile eſt dictu. Loca citantur uaria ab interpretibus, ad quorum unum Iacobum putant reſpexiſſe, e. g. Gen. VI, 3. 5. VIII, 21. Ezech. XXIII, 25. Num. XI, 29. Prouerb. XXI, 10. Cantic. VIII, 6. Eccleſ. IV, 4. Alii Iacobi hanc ſententiam a librariis iam olim falſo deſcriptam et deprauatam fuiſſe exiſtimant. B. *Zachariae: in libris ſacris haec doctrina occurrit, dona diuina* (*πνεῦμα*,) *pugnare aduerſus inuidiam* etc. ut Gal. V, 17. ſimilis ſententia extat; quam explicationem iam *Cocceius* attulerat. *Wetſtenius* putat ad Sap. VI, 11. 23. et alia loca reſpici, uultque *πνεῦμα* idem

eſſe

eſſe ac σοφίαν, deſiderandum eſſe hunc ſpiritum ſapientiae. Sed phraſis ἡ γραφὴ λέγει uix poteſt componi cum tam difficili allegatione. *Semlerus* ſtatuit, Iacobum reſpicere ad librum *apocryphum*, his lectoribus, Iudaeis graecis, ſatis notum, quod eo minus mirum, quod et *Petrus* in ſecunda Epiſtola, et *Iudas* affert locum ex libro *Henochi*, de angelis. Verba igitur πρὸς φθόνον iungit Vir doctiſſimus cum illis; ἡ γραφὴ λέγει, *ſcriptura dicit de inuidia*, deſcribendae teterrimae inuidiae cauſſa. Iam ſequitur illud, quod illa ſcriptura de *inuidia* dicit: *ille ſpiritus* (inuidiae) qui in uobis habitat, impetu perpetuo fertur. Reſpici putat ad teſtamentum *Simeonis* num. 3. ὁ φθόνος κυριεύει πάσης διανοίας τȣ̃ ἀνθρώπȣ, nec ſinit eum edere, bibere, aut facere aliquid bonum; ſemper ὑποβάλλει, (ſuggerit) *occidere* iſtum, cui inuidetur — cognoui, ὅτι ἡ λύσις τȣ̃ φθόνȣ διὰ φόβȣ θεȣ̃ γίνεται. Si quis ad Dominum confugiat, ἀποτρέχει τὸ πονηρὸν πνεῦμα) (ſc. τȣ̃ φθόνȣ) ἀπ' ἀυτȣ̃. Ergo in homine inuido *habitauit* hic ſpiritus. Taceo alia loca ſimilia. Secundum hanc interpretationem pro ἐν ἡμῖν legendum eſſet ἐν ὑμῖν, ut non ſolum legit Vulgata, ſed et aethiopica. Chriſtiani plerique librarii ſcripſerunt ἐν ἡμῖν, *in nobis*, quia intelligebant de *ſpiritu ſancto*, qui in Pauli Epiſtolis dicitur *habitare* in Chriſtianis, talibus autem hominibus, ac hic Iacobus deſcribit, *adulteris* etc. putabant non conuenire *ſpiritum ſanctum*; tribuerunt ergo Apoſtolis et ſociis. Hactenus *Semlerus*. Ingenioſa omnino eſt haec interpretatio; ſed nec cum praecedentibus, nec cum ſequentibus bene cohaeret. Non contemnenda uidetur *Dan. Heinſii* ſententia,

tia, quam miror recentioribus ne mentione quidem dignam uiſam fuiſſe. Eſt nempe φθόνος, ſi illum audimus, idem ac Hebraeorum קנאה, et quidem קנאת יהוה, φθόνος Κυρίου, ſiue παροργισμὸς Κυρίου, ut Pſ. CVI, 16. ubi pro יקנאו, quod eſt πρὸς φθόνον ἤγαγον, in Hebraeo. Ἐπιποθεῖν, pro ἐπιθυμεῖν. Senſus igitur eſſet: *an ergo ignoratis, paſſim a Scriptura dici:* ὅτι τὸ πνεῦμα ὃ ἐν ἀνθρώποις κατῴκησε, πρὸς φθόνον Κυρίου ἐπιθυμεῖ; *ſpiritum hominis, (aut qui habitat in homine,) aduerſus Deum, et cum indignatione eius, cupiditates ſuas exercere?*

6. μείζονα — ταπεινοῖς δὲ δίδωσι χάριν.) *Dan. Heinſius* hic ἀπὸ κοινοῦ repetendum putat ἢ δοκεῖτε; *An putatis eum fruſtra maiorem polliceri gratiam?* ut locus, quem tangit, cum altero ſequenti, is ſit, qui partim Prou. IV, 9 partim III, 34. extat. Ac ſic totius loci noſtri u. 4. 5. 6. ſenſus hic eſſet: *Moechi ac moechae, an neſcitis mundi amicitiam inimicitias cum Deo eſſe? An putatis, fruſtra a Scriptura dici, ad irritandum Deum concupiſcere eum Spiritum qui eſt in nobis? An uero, fruſtra maiorem dari ab eo aut promitti gratiam exiſtimatis? Maxime uero. Inimicos enim uere odit: quemadmodum quum dicitur, Dominus ſuperbis ſe opponit, humilibus dat gratiam.* Alii poſt uerba μείζονα δὲ δίδωσι χάριν ſupplent Θεός. Maiora uobis beneficia exhibebit Deus, ſi eius amici eſſe malueritis, quam mundus, cuius amore flagratis. Similis locus eſt in Teſtamento *Simeonis* num. 4. ubi dicitur: φυλάξατε οὖν ἀπὸ παντὸς ζήλου καὶ φθόνου, καὶ πορεύεσθε ἐν ἁπλότητι ψυχῆς, καὶ ἐν ἀγαθῇ καρδίᾳ,

δία, ἵνα δώῃ καὶ ὑμῖν ὁ Θεὸς χάριν, καὶ δόξαν καὶ εὐλογίαν. Similiter num. 5. καὶ ἔσεσθε εὑρίσκοντες χάριν ἐνώπιον θεοῦ καὶ ἀνθρώπων. Addo, Syrum etiam habere: *Gratiam autem ampliorem dedit nobis Dominus noſter. Superbos* intelligo in uniuerſum eos, quos ſupra com. 4. Iacobus uocauerat φίλους τοῦ κόσμου, et ἐχθροὺς τοῦ θεοῦ, qui uoluntati Dei aduerſantur; *humiles* autem, qui Deo ſe ſubmittunt pio obſequio. In eos nimirum, qui ita modeſti (ταπεινοὶ) et a cupiditatibus alieni ſunt (u. 1.) ut tenuiore ſorte contenti eſſe malint, quam Dei amorem negligere, conferuntur a Deo beneficia multo maiora et ampliora terrenis iſtis commodis, quae inimicis Dei placent. Sic totus locus optime cohaeret.

7. ὑποτάγητε οὖν τῷ θεῷ) Paſſiuum pro reciproco, i. e. *ſubiicite uos ipſos Deo*, nempe pio obſequio, ut non amplius praeferatis fauori Dei τὴν φιλίαν τοῦ κόσμου. Haec expoſitio contextui uidetur eſſe conuenientior ea, quam Vir Summus ſaepe laudatus pro indubie uera et aptiſſima habet. Intelligit nempe Iudaeos et Iudaizantes, qui ſolebant auerſari imperium Romanorum, quos admoneri a Iacobo, Paulo, Petro, Iuda, exiſtimat, opus eſſe, ut Romanis, et *ſic Deo*, ſe ſubiiciant, abiiciantque iſta conſilia rebellionum continuarum. ἀντίστητε — ἀφ' ὑμῶν) *Reſiſtite Diabolo*, Dei aduerſario peſſimo, a uera pietate et in Deum obſequio auertere uos tentanti; *et aufugiet a uobis*, nihil nocere uobis poterit. Nihil nempe ualet machinatio Diaboli, niſi apud eos, qui uitiis, adamatis a diabolo, ipſi delectantur, eademque peccata iam ſua ſponte fouent, quae Satanas adiuuare paratus eſt.

8. ἐγγί-

8. ἐγγίσατε — ὑμῖν) i. e. *Deum pio obſequio colite, et propitius erit uobis.* Ἐγγίζειν Θεῷ, קרב, eſt *Deum colere, adorare,* phraſi deſumta a cultu templi. Deus contra dicitur *ad nos uenire,* quum nos adiuuat, et beneficiis afficit. καθαρίσατε χεῖρας ἁμαρτωλοὶ) i. e. *a ſceleribus et uitiis abſtinete.* Dicuntur illi *polluere manus,* (per Hebraismum,) qui dediti ſunt impuris, indignis, improbis factis, ſtudiis, operibus. *Purgant manus,* qui ab his abſtinent. καὶ ἁγνίσατε καρδίας, δίψυχοι) *Mentis puritati date operam, qui adhuc duplici fuiſtis animo,* inter Iudaeos et Chriſtianos quaſi medii. Δίψυχοι uel ſunt ii, qui iam nec Iudaei, nec ueri Chriſtiani erant, uel in uniuerſum ii, qui ſupra u. 4. audiebant μοιχοὶ, qui quamuis religioſi uideri uellent, (I, 26.) Dei tamen amicitiae non ſincere ſe deuouerant, ſed cupiditatum illecebris unice capiebantur.

9. ταλαιπωρήσατε — κλαύσατε) Pluribus phraſibus utitur Iacobus ad poenitentiam, et triſtitiam de peccatis eo ſtudioſius commendandam. Ταλαιπωρήσατε, *agnoſcite ueſtram miſeriam.* Cogitate, quam uana et caduca ſit illa felicitas, qua adhuc gauiſi eſtis, atque ueſtram in mediis fortunis humilitatem et miſeriam cum profundo doloris ſenſu agnoſcite. ὁ γέλως — κατήφειαν) Quantum antea riſiſtis, et gauiſi eſtis, ubi ultionem uobis de inimicis ſumere, res eorum rapere, et cupiditatibus ueſtris indulgere licuit, tantum nunc ſuſcipite dolorem ac moeſtitiam. Κατήφεια talis eſt triſtitia ac moeſtitia, quae uultu demiſſo ſe prodit.

10. ταπει-

10. ταπεινώθητε — ὑψώσει ὑμᾶς) Agnoſcite tenuitatem ueſtram coram Domino, et Deus ſui fauoris uos reddet participes.

11. μὴ καταλαλεῖτε ἀλλήλων) *Ne rodite uos inuicem, fratres.* Καταλαλεῖν, *criminari; ſcelerum aliquem reum poſtulare.* Doctores illi impii, de quibus ſupra c. III, 9. ſ. dictum eſt, cum aſſeclis, ſine dubio lacerabant meliores Chriſtianos. Fortaſſis etiam Iudaizantes aliis Chriſtianis, legum Moſaicarum auctoritatem non amplius agnoſcentibus detrahebant, eosque criminabantur. ὁ καταλαλῶν — κρίνει νόμον) *Qui alterum uituperat et damnat*, nempe ob eas res, quas Chriſtus in Euangelio non damnat, qualia ſunt obſeruationes dierum, ciborum et ſimilia, *ille uituperat et damnat ipſam legem nobis Chriſtianis propriam*, religionem chriſtianam, quam ut imperfectam ſpernit. Καταλαλεῖ νόμου, ſc. ἡμῶν, aut τοῦ Χριστοῦ. Eſt enim intelligendus νόμος τέλειος τῆς ἐλευθερίας, c. I, 25. Κρίνειν τὸν νόμον Chriſti eſt doctrinam Chriſti pro imperfecta declarare, Iudaismum porro neceſſarium iudicare, atque ideo contradicere aliis doctoribus. Sed poteſt etiam per νόμον h. l. intelligi lex illa principalis, de qua c. II, 8. In hac enim lege continetur etiam interdictum obtrectationum, 1 Petr. II, 1. 2 Cor. XII, 20. Damnat uero illam legem, quisquis impune ſibi licere putat, ut in alterum maledicta conferat. εἰ δὲ νόμον — κριτὴς) *Sin autem doctrinam Chriſti damnas ut imperfectam, iudicium tibi ſumis in legem, cui obſequi debueras. Es iudex legis*, i. e. *conaris, affectas eſſe* iudex legis, de ſanctitate et neceſſitate eius tuo arbitratu ſtatuens.

12. εἷς

12. εἷς ἐστιν — ἀπολέσαι) Poſt νομοθέτης addunt καὶ κριτής Cod. Al. et plerique iuniores codices, Syr. utr. Erp. Copt. Aeth. Vulg. corb. floriac. Cyr. Antioch. Euthal. Caſſiodor. Senſus eſt: Nos enim Chriſtiani unum tantum auctorem legis noſtrae agnoſcimus, Deum; huius unius tanta eſt auctoritas, ut pronuntiandi poteſtatem habeat de hominum ſalute atque interitu. Εἷς ἐστιν ὁ νομοθέτης, *Deus*, uel *Chriſtus*; nam ad rem et ſenſum nihil intereſt. Δυνάμενος hic *ius poteſtatemque* ſignificat, ut Act. IV, 20. 2 Cor. XIII, 8. Chriſtus iudex omnium a Deo datus, ius poteſtatemque habet et ſeruandi nos et perdendi. Illi igitur integrum relinquendum eſt iudicium de rebus dubiis. σὺ τίς εἶ — ἕτερον;) Quem te facis: nonne homo es? neque legis auctor, nempe iudex animorum a Deo conſtitutus? Rom. XIV, 4.

13. ἄγε νῦν — κερδήσομεν) Codices quidam exhibent πορευσώμεθα — ποιήσωμεν — ἐμπορευσώμεθα, καὶ κερδήσωμεν, quum alii tantum *indicatiue* legant. Senſus fere eſt idem; Indicatiuus tamen uidetur praeferendus. Tranſit Iacobus ad aliud argumentum; reprehendit nempe ſtudium immodicum rebus humanis gerendis impenſum, quo mercatores et negotiorum geſtores feruntur, tanquam ſatis certi de uitae ſuae longo adhuc itinere. *Semlero* Apoſtolus uidetur reprehendere contemtum quaſi publicum chriſtianae doctrinae, quae ſenſim hac illa in urbe ſolebat propagari. Hi, quos Iacobus iam alloquitur Chriſtiani, ex Viri docti ſententia nec Iudaizantibus, nec probioribus doctoribus dabant operam, ſed tempus

tempus et otium in alias operas conſumebant. Excuſabant ſe, dicentes: Iam iter ſuſcipimus *Romam, Alexandriam, Tyrum, Antiochiam, Epheſum* etc. Ἐνιαυτὸν ἕνα, *annum unum* nominat, loco temporis incerti, longioris.

14. ὅιτινες — αὔριον) Qui tamen minime noſtis, quid craſtino die ſit euenturum; quid pariturus ſit dies craſtinus, ut loquitur *Salomon* Prouerb. XXVII. 1. Seneca: *Nemo tam diuos habuit fauentes, Craſtinum ut poſſit ſibi polliceri.* ποία γὰρ ἡ ζωὴ ὑμῶν) *Quam caduca res eſt uita haec ueſtra!* Quaſi diceret, quum uiae tantillum emetiendum ſuperſit, cur tantum uiatici concupiſcitis? Seneca Epiſt. 101. *Nauigationes longas, et pererratis littoribus alienis ſeros in patriam reditus proponimus — quum interim ad latus mors eſt.* ἀτμὶς γὰρ ἀφανιζομένη) Ἀτμὶς pro ὥσπερ ἀτμίς. Vapor, aut fumus pauxillum ad tempus uidetur, deinde diſparet. Sic et *umbrae* uitam humanam conferunt Hebraei, Pſ. CII, 12. Iob. VIII, 9. 1 Paral. XXIX, 15. Plin. Lib. III. Epiſt. 7. *Quid tam circumciſum, tam breue, quam hominis uita longiſſima?*

15. ἀντὶ τȣ̃ ἐκεῖνο) *Quum dicere deberetis: Si Deus dederit, ut uiuamus, faciemus hoc et hoc*; nam καὶ ſaepe eſt ἐξηγητικόν. *Lucianus* in Contemplantibus: ἐπὶ δεῖπνον κληθεὶς ὑπό τινος τῶν φίλων, μάλιςα ἥξω, ἔφη, καὶ μεταξὺ λέγοντος, ἀπὸ τȣ̃ τέγȣς κεραμὶς ἐμπεσȣ̃σα αὐτὸν ἀπέκτεινεν. Minucius in Octauio: *Deus magnus eſt, et, Deus uerus eſt: et, ſi* D e u s d e d e r i t, *uulgi iſte naturalis ſermo eſt.* Quo minus Chriſtianos, qui iuſtum pretium rebus

omnibus

omnibus ſtatuere debent, decet iſta leuitas, ſecuritas, arrogantia.

16. νῦν δὲ — ἀλαζονείαις ὑμῶν) Placetis uobis in iſtis iactantiis de futuro. Καυχᾶσθαι hic eſt, imagine ſpei conceptae titillari, rei, quam certo ſibi euenturam quis credit, uoluptatem antecapere, et ex eiusmodi laetitia in ſermonis iactantias erumpere. Luc. XII, 19.

17. εἰδότι — αὐτῷ ἐστιν) Hoc uult Iacobus: Moniti eſtis a me; ignorantiam non poteſtis obtendere; ſi quid poſthac tale dixeritis, grauior erit culpa.

Caput V.

1. Ἄγε νῦν — ἐπερχομέναις) Putant nonnulli, Apoſtolum per apoſtrophen ſermonem dirigere ad Iudaeos, permixtos Chriſtianis. Fuiſſe inter Iudaeos, extra Palaeſtinam, multos ſatis diuites, luxuriae deditiſſimos, et Iudaicae religionis parum caſtos amatores, uel ex *Philonis* multis locis conſtat, qui grauiſſime reprehendit commeſſationes et uitae deprauationem publicam. Nihil tamen obſtat, quo minus intelligamus diuites *Chriſtianos*, c. II. notatos. Cf. etiam capitis IV. priorem partem, quam ad Chriſtianos pertinere nemo dubitat; cuius loci cum noſtro magna eſt ſimilitudo. Κλαύσατε, Imperatiuus pro futuro, ſtilo prophetico, ut rem certiſſimam demonſtret. *Flebitis*; inſtat hoc ferale tempus. Ἐπὶ ταῖς τ. ὑ. τ. ἐπ. *propter euenturas uobis calamitates.* Ἐπὶ hic eſt *propter*, ut alibi ſaepe. Praeſignificat Apoſtolus, ut non-

nulli

nulli putant, poſt exciſa Hieroſolyma euenturas Iudaeis calamitates; prope enim aduentabat tempus a Chriſto praedictum. Poſt gentem diſperſam, peſſime etiam aliis in locis extra Palaeſtinam tractari coeperunt Iudaei, quorum tunc ſub nomine latebant et Chriſtiani. Quum autem omnibus diuitibus improbis immineat miſeria, qualis hic deſcribitur, non opus eſſe hac interpretatione uidetur.

2. ὁ πλοῦτος — γέγονεν) *Diuitiae ueſtrae putredine quaſi corrumpuntur, et ueſtimenta ueſtra a tineis corroduntur.* Ὁ πλοῦτος, omnia frumenti genera, oleum, uinum, poma, carnes, piſces etc. quibus antiqua per tempora *diuitiae* maxime ſolebant deſcribi. Poſſunt tamen omnia facultatum genera intelligi. Vt enim uniuerſae opes *marceſcere* dicuntur, ita ſimili tropo etiam *putreſcere* dici poſſunt. Veſtium *ſeorſim* fit mentio, reſpectu habito ad c. II, 2. ſ.

3. ὁ χρυσὸς — κατίωται) *Aurum ueſtrum et argentum aerugine uitiatur.* Auro, licet proprie aerugine non ipſum poſſit corrumpi, uiridis tamen interdum adhaeret color, ſi diu defoſſum, aut acri humori longa in quiete expoſitum iacet. Ceterum ut Latini pro *pecunia* aurum uel argentum uel aes ſynecdochice appellant: ita etiam ἀργύριον, aut χρυσὸς καὶ ἄργυρος pro nummis uniuerſe dicitur. καὶ ὁ ἰὸς — ἔσται) *Atque eadem aerugo teſtimonium quaſi perhibebit apud Deum aduerſus uos;* reos uos peraget, nempe iniuſtitiae erga operarios aliosque oppreſſos. De locutione εἰς μαρτυρίαν uide ad Matth. VIII, 4. X, 18. etc. καὶ φάγεται — ἡμέραις) Varia eſt huius loci interpunctio. Syra translatio non habet ὡς, atque

iungit πῦρ cum ἐθησαυρίσατε. Sequentibus iungunt πῦρ etiam Cod. Al. et alii, uerſiones Arabicae et Aethiopica. Plurimi interpungunt poſt τὰς σάρκας ὑμῶν, et recte quidem; nam ignem uorare humanas carnes, iam Homerus dixit Iliad. ψ. u. 177. ſeqq. Senſus eſt: *Continuus moeror*, (ſed et fames, penuria ciborum, quos alieno in loco collegiſtis) *depaſcet iſtud obeſum corpus.* Ἐθησαυρίσατε ἐν ἐσχάταις ἡμέραις, pro εἰς ἐσχάτας ἡμέρας, *talem theſaurum coaceruaſtis in nouiſſimos dies.* Imminet nempe aduentus Domini, qui ſeuere uindicaturus eſt ſaeuitiam omnem, qua uſi eſtis in colligendis opibus.

4. ὁ μισθὸς — κράζει) *Clamare ad coelum,* i. e. ad Deum quaedam ſcelera et flagitia dicuntur, quia et grauiora ſunt aliis, et iuſtus iudex inter homines iis deeſſe ſolet. Gen. IV, 10 XVIII, 20. Exod. II, 23. 24. *Meſſores* nominantur, quia hi mercedem ſuam nonniſi grauiſſimo labore acquirunt, ob incommoda aeſtus, Solisque intemperiem. Accedit, quod quum haec natio hominum plerumque καθημερόβιος ſit, qui pane eos hodierno maligne fraudat, ſudori craſtino exhauriendo iis uires ſubtrahit. Intelliguntur ſimul multi alii operarii, quacumque tandem ratione iuſta mercede priuari ſolerent. καὶ αἱ βοαὶ — εἰσεληλύθασιν) Κύριος Σαβαώθ eſt hebr. יהוה צבאות Deus, qui eſt Dominus ſiderum, angelorum, hominum, omniumque creaturarum, ac proinde *potentiſſimus.* Vide dicta ad Rom. IX, 29. *In aures intrarunt,* i. e. exauditae ſunt.

5. ἐτρυ-

5. ἐτρυφήσατε — ἐσπαταλήσατε) *Vixiſtis in omni deliciarum et laſciuiae genere in hoc mundo.* De uerbo σπαταλᾷν cf. 1 Tim. V, 6. Ἐπὶ τῆς γῆς, *in hoc mundo.* ἐθρέψατε — σφαγῆς) i. e. *indulſiſtis genio et corpori;* abundantiſſime uino et cibo uos impleuiſtis, *pecudibus mactandis ſimiles.* Τὰς καρδίας ὑμῶν, i. e. *uosmet ipſos.* Ἐν pro εἰς. Similis locus eſt apud Philonem in Flacc. p. 990. C, ubi *Flaccus* de ſalute ſua deſperans, queritur; σιτία μοι καὶ ποτὰ καθάπερ τοῖς θρέμμασιν ἐπὶ σφαγὴν δίδοται. *Cibus potusque mihi praebetur, ſicut mactandis pecudibus.* Indicauit igitur Apoſtolus elegantiſſima hac locutione, quae mala a diuino numine imminerent, dum ii otio et luxu diffluerent. *Oecumenius* explicat de laniena Iudaeorum, a Romanis occidendorum.

6. κατεδικάσατε — ἀντιτάσσεται ὑμῖν) *Condemnatis et interficitis probos homines, nec ipſi reſiſtere poſſunt uobis. Condemnatis probos,* i. e. efficitis ueſtris opibus, ut ab aliis, ſiue arbitris chriſtianis, ſiue magiſtratibus infidelibus damnentur. *Interficitis* eos, dum litibus intendendis et mercede retinenda uictu eos ſpoliatis. *Reſiſtere uobis non poſſunt;* quia opibus ſunt inferiores uobis.

7. μακροθυμήσατε — τοῦ κυρίου) *Expectate igitur, fratres, donec ueniat Dominus.* Μακροθυμεῖν, h. l. eſt *expectare.* Cf. u. 8. Vertitur nunc ſermo ad oppreſſos. Παρουσία κυρίου h. l. nonnullis eſt iudicium Chriſti in gentem Iudaicam; nam gliſcebat iam tum Iudaeorum rebellio, cuius fatalis et triſtis euentus, ueteri ſcripturae phraſi, *aduentus Domini* dicitur. Vt nempe Deus quaſi

longius abeſſe dicitur, ſi maleficia hominum per aliquod tempus impune perpetrari, et boni a malis opprimi uidentur: Sic *aduenire* dicitur Deus, quando malis iuſta poena infertur. Poteſt tamen ſimul etiam ſignificari iudicium Chriſti ultimum in genus humanum uniuerſum; nam de tempore nihil certi didicerant ueteres Chriſtiani, et ſemper iuſſi erant intenti eſſe in ultimum illum diem, qui bonos ab omni malorum uexatione erat liberaturus. Cf. u. 8. ὁ γεωργὸς — τῆς γῆς) *Spes alit agricolas.* Ὁ γεωργὸς, i. e. quiuis agricola. Egregie dixit τὸν τίμιον καρπὸν τῆς γῆς, frugem, qua maxime alimur; eius enim frugis magnus ſemper honos et apud Iudaeos et apud Chriſtianos. μακροθυμῶν — ὄψιμον) Abeſt ὑετὸν ab Itala, Vulg. Copta, et cod. 9. Wetſtenii, ſeu Stephani 13. Sic pertinerent adiectiua πρώϊμον καὶ ὄψιμον, ad praecedens καρπὸν, ſunt enim terrae fructus alii tempore priores, alii ὄψιμοι. Senſus itaque eſſet: *Patienter expectat, dum accipiat pro temporis opportunitate fructuum unum genus poſt alterum.* Si genuina eſt lectio ὑετὸν, intelliguntur imbres, de quibus Hebraei utuntur nominibus עב מלקוש uel גשם מלקוש et גשם יורה, quae coniunctim nominantur Deut. XI, 14. Ioel. II, 23. et alibi. Haec eſt pluuia illa, quae decidit, quum ſimul ſunt ſemina terrae commiſſa; i. e. pluuia *autumnalis*; illa uero, quae fruges, quum iam adoleuerint, efficit ut proueniant laetius et uberius, hoc eſt *uernalis.* Praeferenda tamen uidetur prior ſententia; nam λάβῃ refertur ad ἐκδέχεται et μακροθυμῶν, eſtque complementum ſpei. Et optime illa adiectiua conueniunt frugibus. *Heſychius*: ὄψιμον, ὀψὲ γεννώμενον, ὀψιτελεσ-

ςὸν,

ςὸν. Gloſſar: πρώϊμος, *praecox.* Sic Ierem. XXIV, 2. τὰ σῦκα τὰ πρώϊμα.

8. μακροθυμήσατε — ἤγγικε) *Patienter expectate et uos*, ſub ſpe frugis multo maioris. Στηρίξατε τὰς καρδίας ὑμῶν, i. e. *animos ueſtros ſpei magnitudine confirmate.* Translata eſt phraſis ab iis, qui cibo et potu reficiuntur, et uires corporis colligunt, Iudic. XIX, 5. 8. *Quotidie magis appropinquat aduentus Domini*, quo nempe dura ueſtra conditio feliciter mutabitur. Praecipue autem admonet, ut ſpe futurae felicitatis paſcantur. Nam in hac uita nunquam plane liberati ſunt Chriſtiani a uexatione malorum.

9. μὴ στενάζετε — κριθῆτε) Alii legunt κατακριθῆτε, ſenſu eodem; nam utrumque uerbum interdum ſignificat *punire. Ne Deus uos puniat.* Voce στενάζειν *Beza* intelligit quandam internam querimoniam; quae impatientiam declaret, quamuis non prorſus erumpat. Grotius: *ne alii inuidete aliis. Pricaeus* indicari hic arbitratur talem pectoris motum uel ab inuidia ortum, uel etiam ab excandeſcentia: ab *inuidentia*, quum alienis bonis quis carpitur et maceratur; ab *ira*, quum ad opinionem alicuius iniuriae perpeſſae indignatio oritur. Ὁ κριτής, nempe illius qui ſuccenſet, et cui ſuccenſetur. Πρὸ τῶν θυρῶν, locutio eſt notans ſummam proximitatem.

10. ὑπόδειγμα — κυρίου) Ὑπόδειγμα, exemplum, ad quod nos ipſos fingere debemus, ut Io. XIII, 15. Κακοπάθεια, *malorum perpeſſio.* De his malis, quae Prophetae pertulerunt, uide Hebr. XI, 35. ſqq. Μακροθυμία,

 conſtans

conſtans in aduerſis patientia. Ἐν ὀνόματι κυρίου, *Dei mandato.*

11. μακαρίζομεν τοὺς ὑπομένοντας) Ὑπομείναντας legunt cod. Alex. et iuniores nonnulli, Syr. Vulg. corb. Euthal. Nec male, quia illa exempla omnia fuerunt temporis praeteriti. Laudamus adhuc conſtantiam eorum, qui talia mala pertulerunt, beatosque eos hoc nomine praedicamus. Ergo et imitandi a nobis ſunt. τὴν ὑπομονὴν Ἰὼβ ἠκούσατε) Amiſſis liberis ac bonis, torto per grauiſſimos dolores corpore, amicis eum calumniantibus. Videtur multis uera eſſe haec hiſtoria, ſed tractata poëtice. καὶ τὸ τέλος κυρίου εἴδετε) *Et praeclarum exitum*, quem Deus curauerit, *intellexiſtis.* Κυρίου hic eſt Genitiuus cauſſae. Vidiſtis, inquit, id eſt, legendo cognouiſtis, quem exitum ei Deus dederit: bonam ac firmam ualetudinem, plurimos ac florentes liberos, famam et honores et diuitias. Multi cum *Auguſtino* hoc traxerunt ad Chriſtum.

12. πρὸ πάντων — ὅρκον) Quia Iudaei ualde proni erant ad iuramenta, nec facile euelli ea conſuetudo potuit, ideo Chriſtianos monet ſerio Iacobus, ut meminerint eius praecepti, quod Chriſtus dedit. *Semlerus* ad coniurationem et ſodalitia quaſi Iudaizantium refert, quae iureiurando firmarentur aduerſus Romanos. Cf. dicta ad Matth. V, 33. ſqq. Iudaei ſuperſtitioſiores ad uulgaria iuramenta non diſerte Dei nomen uſurpabant, ſed res alias, ut coelum et terram. Sed his quoque abſtineri uult Chriſtus. Nec illam Chriſti reprehenſionem, nec hoc Iacobi dictum pertinere ad politicum et legitimum iusiuran-

iurandum, nexus orationis, et res ipſa docet. ἤτω — ὖ, οὔ) *Eſto autem ueſtra affirmatio mera affirmatio, et negatio mera negatio.* Debent Chriſtiani affirmare, quod affirmandum eſt, negare quod negandum eſt ſine omni iureiurando, uel ulla alia aſſeueratione accedente. ἵνα μὴ ὑπὸ κρίσιν πέσητε) Plurimae editiones typis expreſſae habent εἰς ὑπόκρισιν, quomodo habent codices iuniores, Arab. polygl. Armen. Antioch. Oecumen. Theoph. Sed ὑπὸ κρίσιν habet cod. Alex. Syr. Erp. Copt. Aeth. Vulg. corb. et nonnulli codices iuniores. Haec lectio praeferenda uidetur. *Ne in reprehenſionem et damnationem iuſtam incidatis.* Ἐμπίπτειν εἰς κρίσεις occurrit Sirac. XXIX, 19. Κρίσις intelligi poteſt *Dei; poena a Deo infligenda;* poteſt etiam accipi de iudicio humano. Nam iuramento ſe obſtringere temere pro aliis, affert utique periculum κρίσεως, quia multi ſponſorem facile deſerunt.

13. Κακοπαθεῖ — προσευχέσθω) *Si quis ueſtrum moerore afficitur*, uel res aduerſas patitur, *preces ad Deum fundat.* Κακοπαθεῖν uel eſt *malis affligi*, uel *animi triſtitia laborare.* Iudaei quaedam morborum atrociorum genera tribuerunt daemoniis, illisque eiiciendis adſciuerunt uarias formulas uerborum et caerimonias triſtes. Talem morborum curationem prohibere uidetur Iacobus. Si quis moerore, animi triſtitia, melancholia laborat, προσευχέσθω, ſc. more chriſtiano; non iam cogitet de poenis aliorum, non imponat aliis orandi prouinciam, more Iudaeorum, nec differat in conuentum publicum ſacrum. εὐθυμεῖ τις, ψαλλέτω) *Si quis laetatur*, (ob ac-

cepta a Deo bona,) *Deo gratias agat*, etiam cum cantu. Col. III, 16.

14. ἀσθενεῖ — ὀνόματι τοῦ κυρίου) Ἀσθενεῖ, de morbo corporis intelligitur, et differt a κακοπαθεῖν, quod animi eſt. Προσκαλεσάσθω τοὺς πρεσβυτέρους τῆς ἐκκλησίας. Reſpicere uidetur Iacobus ad Chriſtianos, qui eſſent ex Iudaeis, quorum priſtinam conſuetudinem paullulum immutat, ut Iudaismus ſeiungatur; nam allegauit *Wetſtenius* ex Thalmude duo teſtimonia, quae ſimiliter *Seniores* ad aegrotos aduocari iubent, eorumque preces commemorant. Apud alios Chriſtianos, qui non erant ex Iudaeis, haec conſuetudo aduocandorum presbyterorum, non deprehenditur, quantum quidem ex tot Epiſtolis Pauli poſſumus colligere, qui χαρίσματα ἰαμάτων commemorat quidem, ſed ſine presbyteris. Haec igitur admonitio, quae Iudaicam conſuetudinem tantum corrigit, ne ſuperſtitioni iudaicae locus eſſet, non habet legis auctoritatem. Satis antiqua uidetur eſſe haec conſuetudo, Sirac. XXXVIII, 9. Ἀλείψαντες αὐτὸν ἐλαίῳ. Apud Iudaeos *oleum* adhiberi ſolitum, boni ominis cauſſa, recuperandae ualetudini ſuo modo profuturum; apud alios, qui hanc conſuetudinem adhuc ignorabant, non opus fuit oleum adhiberi. Sacrum ritum *unctionis extremae*, quae morituris iam impenditur, minime ex hoc loco poſſe demonſtrari, facile patet; commemoratur enim adiumentum ſanitatis, non praeſidium et adiumentum pacatius moriendi. Ceterum ſanandi uis tribuitur πίστει et *precibus*. Fuit nempe haec commotio animi ſanctior, non ſemper quidem, ſaepe tamen, coniuncta cum reſtitutione ualetudinis, praecipue, ſi

ſi languor corporis ex animi moerore et triſtitia ortus et auctus eſſet.

15. καὶ ἡ εὐχὴ — ὁ κύριος) Ἡ εὐχὴ τῆς πίστεως, preces ad Deum, ex fide in Chriſtum profectae, et cum pia fiducia coniunctae, et quidem preces tam presbyterorum, quam ipſius aegrotantis. Σώσει τὸν κάμνοντα, *impetrabunt aegroto ſalutem corporis,* nempe niſi aliter ei expediat ad ſalutem aeternam. Ἐγερεῖ αὐτὸν ὁ κύριος, Chriſtus, non Presbyter eum ex mortuis eriget. Locutio inde, quia qui grauiter aegrotant, ſolent cubare. Hinc et Latini ſurgere dicunt eos, qui ſanitatem recuperant. κἂν — ἀφεθήσεται αὐτῷ) Ἁμαρτίας, ſc. grauiora peccata, quae ſaepe ſunt morborum cauſſae. Antiquiſſimus eſt hic religionis ſenſus, Gen. XX. Deut. XXVIII, 15. 21. 22. Pſ. XXXVII, 9. Morbo curato, etiam peccatum ipſum condonatum eſſe dicebatur, 1 Chronic. VII, 13. 14. Ieſ. XXXIII, 24.

16. ἐξομολογεῖσθε ἀλλήλοις τὰ παραπτώματα) Παραπτώματα hic ſunt *peccata grauiora.* Sermo eſt de eiusmodi aegroto, qui ipſe ſciat, aut cogitet, hunc morbum huius uel illius peccati cauſſa, tanquam poenam ipſi accidiſſe. Hunc ne pudeat, peccatum hoc in conſpectu presbyterorum fateri; nam efficacius orat eccleſia pro peccatis ſibi cognitis, adhibens ſimul idonea remedia malo, ne in id recidatur. καὶ εὔχεσθε — ἰαθῆτε) *Preces* intelligendae ſunt *publicae,* pro iis, qui malefaciendo morbos ſibi contraxerunt. πολὺ — ἐνεργουμένη) *Precatio pii multum ualet efficere.* Δέησις πολὺ ἰσχύει ἐνεργουμένη ex Graecitate accipiendum uidetur, pro: πολὺ ἰσχύει ἐνερ-

γεῖν. *Inſpiratas* intelligere preces cum multis interpretibus, (ob exemplum u. 17. adductum) non opus eſt.

17. Ἠλίας — ὁμοιοπαθὴς ἡμῖν) *Et morti et uitae malis obnoxius, non minus quam nos.* Act. XIV, 15. καὶ προσευχῇ — μῆνας ἕξ) Προσευχῇ προσηύξατο, *intente orauit.* Notiſſimus Hebraismus, qui rem auget. Τοῦ μὴ, i. e. ἕνεκα τοῦ μὴ βρέξαι. Ἐπὶ τῆς γῆς, *in terra decem tribuum. Per tres annos, et ſex menſes,* ut Luc. IV, 25. ubi dicta uide.

19. ἐάν τις — τις αὐτὸν) *Si quis inter uos aberrauerit a uera doctrina,* (et pietate) *eum uero aliquis in rectam uiam reuocauerit.* Ἀλήθεια, uera doctrina Chriſti, et uitae ratio, quam praeſcribit Euangelium.

20. γινωσκέτω — πλῆθος ἁμαρτιῶν) *Tenete, eum, qui reuocaturus ſit peccatorem a peruerſa ratione, animum a pernicie uindicaturum, et multa peccata obliteraturum eſſe.* Γινωσκέτω, ſc. ὁ γινώσκων, *ſciatur.* Πλάνη ὁδοῦ, complectitur non tantum opiniones, ſed et mores peccatoris ab euangelio abhorrentes. Ψυχὴν, non modo *corpus*, ſed et *animum.* Θάνατος, *ſtatus infelicitatis.* Καλύψει πλῆθος ἁμαρτιῶν, efficiet, ut illa iam conuerſi peccata priora Deus diſſimulet, et quaſi extra conſpectum ſuum ponat. Καλύπτειν, כסא, eſt *condonare*, Pſ. XXXII, 1.

SCHO-

SCHOLIA
IN
EPISTOLAM PETRI PRIOREM.

Petrum *Apoſtolum* eſſe huius Epiſtolae Auctorem, ex multis Veterum teſtimoniis luculenter patet, unde *Euſebius* eam inter Scripta N. T. ὁμολογούμενα refert, Hiſt. Eccleſ. L. III, c. 25. Cf. c. 39. *Irenaeus* c. haereſ. L. IV, c. 9. Quinam iſti fuerint, ad quos Petrus ſcripſit, diſcimus ex c. I, 1. ad quem locum plura annotabimus. De *loco*, ubi ſcripta ſit Epiſtola, legenda ſunt curioſis, quae diſputauit de hac re Ill. Michaelis, Introduct. in Libr. N. T. § 209. Scita eſt obſeruatio Ven. *Semleri*, (in Prolegom. in Epiſt. Iacobi §. 12.) quam hic repetere iuuat. „Facillime, (inquit) lectores, qui hos libros ſacros quotidie uerſant, magnam conuenientiam Epiſtolarum *Petri* cum iſta *Iacobi* obſeruabunt; nec deeſt in altera Petri c. 3. iſtud clarum indicium, lectas fuiſſe plures Pauli Epiſtolas ab auctore; easque iam apud alios Chriſtianos ex Iudaeis, in honore fuiſſe; itaque auctoritatis quaſi cauſſa, etiam ablegat iſtos lectores ſuos ad has Epiſtolas. Iudae autem Epiſtola ſatis luculenter occupat iſtam Petri ſecundam; ſimiliter conuenientiam νοημάτων, quae occurrunt in Pauli Epiſtolis, etiam in iſtis

Petri

Petri non obſcuram eſſe, facile intelligitur. *Epiſtolarum* igitur ſcribendarum exemplum quaſi praeiuit Paulus, quod imitati ſunt poſtea alii Apoſtoli, ut iſtas ſocietates Chriſtianorum ex Iudaeis aduerſus errores hominum partim fanaticorum, partim improborum munirent, qui non minus has ſocietates turbabant, quam iſtas Pauli uariis opinionibus quaſi infecerant.,, Ex his conſilium etiam Petri in ſcribenda hac Epiſtola quodammodo patet.

Caput I.

1. Ἐκλεκτοῖς — Βιθυνίας) *Chriſtianis diſperſis per Pontum, Galatiam* etc. Hoc et ſequenti comate totius epiſtolae exordium continetur. Ἐκλεκτοῖς, *Chriſtianis,* ut Rom. VIII, 33. Col. III, 12. et aliis locis. Eſt titulus ſumtus ex ueteri Teſtamento, in quo Iſraelitae uocantur בחורים, ἐκλεκτοὶ, Ieſ. LXV, 9. et alibi. Παρεπίδημοι, תושבים, *peregre habitantes*, Iudaei extra patriam, (Palaeſtinam nempe) uiuentes. Noſtro loco multi intelligunt *Proſelytos,* גרים, et quidem *Proſelytos Portae*, i. e. non circumciſos, ſed unum uerum Deum colentes, propter locum huius epiſt. c. IV, 3. qui innuere uidetur, eos, ad quos ſcripſit Petrus, non omnes fuiſſe Iudaeos natione. Sed uide annotanda ad illum locum. Διασπορὰ, *diſperſio,* Iudaei per orbem terrarum diſperſi. Cf. Ioan. VII, 35. Diſperſi erant autem Iudaei in diuerſas regiones, diuerſis temporibus et occaſionibus, ſiue in bellis, ut per *Tiglathphalaſarum, Salmanaſarem*, et *Nabuchodonoſorum*, ſiue ad uitanda mala interna, quibus de cauſſis multi et in Syriam et in Aegyptum, et in alia loca Romani imperii concef-

conceſſere. Inſignis eſt locus apud *Philonem* de Legat. ad Caium p. 1031. D. ubi *Agrippa* ad *Caligulam* ſcribit, *Hieroſolyma metropolin eſſe non unius regionis Iudaeae, ſed et multarum aliarum, propter colonias inde olim deductas, uel propius in finitimam Aegyptum, Phoenicem, Syriam, tum ceteram, tum eam, quae Coele nominatur: uel longius in Pamphiliam, Ciliciam, plerasque Aſiae partes, usque Bithyniam et Ponti ſinus intimos*, etc. Hoc loco nominantur Pontus, Galatia, Cappadocia, Aſia, et Bithynia, quae omnes ſunt regiones Aſiae. Quum igitur ſeparatim nominatur Aſia, ea intelligenda eſt pars Aſiae, quae κατ᾽ ἐξοχὴν ſic dicitur, Romana prouincia. Sunt itaque ἐκλεκτοὶ παρεπίδημοι διασπορᾶς Πόντȣ *etc.* Chriſtiani ex Iudaeis hic inde diſperſis in Ponto etc. Ex primum hic nominata regione, Ponto, Epiſtola haec dicitur ad Ponticos, quomodo eam appellant *Tertullianus*, et eum in multis ſequens *Cyprianus*.

2. κατὰ πρόγνωσιν Θεȣ̃ πατρὸς) Hoc per traiectionem referendum ad illud ἐκλεκτοῖς, quod praeceſſit. Πρόγνωσις, *decretum, conſilium*, ut Actor. II, 23. Ad chriſtianam igitur religionem perductos eſſe ait, ex decreto et conſilio Dei Patris. ἐν ἁγιασμῷ πνεύματος) *Dum per ſpiritum illos ſanctificauit*, i. e. mutauit in melius. Ἁγιάζειν ſaepe eſſe *ſegregare, conſecrare*, notum eſt. Segregantur autem ab aliis hominibus ii, qui non ſunt amplius in errore, non amplius in ſceleribus uiuunt ſicut reliqui homines, ſed per Spiritum ſanctum ad meliorem cognitionem et uitam adducti ſunt. εἰς ὑπακοὴν — Χριςȣ̃) *Vt religionem ſuſcipiant, et participes fiant beneficiorum, quae*

morti

morti cruentae Ieſu Chriſti debemus. Ὑπακοὴ non conſtruitur cum αἵματος, ſed ſolum ponitur; ῥαντισμὸς uero coniungitur cum αἵματος, et paſſiuo ſenſu ſumitur. Eſt nempe ὑπακοὴ ſuſceptio religionis, ὑπακοὴ πίστεως, ſic dicta, quia Deo docenti credit, iubenti obſequitur is, qui religionem ſuſcipit. Vox ῥαντισμοῦ ſumta eſt ex lege Moſis, ubi et populus et ſacerdotes, ante quam in ſanctuarium terreſtre intrarent, humore quodam adſperſi ſunt, Exod. XXIV, 8. Num. XXXI, 23. Sic et nos, ut in ſanctuarium coeleſte intremus, adſpergi debemus Chriſti ſanguine, i. e. purgari a peccatis. Purgamur uero ſanguine Chriſti, quando nobis ob mortem Chriſti peccata remittuntur, nosque abſtrahimur a uitiis. Mors Chriſti eſt cauſſa remiſſionis peccatorum, eſt etiam argumentum, cur ſcelera fugiamus, et ſancte uiuamus. χάρις — πληθυνθείη) *Et fauor Dei, et inde procedens proſperitas uobis creſcat in dies.* Eadem precatio apud Paulum quoque 1 Cor. I, 3. et aliis locis plurimis.

3. Incipit Petrus ab inſigni religionis chriſtianae commendatione, et commemoratione beneficiorum Dei, in illos Iudaeos collatorum. u. 3 — 12. εὐλογητὸς — ἐκ νεκρῶν) *Laudamus Deum et patrem Domini noſtri Ieſu Chriſti, qui pro maxima ſua benignitate recreat animos noſtros ſpe laetiſſima, facta nobis per reſurrectionem Ieſu Chriſti ex mortuis.* Εὐλογητὸς, ſc. ἔστω, laudatus ſit, ברוך. Ἀναγεννᾷν, *noua quaſi uita donare, recreare, felicem reddere.* Nouus quaſi homo redditur, qui ex ſtatu infelici transfertur in felicem. Hanc ſignificationem contextus ſuadet. Poteſt tamen etiam hoc uerbum ἀναγεννᾷν explicari

explicari *mutare in melius*, facere aliquem Chriſtianum. Ἐλπὶς ζῶσα, *ſpes laetiſſima.* Nam ζωὴ interdum etiam eſt felicitas, laetitia, id quod affert laetitiam. Hanc ſpem nobis factam eſſe dicit, per reſurrectionem Chriſti, quae et rem oſtendit poſſibilem eſſe, et ſimul oſtendit, ipſum eſſe ueracem, qui nobis reſurrectionem promiſit.

4. εἰς κληρονομίαν — ἀμάραντον) *Fore ut olim potiamur bonis, quae neque perire poſſunt, neque ullo uitio laborant, neque ſplendorem et pulchritudinem unquam amittunt.* Obiectum illius ſpei deſcribitur. Κληρονομία, נחלה, *haereditas, poſſeſſio firma, bona quae poſſidentur.* Bona illa coeleſtia comparantur cum deliciis Paradiſi, ſemper florentis. Ἄφθαρτον, *quod nunquam perit.* Coeleſtia illa bona nobis nunquam eripi poſſunt. Ἀμίαντον, *quod non infici, uel uitiari poteſt.* Non erunt mixta mala bonis. Ἀμάραντον, *quod non marceſcit*, uel amittit ſuum ſplendorem. τετηρημένην — ὑμᾶς) *Quae repoſita ſunt in coelo uobis.* Τηρεῖσθαι hic, quod ἀποκεῖσθαι 2 Tim. IV, 8. et Coloſſ. I, 4. Εἰς ὑμᾶς, i. e. ὑμῖν, לכן.

5. τοὺς ἐν δυνάμει — ἐσχάτῳ) *Qui Dei praeſidio aſſeruamini felicitati quae uobis in extremo tempore manifeſtabitur ſi credideritis.* Φρουρεῖσθαι, *cuſtodiri*, i. e. aſſeruari et reſeruari εἰς σωτηρίαν, *felicitati.* Perinde eſt, ſiue dicas, reſeruamur felicitati, ſiue felicitas reſeruatur nobis. Ἐν δυνάμει Θεοῦ, *potentia Dei*, qui efficere poteſt, ut felicitas, quam ſperamus, nobis olim contingat. Ἑτοίμη (μέλλουσα) ἀποκαλυφθῆναι, quae nobis manifeſtabitur. Διὰ πίστεως, dum certiſſime creditis et expectatis illam felicitatem. Senſus u. 3. 4. 5. eſt: Laudamus

damus Deum, qui nos ad religionem perduxit, ut aeternam ſelicitatem conſequi poſſimus.

6. ἐν ᾧ — πειρασμοῖς) *Quare gaudetis, etſi in praeſenti uariis malis affligimini, ſi ita oportet fieri.* Ἐν ᾧ, ſc. χρήματι. *Quapropter.* Refertur ad totam rem, de qua in praecedentibus erat ſermo. Illa magna bona expectata perfundunt uos maximo gaudio. Matth. V, 12. Εἰ δέον ἐστὶ, *ſi ita oportet fieri*, Act. XIV, 22. Expectatis hanc felicitatem, quanquam nunc ad tempus aliquod, (nempe dum breuis haec uita durat,) triſtitiam ſentiatis ex uariis calamitatibus, quas uobis inferunt et gentes incredulae, et Iudaei.

7. ἵνα τὸ δοκίμιον — ἀποκαλύψει Ἰησοῦ Χριστοῦ) *Vt probata conſtantia ueſtra, multo pretioſior auro perituro, quamuis igne probato, ſit uobis laudi, honori et gloriae, eo tempore quo Chriſtus glorioſe apparebit.* Τὸ δοκίμιον ὑμῶν τῆς πίστεως, id, per quod exploratur fides ueſtra. Exploratur autem fides, ſiue certa expectatio futurae felicitatis per miſerias et calamitates. Videtur tamen h. l. intelligi fides ipſa per calamitates explorata. Haec fides eſt multo pretioſior *auro perituro*, χρυσίου τοῦ ἀπολλυμένου. Οἱ ἀπολλύμενοι pro *perituris* dicuntur etiam apud Paulum, 2 Cor. IV, 3. ut *regna peritura* apud Virgilium Georg. II, 498. Διὰ πυρὸς δοκιμαζόμενον alias uno dicitur uerbo πεπυρωμένον. Similis locus eſt apud Philon. de Sacrif. Ab. et Cain. p. 144. B. ὁ τιμιώτερος χρυσίου λόγος, *ſermo quouis auro pretioſior.*

8. ἐν

8. ὃν οὐκ εἰδότες — δεδοξασμένῃ) *Quem oculis non conſpectum, amatis, cui, quamuis nec nunc eum cernentes, confiditis, de eo gaudebitis gaudio ineffabili et praeſtantiſſimo*, beatiſſimo. Εἰδότες pro ἰδόντες quam lectionem habent cod. Reg. nunc num. 9. inſignitus, item 7. 27. 29. 61. apud Wetſtenium, Lect. 1. Syr. Arr. Aeth. Vulg. Polyc. Irenaeus. Ὃν οὐκ εἰδότες, *quem non uidiſtis* in terris agentem. Ἄρτι μὴ ὁρῶντες, *nunc eius gloriam et majeſtatem non cernentes*. Deeſt obiectum gaudii. Quare ſupplendum ἐν αὐτῷ ante ἀγαλλιᾶσθε, uel ἐφ' ᾧ initio commatis. Χαρᾷ ἀνεκλαλήτῳ, *gaudio, quod uerbis exprimi nequit, ineffabili*. Χαρὰ δεδοξασμένη, *gaudium ſummum*, uel etiam beatitas praeſtantiſſima. Ἀγαλλιᾶσθε, Praeſ. pro futuro.

9. κομιζόμενοι — σωτηρίαν ψυχῶν) Κομιζόμενοι pro κομισάμενοι. Sed praeſenti tempore uti maluit ob rei certitudinem. Κομίζεσθαι, *reportare*, in ſenſu praemii habemus et 2 Cor. V, 10. Eph. VI, 8. Τὸ τέλος τῆς πίςεως ὑμῶν *praemium conſtantiae ueſtrae*. Τέλος, *merces, praemium*, quia in fine operis datur. Hebraei uocant אחרית, ut Ierem. XXIX, 11. Vide Rom. VI, 21. 22. Σωτηρίαν ψυχῶν, *ſalutem noſtram*, quae eſt περιποίησις ψυχῆς, Hebr. X, 39. Σῶσαι ψυχὴν habes, apud Iac. I, 21. Intelligitur autem hic *ſalus* et felicitas omnis Chriſtianorum, non tantum futurae ſed et huius uitae. *Wolfarth der Seelen, geiſtliches Glück.* De hac enim felicitate eſt ſermo com. 10. ut bene oſtendit *Moldenhavver* ad h. l.

10. περὶ ἧς σωτηρίας — προφητεύσαντες) *Cuius felicitatis rationem accuratius cognoſcere ſtuduerunt Prophetae, qui praedixerunt bona uobis euentura.* Viderunt aliquid magni in noſtra ſera tempora reſeruari ; ſed quale id eſſet, non potuerunt peruidere. Idem ſenſus Luc. X, 24. Ἐις ὑμᾶς, *uobis*, ut u. 4. Praedixerunt bona, quae nobis nunc euenere ; ſed plerumque ſub umbris. Χάριτος, ſc. γενησομένης. Non itaque fortuito haec geruntur ; ſed quod nos factum uidimus, id prophetae ueteres, qui fuerunt ante nos, praedixerunt.

11. ἐρευνῶντες — δόξας) *Sciſcitati ſunt, quo uel quali tempore futurum eſſet id, quod illis indicabat Spiritus a Chriſto datus, qui afflatu ſuo ſignificabat, quid eſſet paſſurus Chriſtus, ac mox ad quantam gloriam euehendus.* Ἐις τίνα ἢ ποῖον καιρὸν ἐδήλȢ τὸ πνεῦμα, *in quod uel quale tempus monſtraret Spiritus*, i. e. quo uel quali tempore eſſet euenturum etc. Poteſt etiam ſuppleri : *reſpiciens. Ad quod aut quale tempus reſpiciens reuelabat* etc. Petrus maxime indicare uidetur *Danielem*, qui tempus ab angelo inquiſiuit, ut uidere eſt Dan. IX, 22. 23. τίνα καιρὸν, qua annorum hebdomade ; ποῖον καιρὸν, *quale tempus*, libero populo, an ſeruiente, an ſemilibero. Τὸ ἐν αὐτοῖς πνεῦμα, ſc. ὂν, ſiue λαλȢν. *Spiritus Chriſti* autem uocatur uel ex obiecto, quia res Chriſti praeſignificabat, uel quia iam tum a Chriſto datus eſt Prophetis. Eſſet igitur Spiritus Meſſiae operatio Meſſiae, quae prophetas inſpirauit, ut talia praedicerent. Τὰ εἰς Χριςὸν παθήματα, i. e. τὰ Χριςῷ ἀποβησόμενα παθήματα. Luc. XXIV, 25. 26. Actor. XXVI, 23. Καὶ

τὰς

τὰς μετὰ ταῦτα δόξας ſc. ἐσομένας, reſurrectionem Chriſti, aſcenſum in coelos, miſſionem Spiritus ſancti, gentium uocationem.

12. οἷς ἀπεκαλύφθη — διηκόνουν αὐτά) *Quibus haec reuelata ſunt ut noſtro bono, non ſuae ipſorum utilitatis gratia annunciarent ea.* Praedixerunt res, quae euenturae erant, non ipſorum, ſed noſtro tempore. Profuerunt magis nobis, quam ſibi ipſis. Διακονεῖν h. l. eſt *annunciare*, ut apud Ioſephum Ant. VI, 13. ταῦτα δὲ τῶν πεμφθέντων διακονησάντων πρὸς τὸν Νάβαλον. ἃ νῦν — ἀπ' οὐρανοῦ) *Quae nunc uobis plene explicata ſunt per Apoſtolos, et eorum adiutores, donatos coelitus ſpiritu ſancto*, i. e. donis maioribus, quam ipſi prophetae habuere. Εὐαγγελίζειν, aut εὐαγγελίζεσθαι ſenſu actiuo non raro apud Scriptores N. T. Accuſatiuum perſonae regit uice Datiui, Luc. III, 18. Act. VIII, 25. 40. et alibi ſaepe. Ideo praeceſſerunt prophetarum uaticinia, quo certior eſſet fides nobis Apoſtolis, qui nunc eadem uobis annunciamus facta, quae praedixerant illi futura. εἰς ἃ — παρακύψαι) i. e. *Quae angeli cum ſummo gaudio et uoluptate contemplantur.* Ἃ hic ſignificat omnes res iſtas, de quibus egerat, quas Angeli ipſi, antea non percognitas, cum ſummo gaudio nunc perſpiciunt. Παρακύπτειν hic ſumitur, ut Iac. I, 25. Ἐπιθυμοῦσιν, אבה, amant. Non igitur mirum, ſi prophetae concupiſcebant cernere ea, quae nobis nunc eueniunt bona, quum ipſis etiam angelis ſit admodum iucundum gratumque ſpectaculum.

13. Sequitur hortatio ad ſtudium ſancte uiuendi, ex ſuperiore illa beneficiorum commemoratione deducta, quae

 extenditur

extenditur inde usque ad cap. III, 16. *διὸ ἀναζωσάμενοι — Ἰησοῦ Χριστοῦ*) Διὸ, quum tantus uobis honor ſit deſtinatus, tanta felicitas parata. Ἀναζωσάμενοι τὰς ὀσφύας τῆς διανοίας ὑμῶν, *parati* (in occurſum aduentantis Domini,) *ſimiles iis, qui accincti ſunt lumbis.* Accingi lumbis ſolent, qui ſe ad corporale aliquod miniſterium parant, Luc. XII, 35. Eph. VI, 14. Transferuntur autem membra et actus corporis ad animum. Chriſtus ad remunerandos bonos et puniendos malos iuſtus iudex adueniet. Diem aduentus incertum eſſe nobis uoluit. Quapropter ſemper paratos nos eſſe decet. Νήφοντες, *ſobrii* ac uigilantes, ut animi probi nobis ſimus conſcii, animum habentes minime perturbatum prauis affectibus. Τελείως, למנצח, *ad finem usque,* conſtanter. Conſtrue cum ἐλπίσαντες. In uerbis ſequentibus eſt traiectio, pro ἐπὶ τὴν χάριν τὴν φερομένην ὑμῖν ἐν απ. I. X. Χάρις autem ponitur pro ſummo effectu diuinae beneuolentiae, i. e. uita aeterna. Haec felicitas aeterna nunc offertur omnibus, qui obtemperant Euangelio, ſed poſſidebitur ἐν ἀποκαλύψει Ἰησοῦ Χριστοῦ, quum palam oſtendet maieſtatem ſuam cunctis hominibus et angelis et daemonibus Dominus noſter Ieſus Chriſtus.

14. *ὡς τέκνα — ἐπιθυμίαις*) *Tanquam filii* (Dei) *obedientes, non amplius indulgete priſtinis cupiditatibus, quibus tempore ignorantiae ueſtrae* (in Iudaismo uel Gentilismo) *dediti fuiſtis.* Τέκνα ὑπακοῆς, i. e. ὑπήκοα. Συσχηματίζεσθαι, *transformari*, certam formam habitumque induere; atque ita συσχηματίζεσθαι cupiditatibus priſtinis, eſt inire priſtinam peccandi ſocietatem ac conſuetu-

ſuetudinem. Ἄγνοια eſt *tempus ignorantiae,* ante profeſſionem religionis Chriſtianae ſuſceptam.

15. ἀλλὰ κατὰ — γενήθητε) *Sed ad exemplum eius, qui uos Chriſtianos eſſe uoluit, et ex omni parte bonus eſt, ueſtra etiam uita et conuerſatio tota ſit inculpata et integra.* Κατὰ eſt nota ſimilitudinis : *ad exemplum.* Ἅγιος, קדוש, uocatur Deus, ob ſummam perfectionem, ob quam ueneratione noſtra eſt digniſſimus. Nos eum amore boni et iuſti imitari debemus; non enim agnoſcet pater filios, niſi ſui ſimiles.

16. διότι — ἅγιός εἰμι) Leuit. XI, 44. et XIX, 2. Si hoc dictum Iſraelitis illo tempore, quanto magis hoc tempore, plus ſanctitatis requirente! Non uobis ſuffecerit Moſaica puritas, ut abſtineatis a contactu cadauerum, ut lotos habeatis pedes etc. ſed totum pectus noſtrum Deus uult procul abeſſe ab omnibus uitiorum inquinamentis.

17. καὶ εἰ πατέρα — ἔργον) *Imo, quum eum religioſe colatis patrem, qui ſine perſonarum reſpectu diiudicat quemque ſecundum facta ſua.* Καὶ, ut interdum hebr. ו, *immo.* Εἰ, כי, *quoniam, quum.* Ἐπικαλεῖσθαι, *religioſe inuocare, colere.* Ἀπροσωπολήπτως, *ſine partium praepoſtero ſtudio.* Non aeſtimat quenquam ex genere, aut fortuna, ſed tantum ex uitae ratione et moribus. Vos igitur Iudaeos non magis excuſatos habebit, quam e gentibus natos, Actor. X, 34. Ἔργον, Singulare pro Plurali, ut Iac. I, 15. ἐν φόβῳ — ἀναστράφητε) *Cum uerecundia ſumma moderamini uitam ueſtram, donec agitis in*

 terra

terra quaſi peregrina. Φόβος, *uerecundia, cautio,* quae in eo eſt, ut ſemper de nobis cogitemus, et ſolliciti ſimus, ne peccemus. Τὸν χρόνον, Accuſatiuus durationis. Ἡ παροικία, latine *incolatus.* Intelligi poteſt peregrinatio Iudaeorum inter Paganos, uel etiam noſtra in his terris peregrinatio. Cf. Hebr. XI, 13. ſqq.

18. εἰδότες — πατροπαραδότου) *Conſiderantes, uos non caducis rebus, argento uel auro liberatos fuiſſe ab inepta ueſtra uiuendi ratione, a maioribus accepta.* Ματαία ἀναστροφὴ, *inepta uiuendi ratio,* nam μάταιον, *uanum, ineptum,* ut Tit. III, 9. *Idololatriam* ſaepe uoce μάταιον exprimi, uerum quidem eſt; ſed haec ſignificatio non ſemper locum habet. Ἐλυτρώθητε, *redemti, liberati eſtis,* a ſceleſta agendi ratione, a dominio ſcelerum. Id factum eſſe, dicit Petrus, pretioſo ſanguine Chriſti. Nempe mors Chriſti eſt argumentum et cauſſa, cur ſancte uiuendum ſit. Tit. II, 14. Qui tanto pretio redemti ſunt, omnibus modis debent aduigilare, ne ob ingratitudinem in relictam retrahantur ſeruitutem.

19. ἀλλὰ τιμίῳ — Χριστοῦ) Τιμίῳ αἵματι, *cruenta, quae maximi pretii eſt, morte.* Αἷμα, pro cruenta morte. Χριστοῦ ὡς ἀμνοῦ ἀμώμου καὶ ἀσπίλου, *Chriſti, qui ſimilis erat agno uitii experti, et maculae neſcio.* Ἄμωμον, cui nulla pars neceſſaria deeſt; ἄσπιλον, in quo nulla eſt deformitas. Vtrumque dicitur de ſacrificiis, et uictimis. Victima, non habens uitium corporis, eſt Deo grata et probata. Senſus igitur eſt, Ieſum Deo eſſe gratum et probatum; Deum acquieſcere morte Chriſti. Senſus idem, qui 1 Cor. VI, 20. Rom. XIV, 7. 8. 9.

20. προε-

20. προεγνωσμένȣ — δι' ὑμᾶς) *Qui deſtinatus erat* (huic negotio, ut nos liberaret a uitiis) *ante mundum conditum, oſtendit autem ſe mundo his demum temporibus, ueſtro bono.* Προγινώσκειν hic ſume, ut πρόγνωσιν ſupra com. 2. Καταβολή, *initium. Ante mundum conditum,* i. e. ab aeterno. Ἐπ' ἐσχάτων τῶν χρόνων, *his demum temporibus.* Cf. Hebr. I, 1. Δι' ὑμᾶς *propter uos,* i. e. ueſtro bono.

21. τȣ̀ς δι' αὐτȣ̃ — εἶναι εἰς Θεὸν) *Qui nunc per eius doctrinam commoti confiditis Deo* etc. Δι' αὐτȣ̃, *per eum,* i. e. per eius doctrinam, et propter maxima beneficia uobis praeſtita, Io. XIV, 6. Hebr. VII, 25. Firmiter perſuaſum eſt uobis, eum, qui Chriſtum a morte liberauit, ſummaque gloria auxit, uobis etiam eadem bona eſſe largiturum. Ὥςε τὴν πίςιν ὑμῶν καὶ ἐλπίδα εἶναι εἰς Θεὸν, *ita ut fiduciam ueſtram et ſpem collocare poſſitis in Deum.* Fruſtra populares ueſtri uobis obiiciunt, uos a Deo defeciſſe; nam illa ipſa fides ueſtra et ſpes per Chriſtum in eum Deum tendit, cuius illi ſe cultores profitentur.

22. Τὰς ψυχὰς — ἀνυπόκριτον) *Quum animi ueſtri praeparati ſint ad ſincerum Chriſtianorum amorem, ex quo tempore, operante Spiritu ſancto, chriſtianam religionem profeſſi eſtis.* Ἁγνίζειν, *purgare. Puri redditi* ſunt ac praeparati *animi ueſtri,* non obſeruatione luſtrationum Moſaicarum, ſed ἐν τῇ ὑπακοῇ τῆς ἀληθείας, *per obedientiam ueritati Euangelicae praeſtitam.* Purgamus mentem, quum ſenſus prauos eiicimus, et bonos ſenſus, amorem uirtutis ſumimus. Διὰ πνεύματος per

Spiritus ſancti operationes et dona eximia. Deeſt hoc in nonnullis Codicibus, Verſionibus et Patribus. ἐκ καθαρᾶς — ἐκτενῶς) Ἐκ καθαρᾶς καρδίας, eodem ſenſu, quo 1 Tim. I, 5. Ἐκτενῶς, *uehementer*, haud perfunctorie. Quemadmodum Chriſtus uos dilexit amore haud uulgari, ita et uos, quemadmodum edocti eſtis per chriſtianam religionem, ſincero et eximio charitatis ſtudio uos inuicem proſequamini.

23. ἀναγεγεννημένοι — ἀφθάρτου) *Nouam adepti eſtis uitam, non ex ſemine mortalium hominum, ſed ex immortali ſemine.* Iudaei gloriabantur, quod ex Abrahamo ducerent genus. Vos autem, inquit, alio modo facti eſtis filii Dei. Ἀφθάρτου, ſc. σπορᾶς, intellige effectiue; ex ſemine ducente ad uitam immortalem. διὰ λόγου — αἰῶνα) *Nempe per eam doctrinam*, quae auctorem habet Deum aeternum, et ſemper manebit. Verba μένοντος εἰς τὸν αἰῶνα referri debent ad doctrinam. Haec manet in aeternum; quicquid enim Deus dixit, id in aeternum uerum eſt, prodeſt et ualet.

24. διότι — ἄνθος χόρτου) *Nam omnes homines ſimiles ſunt gramini, et tota eorum praeſtantia dignitasque ſimilis eſt floribus agri.* Ieſ. XL, 6. 7. Σάρξ, *homo*, ex mortali ſemine natus, Io. III, 6. Δόξα ἀνθρώπου, quicquid in rebus humanis magnificum ducitur, forma, uires corporis, eruditio humana, diuitiae, honores, ita ſunt, ut herbae uiror. Pro ἀνθρώπου legendum uidetur αὐτῆς. ἐξηράνθη — ἐξέπεσε) Prope eadem uerba habet Iacobus, c. I, 11. ut appareat, fuiſſe haec prouerbio uſurpata.

25. τὸ δὲ ῥῆμα — αἰῶνα) Ex Ieſ. XL, 8. Immutabiliter uera eſt doctrina diuina; ſemper exſerit uim ſuam et efficaciam, et ducit ad uitam aeternam. τοῦτο δὲ — εἰς ὑμᾶς) Ἐις ὑμᾶς, לכן, *uobis*, ut ſupra com. 4. Vult dicere, illa uerba Ieſaiae ſenſu excellentiſſimo ualere de Euangelio. Hoc enim aeterna bona offert, et nobis ad ſalutem aeternam conſequendam prodeſt. Quum igitur non caduca, ſed aeterna bona nobis promittat, eius cauſſa debemus etiam ſanctitati ſtudere.

Caput II.

1. Ἀποθέμενοι — καταλαλιάς) Verbum ἀποτίθεσθαι eodem ſenſu habemus Iac. I, 21. Eph. IV, 22. 25. Κακία, alibi nomen generis, hic ſpeciei, ut latinum *malitia*. Illa maxime uitia notat Petrus, quae inter Iudaeos latiſſime regnauerant.

2. ὡς ἀρτιγέννητα — ἐπιποθήσατε) Pergit Apoſtolus in metaphora ſupra I, 23. coepta. *Recens nati* uocantur ii, ad quos Petrus ſcribit, Chriſtiani, quia admodum nuper doctrinam Euangelii receperant. Γάλα λογικὸν, *lac nutriens animam*. Ita uocatur doctrina Euangelii, et quidem hic intelliguntur prima eius rudimenta, quia haec lactis inſtar ſunt, quo infantes nutriuntur, 1 Cor. III, 2. Ἄδολον, *ſincerum*, non aliis rebus mixtum, ac proinde ſanitati animae conducens. Ἐπιποθεῖν, *auide concupiſcere*, ut infantes recens nati lac appetere ſolent. Senſus eſt: Homines quum ſitis, qui nouam uiuendi ſentiendique rationem inire debent, auide diſcite doctrinam Chriſti, qua haec noua uita nutritur, ſimiles infantibus etc.

ἵνα ἐν — σωτηρίαν) *Vt creſcatis*, i. e. ad maiorem cognitionem uirtutemque progreſſus faciatis. Εἰς σωτηρίαν, ad perpetuam ueſtram ſalutem et emolumentum. Εἰς σωτηρίαν, deeſt quidem in Editionibus uulgaribus; extat uero in cod. Al. Regio 9. et aliis iunioribus. Habet Syra Verſio utraque, Arabica Erpenii, Copta, Aethiopica, Vulgata, et ex Patribus Clemens Al. Origenis interp. ſ. Rufinus, Cyrill. Damaſc. Euthalius, Hieron. Gildas, Caſſiod. Auctor de promiſſ. Et recte hoc additur. Nam *incrementum* illud, nempe in cognitione Dei et uera pietate, non alio ſpectat, quam ad ſalutem aeternam.

3. εἴπερ — ὁ κύριος) Pergit in coepta translatione. Infantes, qui deguſtauerunt lac maternum, magis illud appetunt, et deſiderant matrem. Ita etiam Chriſtiani, experientia edocti, quam ſuaue ſit et ſalubre lac doctrinae, magno amore feruntur in Chriſtum. Γεύεσθαι hic eſt, *ipſa experientia teſte aliquid cognoſcere*. Sic etiam apud Ioſephum Ant. II, 10. 3. Reſpicitur ſimul ad Pſ. XXXIV, 9. Ὁ κύριος autem hic eſt *Chriſtus*. Ὅτι, *quam*. Χρηστὸς, *ſuauis*, ut a guſtu ſumta translatio melius procedat, i. e. benignus.

4. πρὸς ὃν — ἔντιμον) Cf. Eph. II, 20. 21. Προσέρχεσθαι hic eſt, *colere* ut Hebr. VII, 25. X, 1. Senſus eſt: *Quem nunc colitis fide et obedientia*, *tanquam ſalutis ueſtrae auctorem*. Λίθον ζῶντα, lapidem improprie ſic dictum, Chriſtum, qui uiuus eſt et aeternus. Reſpicitur ad loca Pſ. CXVIII, 22. Ieſ. VIII, 14. et XXXVIII, 16. Vide etiam Matth. XXI, 42. *Homines* hic

hic intellige Iudaeos, ſed praecipue eos, qui erant in Synedrio. Quod in Pſalmo eſt, factum in lapidem angularem, i. e. quo totum aedificium ſuſtineretur, id hic aliis uerbis dixit ſenſu eodem ex Ieſ. XXVIII, 16. Παρὰ δὲ θεῷ ἐκλεκτὸν, in oculis autem Dei excellentiſſimum, בחור.

5. *καὶ αὐτοὶ — πνευματικὸς)* Vos etiam eſtis pars templi, allegorice ſic dicti; eſtis membra eius eccleſiae et ſocietatis, cuius Chriſtus eſt auctor, caput et dominus. Λίθοι ζῶντες, ut u. 4. Οἶκος πνευματικὸς, uocatur eccleſia, uel uniuerſus Chriſtianorum coetus, in uniuerſo mundo diſperſus. Comparatio inſtituitur cum templo Hieroſolymitano, quod ſanctiſſimum habitum Iudaeis. *ἱεράτευμα ἅγιον)* *Ordo ſacerdotum ſanctus; ſacerdotes uenerabiles*, abſtr. pro concreto. Non tantum pars huius templi ſunt Chriſtiani, ſed et ipſi Sacerdotes, i. e. tam Deo grati, quam Sacerdotes V. T. qui tantum ex una tribus parte erant. *ἀνενέγκαι — Χριστοῦ)* i. e. εἰς τὸ ἀνενέγκαι. Θυσίας πνευματικὰς, *ſacrificia quae animo offeruntur*, quorum uetera umbrae fuere. Haec autem ſacrificia ſunt preces, caſtitas corporis, opera miſericordiae. Διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ, *ſecundum Chriſti praeceptum.*

6. *διότι περιέχει ἐν τῇ γραφῇ)* Περιέχει, pro περιέχεται. *Continetur in Scriptura.* In quibusdam Codd. eſt περιέχει ἡ γραφή. Sed haec emendatio, ſeu potius corruptio, tribuenda eſt ignorantiae librariorum, qui receptam lectionem concoquere non poterant. Locus, huic noſtro ſimillimus, eſt apud Ioſephum, Ant. XI, 4. 7. ubi

ubi Darius dicitur literas ad praefectos ſuos miſiſſe, his additis: *βȣ́λομαι γίνεσθαι πάντα, καθὼς ἐν ἀυτῇ περιέχει, quae in ea epiſtola continentur.* ἰδȣ̀, τίθημι — καταισχυνθῇ) Contractus eſt locus ex Graeco Ieſ. XXVIII, 16. Senſu primo, ſiue eo, quo homines Ieſaiae tempore uiuentes haec intelligere debebant, promittitur defenſio et ſecuritas, quam Hieroſolyma praeſtare deberet incolis ſuis, omnibusque qui ſe eo a Sancheribo recepiſſent. Sublimiore autem ſenſu haec ualent de Chriſto, ad quem confugere debent omnes, qui in aeternum ſeruari cupiunt. Meſſiam, inquit Deus per Prophetam, in Iudaica gente prodire uolo etc.

7. 8. ὑμῖν ȣ̓̃ν — πιςεύȣσιν) *Ille lapis ueſtri ratione habet pretium*; uos eius pretium cognoſcitis, dum ſcilicet cognoſcitis, Ieſum eſſe dominum et Meſſiam. Ἡ τιμὴ, abſtractum pro concr. ἔντιμος, quod praeceſſit, ad quod alludit. ἀπειθȣ̃σι — σκανδάλȣ) Accuſat. λίθον eſt pro nominat. λίθος, quam conſtructionem habemus etiam Matth. XXI, 42. 1 Cor. X, 16. Vel ſupple: *quod attinet.* Vide, quae ad illuſtrandum hunc locum, dicta ſunt ad Matth. XXI, 42. Factus eſt κεφαλὴ γωνίας, *lapis angularis*, quo quis facile offendi poteſt. Eadem res ter dicitur. Ieſ. VIII, 14. οἳ προσκόπτȣσι — ἀπειθȣ̃ντες) *Impingunt, doctrinae non credentes.* Repudiant Meſſiam cum omni ſua doctrina. εἰς ὃ καὶ ἐτέθησαν) *In quam rem* (incredulitatem) *etiam poſiti, cui rei deſtinati ſunt.* Phraſis haec accipienda eſt ex uſu uitae communis, quo ea, quae permittente Deo fiunt, referuntur ad actionem effectionemque Dei. Quum igitur h. l. Iudaei, doctrinam

de

de Chriſto repudiantes, dicantur εἰς τοῦτο τεθέντες, intelligitur, hanc eſſe ſortem eorum; eos eſſe ſemel tales; non poſſe ab iis aliud expectari.

9. ὑμεῖς δὲ — περιποίησιν) Γένος ἐκλεκτὸν, *populus dilectus*, ex Ieſ. XLIII, 20. ubi Iſraëlitae ſic uocantur. Chriſtianis nunc hoc nomen potiori iure competit. Βασίλειον ἱεράτευμα, ex Exod. XIX, 6. ubi in *Hebraeo* ממלכת כהנים, *regnum ſacerdotale*, i. e. regnum, cuius ciues iuribus et priuilegiis ſacerdotum fruuntur; ciues, quos uiolare nefas eſt; in *Graeco* autem l. c. ut hic: βασίλειον ἱεράτευμα, *ſacerdotes regii*, i. e. ſacerdotes ſummi Regis, nempe Dei. Sacerdotes regii autem h. l. improprie intelligendi ſunt, qui colunt Deum. Ἔθνος ἅγιον, cf. ſupra c. I, 15. Sumta uerba ex Deut. VII, 6. et XIV, 2. ubi in Hebraeo עם קדוש. Λαὸς εἰς περιποίησιν; *populus mihi proprius, acquiſitus*, לי סגלה, Exod. XIX, 5. ubi in Graeco: λαὸς περιούσιος. Sed Mal. III, 17. idem nomen סגלה uertitur εἰς περιποίησιν. ὅπως τὰς ἀρετὰς — φῶς) Τὰς ἀρετὰς, i. e. *laudes, gloriam*, excelſa Dei attributa. Graeci enim interpretes uſurpant pro hebraico תהלה, Ieſ. XLII, 8. *non dabo gloriam meam aliis, nec* τὰς ἀρετάς μου τοῖς γλυπτοῖς, et ſtatim eodem cap. u. 12. occurrit phraſis ἀρετὰς ἀναγγέλλειν. *Krebſius* interpretatur *benignitatem, beneficentiam, beneficia*, cuius ſignificatus exempla adducit. Sed prior ſignificatio praeferenda eſt, propter pluralem. Τοῦ ἐκ σκότους ὑμᾶς καλέσαντος εἰς τὸ θαυμαστὸν αὐτοῦ φῶς, *qui ex ignorantiae uitiorumque tenebris perduxit uos in admirabilem lucem ſuam euangelicae ueritatis.*

Hoc

Hoc ſenſu σκότος et φῶς ſaepe iam habuimus. Additur autem hic illud θαυμαστὸν, ad denotandam huius lucis excellentiam.

10. οἱ ποτὲ — θεοῦ) Ex Hos. II, 25. quem locum Paulus aptat iis, qui ex gentibus orti, Rom. IX, 25. ubi dicta uide. Quondam Deus Iudaeos non amauit, quia dediti erant idololatriae; quum autem mutarent mentem, iterum amauit (beneficiis affecit) eos. Hoc Petrus in ſuam rem transfert. Olim non amauit uos, quia Meſſiam reiecistis; nunc amat, quia religionem eius fide accepistis.

11. παρακαλῶ — παρεπιδήμους) *Adhortor uos tanquam hoſpites et peregrinos.* Πάροικοι ſunt, qui ſedem habent extra patriam; παρεπίδημοι, qui extra patriam peregrinantur. Ex praeſente ipſorum ſtatu eos admonet ſortis communis omnium hominum, qui in terris agunt ad tempus breue, nec tanquam in ſuo. Cf. ſupra I, 1. ἀπέχεσθε — τῆς ψυχῆς) *Abſtinete ab implendis cupiditatibus prauis, contra ſpiritum quaſi militantibus,* et animae ſaluti noxiis. Ἐπιθυμίαι σαρκικαὶ, quae ἐπιθυμίαι σαρκὸς, Gal. V, 16. *Militant aduerſus Spiritum*, repugnant menti. Mens autem, corpori oppoſita ſignificat rectam rationem et cognitionem meliorem. Cupiditates prauae impediunt hanc meliorem cognitionem, et ſalutem animae.

12. τὴν ἀναστροφὴν — καλὴν) Ἔχοντες, ſc. ἐστε, i. e. ἔχετε. Vide Iac. III, 13. Ἐν τοῖς ἔθνεσιν, in conſpectu gentium, inter quas uiuitis, a quibus ob religionis diuer-

diuerſitatem obſeruamini. ἵνα ἐν ᾧ — ἐπισκοπῆς) Ἐν ᾧ, *dum*, *quum*. Ethnici religionem chriſtianam exiſtimabant eſſe *maleficam* ſuperſtitionem reipublicae noxiam. Hanc obtrectationem refellere debebant Chriſtiani integritate morum, et in omnes beneficentia. Ἐκ τῶν καλῶν ἔργων ἐποπτεύσαντες, *ſpectatis bonis operibus ueſtris.* Ἐκ, *propter.* Ἐποπτεύσαντες, i. e. ἃ ἐπώπτευσαν. Ἐν ἡμέρᾳ ἐπισκοπῆς, uarie explicatur. 1) *tempore calamitatis et poenae*, ut Ieſ. X, 3. 2) *tempore inquiſitionis*, quum magiſtratus ethnici tempore perſecutionis inquirent in Chriſtianos. 3) *tempore uiſitationis gratioſae*, quum iisdem obtrectatoribus ueſtris annunciabitur doctrina Euangelii. 4) *in die cenſorio*, ut Ven. *Boyſen* explicat. Senſus ſecundum Grotium eſt: „ quum conſpicient gentes illae ſolos Chriſtianos immunes ab illis malis, quae Iudaeis ob turbulenta ac ſeditioſa illorum ingenia ubique locorum impendent. „ Senſus eſſe uidetur: eo tempore, quum praemia et poenas tribuet Deus.

13. ὑποτάγητε — ὑπερέχοντι) Ὑποτάγητε, *ſubiectos uos gerite*; Paſſiuum pro Hithpaël. Πάσῃ ἀνθρωπίνῃ κτίσει, *omni magiſtratui rite conſtituto.* Κτίσις, *ordinatio*, ut κτίζειν, ברא, *creare*, *ordinare*, Sirac. XXXVIII, 12. ſicut etiam Latini dicunt: *creare magiſtratum.* *Ordinatio humana* igitur eſt conſtituta ab hominibus, nempe magiſtratus. Διὰ τὸν κύριον, *propter Chriſti praeceptum.* Βασιλεὺς h. l. eſt *Caeſar Romanus.* Romani eos uocabant Imperatores, non Reges, religione iurisiurandi ueteri, ut ait Cyprianus. At Graeci non dubitabant eos appellare βασιλέας, et Iudaei ſimiliter מלכים, nimirum

quia

quia plane regia, id eſt, liberrima utebantur poteſtate, ut *Dion* nos docet. Ὑπερέχων, *ſupereminens* i. e. ſupremus.

14. εἴτε ἡγεμόσιν — ἀγαθοποιῶν) Hoc addit Petrus, quia Iudaei animo erant infenſo in magiſtratus Romanos, et ſaepe iugum excutere uolebant. Ἡγεμών, ἡγεμονία, ἡγεμονεύειν de omni, inprimis autem paullo maiori poteſtate adhibentur. Interdum Legati Caeſaris, qui nomine et auctoritate Caeſarum in prouincias illorum mittebantur, dicuntur ἡγεμόνες, eorumque praeſidatus et imperium ἡγεμονία. Hic in ſpecie intelliguntur Proconſules, tum Aſiae, tum Bithyniae. Ὡς δι' αὐτοῦ πεμπομένοις, *tanquam a Caeſare miſſis*, i. e. poteſtatem ſuam ducentibus. Itaque ſi Proconſul aliquid iubeat, et aliud Imperator, obſequium praeſtandum maiori. Εἰς ἐκδίκησιν κακοποιῶν, ἔπαινον δὲ ἀγαθοποιῶν, *ad puniendos malos, remunerandos autem probos;* nam ἐκδίκησις, *punitio*, ἔπαινος, *praemium.* Per magiſtratus ſcelera puniuntur, et quietem amantibus quies praeſtatur pro praemio. Si quando ignorantia aut affectibus peccant, illatas ſic iniurias Deus repenſabit. Immo et principes iniquos puniet, haud dubie in altero ſeculo, non raro et in hoc ipſo.

15. ὅτι οὕτως — ἀγνωσίαν) *Hoc enim uult Deus, ut bene agendo ad ſilentium redigatis eos, qui ex ignorantia uobis obtrectant.* Ἀγαθοποιεῖν interdum eſt *beneficia conferre;* ſed hic ſimpliciter ſignificat *recte agere,* quo ſenſu et ἀγαθοποιὸς modo habuimus. Φιμοῦν, *os obſtruere,* ad ſilentium redigere. Ἀγνωσία, *ignorantia,*

i. e.

i. e. dicta quae ex ignorantia oriuntur. Intelligitur ignorantia Paganorum, quibus ignota erat praeſtantia religionis Chriſtianae; et ἄφρονες *inſipientes*, hic uocantur infideles, nihil ſapientes, nempe circa diuina.

16. ὡς ἐλεύθεροι — δοῦλοι θεοῦ) Ἐλεύθεροι, *liberi*, nempe a uitiis, Io. VIII, 33. 36. Rom. VI, 18. 22. Liberi etiam erant Chriſtiani a iugo legis Moſaicae, et a neceſſitate colendi Deos Gentilium. Iudaei autem affectabant etiam libertatem politicam, ſolum Deum eſſe Regem Iſraëlitarum dicentes. Quare addit Petrus: καὶ μὴ ὡς ἐπικάλυμμα ἔχοντες τῆς κακίας τὴν ἐλευθερίαν, *non libertatem chriſtianam ſumentes obtentui ad res malas*, ut faciebant Iudaeo - Chriſtiani, qui regem politicum et regnum Chriſti uiſibile in his terris expectantes, Chriſtianos ab omnibus publicis legibus dicebant eſſe liberos, κυριότητα ἀθετοῦντες, ut ait Iudas. Ἐπικάλυμμα, מסך, bene uertitur *obtentus*. Sic Gellius: *Qui obtentu philoſophici nominis inutile otium, et linguae uitaeque tenebras ſequuntur.* Ἀλλ' ὡς δοῦλοι τοῦ θεοῦ, legibus diuinis adſtricti, ac proinde etiam ſerui eorum, quibus Deus ſeruire nos iubet. Vult enim Deus, eſſe magiſtratus, quibus obediamus.

17. πάντας τιμήσατε) Nempe quibus honos aliquis debetur, ut Rom. XIII, 7. Hoc dictum generale iam per ſpecies ſuas explicabit. τὴν ἀδελφότητα ἀγαπᾶτε) *Fraternitatem*, i. e. coetum Chriſtianorum, omnes Chriſtianos. Abſtractum pro concreto poſitum. τὸν θεὸν — τιμᾶτε) φοβεῖν, *reuereri*. Deo ſine exceptione pa-

 rete.

rete. Τὸν βασιλέα τιμᾶτε, Imperatori ſuum exhibete honorem.

18. οἱ οἰκέται — σκολιοῖς) Οἱ οἰκέται, qui δοῦλοι Paulo *mancipia*. Ὑποτασσόμενοι, ſc. ἐςὲ, ut u. 13. Ἐν παντὶ φόβῳ, *cum omni debita reuerentia*, Eph. VI, 5. Ἀγαθὸς, *benignus ac lenis*, Matth. XX, 15. Σκολιὸς, *difficilis, moroſus, prauus.*

19. τοῦτο γὰρ — ἀδίκως) Poſt χάρις, codices nonnulli, ut et Verſiones aliquot addunt θεοῦ, θεῷ, παρὰ τῷ θεῷ, *gratum eſt Deo*, uel ſummum nobis Dei fauorem conciliat. Διὰ συνείδησιν θεοῦ, *ex conſcientia eius, quod Deo debet*; per meton. obiecti. Alii: *ob ueram religionem*, ut ſibi conſcius ſit, ſe non ob maleficium, ſed ob honorem Dei pati; ſenſu fere eodem. Λύπας, i. e. τὰ λυπηρὰ, *triſtia*, ut Gen. III, 16. Πάσχων (ſc. λύπας) ἀδίκως, *praeter ius, praeter culpam.*

20. ποῖον — ὑπομενεῖτε;) *Quid enim laudis fuerit, ſi propter malefacta ignominioſe tractati, patienter id perfertis?* Κολαφίζειν, per meton. ſpec. pro gen. *ignominioſe tractare*. Ἁμαρτάνοντες καὶ κολαφιζόμενοι per Hendyadin pro διὰ τὸ ἁμαρτάνειν κολαφιζόμενοι. ἀλλ' εἰ — θεῷ) Si uero recte agentes mala perfertis, hoc Dei beneuolentiam uobis conciliat. Ὑπομενεῖτε, ſc. παθήματα, cruciatus fertis. Ἀγαθοποιεῖν iterum eſt *recte honeſteque agere.*

21. εἰς τοῦτο γὰρ ἐκλήθητε) *Hac enim conditione Chriſtiani facti eſtis*, ut nempe Chriſti ſequeremini ueſtigia, uirtu-

uirtutem coleretis, et dura omnia conſcientiae cauſſa ſuſtineretis. ὅτι καὶ Χριςὸς — ἴχνεσιν αὐτοῦ) Ὑπὲρ ὑμῶν, non ſui cauſſa, ſed pro uobis, et ſalutis ueſtrae cauſſa. Ὑπογραμμὸς, *praeſcriptum*, *exemplar*; deinde ſumitur etiam pro omni eo, quod imitandum eſt. *Veſtigiis alicuius inſiſtere.* Latini etiam dicunt, pro *aliquem imitari.*

22. ὃς ἁμαρτίαν — ςόματι αὐτοῦ) Ex Ieſ. LIII, 9. Qui nullo ſuo crimine, nec factis nec dictis commiſſo, in mortem actus eſt. *Fraudulenter loqui* omnino eſt ſceleſte loqui, *durch Reden ſündigen.* Εὑρέθη, נִמְצָא, quod per ἦν uertitur Ieſ. XXXIX, 2.

23. ὃς λοιδορούμενος — δικαίως) *Quum conuiciis impeteretur, conuicia non reddidit.* Vide Matth. XXVI, 63. 68. XXVII, 12. 29. 39. et ſequentibus. Πάσχων οὐκ ἠπείλει, quum captus duceretur, uinciretur, flagris caederetur, affigeretur cruci, ne uerbum quidem minax edidit, quo perfectius nobis daret exemplar patientiae. Παρεδίδου, ſc. κρίσιν, quod nomen Syrus non male ſupplet, uel τὴν αἰτίαν αὐτοῦ, *cauſſam ſuam* commiſit ei, qui iuſte iudicat, ſemper ſcilicet. Nam homines ſaepe iniuſte iudicant, ut Synedrium et Pilatus.

24. ὃς τὰς ἁμαρτίας — ξύλον) *Qui poenas peccatorum noſtrorum ipſe pertulit in ſua perſona, et quidem in ligno crucis.* Ἁμαρτία, ſaepe eſt *culpa peccati,* ut Io. IX, 41. XV, 22. 24. Act. XXII, 16. Ἀναφέρειν, pro φέρειν, נָשָׂא. Ἐπὶ τὸ ξύλον pro ἐν τῷ ξύλῳ. Ἐν τῷ σώματι αὐτοῦ, ſynecdochice, *in ſua ipſius perſona.*

ἵνα ταῖς — ζήσωμεν) *Vt a peccatorum tyrannide liberati, uirtuti uiuamus*, i. e. perpetuo demus operam. Sicut γίνεσθαι τινος eſt, *in poteſtatem alicuius uenire*, ſic ἀπογίνεσθαι τινι a poteſtate alicuius liberari. Peccatum haud raro cum tyranno comparatur. Aliis ἀπογενέσθαι eſt *mori*, ſicut Paulus Rom. VI, 2. dicit: ἀπεθάνομεν τῇ ἁμαρτίᾳ, ſenſu eodem. οὗ τῷ — ἰάθητε) *Cuius doloribus ſanati eſtis*, i. e. ſalutem ueram eſtis conſecuti. Hebraismus. Solent enim Hebraei dicere: אשר בו, et אשר לו et ſimilia. Sumta uerba ex Ieſ. LIII, 5. Μώλωψ, חבורה, liuorem ex contuſione ſignificat, at figurate pro quouis dolore ſumitur, ut Gen. IV, 23. Exod. XXI, 25. Multis quidem modis Chriſti dolores mentes noſtras ſanarunt. Sed hic maxime reſpicitur exemplum, quod nobis dedit obedientiae, patientiae, manſuetudinis, dilectionis in mediis doloribus, ut antecedentia et ſequentia oſtendunt.

25. ἦτε γὰρ — ψυχῶν ὑμῶν) *Similes ouibus errantibus*, quae paſcua non habent, et expoſitae ſunt uariis periculis, i. e. ualde miſeri. Ex Ieſ. LIII, 6. Ἐπεστράφητε, שבתם, *reuerſi eſtis*. Ἐπίσκοπος eſt פקוד uel פקיד, *is, qui alicuius rei curam gerit*. Eſt igitur ἐπίσκοπος ψυχῶν, qui animas curat, earumque ſaluti proſpicit, ſicut paſtor curat oues. Quum Chriſtum dixiſſet paſtorem, ad perſequendam ſimilitudinem nunc explicat, quomodo ſit paſtor.

Caput III.

1. Ὁμοίως — ἀνδράσιν) Sc. ἐστε, ut ſupra. Verbum ὑποτάσσεσθαι indicat, uxores debere illas quidem mariti imperio

imperio liberali ſubiectas eſſe, illique in honeſtis rebus obſequium praeſtare, ſed non ſeruili conditione tractandas eſſe, duriterque habendas. Sic Ioſephus Antiqu. I, 19. 8. de ancillis Leae et Rachelae: δȣ̃λαι μὲν ȣ̓δαμῶς, ὑποτεταγμέναι δέ. ἵνα καὶ — κερδηθήσωνται) *Vt ii etiam, qui adhuc Euangelio non credunt, bonis moribus mulierum commoti, ſua ſponte ad religionem chriſtianam accedant.* Pro κερδηθήσωνται alii legunt κερδηθήσονται, quia Coniunctiuus apud Graecos caret futuris. Κερδαίνειν, *lucrifacere*, h. l. *ad religionem chriſtianam adducere.* Ἄνευ λόγȣ, ſine cohortatione, ſponte ſua. Nam ipſis uxoribus chriſtianis tacentibus, modeſtia earum, caſtitas, obedientia, cura rei familiaris, aliaeque uirtutes commendabant religionem chriſtianam.

2. ἐποπτεύσαντες — ἀναςροφὴν ὑμῶν) Ἐν φόβῳ nempe Θεȣ̃. *Conſiderantes uitam ueſtram caſtiſſimam, cum reuerentia erga Deum coniunctam.* Aliis φόβος h. l. eſt reuerentia erga maritos.

3. ὧν ἔξω — κόσμος) *Quarum ornatus non ſit ille externus, qui conſtat crinium criſpaturis, ornamentis capitis aureis, et pretioſis ueſtibus.* Similis locus eſt 1 Tim. II, 9. quem uide. De ἐμπλοκῇ τριχῶν, crinium *texturis* et *criſpaturis* mulierum fuſius loquitur Lucianus in amorib. τὸ δὲ πλεῖςον ἀναλίσκει μέρος ἡ πλοκὴ τῶν τριχῶν. Τὰ χρυσία, *ornamenta aurea*, generatim de omnibus, quae in mundo muliebri ex auro facta erant, intelligi poſſent. Demoſthenes in *Olympiod.* in fine, aurum cum ueſtibus coniungit, et meretricem nominat, χρυσία καλὰ ἔχȣσαν καὶ ἱμάτια καλά. Vox tamen περίθεσις,

quum ad τριχῶν referenda uideatur, ſuadet, τὰ χρυσία *capitis praeſertim ornamenta aurea* notare. Totus quippe apparatus, qui ad ornandum caput muliebre ſpectabat, aureus eſſe ſolebat, de quo uide Iul. Pollucem L. V, c. 16. Solebant quoque ueteres ramenta aurea capillis inſpergere. Cf. *Kypkium* ad h. l.

4. ἀλλ' ὁ κρυπτὸς — πολυτελές) *Sed* (quarum ornatus ſit u. 3) *homo ille qui non patet oculis, animus nempe, ueſtitus quaſi incorruptibili ornamento affectus lenis et modeſti, cui ab ipſo Deo magnum ſtatuitur pretium.* Ὁ κρυπτὸς τῆς καρδίας ἄνθρωπος, a Paulo Rom. VII, 22. ὁ ἔσω ἄνθρωπος uocatur, ubi dicta uide. Ἐν ἀφθάρτῳ, ſc. κόσμῳ. Opponitur internum animi ornamentum ornatui muliebri externo. Veſtes facile corrumpuntur, et pulcritudinem ſuam amittunt. Ille ornatus internus autem ſemper manet. Πνεῦμα hic eſt *affectus*, ut 1 Cor. IV, 21. Gal. VI, 1. Illud ὃ in uerbis ὅ ἐστιν ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ πολυτελὲς, ad totum praecedens membrum refertur. Alia apud homines ſunt in pretio, coma, aurum, ſplendidae ueſtes: at apud Deum manſuetudo, modeſtia, aliaeque uirtutes.

5. οὕτω γὰρ — ἐκόσμουν ἑαυτάς) Nempe animae uirtutibus. Αἱ ἐλπίζουσαι ἐπὶ τὸν Θεὸν, *Deum colentes*, eique confidentes.

6. κύριον αὐτὸν καλοῦσα) אדני ut eſt Gen. XVIII, 12. Eadem habentur in libro Muſar, c. VI. fol. 7. col. 2. *Stat coram eo,* (uxor bona) *et miniſtrat ei, et uocat eum dominum ſuum. Quod ex Sara diſcimus, quae Abrahamum*

hamum maritum uocabat dominum ſuum, quum diceret, Dominus meus ſenuit. Ceterum non tam hoc uxoribus ad imitandum proponitur, ut maritos ſuos nominent Dominos, quam potius hoc, ut Sarae exemplo eos honore et debito uenerationis cultu proſequantur. ἧς ἐγενήθητε τέκνα) Cuius filiae eſtis dignae ut uocemini, ſicut antea iam eratis carne. Alii: cuius filiae et imitatrices eſſe deberetis. Sed contextui melius conuenit prior expoſitio: dignae eſtis nomine filiarum Sarae. ἀγαθοποιοῦσαι — πτόησιν) *Si recte agatis, nullis perterritae minis,* nempe maritorum infidelium, ſi forte ad abnegandam fidem religioni datam uos cogere uellent. Πτόησις, *conſternatio,* et obiectiue cauſſa conſternationis, *minae, infortunium* quod metuitur. Sic Prou. III, 25. οὐ φοβηθήσῃ πτόησιν ἐπελθοῦσαν. Alii: *Vxores praeſtent officium ſuum ita, ut nullo metu coactae id faciant, atque adeo ſponte et liberaliter.* Philo: Quis rer. diuin. haer. p. 516. C, ubi ſermo de populo, conſpecto miraculoſo igne, uictimas poſt ſacerdotum inaugurationem die octauo incendente, perturbato: ἡ γὰρ τοιαύτη ἔκπληξις. πτόησιν καὶ κατάπληξιν ἐμποιεῖ, *pauorem* ac ſtuporem inducit. Per πτόησιν *libidinem ueneream* h. l. intelligi non poſſe, facile patet.

7. οἱ ἄνδρες — γνῶσιν) *Viciſſim, uos Viri, uiuite cum uxoribus ueſtris ita ut Chriſtianos decet,* uel etiam *prudenter.* Ὁμοίως, *uiciſſim.* Συνοικεῖν proprie de coniugibus dicitur, et comprehendit per Synecdochen quandam omnia inter ſe coniugum officia. Demoſthenes in *Neaeram,* ſcopum τοῦ συνοικεῖν eſſe dicit, ut liberi gi-

gnantur legitimi et ingenui; et ab hoc diſtinguit τὸ ἑταίρας καὶ παλλακὰς ἔχειν, quod uel uoluptatis cauſſa, uel ob quotidianam corporis curam fieri ſoleat. Κατὰ γνῶσιν, ſecundum eam notitiam diuinae uoluntatis, quam per Euangelium eſtis adepti, i. e. ut Chriſtianos decet. Alii uertunt: *modeſte*, *prudenter*, *ſecundum amorem.* ὡς ἀσθενεστέρῳ — τιμὴν) *Mulieri, tanquam infirmiori, exhibentes honorem.* Σκεῦος, כלי, *inſtrumentum*, omne id, quo utimur ſignificat, diciturque etiam de hominibus, ut Act. IX, 15. Rom IX, 21. 22. *Inſtrumentum*, pro inſtrumento Dei, *creatura.* Scriptores Iudaeorum in multis locis uxorem nominant inſtrumentum mariti, quo is utitur ad procurandas res domeſticas, ad educandos liberos etc. Vxor ὄργανον uiri, Ariſtoteles Polit. III. Ἀσθενέστερον uiro, ut loquitur idem Ariſtoteles Oeconomicorum Lib. III. Quintilianus id recte explicat declamatione 308. *Imbecilla res eſt femina, et adfert infirmitati naturali non leue pondus, quod uidua eſt.* Τιμὴν ἀπονέμειν, *honorem tribuere*, *exhibere*, idem eſt ac τιμὴν περιτιθέναι, ſ. δοῦναι, 1 Cor. XII, 23. 24. quod ibidem etiam τοῖς ἀσθενεστέροις fieri dicitur u. 22. *leniter tractare*, ut eſt in libro Muſar: *ſicut honor quidam habetur cryſtallinis, quia ſollicite tractantur.* ὡς καὶ συγκληρονόμοις χάριτος ζωῆς) *Siquidem et illae beneficium felicitatis aeternae conſequi poſſunt.* Χάρις, *beneficium*, ζωὴ, *uita aeterna.* Pro συγκληρονόμοις alii legunt συγκληρονόμοι, quam lectionem etiam Ven. *Griesbachius* praefert. Sed altera contextui conuenientior eſſe uidetur. Cauſſam enim affert Apoſtolus, cur ſollicite ſit tractanda mulier, quia nempe et ipſi deſtinata eſt aeterna felicitas. εἰς τὸ μὴ ἐγκόπτεσθαι

τεσθαι

τεσθαι τὰς προσευχὰς ὑμῶν) *Ne impediantur preces ueſtrae.* Pro ἐκκόπτεσθαι lege ἐγκόπτεσθαι, ut habent Alex. aliique codd. Vulg. aliaeque ut uidetur uerſiones, Oecumen. Hieron. Auguſtinus, Ambroſius. Ex dura tractatione ſequuntur iurgia et rixae, quae impediunt preces, earumque uim et efficaciam; non enim placent Deo preces, niſi quae ex tranquillo proficiſcuntur animo.

8. τὸ δὲ τέλος — φιλόφρονες) Τὸ τέλος, aduerbialiter, *tandem*; eſt locutio properantis ad finem. Ὁμόφρονες, ſc. ἐςε *concordes eſtote.* Pro φιλόφρονες, benigni, *comes*, alii rectius legunt ταπεινόφρονες, *modeſti*, *humiles.*

9. μὴ ἀποδιδόντες — κληρονομήσητε) Vide Rom. XII, 17. et ibi annotata. Εὐλογεῖν, Matth. V, 44. Εἰς τοῦτο ἐκλήθητε, *hac ſpe adducti eſtis ad chriſtianam religionem*, ἵνα εὐλογίαν κληρονομήσητε, *ut ueram felicitatem conſequamini.* Eſt ἀντανάκλασις in uoce εὐλογίας, quae modo bona uerba, modo benefacta ſignificat. Deus uobis omne genus felicitatis largietur; decet igitur uos multo magis, omnibus hominibus bene precari.

10. ὁ γὰρ θέλων — λαλῆσαι δόλον) Syrus rectius legit: ὁ γὰρ θέλων ζωὴν, καὶ ἀγαπῶν ἰδεῖν ἡμέρας ἀγαθάς. Locus deſumtus eſt ex Pſ. XXXIV, 13 — 17. Ὁ θέλων ζωὴν ἀγαπᾶν, qui uitam amat. Ἰδεῖν, h. l. *experiri.* Senſus igitur eſt: *Qui amat uitam, eamque felicem.* Παυσάτω τὴν γλῶσσαν αὐτοῦ ἀπὸ κακοῦ, *re-*

primat linguam ſuam a maledicentia. Κακὸν h. l. eſſe *maledicentiam*, uel *malignos ſermones*, res ipſa docet. Δόλος, *mendacium*, Liber Muſar in principio, c. 12. *Agyrta quidam per urbes oberrans clamabat et dicebat: Quis expetit pharmacum uitae? Audiuit filia R. Jodi; ingreſſa eſt ad patrem et indicauit ei. Dixit ei, ito, uoca eum. Quum ueniſſet, dixit ei R. Iannai: Quodnam eſt illud pharmacum uitae, quod tu uendis?* — — *Dixit ei: Nonne ſcriptum eſt, quis uir cupidus uitae, amans dierum ut uideat bonum? Serua linguam tuam a malo, et labia tua ne loquantur dolum. Ecce pharmacum uitae quod in ore hominis.*

11. 12. ἐκκλινάτω — διωξάτω αὐτὴν) Ex eodem Pſalmi XXXIV. loco, mutata perſona. Ζητεῖν εἰρήνην, *ſtudere paci et concordiae.* Διώκειν, ſtudium intentum ſignificat. Οἱ ὀφθαλμοὶ κυρίου ἐπὶ δικαίους, ſc. εἰσι. *Deus proſpicit probis*, et curam eorum gerit. Καὶ ὦτα αὐτοῦ εἰς δέησιν αὐτῶν, exaudit preces eorum, Io. IX, 31. Iac. V, 16. Πρόσωπον δὲ κυρίου ἐπὶ ποιοῦντας κακὰ, i. e. *iraſcitur Dominus male agentibus.* Πρόσωπον κυρίου, *facies* aut *uultus* Domini, i. e. *ira* Domini, per Anthropopathiam, quia ira in uultu hominis prodere ſe ſolet. Ἐπὶ, *contra.* Codex 32. apud Wetſtenium addit: τοῦ ὀλοθρεῦσαι αὐτοὺς ἐκ γῆς. Habet etiam haec uerba Syra poſterior cum aſteriſco.

13. καὶ τίς — γένησθε) i. e. Pauci erunt, qui uobis nocere uelint, ſi ſemper ea, quae plane bona ſunt, imitemini, ſi uirtutis ſitis ſtudioſi. Κακοῦν, *male tractare.* Τοῦ ἀγαθοῦ pro τῶν ἀγαθῶν, *rerum bonarum,*

quomodo

quomodo hic Syrus et Latinus. Pro μιμηταὶ alii bene legunt ζηλωταί.

14. ἀλλ' εἰ καὶ — μακάριοι) Δικαιοσύνη, *uirtus*, uel etiam *religio*, ut Matth. V, 10. Quia uidebat, obiici poſſe ſaeuitiam magiſtratuum religionis cauſſa, ideo ad id reſpondet. Μακάριοι, eo ipſo felices eſtis; magna enim eſt merces. τὸν δὲ φόβον — ταραχθῆτε) *Minas autem eorum non extimeſcite, aut perturbamini*, nempe prae metu illorum magiſtratuum. Φόβος, *minae*, cauſſa metus. Et hoc, et quod ſequitur eſt ex Ieſ. VIII, 12. 13.

15. κύριον δὲ — καρδίαις ὑμῶν) Ἁγιάζειν, קדש, idem quod δοξάζειν, *laudibus celebrare, honorare.* Ἐν ταῖς καρδίαις ὑμῶν, *apud uos ipſos*, mentis affectu. Deus enim colentibus eum omnia uertit in bonum, ſiue laeta accidant, ſiue aduerſa. ἕτοιμοι — καὶ φόβου) Ἕτοιμοι δὲ ἀεὶ πρὸς ἀπολογίαν, *parati autem eſtote ſemper ad defenſionem*, nempe religionis ueſtrae. Παντὶ τῷ αἰτοῦντι — ἐλπίδος, *ſi quis rationem exegerit religionis, quam profitemini.* Ἐλπὶς, *religio*, ut Act. XXVI, 7. Vult Apoſtolus, ut Chriſtiani, delati apud magiſtratus religionis cauſſa, ſemper alacriter reſpondeant. Μετὰ πραΰτητος καὶ φόβου, *cum manſuetudine et reuerentia*, magiſtratibus debita. Abſtinendum a uerbis aſperis; attamen nihil reticendum, quod ad rem faciat.

16. συνείδησιν ἔχοντες ἀγαθὴν) *Freti ueſtra conſcientia bona*, uel tanquam homines, qui habent conſcientiam bonam. ἵνα ἐν ᾧ — κακοποιῶν) Eadem locutio

quae ſupra II, 12. Ἐν ᾧ, *dum.* καταισχυνθῶσιν — ἀναστροφὴν) *Pudeſiant ii, qui bonam ueſtram uiuendi rationem doctrinae Chriſti conſentaneam calumniantur.* Ἐπηρεάζειν, *calumniari, obtrectare, inſigni contumelia afficere.* Ἀναστροφὴ ἐν Χριστῷ, *conuerſatio, uiuendi ratio, praeceptis Chriſti conſentanea.*

17. κρεῖττον — κακοποιοῦντας) Per tacitam prolepſin conſolatur Petrus Chriſtianos contra iniurias impiorum, argumento petito a uoluntate Dei et Chriſti exemplo. u. 17. 18. Κρεῖττον ἐστὶ, ſatius eſt. Qui ob facinora patitur, ſpem non habet repenſationis; qui ob Deum patitur, habet maximam. Ἐι θέλοι τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ, *ſi Deo ita uiſum fuerit.*

18. ὅτι καὶ — ἔπαθε) Si Chriſtus paſſus eſt pro nobis, qui tunc eramus mali, quanto magis nos parati eſſe debemus mori, aut mala perpeti ad ipſius gloriam et Chriſtianorum aedificationem? ἵνα ἡμᾶς προσαγάγῃ τῷ θεῷ) *Vt nos reconciliaret cum Deo,* et ad Deum colendum nos idoneos redderet; ſicut enim προσέρχεσθαι Θεῷ eſt *Deum colere;* ita προσάγειν idoneos ad Deum colendum facere. θανατωθεὶς — πνεύματι) Σάρξ et πνεῦμα ſenſu uario ſibi opponuntur. Interdum σάρξ eſt *corpus;* tum πνεῦμα ſumitur pro *anima.* Saepe autem σάρξ ſignificat *humanam naturam,* et tunc πνεῦμα eſt *ſpiritus diuinus, diuina Chriſti natura.* Quo ſenſu h. l. hae uoces ſint explicandae, de eo non conuenit inter doctos. Nonnulli explicant: *Occiſus eſt quoad corpus, in uita conſeruatus eſt quoad animam;* nam uerbum ζωοποιεῖν non tantum ſignificat *uiuificare,* ſed etiam, ut hebr.

hebr. החייה *in uita conſeruare.* Alii: *mortuus eſt quoad humanam naturam, in uitam autem reuocatus Spiritu diuino,* ſ. *per uim illam diuinam, quae in ipſo fuit.* Omnino σάρξ ſaepe eſt *humilitas, humanitas.* Tum πνεῦμα eſt *maieſtas,* et quum de Chriſto ſermo eſt, *id quod in Chriſto eſt diuinum.* Πνεῦμα αἰώνιον tribuitur etiam Chriſto Hebr. IX, 14. idem quod c. VII, 16. δύναμις ζωῆς ἀκαταλύτȣ. Quod ad rem, cf. Rom. I, 3. 4. Ceterum exemplum Chriſti proponitur iis, quibus religionis cauſſa multa mala perferenda erant. Sicut nempe Chriſtus interfectus quidem, ſed in uitam reſtitutus eſt: ita etiam nos ad eius exemplum poſt mortem in uitam reuocabimur, et felices erimus.

19. Sequitur digreſſio in doctrinam de beneficiis Chriſti, pro nobis olim mortui. ἐν ᾧ — ἐκήρυξεν) Locus uexatiſſimus. *Camerarius:* Ἔλλειψις quidem certe in his eſt, ut τοῖς ȣ̃σι. Sed quae phraſis ſit, aut quid ſignificetur hoc loco, mihi quidem plane ignotum. Quidam Graecorum ita acceperunt haec, ut ante diluuium etiam Chriſtus praeco fuerit Euangelii, ſed ſpiritu ſuo — Hi, ut neceſſe eſt, interpretantur τοῖς ἐν φυλακῇ πνεύμασι de animis eorum, qui tum non crediderunt, et ideo nunc in cuſtodia ſeu carcere iacent, dum ueniat ad iudicium Chriſtus. Sed Clemens Alexandrinus ςρωματέων ϛ΄. huncque ſecuti et alii Graeci de praeconio Euangelii haec acceperunt, quod fecerit Chriſtus apud inferos poſt mortem ſuam in terris. Eſt igitur hic unus ex locis iis ſacrarum literarum, de quibus pietas religioſa quaerere amplius et dubitare quid dicatur, ſine reprehenſione, et de quibus diuerſae

uerſae etiam ſententiae admitti poſſe uideantur. Haec ſatis modeſte et docte *Camerarius.* Equidem priorem explicationem, quam et recentiores interpretes haud pauci calculo ſuo approbant, omnibus reliquis, quas docti homines noſtris temporibus excogitarunt, praetulerim. Et uerifimile eſt, quod *Dan. Heinſius* iam obſeruauit, Petrum reſpexiſſe ad *Enochi* ſcripturam Apocrypham. Nam Iudaeo-chriſtianis placuiſſe huiusmodi libros, et Apoſtolos Petrum et Iudam interdum ad eos reſpexiſſe, ne dubium quidem eſſe uidetur. Quod hunc Petri locum attinet, poteſt is ex libro Enoch ita illuſtrari, ut nihil fere obſcuritatis remanere uideatur. Plurima nempe in illo libro traduntur de Gigantibus, quos Noachus habuit coaeuos, quomodo geniti eſſent, quomodo et quando ad ſummam illam perueniſſent impietatem, quam commemorat Moſes Gen. VI. et quomodo εἰς φυλακὴν, ſeu *carcerem*, de quo hic agitur, coniecti eſſent. Sic enim Deus alloquitur Angelum Michaël: Δῆσον αὐτοὺς, (Gigantes) ἐπὶ ἑβδομήκοντα γενεὰς, εἰς τὰς νάπας τῆς γῆς, μέχρι ἡμέρας τῆς κρίσεως αὐτῶν, μέχρι ἡμέρας τελειώσεως τελεσμοῦ, ἕως συντελεσθῇ κρῖμα τοῦ αἰῶνος τῶν αἰώνων. Iidem Gigantes uocantur πνεύματα, in eodem Enochi libro: Πνεύματα πονηρὰ ἐπὶ τῆς γῆς καλέσουσιν αὐτοὺς, nempe Gigantes illos ex angelis et hominibus natos. Deinde paucis interiectis: Οἱ ἰσχυροὶ τῆς γῆς, οἱ μεγάλοι ὀνομαστοὶ, τὰ πνεύματα τὰ ἐκπορευόμενα ἀπὸ τῆς ψυχῆς αὐτῶν, ὡς ἐκ τῆς σαρκὸς, ἔσονται ἀφανίζοντα χωρὶς κρίσεως, οὕτως ἀφανίσουσι μέχρις ἡμέρας τῆς ἀφανίσεως, ἕως τῆς κρίσεως τῆς μεγάλης. *Potentes terrae, magni et celebres,* *Spiritus illi, qui ab anima ſeparantur tanquam a corpore, omnia corrumpent ſine diſcrimine; ita pergent usque ad*

ad eum diem, quo omnia euaneſcent, usque ad iudicium magnum. His locis noſtrum Petrinum egregie illuſtrari, quis eſt quin perſpiciat? Loquitur *Petrus* de hominibus, qui uixerunt ἐν ἡμέραις Νῶε, u. 20. loquitur et Auctor libri Enoch. Πνεύματα uocat Apoſtolus: πνεύματα ibi dicuntur. In φυλακὴν coniectos, ait Petrus: idem plane in libro Enochi. Senſus igitur loci noſtri eſſe uidetur: *Quo ſpiritu* (diuino) *etiam illis, qui nunc ſunt in carcere ſpiritibus praedicare* (poenitentiam) *iuſſit.* Ἐν ᾧ poſſumus etiam uertere: *proinde,* ut in hac epiſtola ſaepius occurrit. Τοῖς ἐν φυλακῇ πνεύμασι, i. e. τοῖς νῦν ἐν φυλακῇ οὖσι πνεύμασι. Πορευθεὶς more hebraico et graeco ſaepe redundat, uel continuationem indicat, ut 2 Sam. III, 1. V, 10. Gen. VIII, 13. *Praedicauit* autem *Spiritibus iſtis Chriſti Spiritus* per Enochum, Noam, aliosque ſanctos homines. Chriſti ſpiritui id tribuit Apoſtolus, quia S. Spiritus interdum etiam in Scriptura S. uocatur *Spiritus Filii Dei.* Reſpicit forte etiam ad Gen. VI, 3. Accedit, quod praecipue notandum, *Spiritum propheticum* etiam ſupra c. I, 11. uocari ab Apoſtolo πνεῦμα Χριστοῦ. Ad probandam autem Dei patientiam Apoſtolus elegit ἡμέρας Νῶε, quod *ſeculum diluuii* ita eſſet ſceleratum, ut impietatis exemplum uere dici poſſit. Haec interpretatio optime reſpondet conſilio Apoſtoli. Toto nempe hoc capite commendat patientiam; commendare autem efficacius, quam propoſito ipſius Chriſti exemplo non potuit; cuius mirificam poſtquam ex eo oſtendit patientiam, quod innocens pro peccatoribus ſit paſſus, addit amplius, ſimilem fuiſſe ſemper in eo uirtutem hanc et ſpiritum, etiam priusquam humanam naturam aſſumſit. Aſſumta nempe carne,

carne, rurſusque poſita, ſe uiuificauit ipſe propria diuina uirtute, ſiue ſpiritu; eodem nempe diuino ſpiritu, quo et tempore Noachi delinquentes, qui extremo nunc iudicio ſeruantur, monuit ac reprehendit, ut in ueram eos uiam ſic perduceret; quo tempore et delinquentes illos ac peccantes immenſa tulit patientia, ut ſtatim u. 20. ſubiungitur. Si ἐν ᾧ uertimus *proinde*, cohaerent haec cum uerbis u. 18. ἵνα ἡμᾶς προσαγάγῃ τῷ θεῷ. „Chriſtus nos uult adducere ad Deum. Proinde etiam illos docuit, qui Noae aetate ſceleſte uixerunt, ut illos quoque adduceret ad Deum.„ De deſcenſu Chriſti ad inferos h. l. non eſſe ſermonem, ex hactenus dictis, et ex tota orationis ſerie patet. Multi intelligunt deſcenſum Chriſti in locum damnatorum, et annunciationem grauioris poenae, diabolis et damnatis factam. *B. Zachariae* interpretatur locum de anima Chriſti, qua poſt mortem corporis Spiritibus a corpore ſeparatis in *Scheol* ſe manifeſtauerit. *Praedicationem* impropriε intelligendam eſſe ait, de manifeſtatione ſalutis humanae per Chriſtum recuperatae. Veteres ex hoc teſtimonio limbum, quem uocant, conſtituerunt, quaſi ad Patrum Spiritus illic tanquam in carcere quodam incluſos peruenerit Chriſti anima, ut eos liberaret, et Chriſti deſcenſum ad inferos ita explicarunt, quos *Beza* prolixe refutat. *Clericus* per πνεύματα ἐν φυλακῇ intelligit *ſpiritus excubias agentes*, hoc eſt, angelos qui homines φυλάττουσι, Pſ. XCI, 11. עירים, *uigiles*, Dan. IV, 13. Igitur diuinitas diceretur uocaſſe ad poenitentiam antediluuianos homines, una cum Angelis, monentibus Noachum, ut eos ad ſaniorem mentem uocaret. Vertit hunc locum hoc modo: *Viuificatus*

uero

uero ſpiritu, quo, una cum ſpiritibus cuſtodibus profectus, praedicauit incredulis.

20. ἀπειθήσασι — κιβωτȣ̃) *Qui non obtemperarunt olim, quum expectaret* (poenitentiam eorum) *longanimitas Dei in diebus Noë, quamdiu ſtruebatur arca.* Pro ἅπαξ ἐξεδέχετο, uel quod alii habent ἅπαξ ἐδέχετο legendum eſſe ἀπεξεδέχετο ex uariarum recenſionum conſenſu patet. Expectauit eos Dei patientia, quamdiu ſtruebatur arca per 120. annos. εἰς ἣν — δι' ὕδατος) *In qua pauci, i. e. octo homines conſeruati ſunt mediis in aquis.* Εἰς ἣν pro ἐν ᾗ. *Octo*, i. e. Noë, uxor, filii tres, tres nurus. Gen. VI, 18. Ψυχαὶ, *perſonae, homines.* Δι' ὕδατος, mediis in aquis. Διὰ iterum pro ἐν, ב.

21. ᾧ καὶ ἡμᾶς — βάπτισμα) *Cui ſimilis baptismus nos nunc ſeruat.* Ἀντίτυπον, ſimile imagini, uel ſimpliciter *ſimile.* Similitudo inter diluuium et baptismum haec eſt, quod Noa ſeruatus eſt in aquis, et nos ſeruamur in baptismo. Sed diſſimilitudo in eo eſt, quod ille ſeruatus eſt quoad corpus, nos autem quoad animum ſeruamur. Pro ᾧ legunt ὃ Codd. multi Cyr. Damaſc. Oecum. Vulg. Cyprianus, Auguſtinus, aliique latini. *Quae aqua* etc. ſenſu duriore quidem, ſed eodem. Aliis ἀντίτυπον eſt *contrarium, naturae aduerſae, diuerſae conditionis,* quam ſignificationem probat *Io. Conr. Schwarz* im Commentar. linguae Graecae. Ita ſenſus eſſet: *In aquis diluuii perierunt homines; aqua baptismi nos ſeruat, ne aeternum pereamus. Baptisma* autem hic ſimul comprehendit religionem ipſam, ad cuius profeſſionem baptismo obligamur.

ὡ σαρκὸς — εἰς Θεὸν) *Quo* (baptiſmo) *non corporis ſordes abluuntur, ſed bona conſcientia promittitur Deo.* Ἐπερώτημα, *ſtipulatio, promiſſio.* In Gloſſario: ἐπερωτῶ, ſtipulor; ſed per metonymiam nomine ſtipulationis comprehenditur et reſponſio, ſiue promiſſio. Nam et ἐπερωτῶμαι ſignificat *promitto, ſpondeo*, in eodem Gloſſario. In baptiſmo epiſcopus, aut alius quis eius nomine ita interrogabat, aut, quod idem eſt, ſtipulabatur: ἀποτάσσῃ τῷ Σατανᾷ; reſpondebat baptizandus: ἀποτάσσομαι. Rurſum interrogatus: συντάσσῃ τῷ Χριςῷ; reſpondebat συντάσσομαι. Hanc ſponſionem ſalutis uocat Tertullianus de baptiſmo. Ἐις Θεὸν, pro Θεῷ. Syrus *confeſſionem* interpretatus eſt. Heinſio ἐρώτημα aut ἐπερώτημα eſt *interrogatio*, ἀνάκρισις, δοκιμασία, ut ſenſus huius loci ſit: *Non in externarum ſordium ablutione, ſed in probatione ſui, ueraque in Deum fide baptismus conſiſtit*, ſiue *baptismus eſt ſui, nempe bonae ſecundum Deum conſcientiae probatio et examen.* Recte quidem. Nam ἐπερώτημα eſt *interrogatio*, et συνείδησις eſt omne id, cuius nobis ſumus conſcii, omnis ſenſus noſter qui in nobis eſt. Baptizandi autem interrogati ſunt, an ſenſus eorum erga Deum bonus eſſet? an crederent in Deum, Patrem, Filium, et Spiritum ſanctum? δι' ἀναςάσεως Ἰησῦ Χριςῦ) Refer ad σώζει. Baptiſmus, et cum eo coniuncta ſincera religionis profeſſio ſeruat nos ab interitu, et procurat nobis ſpem aeternae felicitatis, propter reſurrectionem Ieſu Chriſti; inde enim et nos ſpem reſurrectionis concepimus.

22. ὅς ἐςιν — δυνάμεων) Ἐν δεξιᾷ τῦ Θεῦ, uide Rom. VIII, 34. Hebr. I, 3. Πορευθεὶς εἰς ὐρανὸν, *poſtquam*

poſtquam in coelum ſe contulit. Ἐξουσία καὶ δύναμις. Cf. Eph. I, 21. Hoc loco uidentur intelligi potentes terrae, Reges et principes.

Caput IV.

Duae huius capitis ſunt partes. In prima usque ad u. 12. continuatur exhortatio ad ſtudium ſanctae uitae. In altera conſolatur Petrus Chriſtianos contra perſecutiones, quas propter religionis profeſſionem patiebantur.

1. Χριστοῦ — ὁπλίσασθε) *Quum igitur Chriſtus perpeſſus ſit afflictiones corporeas, uos induite eandem mentem,* ut patienter feratis huius uitae calamitates, et perſecutiones religionis gratia uobis imminentes. Ἔννοια, *ſenſus, mens.* Τὴν αὐτὴν ἔννοιαν ὁπλίσασθε, *firmo propoſito quiduis pro Chriſto ferendi uosmet armate.* Paſſiuum pro uerbo reciproco. Poſt digreſſionem de Chriſto ad ſuperiora c. III, 18. redit Apoſtolus. ὅτι — ἁμαρτίας) *Qui enim corporeas afflictiones patitur, deſinit peccare,* abſtinet a uitiis. Cf. Rom. VI, 7. Quantam uim habeant huius uitae aduerſitates abſtrahendi nos a peccatis, experientia docet.

2. εἰς τὸ — χρόνον) Εἰς τὸ, *ita ut.* Ἀνθρώπων ἐπιθυμίαι, cupiditates illae, quae adeſſe ſolent maximae hominum parti. *Viuere uoluntati diuinae* eſt uiuere ſecundum Dei praecepta. Rom. VI, 10. 11. Ἐν σαρκὶ, *in corpore,* i. e. in hac uita fragili et caduca.

3. ἀρκετὸς — κατεργάσασθαι) Pro κατεργάσασθαι alii legunt κατείργασθαι. *Sufficit enim, nos praeterito tempore uitae feciſſe, quae gentibus aliis grata ſunt*, uoluntati et moribus Paganorum nos accommodaſſe. Κατείργασθαι pro εἰς τὸ κατείργασθαι. πεπορευμένους — εἰδωλολατρείαις) Πορεύεσθαι, הלך, certum uitae inſtitutum ſequi. Ἐπιθυμίαι, *nefandae libidines*. Οἰνοφλυγία, *uinolentia*. Οἰνόφλυξ, proprie *qui uinum eructat*, a uerbo φλύειν i. e. ὁρμὴν πρός τι ἔχειν, ut ait Scriptor Etymologici. Κώμοις, uide Rom. XIII, 13. Πότοις, i. e. συμπόσια, aſſidua conuiuia, quae, etiamſi abſit ebrietas, culpa non carent. Καὶ ἀθεμίτοις εἰδωλολατρείαις, *et nefandis moribus idololatricis.* Hoc ita interpretantur multi, ut putent, eos ad quos ſcribit Petrus, ante profeſſionem Chriſtianismi ex parte fuiſſe idolorum cultores. Sed *idololatriae* h. l. potius ſunt *mores idololatrici.* Iudaei enim tum in multis imitati ſunt Graecos, in quo fuit etiam, ut intereſſent Graecorum ludis, qui in honorem numinum celebrati ſunt.

4. ἐν ᾧ — βλασφημοῦντες) *Quod mirantur, et quia non pariter cum ipſis in eandem uitae diſſolutionem conſpiratis, maledicunt uobis.* Scholiaſtae Graeci: τὸ, ξενίζονται ἀντὶ τοῦ θαυμάζουσι κεῖται. Polybius ξενίζεσθαι καὶ διαπορεῖν διὰ τὸ παράδοξον, *mirari aliquid et quaſi in re non ſolita dubitare* dixit. Idem uerbum infra u. 12. habemus. Τῆς ἀσωτίας ἀνάχυσις, *luxuriae profuſio.* Ἄσωτος, *qui ſeruari nequit, perditus luxuria*; hinc ἀσωτία, *luxuria, intemperantia.* Βλασφημοῦντες, *maledicentes.* Maledicebant autem illis, tanquam deſertoribus ciuilis ſocietatis.

5. οἱ ἀποδώσουσι — νεκροὺς) *Rationem reddent*, i. e. reddere cogentur. Ἑτοίμως ἔχων, *qui in animo habet*, Actor. XXI, 13. Ζῶντας καὶ νεκροὺς, *tunc uicturos, quum ueniet, et praemortuos.*

6. εἰς τοῦτο — εὐηγγελίσθη) *Quapropter etiam uita defunctis Euangelium annunciare iuſſit*, ſc. Chriſtus. Νεκροὶ, οἱ τεθνηκότες, quales ſunt quos μακαρίτας uulgo dicimus. Intelligendi ſunt, qui per iniuſtos iudices propter religionis profeſſionem e uita erant ſublati. ἵνα κριθῶσι — πνεύματι) i. e. *Vt intelligerent, ſe, quamuis ab hominibus damnarentur ad mortem, tamen uirtute Dei conſecuturos uitam aeternam.* Ἵνα h. l. eſt ἐκβατικόν. Κρίνεσθαι σαρκὶ, breuiter dictum, *ita damnari, ut corporis iactura fiat*, i. e. *interfici.* Κατὰ ἀνθρώπους, pro ὑπὸ ἀνθρώπων. Ζῆν πνεύματι, *quoad ſpiritum uel animum uiuere*, et quidem felicem uitam. Κατὰ Θεὸν, *ex mente et uoluntate Dei*, uel *uirtute et potentia Dei.* Alii per νεκροὺς intelligunt *peccatores*, qui habentur ipſi tanquam cadauera, per fidem autem accipiunt ſpem uitae aeternae.

7. πάντων — ἤγγικε) Τέλος πάντων quid ſit, difficile dictu. *Finis et conſummatio omnium rerum* a multis intelligitur. Sic Petrum locutum eſſe exiſtimant, ignarum temporis aduentus Chriſti ad iudicium. Alii interpretantur finem reipublicae Iudaeorum, uel *exitum* et *euentum* uaticiniorum prophetarum, Chriſti et Apoſtolorum de excidio gentis Iudaicae, ut τέλος ſit *euentus*, πάντα autem ſint omnia prophetarum et Chriſti uaticinia. Forſitan poſt πάντων non male ſuppleri poſſet ἀνθρώπων, quemad-

quemadmodum dicere ſolemus: omnium uita hominum breuis eſt. *Omnibus hominibus mors imminet.* Τέλος, *finis uitae.* σωφρονήσατε — προσευχὰς) Vide 1 Theſſ. V, 6. 8. Vtrumque prodeſt ad recte faciendas preces.

8. πρὸ πάντων — ἔχοντες) Sc. ἐςέ. Εἰς ἑαυτὲς pro εἰς ἀλλήλες. Ἐκτενῆ, ut ſupra ἐκτενῶς, I, 22. Πρὸ πάντων, inprimis. ὅτι ἡ ἀγάπη — ἁμαρτιῶν) Cf. Iac. V, 20. Similis locus Prou. X, 12. Amicitia et charitas proximo condonat, quicquid condonari poteſt. Deinde etiam eos, quos ſincere amamus a peccatis abſtrahimus; cui conſequens eſt, ut Deus hominis iam emendati priora peccata diſſimulet.

9. φιλόξενοι — γογγυσμῶν) Rom. XII, 13. Hebr. XIII, 2. Ἄνευ γογγυσμῶν, *ſine indignatione.*

10. ἕκαςος — χάριτος Θεῦ) *Quisque eo quod accepit dono utatur ad communem utilitatem, ſicut decet eos, quibus tam uaria ac multiplicia bona a Deo concredita ſunt.* Χαρίσματα, ſunt quaeuis dona, non tantum ſupernaturalia, a Spiritu ſancto data, ſed et corporis et facultatum, ut ſequentia declarant. Διακονεῖν, *recte uti.* Singulare ἕκαςος conſtrui cum plur. διακονῦντες non eſt infrequens.

11. εἴ τις — λόγια Θεῦ) *Si quis habet donum docendi, oracula diuina proferat*, ueram doctrinam Chriſti, non autem inuenta humana. Poſt λόγια Θεῦ ſupple λαλείτω. Ὡς autem redundat, ut 2 Cor. V, 19. et ſecundum

dum nonnullos etiam 2 Petr. I, 3. εἴ τις διακονεῖ — χορηγεῖ ὁ Θεός) Διακονεῖν h. l. in ſpecie eſt curam habere pauperum et aegrotorum. Hi debent munere ſuo fungi *pro corporis uiribus*; nam iuuenes ad διακονίας eligi ſolebant, qui huc illuc facile diſcurſarent. ἵνα ἐν πᾶσι — αἰώνων) Ἐν πᾶσι, *per omnes homines*, qui nempe ueſtros actus uident. Alii: in omnibus negotiis ueſtris. Δοξάζηται, *laudetur*. Διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ, *propter Ieſum Chriſtum* et beneficia quae ei accepta ferimus. Κράτος, עֹז, *imperium*, quod LXX. interdum uertunt, δυναστεία.

12. μὴ ξενίζεσθε — γινομένῃ) Conſtructio eſt talis: Μὴ ξενίζεσθε (ἐπὶ) τῇ πυρώσει γινομένῃ ἐν ὑμῖν πρὸς πυρασμὸν ὑμῖν, i. e. ὑμῶν. *Nolite ceu re noua perturbari aduerſitatibus, quae uobis accidunt ad explorationem ueſtram.* Verbum ξενίζεσθαι eodem ſenſu hic ſumitur, quo ſupra u. 4. Πύρωσις, *incendium, exuſtio, probatio quae fit per ignem*, et hoc quidem loco *magnae aduerſitates*, quibus fiducia, patientia et uirtus Chriſtianorum exploratur. Quare additur πρὸς πειρασμόν. ὡς ξένου ὑμῖν συμβαίνοντος) *Tanquam res inopinata uobis eueniret.*

13. ἀλλὰ — ἀγαλλιώμενοι) *Sed potius, quum ſimiles ob cauſſas patiamini, ob quas Chriſtus paſſus eſt, gaudete, quo etiam illo tempore, quo aperuerit omnibus maieſtatem ſuam, fruamini maximo gaudio.* Κοινωνεῖν τοῖς τοῦ Χριστοῦ παθήμασι, *ſocium eſſe paſſionum Chriſti*, i. e. ſimiles ob cauſſas perferre calamitates. Chriſtus autem

religionis cauſſa, et innocens tot ac tanta paſſus eſt. Cf. Iac. I, 2.

14. εἰ ὀνειδίζεσθε — ἀναπαύεται) Ἐν ὀνόματι Χριστοῦ, i. e. ἕνεκα Χριστοῦ, *propter religionem.* Μακάριοι, Matth. V, 11. 12. Τὸ τῆς δόξης καὶ δυνάμεως καὶ τὸ τοῦ Θεοῦ πνεῦμα, *omni ueneratione cultuque digniſſimus, et potentiſſimus, Deique ſpiritus.* Poſt τῆς δόξης habent καὶ τῆς δυνάμεως Cod. Alex. cum aliis codicibus, uerſiones haud paucae et Patres nonnulli. Vulgata: *quoniam quod eſt honoris, gloriae et uirtutis Dei, et qui eſt eius Spiritus ſuper uos requieſcit:* Arabica Erpenii uerſio: *quia laus et gloria et uirtus et Spiritus Dei* etc. Cyprianus: *quia maieſtatis et uirtutis Domini nomen in uobis requieſcit.* Ἐφ' ὑμᾶς ἀναπαύεται, *habitat in uobis.* Spiritus in Chriſtianis habitans, i. e. dona nobis data, cognitio uerae religionis, et recte agendi facultas. Haec dona ſunt pignus futurae felicitatis. κατὰ μὲν — δοξάζεται) Κατὰ, *per, a, ab.* Deeſt Nominatiuus. Nonnulli ſupplent Θεὸς, alii Χριστὸς, alii πνεῦμα, quod praecedit. Videtur intelligi *Spiritus ſanctus.* Huius dona ab Ethnicis conuitiis proſcindebantur. Ea uero Chriſtiani laudare dicuntur, et magni facere, quia in religione eius uiuebant.

15. μὴ γάρ — ἀλλοτριοεπίσκοπος) Γὰρ pro οὖν. Syrus: *Tantummodo ne quis* etc. Ἀλλοτριοεπίσκοπος, *qui ſe alienis rebus et negotiis immiſcet,* ut uolunt plurimi. Videtur autem potius hic denotari, *qui alienis aut aliis inſidiatur, homo rebellis;* nam ἐπίσκοπος ſaepe ponitur pro κατάσκοπος, et ἀλλότρια ſunt uel πράγματα, uel κτήματα et χρήματα.

16. εἰ

16. εἰ δὲ ὡς — μέρει τούτῳ) Χριστιανὸς nonniſi ter in N. T. occurrit, Act. XI, 26. XXVI, 28. et hoc noſtro loco. Ἐν τῷ μέρει τούτῳ, *ob hoc ipſum*, quod dignus habeatur pro Chriſto calamitates perferre.

17. ὅτι ὁ καιρὸς — τοῦ θεοῦ) *Inſtat enim tempus, quo Chriſtiani grauiſſima mala patientur.* Eſt autem κρίμα h. l. משפט, *Dei conſtitutio*, de immittendis ſcilicet aduerſis, ut oſtendunt praecedentia, nempe ad alios purgandos, alios explorandos, et proponendos in exemplum. Aliis κρίμα eſt *caſtigatio.* Ὁ οἶκος τοῦ θεοῦ, *eccleſia,* uel potius *familia Dei*, *Chriſtiani.* Inſtabat nempe tempus a Chriſto Matth. XXIV. praedictum, quum oriens bello exardeſceret. Eo tempore Chriſtianis etiam multa mala ingruebant, et uidebatur Deus aduerſus coetum Chriſtianorum ſacrum durius agere. εἰ δὲ πρῶτον — εὐαγγελίῳ) *Si autem nos primi ſuſtinebimus mala*, *quem exitum habebant illi*, *qui non obſequuntur religioni diuinae?* De Iudaeis agit, et eius gentis excidium praedicit.

18. καὶ εἰ ὁ δίκαιος — φανεῖται) *Et ſi boni uix malis eripiuntur*, *quid impiis et ſceleratis hominibus eueniet?* Ex graeca uerſione Prou. XI, 31. Μόλις, *aegre*, non ſine difficultate. Σώζεσθαι, *liberari a malis.* Ὁ ἀσεβὴς καὶ ἁμαρτωλὸς, *impius in Deum*, *improbus in homines.* Ποῦ φανεῖται; *ubi inuenietur?* לא נמצא, ut Hebraei dicunt. Certiſſime peribit. Scriptor de uita et morte Moſis: *Quod ſi iuſtis retribuit Deus minimum quod faciunt, quanto magis peccatoribus multum quod committunt, retribuet?*

19. ὥςε καὶ — ἀγαθοποιΐᾳ) *Itaque etiam qui mala perpetiuntur Deo ſic diſpenſante, ſe totos permittant Deo, tanquam benigniſſimo creatori, neque in bene agendo defatigentur.* Πιςὸς, qui ſtat promiſſis, et mala tolerata maximis bonis repenſat. Τὰς ψυχὰς ἑαυτῶν, ſe totos, quanto quanti ſunt. Ἀγαθοποιεῖν, *recte et honeſte agere.*

Caput V.

Continetur hoc capite hortatio ad Presbyteros uel doctores, itemque diſcipulos, auditores, usque ad u. 5. Sequitur generalis hortatio ad u. 12. ac totius Epiſtolae Epilogus.

1. Πρεσβυτέρϐς — κοινωνὸς) Πρεσβύτεροι, et principes coetuum, (*doctores*, u. 2.) et ceteri ad regimen eis ſociati. *Benſonius* intelligit ſeniores aetate, quia Petrus qui non fuit Epiſcopus, ſe nominat συμπρεσβύτερον. Sed fuit tamen doctor, et in alluſionibus ſaepe eadem uox duplici ſignificatu ſumitur. Sic et imperatores Rómani milites ſuos uocant commilitones, et ſenatus partem ſe eſſe dicunt. Μάρτυς τῶν τϐ Χριςϐ παθημάτων, *teſtis eorum quae Chriſtus eſt perpeſſus.*

2. ποιμάνατε — θεϐ) i. e. *Docete et regite populum curae ueſtrae commendatum.* Ποιμαίνειν *eſt regere ac docere.* Hebraeum רעה Regibus etiam tribuitur 2 Sam. V, 2. VII, 7. Τὸ ἐν ὑμῖν ποιμνίον τϐ θεϐ, *populum Dei qui eſt in locis ueſtris*, i. e. Chriſtianos curae ueſtrae commendatos. ἐπισκοπϐντες — προθύμως) Ἐπισκοπεῖν, attente et cum cura ſingulari inſpicere, ita ut iis, quorum

rum inſpectores ſumus, pro ipſorum conditione ſimul proſpiciamus et bene conſulamus. Μὴ ἀναγκαςῶς, non quaſi onere impoſito, et inuiti. Μηδὲ αἰσχροκερδῶς, *neque turpis lucri gratia.* Προθύμως, *promte, ſtudioſe.* Syrus: *ex toto corde.*

3. μηδ᾽ ὡς — κλήρων) *Non imperium exercete in Chriſtianos.* Κλῆρος, *ſors, poſſeſſio;* deinde uero נחלה יהוה, *peculium Dei.* Sic olim uocabatur populus Iſraeliticus, Deut. IV, 20. IX, 29. Nunc autem haec denominatio transfertur ad coetum Chriſtianum et ad ſingulos Chriſtianorum coetus; qui enim hic dicuntur οἱ κλῆροι, ſtatim dicuntur τὸ ποιμνίον τȣ̃ Θεȣ̃. In V. T. nominatim tribus Leuitica ὁ κλῆρος Θεȣ̃ dicebatur. Exinde *clerus* uocatus eſt ordo eccleſiaſticus, ἡ τȣ̃ κλήρȣ τάξις. Senſim uero inoleuit Clericorum et Laicorum antitheſis. Κατακυριεύειν, *regio more imperare*, (ut Matth. XX, 25.) non licet adminiſtro a Deo conſtituto; Deus enim eſt huius coetus Dominus. ἀλλὰ — ποιμνίȣ) Τύπος, *exemplar.* Ipſi facite ea, quae aliis praecipiatis, aliter quam ſcribae et Phariſaei, Matth. XXIII, 3. 4. Cicero de Senatu: *Is ordo uitio uacato: ceteris ſpecimen eſto.*

4. καὶ φανερωθέντος — ςέφανον) Φανερωθέντος τȣ̃ ἀρχιποιμένος, *quum apparuerit princeps doctorum.* Τὸν μέγα ποιμένα uocat Paulus Hebr. XIII, 20. Φανερωθέντος dictum ut Col. III, 4. Κομίζεσθαι eleganter de praemio dicitur, ut ſupra I, 9. Ὁ τῆς δόξης ςέφανος, *corona ſplendida*, i. e. praemium in uita aeterna. Eleganter autem Petrus hic addit ἀμαράν-

τινον,

τινον, *haud marceſcentem ;* nam inter coronas, quae dabantur bene meritis apud Graecos et gentes alias, erant ςέφανοι ἀμαράντινοι, ut nos docet Philoſtratus heroicis. Plinius autem de *Amaranto* Libro XX : *Summa natura eius in nomine eſt, appellato, quoniam non marceſcat.*

5. ὁμοίως — πρεσβυτέροις) Νεώτεροι hic non uidentur eſſe natu minores; nam opponuntur doctoribus : ſed potius auditores et diſcipuli, eodem fere ſenſu, quo Luc. XXII, 26. ὁ μείζων et ὁ νεώτερος ſibi opponuntur. Vocem ὑποτάσσεσθαι eſſe ſenſus reciproci, ſaepe iam dictum. τὴν ταπεινοφροσύνην ἐγκομβώσασθε) *Modeſtiae date operam.* Ἐγκομβῦσθαι idem eſt ac ἐνδύσασθαι, deriuatum uerbum a nomine ἐγκόμβωμα, *alba ueſtis ſeruorum,* ut Pollux L. IV, 18. nos docet. *Induere uirtutem aliquam* eſt, *illi ſe adſuefacere*, operam dare. ὅτι ὁ θεὸς — χάριν) Ex Graeco Prou. III, 34. Ἀντιτάσσεται auerſatur eos, ut indignos ſuo beneficio, deiicit eos, nec dignatur ope ſua. Non ſecundat eorum conatus et incepta.

6. ταπεινώθητε — ἐν καιρῷ) *Submittite uos Deo potentiſſimo, ut uos in ſummum locum felicitatis et honoris extollat ſuo tempore.* Submittunt ſe Deo, qui mala huius uitae patienter ferunt, prouidentiae Dei indignando non reſiſtunt; omnia bona a potentia Dei expectant. Κραταιὰν χεῖρα, יד חזקה, Exod. III, 19. Ἐν καιρῷ, *tempore oportuno.*

7. πᾶσαν

7. πᾶσαν — ἐπ' αὐτόν) i. e. omnes anxias curas abiicite, et Deo commendate res ueſtras. Nam uerbum ἐπιῤῥίπτειν, *reiicere*, innuere uidetur abiiciendas curas, et reiiciendas in Deum. Ex Pſ. LV, 23. Cf. Matth. VI, 25. 30. Haec admonitio propter perſecutiones tum imminentes inprimis neceſſaria erat.

8. νήψατε — καταπίῃ) Νήψατε, γρηγορήσατε, *ſemper attenti, circumſpecti eſtote.* Circumſpectam uitae rationem praecipue commendat propter aduerſarios religionis et perſecutores. Diabolus hic uocatur piorum ἀντίδικος, quomodo ἐχθρὸς Matth. XIII, 39. Ὡς λέων ὠρυόμενος, *ſicut leo rugiens*, i. e. eſuriens, nocendi cupidus. Περιπατεῖ, ζητῶν τίνα καταπίῃ, *ubique circumſpicit et quaerit cui noceat*, quem a uera religione et pietate abſtrahat, et perdat. Adſcribitur diabolo, quod fecit per ſua inſtrumenta, Ethnicos et Iudaeos diabolico furore repletos, ad uexandos Chriſtianos. De tentationibus diabolicis in genere non eſſe ſermonem, patet ex comm. 9. Alii non male, et fere ſenſu eodem διάβολον intelligunt *quemuis conuitiatorem*, uel adiectiue *hominem calumniantem*, et in uocibus ὁ ἀντίδικος ὑμῶν διάβολος Enallagen Singularis pro Plurali eſſe ſtatuunt. Senſus itaque eſſet: *Illi aduerſarii ueſtri calumniantes* (religionem et mores ueſtros) *ſimiles leoni, eſurienti et irato, ſemper quaerunt occaſiones uobis nocendi et uos perdendi,* uitae ueſtrae ſtruunt inſidias, et uexationibus uos a uera religione auertere uolunt, ut ſalutem aeternam amittatis.

9. ᾧ ἀντίστητε στερεοὶ τῇ πίστει) *Cui reſiſtite*, ne uobis nocere poſſit, *firmiter perſiſtentes in religionis confeſſione.* Ἀντίστητε, eſt Imperatiuus. εἰδότες — ἐπιτελεῖσθαι) *Cogitantes iisdem calamitatibus alios etiam Chriſtianos in aliis locis uiuentes premi.* Τὰ αὐτὰ τῶν παθημάτων pro τὰ αὐτὰ παθήματα. Ἀδελφότης, ut ſupra II, 17. Τῇ ἀδελφότητι ὑμῶν ἐν κόσμῳ ſc. οὔσῃ, ſiue διαγούσῃ.

10. ὁ δὲ Θεὸς — θεμελιώσαι) Ὁ Θεὸς πάσης χάριτος, *Deus clementiſſimus*, omnium bonorum auctor. Genitiuus cauſſae efficientis. Ὀλίγον, i. e. κατ' ὀλίγον μέρος τοῦ χρόνου, *ad breue tempus.* Nam breuis omnis haec uita aeternitati comparata. Καταρτίσαι, στηρίξαι etc. omnino legendum pro futuro καταρτίσει, στερίξει etc. Καταρτίζειν, *perficere*, magis magisque perfectum reddere, nempe in religionis cognitione et exercitio. Στηρίζειν, *confirmare*, in eadem ueritate et pietate. Σθενοῦν, *roborare*, *ualidum reddere* aduerſus omnes tentationes. Θεμελιοῦν, *fundare*, uelut inuictum reddere.

12. διὰ Σιλουανοῦ — ἔγραψα) *Haec uobis breuiter tantum perſcripſi per Siluanum, fidelem collegam, ut mihi certiſſime perſuadeo.* De *Siluano* uide 1 Theſſ. I, 1. Δι' ὀλίγων, ſc. ῥημάτων, uel λόγων, *breuiter, paucis.* Ὡς λογίζομαι, non ſunt uerba dubitantis, ſed eius, qui firmiſſime de aliqua re eſt perſuaſus, ut Rom. VIII, 18. Alii cum Grotio interpretantur: *ſi recte memini*, ut Apoſtolus dicat, ſe non nunc primum iis ſcribere, ſed et ſcripſiſſe antehac, quanquam breuiter, et id, (quantum meminit) per *Siluanum*, ſiue *Silam.* Sed repugnat 2 Petr. III,

III, 1. παρακαλῶν — ἑστήκατε) *Confirmans inſuper ueram eam eſſe Dei religionem, in qua adhuc perſeueratis.* Χάρις *beneficium*, h. l. eſt *ipſa religio, doctrina*, profecta ex ſumma Dei bonitate. Εἰς ἣν, pro ἐν ᾗ, frequens noſtris Enallage. Ἑστήκατε, Praeteritum pro Praeſenti. Fuerat autem utile, Chriſtianos, inter quos fuiſſe uidentur, qui a Paulo erant conuerſi, etiam Petri auctoritate firmari.

13. ἀσπάζεται — συνεκλεκτή) Συνεκλεκτὴ uidetur nonnullis eſſe mulier quaedam chriſtiana, uel etiam Petri uxor. Alii intelligunt ἐκκλησίαν, quod nomen Syrus, Arabs, Latinus et Oecumenius addunt. *Quam una nobiscum Deus ſibi delegit.* De Babylone diſſident ueteres et noui interpretes; Nam Babylon multo ante uaſtata fuerat, et Petri tempore eo loco fuit urbs Seleucia. Veteres Romam interpretantur; recentiorum ſententias recenſet Ill. Michaëlis in Introduct. in Libb. N. T. §. 209. Videtur intelligi urbs Babylon ad Euphratem ſita, quae olim quidem uaſtata fuit, ſed non penitus. καὶ Μάρκος ὁ υἱός μου) *Marcum* Petri filium proprie dici nonnulli exiſtimant. Sed poteſt etiam intelligi is, qui Euangelium conſcripſit, a Petro ad religionem chriſtianam adductus. Nam ſolebant Apoſtoli eos, quos ipſi inſtituerant, filios uocare, e. g. 1 Cor. III, 17. 1 Tim. I, 2. 2 Tim. I, 2.

14. ἀσπάσασθε — ἀγάπης) Orientis conſuetudo erat, ut mutuis oſculis ſe ſalutarent, quod inprimis Perſae faciebant, ſed et Hebraei, a quibus hic mos manauit ad Chriſtianos; nam primi Chriſtiani erant Iudaei. Origenes:

nes: *Mos eccleſiis, ut poſt orationes oſculo ſe inuicem ſuſcipiant fratres.* Id oſculum *ſanctum* dicebatur; quocirca ἐν φιλήματι ἁγίῳ legunt codices nonnulli, Syrus, Arabs polygl. et Latinus interpres. Idem ſenſus; nam oſculum charitatis, et oſculum ſanctum ſe mutuo explicant. εἰρήνην — Ἰησοῦ) *Salutem et omnem proſperitatem omnibus uobis, qui eſtis Chriſtiani.* Mos ſalutandi Hebraicus, שלום לכם. In *Chriſto* eſſe dicuntur, qui ſunt in eius eccleſia.

SCHO-

SCHOLIA

IN

EPISTOLAM PETRI POSTERIOREM.

Hanc Epiſtolam non eſſe Apoſtoli Petri, olim ueterum multi credidere, tum ob ſtili cum priori diuerſitatem, tum quod multae eccleſiae eam olim non receperint. Senſim uero agnita eſt eius auctoritas canonica a plurimis. Euſeb. Hiſt. Eccl. Lib. III, c. 3. Πετρȣ — ἐπιςολη μιη ἡ λεγομενη ἀυτȣ προτερα, ἀνωμολογηται. ταυτη δε και ὁι παλαι πρεσβυτεροι ὡς ἀναμφιλεκτω ἐν τοις σφων ἀυτων κατακεχρηνται συγγραμμασι. την δε φερομενην ἀυτȣ δευτεραν, ȣ̓κ ἐνδιαθηκον μεν ἐιναι παρειληφαμεν. ὁμως δε πολλοις χρησιμη φανεισα, μετα των ἀλλων ἐσπȣδασθη γραφων. Et c. 25. των ἀντιλεγομενων, γνωριμων δ᾽ ȣ̓ν ὁμως τοις πολλοις, ἡ λεγομενη Ἰακωβȣ φερεται, και ἡ Ἰȣδα, ἡτε Πετρȣ δευτερα ἐπιςολη. *Hieronymus* Catal. Scriptor. Eccleſ. *Simon Petrus — ſcripſit duas epiſtolas, quae catholicae nominantur, quarum ſecunda a plerisque eius eſſe negatur, propter ſtili cum priore diſſonantiam.* Haec tamen ſtili diuerſitas nonniſi cap. II. deprehenditur. *Camerarius* ad 2 Petr. III, 16. bene annotat: *Vt autem orationis forma in cauſſa eſſe potuit, cur de autore dubitaretur, — ita ſen-*

tentiae profecto eiuſmodi in hac epiſtola inſunt, quae uel nullius niſi Apoſtoli Petri, uel hoc certe uno dignae eſſe uideri debeant. Deinde etiam Petro tribuendam eſſe, inde patet, quod praefixum eſt eius nomen, et auctor dicit, ſe uidiſſe gloriam Chriſti, in ſancto monte, cap. I, 17. 18. coll. Matth. XVII, 1 — 6. Cf. Ill. Michaelis Introd. in Libros N. T. §. 212. qui etiam argumentis haud contemnendis euincere ſtudet, *Gnoſticis* oppoſitam eſſe hanc epiſtolam, praecipue propter cap. II, 10. 11. 12. 15. Hoc oppido patet, uoluiſſe auctorem proſpicere lectoribus ſuis, ne a falſis doctoribus inter Chriſtianos latentibus, quorum uita aeque deteſtabilis erat ac doctrina, abriperentur tum ad flagitia chriſtiano homine prorſus indigna, tum ad errores pernicioſiſſimos. Scriptam eſſe hanc epiſtolam paullo ante martyrium Petri, patet ex c. I, 14. Grotius ſcriptorem eius arbitratur eſſe Simeonem, ſiue Simonem epiſcopum poſt Iacobi mortem Hieroſolymis, eiusdemque Iacobi, cuius epiſtolam habemus, ſucceſſorem et imitatorem. Refutauit eum *Henr. Hammondus*, ſed paullo iniquior Viro eruditiſſimo, caſtigatus a *Io. Clerico* in notis ad Hammondum.

Caput I.

1. Συμεὼν — Χριστοῦ) Alii habent *Simon* pro *Simeon.* Sed nihil intereſt hoc an illo modo ſcribas; nam Simeon eſt Hebraicum, et Simon Helleniſticum. Τοῖς ἰσότιμον ἡμῖν λαχοῦσι πίστιν, *iis qui eandem nobiscum pretioſam religionem acceperunt.* Ἰσότιμον, ἰσόμοιρον, ἰσόπεδον, uoces ſunt ab elegantioribus Graecis acceptae, qualis eſt

eſt etiam λαγχάνειν pro *accipere.* Πίςις, *religio.* Ἐν δικαιοσύνῃ, *beneficio.* Nam δικαιοσύνη, hebr. צדקה interdum eſt *benignitas.*

2. χάρις — τȣ̃ Θεȣ̃) *Omnis generis proſperitas uobis contingat per cognitionem Dei.* Optat Apoſtolus Chriſtianis eam felicitatem, quae ex recta cognitione Dei et Ieſu Chriſti oritur. Alii ἐν ἐπιγνώσει interpretantur *una cum cognitione.*

3. ὡς πάντα — δεδωρημένης) *Quum Deus pro ſua potentia omnia nobis donauerit, quae ad beatam uitam et pietatem pertinent.* Exhortatur Petrus Chriſtianos ad uirtutis ſtudium, u. 3 — 11. Vocula ὡς quum alias, tum participiis iuncta ſic ponitur, ut abundet. *Diuina Dei potentia*, i. e. Deus pro diuina ſua potentia. Δεδωρημένης, et u. 4. δεδώρηται ſumitur actiue; nam in uerbis, quae perfecto uel alio tempore Mediae uocis carent, loco temporis Medii paſſiuum adhibetur. Philo de Sacr. Ab. et Cain. p. 147. A. μυρία ἡμῖν ἡ φύσις ἐπιβάλλοντα ἀνθρώπων γένει δεδώρηται, *Plurimas res nobis natura, conuenientes humano generi, donauit.* Verſu 3. 4. eſt antecedens, com. 5. conſequens. διὰ τῆς ἐπιγνώσεως — ἀρετῆς) *Per cognitionem eius, qui nos ad felicitatem inuitauit pro ſua maieſtate et perfectione*, ſ. pro ſua glorioſa benignitate. Satis fuerat dicere διὰ τῆς ἐπιγνώσεως αὐτȣ̃, ſed Hebraei amant nomina ponere uice pronominum. Διὰ δόξης καὶ ἀρετῆς, *per glorioſam benignitatem.* Ἓν διὰ δυοῖν pro διὰ τῆς ἀρετῆς ἐνδόξȣ. Ἀρετὴ, ut 1 Petr. II, 9. eſt *ſumma Dei perfectio*, inprimis

uero eius *beneficentia*, *benignitas*. Apud Ioſeph. Ant. XVII, 5. 6. ἀρετὴ τȣ̃ Θεȣ̃ eſt *auxilium diuinum.*

4. δι' ὧν — δεδώρηται) *Qua maxima nobis et pretioſa promiſſa dedit,* nempe felicitatis aeternae, quibus promiſſis nihil maius aut honoratius. Δι' ὧν, ſc. δόξης καὶ ἀρετῆς, qua glorioſa benignitate. Alii minus commode, ut mihi uidetur, referunt ad πάντα, initio comm. 3, ἵνα διὰ — φύσεως) *Vt* per iſta promiſſa excitati *participes fieretis,* id eſt, *imitatores diuinae bonitatis.* φύσις interdum pleonaſtice ponitur, e. g. Iac. III, 7. φύσις θηρίων, pro θηρία. Sic κοινωνοὶ θείας φύσεως eſſent *participes Dei*, i. e. beneficiorum Dei, praecipue autem felicitatis aeternae. Deinde uero etiam φύσις eſt *indoles*, *ingenium.* Cf. loca a nobis allata ad Eph. II, 3. Ergo participes diuinae indolis fiunt, qui fiunt Dei ſimiles, nempe in uero ſenſu de recto et bono, et in uero ſtudio recti et boni. Haec explicatio praeferenda uidetur ob ſequentia. ἀποφυγόντες — φθορᾶς) *Abdicantes corruptos mores, quibus ceteri homines dediti ſunt, ortos ex malis cupiditatibus.* Φθορὰν Apoſtolus et hic et cap. II, 12. 19. uocat *mores corruptos.* Haec morum corruptio *in mundo eſſe* dicitur, quia maxima pars hominum ea laborat, 1 Io. V, 19. et dicitur ἐν ἐπιθυμίᾳ, i. e. διὰ ἐπιθυμίας, quae ex concupiſcentia naſcitur, Iac. I, 15. Ἀποφεύγειν poteſt regere Accuſatiuum propter uerbum φεύγειν, ut infra c. II, 20. Sed poteſt et Genitiuum regere propter uim praepoſitionis ἀπὸ, quaſi ſcriptum eſſet φυγόντες ἀπὸ τῆς φθορᾶς.

5. καὶ

5. καὶ αὐτὸ — παρεισενέγκαντες) *Ob id ipſum omnem operam adhibeatis.* Connectitur cum u. 3. et καὶ ſumitur pro conſecutiuo, ut ſaepiſſime alias in ſacris litteris. Αὐτὸ τȣ̃το, i. e. διὰ αὐτὸ τȣ̃το, *ob id ipſum.* Αὐτοὶ δὲ habent Cod. Alex. uerſio aeth. et uulgata. Αὐτῷ δὲ τȣ́τῳ, cod. 40. apud Wetſtenium et Euthalius; αὐτοὶ δὲ τȣ́τῳ, cod. 8. Παρεισφέρειν, *afferre.* ἐπιχορηγήσατε — γνῶσιν) *Exhibete cum fide ueſtra uirtutem, et cum uirtute prudentiam.* Ἐπιχορηγεῖν, *exhibere.* Ἐν, *una cum.* Secundum alios ἐπιχορηγεῖν eſt *adiicere,* et ἐν abundat. Sic ἐπιχορήγημα apud *Athenaeum* coenae acceſſio. Deſcribitur nexus et catena uirtutum plurium. Non ſatis eſt, ut unam aut alteram uirtutem habeas, ſed omnes uirtutes exercendae ſunt homini Chriſtiano. Ἀρετὴ forſan hic accipitur ſenſu ſpecialiori pro *fortitudine in fide,* uel in religionis profeſſione; ſequuntur enim multa uirtutum nomina, ἐγκράτεια, ὑπομονὴ etc. Γνῶσις, *prudentia,* prudens uitae ratio, *Bedachtſamkeit,* ut non tantum recte et fortiter, ſed et conſiderate et prudenter agas.

6. ἐν δὲ τῇ — εὐσέβειαν) Ἐγκράτεια, *ſeuera ab omnibus uoluptatibus abſtinentia.* Ὑπομονὴ, *conſtantia in aduerſis.* Εὐσέβεια, *in Deum pietas,* e. g. preces, cultus publicus, priuatus etc.

7. τὴν φιλαδελφίαν — ἀγάπην) φιλαδελφία, *dilectio Chriſtianorum.* Ἀγάπη, dilectio erga homines omnes, etiam non Chriſtianos.

8. ταῦτα — ἐπίγνωσιν) Ταῦτα γὰρ ὑμῖν ὑπάρχοντα καὶ πλεονάζοντα, *ubi enim haec omnia uobis non adeſ*

 runt

runt tantum, ſed et accreſcent in dies. Ουκ ἀργοὺς — ἐπίγνωσιν, *ſiſtent uos tanquam homines, quorum cognitio Domini noſtri Ieſu Chriſti non ſit otioſa aut infructuoſa,* i. e. cognoſcetur ex his uirtutibus, ueſtram religionis cognitionem non eſſe inanem et inutilem. Εἰς τὴν ἐπίγνωσιν, pro ἐν τῇ ἐπιγνώσει.

9. ᾧ γὰρ — ἁμαρτιῶν) *Cui enim deſunt hae uirtutes, is coecus eſt, nihil cernens, et uim baptiſmi amiſit,* i. e. nihil ei prodeſt, in baptiſmo ualedixiſſe omnibus ſceleribus et peccatis, et remiſſionem eorum accepiſſe. Τυφλὸς de coecitate mentis hic intelligitur. Μυωπάζειν, *coecutire, non procul cernere.* Ariſtoteles: μυωπάζειν λέγονται, οἱ τὰ μὲν ἐγγὺς βλέποντες, τὰ δὲ ἐξ ὑποςάσεως οὐχ ὁρῶντες. *Kurzſichtig.* Quantumuis ſapiens ſibi uideatur, qui deſtitutus eſt his et aliis uirtutibus, miſere oberrat, et procul abeſt a recta et genuina religionis ſcientia. Ὁ καθαρισμὸς τῶν πάλαι ἁμαρτιῶν, uel ut alii legunt ἁμαρτημάτων eſt *baptiſmus,* per quem fit purgatio a peccatis. Λήθην λαβεῖν, *obliuiſci,* ſed hoc loco et alias dicitur pro *negligere, contemnere,* adeoque *perdere et amittere.* Sic Philo de Exſecrat. p. 936. C. ait, quosdam legum contemtui et plurium numinum religionibus ſe dare, λήθῃ τῆς συγγενοῦς καὶ πατρίου διδασκαλίας, *per neglectum domeſticae et patriae diſciplinae.* Senſus igitur loci noſtri eſt : Eiusmodi homo parui facit beneficium baptiſmi, et pro religionis contemtore eſt habendus.

10. διὸ μᾶλλον — ποιεῖσθαι) *Potius ergo date operam, ut magis magisque certiores fiatis felicitatis aeternae,*

cuius

cuius ſpes per profeſſionem religionis chriſtianae uobis eſt facta. Hunc horum uerborum ſenſum eſſe puto. Ἡ κλῆσις καὶ ἐκλογὴ eſt illud beneficium ingens, quo Deus prouidentia ſua ad religionem chriſtianam nos adduxit, fecit nos populum ſuum, nobisque promiſit aeternam felicitatem, ſi et nos faciamus, quod noſtri eſt. Βέβαιον γίνεσθαι, ſiue βεβαιοῦσθαι eſt *ratum fieri*, ut Rom. IV, 16. Rata facimus autem promiſſa illa diuina per fidem, et ſtudium operum bonorum. Quare poſt σπουδάσατε non male addunt: ἵνα διὰ τῶν καλῶν (ὑμῶν) ἔργων etc. cod. Alex. cum recentioribus nonnullis et uerſionibus. ταῦτα — ποτε) *Si hoc faciatis, non unquam ſpe excidetis;* nunquam ſpes ueſtra fruſtrabitur. Πταίειν, ſc. ἐλπίδος, *ſpe excidere.*

11. οὕτω — Ἰησοῦ Χριστοῦ) Πλουσίως, *cupioſe;* ſed hic per Metonymiam promtiſſimo Dei affectu. Et ἐπιχορηγηθήσεται hic eſt *concedetur*, ut 2 Cor. IX, 10.

12. διὸ οὐκ — ἀληθείᾳ) Διὸ, quum haec res tanti ſit momenti. Hortatur Apoſtolus Chriſtianos ab hoc commate 12. ad cap. III, 13. ne a seductoribus decipi ſe patiantur, praemiſſa breui admonitione (u. 12 — 15.) quibus cauſſis permotus neceſſarium duxerit, ut ad retinendam firmiter eam doctrinae purioris partem, quae a falſis doctoribus non deprauabatur tantum, ſed deridebatur etiam, eos iterum iterumque incenderet. Καίπερ εἰδότας etc. Hoc non ad omnes, ſed ad maiorem, certe meliorem eorum, quibus ſcribit, partem pertinet. Ἐν τῇ παρούσῃ ἀληθείᾳ, in ea ueritate, quam huc usque profitemini, nempe euangelica.

13. *δίκαιον δὲ — ὑπομνήσει)* Σκήνωμα, *tentorium*, h. l. eſſe *corpus*, nemo non uidet. Vid. 2. Cor. V, 1. Διεγείρειν ὑμᾶς ἐν ὑπομνήσει, *excitare uos, ad officium ſaepe commonefaciendo.*

14. *εἰδὼς — σκηνώματός μου)* Ἀποτίθεσθαι, *deponere*, proprie de ueſtibus dicitur, ut Actor. VII, 58. Per ſimilitudinem quandam de tabernaculo, aut de corpore uelut tabernaculo, quomodo et γυμνοὶ dicuntur, qui extra corpus ſunt, 2 Cor. V, 3. *Καθὼς — ἐδήλωσέ μοι)* Ergo Petro mors propediem inſtans peculiari modo reuelata eſt, eodem modo, quo Paulus Act. XX. dicit, ſe per Spiritum S. admoneri, ſe mox eſſe moriturum.

15. *σπουδάσω — ποιεῖσθαι)* *Igitur operam dabo, ut ſemper poſſitis horum meminiſſe poſt mortem meam.* Δὲ, *igitur.* Ἔξοδος, *mors.*

16. *οὐ γὰρ — παρουσίαν)* *Non enim fabulis argute callideque excogitatis uſi ſumus, quum uobis perſuaderemus, Dominum noſtrum Ieſum Chriſtum magnis ingentibusque factis in his terris conſpicuum fuiſſe.* Exponit Auctor rationes, ob quas certo perſuaſi eſſe poſſint lectores, ueram eſſe doctrinam ab Apoſtolis traditam. Σοφίζεσθαι interdum malo ſenſu ſumitur pro *callide decipere*, ut apud Ioſeph. de B. Iud. I, 2. 3. τοιούτοις ἐσοφίζετο τὸν Τίτον, *eiusmodi uerbis* (Ioannes) *callide circumueniebat Titum.* Μῦθοι σεσοφισμένοι igitur ſunt *fabulae argute callideque excogitatae, ad imperitam multitudinem decipiendam aptae.* Ioſephus in Prooemio Antiquitt. §. 4. ubi Moſis ſapientiam cum Legislatorum gentilium ſtultitia confert:

fert: οἱ μὲν γὰρ ἄλλοι νομοθέται τοῖς μύθοις ἐξακολουθήσαντες etc. Δύναμις καὶ παρουσία per Hendyadin pro δυνατὴ παρουσία, *Ieſu Chriſti in his terris praeſentia cum multis miraculis coniuncta, quibus ſe eſſe Filium Dei, demonſtrauit.* Hanc expoſitionem ſequens oratio poſtulat. Senſus igitur eſt: Ieſum Chriſtum uixiſſe in his terris, et multis inſignibus modis demonſtraſſe, ſe eſſe Filium Dei, hoc uobis non perſuaſimus, fictis uſi narrationibus et fabulis quales adhibere ſolent Legislatores gentilium, uel alii aſtuti homines. Ven. *Griesbachius* in Prgr. de λογῳ προφητικῳ βεβαιοτερῳ (1781.) hunc Chriſti aduentum intelligit de reditu Chriſti ad celebrandum extremum iudicium, inductus pluribus rationibus, hac inprimis, quod in tota hac epiſtola occupatus ſit Apoſtolus in inculcunda uindicandaque doctrina de aduentu Chriſti ultimo. Sed hoc diligentius examinare inſtituti noſtri ratio non patitur. ἀλλ' ἐπόπται — μεγαλειότητος) *Sed ipſi maieſtatem eius ſpectauimus.* Ἐπόπται, *ſpectatores*; apud Profanos: *admiſſi ad ſecretiora myſteria.* Qualis illa fuerit maieſtas, quam Petrus conſpexit, patet ex ſequentibus.

17. λαβὼν γὰρ — δόξαν) *Maximum enim accipit honorem.* Λαβὼν: ſc. ἦν, pro ἔλαβε. Factum eſt hoc, quum uultus illius ſolis inſtar luceret, ac ueſtimenta niuis candorem ſuperarent in tantum, ut humanus obtutus non ferret coeleſte ſpectaculum. Matth. XVII, 5. Sed acceſſit etiam patris honorificentiſſimum teſtimonium, cuius ſtatim meminit Petrus. φωνῆς — δόξης) *Delata ad eum uoce a magnifica maieſtate patris.* Μεγαλοπρεπὴς δόξα,

magnifica maieſtas, eſt *Deus* ipſe, כבוד יהוה. Eodem ſenſu habes μεγαλοπρέπειν τῆς δόξης Pſ. CXLV, 5. Ad ſequentia cf. dicta ad Matth. XVII, 5. ſqq.

19. καὶ ἔχομεν — λόγον) *Et nunc magis confirmata eſt ueritas doctrinae propheticae.* Λόγος, *doctrina*; inprimis uero h. l. intelliguntur praedictiones Prophetarum de Meſſia. Sermones Prophetarum habuerunt quidem ſemper apud nos auctoritatem; at nunc multo maiorem habent, ex quo uidemus, euentus tam pulcre congruere dictis de Meſſia. Βεβαιοῦν reſpondet hebraico הקים. ᾧ καλῶς ποιεῖτε προσέχοντες) *Cui merito animum aduertitis.* Ioſephus Antiq. XI, 6. 12. in Artaxerxis literis quibus Amanis Edictum contra Iudaeos cruentum reſcindit: οἷς (γράμμασι Ἀμάνου) ποιήσετε καλῶς μὴ προσέχοντες. *Attendere autem ad uaticinia* eſt de eorum ſenſu et euentu quaerere et cogitare. Modum tamen in ea re eſſe tenendum, ne nimium tribuatur uaticiniis, ſtatim in ſequentibus docet Apoſtolus. ὡς λύχνῳ — τόπῳ) *Ceu lucernae lucenti in obſcuro loco.* Λύχνος, *lucerna*, *eine Nachtlampe* hic opponitur τῇ ἡμέρᾳ. Vaticinia V. T. et doctrinae Prophetarum comparantur cum lucerna, quia monſtrabant quidem uiam ſalutis, ſed obſcure tantum. Ἀυχμηρὸς τόπος, eſt *locus ſiccus*, *ſiticuloſus*, *deſertus.* Sed Micheae IV, 8. LXX. interpretes hebr. עפל, pro quo legerunt אפל, uertunt ἀυχμώδης, Aquila σκοτώδης, Symmachus ἀπόκρυφος, Vulgatus *nebuloſa.* ἕως οὗ — καρδίαις ὑμῶν) i. e. *Donec ad clariorem rerum diuinarum cognitionem perueneritis.* Aduentante ſole, cuius praenuntia eſt ſtella matutina, dies illuceſcens diſpellit omnem caligi-

caliginem, et obſcurat ipſam lucernam. Sic etiam doctrina Chriſti omnes diſpellit ignorantiae tenebras, et longe ſuperat ratione claritatis doctrinam Prophetarum. Diligenti comparatione inſtituta, facile hoc diſcrimen apparebit, et mens diuino lumine illuſtrabitur. Patebit etiam, uaticinia Prophetarum Spiritu S. inſpirante eſſe edita, quum euentus tam pulcre congruant dictis. Ceterum Ven. *Griesbachius* Progr. cit. totum hunc locum explicat de uaticiniis a prophetis *chriſtianis* de glorioſo Chriſti reditu prolatis; quam quidem ſententiam multis rationibus confirmare ſtudet. Fuiſſe inter Chriſtianos haud paucos, qui prophetiae dono inſtructi eſſent, nemo quidem ignorat. Cur autem ab eiusmodi prophetis *glorioſus Chriſti aduentus* praenunciari debuerit, equidem rationes non ſatis perſpicio; nam Chriſtus ipſe hunc ſuum aduentum tam ſaepe atque tam clare promiſerat, ut nouis huius rei praedictionibus opus fuiſſe non uideatur.

20. τȣ̃το πρῶτον — ȣ̓ γίνεται) Interpretes Graeci uerba ἐπιλύειν et ἐπίλυσιν adhibuerunt ad explicandum hebr. פתר et פתרנים, e. g. Gen. XLI, 12. Ἐπίλυσις itaque eſſet *interpretatio*, *explicatio.* Quum uero ad interpretationem ſomniorum, de qua l. c. eſt ſermo, requiratur etiam *inuentio* rerum abſconditarum, per ſomnia praeſignificatarum, hinc ἐπίλυσις uerti poſſet etiam *inuentio.* Plurimi uertunt: *Nullum uaticinium humanae declarationis interpretationisue eſt;* nemini licet proprio arbitrio interpretari. Alii: *Vaticinia in Sacris litteris conſignata non ſunt humano ingenio inuenta et excogitata.* Haec explicatio bene cohaeret cum comm. 21. quo

quo hoc ulterius illuſtrari et confirmari uidetur. Denique uerba ἰδίας ἐπιλύσεως οὐ γίνεται, uerti poſſunt: *non eſt propriae, uel ſuae interpretationis*, i. e. non poteſt ex ſe et per ſe explicari; non poteſt intelligi niſi ex euentu et hiſtoria. Sic e. g. ſaepe legimus in uaticiniis, uenturas eſſe omnes inſulas et nationes Hieroſolymam adorandi Iouae cauſſa; ex euentu et hiſtoria intelligimus, magnam paganarum nationum partem ad cognitionem ueri Dei perueniſſe; non igitur omnes, ſed multas tantum nationes intelligendas eſſe in illis uaticiniis. Cohaereret itaque hoc comma cum praecedenti, ubi dicit Apoſtolus, doctrinam Prophetarum magis confirmatam eſſe euentu et doctrina Chriſti. Hanc ego interpretationem reliquis praetulerim.

21. οὐ γὰρ θελήματι — ἄνθρωποι) Ἠνέχθη, *prolatum eſt*, ut hebr. נשא, *proferre*. Θελήματι ἀνθρώπου, humano ingenio. Non locuti ſunt Prophetae futura, quum ipſi uellent. Οἱ ἅγιοι Θεοῦ ἄνθρωποι, i. e. *Prophetae*; hebraice: אנשי אלהים הקדשים. Prophetae autem uocati ſunt non tantum ii, qui munus propheticum obierunt, ſed ii quoque, qui a Spiritu Dei acti praedixerunt, ut Daniel, Dauid et alii, quorum Scripta ideo hagiographa uocantur, quo ſenſu omnes libri canonici ſunt prophetici. Φερόμενοι ὑπὸ πνεύματος ἁγίου, *quum eos ageret Dei Spiritus*, inſpirati a Spiritu ſancto. Φέρεσθαι ὑπὸ τινὸς ſignificat *impelli, trudi, inſtigari*, uel phyſice, quum e. g. aliquid fluctibus, uento fertur, i. e. impellitur; uel moraliter quum quis cupiditate, ſtudio fertur uel inſtigatur. Ergo ſenſus huius loci eſt: Prophetas locutos eſſe uolente

lente ac iubente Deo. Quae fuerit inſpirationis natura, hoc e uerbo φέρεσθαι erui non poteſt. Ceterum nexus comm. 20. et 21. eſt hic: Nullum uaticinium poteſt ex ſe explicari; nam uaticinia non ſunt prolata uoluntate hominis; ipſi Prophetae multa non intelligebant; multa erant obſcura, et euentu demum accipiebant lucem.

Caput II.

1. Ἐγένοντο — λαῷ) Bene cohaeret cum ſuperioribus. Non enim omnes Dei prophetae ſunt, qui ſe tales dicunt. Multi falſo ſibi ſumunt id nomen. Digreditur igitur nunc Petrus a prophetis ueris ad falſos doctores. Ἐν τῷ λαῷ, in populo Iſraëlitico. 1 Reg. XXII, 6. Ierem. XXVIII. Ezech. XIII. XXII, 25. 28. ὡς καὶ — ἀπωλείας) Quinam fuerint iſti ψευδοδιδάσκαλοι, non ſatis notum eſt. Exiſtimant permulti, fuiſſe homines, quales poſtea uocati ſunt *Gnoſtici*, qui orientalem philoſophiam coniunxerunt cum religione chriſtiana; cui ſententiae contradixit Ven. *Tittmannus, de ueſtigiis Gnoſticorum in N. T. fruſtra quaeſitis.* Quanquam uero *nomen* Gnoſticorum tempore Apoſtolorum nondum innotuit, placita tamen eorum, qui Sec. II. Gnoſtici nominati ſunt nota eſſe, atque diſſeminari potuerunt. Alii potius intelligunt Iudaizantes, qui relicta uera doctrina, fingebant oracula aduerſus romanum magiſtratum, pollicebantur nouum uoluptatis theatrum etc. quorum e numero fuerunt multi Montaniſtae et Sibylliſtae Sec. II. III. Παρεισάξουσι, *latenter introducent.* Αἱρέσεις ἀπωλείας, *ſectas pernicioſas*, errores pernicioſos. Eſt uox αἱρέσεως ſuapte natura media, ſed additamento

diſtin-

diſtinguitur. καὶ τὸν ἀγοράσαντα — ἀρνούμενοι) *Non ſincere colentes Dominum, qui pro iis mortuus eſt.* Δεσπότης, Ieſus, qui plerumque Κύριος in N. T. uocatur. *Chriſtum abnegare* h. l. eſt *non ſincere colere*, ut 1 Tim. V, 8. τὴν πίστιν ἤρνηται, *pro religionis contemtore habendus eſt*, quamuis externe profiteatur religionem. Qui poſtea *Gnoſtici* uocati ſunt, de Chriſto ualde exiliter ſentiebant, corpus ei tribuentes phantaſticum, adeoque negantes, eum uere eſſe mortuum, contra quos errores Ioannes etiam diſputat. Videntur tamen Iudaizantes etiam dediti fuiſſe nouae cuidam philoſophiae, quae hiſtoriam Chriſti humanam uarie laederet et corrumperet, ita ut alii de ſupplicio crucis tacerent, alii omnino negarent, Chriſtum ueniſſe in *carne*. Haec philoſophica ſtudia tranſiiſſe uidentur ad Gnoſticos. Ἀγοράζειν, hic non ſignificat effectum ultimum, ſed efficaciam. ἐπάγοντες — ἀπώλειαν) Non ſolum nihil eis proderit, ſemel fuiſſe Chriſtum profeſſos, uerum etiam accerſent ſibi celerem poenam.

2. καὶ πολλοὶ — ἀπωλείαις) Pro ἀπωλείαις lege ἀσελγείαις, ſicut habent codices plurimi, cum Syra utraque, Arr. Copt. Aeth. Arm. Vulg. harl. Chryſoſtomo, Oecumenio, Hieronymo. Multos Gnoſticos laſciuiis et impudicitiae fuiſſe deditos, ſatis eſt notum. De Iudaizantibus modo ad u. 1. diximus. δι' οὓς — βλασφημηθήσεται) *Propter quos religio chriſtiana male audiet.* Ἡ ὁδὸς τῆς ἀληθείας, *uia uera*, ſc. ad aeternam felicitatem. Hoc praecipue de *Carpocratianis* perhibuerunt Veteres, propter quorum doctrinam et mores male audiebat

bat Chriſtianismus, quia et ipſi dici uolebant Chriſtiani. Valere potuit etiam de Iudaizantibus, peruertentibus ſanctiſſimam religionem, quorum numerus ſatis magnus fuit.

3. καὶ ἐν — ἐμπορεύσονται) *Et quaeſtus cupiditate decipient uos fallacibus ſermonibus.* Ἐν πλεονεξίᾳ, *per auaritiam.* Πλαςοὶ λόγοι, *ſermones ficti, ad fraudem compoſiti.* Syſtemata Gnoſticorum ualde erant artificioſa, et ſpeciem habebant ſapientiae. Cf. 1 Tim. IV, 6. Ἐμπορέυεσθαι, *negotiari, lucrum ex aliqua re petere;* deinde etiam decipere, more fraudulentorum mercatorum. Cf. *Irenaeus* adu. Haereſ. L. I, c. 1. Vtebantur ſermonibus, fictis ad palatum hominum, ut iis placerent, dicentes, chriſtianam libertatem eſſe libertatem agendi quidlibet pro lubitu. οἷς τὸ κρίμα — νυςάζει) *Quibus iam dudum poena decreta eſt, et quorum interitus non cunctatur.* Νυςάζειν, *dormitare,* metaph. *cunctari.*

4. ἐι γὰρ — ἐφείσατο) *Quum enim Deus angelis, qui ab eo defecerunt, haud pepercerit.* Ἁμαρτάνειν, pro פשע de *defectione* a Deo hic et alibi intelligitur. Cf. Iudae u. 6. Apoſiopeſis; deeſt enim: Quum Deus non pepercerit angelis et ceteris, multo minus parcet iſtis horum temporum improbis. Alii connectunt cum u. 9. ἀλλὰ — τετηρημένȣς) uel ut alii habent τηρȣμένȣς. *Sed catenis quaſi uinctos in tartarum detrudens, tradiderit ſeruandos ad grauiorem poenam.* Σειραῖς ζόφȣ, *in catenis tenebrarum.* Tenebrae ipſae uinctos tenent, ſuntque pro catenis. Sap. XVII, (17) 18. ἁλύσει σκότȣς ἐδέθησαν. Ταρταρώσας, in tartarum *detrudens.* Ὁ καὶ ἡ

τάρτα-

τάρταρος, et in plur. τάρταρα, apud Homerum, Heſiodum, Platonem eſt locus infimus in rerum natura, caligine et frigore horridiſſimus. Heſychius: τάρταρος, ὁ ὑπὸ τὴν γῆν κατώτατος τόπος. Euſtathius ad Il. η. Τάρταρος — ἀὴρ ὑπόγαιος καὶ ἀνήλιος, καὶ διὰ τῦτο καὶ ψυχρὸς. Apollodor. Biblioth. I. c. 21. §. 2. ἀλλὰ τύτυς μὲν Ὀυρανὸς δήσας εἰς τάρταρον ἔῤῥιψε. τόπος δὲ ὗτος ἐρεβώδης (tenebroſus) ἐςὶν ἐν ᾅδυ, τοσῦτον ἀπὸ γῆς ἔχων διάςημα, ὅσον ἀπ' ὐρανῦ γῆ. Ineſt his uerbis deſcriptio miſeriae. Sicut facinoroſi catenis uincti detruduntur in carcerem tenebroſum, ita et angeli, qui contra Deum rebellarunt, ad grauiorem poenam ſeruantur, et ita tenentur, ut effugere nullo modo poſſint. Videtur et hic reſpicere Apoſtolus ad Librum, qui Henocho tribuitur, ubi dicitur: Πορεύυ Ῥαφαὴλ, καὶ δῆσον τὸν Ἀζαὴλ χερσὶ, καὶ ποσὶ, συμπόδισον αὐτὸν καὶ ἐμβάλλε αὐτὸν εἰς τὸ σκότος.

5. καὶ ἀρχαίυ — ἐφύλαξε) Ἀρχαῖος κόσμος, hominum genus ante diluuium. Ὄγδοος Νῶε, i. e. *Noa cum ſeptem aliis*; quod genus loquendi haud rarum eſt aut inuſitatum. Appianus *bell. Pun.* τρίτος δὲ ποτὲ ἐν σπηλαίῳ κρυπτόμενος ἔλαθε, *interdum cum duobus comitibus in ſpelunca latebat.* Multo tamen frequentius eſt, ut numerali addatur uox αὐτὸς. Andocides orat. 4. αἱρεθεὶς ἐπὶ τύτῳ δέκατος αὐτὸς, *ipſe cum nouem aliis ad hoc electus.* Dicitur autem Noa κήρυξ δικαιοσύνης, *praeco uirtutis,* quia operam omnem dedit, ut homines ſuae aetatis ad uitam rectiorem conuerteret. Cf. Hebr. XI, 7. κατακλυσμὸν — ἐπάξας) Κόσμον ἀσεβῶν uocat homines impios ante diluuium. Κατακλυσμὸς, diluuies, *diluuium,*

uium, *inundatio* in Gloſſario. Ἐπάξας, *inducens*, exacte dictum. Inde ἐπαγωγαὶ Siracidae omnia mala diuinitus immiſſa.

6. καὶ πόλεις — κατέκρινεν) *Et urbes Sodomorum et Gomorrhaeorum in cineres redigens damnauit ad euerſionem.* Sic Marc. X, 33. κατακρινοῦσιν αὐτὸν θανάτῳ. Alii plerique uocem καταστροφῇ cum κατέκρινε iungunt, et auferendi caſu uertunt: *ſubuerſione,* ſ. *excidio puniuit*, quae conſtructio paullo inſolentior uidetur. Philo de excidio harum urbium ſermonem faciens, his inter cetera, uerbis utitur, de Abrah. p. 369. E. ἡμέρα μιᾷ αἱ μὲν εὐανδροῦσαι πόλεις τάφος τῶν οἰκητόρων ἐγεγένηντο, αἱ δ᾽ ἐκ λίθων καὶ ξύλων κατασκευαὶ τέφρα καὶ λεπτὴ κόνις, *unus dies frequentiſſimas ciuitates in buſta ſuorum ciuium uertit, ſtructuras uero lapideas et ligneas, in cinerem et minutiſſimum puluerem.* ὑπόδειγμα — τεθεικώς) Ὑπόδειγμα, *exemplar* perperam damnatur a Phrynicho et Thoma Magiſtro. Vid. *Kypke* ad h. l. *Propoſuit exemplum impie uicturis.* Videre poſſunt ex eo impii, quae poena ipſos maneat.

7. καὶ δίκαιον — ἐρρύσατο) Lotum Apoſtolus uocat δίκαιον, comparatum cum illis, inter quos habitabat. Sequentia uerba conſtrue: καταπονούμενον ὑπὸ τῆς ἀναστροφῆς τῶν ἀθέσμων ἐν ἀσελγείᾳ, i. e. *quem taedebat uiuere inter homines flagitioſos et legum contemtores.* Καταπονεῖσθαι, *uexari, affligi, excruciari,* hoc loco idem fere eſt ac u. 8. βασανίζεσθαι. Ἄθεσμος, de *perſonis* rarius occurrit. Hoc loco ſignificatur *exlex, legum contemtor, legibus repugnans.* Sic uocan-

tur ii, inter quos Lotus uiuebat, quod ſecundum illam primaeuam, partim naturae, partim traditionis legem non uiuerent.

8. βλέμματι — ἐβασάνιζεν) Conſtr. ὁ γὰρ δίκαιος ἐγκατοικῶν ἐν αὐτοῖς, ἐβασάνιζε βλέμματι καὶ ἀκοῇ, ἡμέραν ἐξ ἡμέρας, ψυχὴν δίκαιαν, ἀνόμοις ἔργοις, *iuſtus enim ille, habitans inter illos, cruciatus propetuos ſentiebat, quod uidere et audire cogeretur eorum flagitia.* Βλέμματι καὶ ἀκοῇ, *aſpectu et uiſu*, i. e. *audiendo et uidendo*, uel *quod uidere et audire cogeretur.* Ἡμέραν ἐξ ἡμέρας, *in dies*, יום יום. Βασανίζειν, *excruciare*, ponitur hic de *cruciatibus* ex animi moerore et indignatione ortis.

9. οἶδε Κύριος — τηρεῖν) Πειρασμοὶ, *calamitates.* Κολαζομένους, praeſens pro futuro κολασθησομένους, *puniendos.* Ex uno exemplo nobili ſententia infertur generalis. Impii certo punientur, in quacunque tandem re poena illa poſita ſit.

10. μάλιστα — πορευομένους) *Maxime uero ſeruientes foedis libidinibus.* Πορέυεσθαι ὀπίσω σαρκὸς, *impuritatem ueneream ſectari.* Iudas u. 7. pro eodem dixit: ἀπελθοῦσαι ὀπίσω σαρκὸς ἑτέρας. Voce σαρκὸς recte intelligitur omnis caro, ſiue noſtri, ſiue alterius ſexus, quae non eſt noſtra, i. e. extra coniugium. Ἐπιθυμία μυασμοῦ, *cupiditas impura.* καὶ κυριότητος καταφρονοῦντας) Κυριότης, abſtractum pro concreto, *magiſtratus*, *omnes in imperiis poſiti.* Interdum *angelis* hoc nomen tribuitur, et angelos hoc etiam loco nonnulli intelligunt, ſed ſine neceſſitate. τολμηταὶ — βλασφημοῦντες) *Audaces, arrogantes,*

gantes, qui non uerentur maledicere iis, qui in ſummis honoribus ſunt poſiti. Ὁι ἐν δόξᾳ ſc. ὄντες, uel *ſummi magiſtratus,* uel *angeli* primi ordinis. Si *magiſtratus humanos* intelligas, uidetur hoc pertinere ad Iudaizantes, regnum Chriſti uiſibile in his terris, et gentium interitum expectantes; hi enim ſine dubio maledicebant magiſtratibus. Quare promittebant *libertatem*, (infra u. 19.) nempe a iugo et dominio gentium. Angelis uero, tanquam auctoribus mundi corporei maledicebant homines impurae uitae, quales poſtea *Gnoſtici* ſunt appellati.

11. ὅπου — βλάσφημον κρίσιν) *Quum tamen angeli poteſtate et dignitate maiores non ferant ſententiam maledicam contra eos, coram Dei tribunali.* Παρὰ κυρίῳ omittunt codices nonnulli et uerſiones. Κατ' ἀυτῶν, *contra eos*, uel *magiſtratus*, uel *angelos*, et quidem malos. Videtur reſpicere Petrus ad eandem fabulam, qua uſus eſt Iudas in Epiſt. comm. 9. ubi annotanda uide. Poſſent etiam ſic intelligi haec uerba: angelos non ita immodeſtos eſſe, ut iudicent ſiniſtre apud dominum de hominibus illis impiis. Dicuntur angeli Iob. I. et apud Danielem uerſari inter homines, et narrare Deo quid homines agant. Quum igitur Deo referunt impiorum male facta, non addunt iudicia ſiniſtra, ſed omnem rem Deo permittunt.

12. ὅυτοι δὲ — καταφθαρήσονται) Ἄλογα ζῶα φυσικὰ, *animalia quae ratione carent, et nihil niſi inſtinctum naturae ſequuntur.* Γεγεννημένα (uel ut alii habent γεγενημένα) ἐις ἅλωσιν καὶ φθορὰν, *quae per naturam in id deſtinata ſunt, ut ab hominibus capiantur,*

et interficiantur. Βλασφημοῦντες ἐν οἷς (i. e. ὅσα) ἀγνοοῦσι, *quia maledictis inſectantur ea, quae non intelligunt.* Ἐν, ſicuti hebr. ב. Naturam angelorum non intelligunt, et tamen eos uituperant, tanquam mundi corporei, contra uoluntatem ſummi Dei, conditores. *Gnoſtici* multa ſomniabant de aeonibus uel angelis, quibus tribuebant creationem mundi corporei et corporis humani ex mala materia. Corpus igitur uel ieiuniis et duro uitae genere, uel omni flagitiorum et uoluptatum genere deſtruendum eſſe aſſeuerabant. Sed potuit hoc etiam affirmari de falſis doctoribus, non intelligentibus, quanta ſit imperiorum utilitas. Ἐν τῇ φθορᾷ αὐτῶν καταφθαρήσονται, *propter corruptos mores ſuos peribunt.* Ἐν, *propter.* Φθορὰ, *corrupti mores.*

13. κομιούμενοι μισθὸν ἀδικίας) *Atque ita accipient mercedem improbitatis ſuae.* Refer ad comma praecedens. ἡδονὴν — τρυφὴν) *Voluptati ducentes quotidianam luxuriam.* Ἐν ἡμέρᾳ, ſc. ἑκάστῃ. Alii: *Interdiu adeo inebriantur,* et *ſaginantur,* quod in regionibus calidioribus homines perditiſſimi raro facere ſolent. σπῖλοι καὶ μῶμοι) i. e. *homines turpiſſimi.* Abſtracta pro concretis. Σπιλάδες Iudae, i. e. dedecora Chriſtianismi. ἐντρυφῶντες — συνευωχούμενοι ὑμῖν) *Gloriantur inter pocula fraudibus ſuis,* quod nempe tam multos Chriſtianos decipiunt, et in ſocietatem ſuam pertrahunt. Ἐντρυφᾷν τινὶ h. l. eſt *re quadam ſuperbire,* ut ap. Lucianum ſaepe. Pro ἀπάταις legunt ἀγάπαις Cod. Alexandr. Arabicae uerſiones, Syra poſt. in marg. Aeth. Vulg. Ephr. Auct. de ſing. cler. Ἀυτῶν omittunt Arab. polygl. et Vulg. manuſcr.

manuſcr. Iudas in Epiſt. com. 12. ἐν ταῖς ἀγάπαις ὑμῶν σπιλάδες. Senſus: *Luxurioſe uiuunt in Agapis, una epulantes uobiscum.* Ἀγάπαι dicebantur conuiuia illa, in quibus Chriſtiani diuites et pauperes pari uiċtu utebantur; diuitum enim ſumtu pauperes iſto quaſi refrigerio iuuabantur; inde nomen ἀγάπη, *dileċtio,* ut in Apologetico ait Tertullianus. Cf. Aċt. II, 42. 46.

14. ὀφθαλμοὺς — ἁμαρτίας) *Qui adulteram ſemper in oculis ferunt, nec deſinunt a peccato.* Qui oculos habent plenos adultera, ſunt impuri homines, qui ex adulterae praeſentis intuitu oculos paſcunt, abſentis imaginem quaſi uiuam et nunquam euaneſcentem in oculis ferunt, adeoque feruore quodam atque furore libidinis correpti ſunt. *Dionyſius Longinus* περὶ ὕψους ſeċt. 4. narrat, Timaeum de Agathocle, qui conſobrinam ſuam marito nuptam, poſtridie nuptiarum per uim abduxerat, ſcripſiſſe: ὃ τὶς ἂν ἐποίησεν, ἐν ὀφθαλμοῖς κόρας μὴ πόρνας ἔχων; *quod nemo ſane fecerit, puellas* (ſiue *pupillas*) *non autem meretrices in oculis habens.* Id eum dicit feciſſe ad imitationem Xenophontis, qui frigide τὰς κόρας *pupillas* uocauerit τὰς ἐν τοῖς ὀφθαλμοῖς παρθένους. Pro ἀκαταπαύστους alii legunt ἀκαταπαύστου. Oculi eorum non adulteria tantum ſeċtantur, ſed et alia foeda, et effrenata ſcelera. δελεάζοντες — κατάρας τέκνα) Δελεάζοντες ψυχὰς ἀστηρίκτους, *ineſcant facile animos infirmos,* uel inconſtantes. Καρδίαν γεγυμνασμένην πλεονεξίας ἔχοντες, i. e. *inſatiabili auaritia pleni.* Participium pro uerbali, more Hebraeo, quaſi dicas: animus peritus auaritiae. Κατάρας τέκνα, *execratione digniſſimi,* homines execrabiles.

 15. κατα-

15. καταλιπόντες εὐθεῖαν ὁδὸν) *Poſtquam deſeruerunt ueram religionem*, eam uiam, quam Apoſtoli monſtrauerant, Act. XIII, 10. Eſt introductio ad comparationem, quae ſequitur. ἐπλανήθησαν — τοῦ Βοσὸρ) Ὁδὸς τοῦ Βαλαὰμ eſt *conſilium*, quod dederat Madianitis Balaamus, ut uirginum ſuarum formoſiſſimarum illecebris iuuenes Iſraëlitarum caperent, et ea fraude a ueri Dei cultu abſtraherent. Ioſeph. Ant. IV, *6. 6.* Vis autem praecipua comparationis in eo ſita eſt, quod, ſicuti Balaam Propheta auctor fuit Moabitis, ut Iſraëlitas ad commercium prohibitarum libidinum, et per libidines ad idololatriam pellicerent, et hac ratione in eos deriuarent grauiſſimas Dei poenas; ſic falſi hi Doctores, patrandarum libidinum licentiam facientes Chriſtianis, ad auaritiam ſuam, ad Bileami exemplum, ſatiandam, pariter in Eccleſiam prouocarint caſtigationes Dei ſeueras. Pater Bileami Num. XXII, 5. uocatur *Beor.* Forte igitur Βεὼρ corruptum in Βοσὸρ, uel pater Bileami fuit binomius. Eſt etiam *Boſor* nomen loci, cuius mentio Deut. IV, 43. et 1 Maccab. V, 26. hebraice בֶּצֶר. Sed ea loca huc non pertinent. Grotius eum locum deſignari putat, qui olim dictus פתורה Num. XXII, 5. et ſubintelligit χωρίου. ὃς μισθὸν ἀδικίας ἠγάπησεν) Etſi in narratione Moſaica Bileamus non diſertis uerbis tradatur, praemia a legatis oblata accepiſſe, tamen id accidiſſe Ioſephus etiam haud obſcure innuit, Ant. IV, 6. 5. τοῦ δὲ Βαλάκου δυσχεραίνοντος, καὶ παραβαίνειν αὐτὸν τὰς συνθήκας, ἐφ᾽ αἷς αὐτὸν ἀντὶ μεγάλων λάβοι δωρεῶν παρὰ τῶν συμμάχων, ἐπικαλοῦντος. Philo de Vita Moſis p. 643. D. ἐπὶ τοῦτον ἐξέπεμπε τῶν ἑταίρων τινὰς, παρακαλῶν ἥκειν, καὶ δωρεὰς τὰς μὲν ἤδη παρεῖχε, τὰς δὲ δώσειν ὡμολόγει.

16. ἔλεγξιν — ἄφωνον) *Reprehenſa autem eſt eius iniquitas ab aſina ſermonis experte.* Ὑποζύγιον, ſc. κτῆνος uel ζῶον, *iumentum;* ſed apud Graecos ſacrae Scripturae interpretes ſemper de aſino et mulo dicitur, ut patet ex locis a Grotio citatis; quod eo euenit, quod Iudaea equos non ferret. Ἄφωνον, *quod ſermone caret*, ſpecie excellentiore ſignificata per nomen generis. Optime procedit comparatio. Bileamum aſina arguit; hos animalia muta prope omnia; haec enim ſexus leges ſeruant, quaedam etiam pudicitiam coniugalem, quod illi non faciunt. ἐν ἀνθρώπου φωνῇ φθεγξάμενον) Hiſtoria Bileami legitur Num. XXII. Variae ſunt interpretum de Bileami aſina loquente ſententiae. Omnia quae Bileamo hic eueniſſe narrantur, facta eſſe in uiſione *Maimonides* exiſtimauit, ut Bileamus in ipſo itinere in Ecſtaſin redactus, aſinam loquentem audire ſibi uiſus fuerit. Alii exiſtimant, Moſen haec deſumſiſſe e carmine hiſtorico ab ipſo Bileamo confecto, retentis coloribus poeticis, et ſignificari tantum, quid aſina fuiſſet dictura, ſi Deus ei per miraculum facultatem loquendi conceſſiſſet. Vid. *Io. Car. Iuſti de Bileami aſina loquente* Marb. 1774. B. *Zachariae* ad h. l. *Guil. Frider. Hezelii Biblia german. cum annotationibus.* Ingenioſa eſt Cel. *Ieruſalemi* ſententia, exiſtimantis, eſſe oraculum fictum, apud Moabitas repertum, et a Moſe hiſtoriae ſuae uariis ex cauſſis inſertum. Vide eius *Betrachtungen über die vornehmſten Warheiten der Religion*, Part. II. Tom. II. uel particulam IV. p. 501. ſqq. Quicquid ſit, Petrus rei geſtae modum nec explicat, nec explicare uoluit. Vtitur hac ſententia ad reprehendendos impoſtores illos, qui patrandarum libidinum licen-

tiam faciebant Chriſtianis, et turpitudinem eorum cum Bileami impudentia comparat. Eodem fine uſus eſt etiam quibusdam ſententiis ex libris Apocryphis, ſicut in Epiſtola Iudae Henochi liber, ſiue μῦθος eodem propoſito adhibitus eſt. ἐκώλυσε — παραφρονίαν) Si homines tacerent, lapides loquerentur, Luc. XIX, 40. Sic quum homines bruteſcant, bruta animantia pro Deo loquerentur. Προφήτην Petrus uocat, non eum qui talis erat, ſed qui talem ſe dicebat. Παραφρονία, *dementia,* uox eſt inuſitata; nam Graecis dicitur aut παραφροσύνη, aut παραφρόνησις.

17. οὗτοί εἰσι πηγαὶ ἄνυδροι) *Iſti* (falſi Doctores) *ſimiles ſunt fontibus aqua carentibus.* In Orientis regionibus reperiuntur fontes, qui interdum areſcunt, et ſpem iter facientium fallunt. Sic homines iſti ſpeciem ſapientiae prae ſe ferunt, ſed fallacem, et prorſus inanem. καὶ ὁμίχλαι ὑπὸ λαίλαπος ἐλαυνόμεναι) *Et* (ſimiles ſunt) *condenſatis nebulis, a turbine agitatis.* Pro νεφέλαι quod plurimae editiones habent, lege ὁμίχλαι cum codicibus multis, arab. Erpenii, Syra poſteriore, copt. aethiop. uulgata, Ephr. Euthalio, Oecumenio, Hieronymo, Auguſtino. Sunt autem ὁμίχλαι condenſatae nebulae, tenebricoſae, et non imbriferae. Sicut huiusmodi nebulae uidentur quidem pluuioſae nubes eſſe, ſed non ſunt, et ſpem hominum fallunt: ſic etiam falſi doctores iſti non praeſtant id, quod promittunt. Similis priori comparatio. οἷς ὁ ζόφος — τετήρηται) i. e. *Quibus poenae grauiſſimae paratae ſunt.* Poenae alterius ſeculi modo ſub incendii, modo ſub tenebrarum figura deſcribuntur, ut Matth. VIII, 12. XXII, 13. XXV,

XXV, 30. Augetur autem ſignificatio, quum non ζόφος tantum dicitur, ſed ζόφος σκότȣ, ut et Iudae com. 13. Tenebricoſa uita tenebris punietur.

18. ὑπέρογκα — φθεγγόμενοι) *Dum enim loquuntur inflata et uana*, multa et magna uanis uerbis promittunt. Ὑπέρογκα, ſc. ῥήματα. δελεάζȣσιν — ἀναςρεφομένȣς) *Pelliciunt ad effraenatas libidines et uoluptates eos, qui paullulum effugerant uerſatos in errore*, i. e. eos, qui reliquerant conſortium et ſocietatem errantium. Ἐν ἐπιθυμίαις uidetur poſitum eſſe pro εἰς ἐπιθυμίας. Vel ἐν ſignificat *per*. Dum uitam agunt libidinoſam, et impune hoc fieri audacter affirmant, pelliciunt alios ad ſe. Pro ὄντως legunt ὀλίγως Cod. uaticanus et alexandrinus, cum uerſionibus et Patribus diuerſarum recenſionum. Receptam habent translatio armenica, et arab. pol.

19. ἐλευθερίαν — τῆς φθορᾶς) *Libertatem* intellige uel licentiam quicquid faciendi, uel potius libertatem politicam, a iugo romano, ut annotauimus ad comma 10. Δȣ̃λοι τῆς φθορᾶς, *ſerui morum corruptiſſimorum*, nam φθορὰ ſumitur ut ſupra c. I, 4. ᾧ γὰρ — δεδȣ́λωται) *Nam a quo quis uictus eſt, eius eſt ſeruus.* Senſus idem, qui Io. VIII, 34. et Rom. VI, 16. Ἡττᾶσθαί τινι, *uinci ab aliquo.*

20. εἰ γὰρ ἀποφυγόντες — χείρονα τῶν πρώτων) Τὰ μιάσματα τȣ̃ κόσμȣ, *contagium morum perditorum, quibus dedita eſt maior pars hominum.* Ἐπίγνωσις Ἰησȣ̃ Χριςȣ̃, *religionis chriſtianae recta cognitio.* Γέγονεν

ἀυτοῖς τὰ ἔσχατα χείρονα τῶν πρώτων, *fiunt peiores multo quam antea fuerunt.* Eadem uerba habes Matth. XII, 45. et Luc. XI, 26.

21. κρεῖττον γὰρ — ἁγίας ἐντολῆς) Κρεῖττον, *melius,* dicitur id, quod minus malum eſt. Minor enim eſſet eorum culpa, ſi cognitione uerae religionis omnino deſtituti fuiſſent, quia ignorantia quodammodo eos potuiſſet excuſare. Ὁ ὁδὸς τῆς δικαιοσύνης, *uera religio,* quae ſupra ὁδὸς ἀληθείας, et ὁδὸς εὐθεῖα. Ἐπιςρέψαι ἐκ τῆς παραδοθείσης αὐτοῖς ἁγίας ἐντολῆς, *deſciſcere a ſancta religione, quae ipſis tradita fuerat,* per Apoſtolos nempe, eorumque coadiutores. Ἁγία ἐντολὴ iterum κατ' ἐξοχὴν eſt religionis chriſtianae ſancta doctrina.

22. συμβέβηκε — παροιμίας) Τὸ τῆς παροιμίας, *quod eſt in prouerbio.* Sic Lucianus dial. mort. Crem. et Dam. τῦτο ἐκεῖνο τὸ τῆς παροιμίας; κύων — ἐξέραμα) כלב שב על קאו, *canis reuerſus ad ſuum uomitum,* Salomo Prou. XXVI, 11. uſurpat de eo, qui iterat ſtultitiam ſuam, i. e. de impio, qui ſcelera ſua iterat. ὗς — βορβόρυ) i. e. ἐπιςρέψασα. *Sus lota reuertitur ad uolutationem in coeno.* Arrian. *Diſſert. Epict.* ἄπελθε καὶ χοίρῳ διαλέγυ, ἵν' ἐν βορβόρῳ μὴ κυλίηται, *abi, cum porco diſputa, ne in coeno uolutetur.*

Caput III.

1. Ἐν αἷς — διάνοιαν) *In quibus ſinceram mentem ueſtram per admonitionem excito,* i. e. in quibus uos excito, ut

porro

porro retineatis ſinceram illam mentem, quae Chriſtianos decet. Ἐν αἷς, pertinet ad utramque Epiſtolam; alioqui dicendum fuiſſet ἐν ᾗ.

2. μνησθῆναι — προφητῶν) *Vt memores ſitis eorum, quae praedicta ſunt a ſanctis Prophetis.* Hi enim monuerunt, hoc genus hominum eſſe cauendum. Vulgata: *Vt memores ſitis eorum, quae praedixi uerborum a ſanctis prophetis.* καὶ τῆς — σωτῆρος) *Et doctrinae noſtrae, qui ſumus Apoſtoli Domini et Seruatoris;* quaſi ſcriptum eſſet: καὶ της ἐντολῆς ἡμῶν, τῶν ἀποςόλων τȣ͂ κυρίȣ καὶ σωτῆρος. Ἐντολὴ rurſus eſt *doctrina,* ut modo c. II, 21. Vulgata: *et Apoſtolorum ueſtrorum, praeceptorum Domini et Saluatoris;* legit enim ὑμῶν, quae lectio etiam in codicibus nonnullis extat. Dan. Heinſius putat, a parum attentis minus recte diſtinctos fuiſſe uerſus, atque hoc modo diſtinguendum eſſe locum: μνησθῆναι τῶν προειρημένων ῥημάτων ὑπὸ τῶν ἁγίων προφητῶν, καὶ τῆς τῶν ἀποςόλων ἡμῶν ἐντολῆς. Deinde nouo uerſu: Τȣ͂ κυρίȣ καὶ σωτῆρος ἡμῶν τȣ͂το πρῶτον γινώσκοντες, ὅτι ἐλεύσονται etc. et innui Chriſti praedictionem Matth. XXIV, 24. Iudicium ſit penes doctiores.

3. ὅτι ἐλεύσονται — ἐμπαῖκται) Poſt τῶν ἡμερῶν addunt ἐν ἐμπαιγμονῇ codices nonnulli, cum uerſionibus quibusdam et Patribus. Ἐν ἐμπαιγμονῇ pro ἐν ἐμπαιγμῇ, dicitur enim et ἐμπαιγμὴ, et ἐμπαιγμὸς, et ἐμπαῖγμα. Et eſt mos Hebrais, augendi cauſſa addere ſubſtantiua adiectiuis. Ἐπ' ἐσχάτȣ (ſc. μέρȣς,) τῶν ἡμερῶν, non deſignat certum tempus, ſed ſignificat *tandem,* aut *poſthac,* quo ſenſu et אחרית הימים occurrit

rit Num. XXIV, 14. Aliis τὸ ἔσχατον τῶν ἡμερῶν eſt totum tempus N. Teſtamenti; poſterior mundi epocha. Ἐμπαῖκται, *irriſores*, h. l. ſunt homines qui pietatem irrident, a religione chriſtiana alieni. κατὰ — πορευόμενοι) *Suis cupiditatibus indulgentes*, et uiuendo et ſentiendo; nam πορεύεσθαι non modo de *moribus*, ſed et de *placitis* dicitur.

4. καὶ λέγοντες — παρουσίας αὐτοῦ;) i. e. *Quando demum implebit promiſſionem ſuam, et adueniet Chriſtus?* Αὐτοῦ, i. e. Χριστοῦ, cuius nomen paullo ante praeceſſit; et ſi id non eſſet, tamen ex re ipſa ſatis poterat intelligi. Παρουσίαν hic intelligo aduentum Chriſti extremum, de quo uide quae annotaui ad 2 Theſſ. II, 1. ſqq. Eo facilius in hanc impietatem delabi poterant impii homines, ut prorſus negarent, uera eſſe quae Chriſtus praedixiſſet, quod, exciſis Hieroſolymis, adhuc uiderent ſtare hanc mundi machinam, contra quam plerique Chriſtianorum futurum eſſe exiſtimauerant. ἀφ' ἧς — κτίσεως) Quaſi dicerent: Mortem obierunt alii poſt alios patres noſtri, neque quisquam adhuc reuixit. Et quemadmodum ab orbe condito, morientium ac naſcentium uicibus propagantur omnia, ita huc usque manet idem curſus naturae. Exiſtimabunt igitur, nunquam futurum, quod aliquamdiu differtur.

5. λανθάνει γὰρ — τῷ τοῦ Θεοῦ λόγῳ) Multum hic locus torſit interpretes, adeo ut pridem non paucis totius Epiſtolae ſuſpecta fides fuerit eius cauſſa. Sed facilior erit explicatio, ſi contextum, et conſilium Apoſtoli bene attendas. Vult Petrus refutare empaectas, dicentes, totam

tam hanc rerum naturam manſiſſe, et ſemper eſſe manſuram in eo ſtatu quo fuerit ab initio creationis, nec mundum unquam eſſe interiturum, com. 4. Contra hos igitur oſtendit; non omnia manſiſſe eo ſtatu, quo primum condita ſunt a Deo; mundum enim (i. e. tellurem noſtram cum ſua Atmoſphaera) ſemel iam periiſſe inundatione uniuerſali, 5. 6. atque iterum ſimili modo periturum eſſe; ſed *igne*, non *aqua*. Id illis Empaectis uel eſſe ignotum, uel nolle eos hoc intelligere. Λανθάνει γὰρ αὐτοὺς τοῦτο θέλοντας, Beza: *Illud enim ſponte illos latet*; ac ſi θέλοντας id eſſet quod ἐθελοντὶ uulgo Graeci, *ſponte* aut *uolentes* dicunt Latini. Sed dicuntur etiam Graecis θέλειν, Latinis *uelle*, qui aliquid *exiſtimant*, aut *ſtatuunt*; ut ſi quis, qui opiniones Thaletis ſiue ἀρέσκοντα exponit, dicat: θέλει δὲ πάντων ἀρχὴν τὸ ὕδωρ εἶναι, *omnium principium uult aquam eſſe.* Eodem modo et hic: *Latet eos qui hoc uolunt*, uel *ita cenſent.* Quid autem cenſeant, iam dixit, nempe ὅτι πάντα οὕτω διαμένει etc. Ὅτι οὐρανοὶ — λόγῳ, *coelos olim fuiſſe, et terram in mediis aquis conſtitutam.* Ἐξ ὕδατος καὶ διὰ ὕδατος Camerarius explicat: ἐκτὸς ὕδατος, ſeu πρὸς ὕδατι, et διὰ ὕδατος i. e. μετὰ ſeu ἐν μέσῳ ὕδατος, *inter aquas*; ſicut τανυσσάμενος διὰ μήλων *protenſus inter oues.* Poteſt uero etiam explicari ex Hebraiſmo; nam διὰ ponitur etiam pro בתוך, *inter.* Συνεστῶσα Grotius per zeugma tam ad coelum quam ad terram refert, ut Petrus terram ex aqua emerſiſſe dicat, et συνεστῶσα idem ſit ac σύστασιν ſuam habens. Sed συνίστημι hic potius eſſe uidetur, *exiſto, fio, conſtituor.* Συνεστῶς pro συνεστηκὼς, et in

in foeminino συνεςῶσα, non συνεςυῖα, quia hoc Participium perfecti per craſin formatum eſt. Τῷ τοῦ θεοῦ λόγῳ, i. e. *nutu Dei potentiſſimo;* λόγος enim pro hebr. דבר interdum eſt *mandatum, uoluntas* etc.

6. δι' ὧν — ἀπώλετο) *Proinde is, qui tum fuit mundus aqua inundatus periit.* Δι' ὧν, i. e. διὸ, ut *Beza* recte uertit; nam errant, qui conuertunt *per quae,* quum mox ſequatur ὕδατι. Κατακλύζειν, *inundare, ſubmergere.* Οἱ οὐρανοὶ, השמים hic non eſt coelum aethereum, ſed aëreum. Sunt igitur οὐρανοὶ καὶ γῆ, *terra cum ſua atmoſphaera.* Non tamen exiſtimandi ſunt Veteres exactam habuiſſe harum rerum notitiam, qualem habent recentiores Aſtronomi. Quare *coelum et terra* ipſis eſt *hoc uniuerſum.* Ὁ τότε κόσμος quid ſit, de eo ambigunt interpretes. Quum ei non opponatur ὁ νῦν κόσμος, ſed οἱ νῦν οὐρανοὶ καὶ ἡ γῆ, uidetur Apoſtolus coelos hos ac terram hanc ab aliis diſtinguere, nec per inundationem illam, qua periit prior mundus, Noachicum intelligere diluuium, quo nec coelum nec totum genus humanum interiit. Vix ac ne uix quidem de diluuio Noae tempore hic poſſe ſermonem eſſe, bene perſpexit Dan. *Heinſius*, ſed meliorem explicationem non dedit. Mihi plane perſuaſum eſt, *aliud olim coelum*, i. e. aliam externam faciem coeli et terrae fuiſſe ante illud diluuium tempore Noae immiſſum terris. Legat, qui uelit, *Antiquiſſimam telluris hiſtoriam a Moſe Gen. I. deſcriptam*, ante hos ſex annos a me editam. Veriſimilis nempe eſt mihi eorum ſententia, qui ſtatuunt, orbem terrarum diu poſt primam illam uniuerſi huius creationem inundatione

quadam

quadam uniuerſali, illo Noachico diluuio multo terribiliore et diuturniore penitus eſſe deuaſtatum, omnibusque, quibus antea ornatus erat rebus, ſpoliatum; renouatum autem deinde a Deo, et habitationem factam eſſe hominum et animalium, hancque metamorphoſin deſcribi a Moſe. Hanc ſententiam ipſe hic Petri locus (u. 5. 6.) confirmare uidetur, quem ita uerterem: *Denn die ſolches behaupten*, (daſs es alles geblieben ſey, wie es vom Anfang der Schoepfung her war,) *wiſſen nicht, daſs vorzeiten auch ein Himmel war*, (ὀυρανοὶ ſine articulo,) *und eine Erde, welche durch Gottes Allmachtswort ganz unter Waſſer geſetzt war, ſo daſs die ganze damahlige Welt vom Waſſer überſchwemmt, zu Grunde gieng.* Simillimam iſti rerum conuerſionem futuram eſſe, nunc affirmat Apoſtolus, com. 7. hoc potiſſimum diſcrimine, quod illius cauſſa inſtrumentalis fuerit *aqua*, huius futura eſſet *ignis.*

7. οἱ δὲ νῦν — τεθησαυρισμένοι εἰσὶ) *Qui autem nunc ſunt coeli et terra eiusdem* (Dei) *uoluntate nunc permanent.* Pro τῷ αὐτῷ λόγῳ legendum uidetur τῷ αὐτοῦ λόγῳ, quod habent multi codices et uerſiones. Τεθησαυρισμένοί εἰσι, i. e. intacta relinquuntur ad tempus, ut ea, quae arca clauduntur. πυρὶ τηρούμενοι — ἀνθρώπων) *Incendio reſeruantur, usque ad diem iudicii, quo impii homines perdentur.* Mundum eſſe conflagraturum, antiquiſſima eſt traditio, a Chriſto confirmata. *Ouid.* Metamorph. lib. I. u. 256. ſqq. *Eſſe quoque in fatis reminiſcitur, affore tempus, Quo mare, quo tellus, correptaque regia coeli Ardeat, et mundi moles operoſa laboret.*

ret. Minucius Felix, XXXIV, 2. *Stoicis conſtans opinio eſt, quod conſumto humore mundus hic omnis igneſcat: et Epicureis de elementorum conflagratione et mundi ruina eadem ipſa ſententia eſt.* Seneca Libro de Conſolatione ad Marciam c. XXVI. *Sidera ſideribus incurrent, et omni flagrante materia, uno igne, quicquid nunc ex diſpoſito lucet, ardebit.* Eiusdem traditionis teſtimonia fuiſſe apud *Hyſtaſpen*, *Sibyllas* et *Sophoclem* oſtendit *Grotius* de Verit. rel. chriſt. Lib. I, §. 22.

8. ἓν δὲ τοῦτο — ὡς ἡμέρα μία) Diem apud Deum eſſe mille annos, dictum eſt frequens Hebraeis, ut uidere eſt Pſ. XC, 4. Sirac. XVIII, 8. et in *Zoar*, *Paraſcha Bereſchith.* Vult Apoſtolus, illud tantum curandum nobis eſſe, ne dies ille, quandocunque uenerit, offendat nos imparatos. Nobis pro noſtro animo quaedam longa uideri, quaedam breuia: at Deo nihil eſſe neque breue neque longum; eadem eum fide praeſtare quod ſerius praeſtat, qua quod maturius.

9. οὐ βραδύνει — ἡγοῦνται) *Non procraſtinat Deus id quod promiſit,* (cunctatorum more,) *quemadmodum falſo opinantur quidam*, et propterea ipſam quoque rem promiſſam in dubium trahunt. Certum tempus nunquam praefixit Deus; itaque propter longam moram nemo putet, poenituiſſe eum conſilii ſui. Βραδύνειν intranſitiue eſt *cunctari*, *tardare*; tranſitiue autem, *differre*, *remorari.* Raro conſtruitur cum Genitiuo; quapropter nonnulli poſt τῆς ἐπαγγελίας ſupplendum eſſe exiſtimant ἕνεκα. ἀλλὰ μακροθυμεῖ — χωρῆσαι) Μακροθυμεῖ εἰς ἡμᾶς, *patiens eſt erga nos*, i. e. erga humanum genus. Ἐις

μετάνοιαν

μετάνοιαν χωρῆσαι uel idem eſt ac *μετανοεῖν*, *poenitere*, *animum mutare*, aut etiam maiori cum emphaſi uerti poteſt: *ad poenitentiam confugere.* Senſu priore Plutarchus de *flumin.* de Maeandro: εἰς μετάνοιαν ἐπὶ τοῖς πραχθεῖσι χωρήσας, *poenitens facti.* Notione poſteriore Diodorus Siculus L. XX, c. 68. εἰς ὅπλα χωρεῖν, *ad arma confugere.*

10. ἥξει δὲ — ἐν νυκτὶ) Ἐν νυκτὶ deeſt in codicibus, uerſionibus et Patribus nonnullis. *Dies* intelligitur illa ultima, qua Chriſtus homines iudicabit. Ὡς κλέπτης, i. e. *inopinate*, *ſubito*, ſicut fur nocturnus dormientibus obrepit inexpectatus. ἐν ᾗ — παρελεύσονται) Οἱ ὐρανοὶ eodem ſenſu, quo ſupra u. 6. Ῥοιζηδὸν, i. e. μετὰ ῥοίζȣ, *cum ſtridore*, *magno impetu.* Παρέρχεσθαι, עָבַר, *perire*, *interire* dicitur etiam de ſpeciei et formae mutatione. Res *abeſſe* uidentur, aiunt Iuriſconſulti, etiam hae, quarum corpus manet, forma mutata eſt. ςοιχεῖα — λυθήσονται) Στοιχεῖα, h. l. ſunt partes, etiam aſpectabiles, ex quibus omnes res naturales, quae ſub coelo ſunt, componuntur. Heſychius: ςοιχεῖα, πῦρ, ὕδωρ, γῆ καὶ ἀὴρ, ἀφ' ὧν τὰ σώματα. Apud Epiphanium etiam legimus pro ipſis ſignis Zodiaci, et ipſorum ſignorum figuris, quas δεκὰν Aegyptii uocabant, Hebraei פנים, i. e. *facies*, Graeci Aſtrologi πρόσωπα. *Aërem* intelligit *Moldenhawerus*, quem ad h. l. confer. Λύεσθαι, *diſſolui*, de forma priori exire. καὶ γῆ — κατακαήσεται) Ἔργα apud Graecos Auctores ſunt ea, quae agriculturam, aut cultum ſpectant, quem impendunt terrae homines. Sic Heſiodi ἔργα Grammatici interpretantur γεωργίας διδασκαλίαν,

λίαν, *agriculturae inſtitutionem.* De quo quum fieri non poſſit cogitaſſe Apoſtolum, τὰ ἐν τῇ γῇ ἔργα, ea quae in ipſa tum exſtabunt aut erunt, dici, recte exiſtimat Heinſius; ut ſic ἔργον ſit, quod מלאכת Hebraeis, quo, quaecunque induſtria hominis aut labore parta miniſterio eiusdem cedunt atque uſui, dicuntur: inter quae, ut facultates ac opes, ita quae ex arte ac ingenio proueniunt, ut quum, πᾶν ἔργον σοφίας, καὶ πᾶς σοφὸς ἐν παντὶ ἔργῳ, ac ſimilia, Helleniſtis dicuntur. Ceterum non de interitu Hieroſolymorum, ſed de mundi interitu h. l. eſſe ſermonem, totus contextus, et ipſa concludendi ratio, qua utitur Apoſtolus, clariſſime oſtendit.

11. ποταπὲς δεῖ ὑπάρχειν ὑμᾶς;) *Quales uos eſſe oportet?* Ποταπὸς eſt aliquid plus, quam ποῖος; dicitur enim de rebus eximiis.

12. ἐν ἁγίαις — τὲ Θεὲ ἡμέρας) Ex antecedentibus ſupplendum eſt δεῖ ὑμᾶς ὑπάρχειν. *Tales uos eſſe oportet, qui omni genere uirtutum et pietatis inſtructi expectare et auide deſiderare poſſint uenturum illum Dei diem.* Ἐν ἁγίαις ἀναςροφαῖς καὶ εὐσεβείαις, Hebraeorum more dicitur, qui omnibus talibus nominibus dare ſolent plurales, quum ἀναςροφὴ et εὐσέβεια alias ſingulariter dicantur. Σπεύδειν hic non eſt *accelerare*, ſed *cupidum eſſe, affectare, auide deſiderare.* Ita Euripides in *Hecuba* u. 1175. σπεύδων χάριν τὴν σὴν, *fauoris tui cupidus,* et u. 1201. τίνα δὲ καὶ σπεύδων χάριν, *quam uero captans gratiam?* δι' ἣν — τήκεται) Δι' ἣν, ſc. ἡμέραν, pro ἐν ᾗ ἡμέρᾳ. Alii ſubintelligunt παρεσίαν, per illam ſummam Dei uim, quae illo die, i. e. illo tempore ſe oſtendet.

det. Πυρȣ́μενοι, *fuſi igne*, ut metalla fundi ſolent. Τήκεται, pro τακήσεται, *diffluent*, ut cera. Sic Ieſ. LXIV, 2. ὄρη τακήσεται.

13. καινȣ̀ς — προσδοκῶμεν) Καινȣ̀ς ȣ̓ρανȣ̀ς καὶ γῆν, i. e. *nouum uniuerſum*; nam id Hebraei nominibus coeli et terrae ſolent exprimere, ut Gen. I, 1. Ex reliquiis molis antiquae reſurget melior. Poteſt hoc intelligi uel *proprie*, de meliore mundo corporeo, uel *tropice*, de noua rerum conditione in uita illa aeterna et beata. ἐν οἷς δικαιοσύνη κατοικεῖ) *Vbi nonniſi iuſti et boni commorabuntur*; non ut in hoc ſeculo, boni malis permixti. Matth. XXV, 32.

14. ταῦτα προσδοκῶντες — εἰρήνῃ) Ταῦτα προσδοκῶντες, *tanta praemia expectantes*. Ἀυτῷ, i. e. παρ' ἀυτȣ̃, *ab eo*. Omnem date operam, ut ipſe (Deus) uos reperiat ſine ſordibus, uitioque. Ἐν εἰρήνῃ, i. e. εἰς εἰρήνην, *ad bonum ueſtrum, ad proſperitatem ueſtram.*

15. καὶ τὴν — ἡγεῖσθε) *Illam Domini lenitatem credite uobis* et aliis *eſſe ſalutarem.* Sic πᾶσαν χαρὰν ἡγήσασθε Iac. I, 2. Si forte dies ille ſerius aduenerit, nolite ſic interpretari, quaſi uenturus non ſit, ſed exiſtimate potius, hanc Dei lenitatem, qua omnibus facit ſpatium ad poenitentiam, ſalutarem hominibus eſſe. καθὼς καὶ — ἔγραψεν ὑμῖν) *Quibus de rebus etiam dilectus frater noſter Paulus pro data ſibi ſapientia ſcripſit uobis.* Καθὼς non tantum ad uerba immediate praecedentia, ſed etiam ad u. 14. refertur; nec dicit Petrus, Paulum iisdem uſum eſſe uerbis, ſed de iisdem ſcripſiſſe *rebus*. Ὑμῖν, nempe *Hebraeis*, ut plurimi exiſtimant; nam ſcripſerat Paulus in

hanc ſententiam de conſummatione ſeculi inſtante Hebr. IX, 26. X, 25. 37. et ſic in ceteris epiſtolis. Alii, qui negant, Hebraeos ad quos ſcripſit Paulus, eſſe eosdem, qui nominantur 1 Pet. I, 1. deperditam eſſe putant eam, de qua hic ſermo eſt, Epiſtolam.

16. ὡς καὶ — περὶ τούτων) *Quod et fecit in omnibus epiſtolis, in quibus agit de his rebus*, nempe de aduentu Domini, per longanimitatem dilato, et de illis, quae in illo, et ante illum euenient. ἐν οἷς — ἀπώλειαν) Ἐν οἷς legendum eſſe, non autem ἐν αἷς, interpretes fere conſentiunt. *In his rebus*, quae nempe aduentum Domini, eiusque tempus concernunt, ἐστι δυσνόητά τινα, *ſunt nonnulla difficilia intellectu.* Ἃ δὲ ἀμαθεῖς καὶ ἀστήρικτοι στρεβλοῦσιν, *quae imperiti et parum firmi* (in religione) *detorquent.* Ἀμαθεῖς, *imperiti, tardi* h. l. uocantur illi, qui ſeriem, propoſitumque Apoſtoli non conſiderant. Ἀστήρικτοι, quibus deeſt firma ſolidaque religionis chriſtianae cognitio. Condemnat Apoſtolus homines, quos στρεβλοῦν ſeu *detorquere* ait, quae optime dicuntur. Ὡς καὶ τὰς λοιπὰς γραφὰς, nempe libros Euangeliorum, et Acta, quae iam in manibus erant, quum haec epiſtola ſcriberetur. Vid. *Grotius* ad h. l. Πρὸς τὴν ἰδίαν αὐτῶν ἀπώλειαν, *ad ſuam ipſorum perniciem*, dum nempe adferunt ad lectionem malum animum, et mala praeiudicia.

17. ὑμεῖς οὖν — στηριγμοῦ) Προγινώσκοντες, ſc. ταῦτα, *quum haec praeſciatis*, praemoniti de periculis. Φυλάσσεσθαι, *cauere*; quo ſenſu hoc uerbum non tantum in N. T. ſed etiam apud Profanos occurrit, ut oſtendit *Wetſtenius.*

ſtenius. Ἄθεσμοι, *nefarii*, ut ſupra II, 7. Πλάνη h. l. eſt *deceptio*, מרמה, ut Prou. XIV, 18. Συναπάγεσθαι, *abripi*, ut Galat. II, 13. Στηριγμὸς h. l. eſt conſtantia illa, per quam retinetur fides. Ἐκπίπτειν ϛηριγμȣ̃ *amittere firmitatem*, i. e. conſtantiam in religione, ſicut Gal. V, 4. χάριτος ἐκπίπτειν eſt *amittere gratiam*.

18. αὐξάνετε — Χριϛȣ̃) i. e. *Date operam, ut magis magisque fauore ſuo complecti poſſit uos Chriſtus, et uos eum perfectius cognoſcatis.* Χάρις Χριϛȣ̃, Chriſti in nos fauor. Vel χάρις καὶ γνῶσις per Hendyadin eſt beneficium illud, quo Chriſtus cognoſcitur. εἰς ἡμέραν αἰῶνος) *In tempora aeterna.* Ἡμέρα, *tempus* more hebraeo ſignificat.

SCHOLIA
IN
EPISTOLAM IOANNIS PRIMAM.

Primam hanc Ioannis Epiſtolam ſemper ab eccleſia fuiſſe receptam, docet nos *Euſebius* Hiſt. Eccleſ. L. III, c. 23. inter ὁμολογούμενα eam referens. Teſte *Auguſtino* Lib. II. quaeſt. euangel. c. 39. uocata olim fuit Epiſtola ad *Parthos*, i. e. ad Iudaeos Chriſtum profeſſos, qui non ſub Romanorum, ſed Parthorum uiuebant imperio, in locis trans Euphratem, ubi ingens Iudaeorum erat multitudo, ut Neardae, Niſibi, et aliis in locis. Hanc cauſſam eſſe putat Grotius, cur haec epiſtola neque in fronte nomen titulumque Apoſtoli, neque in fine ſalutationes apoſtolici moris contineat, quia nimirum in terras, hoſtiles Romanis, haec epiſtola per mercatores Epheſios mittebatur, multumque nocere poterat Chriſtianis, ſi deprehenſum fuiſſet hoc, quanquam innocens litterarum commercium.

Tota Epiſtola eo ſpectat, ut confirmetur Chriſtianorum conſtantia, quam omni ope labefactare nitebantur illi impoſtores, et falſi doctores, quos Iacobus etiam, Petrus et Iudas notant in ſuis Epiſtolis. Vide quae praemiſimus Scholiis in Epiſtolam Petri priorem, et in Epiſtolam Iacobi.

cobi. Qui eiusmodi falſas doctrinas ſpargebant, aut erant Iudaizantes, qui docebant, Chriſtum ideo ueniſſe, ut regnum in terrarum orbe capeſſeret contra gentes, et de reditu Chriſti in terram fabulas nouas, quae populo facile placerent, commenti erant, aut nouae dediti philoſophiae, quales iam tum erant *Cerinthiani*, quos Ioannes initio Euangelii notaſſe uidetur. Aliam hi de Chriſto hiſtoriam narrabant, ita ut alii de ſupplicio crucis, quod Chriſtus perpeſſus eſt, tacerent, alii omnino negarent, Chriſtum *ueniſſe in carne.* Videntur haec philoſophica ſtudia transiiſſe ad *Gnoſticos*, qui ſuam iactabant γνῶσιν et σοφίαν, ueteri iam exercitio non parum a graecis Iudaeis excultam. Fuiſſe iſtos homines fanaticos, hoſtes crucis Chriſti, quales Paulus deſcribit in Epiſtola ad Corinthios, uoluptatibus deditos, ex ipſa hac Ioannis patet Epiſtola. Argumentum epiſtolae huc redit: Hortatur Apoſtolus ad fidem promiſſis diuinis habendam, ad pium obſequium praeceptis Dei praeſtandum, inprimis uero ad amorem Dei et proximi, et ab his cauendum eſſe monet, qui diſcedebant a uera religione. Modus tractandi eſt arbitrarius, nimirum ad regulas artis non adſtrictus. Tractat enim Apoſtolus illa capita promiſcue et alternatim, ſubinde ab uno ad alterum tranſiens atque rediens; ſic tamen, ut plerumque a promiſſis ad praecepta deſcendat, et pro re nata ab iis, quae utrique capiti contraria ſunt, deterreat.

Quo tempore ſit ſcripta haec Epiſtola, an Chriſti anno 91. uel 92. 98. 99. incertum eſt. Vide ſis Michaelis Introduct. in Libros N. T. §. 221. ſqq. et b. *Zachariae* in Prolegomenis Paraphraſi ſuae praemiſſis.

Caput I.

1. Ὃ ἦν — λόγυ τῆς ζωῆς) Sc. ἀπαγγέλλομεν ὑμῖν, quod com. 3. ſequitur. Ὃ ἦν ἀπ' ἀρχῆς, *Id quod contigit ab initio,* quae dicta et facta ſunt inde a primordiis doctrinae euangelicae. Haec primordia autem ſunt tempus, quo Chriſtus ipſe in publicum prodiit docendi cauſſa. Nam refertur hoc ad uerba: περὶ τῦ λόγυ τῆς ζωῆς. Ἐιναι, *fieri*, ut Matth. XXIV, 3. Marc. XI, 23. 24. et aliis locis. Alii ἀπ' ἀρχῆς explicant *ab aeterno*, et neutrum pro maſculino uſurpari exiſtimant, ut Chriſtus ipſe denotetur; ſed ex ipſa ſerie orationis patet, *Subiectum* eſſe λόγον τῆς ζωῆς in fine commatis, cuius hiſtoriam ſibi et reliquis Apoſtolis exacte notam eſſe, Ioannes affirmat. Ὃ ἀκηκόαμεν, ὃ ἑωράκαμεν, eſt loquendi genus, quod adhiberi ſolet, ad fidem conciliandam rebus alias incredibilibus. Eſt gradatio; et bene ἑωράκαμεν ponitur poſt illud ἀκηκόαμεν, quia certiora ſunt, quae oculis uidemus, iis, quae auditu percipimus. *Hisce oculis uidi*, Latini dicere ſolent. *Gellius* V, 14 de Appione: *Hoc, quod in libro Aegyptiacorum V. ſcripſit, neque audiſſe, neque legiſſe, ſed ipſum ſeſe — uidiſſe oculis ſuis confirmat.* Ὃ ἐθεασάμεθα, *quod ſpectauimus, et contemplati ſumus.* Sic Euangelii cap. I, 14. ἐθεασάμεθα τὴν δόξαν ἀυτῦ. Καὶ ἁι χεῖρες ἡμῶν ἐψηλάφησαν, *et contrectauimus manibus noſtris.* Io. XX, 27. Haec omnia: ἀκηκόαμεν, ἑωράκαμεν — ἐθεασάμεθα — ἁι χεῖρες ἡμῶν ἐψηλάφησαν — uno uerbo exprimi poſſunt: *obſeruauimus*, accuratiſſime *cognouimus.* De ſe ipſo autem in plurali numero loquitur Apoſtolus, ut Scriptores

ptores N. T. ſolent. Περὶ τȣ̃ λόγȣ τῆς ζωῆς, *de Logo, felicitatis et ſalutis noſtrae auctore.* Et λόγος et ζωὴ, Chriſtus etiam Io. I. uocatur, ubi dicta uide. Aliis ὁ λόγος τῆς ζωῆς eſt *doctrina auctoris ſalutis*, quam is nobis patefecit. Hanc ſignificationem haud eſſe inuſitatam, patet ex Phil. II, 16. Act. V, 20. etc. Quicquid ſit, hoc ſaltim certum eſt, Chriſtum ipſum deſignari nomine ζωῆς, quia ſtatim additur u. 2. ἡ ζωὴ ἐφανερώθη. Ergo ζωὴ exprimit aliquod Subiectum, quod apud Patrem fuit, Chriſtum. Ceterum Ioannes prouocat ad teſtimonium ſenſuum, propter falſos doctores, qui Chriſtum nec uiderunt, nec audiuerunt.

2. καὶ ἡ ζωὴ ἐφανερώθη) *Nam auctor ſalutis in his terris conſpicuus eſt factus.* Καὶ pro γὰρ, ut ſaepe alibi, et parentheſi includendus hic uerſus. Ἐφανερώθη, nempe ἐν σαρκὶ, 1 Tim. III, 16. τὴν ζωὴν — πατέρα) Ἡ ζωὴ ἡ αἰώνιος, *aeternus ſalutis auctor.* *Aeternus* autem uocatur, quia ἦν πρὸς τὸν πατέρα. Hoc autem, quid ſit, uide ad Io. I, 1. 2.

3. ὃ ἑωράκαμεν — ἀπαγγέλλομεν ὑμῖν) Eſt προθεραπεία, quaſi diceret: Mirabile, imo incredibile uideri poſſit, Filium Dei aſſumſiſſe naturam humanam; non aliud autem, quam quod ſcimus, quod uidimus, nunciamus uobis. Summa eorum, quae hactenus dicta ſunt, eſt haec: *Quam uobis trado doctrinam de ſalutis noſtrae auctore, eam certiſſime cognitam habeo.* Hanc uero doctrinam uobis eo conſilio trado, ἵνα καὶ — μεθ' ἡμῶν, *ut uos etiam nobiscum ſitis coniuncti*, ut eandem nobiscum habeatis religionem, eiusdem participes fiatis felicitatis, qua nos frui-

 mur.

mur. καὶ ἡ κοινωνία — Ἰησοῦ Χριστοῦ) *Iam uero nos cum Patre et cum filio eius Ieſu Chriſto ſumus coniuncti.* Κοινωνία in libris ſacris, ut per omnem uitam communem et in omnibus linguis, *omnis generis neceſſitudines et mutua uincula* indicat. Ergo cum Patre et filio eius Ieſu Chriſto coniuncti ſunt, qui 1) norunt ea conſilia Patris, quae per filium ſuum nobis patefecit, i. e. in doctrina Ieſu Chriſti probe ſunt inſtituti, et huic doctrinae accommodate uiuunt; 2) qui propter pium obſequium religionis praeceptis praeſtitum a Deo et Chriſto amantur, et multis modis beantur. Erit igitur Chriſtianorum cum Chriſto coniunctio, (uerbis utor *Mori* noſtri, in diſſert. de notionibus uniuerſis in Theologia p. 273.) *effecta per doctrinam chriſtianam neceſſitudo mutua, per quam illi ſunt et manent ſectatores et cultores Chriſti ueri atque genuini; hic uero iis, quippe ſibi caris, bona omnia propria religioni tribuere pergit.*

4. καὶ ταῦτα — πεπληρωμένη) *Haec autem ſcribo uobis,* (et repeto ſcribenda hac epiſtola,) *ut ueſtrae felicitati quammaxime conſulam.*

5. καὶ αὕτη — ἀναγγέλλομεν ὑμῖν) *Inter praecipuas autem doctrinas, quas ex eo percepimus, et tradere ſolemus uobis, haec etiam eſt.* Ἡ ἀγγελία, *quicquid nunciatur, mandatum, doctrina, religionis praeceptum,* et quidem magni momenti. ὅτι ὁ Θεὸς — οὐδεμία) *Deum ita eſſe purum, et perfectiſſime bonum, ut plane nihil mali ipſi inſit.* Τὸ φῶς, *lux,* res eſt puriſſima, et gratiſſima, cui magna beneficia et commoda debemus. Sic Deus eſt perfectiſſimae naturae, et ſemper fertur in optima. Cf.

Iac. I, 17. Contrarium eſt σκοτία, *moralis imperfectio.* Nam *tenebrae* ingratae ſunt, ſymbolum ignorantiae et uitiorum, ut ſaepe habuimus.

6. ἐὰν εἴπωμεν — τὴν ἀλήθειαν) Senſus eſt: *Si uitiis indulgemus, et tamen dicimus, nos eſſe ueros Dei cultores* (uid. modo dicta ad u. 3.) *mentimur aperte, nec ueri ſumus ſtudioſi.* Ἐν τῷ σκότει περιπατεῖν, *in tenebris uerſari,* i. e. ignorantia et uitiis uiuere. Ποιεῖν τὴν ἀλήθειαν, *ſincere agere,* ut Io. III, 21.

7. ἐὰν δὲ — ἐςιν ἐν τῷ φωτὶ) *Si autem uitam rectae cognitioni ueritatis conſentaneam agimus, quemadmodum ipſe ſemper rectiſſime agit.* Τὸ φῶς utrumque, cognitionem ueri bonique, et uitam huic cognitioni conſentaneam ſignificare uidetur. Deus *in luce uerſari* dicitur, quia nouit omnia, ſine erroris labe, et ſemper rectiſſime agit. κοινωνίαν — ἀλλήλων) *Ea res nos inter nos amicos facit,* ut nos amemus Deum, et nos amemur ab eo. καὶ τὸ αἷμα — ἁμαρτίας) *Et propter mortem Ieſu Chriſti, filii eius, condonata ſunt nobis omnia peccata,* ſc. uitae anteactae; tum demum mors Chriſti poderit nobis ad remiſſionem peccatorum, noſtramque tranquillitatem. Αἷμα, *mors cruenta, nex,* ut Hebr. IX, 18. Haec mors cruenta Chriſti *purgare,* et liberare nos a peccatis dicitur, quia uere poenitentibus et credentibus omnia peccata prioris uitae remittuntur.

8. ἐὰν εἴπωμεν — ἔχομεν) i. e. *Si negamus, nos peccaſſe.* Diſtinguere ſolent interpretes phraſes ἔχειν ἁμαρτίαν, *ex ignorantia et infirmitate peccare,* et ποιεῖν

ἁμαρτίαν,

ἁμαρτίαν, *proaeretice peccare.* Alii hoc diſcrimen negant, et de iis hic ſermonem eſſe putant, qui peccata ſua pro peccatis non agnoſcunt, quales inter Gnoſticos fuiſſe conſtat. Confirmatur haec interpretatio ex comm. 10. ubi haec ſic repetuntur: ἐὰν εἴπωμεν, ὅτι ὐχ ἡμαρτήκαμεν. Erit igitur ἔχειν ἁμαρτίαν, *peccauiſſe, et propterea reum culpae et poenae eſſe.* Deſcribuntur h. l. homines, qui neque dolent de peccatis a ſe commiſſis, neque ueniam peccatorum rogant, neque melius uiuere ſibi proponunt. ἑαυτὐς — ἐν ἡμῖν) *Imponimus nobis ipſis, et non eſt in nobis ſtudium ueri.* Noſtro maximo malo nos ſeducimus. Vel ἀλήθεια pro *religione. Non retinemus ueram religionem.* Senſus huius commatis eſt: Quodſi qui nolint confiteri delicta a ſe admiſſa, hi falſa laborant opinione; neque uim doctrinae Dei intelligunt, neque iuxta eam agunt.

9. ἐὰν ὁμολογῶμεν τὰς ἁμαρτίας ἡμῶν) Si fateamur, nos in grauibus peccatis uixiſſe ante notitiam chriſtianae religionis; ſi doleamus de peccatis a nobis commiſſis, ueniam peccatorum rogemus, et melius uiuere nobis proponamus. πιςός ἐςι — ἀδικίας) Πιςὸς, *fidelis,* qui ſtat promiſſis. Δίκαιος, *bonus, lenis.* Sic δικαιοσύνη eſt *bonitas, benignitas* Pſ. CXII, 9. et aliis locis. Ἀδικία, hic, ut ſaepius, ſumitur pro omni malitia et peruerſitate, ut Luc. XIII, 27. Καθαρίζειν, *purum declarare, abſoluere.* Si confiteamur peccata noſtra, *Deus pro ſua ueracitate et benignitate nobis peccata remittit, omnemque culpam tollit.*

10. ἐὰν

10. ἐὰν ἔιπωμεν, ὅτι ȣ̓χ ἡμαρτήκαμεν) Repetit aliis uerbis, quod ſupra u. 8. dixerat, ut eo magis a tam ingrati animi crimine nobis caueamus. Tales repetitiones multum uſitatae ſunt huic Apoſtolo. ψεύςην ποιȣ̃μεν ἀυτὸν) *Habemus eum pro mendaci*; hoc enim eſt *mendacem facere*. Deus et per naturam, et per reuelationem declarauit, quid uoluntati ſuae ſit contrarium. Qui autem negat, peccatum eſſe, quod Deus in uerbo ſuo pro peccato declarauit, is Deum ueracem eſſe negat. καὶ ὁ λόγος — ἡμῖν) *Et religionem, quae eum habet auctorem non amamus*; uim religionis non perſpicimus, neque illi conuenienter agimus. Ὁ λόγος τȣ̃ Θεȣ̃, religio, quae a Deo reuelata eſt, ut ſaepe in Euangeliis. Cf. Io. V, 38. VIII, 37.

Caput II.

1. Τεκνία — ἁμάρτητε) Ταῦτα γράφω ὑμῖν, tum quae praeceſſere, de ſtudio ſanctitatis et confitendis Deo peccatis, tum quae ſequentur. Ἵνα μὴ ἁμάρτητε, ut a peccatis eo magis caueatis uobis. Poſteaquam Chriſtus ſemel nobis omnia peccata condonauit, huc oportet omnibus ſtudiis eniti, ut innocentiam ſeruemus illibatam. καὶ ἐάν — δίκαιον) Καὶ ἐάν τις ἁμάρτῃ, *ſi tamen quis relapſus fuerit in aliquod peccatum*, ſc. non eſt quod deſperet de uenia. Παράκλητος h. l. eſt *defenſor, deprecator, aduocatus*. Sic apud Philonem de Ioſ. p. 560. D. *Ioſephus* fratribus ſuis dicit: ἀμνηςίαν ἁπάντων παρέχω τῶν ἐις ἐμὲ πεπραγμένων· μηδενὸς ἑτέρȣ δεῖσθε παρακλήτȣ, *nullo uobis deprecatore opus eſt*. Δίκαιος, *innocens*, omnis

peccati

peccati plane expers. Haec enim huius uocis eſt ſignificatio in iis locis, ubi Chriſtus deſcribitur ut auctor ſalutis. 1 Petr. III, 18. Hebr. VII, 26.

2. καὶ αὐτὸς — τοῦ κόσμου) Ἱλασμὸς, pro ἱλαστὴς, more Hebraeo, *propitiator*, qui ueniam peccatorum nobis conciliat. Ἱλασμὸς et ἐξιλασμὸς, apud LXX. frequens pro חטאה, כפר, *ſacrificium pro reatu*, e. g. Ezech. XLIV, 27. Pſ. XLIX, 8. Ἡμῶν, refertur ad Chriſtianos. Περὶ ὅλου τοῦ κόσμου, ſc. ἁμαρτιῶν. Ὅλος ὁ κόσμος, *uniuerſum genus humanum.*

3. καὶ ἐν τούτῳ — τηρῶμεν) *Iam uero ea re, ſcilicet ſtudio recte agendi, cognoſcimus, nos eſſe Dei cultores.* Γινώσκειν Θεὸν, *noſſe Deum*, eſt: noſſe quis Deus ſit, eum amare, factis et uita uenerari, *rectam et utilem religionis chriſtianae notitiam habere.* Falſi doctores illius aetatis ſuam iactabant γνῶσιν, et hiſtoriam Chriſti, diuerſam ab ea, quam tradebant Apoſtoli, commendabant; ſed abutebantur fictionibus ſuis ad deprauandam doctrinam morum. Ioannes igitur dicit, obſequio doctrinae Chriſti praeſtito oſtendendum eſſe, nos recta eius cognitione eſſe praeditos. Alii γινώσκειν uertunt: *amare*, ut hebr. ידע, Io. X, 14. 1 Cor. VIII, 3. Τηρεῖν, *obſeruare.*

4. ἐν τούτῳ ἡ ἀλήθεια οὐκ ἔστιν) Repetitio rei eiusdem, qualis ſupra c. I, 8. eodem ſenſu.

5. ὃς δ' ἂν — τετελείωται) Λόγος h. l. eſt pars ea religionis chriſtianae, quae in *praeceptis* conſiſtit, ut oſtendunt ſequentia. Ἀληθῶς ἐν τούτῳ ἡ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ τετελείωται, *is declarat uerum et ſincerum ſuum amorem*

erga

erga Deum. Τετελείωται eodem ſenſu hic accipitur, quo τελειοῦται 2 Cor. XII, 9. ubi notata uide. Chriſti praecepta Dei uoluntatem exprimunt. Non poteſt autem quis ualidius amorem ſuum erga Deum declarare, quam ſi in omnibus ad Dei uoluntatem ſe accommodet. ἐν τούτῳ — ἐσμὲν) Aliis uerbis proſequitur, quod dicere coeperat. Nam *eſſe in Deo*, *manere in Deo, habere Deum*, *cum Deo coniunctum eſſe*, hi omnes modi loquendi ſunt ſenſus eiusdem, et ſignificant eam cum Deo coniunctionem, quam ſupra ad c. I, 3. explicauimus.

6. ὁ λέγων — περιπατεῖν) Qui ſe eius uerum cultorem eſſe dicit, ille eius uitam et mores imitari debet. De phraſi μένειν ἐν χριςῷ modo u. 5. diximus. Illud οὕτως ſuperuacaneum eſt, et deeſt in uetuſtiſſimo, qui in Britannia, MS nec non in uerſione aeth. et uulg. in Clem. Cyr. Cypr. Auguſtino, Hier. Fulgentio. Περιπατεῖν, הלך, *uitam inſtituere.* Quos amamus ob uirtutem, eos imitari in eandem uirtute debemus. Si Pythagorici Pythagoram, Stoici Zenonem, Academici Socratem imitantur, quanto magis Chriſtum Chriſtiani?

7. Ἀγαπητοὶ — εἴχετε ἀπ' ἀρχῆς) Ἀγαπητοὶ pro ἀδελφοὶ habent multi codices, uerſiones et Patres. Quid hoc loco ſit ἐντολὴ καινὴ, non ſatis clarum eſt interpretibus. Equidem cum *Hammondo* et aliis refero ad id, quod modo u. 6. dixerat Apoſtolus, ut ſenſus ſit: *Id*, *quod modo ſcripſi*, (de imitando Chriſto et fugiendis uitiis,) *non eſt nouum, ſed uetus illud praeceptum, quod ſtatim ab initio religionis chriſtianae traditum eſt uobis.* Videtur hoc opponi falſis Apoſtolis, qui nouas doctrinas ſpargebant;

bant; qui non exemplum Chriſti, ſed ſua commenta aliis proponebant. Se autem nihil aliud docere dicit Ioannes, quam ueram, et ab ipſo Chriſto traditam diſciplinam. Plerique interpretes nouam hic inchoari doctrinam, et totum quod ſequitur, ad proximi amorem referendum eſſe exiſtimant. Hoc praeceptum, ut putant, *uetus* dixit Apoſtolus, quia neque Chriſtianis iam initiatis, neque Patribus antiquis nouum eſſe debet; quum diſerte Leuit. XIX, 18. ſcriptum fuerit: Ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου ὡς σεαυτόν. Idem uero praeceptum dixit *nouum*, quod tam diu, ſepultum quaſi latuiſſet, neque aut ſeruatum, aut ſatis intellectum fuiſſet. Vide quae annotauimus Io. XIII, 34. Sed de hoc praecepto amoris Ioannes hoc loco nondum diſerte locutus erat, et illud quod ſequitur u. 9. 10. nimis remotum eſſe uidetur. Quare hanc explicationem merito deferendam eſſe puto. ἡ ἐντολὴ — ἀπ' ἀρχῆς) Ἀπ' ἀρχῆς deeſt in multis; ſed quoad ſenſum retineri poteſt. Senſus eſt: *Praeceptum illud uetus, de quo loquor, eſt doctrina, quam percepiſtis ab initio,* nempe ex me, et reliquis Apoſtolis. Hanc doctrinam reiecerant ex parte falſi doctores.

8. πάλιν ἐντολὴν καινὴν γράφω ὑμῖν) i. e. *Certo tamen ſenſu praeceptum nouum ſcribo uobis.* Senſus eſſe uidetur: Doctrinam illam, quae uobis quondam noua fuit, quum eam primum audiuiſtis, eam per hanc epiſtolam repeto. Τὸ πάλιν non ἐμμενετικὸν modo eſt, deque eadem re agi docet, ſed et ita ponitur, ut contrarium ab eo quod iam dixerat, deſignet; ut ſi dicam: ἡ ἐντολὴ, τῇ μὲν οὐ καινὴ, τῇ δὲ καινὴ, *praeceptum hoc ex parte nouum,*

ex

ex parte autem nouum non eſt, et utriusque cauſſas reddam. ὃ ἐςιν — ἐν ὑμῖν) i. e. *Quod ipſe* (Chriſtus) *tanquam uerum docuit, id a nobis etiam tanquam uerum eſt admittendum.* Ἐν αὐτῷ, ſc. Χριςῷ. Ex Hebraeorum uſu aliquoties Deus abſolute dicitur αὐτὸς, et hic omnino intelligi poteſt *Chriſtus*, de quo ante egit. Poſſunt etiam haec uerba in parentheſi poſita ita explicari: *Id quod ratione ipſius, et ratione ueſtri uerum eſt*; ratione ipſius: haec eſt eius uerillima ſententia, uere id a nobis poſtulat; ratione noſtri: nobis ea de re certiſſime perſuaſum eſt, et perſuaſum eſſe debet. Pro ὑμῖν habet ἡμῖν Codex alexandrinus, cum codicibus latinis et graecis nonnullis, atque Hieronymo. ὅτι ἡ σκοτία — φαίνει) Σκοτία hic eſt *tempus tenebrarum*, ἀγνοίας χρόνοι, ut Act. XVII, 30. Cf. etiam Eph. V, 8. Rom. XIII, 12. Παράγεται, Praeſens pro praeterito. Τὸ φῶς τὸ ἀληθινὸν, *lux illa magna*, nempe melioris doctrinae. Quod in re quaque eminet, ſolet ἀληθινὸν dici, ut Io. I, 9. Sermo ita cohaeret: Repeto uobis illam doctrinam, quoniam e ſtatu peiori in meliorem tranſiiſtis; non ergo licet amplius negligere illam ἐντολήν.

9. ὁ λέγων — ἕως ἄρτι) Poſt ὁ λέγων ſupple ἑαυτὸν. *In luce uerſari*, i. e. recta cognitione ueritatis praeditum eſſe. Ἀδελφὸς, *proximus*, ſiue Iudaeus, ſiue alienigena. Omnes enim homines propter Chriſtum diligere debemus, Matth. V, 44. ſqq. Ἐν τῇ σκοτίᾳ ἐςιν ἕως ἄρτι, is etiam nunc, poſtquam tanta lux apparuit, manet in ignorantiae tenebris, ſi non craſſioribus illis paganorum, certe Iudaicis. Odium humani generis obiectum fuiſſe Iudaeis, notum eſt.

10. ἐν τῷ φωτὶ — ὐκ ἔςιν) Ἐν τῷ φωτὶ μένει, i. e. eo ipſo declarat et oſtendit, ſe adhuc praeditum eſſe cognitione ueri rectique. Σκάνδαλον ἐν ἀυτῷ ὐκ ἔςιν, *in eo nullum obſtaculum* (uirtutis) *eſt*; *nihil eſt, quod eum impediat*, quo minus nempe in cognitione ueri, et uirtutis ſtudio creſcere poſſit.

11. ὁ δὲ μισῶν — ὀφθαλμὐς ἀυτῦ) Senſus eſt: *Talis homo ſaepe et multum delinquit*; non enim ſingula ſunt urgenda. Ἐν τῇ σκοτίᾳ ἐςι, *in maxima rerum diuinarum ignorantia uerſatur.* Ἐν τῇ σκοτίᾳ περιπατεῖ, uita et moribus oſtendit, ſe deſtitutum eſſe luce ueritatis. Eſt ſimilis coeco, qui non cernit rectam uiam, ut in ſequentibus dicit Ioannes.

12. γράφω — ὄνομα ἀυτῦ) Τεκνία, i. e. *dilectiſſimi.* Alloquitur omnes in genere Chriſtianos. Γράφω ὑμῖν, *in memoriam uobis reuoco per hanc Epiſtolam,* gratulans nempe felicitati ueſtrae. Ὅτι ἀφέωνται — ὄνομα ἀυτῦ, *remiſſa eſſe uobis peccata eius cauſſa.* Meminiſtis, id uobis dictum in baptismo. Ἀυτῦ Chriſtum hic ſignificat, ut ἀυτῷ ſupra u. 8.

13. γράφω — ἀπ' ἀρχῆς) Communis fere interpretum ſententia eſt, haec diſcrimina Chriſtianorum, *ſenum, puerorum, adoleſcentum,* non ſecundum aetatem, ſed ſecundum gradus diuerſos eius profectus, qui in Chriſto eſt, intelligi debere. Vide 1 Cor. III, 2. Hebr. V, 13. Eph. IV, 13. Sed recte poſſumus etiam intelligere ſenes, adoleſcentes et pueros aetate. Sunt autem haec dicta oratorie. Solent nempe qui ad alios uerba faciunt ſaepe ſingulorum

lorum ordinum, ſingularumque aetatum homines alloqui, non quod haec uel illa admonitio ad unius conditionis homines pertineat, ſed ut declarent, ſe omnibus ac ſingulis aliquid dicere poſſe. Γράφω ὑμῖν, *in memoriam reuoco uobis his litteris.* Ὅτι ἐγνώκατε τὸν ἀπ' ἀρχῆς, *uos cognoſcere aeternum*, ſc. Deum, uel Ieſum Chriſtum, ſalutis auctorem, qui non ſolum longaeuus eſt, uerum etiam ſemper fuit apud patrem. Reſpicere uidetur Ioannes ad initium Euangelii ſui. νεανίσκοι — πονηρὸν) Νεανίσκοι dicuntur ii, qui militaris ſunt aetatis. Ὁ πονηρὸς, *malignus*, κατ' ἐξοχὴν uocatur Satanas. Hic autem intelliguntur mali affectus, et peccatorum illecebrae, Satanam habentes auctorem. Ceterum hoc iuuenibus non ita erat proprium, ut non poſſet ad patres etiam transferri; nam hi idem fecerant; ſicuti et iuuenes et patres quoque cognoſcebant patrem, id quod παιδίοις tribuit.

14. ἔγραψα — ἀπ' ἀρχῆς) Repetit Apoſtolus, quod dixerat, monens ſenes et iuuenes, ut recordentur, quibus mediis peruenerint ad eam felicitatem, ſemperque enitantur ad perfectiora. Quod omittit pueros, manifeſto eſt indicio, haec non ita referenda eſſe ad aetates ſingulas, ut aliae aetates excludantur. Illud prius καὶ poſt ἰσχυροί ἐστε, h. l. ualet *quia*: quales uſurpationes particulae copulatiuae frequentes Hebraeis. Et uidetur eſſe metatheſis, pro: ὅτι ἰσχυροί ἐστε καὶ νενικήκατε τὸν πονηρὸν, καὶ ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ ἐν ὑμῖν μένει. Senſus eſt: *Quod uos, ſenes, cognoſcitis aeternum et uos, iuuenes, ſatis robuſti eſtis, ad uincendum Satanam, ut modo ſcripſi, id debetis inſtitutioni in doctrina diuina, quam*

 retinetis.

retinetis. Addit autem ſtatim u. 15. admonitionem, ut pergant in coepto bono opere. Alii coactius, ut mihi uidetur, comma 13. et 14. ſic interpungunt et uertunt: Scribo uobis, Senes, (qui cognoſcitis Deum aeternum,) iuuenes, (qui Satanam uiciſtis,) paruuli, (qui cognoſcitis Patrem) uobis, inquam, Patres, (aeternum enim patrem diligitis,) uobis, iuuenes, (fortes qui eſtis, et ſuperaſtis malignum) nolite amare mundum etc.

15. μὴ ἀγαπᾶτε — κόσμῳ) *Nolite delectari improbis, eorumque peruerſis moribus*, uel *iis rebus,* quae ab improbis magni aeſtimantur. Κόσμος h. l. non ſignificat res creatas, neque inſtituta hominum, ſed prauitatem omnigenam, cuius exempla ponit Ioannes commate 16. Τὰ ἐν τῷ κόσμῳ ſc. ὄντα, *quae improbis hominibus inſunt,* mali nempe eorum mores. Grotius: *In mundo* hic *eſſe* dicuntur eximio modo ea, quae mundus magni facit, quae mundo ob oculos animumque uerſantur; quae mundi affectus defixos tenent. Ἀγαπᾶν ſaepe eſt *oblectari, uoluptatem percipere*, ut probat *Kypkenius* obſeruatt. p. 179. ἐάν τις — ἐν αὐτῷ) Ἡ ἀγάπη τοῦ πατρὸς, *amor erga Patrem*, ſicut apud Apuleium *religio patris.* Nempe alia uult mundus, alia uult Pater. Idem ſenſus Iac. IV, 4.

16. ὅτι πᾶν — ἐκ τοῦ κόσμου ἐστί) *Quicquid enim prauitatis eſt, ueluti cupiditas praua, cupiditas per ſenſus irritata, arrogans uiuendi ratio, id totum non conuenit uoluntati diuinae, ſed referendum eſt ad humanam uitioſitatem.* Πᾶν τὸ ἐν τῷ κόσμῳ eſt *dominans inter homines omnis generis uitioſitas,* ut ex additamento, quod ſtatim

tim ſequitur, apparet. Ἡ ἐπιθυμία τῆς σαρκὸς, *Quicquid corpus* praeter modum, et contra leges diuinas *concupiſcit;* intemperantia circa potum, cibum et Venerem; in uniuerſum *prauitas omnigena.* Ἡ ἐπιθυμία τῶν ὀφθαλμῶν, *ea, quibus oculi profanorum hominum uel maxime delectantur,* ut ſunt *opes*, pecuniae, ſpectacula etc. Ἡ ἀλαζονεία τοῦ βίου, *faſtus in ueſtitu et cultu reliquo, oſtentatio.* Sunt haec exempla prauae cupiditatis, neque hic uitia cardinalia ſunt quaerenda. Ὀυκ ἐστιν ἐκ τοῦ πατρὸς, *non eſt in his perfectio moralis;* non conueniunt haec uoluntati Patris.

17. καὶ ὁ κόσμος — αὐτοῦ) Ὁ κόσμος, *homines mundani* Hi pereunt, et perit id, quo delectantur, morte finem imponente omnibus mundanis deſideriis. Caduca omnia, et cito tranſeuntia. Poteſt etiam ὁ κόσμος ut u. 15. ſummi pro cupiditate rerum terrenarum, uel omnigena prauitate. Cupiditatibus per adſpectum rerum externarum excitatis non poterimus olim, poſt mortem corporis indulgere. ὁ δὲ ποιῶν — αἰῶνα) Τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ, *ea Dei uoluntas, quae per Chriſtum nobis patefacta eſt.* Μένει εἰς τὸν αἰῶνα, i. e. ζήσεται εἰς τ. αἰ. *uitam illam accipiet, quae nunquam eſt deſitura;* felicitate aeterna fruetur; nam adſuetus iam eſt aliis quam uanis oblectationibus.

18. ἐσχάτη ὥρα ἐστί) Varie explicantur haec uerba: 1) *Vltima aetas mundi.* De hac ſermo non poteſt eſſe hoc loco; nam loquitur Apoſtolus de rebus breui tempore poſt euenturis. 2) *Tempus proximum excidio urbis, templi, ac reipublicae Iudaeorum;* ſed nec hoc intelligi

 poteſt,

poteſt, ſi, ut nonnulli uolunt, regnante Domitiano ſcripta eſt haec Epiſtola. 3) *Tempus periculoſum.* Ἔσχατος, *periculoſus*, *peſſimus*, ſicut *ultima*, *extrema pati* Latini dicunt. 4) *Tempus futurum*, ex Hebraismo באחרית הימים intelligit b. *Zachariae*, haec uerba ex uaticinio quodam, tum temporis ſatis noto, deſumta eſſe putans. Senſus itaque eſſet: *Inſtat nunc tempus illud*, cuius fit mentio in illo uobis noto uaticinio. καὶ καθὼς — γεγόνασιν) Ὁ ἀντίχριστος, *aduerſarius Chriſti.* Ἀντὶ in compoſitis tam eum indicat, qui ſe parem fert alicui, quam qui alteri repugnat et aduerſatur. Cf. infra c. II, 22. et c. IV, 3. Diſtinguuntur ὁ ἀντίχριστος in ſingulari, et ſtatim ἀντίχριστοι in plurali. Forſan ὁ Ἀντίχριστος eſt idem, de quo loquitur Paulus 2 Theſſ. II, 4. Alii collectiue poſitum eſſe exiſtimant. Ἀντίχριστοι πολλοὶ uidentur eſſe impoſtores illi, qui doctrinam de Ieſu Meſſia adulterabant, quales et Paulus paſſim in Epiſtolis deſcribit. Alii intelligunt impoſtores, qui poſt excidium Hieroſolymorum falſo ſibi Meſſiae titulum uindicabant, ac proinde Chriſto contrarii erant, quales illo tempore plures fuiſſe, ex Ioſepho conſtat.

19. ἐξ ἡμῶν — ἦσαν ἐξ ἡμῶν) *Egreſſi ſunt quidem ex noſtra ſocietate, ſed non erant noſtri*, i. e. non uera erant membra ſocietatis noſtrae; non ex animo erant Chriſtiani. εἰ γὰρ — μεθ' ἡμῶν) Si illi tunc ex animo fuiſſent Chriſtiani, quum iſta inciperent, non deſeruiſſent coetus noſtros. Hoc ideo dicit, ne crimine talium ſeditionum Chriſtiani adſpergerentur; nam et ſeditioſi erant illi impoſtores, atque libertatis uindices ſe profitebantur. ἀλλ' ἵνα —

ἐξ

ἐξ ἡμῶν) Ἀλλ' ἵνα φανερωθῶσιν, ſupple: *permiſſum hoc eſt a Deo*, aut, quod idem eſt, *egreſſi ſunt ex nobis*, quod Syrus hic addit; modo ſuppleas, prouido Dei permiſſu. Οὐκ εἰσὶ πάντες ἐξ ἡμῶν, i. e. non omnes, qui in noſtris ſunt coetibus, animo ſunt Chriſtiani.

20. καὶ ὑμεῖς — ἁγίε) *Vos autem recta religionis diuinae notitia imbuti eſtis.* Vngitur moribus Orientis quicquid inauguratur et conſecratur. Vbi igitur Chriſtiani dicuntur ungi, unctioni adiuncta notio inaugurationis reſpicienda eſt. Ex collatione u. 24. 27. apparet, unctionem h. l. eſſe *primam inſtitutionem in religione chriſtiana*, cuius fructus et effectus eſt *ſcientia* uerae religionis, u. 20. 21. 27. Quum igitur res a ſcriptore ſatis explicetur, non audiendi ſunt qui unctionem diuerſam ab inſtitutione ſtatuunt. Ἀπὸ τῦ ἁγίε, a Deo, qui in V. T. *Sanctus Iſraelis* dicitur, atque ut unus uerus Deus uenerandus eſt. καὶ οἴδατε πάντα) *Omnia*, quae nempe ad ſalutem, et ad uitandos impoſtores ſunt neceſſaria; qualia ſunt: regnum Chriſti non eſſe de hoc mundo, Io. XVIII, 36. danda Caeſari, quae Caeſaris ſunt, Matth. XXII, 21. gladii ius non arripiendum, XXVI, 52.

21. ὐκ ἔγραψα — οἴδατε ἀυτήν) *Non ſcripſi uobis*, i. e. non ea mihi ſcribendi fuit cauſſa, *quaſi ignotam uobis eſſe ueram doctrinam putarem;* alioqui ſcilicet longiori uobiscum uſurus ſermone. Ὅτι per *tanquam* bene expoſuit Latinus. Ἀλήθεια, *uera religionis doctrina.* Ἀλλ' ὅτι οἴδατε ἀυτήν, ſed eam ipſam ob cauſſam haec ſcribo uobis, *quia uos tenere et intelligere ueritatem ſcio.* καὶ ὅτι — ὐκ ἔςι) Illud καὶ conſtruendum cum οἴδατε,

 quod

quod praeceſſit. Πᾶν, poſtpoſito οὐκ apud Hebraeos graece ſcribentes, uniuerſaliter negat. *Nullum errorem habere originem ex uera religione.* Ψεῦδος, *error*, *falſa doctrina*, opponitur uerae ab Apoſtolis traditae religioni.

22. τίς ἐστιν — ὁ Χριστός;) *Quis poteſt maior eſſe impoſtor eo, qui Ieſum Meſſiam eſſe negat?* Comparate haec ſumenda, quum ſint et alia impoſtorum genera. Ἀρνεῖσθαι, addita particula negatiua, quam Latini omitterent, nihil aliud eſt, quam firme negare. οὗτός ἐστιν — τὸν υἱόν) Ὁ ἀντίχριστος, cf. ſupra u. 18. Ἀρνεῖσθαι h. l. paullo aliter ſumitur, quam ſupra, et ſignificat, *fidem et auctoritatem alicui detrahere*, ut Actor. III, 13. 14. Qui Ieſu directe detrahit fidem et auctoritatem, is per conſequentiam etiam Patri eam detrahit. Pater enim omni modo id egit, ut Ieſu auctoritatem conciliaret. Io. V, 36. VI, 27. VIII, 54.

23. πᾶς ὁ ἀρνούμενος — ἔχει) Ἔχειν τὸν πατέρα, *ueram Patris cognitionem habere*, uel potius: *frui fauore Patris*. Addunt codices multi, cum Verſionibus et Patribus haud paucis: ὁ ὁμολογῶν τὸν υἱὸν καὶ τὸν πατέρα ἔχει, qui Ieſum pro Meſſia et filio Dei agnoſcit, is et Patrem uere cognoſcit, eiusque uoluntatem ſibi notam eſſe oſtendit.

24. ὑμεῖς οὖν — μενέτω) *Vos igitur retinete eam doctrinam, quam ab initio* (annunciati Euangelii) *accepiſtis*. Eſt conſtructio κατὰ σημαινόμενον, ut et infra u. 27. Incipit enim orationem quaſi dicturus: uos, quod ab initio audiſtis, retinete: ſed pro illo *retinete*, poſuit, quod idem

ualet : *maneat in uobis.* Ἀπ' ἀρχῆς, ſc. quum primum annuntiatum eſt uobis Euangelium, quod ex ſubiecta materia apparet. ἐὰν ἐν ὑμῖν — μενεῖτε) *Vos in filio et Patre permanebitis*, i. e. eritis iis coniunctiſſimi, eorumque fauore fruemini.

25. καὶ αὕτη — αἰώνιον) Ἐπαγγελία h. l. eſt ipſum bonum uel beneficium promiſſum. Αὐτὸς, nempe filius Dei, nomine Patris. Τὴν ζωὴν τὴν αἰώνιον, eſt constructio ſimilis illi : *Vrbem quam ſtatuo ueſtra eſt*; niſi quod ibi Accuſatiuus ante uerbum ponitur, hic poſt uerbum.

26. ταῦτα ἔγραψα — ὑμᾶς) Περὶ τῶν πλανώντων ὑμᾶς, *propter eos, qui uos in errores inducere conantur.* Περὶ, *propter*, ut Matth. IV, 6. Deinde uerba, quae effectum aut actionem indicant, ſaepe intelliguntur de conatu.

27. καὶ ὑμεῖς — ἐν ὑμῖν μένει) *Quam enim uos ab eo inſtitutionem accepiſtis, eam* ad hunc usque diem *tenetis.* Καὶ ὑμεῖς, *ad uos autem, quod attinet.* Χρίσμα, ut ſupra u. 20. Ἀπ' αὐτοῦ, a Chriſto. καὶ οὐ — ὑμᾶς) Τις, nempe ex his impoſtoribus, et falſis doctoribus. Non opus eſt, ut ab aliis nouam doctrinam diſcatis. Non negat Apoſtolus, admonitione ſaepe opus eſſe ad explenda pietatis officia. ἀλλ' ὡς — μενεῖτε ἐν αὐτῷ) *Sed omnia quae edocti eſtis, donis illis uobis conceſſis, uera ſunt et indubitata; quapropter permanete in his, quae didiciſtis.* Prius καὶ eſt pro οὕτω. Ψεῦδος ualet hic ψευδές. Deinde idem bis dicitur, primum affirmando, deinde ne-

 gando

gando oppoſitum. Μενεῖτε uel eſt bene ſperantis et ominantis, uel futurum pro Imperatiuo.

28. καὶ νῦν — παρȣσίᾳ αὐτȣ̃) *Tenete igitur illam doctrinam, ut, quum uenerit* ipſe Dominus, *bono ſimus animo, nec eius aduentus nobis ſit metuendus.* Καὶ νῦν, *agedum.* Hoc iam eſt monentis. Ὅταν φανερωθῇ, ut Col. III, 4. Ἔχωμεν παῤῥησίαν, *appareamus cum bona fiducia,* ſine timore, ut 2 Cor. III, 12.

29. ἐὰν εἰδῆτε — γεγέννηται) Δίκαιος, *bonus,* ſemper rectiſſime agens. Γινώσκετε, *ſcitote,* uel *ſcitis.* Ποιεῖν τὴν δικαιοσύνην, *uirtutem exercere.* Ἐξ αὐτȣ̃ γεγέννηται, i. e. pro filio ab ipſo agnoſcitur. Nam *ex Deo natum eſſe* idem eſt ac τέκνον Θεȣ̃ εἶναι, *amari a Deo, beneficiis ab eo ornari,* ſed et quoad cogitandi, ſentiendi et agendi rationem Deo eſſe ſimilem, (2 Petr. I, 4.) imitari Deum, ut filii bonae indolis Patres imitari ſolent. Tranſit Apoſtolus de Chriſto ad Deum, quanquam nomine Dei non expreſſo, ut mox III, 5. et 16. a Deo ad Chriſtum.

Caput III.

1. Ἴδετε — κληθῶμεν) Ἴδετε, *cogitate.* Noua excitatur attentio; ſed cohaeret oratio cum ſuperioribus. Ἀγάπη hic metonymice eſt *documentum amoris, beneficium.* Τέκνα Θεȣ̃ uocantur ueri Chriſtiani ab ipſo Chriſto, qui falli non poteſt, Matth. V, 45. Quo ſenſu, dictum eſt modo ad c. II, 29. Poſt κληθῶμεν addunt καὶ ἐσμεν multi codices, uerſio arab. Erp. Copt. Vulg. harl. Aug. item Syr.

Syr. utr. Aeth. διὰ τῦτο — αὐτὸν) Senſus eſt: *Qui alieni ſunt a religione noſtra (Nicht-Chriſten) non intelligunt hanc noſtram dignitatem* et felicitatem, *quia Deum non norunt*, neque eius doctrinam perſpectam habent. Ὁ κόσμος, Iudaei et Pagani, alieni a religione chriſtiana. Eſt in his uerbis conſolatio. Tractant nos contumelioſe, quia coeci ſunt in rebus diuinis.

2. ἀγαπητοὶ — καθὼς ἐςι) Νῦν τέκνα θεῦ ἐσμεν, *nunc iam habemus dignitatem filiorum Dei.* Καὶ ὔπω ἐφανερώθη τί ἐσόμεθα, *ſed nondum apparet* (hominibus mundanis) *quanta futura ſit noſtra dignitas.* Καὶ hic eſt pro aduerſatiua. Τὶ ſolet etiam ad qualitates referri. Ἐὰν φανερωθῇ, ſc. τί ἐσόμεθα, et ἐὰν pro ὅταν. Alii ſupplent ὁ Χριςὸς, ut ſenſus ſit: Simul atque apparuerit Chriſtus, redditurus cuique pro ſuis factis praemia. Ὅμιοι αὐτῷ ἐσόμεθα, non bonitate tantum, ſed et aeternitate, et beatitudine. Ὅτι ὀψόμεθα αὐτὸν, καθὼς ἐςι, i. e. clare et perſpicue eum cognoſcemus; non *obſcure*, ἐν αἰνίγματι, ſed πρόσωπον πρὸς πρόσωπον, 1 Cor. XIII, 12.

3. καὶ πᾶς — ἁγνός ἐςι) Τὴν ἐλπίδα ταύτην, *hanc ſpem*, ut ſit conſors aeternae beatitudinis. Ἁγνίζει ἑαυτὸν, *ſemet purificat*, i. e. purum ſe a rebus malis facit, et ſeruat. Καθὼς ἐκεῖνος ἁγνός ἐςι, *ut ſimilis ſit ſanctiſſimo.* Καθὼς h. l. ut Matth. V, 48. ὥσπερ, non paritatem innuit, ſed ſimilitudinem.

4. πᾶς ὁ ποιῶν — ποιεῖ) *Quicunque ſcelerate uiuit, is inique agit, handelt unbillig.* Mollius loquitur Apoſtolus,

ſtolus, monens, iniquiſſimum eſſe, offendere eum, qui fons eſt omnium bonorum. Ποιεῖν ἁμαρτίαν, *ſcelerate uiuere*. Alii τὴν ἀνομίαν explicant per *illegalitatem*, *legis uiolationem*; ut ſenſus ſit: Quisquis peccat, uiolat legem. Aliis ἄνομος eſt *poena dignus*. Alii: Quicunque ſe inquinat peccatis, aduerſatur religioni chriſtianae; nam peccatum cultui chriſtiano aduerſatur. Sicut nempe νόμος Χριςῦ eſt religio chriſtiana, ſic analogice, quicquid cum ea pugnat, dici poſſet ἀνομία. καὶ ἡ ἁμαρτία ἐςὶν ἡ ἀνομία) *Sed peccatum eſt contrarium praeſcripto diuino*, uel ut alii malunt, eſt *iniquitas*, et quidem eo maior, quo maius pretium Chriſtus impendit, ut nos a peccatis redimeret.

5. καὶ οἴδατε — ἄρῃ) Rationes affert Ioannes, cur modo dixerit, inique agere eum, qui in peccatis uiuit. Prima ratio eſt, quia Chriſtus eo fine in his terris apparuit, ut facinora e ſocietate hominum remoueret, ne porro committantur. *Tollere peccata* h. l. eſt abſtrahere a ſceleribus. Hoc fecit Chriſtus, dum nos docuit; dum nobis exemplum uirtutis praebuit; dum mortem ſuam nobis propoſuit uirtutis incitamentum. καὶ ἁμαρτία ἐν αὐτῷ ὐκ ἔςι) Repete ἀπὸ τῦ κοινῦ: οἴδατε. Et eſt praeſens pro Praeterito: *Peccatum in eo non erat*, nempe quum uitam mortalem uiueret. Ratio altera, cur a peccatis ſit abſtinendum. Vt ipſe non habuit peccatum, ſic uoluit, ut nos etiam abſtineremus a peccatis.

6. πᾶς — ἁμαρτάνει) *Quisquis amore ei coniungitur, a peccatis ſibi cauet*. Ἁμαρτάνειν deſignare uidetur habitum, aut *conſulto peccare*. πᾶς — ἔγνωκεν αὐτὸν) Ὁρᾶν,

Ὁρᾷν, ut hebr. ראה, *cognoſcere.* Γινώσκειν, *uenerari,* et *amare,* quod eſt conſequens uerae cognitionis Chriſti.

7. τεκνία — ὑμᾶς) *Nemo uos ſeducat.* Multi et tunc ſibi blandiebantur, et nunc blandiuntur, exiſtimantes, profeſſionem chriſtiani nominis ſufficere ad felicitatem, uel etiam deſiderium quoddam bene uiuendi. ὁ ποιῶν — δίκαιός ἐστιν) *Qui uirtutem exercet, pro bono recte habetur, ſimilis ipſi innocentiſſimo.* Δίκαιός ἐστι, *pro iuſto habetur;* opponitur falſae eorum perſuaſioni, qui Deo ſe gratos eſſe poſſe exiſtimant, ſine uirtutis ſtudio.

8. ὁ ποιῶν — διαβόλου ἐστίν) i. e. *Indole diabolum refert,* imitatur Diabolum uita et factis. Vide Io. VIII, 44. 47. ὅτι — ἁμαρτάνει) i. e. *primus peccauit; ab initio,* nempe generis humani. Ex quo ſemel peccauit, peccare non deſinit. εἰς τοῦτο — τοῦ διαβόλου) Ἐφανερώθη ſume, ut ſupra u. 5. Λύειν *deſtruere. Opera diaboli* ſunt peccata, quae ita uocantur, quia Diabolus primos homines ad peccandum inſtigauit, ipſe peccat, et hominum peccatis dilectatur. Chriſtus *deſtruxit peccata,* dum effecit, ut homines nunc a poena et imperio eorum liberari poſſint. Veniſſe autem Chriſtum, ut diabolo auferret imperium, ac proinde opera eius deſtrueret, ex ipſius dictis conſtat, Matth. XII, 29. Luc. X, 18. Io. XII, 31. XVI, 11.

9. πᾶς — οὐ ποιεῖ) Praeteritum γεγεννημένος eſt pro Verbali, quaſi dixiſſet γεννητὸς, ילוד, Iob. XIV, 1. aut τέκνον, ut infra 10. *Natus ex Deo, filius Dei* dicitur quiuis uere Chriſtianus, quia per doctrinam chriſtianam,

quae

quae ſemini ſaepe comparatur, producta eſt indoles, diuinae ſimilis, 1 Petr. I, 22. 23. *Non peccat*, nempe contra conſcientiam, ex uerbo Dei recte informatam. ὅτι — μένει) i. e. Quia uerbum Dei, quod quaſi ſemen eſt, quo diuina natura in nobis gignitur, in ipſo uegetum exiſtit, uel uim ſuam exſerit. *Semen Dei* eſt uerbum Euangelii, Matth. XIII, 19. 1 Petr. I, 23. Iac. I, 18. Μένειν hic eſt ineſſe, quod intelligendum eſt ἐνεργῶς, ita ut nec arefactum ſit, nec ſuffocatum, ſed naturam efficientiamque retineat. Eſt autem talis argumentatio: Fieri non poteſt, ut qui filius eſt Dei, in eo non ſit uerbum, quod eſt ſemen diuinum. At uerbi uis ea eſt, ut nos a peccatis arceat iubendo, uetando, pollicendo, comminando. καὶ ȣ̓ δύναται — γεγέννηται) Ου δύναται hic dictum moraliter, et ſignificat, rem, de qua agitur, alienam eſſe ab eiusmodi ingenio. Ratio, cur peccandi ſtudium alienum ſit a talis hominis ingenio, hic petitur ex ſubiecti nomine: ὅτι ἐκ Θεȣ̃ γεγέννηται, quaſi dicat: non mirum eſt, eum auerſum eſſe a rebus uetitis, quandoquidem eſt, ac eſſe ſe meminit Dei filium, ac proinde Deum ſibi imitandum. Hinc uero non ſequitur, eum non poſſe deſinere, Dei filium eſſe.

10. ἐν τȣ́τῳ — ἀδελφὸν αὐτȣ̃) Ἐν τȣ́τῳ nonnulli referunt ad antecedentia, alii ad ſequentia. Sed perinde eſt. Τὰ τέκνα τȣ̃ διαβόλȣ, qui Diabolum imitantur, et faciunt ea, quae ipſi ſunt grata; ſicut τὰ τέκνα τȣ̃ Θεȣ̃, qui imitantur Deum, et uoluntatem eius libenter faciunt. Ποιεῖν δικαιοσύνην, *exercere uirtutem.* Οὐκ ἔϛιν ἐκ τȣ̃ Θεȣ̃, non ueneratur Deum Patrem. Ἀδελφὸς h. l. eſt ὁ πλησίον, *homo quiuis,* ut ſupra II, 9.

11. ὅτι

11. ὅτι αὕτη — ἀγαπῶμεν ἀλλήλους) Ἀγγελία, *mandatum.* Ἀπ' ἀρχῆς, ſc. traditae uobis religionis. Grotius intelligit tempus ſub lege.

12. οὐ καθὼς — πονηροῦ ἦν) Ellipſis, pro: οὐκ ὦμεν ἐκ τοῦ πονηροῦ καθὼς Καῒν ἦν, *ne diabolica ſimus indole, ſicut Cain fuit.* καὶ ἔσφαξε τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ) Καὶ hic ualet *qui.* In Gloſſario: σφάζω, *iugulo, interimo, caedo, occido, neco.* Et graeci Scholiaſtae σφάζω, aut σφάττω interpretantur φονεύω, κτείνω. Latinus hic *occidit.* καὶ χάριν — δίκαια) Hinc cauſſa odii. Cicero in Catone maiore: *Nec aliam ob cauſſam boni improbis, improbi bonis amici eſſe non poſſunt, niſi quod tanta eſt inter eos — morum ſtudiorumque diſtantia.*

13. μὴ θαυμάζετε — ὁ κόσμος) Subaudiri debet: *igitur;* eſt enim illatio ex praecedenti exemplo. Ὁ κόσμος, *homines*, nempe Caino non diſſimiles.

14. ἡμεῖς οἴδαμεν — τοὺς ἀδελφοὺς) Μεταβεβήκαμεν ἐκ τοῦ θανάτου εἰς τὴν ζωὴν, i. e. *e miſero ſtatu ad laetiorem et feliciorem tranſiuimus.* Ὁ θάνατος, *pernicies, et quicquid antecedit*, metus poenae, mala conſcientia. Ἡ ζωὴ, *perpetua felicitas, et quicquid eam antecedit*, felicitatis futurae certa ſpes, animi tranquillitas, ſolatium in rebus afflictis. ὁ μὴ — θανάτῳ) *Manet morti et poenis peccatorum obnoxius.* Miſer eſt et manet.

15. πᾶς ὁ μισῶν — ἀνθρωποκτόνος ἐστί) *Qui odio habet alium,* ſicut iſti mundani homines nos non modo non diligunt, ſed et oderunt, *ille pro homicida habendus;* non magnopere differt ab homicida, ſi animi utriusque comparentur.

rentur. Vtrique enim eadem conſilia ſunt, eaedemque uoluntates; Chriſti autem lege, quae internum hominem potiſſimum reſpicit, feciſſe quisquam cenſetur, quantum uoluit. Quod igitur de ira et adulterio dixit Chriſtus Matth. V, 21. ſqq. id pari iure ad alia crimina aptandum eſt. καὶ οἴδατε — μένουσαν) *Scitis autem, nulli homicidae ſupereſſe ſpem uitae et felicitatis aeternae*, ſc. niſi reſipiſcat. Ζωὴ αἰώνιος, *ſpes uitae aeternae.* Si Moſis lex in terreſtri ſocietate talem hominem ferre non poteſt, quanto minus eum Chriſtus feret in coeleſti ciuitate?

16. ἐν τούτῳ — ἔθηκε) i. e. *Quid ſit uere diligere, diſcimus exemplo Chriſti, qui uitam ſuam nobis impendit.* Ἡ ἀγάπη h. l. eſt uera indoles amoris. Ἐκεῖνος, i. e. Chriſtus, ut ſupra u. 5. Τιθέναι ψυχὴν, *uitam obiicere periculis*, *et deponere uitam*, ut Io. X, 11. 15. 17. XIII, 37. 38. καὶ ἡμεῖς — τιθέναι) Καὶ, *igitur*. *Debemus igitur et nos pericula quaeuis adire pro ſalute aliorum.* In amore erga alios usque eo progredi debemus, ut, ſi res ita tulerit, uitam adeo in aliorum emolumentum abiiciamus. Intelligenda eſt haec de uita ponenda praeceptio de ſummo et ultimo amoris erga alios documento, ultra quod nemo progredi poſſit. Hoc praeceptum egregie impleuere Apoſtoli et eorum coadiutores.

17. ὃς δ' ἂν ἔχῃ τὸν βίον τοῦ κόσμου) *Si quis autem habeat huius uitae bona.* Βίος, *uita*, apud Graecos ſaepe ſignificat ea, unde uiuitur, ut Luc. XV, 12. 30. XXI, 4. Additur uero hic τοῦ κόσμου, ut intelligamus, de iis agi, quae ad uitam pertinent, non alterius, ſed huius ſeculi. καὶ θεωρῇ — ἔχοντα) Χρείαν ἔχειν, *egere neceſſariis.* Qui

Qui hic χρείαν ἔχων, Iac. II, 15. dicitur λειπόμενος τῆς ἐφημέρȣ τροφῆς καὶ τῶν ἐπιτηδείων τȣ̃ σώματος. καὶ κλείσῃ — ἀπ' αὐτȣ̃) i. e. *excluſerit eum ab effectu miſericordiae.* De uoce σπλάγχνων uide Luc. I, 78. 2 Cor. VI, 12. *Claudere ab aliquo eſt aliquem excludere.* πῶς — ἐν αὐτῷ;) *Quomodo dici poteſt amor erga Deum ipſi ineſſe?*

18. μὴ ἀγαπῶμεν — καὶ ἀληθείᾳ) *Demonſtremus amorem noſtrum non tantum ſermonibus et uerbis, ſed et reipſa et factis.* Verbo amat, qui praedicat a ſe diligi proximum, non autem uere diligit. Ei opponitur is, qui diligit ἀληθείᾳ, i. e. *uere*, ac *ſincere.* Bonis uerbis ſolari miſerum non eſt malum; ſed inane fit, ſi copiam habeas eum iuuandi, nec utaris, Iac. II, 15. 16.

19. 20. καὶ ἐν τȣ́τῳ — ἐσμὲν) *Ex eo* (quod omnes homines ſincere diligimus) *cognoſcere poſſumus, nos addictos eſſe uerae religioni*, ſincere nos profiteri religionem. Sicut ἐκ Θεȣ̃ εἶναι eſt, *habere diuinam indolem*, ita εἶναι ἐκ τῆς ἀληθείας, *congruere ueritati*, eamque ſincere profiteri. Ἀλήθεια autem eſt *uera religio.* Nulla re melius, quam perpetua factorum ſerie quisque de ſe cognoſcet, an deſiderium tantum bene agendi, an uero quale requiritur propoſitum habeat. καὶ ἔμπροσθεν — γινώσκει πάντα) *Atque etiam reſpectu Dei mentes noſtras tranquillare poterimus, quicquid demum obiecerit animus noſter, quoniam Deus maior eſt animo noſtro, et omnium intelligentiſſimus.* Πείθειν, *tranquillum reddere*, ut bene hic habet Syrus. Multa diſputant philoſophi de animi tranquillitate. Sed nulla eſt res, quae uerius tranquillet ani-

mum, quam iuſta perſuaſio de tanto Dei erga nos amore, ut nobis uitam aeternam deſtinet. Ἔμπροσθεν αὐτοῦ, *in eius conſpectu*, quum cogito de Deo, quid ille de me iudicet et ſentiat. Promiſit Deus et Chriſtus ſuam beneuolentiam iis, qui erga alios ſe beneuolos praebent. Quisquis igitur omnes homines uere amat, is ſibi Dei beneuolentiam tuto promittere, et animo tranquillo eſſe poteſt. Ὅτι initio commatis 20 eſt pronomen. *Quicquid demum nos accuſet animus noſter.* Ἐὰν, pro ἂν. Senſus eſt: Eos etiam, quos conſcientia angit ob peccata olim commiſſa, tranquillare poſſe animum, ſi modo nunc alios ament; Deum enim omnia intelligere; hunc autem ſemel promiſiſſe fauorem ſuum alios homines amantibus; in hoc ergo promiſſo acquieſcendum eſſe. Alii ſic explicant: Si conſcientiam noſtram, quum male facimus, latere non poſſumus, multo minus Deum latere poterimus. Scholiaſtes MS. Pricaeo citatus: εἰ ἁμαρτάνοντες τὴν καρδίαν ἑαυτῶν λανθάνειν οὐ δυνάμεθα, πόσῳ μᾶλλον τὸν θεὸν λανθάνειν οὐ δυνάμεθα. Sed prior explicatio praeferenda eſt.

21. ἐὰν ἡ καρδία — τὸν θεὸν) *Quodſi uenerimus eo, ut ipſe animus noſter nos porro non angat, tunc bono erimus animo erga Deum.* In uerbis ἐὰν ἡ καρδία ἡμῶν μὴ καταγινώσκῃ ἡμῶν eſt Metonymia effecti pro cauſſa, et intelligendum eſt hoc de eo homine, qui praecepta Chriſti bene nouit, et ad ea ſe tanquam ad ſpeculum explorat. Παῤῥησίαν ἔχομεν πρὸς τὸν θεὸν, *fiduciam in Deo ponere poſſumus*, uel, ut *Pricaeus* exponit: fidenter ad Deum accedimus, nimirum precibus noſtris. Hebr. IV, 16. Huic expoſitioni fauent, quae ſtatim ſequuntur.

22. καὶ

22. καὶ ὃ — παρ' αὐτοῦ) Ὃ ἐὰν αἰτῶμεν, nempe nobis et aliis ſalutare. Λαμβάνομεν, praeſens pro futuro λήψομεν. ὅτι — ποιοῦμεν) Καὶ hic eſt ἐξηγητικόν. Non mirum eſt, Deum precibus noſtris annuere, quia praecepta ipſius ſeruamus ſedulo, et ſic facimus, quod ipſi placet, Hebr. XIII, 16. Solent, qui boni ſunt, gratificari iis, qui grata ipſis faciunt. Io. VIII, 29.

23. καὶ αὕτη — ἐντολὴν ἡμῖν) *Haec autem eſt ſumma religionis, ut fiduciam noſtram collocemus in Ieſu Chriſto, filio Dei, et diligamus nos inuicem, ſicuti nobis praecepit.* Ἡ ἐντολὴ, *ſumma eorum, quae nobis praecepit*, i. e. religionis. Vnitatis numero utitur, quia alterum praeceptum ex altero ſequitur.

24. καὶ ὁ τηρῶν — αὐτὸς ἐν αὐτῷ) *Qui ſeruat praecepta eius, is uere Deum amat, et fauore eius fruitur.* Deus et ipſe inter ſe amore ſunt coniunctiſſimi. καὶ ἐν τούτῳ — ἔδωκεν) *Eſt autem certiſſimum argumentum, nos fauore Dei frui, quod nobis dedit de ſpiritu ſuo,* quo certe nihil maius in hac uita nobis dari poterat. Πνεῦμα, dona Spiritus ſancti, cognitio per religionem effecta, ſtudium et uis uirtutis exercendae, certa felicitatis futurae ſpes. Qui nobis haec dedit, is hoc ſigno declarauit, ſe fauere et benefacere nobis. Cf. Eph. I, 14. 2 Cor. I, 22.

Caput IV.

1. Μὴ παντὶ πνεύματι πιστεύετε) *Nolite fidem habere cuiuis doctori*, qui dicit, ſe eſſe a Deo edoctum. Πνεῦμα h. l. eſt *Doctor, impulſu Spiritus ſe loqui perhibens*, ut 1 Tim.

 IV,

IV, 1. 1 Cor. XII, 10. Nam *profiteri* (u. 2.) eſt hominis, concedentis aliquid uel negantis. ὅτι — κόσμον) i. e. *Prodeunt*, publice ſe oſtendunt; hoc enim eſt *exire in mundum;* uel: quoniam multi falſi doctores in genere humano prodierunt.

2. ἐν τούτῳ — θεοῦ) *Ex eo cognoſcitis Spiritum Dei*, i. e. hominem, qui inſpirationes Spiritus ſancti iactat, agi Spiritu ſancto, et uera loqui; uel ſimpliciter: *eſſe uerum doctorem.* Dat igitur Apoſtolus notam, qua doctor θεόπνευστος ab impoſtore quouis dignoſci queat. πᾶν πνεῦμα — ἐκ τοῦ θεοῦ ἐστι) *Quisquis docet*, *Ieſum humana indutum natura in has terras ueniſſe, is eſt reuera edoctus a Deo.* Senſus eſt: Is eſt uerus Doctor, qui confitetur, Ieſum Nazarenum eſſe Meſſiam, Dei filium. Vel eſt propoſitio inuerſa: Quiuis a Deo inſpiratus Doctor docet etc. Tales propoſitiones in Euangelio Ioannis haud raro occurrunt. Ἐν σαρκὶ, *cum humana natura*, quomodo ἐν uſurpatur infra V, 6. Σάρξ, *humana natura* inuoluit etiam ſtatum humilem, in quo Chriſtus uixit, Hebr. V, 7. Hic ſtatus Ieſu humilis fuit cauſſa, cur eum multi pro Meſſia non haberent, quia nempe non uenerat cum pompa regia et armis ad cogendos refractarios. Vult ergo Apoſtolus, neminem eſſe uerum doctorem, niſi profiteatur, eundem ipſum Ieſum Nazarenum, deſpectum, reiectum a Iudaeis, eſſe uerum Meſſiam.

3. καὶ πᾶν — οὐκ ἔστι) Verba Χριστὸν ἐν σαρκὶ ἐληλυθότα deſunt in codicibus, uerſionibus et Patribus haud paucis; et recte abeſſe poſſunt, quia ex uerſu praecedenti intelligitur, de hoc eſſe ſermonem. καὶ τοῦτο — ἤδη)

Et

Et hoc eſt negotium aduerſarii doctrinae Chriſti, quod audiuiſtis futurum, et iam exſerit ſe illud. Iam eſt in mundo, i. e. iam oſtendunt ſe tales falſi doctores in uariis locis.

4. καὶ νενικήκατε αὐτȣ́ς) *Et uincere poteſtis eos*, ne uos in pernicioſos errores ſuos trahant. Didiciſtis tantum, ut ille error uobis nocere nequeat. *Vincere* haud dubie dicitur de iis, qui ſuperiores hoſtibus diſcedunt, incolumes ſunt, quibus illi nocere nihil poſſunt. Vincunt igitur *falſos doctores*, qui iis non cedunt, non fallunt fidem Chriſto datam. ὅτι μείζων — κόσμῳ) Μείζων, *potentior.* Ὁ ἐν ὑμῖν, *qui uobiscum eſt*, i. e. uos adiuuat. Ἐν, ב, *cum.* Ὁ ἐν τῷ κόσμῳ, *qui adeſt hominibus malis*, nempe Satanas, ὁ Θεὸς τȣ̃ αἰῶνος τȣ́τȣ, 2 Cor. IV, 4. Contextus tamen poſtulare uidetur, ut Deum intelligamus *doctrinam Dei*, et τὸν ἐν τῷ κόσμῳ *inſcium, errori et ignorantiae deditum*; ut ſenſus ſit: Dei doctrina, quae eſt inter uos, ualet ſatis ad refutandos illos, qui dediti ſunt errori.

5. αὐτοὶ ἐκ τȣ̃ κόσμȣ εἰσὶ) *Ipſi mundana ſapiunt*; pari ſunt ingenio cum maxima humani generis parte. Huius uitae uoluptatibus, opibus, ſplendori inhiant, eisque ſe abduci patiuntur. Poteſt etiam hic locus explicari ex Io. III, 31. ſqq. ubi Chriſtus dicitur εἶναι ἐπάνω πάντων, quia eius doctrina omnium aliorum doctrinam et ſapientiam ſuperat; Ioannes autem ſeipſum dicit *eſſe* ἐκ τῆς γῆς, (quod noſtro loco eſt εἶναι ἐκ τȣ̃ κόσμȣ) i. e. humilem, inſcium, minus ſapientem. διὰ τȣ̃το — λαλȣ̃σι) Ideo docent mundi affectibus congruentia, ea, quae maiori

 homi-

hominum parti placent. Vel: docent ea, ex quibus inſcitia eorum cognoſci poteſt. καὶ — ἀκούει) Et maior hominum pars eos ſectatur; eis morem gerit. Solet ἀκούειν dici de diſcipulis, ut apud Laërtium aliquoties. Vel: Homines inſcii approbant illorum doctrinam.

6. ὁ γινώσκων — οὐκ ἀκούει ἡμῶν) Ἀκούει ἡμῶν, nos Apoſtolos ſectatur. Ἐκ τοῦ Θεοῦ εἶναι, et γινώσκειν τὸν Θεὸν *a Deo edoctum eſſe*, eodem fere recidunt. Οὐκ ἀκούει ἡμῶν, alios quaerit doctores.

7. ὅτι ἡ ἀγάπη ἐκ τοῦ Θεοῦ ἐστι) i. e. *Nam bonitas Deo placet; amor eſt coeleſtis, diuinae originis.* Deus eſt fons, parens charitatis, adeoque ſummo amore praeditus. Quiuis nempe nomine Dei optimum quid intelligit. Ex hoc principio dixit Cicero in *Somnio*: nihil eſſe illi principi Deo, quod quidem in terris fiat acceptius, quam conſilia coetusque hominum iure ſociatos. καὶ πᾶς — τὸν Θεὸν) *Quisquis charitate praeditus eſt, oſtendit ſe eſſe filium Dei, et Deum noſſe,* ſicut oportet. Filiorum eſt, imitari Patrem. Quisquis igitur amore in alios praeditus eſt, is filius eſt Dei, quia eum imitatur.

8. ὅτι ὁ Θεὸς ἀγάπη ἐστίν) *Nam Deus eſt optimus*, benigniſſimus, plenus dilectione. Abſtractum pro Concreto, et quidem in Superlatiuo. Tale illud: *Tu quantus quantus nil niſi ſapientia es.*

9. ἐν τούτῳ — ζήσωμεν δι' αὐτοῦ) Eſt ſententia eadem quae Io. III, 16. Ἐν ἡμῖν, pro εἰς ἡμᾶς. Ἵνα ζήσωμεν, ut felices, et aeternum beati reddamur.

10. ἐν

10. ἐν τούτῳ ἐστὶν ἡ ἀγάπη) i. e. *In hoc apparet admirabilis illa dilectio.* Quod generalius dixerat, id ſpecialius explicat. οὐχ ὅτι — ἠγάπησεν ἡμᾶς) Ουχ ὅτι pro ὅτι οὐχ. *Quod quamuis nos non amauiſſemus Deum, ille tamen amaret nos.* Maxime admirabilis eſt amor erga infeſtos. Rom. V, 6. 7.

12. Θεὸν οὐδεὶς πώποτε τεθέαται) Praeteritum pro quouis tempore, more hebraeo. *Deum nemo uidit* interdum eſt: nemo Deum nouit; nemo eius conſilia de ſalute hominum perſpecta habet. Sed haec propoſitio hoc quidem loco non conuenit cum orationis ſerie. Erit igitur: *Nemo cum Deo uerſatur, ut homines cum hominibus uerſantur.* Oſtendit nempe, etſi non ſit talis cum Deo conſuetudo, tamen conſtare nobis poſſe certo, nos eum amare, nosque ab eo amari, ſi nimirum alios amemus. καὶ ἀγάπη — ἐν ἡμῖν) i. e. colligimus, in nobis eſſe ſinceram dilectionem Dei, nosque diligi ab ipſo.

13. ἐν τούτῳ — δέδωκεν ἡμῖν) Eſt idem ſenſus, qui ſupra III, 24. niſi quod hic additur: ὅτι ἐν αὐτῷ μένομεν.

14. καὶ ἡμεῖς — τοῦ κόσμου) Ἀπέσταλκε σωτῆρα, i. e. miſit ut eſſet Seruator. Hoc uult Apoſtolus: Quod dixi miſſum a Deo Filium ad liberandos homines, *atque adeo ſummum diuini in nos amoris documentum eſſe datum*, de eo dubitare nemo debet; ſumus enim nos huius rei teſtes oculati. Vidimus Ieſum mortuum, uidimus et reſuſcitatum. Dixerat autem, ſe moriturum ad redimendum genus humanum, Matth. XX, 28. XXVI, 28. Ne-

que Ieſum Deus a mortuis excitaſſet, ſi is Ieſus decipere uoluiſſet genus humanum. De nomine σωτῆρος uide Luc. II, 11.

15. ὃς ἂν — τῦ θεῦ) *Quisquis profitebitur, Ieſum eſſe Filium Dei,* miſſum, ut eſſet nobis Seruator, *is uere cum Deo coniunctus eſt;* amat Deum, et uiciſſim ab eo amatur. Fieri enim non poteſt, quin eiusmodi homo doctrinam Chriſti ſincere amplectatur ac proinde Deum et proximum ſincere diligat, diligaturque uiciſſim ab eo.

16. καὶ ἡμεῖς — ἐν ἡμῖν) *Ergo nos nouimus et perſuaſi ſumus de amore, quem erga nos habet. Nos*, Apoſtoli nempe, qui Ieſum, quem Seruatorem hominum miſit, contemplati ſumus oculis, et inde cognouimus, quantus Dei in nos ſit amor. Cf. u. 14. ὁ θεὸς — ἐν αὐτῷ) Supra u. 8. 12. III, 24. Amat Ioannes, quae ualde uult haerere auditorum animis, non ſemel ſed ſaepius dicere.

17. ἐν τύτῳ — τῆς κρίσεως) *Ex hoc intelligimus, amorem noſtrum ſincerum eſſe, adeo ut etiam cum bona fiducia in illo die iudicii apparere poſſimus.* Μεθ᾽ ἡμων, *in nobis*, uel apud nos. Alii hoc explicant de amore Dei erga nos, et ἐν τύτῳ connectunt cum illo ὅτι καθὼς etc. non cum ἵνα, ut ſenſus ſit: Hic eſt ſummus gradus dilectionis Dei erga nos, ſi, qualis in hoc mundo Chriſtus fuit, i. e. mundi odiis, et propterea malis plurimis expoſitus, tales et nos ſimus. Sed quamuis ἐν τύτῳ τετελείωται omnino coniungendum ſit cum ὅτι etc. non tamen amor Dei erga nos hic intelligi poteſt, quia Apoſtolus ſtatim addit, metum ſeruilem non poſſe conſiſtere cum

cum uero erga Deum amore, u. 18. Verto igitur Ἵνα, *adeo ut.* Veritas mutui inter Deum et nos amoris hac re ſentitur et agnoſcitur, ſi perſuaſi ſumus, nihil nobis ab eo eſſe metuendum. ὅτι — τȣ́τῳ) *Si, ſicut ille* (Deus) *animatus eſt* (erga nos homines,) *ita et nos in hoc mundo ſimus animati*, (erga alios,) i. e. ſi nos, qui uiuimus in hoc mundo, ingenio et bonitate referamus Patrem noſtrum in coelis. Si ingenium noſtrum conforme eſt ingenio Patris coeleſtis, tuto credere poſſumus, nos non iri ab eo damnatum.

18. φόβος — βάλλει τὸν φόβον) *Formido* (poenarum) *non congruit amori, ſed uerus amor propellit formidinem.* Φόβος h. l. non eſt timor Dei, metuens ne Deum peccatis offendat, ſed formido malorum ex mala conſcientia. ὅτι ὁ φόβος κόλασιν ἔχει) *Nam metus cruciat* et angit animum. Senſus timoris plane contrarius eſt ſenſui amoris. Mutuus amor parit laetitiam, et habet ſenſus iucundos. Timor autem angit animum. ὁ δὲ — ἀγάπῃ) Δὲ *igitur;* nam eſt confirmatio eius, quod antea dictum erat. *Si quis ergo timet, non ſincere amat.* Mutuus enim amor non parit ſenſus iniucundos, non angit animum, ſed laetum reddit atque tranquillum.

19. ἡμεῖς ἀγαπῶμεν — ἠγάπησεν ἡμᾶς) Ἀγαπῶμεν, in Subiunctiuo: *Diligamus.* Redit Scriptor ad rem, et repetit quod dixerat comm. 10. 11.

20. ἐάν τις — ψεύςης ἐςίν) Ratio eſt in promtu. Nam is demum Deum uere amat, qui eum imitatur, eique ſimilis fieri ſtudet ingenio et moribus. Iam uero

Deus ſummo amore in omnes homines eſt praeditus. Quisquis ergo alios homines odit, is aduerſatur Deo eiusque conſiliis. ὁ γὰρ μὴ — ἀγαπᾷν) Eadem fere argumentandi ratio eſt apud Philonem de Decal. p. 761. D, ἀμήχανον εὐσεβεῖσθαι τὸν ἀόρατον ὑπὸ τῶν εἰς τοὺς ἐμφανεῖς καὶ ἐγγὺς ἀσεβούντων, *fieri non poteſt, ut pius ſit erga inuiſibilem, qui erga conſpicuos eſt impius.* Solet dici: Ignoti nulla cupido. At notitia maxime per oculos; et ipſe adſpectus ad amandum excitat.

21. καὶ ταύτην — ἀδελφὸν αὐτοῦ) Alterum argumentum, cur amare proximum debeamus, quia Deus id praecepit. Amantis autem eſt, uelle ea, quae is uult, qui amatur.

Caput V.

1. Πᾶς ὁ πιστεύων — γεγέννηται) *Quisquis credit, Ieſum eſſe Meſſiam, aſcitus eſt in numerum filiorum Dei.* Non commode incipit nouum caput; quae enim hic dicuntur, arcte cohaerent cum praecedentibus. Ὁ πιστεύων, nempe ex animo, et ſe credere id oſtendit, profitendo, ſperando ab ipſo res promiſſas, et ſub ea ſpe praecepta eius ſequendo. Ἐκ τοῦ Θεοῦ γεγέννηται, i. e. *Dei eſt filius*, a Deo pro filio agnoſcitur, ut ſupra III, 9. IV, 7. καὶ πᾶς — ἐξ αὐτοῦ) *Quisquis autem patrem amat, is etiam liberos eius amat.* Hoc probatione non indiget, quia ſenſu communi patet. Graecorum dictum eſt: Πατρὶ φίλτατον τέκνον. Intelligendi ſunt autem fratres, quibuscum communem parentem habemus. Singularis pro plurali. De Chriſto, filio Dei, hic non eſſe ſermonem, ex ſequentibus uerbis patet.

2. ἐν τούτῳ — τηρῶμεν) Connectuntur haec cum praecedentibus ita, ut Apoſtolus a generali ad ſpeciale argumentetur. Quum uniuerſim uerum ſit, quod u. 1. dictum erat, idem etiam de amore Dei ualet. Verto ita: *Ex eo, quod filios Dei amamus, cognoſcere poſſumus, nos amare Deum, et praecepta eius ſeruare uelle.* Permutantur igitur h. l. ſignificationes particularum ὅτι et ὅταν, quod contextus neceſſario poſtulat. Grotius traiectionem ſuadet, hoc modo: ἐν τούτῳ γινώσκομεν ὅτι τὸν Θεὸν ἀγαπῶμεν, ὅταν ἀγαπῶμεν τὰ τέκνα αὐτοῦ, καὶ τὰς ἐντολὰς αὐτοῦ τηρῶμεν. Ne ſic quidem male.

3. αὕτη — τηρῶμεν) In ἀγάπης uoce eſt metonymia. Significatur enim oſtenſio eius dilectionis, qua in Deum ferimur. καὶ — οὐκ εἰσὶν) i. e. *non arduum eſt ea obſeruare*, nempe amantibus, per ſeſe, et propter opem diuinam. Confer Matth. XI, 30. et quae iam ſequentur.

4. ὅτι πᾶν — κόσμον) *Quisquis enim in numerum filiorum Dei adſcitus eſt, poteſt reſiſtere malis hominum exemplis et prauis cupiditatibus*, ne ab obſequio erga Deum abducatur. Πᾶν, neutrum pro maſculino. Certamen nobis quidem eſt cum mundo, i. e. cum illecebris, malis exemplis, periculis, et malis e mundo ingruentibus; haec omnia enim ſub nomine τοῦ κόσμου comprehenduntur. Sed qui a Deo per doctrinam Chriſti renatus, nouus quaſi homo factus, pro filio Dei declaratus, et particeps felicitatis aeternae redditus eſt, non uincitur malis exemplis et mundi illecebris. καὶ αὕτη — ἡ πίστις ἡμῶν) i. e. *Id quod nos idoneos reddit ad hanc uictoriam, eſt religio-*

nis

nis noſtrae ingenua profeſſio, inprimis autem fides promiſſis Chriſti habita. Qui enim firmiter perſuaſus eſt, ſibi expectandam eſſe maximam et aeternam felicitatem, ſub conditione obſequii praeceptis diuinis praeſtandi, is omnia alia poſthabebit. In uoce νίκη eſt Metonymia effecti pro efficiente. Νικήσασα eſt aoriſtus pro omni tempore, quomodo accepere Syrus et Latinus.

5. τίς ἐςιν — τȣ̃ Θεȣ̃;) Interrogatio uehementer affirmans, qualis ſupra II, 22. Si talis homo, qui Ieſum pro filio Dei agnoſcit, non poteſt uincere mundum, nullus alius poterit. Credere, Ieſum eſſe filium Dei, eſt, non tantum credere quod ſit diuinae naturae, ſed etiam, quod ſit ille, quem Pater ſalutis noſtrae cauſſa miſit. (cf. u. 6.) Qui credit, ſui cauſſa miſſum eſſe filium Dei, is facile poterit uincere cupiditates. Cf. u. 10. 11.

6. ȣ̃τός ἐςιν — ὁ Χριςὸς) *Hic eſt ille, qui, poſtquam uenerat, inſtituit baptismum et ſanguinis ſui profuſi commemorationem.* Vel ſic: *Hic* (filius Dei) *eſt ille, qui non tantum per baptismum, ſed et profuſione ſanguinis ſui declarauit, ſe eſſe Meſſiam.* Verbum ἔρχεσθαι ſaepe de muneris functione uſurpari, notum eſt. Sermonem uero eſſe de re, non praeſenti, ſed praeterita, docet participium ὁ ἐλθὼν, aoriſto tempore, praeteriti uim habente. Διὰ, *cum*, pro quo ſtatim occurrit ἐν. *Aquam* hic eſſe *baptismum*, mihi non uidetur eſſe dubium. Sed difficilior eſt quaeſtio, *qualis* baptismus intelligatur? *B. Zachariae* explicat de baptismo Chriſti, quo peracto, uoce coeleſti declaratus eſt filius Dei, Matth. III, 17. et aduerſus falſos Doctores, praecipue Cerinthianos hoc dictum eſſe putat, qui

qui ſtatuebant, Ieſum fuiſſe merum hominem; *in eum poſt baptismum deſcendiſſe aeona Chriſtum, figura columbae — in fine* (uitae) *autem reuolaſſe iterum Chriſtum de Ieſu, et Ieſum paſſum eſſe, et reſurrexiſſe: Chriſtum autem impaſſibilem perſeueraſſe, exiſtentem ſpiritalem*, ut docet Irenaeus L. I, c. 25. Hunc Cerinthi errorem iam a Nicolaitis multo prius propagatum eſſe idem Irenaeus teſtatur. Videtur igitur Ioannes iſtum errorem corrigere uelle. Senſus eſt: *Hic* Ieſus *non modo tum, quum baptizatus eſt fuit filius Dei, (uel Meſſias,) ſed et tum, quum paſſus eſt, fuit idem.* Etiam is, qui mortuus eſt, habendus eſt pro filio Dei; inde enim amor Dei, qui filium ſuum pro nobis morti tradidit, demonſtratur. — Hanc explicationem nunc ceteris praeferendam eſſe putem. Bengelius: „*Aquam* dicit baptismum, quem primum adminiſtrauit Iohannes, inde Baptiſta cognominatus, et ideo in aqua baptizare miſſus, ut Ieſus manifeſtaretur tanquam Filius Dei, Io. I, 33. 34. Porro baptismus etiam per diſcipulos Ieſu adminiſtratus eſt, Io. IV, 1. ſ. Act. II, 38. etc. „*Beza aquae* appellatione intelligit *ſanctificationem*, i. e. *regenerationem* noſtram, cuius ſymbola erant purificationes illae ſub lege uſurpatae, et cuius quoque peculiaris nunc eſt teſſera Baptismus; *ſanguinis* appellatione intelligit *iuſtitiam* noſtram, quae in duabus partibus conſiſtit, nempe peccatorum expiatione, et obedientiae Chriſti expiatione, habito ueterum ſacrificiorum, ac praeſertim aſperſionis illius ſolennis reſpectu, cuius Hebr. IX. fit mentio. In eadem ſententia eſt *Moldenhawerus*, ſenſum huius loci hunc eſſe exiſtimans: *Ieſum eſſe mundi Seruatorem, cognoſci poteſt ex regeneratione, quam in nobis efficit, et ex peccatorum*

catorum remiſſione, quam ipſi debemus. Per πνεῦμα idem intelligit Apoſtolos et alios doctores diuinitus miſſos. *Grotius*: „*Venit*, i. e. apparuit, id quod erat Filius Dei, *per aquam et ſanguinem*, i. e. per uitam puriſſimam, quae per aquam ſignificari ſolet, ut Ezech. XXXVI, 25. ſiue per lotionem, quod aquae eſt opus, ut Ieſ. I, 16. etc. — Deinde apparuit Dei filius, eo quod in teſtimonium eius profeſſionis, qua ſe Chriſtum, ſiue Dei Filium dixit, mortem cruentam non recuſauit, Io. XVIII, 37. 1 Tim. VI, 13. „Haec *Grotius.* Poſſet etiam τὸ ὕδωρ eſſe baptismus, a Chriſto inſtitutus, quo homines, doctrina religionis imbuti, recipiuntur in ſocietatem Chriſtianorum; τὸ αἷμα autem *ſacra coena*, quam Chriſtus in memoriam effuſi ſanguinis, et mortis ſuae expiatoriae inſtituit. Nam in ſequentibus Apoſtolus τὸ ὕδωρ, τὸ αἷμα et τὸ πνεῦμα, teſtium loco haberi poſſe dicit, quorum unanimi teſtimonio confirmetur, Filium Dei uixiſſe in his terris. οὐκ ἐν — τῷ αἵματι) Oſtendit Apoſtolus, uerba proxime antecedentia plane conſiderate eſſe poſita. Non tantum quum baptizatus eſt Ieſus, ſed etiam quum paſſus eſt, fuit filius Dei; uel ex altera explicatione: non ſatis erat Chriſto inſtituiſſe baptismum; perpetuam etiam mortis ſuae memoriam repetendam curauit. Nonnulli exiſtimant, Ioannem reſpexiſſe ad c. XIX, 30. Euangelii; quod tamen dubium eſt. καὶ τὸ πνεῦμα — ἡ ἀλήθεια) *Etiam doctrina diuina teſtatur* (Ieſum eſſe Filium Dei; uel etiam: Filium Dei uixiſſe in terris,) *nam haec doctrina perfecte uera eſt.* Τὸ πνεῦμα eodem ſenſu hic accipitur, quo Io. VI, 63. ſicuti etiam Paulus haud raro σάρκα et πνεῦμα opponit. Alii duplici ſenſu ſumunt uocem πνεύματος, ut nempe prius illud πνεῦμα ſignifi-

ſignificet *miracula*, a Chriſto et Apoſtolis edita, alterum uero *doctrinam Chriſti*, et ſenſus ſit: Etiam miracula teſtantur, doctrinam Euangelii eſſe ueram. Quum autem Apoſtolus non afferat argumenta pro ueritate doctrinae, ſed pro ea in ſpecie ueritate, Ieſum eſſe Filium Dei, uel uixiſſe in terris, priorem interpretationem praefero. Alii aliter explicant.

7. 8. ὅτι τρεῖς εἰσιν οἱ μαρτυροῦντες ἐν τῷ οὐρανῷ, ὁ πατὴρ — ἐν τῇ γῇ) Verba haec non eſſe genuina, plerorumque Criticorum hodie eſt ſententia. Integrum librum de hoc loco ſcripſit *D. Io. Sal. Semler*, ſub titulo: *Hiſtoriſche und kritiſche Sammlungen über die ſogenannten Beweisſtellen der Dogmatik. Erſtes Stück über* 1 Ioh. 5. 7. Halae et Helmſt. 1764. 8. ubi alii etiam nominantur, qui de h. l. ſcripſerunt. Accurate, et prolixe de eo diſputat etiam S. V. *Griesbachius* in editione ſua N. T. Nos praecipua tantum momenta excerpemus, ablegantes rei criticae ſtudioſos ad ipſam Viri doctiſſimi disquiſitionem. Exſtant igitur uerba iſta in *codice graeco nullo*, praeter 34. illum Dublinenſem ſ. Montfortii, ſ. britannicum, ad quem Erasmus iam prouocauit, ſed recentiſſimum, ſec. XV. aut XVI. ſcriptum. Cf. *Pauli Iac. Bruns* obſeru. in Repertorio litteraturae orient. et bibl. Tom. III. p. 258. ſqq. Praeterea in codice Rauiano, qui in bibliotheca Regia Berolinenſi aſſeruatur, ita ut in editione Complutenſi, legitur: ὅτι τρεῖς οἱ μαρτυροῦντες ἐν τῷ οὐρανῷ, ὁ πατὴρ καὶ ὁ λόγος καὶ τὸ ἅγιον πνεῦμα, καὶ οἱ τρεῖς εἰς τὸ ἕν εἰσιν· καὶ τρεῖς εἰσιν οἱ μαρτυροῦντες ἐπὶ τῆς γῆς, τὸ πνεῦμα καὶ τὸ ὕδωρ καὶ τὸ αἷμα. Sed uiri docti dudum uiderunt, codicem hunc non eſſe

eſſe niſi apographum editionis Complutenſis, quae uero omittit commate octauo καὶ οἱ τρεῖς εἰς τὸ ἕν εἰσι. Ex *uerſionibus* omittunt Syra utraque, arabica polygl. et Erp. Copt. Aeth. Slauonica, nec non Armenica. Omittunt *Patres graeci* omnes, quamuis antecedentia et conſequentia excitent, argumenta pro trinitate et diuinitate Filii ac Spiritus S. corradant, imo uerſum 8 ad Trinitatem applicent, aut Spiritum S. Deum eſſe ex antecedentibus aut conſequentibus probent. Primum *graece* prolatus eſt locus in translatione graeca Actorum Concilii Lateranenſis anno 1215. habiti. Maior eſt numerus eorum *codicum latinorum*, qui uerſum 7. legunt, numero eorum qui non legunt; ſed codices ante Seculum X. ſcripti plane non habent. *A patribus latinis* non citatur, ubi uel maxime ad rem pertineret, atque omnino exſpectari poſſet. Vigilius Tapſenſis primus fuiſſe uidetur, qui finiente Seculo V. *clare* ad teſtes coeleſtes prouocarit; ſed plane non conuenit Vigilii allegatio cum textu noſtro, nec in uerbis nec in ſenſu. Praeterea Latini in ſcribendo et allegando hoc dicto ualde uariant; nam antiquiores fere anteponunt comma octauum ſeptimo; permulti poſt teſtes terreſtres omittunt: *et hi tres unum ſunt*; alii non ſolum legunt: et hi tres unum ſunt, ſed addunt praeterea: *in Chriſto Ieſu*; alii aliis utuntur uerbis atque formulis. Haec et alia contra γνησιότητα huius commatis pugnant. Qui eam defendunt, prouocant ad argumenta, quorum potiora ſunt haec: 1) Nexus cum antecedentibus et conſequentibus. 2) Omiſſio facilis ob ὁμοιοτέλευτον. Speciosum argumentum, niſi obſtarent uerba ἐν τῇ γῇ, et ἐν τῷ οὐρανῷ, quae una cum ceteris deſunt in codicibus omnibus

bus, uerſionibus etc. 3) Eraſerunt periocham Ariani. 4) Diſciplina arcani multos induxit, ut initio a codicibus publicae lectioni deſtinatis dictum remoueretur, qui ceteros codices breui tempore abſorpſerunt. 5) Ex hiſtoria dicti elucet θεῖον quoddam. 6) Inuenientur fortaſſe futuris temporibus codices dictum hoc habentes. Si uel maxime genuina eſſent haec uerba, non tamen uideo, quomodo ex iis doctrina de unitate eſſentiae Patris, Filii et Spiritus probari poſſit. Nam ἓν εἶναι de conſenſu uoluntatis quidem dicitur, ſi de perſonis ſermo eſt, ut Io. XVII, 11. 21. 23. nuſpiam uero de unitate eſſentiae. Nec haec interpretatio, ſi admitti poſſet, cum contextu et conſilio Apoſtoli poſſet conciliari, quod iam nonnulli Veterum perſpexerunt. In margine editionis Complutenſis narratur, Ioachimum abbatem negaſſe, quod uerba commatis 7, *hi tres unum ſunt,* ad unitatem perſonarum ſpectent; traxiſſe eum haec uerba ad unitatem conſenſus, atque prouocaſſe ad comma 8, ubi in quibusdam libris de ſpiritu, aqua et ſanguine eadem uerba, *hi tres unum ſunt*, habeantur. Sed poſteriori hoc loco uerba, hi tres unum ſunt, ab haereticis arianis appoſita eſſe, nec in ueris exemplaribus haberi. Videntur haec uerba orta eſſe ex myſticis interpretationibus uerſus octaui, et ſenſim ex gloſſa irrepſiſſe in textum. Totus igitur locus ita legendus: ὅτι τρεῖς εἰσιν οἱ μαρτυροῦντες, τὸ πνεῦμα, καὶ τὸ ὕδωρ, καὶ τὸ αἷμα· καὶ οἱ τρεῖς εἰς τὸ ἕν εἰσιν. Numerat Ioannes teſtes, quorum com. 6. meminerat, et optime eos conſentire, uel in unum conſpirare, aſſerit. Baptismus nempe declarauit Ieſum pro Filio Dei, quum uox e coelo audiretur: Hic eſt Filius meus etc. Idem etiam mors

Chriſti declarauit; ſcriptura enim dicit: Filium Dei mortuum eſſe. Denique etiam ipſa religio, quam Chriſtus docuit, ita comparata eſt, ut ſatis pateat, eam non eſſe inuentionis humanae, ſed prorſus diuinam.

9. εἰ τὴν μαρτυρίαν — ἐστίν) Λαμβάνειν eſt teſtimonium *iudicio ſuo approbare.* Nempe ex lege Deut. XVII, 6. XIX, 15. duorum uel trium teſtimonium recipiendum erat: Cf. Matth. XVIII, 16. 2 Cor. XIII, 1. Hebr. X, 28. Dei autem teſtimonium multis hominum teſtimoniis praeponderat. Diuinum teſtimonium uocat id ipſum, de quo com. 6. dixerat. Quare ſtatim addit: ὅτι αὕτη — υἱοῦ αὐτοῦ) *Nam iſtud pro ipſius Dei teſtimonio habendum eſt, quod teſtatur de Filio ſuo.* Patet ex his teſtimoniis, in unum conſpirantibus, Ieſum ab ipſo Deo declaratum eſſe pro ipſius Filio. Vel ex altera explicatione: habent baptiſmus, ſacra coena, et doctrina Chriſti uim et efficaciam uere diuinam, ad recreandos et emendandos hominum animos; et hoc modo Deus perpetuo teſtatur, filium ſuum uixiſſe in his terris.

10. ὁ πιστεύων — ἐν ἑαυτῷ) *Qui fiduciam ſuam in Filium Dei reponit, is recipit Dei teſtimonium.* Ἔχειν ἐν ἑαυτῷ, *in ſe habere,* i. e. *recipere,* quia qui recipit aliquid, is id in ſe, id eſt ſecum habet. ὁ μὴ — πεποίηκεν αὐτὸν) Nempe Deum, de quo ſermo praecedit. *Eum facit mendacem,* i. e. ita agit, quaſi Deus mendax eſſet, ut ſupra I, 10. Πεποίηκεν, Praeteritum pro quouis tempore, more hebraeo. ὅτι οὐ — τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ) Θεὸς pro αὐτὸς, nomen pro pronomine, more hebraeo. Μαρ-

τυρίαν

τυρίαν μαρτυρεῖν, ut ſeruitutem ſeruire, mortem mori; quae locutio frequens Hebraeis, Graecis et Latinis.

11. καὶ αὕτη — αὐτῷ ἐςιν) *Summa autem huius teſtimonii eſt, quod felicitatem aeternam nobis promiſit Deus, et quod haec felicitas per filium eius nobis contingit.* Αὕτη ἐςὶν ἡ μαρτυρία, ut Io. I, 19. Ἔδωκεν, *promiſit.* Ἐν τῷ υἱῷ αὐτῦ, *per* filium eius. Ἐςι, pro *contingit.*

12. ὁ ἔχων — ζωήν) *Qui agnoſcit Filium Dei pro filio Dei, is ſperare poteſt felicitatem.* Ὁ ἔχων τὸν υἱὸν, elliptice, pro: ὁ ἔχων τὸν υἱὸν ὡς υἱὸν, ut Matth. XIV, 5. ὡς προφήτην αὐτὸν εἶχον. *Habet uitam*, i. e. ſperare poteſt felicitatem. ὁ μὴ — ὐκ ἔχει) Oppoſitio, qualem ſaepe habuimus. Intelligendum autem de iis, ad quos Euangelium peruenit.

13. τοῖς πιςεύυσιν εἰς τὸ ὄνομα τῦ υἱῦ τῦ Θεῦ) Haec uerba deſunt in cod. Alex. Vaticano et iunioribus nonnullis, in Syra utraque, arab. Erpenii, copt. aeth. arm. uulgata. ἵνα εἰδῆτε — αἰώνιον) Addunt οἱ πιςεύοντες iidem, excepta arm. *Vt ſciretis, certum uos ius habere ad felicitatem aeternam, quamdiu creditis* etc.

14. καὶ αὕτη — πρὸς αὐτὸν) *Etiam hanc de eo fiduciam habemus*, nempe iure optimo; uel potius: *hac re*, (quod ſcimus, nos poſſe certo expectare felicitatem futuram,) *nititur noſtra erga Deum fiducia.* Παῤῥησία, ut ſupra c. III, 21. ὅτι ἐάν τι — ἀκύει ἡμῶν) *Eum nos exauditurum eſſe, ſi quid petamus ſecundum uoluntatem eius*, i. e. talia bona, quae nobis promiſit, quae nobis dari

 ſit

ſit Deo glorioſum, nobisque ſalutare. Ἀκούει ἡμῶν, *attendit ad nos.*

15. ὅτι ἔχομεν — παρ' αὐτοῦ) *Scimus, nos impetraturos eſſe, quicquid petierimus.* Ἔχειν, *impetrare.* Deus non tantum audit uota noſtra, ſed praeſtat etiam quicquid nobis eſt ſalutiferum.

16. ἐάν τις — μὴ πρὸς θάνατον) *Si quis uiderit Chriſtianum, qui admittat peccatum, per quod non faciat iacturam ſuae ſalutis.* Opponuntur ſibi ἁμαρτία μὴ πρὸς θάνατον, et ἁμαρτία πρὸς θάνατον. De differentia utriusque peccati uariae ſunt interpretum ſententiae. Per ἁμαρτίαν πρὸς θάνατον intelligunt nonnulli *peccatum in Spiritum Sanctum,* alii *quoduis peccatum grauius,* e. g. idololatriam, homicidium, adulterium; alii *peccatum, cui in lege Moſis conſtituta eſt mortis poena;* alii *peccatum, quod excommunicatione, et morbis a Deo immiſſis, uel etiam ipſa morte puniebatur.* Θάνατος in uniuerſa hac epiſtola non mortem naturalem, ſed miſeriam ſignificat, quam peccatum affert. Ergo ἁμαρτία πρὸς θάνατον uidetur eſſe peccatum, per quod homo miſerum ſe reddit, felicitatis aeternae iacturam facit, e. g. *idololatria,* et flagitioſa Paganismi uita. Alii θάνατον intelligunt *mortem naturalem,* et totum locum explicant ex uetuſtiſſima eccleſiae diſciplina, quae aetate Apoſtolorum uiguit. Quia nempe magiſtratus deerant eccleſiae, ideo Deus prodigioſam puniendi poteſtatem attribuit Apoſtolis. Exempla habemus Act. V, 1. ſqq. 1 Cor. V, 5. Eſſet igitur ἁμαρτία μὴ πρὸς θάνατον peccatum, quod grauibus morbis, non autem morte puniebatur; ἁμαρτία πρὸς θάνατον, quod

quod morte a Deo miraculoſe immiſſa, puniebatur. αἰτήσει — πρὸς θάνατον) *Faciat pro illo preces, et conſulat eius ſaluti* (quocunque modo; reducat eum in uiam. Cf. Iac. V, 19. 20.) *eorum* (inquam) *ſaluti, qui peccando non neceſſario ſe reddunt miſeros.* ἔστιν ἁμαρτία — ἐρωτήσῃ) *Eſt peccatum, per quod quis utique facit iacturam ſuae felicitatis; ſed reſpectu huius uos non hortor.* Poſtrema haec uerba non ſunt prohibentis, ſed mentem ſuam recte explicantis. Dixerat, precando omnia poſſe accipi; ueniam etiam pro aliis hominibus poſſe impetrari. Quia autem preces pro eo, qui ſalutis iacturam fecit, inutiles forent, addit Ioannes, ſibi de huiusmodi hominibus non eſſe ſermonem. Foret e. g. inutile deprecari pro eo, qui ex chriſtianiſmo ad idololatriam redierit. Talis enim antea magno ſtudio eſſet reducendus.

17. πᾶσα ἀδικία ἁμαρτία ἐστὶ) *Quoduis peccatum eſt poena dignum.* Nulla culpa eſt tam leuis, ut ſit negligenda. Ἁμαρτία per meton. uerti poteſt: *poena dignum;* uel etiam: *aberratio a praeſcripta norma.* καὶ ἔστιν — θάνατον) *Sed datur tamen peccatum, quod hanc poenam non contrahit,* ut nempe homo neceſſario miſer fiat.

18. οἴδαμεν — οὐχ ἁμαρτάνει) Non uidetur hic ſubintelligendum πρὸς θάνατον, ſed uox ἁμαρτάνειν ſumi generaliter, *male uiuere.* Ὁ γεγεννημένος ἐκ τοῦ θεοῦ, *filius Dei.* Οὐχ ἁμαρτάνει, non peccat aut cum deliberatione, aut dato ad deliberandum ſpatio. Merito hoc addidit Apoſtolus, ne qui putarent, ſe et filios Dei eſſe poſſe, et interim illa peccata, quae non ita ſunt ad mortem, committere. Ideo admonet eos ſui nominis, ut eius me-

mores erigant alios labentes, non eorum exemplo labantur. τηρεῖ ἑαυτὸν) *Sollicite ſibi cauet a talibus peccatis.* Sic ἄσπιλον ἑαυτὸν τηρεῖν Iac. I, 27. καὶ ὁ πονηρὸς — αὐτοῦ) *Ita ut malus ille laedere eum non poſſit.* Ἅπτεσθαι, *laedere, perdere, nocere*, ut Ioſ. IX, 19. pro hebr. פגע. Vere emendatum non decipiet idololatria, ſuperſtitio, et ſtudium flagitioſe uiuendi. Ὁ πονηρὸς, *Satanas*, cuius poteſtati quaſi ſubiiciuntur ii, qui peccant πρὸς θάνατον, 1 Cor. V, 5.

19. οἴδαμεν — ἐσμεν) Conſcii nobis ſumus, nos diuina quadam praeditos eſſe indole, quare mirum non eſt, ſi mores noſtri alieni ſunt ab aliorum moribus. καὶ ὁ κόσμος — κεῖται) *Sed homines mundani omnes in uitiis quaſi immerſi et ſepulti ſunt.* Illud ἐν τῷ πονηρῷ aut neutro aut maſculino genere ſumi poteſt. At quanquam πονηρὸς in Maſculino praeceſſit, ſatius eſt hic ſumi in Neutro, cum alluſione tamen ad Maſculinum illud. Itaque κεῖσθαι ἐν τῷ πονηρῷ eſt, *ſub mali*, (i. e. uitiorum) *poteſtate teneri*, uel *in malo quaſi immergi, et ſepeliri.* Seneca Epiſt. 59. *Diu in iſtis uitiis iacuimus*: ubi *iacere* eſt quod hic κεῖσθαι. Verbum κεῖσθαι ſemper ἐπὶ κακοῦ poni nos docet Heſychius; unde et ἐν κακοῖς κεῖσθαι in Euripidis Andromache. Sic in Terentii Adelphis: *Cteſipho in amore eſt totus.* Plautus in mercatore: *in fermento iacet*, Et in Caſina: *nunc in fermento tota eſt, ita turget mihi*; de foemina irata et inflata.

20. οἴδαμεν δὲ — διάνοιαν) Ἥκει per enallagen pro Praeterito ἧκε, ut Syrus et Arabs legiſſe uidentur. Διάνοια, *uera ſapientia.* Πεφώτικε τὴν διάνοιαν, nempe docen-

docendo, et quod docebat, miraculis comprobando. ἵνα γινώσκωμεν τὸν ἀληθινὸν) Sc. θεὸν, quod addunt multi codices, Patres et uerſiones. *Verum Deum*, i. e. ſummum, aeternum, optimum, auctorem rerum omnium, et uiſibilium et inuiſibilium. Contra Gnoſticorum ſomnia, ut uidetur. Simul autem cogitandum eſt: *colere Deum.* Per religionem filii Dei eo uenimus, ut idolis relictis, eum colamus, qui uerus Deus eſt. (u. 21.) καί ἐσμεν — Ἰησοῦ Χριστῷ) *Ideo coniunctiſſimi ſumus illi uero Deo per filium eius Ieſum Chriſtum.* Ἐν, h. l. ualet *per.* Iſta coniunctio facta eſt per Filium Dei ueri illius. οὗτός ἐστιν αἰώνιος) Non Photiniani tantum, ſed et orthodoxi multi haec uerba referunt non ad proxime praecedens, ſed ad remotius, nempe Deum Patrem. Alii referunt ad Chriſtum, ut is etiam dicatur uerus Deus. Ζωὴ αἰώνιος, per metonymiam, *auctor felicitatis aeternae.* Ita Chriſtus ſaepe dicitur. Idem hic traditur, quod Io. XVII, 3.

21. φυλάξατε — εἰδώλων) *Cauete uobis a falſis Diis*, ſc. colendis; qui Dii a Iudaeis graece loquentibus dicebantur εἴδωλα, quia per ſimulacra repraeſentabantur, et in illis ſimulacris colebantur. Alii εἴδωλα interpretantur de uitiis, quibus idololatrae maxime dediti erant, quos imitatae ſunt Gnoſticorum nonnullae ſectae. Φυλάσσειν ἑαυτὸν, ſibi cauere a re aliqua.

SCHOLIA

IN

EPISTOLAM IOANNIS SECVNDAM.

Auctoritas huius Epiſtolae, ut et eius, quae ſequitur, in dubium olim uocata eſt. Nam inter ἀντιλεγόμενα eam refert Euſebius Hiſt. Eccl. III, 25. Nec translatio Syra uetus eam habet. Quia nempe breuis eſt, et uni tantum familiae inſcripta, ideo non ſtatim recepta eſt ab eccleſiis, nec in earum notitiam peruenit. Sed ſtilus et ſententiae uidentur eſſe Ioannis. Cur Πρεσβύτερον ſe uocauerit Ioannes, in notis ad ipſam Epiſtolam dicemus.

Caput unicum.

1. Ὁ πρεσβύτερος ἐκλεκτῇ κυρίᾳ) Ὁ πρεσβύτερος ſaepe eſt nomen dignitatis. Quare nonnulli non Apoſtolum, ſed alium Ioannem, Presbyterum Epheſinum, Apoſtoli Ioannis diſcipulum Auctorem huius Epiſtolae fuiſſe perhibuerunt. Sed rectius ὁ πρεσβύτερος h. l. uertitur *Senior*, *grandaeuus*; nam Ioannes omnes doctores tum uiuentes aetate longe ſuperauit. Ἐκλεκτὴν κυρίαν non eſſe eccleſiam, ſed perſonam, patet ex com. 13. Sed hic in diuerſas partes abeunt interpretes, dum alii ἐκλεκτὴν, alii κυρίαν huius matro-

matronae nomen proprium fuiſſe putant. Alii uertunt: *Chriſtianae matronae*, der chriſtlichen Frau. Sicut nempe uiri quilibet appellabantur Κύριοι, ita foeminae Κυρίαι, ut uidere eſt etiam in Enchiridio Epicteti 62. et apud Chryſoſtomum contra συνεισάκτους, et alibi. Ἐκλεκτοὶ in N. T. ſaepe uocantur *Chriſtiani*, et quidem probi, in oppoſitione ad κλητοὺς, qui religionem profitentur. Κύρια nomen proprium eſſe uidetur. ἐν ἀληθείᾳ) *Sincere, uere*, ut hebr. באמת. οἱ ἐγνωκότες τὴν ἀλήθειαν) *Chriſtianam religionem profitentes.* Ἀλήθεια, *uera religio.* Deſcribuntur his uerbis ii, qui Epheſi et in uicinis locis erant Chriſtiani.

2. διὰ τὴν — εἰς τὸν αἰῶνα) Connectitur hic uerſus cum praecedente. Ego et Chriſtiani alii amamus uos *propter ueram religionem, in qua perſeueramus et ſemper perſeuerabimus.*

3. ἔσται — θεοῦ πατρὸς) *Largiatur uobis omnis generis bona, et maximam felicitatem Deus Pater* etc. Ἔσται, futur. pro optatiuo, hebr. more. Ἔσται μεθ᾽ ὑμῶν, *contingat uobis.* Χάρις, *beneficium*; quo ſenſu etiam ἔλεος hic ſumitur per metonymiam cauſſae pro effectu. ἐν ἀληθείᾳ καὶ ἀγάπῃ) i. e. *Per cognitionem ueri et dilectionem mutuam.* Nam per haec in nos Dei beneficia prouocamus, conſeruamus, augemus.

4. ὅτι εὕρηκα — ἐν ἀληθείᾳ) *Quod uidi nonnullos liberos tuos, ex praeceptis religionis inſtituentes uitam.* Ἐκ τῶν τέκνων σου, ſc. τινας. *Inueni*, i. e. *uidi.* Filii quidam eius matronae Epheſum, ut credibile eſt, uenerant

 negotio-

negotiorum cauſſa. Περιπατεῖν, *uitam inſtituere.* καθὼς — πατρὸς) *Sicut a Deo praeceptum accepimus*, nempe per Chriſtum.

5. καὶ νῦν — ἀπ' ἀρχῆς) Ἐρωτῶ, *precor*, more Graecorum, Latinos imitantium. Ἀπ' ἀρχῆς, *ab initio*, nempe Euangelii, uel: ex quo Chriſtiani eſtis. Statim a Chriſto accepimus hoc praeceptum.

6. καὶ αὕτη ἐστὶν ἡ ἀγάπη) *In eo apparet dilectio*, noſtra nempe erga Deum. αὕτη — περιπατῆτε) Καθὼς, i. e. ἥν. *Hoc eſt praeceptum, quod percepiſtis ab initio* etc.

7. ὅτι πολλοὶ — ἐρχόμενον ἐν σαρκὶ) Ὅτι aut πλεονάζει, ſicut hebraicum כִּי, aut uertendum *quia*, et connectendum cum u. 8. Nam hic ſenſus nouus incipit. Πλάνοι, *impoſtores, ſeductores.* Pro εἰσῆλθον legunt ἐξῆλθον codices quidam, ex uerſionibus Syr. Erp. Vulg. et ex Patribus Irenaeus. Ἐρχόμενον, pro Praet. ἐληλυθότα. Ἐν σαρκὶ, *humana indutum natura.* Eosdem deſignat Pſeudo-prophetas, quos in prima Epiſtola notauerat. οὗτός ἐστιν — ὁ ἀντίχριστος) Poſt plurale infertur ſingulare, ſicut 1 Io. V, 16. plurale poſt ſingulare, quia in talibus ualet locutio utraque. Poteſt etiam οὗτος accipi pro πᾶς τοιοῦτος. Senſus eſt: *Qui talia docet, eſt impoſtor, et aduerſarius Chriſti.*

8. βλέπετε — ἀπολάβωμεν) Βλέπετε hic idem eſt, quod φυλάσσετε. *Cauete uobis.* Si quem audiueritis hoc negantem, cauete hunc. Pro ἀπολέσωμεν, ἃ εἰργασάμεθα

μισθὸν in multis codicibus, uerſionibus et Patribus eſt: ἀπολέσητε ἃ εἰργάσασθε, quod melius cohaeret cum eo, quod praeceſſit. Praeferenda tamen uidetur recepta, utpote difficilior lectio. Nec Profanis inuſitata eſt transitio a numero ad numerum, et a perſona ad perſonam. *Ne amittamus quae acquiſiuimus*, metonymice, pro: ne amittamus fructum bonorum operum. Μισθὸν πλήρη, *mercedem plenam*, i. e. praemium felicitatis aeternae; nam eſt minor merces in hac uita, ut Luc. X, 7.

9. πᾶς ὁ παραβαίνων — υἱὸν ἔχει) Ὁ παραβαίνων, *qui contemnit religionem;* nam παραβαίνειν eximie dicitur, qui legem Dei contemnit, ut Hebr. II, 2. Μένειν ἐν τῇ διδαχῇ τοῦ Χριστοῦ, *perſeuerare in doctrina Chriſti.* Μένειν pro διαμένειν. Θεὸν οὐκ ἔχει, i. e. *Dei fauore non fruitur.* Eodem ſenſu uerbum ἔχειν ſtatim in ſequentibus eſt accipiendum.

10. εἴ τις — μὴ λέγετε) Εἴ τις ἔρχεται πρὸς ὑμᾶς, *ſi quis ſe inſinuare uelit in ueſtras eccleſias.* Καὶ ταύτην τὴν διδαχὴν οὐ φέρει, et non afferat doctrinam illam, quae eſt in Euangelio. Μὴ λαμβάνετε αὐτὸν εἰς οἰκίαν, i. e. *eum hoſpitio non excipite.* Videtur matrona, ad quam Ioannes ſcripſit, fuiſſe Diaconiſſa, quae excipiebat peregrinantes Chriſtianos nomine et ſumtibus eccleſiae. Vetat igitur Ioannes in domum recipere falſos doctores, uel impoſtores, quia tales in communionem eccleſiae recipi ſine maximo damno Chriſtianorum non poterant. Χαίρειν μὴ λέγειν h. l. ſignificat, talium familiaritatem deuitandam; idem quod παραιτεῖσθαι Tit. III, 10. Cf. etiam 1 Tim. VI, 5.

11. ὁ γὰρ — πονηροῖς) Qui enim cum eiusmodi homine amicitiam colit, et ſaepe cum eo ſermonem ſerit, niſi deſiderio et ſpe eum ad rectam uiam reducendi, uidetur tacite approbare improbitatem eius: qui approbat autem, in culpae communionem uenit.

12. οὐκ ἠβουλήθην — μέλανος) Sc. γράψαι. Ἠβουλήθην, attice pro ἐβουλήθην. Ὁ χάρτης, uox latina, *charta*, occurrit etiam apud Heſychium in uerbo Τόμος. Nec aliter in Gloſſario. ἐλπίζω γὰρ — πεπληρωμένη) Πρὸς ὑμᾶς, in eam urbem, ubi uos eſtis. Στόμα πρὸς ϛόμα, *coram.* Accuſatiuus prior graeco more poſitus, pro quo Latini ponerent ablatiuum. Πεπληρωμένη, *perfecta.* Dictum hoc eſt comparate; quia plenius gaudium ex conſpectu mutuo, quam ex commercio literarum.

SCHO-

SCHOLIA

IN

III. IOANNIS EPISTOLAM.

Caput unicum.

1\. Ὁ πρεσβύτερος — ἐν ἀληθείᾳ) De uoce πρεσβύτερος uide initium Epiſtolae praecedentis. Γαΐος eſt nomen Romanum *Caius.* Mentio fit *Caii* Corinthii Rom. XVI, 23. 1 Cor. I, 14. et *Caii* Derbaei, nati in Macedonia, Act. XIX, 29. XX, 4. Ad Corinthium ſcriptam eſſe hanc Epiſtolam nonnulli putant; aliis autem ſecus uidetur, quia ille Corinthius Caius a *Paulo* ad fidem perductus eſt, 1 Cor. I, 14. hunc uero noſtrum fuiſſe diſcipulum Ioannis ex u. 4. huius Epiſtolae apparet. Suſpicantur nonnulli, fuiſſe eum eccleſiae cuiusdam Diaconum et hoſpitem, maritum Cyriae, ad quam ſecunda Epiſtola ſcripta eſt. Ἐν ἀληθείᾳ, *ſincere,* ut in Epiſtola praecedente com. 1.

2\. περὶ πάντων — ἡ ψυχή) Senſus: *Vt animo tuo* (per religionem) *bene eſt: ſic etiam corpori tuo et rebus externis ſemper bene eſſe cupio.* Περὶ πάντων aut cum

εὔχο-

εὔχομαι, aut cum εὐοδοῦσθαι coniungi poteſt. Priori modo περὶ poſitum eſſet pro ὑπὲρ, *prae omnibus, ante omnia.* Poſteriori modo περὶ πάντων etc. eſt ἐν πᾶσιν εὐοδοῦσθαι, *in omnibus rebus proſpere agere.* Ἐν πᾶσιν autem apud Ioannem eſt, in omnibus quae extra rectum animi ſtatum, (quem íam ante eum poſſediſſe non dubitat,) conducunt ad felicem uitam efficiendam. Horum inter praecipua eſt ſanitas, quam ideo et ſeorſim nominat. Καθὼς εὐοδοῦταί σου ἡ ψυχὴ, *ſicut animo tuo bene eſt;* nam ψυχὴ hic pro toto animo ponitur. Precatur hic Caio ſuo paucis uerbis Ioannes ſupremum terrenae felicitatis gradum, qui quum commoda externa non deficiunt, inprimis autem animus corpusque recte habent, uidetur attingi.

3. ἐχάρην — περιπατεῖς) Ἐρχομένων ἀδελφῶν, quum Chriſtiani quidam uenere ex ueſtris partibus. Praeſens pro praeterito. Καὶ μαρτυρούντων σου τῇ ἀληθείᾳ, *et laudarunt religionem tuam.* Μαρτυρεῖν, *laudare.* Καθὼς σὺ ἐν ἀληθείᾳ περιπατεῖς, i. e. quomodo tu ſincere uitam omnem inſtituas, nempe ut decet Chriſtianum, re, non nomine.

4. μειζοτέραν — περιπατοῦντα) *Maius gaudium non habeo, quam hoc, ſi audio, diſcipulos meos agere uitam religioni congruam.* Μειζοτέραν pro μείζονα non eſt barbarum; nam χειριστοτέρη eſt apud Hippocratem de decent. ornat. c. II. ἐσχατώτερον apud Ariſtotelem metaphyſ. X, c. 4. Τούτων, ſc. ἔργων ſ. πραγμάτων. Quidam codices habent ταύτης. Ἵνα, pro ἢ ἵνα. Ἐμὰ

τέκνα,

τέκνα, i. e. eos, quos ego inſtitui. 1 Tim. I, 2. 18. 2 Tim. I, 2. II, 1.

5. πιστὸν ποιεῖς) i. e. πιστοῦ ἔργον, uel ἔργον πιστοῦ ἄξιον, *opus Chriſtiano homine dignum.* Libanius: οὐχ ἑλληνικὸν τοῦτο ποιεῖς, *non facis Graeco homine dignum.* ὃ ἐὰν — ξένους) *Quod officioſus es erga Chriſtianos et peregrinos.* Pro καὶ εἰς τοὺς ξένους alii legunt: καὶ τοῦτο εἰς ξένους, *et quidem peregrinantes.* Ὃ ἐὰν, *ſi quid.* Diaconorum erat hoſpitio excipere peregrinantes Chriſtianos, ſed eccleſiae ſumtibus. Hic uero Caius de ſuo beneficia praeſtitit Chriſtianis.

6. οἳ ἐμαρτύρησαν — ἐκκλησίας) *Qui laudarunt beneficentiam tuam in publico Chriſtianorum conuentu.* Μαρτυρεῖν, ut u. 3. Ἐνώπιον ἐκκλησίας, coram eccleſia, nempe Epheſina. οὓς καλῶς — τοῦ Θεοῦ) *Recte facies, ſi eosdem uiatico inſtruas, congruenter amori tuo in Deum.* Προπέμπειν hic eſt cum uiatico dimittere, ut Tit. III, 13. Ἀξίως τοῦ Θεοῦ, *ut decet Dei cultores.* Similis locutio Coloſſ. I, 10. et 1 Theſſ. II, 12.

7. ὑπὲρ γὰρ τοῦ ὀνόματος ἐξῆλθον — ἐθνῶν) *Nam Chriſtianae religionis cauſſa, nihil ſuarum rerum ſecum auferentes, bona ſua deſeruerunt.* Poſt ὀνόματος editiones addunt αὐτοῦ, *ob nomen Dei.* Ὄνομα interdum κατ' ἐξοχὴν ponitur pro *Chriſto*, ut Iac. II, 7. Hoc autem loco intelligitur *Chriſtiana religio.* Ceterum haec uerba uarie explicantur. Grotius: *a Iudaea eiecti ſunt per Iudaeos incredulos ob Chriſtum.* Alii putant, eos, de quibus loquitur

quitur Ioannes, profectos eſſe ad praedicandum Euangelium Gentibus, et nihil mercedis ab ipſis accepiſſe. Alii ἐξῆλθον conſtruunt cum ἀπὸ τῶν ἐθνῶν, ut ſenſus ſit: *exierunt*, i. e. expulſi ſunt *a gentilibus, et omnia ſua reliquerunt.*

8. ἡμεῖς οὖν — τῇ ἀληθείᾳ) Pro ἀπολαμβάνειν codices nonnulli et Oecumenius legunt ὑπολαμβάνειν, i. e. excipere hoſpitio, et curare ne quid deſit ad uitae neceſſitatem. Ἵνα συνεργοὶ γινώμεθα τῇ ἀληθείᾳ, i. e. ut quantum in nobis eſt propagationi religionis inſeruiamus.

9. ἔγραψα τῇ ἐκκλησίᾳ) Intelligitur eccleſia, in qua erat Caius. Huic eccleſiae ſcripſerat Ioannes, ad commendandos fratres, de quibus in praecedentibus fuerat ſermo. Alii legunt: ἔγραψα ἄν, *ſcripſiſſem*, niſi ſcilicet operam meam fore inanem praeuidiſſem. ἀλλ' ὁ φιλοπρωτεύων — ἡμᾶς) Ὁ φιλοπρωτεύων αὐτῶν, pro αὐτῆς, *qui in ea* (eccleſia) *ſibi primos honores poſcit.* Singulari collectiuo ſubiungitur plurale, ut ſaepe. Quis hic Diotrephes fuerit, an Presbyter ſiue Diaconus, definiri haud poteſt. Videtur autem fuiſſe ex eorum numero, quos propter errores notat Apoſtolus in prima Epiſtola. Grotius putat, ex gentili factum Chriſtianum, et ex illo fuiſſe hominum genere, qui Iudaeos, quanquam Chriſtum profeſſos, niſi legis ritus obſeruarent, ad ſuos coetus non admittebant. Οὐκ ἐπιδέχεται ἡμᾶς, *non admittit nos*, i. e. monita noſtra, uel συςατικὰς *noſtras.* Opponit ſe omnibus, quae a me dicuntur et ſuadentur.

10. ὑπομνή-

10. ὑπομνήσω — φλυαρῶν ἡμᾶς) *Grauiter reprehendam facta eius, quod malignis ſermonibus inceſſit nos.* Ὑπομιμνήσκειν proprie eſt *in memoriam reducere*; ſed per translationem quandam ſumitur pro *quouis modo monere.* Φλυαρεῖν, *nugari, falſa dicere.* καὶ μὴ ἀρκούμενος — κωλύει) Μὴ ἀρκούμενος ἐπὶ τούτοις, *his non contentus, id non ſatis habens.* Τοὺς βουλομένους, ſc. αὐτοὺς ἐπιδέχεσθαι, καὶ ἐκ τῆς ἐκκλησίας ἐκβάλλει) i. e. cogit eos diſcedere ex eccleſia; eiicit eos, dum non patitur ut excipiantur hoſpitio. De excommunicatione hoc uix intelligi poteſt.

11. μὴ μιμοῦ — ἀγαθόν) Noli illius Diotrephis et ſimilium duritiem imitari, ſed bonorum lenitatem. ὁ κακοποιῶν — τὸν θεόν) *Qui impie agit, non recte nouit Deum.* Ὁρᾶν, pro *noſſe*; noſſe uero pro noſſe ut oportet, et id rebus oſtendere.

12. Δημητρίῳ — ἀληθείας) Demetrius uidetur fuiſſe unus ex praecipuis eorum, quos Ioannes commendauerat Caio. Μεμαρτύρηται ὑπὸ πάντων, *magna laus ipſi tribuitur ab omnibus*, qui nempe eum norunt. Καὶ ὑπ' αὐτῆς τῆς ἀληθείας, *a re et facto.* Ipſa res et facta eum laudant. Non hominum tantum, ſed et ueritatis ipſius teſtimonio ornatur: non ſolum dicitur eſſe, ſed et eſt bonus. καὶ ἡμεῖς δὲ μαρτυροῦμεν) Sc. αὐτῷ. Nos quoque probitatis ac pietatis teſtimonium ei reddimus. Nos, i. e. ego et alii, qui Epheſi ſumus. Vel eſt Pluralis pro Singulari. καὶ οἴδατε — ἀληθής ἐστι)

Ἀληθής, *fide dignum.* Non adulamur; nullius perſonae aut dignitati ueritatem gratificamur.

15. εἰρήνη — ὄνομα) Εἰρήνη σοι, *uale.* Hebraeo more שלום לך. Οἱ φίλοι, qui Epheſi ſunt, et te norunt. Κατ' ὄνομα, *ſingulos.*

SCHO-

SCHOLIA
IN
EPISTOLAM IVDAE.

Auctor huius Epiſtolae eſt *Iudas* Apoſtolus, cognomine *Thaddaeus* et *Lebbaeus*, qui patrem habuit Alphaeum, fratres autem Iacobum minorem, Ioſen et Simonem, Matth. X, 3. coll. Luc. VI, 16. Matth. XIII, 55. Nam alium *Iudam*, fratrem Ieſu germanum eſſe auctorem, nec eſt credibile, nec certis teſtimoniis confirmari poteſt. Grotius putauit hanc Epiſtolam eſſe *Iudae* epiſcopi Hieroſolymitani, qui fuit Hadriani temporibus, paullo ante Barchochebam, refragantibus teſtimoniis Veterum, qui eam Iudae Apoſtolo, nunquam Epiſcopo Hieroſolymitano, tribuunt. Inter ἀντιλεγόμενα eam refert Euſebius hiſt. eccleſ. III, 25. VI, 14. Citatur autem a *Clemente Alexandrino* in Paedag. L. III. p. 175. et Strom. L. III. p. 314. edit. Sylburg. *Origenes* Comment. in Matth. p. 223. his uerbis hanc Epiſtolam laudat: Ἰούδας ἔγραψεν ἐπιστολὴν, ὀλιγόστιχον μὲν, πεπληρωμένην δὲ τῶν τῆς οὐρανίου χάριτος ἐῤῥωμένων λόγων. Vide Ill. Michaelis Introductionem. Tanta eſt conuenientia ſententiarum huius epiſtolae cum Petri ſecunda, ut fere epitome eius eſſe uideatur. Idem igitur conſilium in ſcribenda hac Epiſtola propoſitum fuiſſe Iu-

 dae,

dae, res ipſa docet. Cf. quae praemiſimus Scholiis in Epiſt. Iacobi et Petri.

Caput unicum.

1. Ἀδελφὸς δὲ Ἰακώβου) Mentionem facit Iacobi, fratris ſui, quia huius auctoritas magna fuit apud Chriſtianos ex Iudaeis. τοῖς ἐν τῷ θεῷ — κλητοῖς) *Chriſtianis, qui per Deum Patrem ſegregati ſunt* (a reliquis hominibus) *et Ieſu Chriſto aſſeruantur.* Κλητοὶ, *Chriſtiani.* Qui ἡγιασμένοι ἐν τῷ θεῷ πατρὶ hic dicuntur, iidem 1 Cor. I, 2. nominantur ἡγιασμένοι ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ, quem locum confer. Pro ἡγιασμένοις nonnulli codices, cum uerſionibus et Patribus haud paucis habent ἠγαπημένοις. Si haec lectio praefertur, ſenſus eſt: *propter Deum ſibi dilectis.* Salutem dico uobis, quos propter Deum diligo. *Chriſto aſſeruari* dicuntur ii, quibus a Chriſto parata eſt felicitas. Sic aſſeruari praemiis dicitur, qui aſſeruatur ut praemiis afficiatur.

2. ἔλεος — πληθυνθείη) i. e. *Opto ut omne genus felicitatis uobis contingat, et amor mutuus augeatur.* Ἔλεος et εἰρήνη per meton. *beneficia* Dei, omnis generis felicitas. Ἀγάπη, amor erga alios: Πληθυνθείη 1 Petr. I, 2.

3. πᾶσαν — γράψαι ὑμῖν) Πᾶσαν σπουδὴν ποιεῖν hic eſſe uidetur: *quauis data occaſione uti.* Περὶ τῆς κοινῆς σωτηρίας, *de iis quae pertinent ad communem ſalutem.* Κοινὴ σωτηρία, ſalus, quae mihi et uobis communis eſt. Ἀνάγκην ἔσχον, i. e. ἀναγκαῖον ἡγησάμην, *neceſſarium duxi*; nihil potius habui, quod ſcriberem,

berem, quam etc. *Pricaeus* interpunctionem tollendam putat poſt σωτηρίας, ponendamque poſt prius illud ὑμῖν· nempe hac ſententia: *Quum ſtudium ſummum adhiberem ut ad uos ſcriberem, neceſſarium inprimis duxi ſcribere de re omnium maxima, nempe communi ſalute.* παρακαλῶν — πίστει) Ἐπαγωνίζεσθαι τῇ πίστει firmiter tenere, bene tueri religionem, defendere eam a falſis doctoribus. Haec religionis doctrina dicitur Chriſtianis tradita ἅπαξ, *ſemel,* quia de ea nihil immutandum. Niſi potius ἅπαξ poſitum ſit pro *olim, iam olim,* ut u. 5.

4. παρεισέδυσαν — ἀσεβεῖς) Παρεισέδυσαν, *latenter irrepſere,* hoc eſt et graece, et cum elegantia dictum. Ex *Pricaei* ſententia illud τινὲς conſtruendum non cum proxime ſequente uoce ἄνθρωποι, ſed cum remotiore illa ἀσεβεῖς, quae ſequitur: et intermedia omnia, quae per epexegeſin apponuntur, per parentheſin legenda, ideoque particulam οἱ, ex fine ut uidetur, proxime praecedentis uocis male inſertam, poſſe, et forte debere abeſſe. Ἄνθρωποι οἱ πάλαι προγεγραμμένοι εἰς τοῦτο τὸ κρίμα, *homines, in quos Deus pridem decreuit hanc poenam.* Κρίμα hic eſt pro κατάκριμα, *poena,* ut nempe ſibi ipſis per falſas doctrinas, et flagitioſam uitam arceſſant ſummam etiam apud nos Chriſtianos infamiam. Voce προγράφεσθαι alluditur ad morem iudicum, qui per tabellam, in qua ſententias ſuas ſcribebant, reos poenae addicebant. Προγεγραμμένοι, *proſcripti, deſtinati.* Προγράφεσθαι, aliis locis eſt *praedicere,* h. l. autem, ex uſu linguae graecae exquiſitiore eſt *proſcribere,* publico loco affigere, e. g. proſcribere nomen accuſatorum. Sic

2 Petr. II, 3. οἷς τὸ κρίμα ἔκπαλαι οὐκ ἀργεῖ etc. Vox πάλαι non referenda eſt ad aliquam Chriſti, uel Petri, uel Prophetarum praedictionem de his impoſtoribus, ſed ſignificat interuallum temporis antecedentis indefinitum. τὴν τοῦ θεοῦ — ἀσέλγειαν) *Qui religionem chriſtianam uertunt in occaſionem laſciuiae.* Cf. 1 Pet. II, 16. Ἡ τοῦ θεοῦ χάρις, *beneficium Dei*, i. e. *religio chriſtiana*, quam Theophylactus ad Io. I. ideo χάριν dici affirmat, quia per eam ἐχαρίσατο ἡμῖν ὁ θεὸς οὐ μόνον τὴν ἄφεσιν τῶν ἁμαρτιῶν, ἀλλὰ καὶ τὴν υἱοθεσίαν. Μετατίθεσθαι ſaepe ſimpliciter eſt *mutare.* Religionem mutare in laſciuiam eſt: facere eam inſtrumentum laſciuiae, uel religione abuti ad laſciuiam. Abutebantur nempe religione ad rem uenereàm, ad conuiuia, ad compotationes aſſiduas. Apuleius de piſtoris cuiusdam uxore, et, ut uidetur, Chriſtiana: *Mentita ſacrilega praeſumtione Dei quem praedicaret unicum, matutino mero et continuo ſtupro corpus mancipat.* καὶ τὸν μόνον — ἀρνούμενοι) Cf. 2 Io. 7. et Tit. I, 16. Ἀρνεῖσθαι in hoc Iudae loco tam facta quam uerba comprehendit. Θεὸν deeſt in codicibus multis, Verſionibus et Patribus. Videtur addita eſſe haec uox a librariis, qui explicare uolebant, quisnam eſſet μόνος δεσπότης.

5. ὑπομνῆσαι — ἅπαξ τοῦτο) Ἅπαξ, *iam olim. Non puto* (inquit) *ineptum commonere uos*, *etſi olim bene gnaros.* Forſan et per transpoſitionem legendum: εἰδότας τοῦτο, ὅτι ἅπαξ ὁ κύριος etc. Ita τὸ δεύτερον quod ſtatim ſequitur, non carebit antitheto ſuo. Denique etiam, quod magis placet, uerba ἅπαξ τοῦτο cum uerbo ὑπο-

μνῆσαι

μνῆσαι connecti poſſunt: hoc modo: ὑπομνῆσαι δὲ ὑμᾶς βούλομαι ἅπαξ τοῦτο, καίπερ εἰδότας ὑμᾶς, *ſemel adhuc* (dum ſc. adhuc ſum in uiuis) *uobis in memoriam reuocare uolo, etſi iam ſciatis.* ὅτι ὁ κύριος — ἀπώλεσεν) Ὁ κύριος hic, ut in libris Veteris Teſtamenti eſt יהוה, quod Graeci uertunt κύριος. Τὸ δεύτερον, aduerbialiter, *deinde.* Μὴ πιστεύσαντας pro ἀπειθήσαντας, quia qui non obediunt, oſtendunt, ſe non credere, aut non credere, ut oportet. Ἀπώλεσεν, *perdidit*, nempe per ſerpentes, per morbos, per angelum, per manus Leuitarum. Tacite innuit, Deum interitui daturum et iſtos, qui poſt profeſſam iam religionem Dominum Chriſtum abnegabant.

6. ἀγγέλους — ἀρχὴν) Τὴν ἑαυτῶν ἀρχὴν, *initium ſuum, principium ſuum,* i. e. ſtatum, in quo a principio fuerunt. Licet etiam ἀρχὴν uertere *principatum, dignitatem, Würde, Vorzüge.* ἀλλὰ — οἰκητήριον) Coelum; nam ibi domicilium habuerunt ante caſum. Relicto lucis ſupernae domicilio, ad fuſcas prope terram regiones deſcenderunt. εἰς κρίσιν — τετήρηκεν) *Ad poenam illo magno die exſequendam cuſtodit eos uinculis aeternis in tenebris*, i. e. in carcere quaſi tenebricoſo. Idem ſenſus et ſimilia uerba 2 Pet. II, 4. Τηρεῖσθαι, ut et φυλάττεσθαι non ineleganter poni ſolent, ut apud Latinos *reſeruari* et *cuſtodiri*, ubi de iudicio ſubeundo, aut de poenis infligendis agitur, ut Actor. XXV, 21. Κρίσις μεγάλης ἡμέρας, *poena magno die infligenda*, uel per hypallagen, pro εἰς ἡμέραν κρίσεως. Sic enim uocatur 2 Pet. II, 9. III, 7. item 1 Io. IV, 17. Δεσμοὶ, *uincula,*

cula,

cula, ſunt Decretum Dei, quod eos quaſi uinculis coërcet. Ἀϊδίους intellige ἀῤῥήκτους, quae abrumpi non poſſunt; quo ſenſu *aeternas pedicas* Apuleius dixit. Ὑπὸ ζόφον uolunt eſſe interpretes regiones aëris terrae uiciniores, quae ſuperioribus collatae ſunt ζοφώδεις, imo nil lucis habent ab iis non deriuatum. Sed uidetur potius eſſe Simile, deſumtum a tenebricoſo carcere, in quo facinoroſi cuſtodiuntur. Heſychius, ad Homericum illud ζόφον ἠερόεντα, Τὸν ἀΐδιον τόπον καὶ ὁμιχλώδη. Seneca Epiſt. 82. de Poëtis loquens: *Deſcriptus eſt carcer infernus, ac perpetua nocte oppreſſa regio.* Ineſt igitur hoc: *Verſantur in ſumma aeternaque miſeria.*

7. ὡς σόδομα — ἐκπορνεύσασαι) Αἱ περὶ αὐτὰς, πόλεις, *ipſis uicinae urbes*, Adama et Zeboim; et πόλεις dixit pro hominibus. In uerbis τὸν ὅμοιον τούτοις τρόπον ἐκπορνεύσασαι, illud τούτοις referendum eſt ad falſos illos doctores, de quibus in hac epiſtola eſt ſermo. Alii referunt ad uoces σόδομα καὶ γόμοῤῥα, quae et plurali numero, et neutro genere efferuntur, ut *Hieroſolyma*, et plurium aliarum ciuitatum nomina. Τὸ ἐκ in ἐκπορνεύσασαι, ut in ἐκζητεῖν et ſimilibus, mere intenſiuum eſt. καὶ ἀπελθοῦσαι ὀπίσω σαρκὸς ἑτέρας) *Ire poſt carnem alienam*, ſequi corpus alienum, i. e. rem habere cum aliis. Vir et uxor una caro ſunt. Alia caro eſt uxor alterius; item uir alius, ſiue mas, ſi quis turpia cum eo patret: quo nomine peſſime audiebant Sodomitae. Vnde Sodomia hodieque dicitur, quando quis rem habet et conſuetudinem cum ſexu maſculino. πρόκεινται — ὑπέχουσαι) *Velut ob oculos poſitae ſunt exemplum* poſteris ſeculis, *poenam ignis perpetuo*

perpetuo quaſi fumantis ſuſtinentes. Poſt δεῖγμα ſupple: *poſteris ſeculis,* uel ex 2 Pet. II, 6. τῶν μελλόντων ἀσεβεῖν. Δεῖγμα hic eſt παράδειγμα. In oratione Simonis ad Deum, 3 Maccabaico: σὺ Σοδομίτας πυρὶ καὶ θείῳ κατέφλευξας, παράδειγμα τοῖς ἐπιγινομένοις καταστήσας. Δίκην ὑπέχειν h. l. eſt *poenas dare, puniri.* Πῦρ αἰώνιον poſſumus accipere pro igne internecino, igne nempe qui penitus eos uaſtauit, atque ad nihilum redegit. Poſſumus uero etiam intelligere ignem perpetuo fumantem. Philo de uita Moſis Lib. II. p. 662. A. καὶ μέχρι τοῦ νῦν μνημεῖα τοῦ συμβεβηκότος ἀλέκτου πάθους δείκνυται κατὰ Συρίαν ἐρείπια, καὶ τέφρα, καὶ θεῖον, καὶ καπνὸς, καὶ ἡ ἔτι ἀναδιδομένη φλὸξ ἀμαυρὰ, καθάπερ διασμυχομένου πυρός. Alii uolunt, eas urbes incenſas proponi tanquam imaginem damnationis aeternae.

8. ὁμοίως — ἐνυπνιαζόμενοι) Codex Alex. habet ὅμως μέντοι, *nihilominus,* quamuis tanta exempla habeant ante ſe. Ἐνυπνιαζόμενοι, *qui uigilantes ſomniant,* ut loquitur Apuleius. Tam uana erant dogmata iſtorum hominum, tam ſtultae cogitationes eorum, quam nihili et futilia ſunt in ſomnia dormientium. σάρκα μὲν μιαίνουσι) *Corpus polluunt,* i. e. corrumpunt mares et foeminas, 2 Pet. II, 10. κυριότητα δὲ ἀθετοῦσι) Κυριότητα καταφρονοῦντες, 2 Pet. II, 10. unde uidemus, ἀθετεῖν hic eſſe *contemnere,* ut 1 Theſſ. IV, 8. Sic uiuunt, ut ſi nullus eſſet magiſtratus. δόξας δὲ βλασφημοῦσιν) Δόξας, i. e. τοὺς ἐν δόξῃ διάγοντας, *qui in ſummis ſunt honoribus.* Quintilianus de ſimilibus Declam. XI. *Aduerſus ſuperiora rabiem de ſui uilitate ſumunt, genusque libertatis putant odiſſe maiores.*

9. ὁ δὲ Μιχαὴλ — κύριος) Sumſit Iudas, ut uidetur ex libro apocrypho, cui titulus ἀνάβασις τȣ̃ Μωϋσέως, cuius meminit Origenes περὶ ἀρχῶν Lib. III, c. 2. *Et primo quidem* (inquit) *in Geneſi ſerpens Euam ſeduxiſſe deſcribitur, de quo in Aſcenſione Moſis, cuius libelli meminit in epiſtola ſua Apoſtolus Iudas, Michael archangelus, cum diabolo diſputans de corpore Moyſi, ait: a diabolo inſpiratum ſerpentem cauſſam extitiſſe praeuaricationis Adae et Euae.* Recentior foetus eſt liber Rabbinicus de uita et morte Moſis, quem Gilbertus Gaulmyn, Molinenſis a. 1629. edidit, latina interpretatione et notis illuſtrauit. *Oecumenius* Commentar. in Epiſt. Iudae: ἡ δὲ περὶ τȣ̃ Μωυσέως σώματος κρίσις ἐςὶν αὕτη· λέγεται, τὸν Μιχαὴλ τὸν ἀρχάγγελον τῇ τȣ̃ Μωυσέως ταφῇ διηκονηκέναι· Τȣ̃ δὲ διαβόλȣ τȣ̃το μὴ καταδεχομένȣ, ἀλλ' ἐπιφέροντος ἔγκλημα διὰ τὸν τȣ̃ Αἰγυπτίȣ φόνον, ὡς διὰ τȣ̃το ἐνόχȣ ὄντος Μωυσέως, καὶ μὴ συγχωρεῖσθαι τυχεῖν τῆς ἐντίμȣ ταφῆς. Μιχαὴλ, nomen compoſitum ex hebraicis uocibus מי כאל, *quis eſt ſicut Deus?* Ὁ ἀρχάγγελος non eſt filius Dei, ſed *princeps angelorum. Targum Cant.* VIII. 9. *Michael princeps Iſraelis.* Ὅτε τῷ διαβόλῳ διακρινόμενος διελέγετο περὶ τȣ̃ Μωυσέως σώματος, *quum in lite cum Diabolo contenderet de corpore Moſis*, nempe ſepeliendo uel non ſepeliendo, ut modo ex Oecumenio didicimus; nam de corpore Moſis mortuo, non de populo Iſraelitico, uel doctrina et lege Moſis explicandum eſſe σῶμα Μωυσέως, res ipſa docet. Διακρίνεσθαί τινι, *diſceptare, iudicio contendere cum aliquo.* Ὀυκ ἐτόλμησε κρίσιν ἐπενεγκεῖν βλασφημίας, *non auſus eſt illi*, licet turpiſſimo daemoni, *palam dicere conuitium*, uel duram ferre ſententiam. Βλάσφημον

κρίσιν

κρίσιν habet Petrus 2 Epiſt. II, 11. Dictum contra eos, de quibus comm. antecedente: κυριότητα ἀθετοῦσι, δόξας βλασφημοῦσιν. Si Michaeli religio fuit maledicere diabolo, qui et ipſe, quanquam impius, poteſtatem quandam a Deo in hunc mundum accepit, quanto intolerabilius faciunt, qui magiſtratibus humanis, uel angelis bonis non uerentur maledicere? Ἐπιτιμήσαι σοι Κύριος, *coercebit te Ioua,* puniet te Ioua. Ἐπιτιμᾷν hic uidetur eſſe *punire,* uel *ulciſci:* certe Heſychio ἐπιτιμήτωρ eſt τιμωρὸς, ἔκδικος. Verba deſumta ex Zachar. III, 2. ubi uero de re plane alia agitur. *Kidduſchin* f. 81. 2. *remedium, quo diabolus ipſe reuelauit ſe coerceri poſſe, ſi nimirum quis dicat: Miſericors increpet te, Satan.* Zach. III, 2. 2 Sam. XXII, 16. Iob. XXVI, 11. *Schemoth R.* XVIII. Dixit R. Ioſe: „Michael et Samael ſimiles ſunt συνηγόρῳ et κατηγόρῳ, ſtantibus in iudicio; ille loquitur, et hic loquitur: ille abſoluit ſermonem ſuum, et hic ſuum. Συνήγορος nouerat ſe uicturum, incepit laudare iudicem, qui ἀπόφασιν edit: κατήγορος quaeſiuit addere uerbum. Dixit illi συνήγορος: Tace, et audiemus a iudice. Ita Michael et Samael ſtant coram Deo. Satanas accuſat, Michael uero enarrat merita Iſraelis. Satan uenit ad loquendum; Michael ſilentium ei imponit.„ Iudas Apoſtolus diſceptationem illam inter Michaelem et Diabolum de Moſis corpore, ex libro quodam Apocrypho deſumtam, quam parabolam eſſe probe intellexerat, minime comprobauit tanquam ueram hiſtoriam; ſed Iudaeos ex libris, quos ipſi ualde amabant, argumento ad hominem uſus, erudire uoluit.

10. οὗτοι

10. οὗτοι δὲ — βλασφημοῦσιν) Cf. 2 Pet. II, 12. Si κυριότης et δόξαι u. 8. ſunt magiſtratus politici, ſenſus eſt: *Conuitiis ſectantur quorum uſum et utilitatem,* (nempe legum, magiſtratuum etc.) *non intelligunt.* Gnoſtici uero etiam angelos uituperabant, quorum naturam non intelligebant. ὅσα — φθείρονται) *Per ea uero, quae naturali inſtinctu ſicut animalia bruta ſentiunt, ſe ipſos perdunt.* Φυσικῶς, *per inſtinctus naturales.* Φυσικῶς ἐπίσασθαι hic idem eſt, quod Ciceronis illud: *Beſtiae nil ſentiunt niſi uoluptatem.* Voluptatis huius duo ſunt genera; alterum in Venerem ferri, quod ſupra comm. 8. σάρκα μιαίνειν· alterum, gulae operam dare, quod infra com. 13. ἑαυτὸν ποιμαίνειν- Φθείρονται, *perdunt ſe,* ad perniciem ſuam abutuntur inſtinctibus naturalibus. Paſſiuum pro uerbo reciproco.

11. Οὐαὶ — ἐπορεύθησαν) Οὐαὶ, eſt uox conditionem eorum deplorans. Πορέυεσθαι ὁδῷ, בדרך הלך, eſt *facta alicuius imitari.* Oderunt nempe et inſectantur fratres. Omnis autem eiusmodi eſt ἀνθρωποκτόνος, 1 Io. III, 15. καὶ τῇ πλάνῃ — ἐξεχύθησαν) *Et effuſo impetu ruunt in errorem Baalamiticae mercedis,* i. e. in peccatum, quod Balaam mercedis cauſſa commiſit, incitans populum ad ſcortationes et adulteria cum Moabitis. Iudith. XV, 2. ἐκχυθέντες ἔφευγον. Plinius Lib. VI, epiſt. 20. *Proripit ſe, effuſoque curſu periculo aufertur.* Sic et illi mercedis cauſſa ad turpes libidines alliciunt alios. καὶ τῇ ἀντιλογίᾳ — ἀπώλοντο) i. e. καὶ ὡς ὁ Κορὲ ἀντιλέξας ἀπώλοντο, *peribunt ſicut Core propter ſeditionem extinctus eſt.* Ἀπώλοντο, eſt Aoriſtus pro futuro, aut

pro

pro praeſenti, ut *pereunt* ſumamus pro *ruunt in exitium.* Illa Corae ſeditio erat contra Moſen; haec falſorum doctorum contra Chriſtum. Ἀντιλέγειν hic ſumitur eodem ſenſu quo Luc. II, 34. Rom. X, 21. et aliis locis.

12. οὗτοί εἰσιν — σπιλάδες) *Hi ſunt in agapis ueſtris ſcopuli.* Alii uertunt: *maculae.* Sed σπῖλος ſignificat *maculam,* non autem σπιλάς. Σπιλάδες ex uſu graecae linguae ſunt *ſcopuli marini,* uel *ſaxa ſub aquis latentia.* Si hanc ſignificationem hic retinemus, ſenſus erit: Vt illa ſaxa improuiſa perniciem nauigantibus afferunt, ſic iſti conueſcentium ſimpliciorum animabus latenter inſidiantur. Nec inepte iſti nebulones uocantur *ſcopuli.* Simili modo Florus IV, 9. 1. *quum ſcopulus, et nodus, et mora publicae ſecuritatis ſupereſſet Antonius.* Aliis uidetur Iudas more Helleniſtarum eſſe locutus, eosdemque indicaſſe, qui 2 Pet. II, 13. uocantur σπῖλοι καὶ μῶμοι. Ex Wetſtenii ſententia Iudas et ἀπάτης uocem, quam in Epiſtola Petri legerat, eleganter inflexit in ἀγάπας, et pro σπίλοις ſcripſit σπιλάδες, ſignificatione quidem mutata, ſed ita ut et haec appellatio Gnoſticis egregie conueniret. De agapis uid. 2 Pet. II, 13. συνευωχούμενοι — ποιμαίνοντες) Illa συνευωχούμενοι ὑμῖν uulgo coniunguntur cum proxime praecedentibus, quum idem tamen uideatur dictum in uerbis ἐν ταῖς ἀγάπαις ὑμῶν. Ergo melius forſan, ſuadente *Pricaeo,* connectas ſequentibus, modo non ποιμαίνοντες legeris, ſed ποιμαίνουσι, uel pro ποιμαίνουσι, accipias illud Participium. Ἀφόβως ad ſequentia non ad praecedentia pertinet. Optime uertas: *ſecure ſe paſcentes,*

tes, i. e. animos in patinis habentes, de nulla alia re cogitantes. νεφέλαι — παραφερόμεναι) Sic enim legendum uidetur pro παραφερόμενοι, plurimis conſentientibus codicibus. Quod ad ſenſum attinet confer quae ad 2 Pet. II, 17. annotauimus. Inter *nebulas* et *nubes* hoc intereſt, ut Apuleius περὶ κοσμουργίας dicit: *nebulae ſunt exhalationes uaporatae, et humore uiduatae, aëre craſſiores, nubibus ſubtiliores; nubium craſſitudo aquarum foetu grauidatur.* Inſeruit autem aqua nubium irrigandae terrae. Ergo *nubes aqua carentes* uocat Iudas ψευδοδιδασκάλους iſtos, quia ſpeciem doctorum Euangelicae ueritatis prae ſe ferentes, reipſa nil praeſtabant tali titulo congruens. Vt nubes aqua uacuae ſpecioſe circumferuntur tantum, at nullo interim imbre foecundant terram; ſic iſti iactatores obambulant, multa et magna pollicentes, at inficientes potius quam irrigantes fidelium animas. δένδρα — ἐκριζωθέντα) Δένδρα φθινοπωρινὰ, *arbores autumnales*, i. e. ſine foliis, quales autumno extremo, uerſus hyemem ſolent eſſe arbores. Deſcribuntur homines inutiles, qui nihil ueri commodi afferunt. Ἄκαρπα, *ſteriles*. Δὶς ἀποθανόντα, i. e. *prorſus emortuae*. Ita Horatius: *Pro qua bis patiar mori.* Alii ita dictos eſſe uolunt, quia ἄκαρποι erant, et quia ut arbores infoecundae uidebantur ad ignem deſtinari; uel, quia corpus eorum in ſagina iacebat, mens autem in habitibus uitioſis et iugi corruptione. Mihi uerior uidetur ea expoſitio, quam priore loco propoſui. Ἐκριζωθέντα, i. e. ἐκ ῥιζῶν ἐξηραμμένοι. Non magis licet ſperare, illos iterum bonum fructum producturos, quam eradicatas arbores iterum germina proiecturas. Alii ſumunt Aoriſtum pro futuro:

eradica-

eradicabuntur, i. e. funditus peribunt; ne nomen quidem ſectae erit reliquum.

13. κύματα — αἰσχύνας) *Similes fluctibus maris, deſpumantes ea, quorum eos pudere deberet.* Ἄγρια κύματα dixit Sapientiae Scriptor c. XIV, 1. Vox ἀγρίυ a feris fructibus et animantibus ad omnia dura transfertur. In Gloſſario: ἄγριος, *immanis*. *Deſpumantes*, i. e. cum iactantia effutientes, et tanquam laudi ſibi ducentes, quae reipſa dedecori erant, ſicut fluctus ſordes ex imo maris eructant. Euomebant autem ſiue deſpumabant iſti dedecora ſua, praeſertim obſcoenitates, (αἰσχύνας enim hic commodiſſime exponere licet αἰσχρολογίας) in circulis confabulantium, praecipue uero in conuiuiis, u. 12. ἀστέρες — τετήρηται) In Gloſſario: Πλανῆτες, *erratici*. *Erraticos* dum Iudas uocat iſtos homines, uidetur notare eorum circumforaneam uiuendi rationem, iugemque gulae ac deliciarum cauſſa diſcurſationem. Gellius 9. 2. *Erraticum eſſe hominem, et nullius rei.* Sequentia uerba deſumta ſunt ex 2 Petr. II, 17. ubi dicta uide.

14. προεφήτευσε — Ἐνώχ) Dicitur Enoch ſeptimus ab Adam, i. e. hominum ſeptimus, ſi Adam primus numeretur. *Vajikra* R. XXIX. Dilectus eſt numerus ſeptenarius ſupra — in terris — in generationibus: Adam, Seth, Enos, Kainan, Mahaleel, Iared, Enoch. De *libro Enoch* uide Suiceri Theſ. P. I. col. 1131. Origenes eum aliquoties citat, ut Lib. I. περὶ ἀρχῶν cap. III. et lib. IV. in ἀνακεφαλαιώσει. Sed Lib. V. contra Celſum, p. 267. edit. Spenc. ait: ἐν ταῖς ἐκκλησίαις ὐ πάνυ φέρεται ὡς θεῖα τὰ ἐπιγεγραμμένα τῦ Ἐνὼχ βιβλία. Tertullianus

etiam

etiam Lib. de habitu muliebri c. III. dicit: *Scio ſcripturam Enoch non recipi a quibusdam, quia nec in armarium Iudaicum admittitur.* Ipſe uero cum multis aliis Patribus huius libri auctoritatem defendit. *Accedit,* inquit, *quod Enoch apud Iudam Apoſtolum teſtimonium poſſidet.* Repete hic quod monuimus ad huius Epiſtolae comma 9. de citatione libri apocryphi, cui titulus ἀνάβασις Μωυσέως· Προεφήτευσε τούτοις, i. e. *praedixit, quid illis ſit euenturum.* ἦλθε — αὐτοῦ) Ἦλθε, Aoriſtus pro Futuro. Ἁγίους hic uocat *angelos.* Ἐν ἁγίαις μυρίασιν recte uerti poteſt: *cum denis millibus ſanctorum* (i. e. angelorum) *ſuorum.*

15. ποιῆσαι — πάντων) Ποιεῖν κρίσιν, *iudicium et poenam exercere.* καὶ ἐξελέγξαι — ἁμαρτωλοὶ ἀσεβεῖς) Ἐξελέγξαι, uel ut alii habent ἐλέγξαι, *caſtigare, ulciſci, punire.* Ἔργα ἀσεβείας hic ſunt ἔργα ἀσεβῆ. Περὶ πάντων τῶν σκληρῶν, *de omnibus duris.*

16. οὗτοί εἰσι — ὠφελείας χάριν) Γογγυσταὶ, murmurant contra ſuperiores. Μεμψίμοιρος, *querulus.* Heſychius: φιλεγκλήμων, φιλαίτιος. Intelliguntur igitur homines, *qui non contenti ſunt modicis; triſtes, omnia deplorantes, quibus nulla non cauſſa in querelas placet,* ut locutus Seneca Lib. de animi tranquil. c. 7. Ὑπέρογκα, ſc. ῥήματα, ut 2 Pet. II, 18. Θαυμάζειν πρόσωπα, *adulari hominibus diuitibus, uel honoratis.* Nam πρόσωπα hic ſunt, quae Italis *perſonaggi,* homines diuitiis aut honoribus conſpicui. Θαυμάζειν pro τιμᾶν, *colere, ſuſpicere,* occurrit etiam Sirac. VII, 29. et ſaepe apud graecos Scriptores. Θαυμάζειν πρόσωπον δυνάστου, Leu. XIX, 15.

eſt

eſt iudicium gratificari ei, qui potentior eſt. Ὠφελείας χάριν, *utilitatis gratia.* Adulabantur diuitibus, uel dignitate conſpicuis qui in eccleſia erant, uitiis eorum fauendo, idque ut ex eorum largitionibus quaeſtum facerent.

17. μνήσθητε — Χριστοῦ) Maxime a Petro, Paulo, Ioanne. Intellige autem non tantum, quae ſcriptis mandata, ſed et quae uoce dicta per manus tradebantur. Cf. 2 Petr. III, 2.

18. ὅτι ἔλεγον — τῶν ἀσεβειῶν) Ἐν ἐσχάτῳ χρόνῳ, *tempore ultimo.* Non intelligitur tempus ſub finem mundi, ſed tempus poſterius, ſequens. Sumtum ex 2 Pet. III, 2. Ἐπιθυμίαι τῶν ἀσεβειῶν hic pro ἐπιθυμίαι ἀσεβεῖς.

19. οὗτοί εἰσιν — ἔχοντες) Οἱ ἀποδιορίζοντες ἑαυτοὺς, ſc. ἀπὸ τῶν ἄλλων. Separant ſiue diſtinguunt ſemet a ceteris, quaſi multo ſapientiores ac peritiores eſſent aliis, cum magno contemtu aliorum, quum tamen longiſſime abſint ab eo, quod inprimis ſe habere iactant. Videtur tamen ἑαυτοὺς non eſſe genuinum. Tum ſenſus eſt: *Separant Chriſtianos.* Ψυχικοὶ, quales ſint, uide ad 1 Cor. II, 14.

20. ἁγιωτάτῃ — προσευχόμενοι) Τῇ ἁγιωτάτῃ πίστει ἐποικοδομοῦντες ἑαυτοὺς, i. e. *praeſtantiſſimae religionis fundamento innixi creſcite in omni bono.* De metaphorica ſignificatione uocis οἰκοδομεῖν et ἐποικοδομεῖν uide 1 Cor. III, 10. ſqq. Ἐν πνεύματι ἁγίῳ nonnulli

 referunt

referunt ad praecedentia, alii autem rectius ad ſequentia. Ἐν πνεύματι ἁγίῳ προσεύχεσθαι, *inſtinctu Spiritus ſancti precari.*

21. ἑαυτοὺς — τηρήσατε) i. e. Date operam ut uosmet conſeruetis in dilectione erga Deum; perſeuerate in amore Dei, quod fit tum per preces, tum per actus pios. Ἀγάπη τοῦ Θεοῦ h. l. eſt amor quo nos diligimus Deum. προσδεχόμενοι — αἰώνιον) Ἔλεος, חסד, *beneficium.* Εἰς h. l. finem indicat. Quae beneficia uobis contingunt, ut conſequi poſſitis felicitatem aeternam.

22. καὶ οὓς μὲν ἐλεεῖτε διακρινόμενοι) Multi codices, quos et ſequuntur uerſiones nonnullae, habent: καὶ οὓς μὲν ἐλέγχετε διακρινομένους, quod Grotius uertit: *Reprehendite illos, qui ſe ceteris praeferunt.* Sed communis lectio uidetur praeferenda eſſe. Senſus: *Quosdam commiſeramini*, qui nempe non conſulto, ſed ex imbecillitate peccant. Διακρινόμενοι, i. e. διακρίνοντες. Supplendum autem μεταξὺ αὐτῶν καὶ τῶν ἄλλων. *Prudenter inter eos, aliosque diſcrimen facientes.* Sunt gradus peccatorum, inquit, imo et habituum uitioſorum: uos ſingulis, prout uſus tulerit, medicinam adhibete.

23. οὓς δὲ ἐν φόβῳ σώζετε) i. e. Qui grauius autem et contumacius peccant, iniecto uindictae diuinae metu terrete. Φόβος, minae. Seneca de ira II, 14. *Aliquando incutiendus eſt his metus, apud quos ratio non proficit.* Vel, ἐν φόβῳ σώζετε, *feſtinantes et trepidantes*; eorum ritu qui aliquid ex flamma rapiunt, *ſaluate eos.*

ἐκ

ἐκ τοῦ πυρὸς ἁρπάζοντες) *Periculo eum eripientes.* Prouerbiale eſt, de ereptione rei alias certo periturae: inde per ſimilitudinem de perſonis dicitur. Quintilian. VIII. ex Cic. pro Clod. *quo ex iudicio uelut ex incendio nudus effugit.* Artemidorus Oneirocrit. I, 50. Θᾶττον, καὶ ὡς εἰπεῖν, ἐκ πυρὸς ἁρπάζουσιν. μισοῦντες — χιτῶνα) *Fugite omnem impuritatis ſpeciem.* Locutio hyperbolica, monens quam longiſſime a talium hominum impuritatibus recedendum. Ita Apuleius: *Formidans, ac procul perhorreſcens etiam ipſam domum eius*; ac ſi diceret: non tantum abhorrens conuiuium ad quod uocabatur, ſed et aedes ipſas in quibus illud conuiuium faciendum erat. Athenaeus XI. ἔσχατον τὸν τῆς δόξης χιτῶνα ἐν τῷ θανάτῳ αὐτῷ ἀποδυόμεθα.

24. τῷ δὲ δυναμένῳ — ἀγαλλιάσει) Ἀπταίστους, *immunes a lapſu.* Στῆσαι, *ſiſtere.* Κατενώπιον τῆς δόξης αὐτοῦ, *coram maieſtate ipſius*, uel *throno ſuo.* Ἐν ἀγαλλιάσει, *in laetitia.*

25. μόνῳ σοφῷ — αἰῶνας) Σοφῷ deeſt in multis codicibus et uerſionibus; omittitur etiam ab Ephraemo, Euthalio et Fulgentio. Σωτῆρος nomen non ſemper Chriſto, ſed interdum et Deo datur, tanquam cauſſae principi ſalutis noſtrae, ut 1 Tim. II, 3. Tit. I, 3. III, 4. Poſt σωτῆρι ἡμῶν codices et uerſiones cum Ephraemo, Euthalio et Fulgentio addunt: διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ κυρίου ἡμῶν. Δόξα, *gloria,* ſc. competit. Μεγαλωσύνη, *maieſtas.* Κράτος, עז, *dominium, imperium*, ut ſaepe in N. T.

ut et apud Ioſephum et Philonem. Κράτος καὶ ἐξȣσία ab Heſychio recte explicatur; ἐπικρατεῖ, ἐξȣσιάζει. Καὶ νῦν καὶ εἰς πάντας τȣ̀ς αἰῶνας, i. e. ſicut ea habuit ante omne tempus, ſic et nunc habet, et habebit ſemper.

SCHOLIA

IN

APOCALYPSIN IOANNIS.

Ioannem Apoſtolum Apocalypſeos eſſe auctorem, et multi ueteres et recentiores negarunt. Hiſtoriam controuerſiae enarrare, huius loci non eſt. Adeat, qui uelit *Acta Hiſtorico-Eccleſiaſtica noſtri temporis* Vol. I. p. 485. ſqq. *Neueſte Religions-Geſchichte unter der Aufſicht Hrn. Chriſtian Wilh. Franz Walchs* etc. Tom. VII. p. 257. ſqq. His adde Ill. Michaëlis Introd. in L. N. F. §. 235. ſqq. et *Apologie der Apokalypſe wider falſchen Tadel und falſches Lob. Erſter Theil.* Chemnitz 1781. Tribuunt Apoſtolo ex ueteribus *Irenaeus, Iuſtinus Martyr, Clemens Alexandrinus, Tertullianus,* aliique, quorum loca collegit Wetſtenius. Sed hi fere fuerunt Chiliaſmi fautores, ut ex eorum Scriptis apparet. *Euſebii* tempore diuiſae erant ſententiae de libri huius auctoritate et auctore. Hiſt. Eccl. L. III, c. 24. τῆς δ' ἀποκαλύψεως ἐφ' ἑκάτερον ἔτι νῦν παρὰ τοῖς πολλοῖς περιέλκεται ἡ δόξα. C. 25. de eadem Apocalypſi: τινὲς ἀθετοῦσιν· ἕτεροι δὲ ἐγκρίνουσι τοῖς ὁμολογουμένοις. *Cerinthum* eſſe huius libri auctorem aſſeruit *Caius* Presbyter Rom. Sec. II. teſte Euſebio Hiſt. Eccleſ. L.

III, 28. Γαΐος, inquit Euſebius, ταῦτα περὶ αὐτȣ͂ (de Cerintho nempe) γράφει· Ἀλλὰ καὶ Κήρινθος ὁ δι᾽ ἀποκαλύψεων ὡς ὑπὸ ἀποςόλȣ μεγάλȣ γεγραμμένων, τερατολογίας ἡμῖν ὡς δι᾽ ἀγγέλων αὐτῷ δεδειγμένας ψευδόμενος, ἐπεισάγει etc. Varie quidem explicatur hic Caii locus a recentioribus; ſed multos ueteres in eadem fuiſſe opinione, Cerinthum huius libri auctorem fuiſſe, expreſſius dicit *Dionyſius,* eodem referente Euſebio H. E. Lib. VII, c. 28. tot. Ipſe Dionyſius non plane quidem reiicit librum, ſed alium Ioannem auctorem eſſe putat, l. c. Euſebio ipſi *Ioannes Presbyter* Auctor Apocalypſeos fuiſſe uiſus eſt. Nam H. E. L. III, c. 39. ex ore Papiae refert, duos in Aſia uixiſſe Ioannes, unum Apoſtolum, Presbyterum alterum, et addit: εἰκός — τὸν δεύτερον, εἰ μή τις ἐθέλοι τὸν πρῶτον, τὴν ἐπ᾽ ὀνόματος φερομένην Ἰωάννȣ ἀποκάλυψιν ἑωρακέναι. *Origenes* Ioannis Apoſtoli eſſe opus, non dubitauit, ut diſcimus ex Euſeb. H. E. VI, 25. ἔγραψε δὲ καὶ τὴν ἀποκάλυψιν, κελευσθεὶς σιωπῆσαι, καὶ μὴ γράψαι τὰς τῶν ἑπτὰ βροντῶν φωνάς. *Hieronymus* c. Iouin. I. Ep. ad Dard. 129. *Quod ſi epiſtolam ad Hebraeos Latinorum conſuetudo non recipit inter ſcripturas Canonicas: nec Graecorum quidem eccleſiae Apocalypſin Ioannis eadem libertate ſuſcipiunt: et tamen nos utraque ſuſcipimus.* Alia teſtimonia uide in libris ſupra citatis. Scriptorem Apocalypſeos regularum Grammaticarum nullam habuiſſe rationem, res ipſa docet. Wetſtenius opinatur, Ioannem dedita opera et conſulto Apocalypſin ita ſcripſiſſe, et quidem ideo, ut a gentilibus nec legeretur, nec intelligeretur. Nam Imperatorum, qui tum uiuebant, et paullo poſt regnaturi erant, flagitia, tyrannidem, impietatem atque interitum praedicere eum uoluiſſe,

et

et omnino fuiſſe uerendum, ne, ſi apertius rem egiſſet, maieſtatis accuſaretur.

Vtrum iſte liber ante euerſionem Hieroſolymorum, an uero poſt eam ſit ſcriptus ualde dubium eſt. Plerique ad ultima Domitiani tempora eum reiiciunt. Euſebius H. E. III, 18. Irenaei teſtimonium affert ex libro V, c. 30. Verba haec ſunt: ταῦτα περὶ τȣ̃ Ἰωάννȣ φησίν· εἰ δὲ ἔδει ἀναφανδὸν ἐν τῷ νῦν καιρῷ κηρύττεσθαι τȣ̃νομα αὐτȣ̃, (Antichriſti) δι' ἐκείνȣ ἂν ἐῤῥήθη τȣ̃ καὶ τὴν ἀποκάλυψιν ἑορακότος· ȣ̓δὲ γὰρ πρὸ πολλȣ̃ χρόνȣ ἑωράθη, ἀλλὰ σχεδὸν ἐπὶ τῆς ἡμετέρας γενεᾶς, πρὸς τῷ τέλει τῆς Δομετιανȣ̃ ἀρχῆς. Sed, ut recte monet Wetſtenius, nihil quidem cogit ἑωράθη interpretari de Apocalypſi uiſa, aut cum Latino Interprete Irenaei de nomine uiſo, quum commodiſſime de ipſo Ioanne dici poſſit, eum ſub exitum imperii Domitiani conſpectum fuiſſe; quod et Irenaeus alibi repetit V, 33. 3. II. 22. 5. III. 3. 4. Alii ſtatuunt, Apocalypſin ante bellum Iudaicum fuiſſe ſcriptam. Epiphanius Haer. L. I. 12. μετὰ τὴν αὐτȣ̃ ἀπὸ τῆς Πάτμȣ ἐπάνοδον, τὴν ἐπὶ Κλαυδίȣ γενομένην Καίσαρος. 33. αὐτȣ̃ δὲ προφητεύσαντος ἐν χρόνοις Κλαυδίȣ Καίσαρος ἀνώτάτω, ὅτε εἰς τὴν Πάτμον νῆσον ὑπῆρξε. *Inſcriptio Apocalypſeos in uerſione Syra:* Reuelatio facta Ioanni Euangeliſtae a Deo in Patmo inſula, in quam a Nerone Caeſare relegatus erat. *Andreas* in Apoc. VI, 16. ταῦτα τινὲς εἰς τὴν ἐπὶ Οὐεσπασιανȣ̃ πολιορκίαν ἐξέλαβον ἅπαντα — ἡμῖν δὲ φαίνεται κ. τ. λ. Haec quaeſtio non leuis momenti eſt, quum uera Apocalypſeos interpretatio maximam partem inde pendeat; ſi enim ſcripta eſt ante bellum Iudaicum et bella ciuilia in Italia, nullo modo probabile eſt,

tantam rerum conuerſionem, cui ſimilis in orbe condito nulla contigit, omnino praeteriri atque negligi potuiſſe. Sin autem poſt motus illos compoſitos ſcripta eſt, probabilior erit eorum ſententia, qui euentus in Apocalypſi praedictos in ſeculorum ſequentium hiſtoria quaerendos eſſe exiſtimant.

Quam uarie omnibus temporibus intellectus ſit et expoſitus hic liber, omnibus ſatis eſt notum. Notandae ſunt autem inprimis tres hypotheſes: 1) eorum, qui nil in Apocalypſi reperiunt, niſi deſcriptionem propheticam euerſionis Hieroſolymorum, belli Iudaici et Ciuilis Romani. 2) Veterum Patrum inde ab *Irenaei* aetate, qui praedictiones de uexationibus, quas Chriſtiani ſub imperatoribus ethnicis paſſi ſunt, de interitu Romani Imperii, et laetioribus fatis Chriſtianorum ſub chriſtianis Imperatoribus, in hoc libro contineri exiſtimauerunt. 3) eorum, qui Papae Romani tyrannidem et euerſionem imperii antichriſtici in hoc libro depingi uolunt. Inter eos, qui Pontifices Romanos in Apocalypſi reperiiſſe ſibi uiſi ſunt, *Ioachimus Abbas* Sec. XIII. uidetur fuiſſe omnium primus. Secuti ſunt eum permulti ex *S. Franciſci* familia, et omnes fere ab eo tempore, qui Paparum Romanorum ſaeuitiam experti ſunt. Cf. Cel. *Io. Matthiae Schroeckhii* chriſtliche Kirchengeſchichte, Tom. II. p. 287. ſqq. Inter recentiſſimos Apocalypſeos interpretes celebratur Ven. *Herder*, qui a. 1779. ſine nominis ſui mentione librum edidit, cui fecit titulum: Μαραν αθα. Das Buch von der Zukunft des Herrn, des neuen Teſtamentes Siegel etc. in quo multa egregie dicta et explicata reperiuntur. In quibusdam libris inſcribitur Ἰωάννου Θεολόγου, i. e. *rerum diuina-*

rum

rum conſulti. Hoc nomine uocatur a Veteribus Ioannes, quod de Diuinitate Filii nemo unquam hominum apertius aut diuinius ſcripſerit. Sed titulus iſte non ab ipſo Ioanne, ſed a ueteribus appoſitus eſt.

Conſpectus totius Apocalypſeos: Ioannes fata eccleſiae a ſua aetate usque ad mundi conſummationem in tabula quaſi depicta Lectoribus ob oculos ponere uidetur. Thema igitur eſt: *Certamen Chriſti cum hoſtibus ſuis, et in eosdem uictoria.* 1 Cor. XV, 25. Matth. XXIV. Marc. XIII. Luc. XXI. Quae in his locis breuius dicuntur, ea in Apocalypſi repraeſentantur ſub uariis imaginibus, hoc plerumque ordine, ut 1.) decretum prouidentiae diuinae de eo, quod euenturum ſit, declaretur; 2) quomodo hoc decretum exſecutioni datum ſit, uiuis coloribus depingatur. 3) denique laudes Dei, ſummi omnium rerum moderatoris in coelo celebratas eſſe, poëtice fingatur. Poſt exordium, et Epiſtolas ad ſeptem Eccleſiarum in minore Aſia praecipuarum Epiſcopos, quibus liber quaſi eſt dedicatus (c. I. II. III.) ſcena uiſionum aperitur in coelo, maieſtatis plena, et promittitur Ioanni reuelatio rerum futurarum ad ſtatum eccleſiae Chriſti pertinentium, c. IV. V. Hoſtes regni Chriſti, qui tum temporis maxime metuendi erant Chriſtianis, et interitum minari uidebantur religioni, erant Iudaei, Ethnici, et falſi doctores. Hos omnes uincit Chriſtus, et de iis glorioſe triumphat. Primo omnium poena decernitur aduerſariis et hoſtibus regni Chriſti, uel uerae religionis et conſeruatio piorum Chriſtianorum in calamitatibus illis maximis, intermixtis hymnis et plauſibus coelicolarum, omniumque ſanctorum hominum, c.

 VI-X.

VI - X. Fata chriſtianae religionis deſcribuntur c. XI - XIV, 5. Vexantur nempe Chriſtiani, praecipue uero doctores: a) *a Iudaeis* ſed ſaluae manent res eorum, quin magis augentur et creſcunt, c. XI. Vexantur porro Chriſtiani: b) *ab Ethnicis.* Verum nec hi poſſunt euertere regnum Chriſti. Non manet intra limites Iudaeae cultus religionis chriſtianae, ſed inter grauiſſima pericula, refragantibus idololatris, late ſe diffundit in ipſo Romano Imperio, et prouidentiae diuinae decreto portenditur ethnicae ſuperſtitioni graue exitium, c. XII. XIII, 1 - 10. Aduerſantur regno Chriſti c) *falſi doctores et impoſtores uarii generis*, nomine quidem Chriſtiani, ſed reuera hoſtes crucis Chriſti, omnibus flagitiis dediti, et magis promouendae idololatriae quam uerae religioni intenti, c. XIII, 11 - 18. His omnibus tamen non obſtantibus latius propagatur religio chriſtiana, et pii in fide confirmantur, c. XIV, 1 - 5. Iam denuo poena decernitur nominis chriſtiani hoſtibus, Iudaeis pariter ac Ethnicis. Praedicuntur mala, quae euenire debebant Iudaeis, antequam penitus euerteretur eorum urbs et reſpublica, c. XIV. XV. Praedicuntur etiam calamitates, quas durante bello Iudaico, atque ciuili Romanorum ab Othone et Vitellio geſto, ſentire debebant Romani, c. XVI, 1 - 16. qui ante Hieroſolymorum expugnationem magnas dant poenas ſuae in Chriſtianos crudelitatis, c. XVII. Iam actum eſt de Iudaeorum rebus, urbe eorum et republica funditus euerſa, c. XVIII. Laudibus celebrant coelicolae iuſtitiam et bonitatem Dei, gratulantes Chriſto Regi uictoriam de hoſtibus, et feliciorem propagationem religionis, c. XIX, 1 - 10. Interim res nondum eſt confecta. Idololatria ſubinde

erigit

erigit caput. Sparguntur noui errores; ſeminantur ſuperſtitiones; ſed Chriſtus ſe oſtendit uictorem, c. XIX, 11-21. Denique Diabolus, qui diu per falſorum Deorum cultum, errores, ſuperſtitiones et flagitia regnauerat, ui ſua et poteſtate tantum non omni priuatur, et laetiſſima religionis Chriſtianae fata ſuccedunt, c. XX, 1. 6. Inſurgunt quidem extremis mundi temporibus noui hoſtes, piis Chriſti cultoribus exitium minantes. Sed uana ſine uiribus ira. Deus praeſentiſſimo auxilio adeſt Suis, et omnes eorum hoſtes grauiſſimis poenis afficit, c. XX, 6-10. Sequitur iudicium extremum, u. 11-15. Puniuntur omnes mali, et poenis aeternis ita coërcentur, ut piis Dei cultoribus amplius nocere non poſſint. Chriſtiani, qui in fide religionis perſeuerarunt, aeternis gaudiis fruuntur, et ab omnibus calamitatibus liberi, feliciſſimam agunt uitam, aeternum duraturam, c. XXI. XXII.

Exordium libri, et epiſtolae ad ſeptem eccleſiarum in minore Aſia praecipuarum Epiſcopos, quibus liber eſt quaſi dedicatus. c. I. II. III.

Caput I.

1. Ἀποκάλυψις Ἰησοῦ Χριστοῦ) i. e. *Haec eſt reuelatio arcanarum rerum, facta per Ieſum Chriſtum.* Ante ἀποκάλυψις ſupple ἥδε ἐστιν. Ἀποκαλύπτειν eſt aliquid tectum et uelatum, ablato deſuper operimento oſtendere, et proferre in lucem. Eſt igitur h. l. ἀποκάλυψις praedictio futurorum, per ſe incognitorum, niſi manifeſtentur diuino munere. ἣν ἔδωκεν — δούλοις αὐτοῦ) *Quam ipſi Deus permiſit patefacere ſeruis ſuis.* Δοῦναι, hebr. נתן, *permittere.*

tere. Seruis ſuis, i. e. Chriſtianorum praecipuis. ἃ δεῖ γενέσθαι ἐν τάχει) Ἃ δεῖ, i. e. περὶ ὧν δεῖ. Ἐν τάχει, *celeriter, breui tempore.* Ex eo concludunt nonnulli, uaticinia huius libri dudum eſſe impleta. Alii tantum de completionis initio accipiunt. καὶ ἐσήμανεν — Ἰωάννῃ) *Et ſignificauit per angelum ſuum ſeruo ſuo Ioanni.* Ἀποστείλας, ſc. αὐτήν. Poſt ἐσήμανεν pone comma, et conſtrue hoc uerbum cum τῷ δούλῳ αὐτοῦ Ἰωάννῃ. Angelum autem intellige praecipuum quendam angelorum.

2. ὃς ἐμαρτύρησε — τοῦ θεοῦ) *Qui docuit religionem diuinam.* Μαρτυρεῖν plerumque Datiuum regit: at hic Accuſatiuum, quia ponitur pro κηρύσσειν ſiue ἀναγγέλλειν. καὶ τὴν μαρτυρίαν — εἶδε) *Et res geſtas Ieſu Chriſti, quas uidit.* Per μαρτυρίαν metonymice intelliguntur res ipſae, de quibus fertur teſtimonium; ea quae fecit Chriſtus, ut ſequentia oſtendunt. Poſt εἶδε nonnulli codices, ſed iuniores, addunt: καὶ ἅτινά εἰσι, καὶ ἃ χρὴ γενέσθαι μετὰ ταῦτα. Videntur haec uerba ex comm. 19. huc irrepſiſſe.

3. μακάριος — προφητείας) i. e. ταύτης προφητείας, ut bene Vulgatus intellexit. Beatos praedicat legentes haec uaticinia, quia Chriſtianis ubique uexatis magnum ſolatium afferre poterant praeſignificatae Dei ultiones in Iudaeos et Romanos. Οἱ ἀκούοντες etc. additur, quia liber hic non ſtatim ad omnes erat peruenturus, ſed qui eum nacti erant, aliis ea, quae legerant, bona fide erant recitaturi. καὶ τηροῦντες — ἐγγύς) Τηροῦντες, *memori animo retinentes,* ut nempe praedictiones cum euen-

euentibus comparent. Ὁ γὰρ καιρὸς ἐγγὺς, ut u. 1. ἐν τάχει.

4. Ἰωάννης — Ἀσίᾳ) Ἰωάννης, ſc. ἐπιςέλλει ταῦτα. In Aſia proprie ſic dicta. Iſtae ſeptem eccleſiae infra nominantur. χάρις — ὁ ἐρχόμενος) Articulus τῦ poſt ἀπὸ deeſt in nonnullis codicibus, ſed omnino ſupplendus eſt, et pertinet ad complexum eorum quae ſequuntur, ut ſi quis dicat: ἀπὸ τῦ ὀνόματος ὁ ὢν etc. Nam *qui eſt, qui erat, et qui uenturus eſt*, explicatio eſt nominis tetragrammati, quod uocant *Iod, He, Vau, He.* Quum id indeclinabile ſit, non mirum ſi eius interpretamentum etiam indeclinabile. *Maimonides* More Neuochim: *Scito nomen Dei effuſum eſſe ſuper* τὸ *ipſe fuit, eſt, et erit.* καὶ ἀπὸ τῶν — θρόνυ αὐτῦ) Πνεύματα ſine dubio hic ſunt *angeli. Septem* autem angelos eſſe, qui miniſtrant coram Deo, uetus eſt Iudaeorum opinio. Formant nempe Hebraei aulam Dei ad magnificentiſſimam aulam Perſarum Regis, cui ſeptem principes adſtabant. Tob. XII, 15. Ἐγώ εἰμι Ῥαφαὴλ, εἷς ἐκ τῶν ἑπτὰ ἁγίων ἀγγέλων, οἳ προσαναφέρυσι τὰς προσευχὰς τῶν ἁγίων, καὶ εἰσπορεύονται ἐνώπιον τῆς δόξης τῦ ἁγίυ. *Targum Ionathan* in Gen. XI, 7. *Dixit Deus ſeptem angelis, qui ſtant coram illo: uenite nunc. Pirke Elieſer* 4. et VII. *angeli, qui creati ſunt primi, miniſtrant coram eo extra uelum, quod uocatur paragauda.* Plura loca habet Wetſtenius. Quomodo *Spiritus ſanctus* hic poſſit intelligi, quum expreſſe *ſeptem Spiritus* nominentur, equidem non uideo. Nec Spiritus S. *coram throno Dei* eſſe, dici poteſt, quod eſt miniſtrorum. Qui tamen argumenta pro hac interpretatione

ne noſſe uelit, inueniet apud Ven. *Moldenhawerum* in h. l. Repugnare quidem uidetur, quod Ioannes eccleſiis precatur ſalutem a ſeptem ſpiritibus, quum a Deo ſolo petenda ſit ſalus. Sed commode intelligi poteſt locus de miniſterio angelorum, quo Deus uti ſolet ad impertienda uarii generis bona hominibus piis. Non multum differt *Grotii* expoſitio, qui denotari exiſtimat ſeptem illa uelut membra prouidentiae diuinae, quae nominantur infra c. V, 12. et VII, 12. Nam angeli ex opinione Iudaeorum ſunt miniſtri prouidentiae diuinae.

5. καὶ ἀπὸ Ἰησοῦ — αἵματι αὐτοῦ) Ante ὁ μάρτυς nonnulli ſupplent ὅς ἐστι· *qui eſt fidus ille teſtis.* Sed frequens eſt in hoc libro appoſitio, caſu obliquo et recto. Dicitur autem Chriſtus ὁ μάρτυς ὁ πιστὸς, quia in omnibus, quae Dei nomine ad nos pertulit, digniſſimus eſt cui credatur. Ὁ πρωτότοκος ἐκ τῶν νεκρῶν, i. e. *qui mortuorum primus reſuſcitatus eſt ad uitam immortalem.* Vide 1 Cor. XV, 20. Col. I, 18. et ibi dicta. Ὁ ἄρχων τῶν βασιλέων τῆς γῆς, *princeps regum terrenorum*, cuius tanta eſt potentia, ut omnes, qui uobis aduerſantur, ubi uolet, ſit deſtructurus, aut ſibi ſubiecturus. Τῷ ἀγαπῶντι (alii legunt ἀγαπήσαντι) ἡμᾶς. Nouus hic incipit ſenſus, et connectuntur Datiui hi cum eo quod ſequitur: αὐτῷ ἡ δόξα. Λούσαντι — αἵματι αὐτοῦ, *qui purgauit nos a peccatis noſtris morte ſua cruenta.*

6. καὶ ἐποίησεν — πατρὶ αὐτοῦ) Copula cum uerbo hic eſt loco Participii; recta enim locutio fuerat ποιήσαντι. Βασιλεῖς, uel ut alii rectius legunt βασιλείαν, quod ipſum tamen poſitum eſt pro βασιλεῖς, ſicut ἱεράτευμα pro

pro ἱερεῖς, 1 Pet. II, 5. 9. *Reges* ſunt Chriſtiani ob uictoriam de carnis illecebris, maledicorum conuitiis, perſecutorum calumniis et odiis etc. *Sacerdotes*, quia Deo offerunt corpus purum, preces ſanctas, opera pietatis et miſericordiae. Illud καὶ ante πατρὶ eſt ἐξηγητικὸν, ut in multis aliis locis. αὐτῷ ἡ δόξα — ἀμήν) Eadem uerba 1 Pet. IV, 11. Eſt autem hoc *Amen* et affirmantis et approbantis.

7. ἔρχεται μετὰ τῶν νεφελῶν) Eximie in ultimo aduentu Chriſtus in nubibus aderit. Plerique autem interpretes hic intelligunt ultionem, quam Chriſtus de incredulis Iudaeis et Romanis ſumſit; quia ex nubibus ſunt tonitrua, fulmina, grandines. καὶ ὄψεται — ἐξεκέντησαν) Vltima uerba deſumta ſunt ex Zach. XII, 10. De uarietate lectionis uide S. V. *Dathii* notas criticas ad hunc Prophetae locum. Talia dicta, ut monet *Grotius*, uarie uſurpantur; quia aut erant prouerbialia, antequam prophetae ea ponerent, aut ex prophetarum ſcriptis facta ſunt prouerbialia. Hic intelligendi uidentur in genere omnes ii, qui Chriſtum et eccleſiam eius omnibus modis uexarunt. καὶ κόψονται — τῆς γῆς) Ἐπ' αὐτὸν, i. e. propter mala ipſi et eccleſiae eius illata. Ἐπὶ, *propter*, hebr. עָלָיו. Φυλαὶ ſaepe de populis uſurpatur, ut Gen. XXVIII, 14. Pſ. LXXII, 17. ubi in Hebraeo גּוֹיִם. ναὶ, ἀμήν) *Certe, omnino ita eueniet.* Ioannes non tantum certiſſime haec euentura eſſe praedicit, ſed et approbat futura Dei iudicia. Idem ſignificant ναὶ et ἀμήν. Sed placuit uti utroque ſermone, quia haec tangunt et Iudaeos et gentes.

8. ἐγώ εἰμι — καὶ τέλος) Verba ἀρχὴ καὶ τέλος omittuntur in codicibus nonnullis, uerſionibus et Patribus. Τὸ Α καὶ τὸ Ω, i. e. *ante me non fuit alius Deus, et poſt me non erit ullus.* Eſt locutio a Rabbinis deſumta, qui dicunt מאלף ועד תו, *ab initio ad finem.* Ioannes eam locutionem aptauit ad Alphabetum graecum, quia ipſe graece ſcribebat. ὁ παντοκράτωρ) Non ſine cauſſa hoc additum. Nam hominibus euenit, ut promiſſa non impleant, aut per inconſtantiam, aut per impotentiam. Quare utrumque a Deo remouendum fuit.

9. συγκοινωνὸς — Ἰησοῦ Χριστοῦ) Haec intelligenda uidentur καθ' ὑστερολογίαν, et ita eadem ſuberit ſententia, quae 2 Tim. II, 12. εἰ ὑπομένομεν καὶ συμβασιλεύσομεν. Βασιλεία hic ſignificat ſpem ualidam illud regnum adipiſcendi. Ὑπομονὴ Ἰησοῦ Χριστοῦ, *patientia ob Ieſum Chriſtum.* ἐγενόμην — Πάτμῳ) Ἐγενόμην ἐν τῇ νήσῳ, *delatus ſum in inſulam*, ut γενέσθαι ἐν Ῥώμῃ, *peruenire Romam*, 2 Tim. I, 17. *Patmus* eſt inſula in mari Aegeo, una ex Sporadibus, hodie Palmoſa. *Tournefortius* itin. Tom. II. p. 145. Patmos inſula nonniſi XVIII. M. P. in circuitu habet; — diſtat a Co inſula LX. M. P. — non multum ſupra trecentos incolas habet. Deportatio in inſulas frequens poena eo tempore. Electae autem ad hoc plerumque inſulae exiguae et prope deſertae, qualis Seriphus et Gyaros apud Iuuenalem et Tacitum. διὰ τὸν — Ἰησοῦ Χριστοῦ) Τὸν λόγον τοῦ θεοῦ nonnulli eodem ſenſu accipiunt, quo initio Euangelii Ioannis occurrit. Alii intelligunt doctrinam diuinam. Μαρτυρία Ἰησοῦ Χριστοῦ, *doctrina Chriſtiana.*

10. ἐγενόμην — ἡμέρᾳ) Ἐγενόμην ἐν πνεύματι idem eſt quod Act. X, 10. ἐπέπεσεν ἐπ' ἐμὲ ἔκστασις. Κυριακὴν ἡμέραν Chriſtiani uocarunt eam diem, quae Iudaeis dicitur μία σαββάτων, ob reſurrectionem Domini, quae ea die contigerat; qua die conuentus Chriſtianos ſolitos fieri, et Pauli Epiſtolae nos docent, et Iuſtinus Apologetico II. ubi Graecorum more diem eum Solis nominat. καὶ ἤκουσα — λεγούσης) Ἤκουσα, nempe ἐν πνεύματι, ut modo dixerat. Non extiterunt hae imagines in rerum natura, ſed animo tantum eius repraeſentatae fuerunt. Ὀπίσω μου reſpicit locum Ieſ. XXX, 21. Magis improuiſa ſunt, quae a tergo obueniunt.

11. ὃ βλέπεις — ἐκκλησίαις ταῖς ἐν Ἀσίᾳ) Verba ταῖς ἐν Ἀσίᾳ, deſunt in plurimis codicibus et uerſionibus. Ὃ βλέπεις, i. e. *quod iam uidebis et audies.* Eſt enim Praeſens pro futuro proximo; et uidere pro quouis ſenſu. Καὶ πέμψον, nempe huius uiſi deſcriptionem; neque enim ad cetera huius libri hoc pertinet. Diuerſa uiſa diuerſis temporibus Ioanni obtigere, ut et prophetis aliis. εἰς Ἔφεσον — Λαοδίκειαν) Sunt hae urbes nobiliſſimae Ioniae, Lydiae, Aeolidos, Cariae, et eodem ordine enumerantur, quo ex Patmo inſula adiri debebant, ut notat *Wetſtenius* ad h. l.

12. καὶ ἐπέστρεψα — μετ' ἐμοῦ) Ἐπέστρεψα (εἰς τὸ) βλέπειν, *Reſpexi, ut cognoſcerem;* nam uerba ſenſuum apud Hebraeos ſaepe permutantur. Vel per metonymiam *uocem* nominat, quum ipſum, qui loquebatur, intelligi uellet. Recte autem reſpexiſſe ſe dicit, quia a tergo uox ſonabat. καὶ ἐπιστρέψας — χρυσᾶς) Ab hoc commate pleraque

que omnia, quae ſequuntur, ſunt hieroglyphica, quod genus docendi antiquis temporibus ualde uſitatum. Plutarchus de garrul. οἱ δὲ συμβολικῶς ἄνευ φωνῆς ἃ δεῖ φράζοντες, ȣ̓κ ἐπαινȣ̃νται, καὶ θαυμάζονται διαφερόντως; *Clemens Alex.* Strom. p. 409. edit. Sylb. καὶ Αἰγύπτιοι πρὸ τῶν ἱερῶν τὰς σφίγγας ἱδρύονται, ὡς αἰνιγματώδȣς τȣ̃ περὶ θεȣ̃ λόγȣ καὶ ἀσαφȣ̃ς ὄντος. pag. 413. Ἀλκῆς μὲν καὶ ῥώμης σύμβολον αὐτοῖς (Aegyptiis) ὁ λέων — ἀλκῆς τε μετὰ συνέσεως, ἡ σφίγξ· τὸ μὲν σῶμα πᾶν λέοντος, τὸ πρόσωπον δὲ ἀνθρώπȣ ἔχȣσα. Septem candelabra ſunt imago ſeptem eccleſiarum Aſiaticarum, ut ipſe Ioannes infra u. 20. explicat. Aurum immunitatem ab omni rubigine ſignificat, ut Philo explicat libro *Quis rerum diuin. haer.* pag. 510. E. Deſcribuntur itaque hic eccleſiae, quales eſſe debent.

13. καὶ ἐν μέσῳ — ἀνθρώπȣ) Forma, quae Chriſto h. l. tribuitur, eſt Symbolum potentiae eius ſummae et maieſtatis. Huius imaginis partes ſingulae reſpiciunt ſeptem epiſtolas, quae c. II. III. continentur. Ὅμοιον υἱῷ ἀνθρώπȣ, *ſimilem homini*; nam υἱὸς ἀνθρώπȣ, *homo*, ut Dan. VII, 13. Dicitur autem Chriſtus uerſari in medio candelabrorum, quia adeſt eccleſiis, ſicut et de Deo ἐμπεριπατεῖν uſurpat Moſes, Leuit. XXVI, 12. ἐνδεδυμένον ποδήρη) Sc. χιτῶνα, uel ἐσθῆτα. Gloſſae: *Talaris tunica*, ποδήρης χιτών. Deſcribitur Chriſtus habitu Pontificis Maximi, cuius ueſtes recenſet Ioſeph. Ant. III, 7. 4. καὶ περιεζωσμένον — χρυσῆν) Pontificis Maximi balteus ſiue zona erat aurea, ut Ioſephus l. c. docet. Erat etiam *regum*, balteos geſtare aureos, Hiob. XII, 18.

14. ἡ δὲ κεφαλὴ — ὡς χιὼν) Auctor ad Herennium I, 4. *Corpore niueum candorem, aſpectu igneum ardorem aſſequebatur.* Cidaris S. Pontificis erat alba. Ceterum nihil peculiare ſignificare uidentur hae et ſequentes deſcriptiones, niſi auguſtam formam. καὶ οἱ ὀφθαλμοὶ — πυρὸς) Symbolum ſummae grauitatis, et in impios ſeueritatis. Lucretius: *Et ex oculis micat acribus ignis.* Sueton. Aug. 79. *Oculos habuit claros ac nitidos, quibus etiam exiſtimari uoluit ineſſe quiddam diuini uigoris; gaudebatque, ſi quis ſibi acrius contuenti, quaſi ad fulgorem Solis, uultum ſubmitteret.* Statius Sylu. I. 1. 103. *Tua ſidereas imitantia flammas lumina contemto mallet Rhodos aſpera Phoebo.*

15. καὶ οἱ πόδες — χαλκολιβάνῳ) Ineſt in hac imagine Symbolum potentiae Chriſti, cui nihil reſiſtere poteſt, qui omnes hoſtes conculcat. Suidas: χαλκολίβανον εἶδος ἠλέκτρου, τιμιώτερον χρυσοῦ. Auſonius in Technopaeg. apud *Salmaſium* exerc. p. 810. ὁ λίβανος ἔχει τρία εἴδη δὲ δένδρων, καὶ ὁ μὲν ἄῤῥην ὀνομάζεται χαλκολίβανος, ἡλιοειδὴς καὶ πυῤῥὸς, ἤγουν ξανθὸς. *Euſtathius* in Od. δ. ἤλεκτρος δὲ ἴσως μὲν καὶ ὕλη τις κατὰ τοὺς πολλοὺς, χαλκώδης ἰδιαιτάτη παρὰ τὸν ἁπλῶς χαλκὸν, μάλιστα δὲ μίγμα τι χρυσοῦ καὶ ἀργύρου. ὡς ἐν καμίνῳ πεπυρωμένοι) Significatur aes et ſua natura praeſtans, et praeterea igne purgatum. καὶ ἡ φωνὴ — πολλῶν) Sic de Cherubinis Ezech. I, 24. et de maieſtate diuina c. XLIII, 2. Sicut tubae, ita maris clangentis ingens eſt ſonus. Etiam hoc pertinet ad deſcriptionem maieſtatis Ieſu.

16. καὶ ἔχων — ἑπτὰ) Quum homines in dextra gemmas et annulos geſtare ſoleant, ille, qui Ioanni apparuit in uiſione, ſeptem ſtellas in dextra habuit. His ſeptem ſtellis autem denotari ſeptem eccleſiarum epiſcopos, ex u. 20. patet. Significatur per id, bonos epiſcopos atque doctores in magno apud Chriſtum eſſe pretio, et ab eo ſollicite cuſtodiri. καὶ ἐκ — ἐκπορευομένη) Gladio acuto ſignificatur efficacitas doctrinae Chriſti, penetrantis intima, neque actiones tantum, ſed et cogitata bona malaque diſcernentis. καὶ ἡ ὄψις — δυνάμει αὐτȣ͂) *Tota facies eius ita ſplendebat, ſicut ſol, quum ſplendet maxime.* Ἐν τῇ δυνάμει αὐτȣ͂, i. e. *quum medius, rapidus et flagrans eſt,* ut Gellius loquitur.

17. ἔπεσον — νεκρὸς) Prae metu. Idem Apoſtolis euenit, Matth. XVII, 6. ἐγώ εἰμι — ἔσχατος) Ὁ πρῶτος dicitur h. l. Chriſtus, quia eſt *ſummus dignitate,* poſtquam ad dextram Dei euecto omnis poteſtas in coelo, terra et inferis data eſt. Ἔσχατος, i. e. *contemtiſſimus hominum,* nimirum irriſus, uerberatus, flagris caeſus, addictus ſupplicio, et quidem ſeruili.

18. καὶ ὁ ζῶν — τῶν αἰώνων) Ὁ ζῶν, i. e. ὁ ζωοποιῶν, quo ſenſu ζῶν ponitur et Io. VI, 51. Ἐγενόμην νεκρὸς, *et ipſe tamen mortem reuera ſubii.* Hoc ideo dicitur, ut ſciatur is eſſe, qui miſereri aliorum poſſet, Hebr. IV, 15. Id uero maxime pertinebat ad demendum Ioanni metum illum ex maieſtate Chriſti ſuſceptum. καὶ ἔχω — τȣ͂ θανάτȣ) i. e. habeo ius ſummum uitae et necis. *Targum Hieroſ.* in Geneſ. XXX, 22. *Quatuor ſunt claues, quae in manu Dei repoſitae ſunt, et quas neque Angelo neque*

neque Seraphino committit, nempe clauis pluuiae, clauis cibationis, clauis ſepulcrorum, et clauis mulieris ſterilis. Multa ſimilia loca ex Rabbinis habet *Wetſtenius. Clauis* imperium poteſtatemque ſignificat. Θάνατος eſt *mors;* ᾅδης *ſtatus poſt mortem.* Senſus itaque eſt: Mihi imperium in mortuos et mortem competit.

19. γράψον — μετὰ ταῦτα) Ἃ εἶδες, uiſionem u. 11 — 16. Καὶ ἅ εἰσι, nempe ſtatum eccleſiarum ſeptem Aſiaticarum. Καὶ ἃ μέλλει γίνεσθαι μετὰ ταῦτα, quae futura ſunt, et ſcribentur c. IV. et deinceps.

20. τὸ μυστήριον — τὰς χρυσᾶς) Τὸ μυστήριον, מדרש, explicatio allegorica, myſtica, uel arcana emblematum uiſorum ſignificatio. Τὰς ἑπτὰ λυχνίας τὰς χρυσᾶς, breuiter, pro τὸ μυστήριον τῶν ἑπτὰ λυχνιῶν, ſc. ἐστι τοῦτο. οἱ ἑπτὰ — ἐκκλησιῶν εἰσι) Summi Sacerdotes dicti ἄγγελοι, (*nuntii*) Hebraeis, quia et Dei mandata ad populum, et preces populi ad Deum deferrent angelorum inſtar. Hoc loquendi genus ab Hebraeis uenit ad Aegyptios, qui et ipſi τὸν ἀρχιερέα dixere ἄγγελον. Summis ſacerdotibus templi reſpondent in eccleſia Chriſtiana principes presbyteri, οἱ προεστῶτες apud Iuſtinum, qui κατ' ἐξοχὴν dicti epiſcopi.

Caput II.

Epiſtola ad epiſcopum eccleſiae Epheſinae, u. 1 — 7.

1. Τῷ ἀγγέλῳ — γράψον) Hunc quidam Timotheum fuiſſe putant; Grotius alium aliquem gente Iudaeum. τάδε λέγει — χρυσῶν) Reſpicitur ad formam filii homi-

 nis,

nis, ſupra c. I, 13. deſcriptam. Vt pontifex curat candelabrum, ita ego eccleſiam, illamque intime perſpectam habeo.

2. οἶδα — ὑπομονήν σου) Τὰ ἔργα σου, te nempe eſſe bonum. τὸν κόπον καὶ τὴν ὑπομονήν σου, per Hendyadin, pro: τὴν ἐν τῷ κόπῳ ὑπομονήν, laborum, et quidem grauium, quales epiſcopis incumbere ſolent, patientiam. καὶ ὅτι — κακούς) i. e. *Quod aegre ſuſtines malos.* Saepe *non poſſe* quis dicitur, quod ab ingenio eius abhorret. καὶ ἐπείρασας — οὐκ εἰσί) *Et exploraſti eos, qui dicunt, ſe Apoſtolos eſſe, quum non ſint.* Dicebant, ſe per Chriſti reuelationem factos Apoſtolos, ſed falſo; quod explorare, non erat cuiusuis.

3. καὶ ὑπομονὴν ἔχεις καὶ ἐβάστασας — ἐκοπίασας) Pro ὑπομονὴν ἔχεις καὶ ἐβάστασας alii habent: ἐβάστασας, καὶ ὑπομονὴν ἔχεις, καὶ etc. ſicuti etiam κεκοπίακας, καὶ οὐ κέκμηκας pro καὶ οὐκ ἐκοπίασας. Ὑπομονή, nempe in aduerſis. Διὰ τὸ ὄνομα μου, mea de cauſſa. Κοπιᾷν h. l. idem eſt quod *delaſſari, laſſum fieri.* Eleganter opponuntur: οὐ δύνῃ βαστάσαι — et ἐβάστασας· οἶδα τὸν κόπον σου, et οὐκ ἐκοπίασας. Ferre potes moleſtias propter Chriſtum et moleſtias: et non potes ferre pſeudapoſtolos. Noui laborem tuum, in ferendis malis; non tamen deſpondes animum neque fatiſcis. Ita uox κλίνης comm. 22. ambigue ſumitur, pro lecto adulterae et pro lecto aegrotantis.

4. ἀλλ' ἔχω — ἀφῆκας) Ἔχω κατά σου, *habeo aliquid, quod de te querar.* Τὴν ἀγάπην σου τὴν πρώτην ἀφῆκας,

ἀφῆκας, multum remiſiſti de prima illa cura circa pauperes, uel potius de amore erga me. Τὴν πρώτην, i. e. illam adeo feruentem. Solet enim acribus animis cum tempore laſſitudo quaedam obrepere.

5. μνημόνευε οὖν, πόθεν πέπτωκας) Vel ut alii habent, ἐκπέπτωκας. Memor eſto, quantum in prioris pietatis ſtudio de uiribus remiſeris. Cicero ad Attic. IV, 16. Non recordor, unde ceciderim: ſed unde reſurrexerim. ἔρχομαί σοι — μετανοήσῃς) Ἔρχομαι ταχὺ καὶ κινήσω nihil aliud eſt, quam ταχὺ κινήσω, loco mouebo. Senſus eſt: Te de ſede tua deturbabo, et ab officio remouebo; uel: ab eccleſia, cui praees, ſimili morbo laborante, niſi reſipuerit, uerbum meum auferam. Chriſtus, dominus templi candelabrum remouit; quod hodiernus eius loci ſtatus docet.

6. ἀλλὰ τοῦτο — μισῶ) *Nicolaitas* nomen habuiſſe ab uno primorum diaconorum, *Nicolao*, cuius fit mentio Act. VI, 5. conſtans fuit ueterum opinio. *Euſebius* Hiſt. Eccl. L. III, c. 29. refert, Nicolaum accuſatum ζηλοτυπίας, quod pulcram haberet uxorem, in contrarium cucurriſſe, et eandem ſuam uxorem obtuliſſe matrimonio iungendam cui uellet. Hoc uero exemplo alios ad libidines excuſandas et promiſcuam Venerem exercendam fuiſſe abuſos. Wetſtenio Nicolai nomen uidetur graece poſitum pro Hebraeo Bileam, quo deſignatur falſus doctor, qui in clerum Domini dominatur, et ſpurcas uoluptates ſectatur, populumque decipit. Haec ſententia a uериſimili non abhorret. Cf. u. 14.

7. ὁ ἔχων — ταῖς ἐκκλησίαις) Ὁ ἔχων οὖς, ἀκουσάτω, eſt formula attentionem excitantis, ſaepe in ſermonibus Ieſu occurrens. *Audiat ille, cui eſt cura cognoſcere, ſed animo quantum poteſt erecto et attento.* Τὸ πνεῦμα h. l. eſt *diuinum uiſum*, uel Spiritus S. per Ioannem, ut contextus docet. Λέγει, i. e. iubet dici eccleſiis, nempe Epheſinae et aliis, quae ſub Epheſini epiſcopi cura erant. τῷ νικῶντι — τοῦ Θεοῦ μου) i. e. *Qui ſe ipſum uicerit, et propter Chriſtum uexari potius quam uoluptatibus ſeruire maluerit, ille aeternum beatus uiuet.* Ἐκ τοῦ ξύλου ζωῆς, *ex arbore uitae*; nam ξύλον Helleniſtae ponunt pro עץ, arbore. Eſt autem arbor uitae, quae uitam praeſtat, nempe iucundam, longam, aeternam. Ἐν μέσῳ τοῦ παραδείσου, uel ut alii ſimpliciter legunt, ἐν τῷ παραδείσῳ τοῦ Θεοῦ, i. e. in coelo. De uoce παραδείσου confer Luc. XXIII, 43.

8. καὶ τῷ ἀγγέλῳ τῆς ἐν Σμύρνῃ ἐκκλησίας) Alii habent ἐκκλησίας Σμυρναίων, eodem ſenſu. Sequitur epiſtola ad epiſcopum eccleſiae Smyrnenſis, u. 8 — 11. Epiſcopum Smyrnenſem tum Polycarpum fuiſſe, multi putant; alii aliquem eo priorem. τάδε λέγει — ἔζησεν) Ὁ πρῶτος καὶ ὁ ἔσχατος, ut ſupra I, 17. *qui quum ſummae eſſet dignitatis, ſummam ignominiam pertulit.* Hoc eo pertinet, ne Smyrnae epiſcopus ignominiam defugiat. Ὃς ἐγένετο νεκρὸς καὶ ἔζησεν, i. e. ἀνέζησεν. Hoc eo pertinet, ne idem epiſcopus mortis metu ab officio abduceretur, ſed certus eſſet, ſicut Chriſtus reuixit, ſic et ſe reuicturum. Smyrnenſes praecipue colebant Aeſculapium, Apollinis filium, qui et mortuos excitaſſet, et ipſe fulmine

mine percuſſus in uitam rediiſſet. Ouid. Metam. XV. 533. de Hippolyto: Nec niſi Apollineae ualido medicamine prolis reddita uita.

9. οἶδα — ἀλλὰ πλούσιος εἶ) Σοῦ τὰ ἔργα, diligentiam in obeundo munere. Τὴν πτωχείαν, *paupertatem.* Aegre habebat ille epiſcopus, unde uiueret, ideo quod Smyrnae qui eſſent Chriſtiani, eſſent pauperes. Ἀλλὰ πλούσιος εἶ, per parentheſin legendum, quaſi dicat: *quum tamen diues ſis*, nempe pietate et αὐταρκείᾳ, 1 Tim. VI, 6. 18. καὶ τὴν βλασφημίαν — τοῦ Σατανᾶ) Βλασφημίαν, *meledicta grauiſſima.* Iudaeos illos dicit nomine, non re, (quia Deum in Chriſto patefactum non agnoſcebant,) alludens ad originem uocis, plane ut Paulus Rom. II, 28. Vocant ſe συναγωγὴν τοῦ Κυρίου, עדה יהוה, Num. XXXI, 16. ſed re ipſa ſunt Satanae ſynagoga, quia eum imitantur, tum calumniando bonos, tum eorum uitae inſidiando. Pari de cauſſa eos ex diabolo patre eſſe dixit Chriſtus, Io. VIII, 44. Acta Martyris Pionii docent, eccleſiam Smyrnae a Iudaeis fuiſſe uexatam, et Epiſt. eccleſ. Smyrnenſis de martyrio *Polycarpi* apud Euſeb. Hiſt. Eccl. IV. 15.

10. μηδὲν φοβοῦ — ἵνα πειρασθῆτε) Μηδὲν φοβοῦ etc. non metue, etiamſi maiora ingruant. Diabolum dicit facturum, quod facturi erant pagani magiſtratus, diabolo et Iudaeis inſtigantibus. Ἐξ ὑμῶν, ſc. τινας. Vexabuntur nonnulli ex uobis non tantum a tumultuante plebe, ſed ipſa iudicis ſententia. Ἵνα πειρασθῆτε, ut magis quam antea periculum fiat conſtantiae. καὶ ἕξετε θλίψιν ἡμερῶν δέκα) Breuis erit afflictio ueſtra. Terent. Adelph. V. 1. 36. *decem dierum uix mihi eſt familia.* Eſt conſolatio

ex breuitate temporis. Θλίψιν hic captiuitatem intellige; quod clarum ex praecedentibus. γίνȣ πιϛὸς — τῆς ζωῆς) Πιϛὸν hic ἐν πειρασμοῖς intellige, et periculis ob nominis Chriſti profeſſionem emerſuris. Ἄχρι θανάτȣ plurimi interpretes exponunt: *perſta ad finem usque uitae*, ex Matth. X, 22. XXIV, 13. Pricaeus autem: *Sis fidelis, etiamſi mors intentetur tibi.* Minucius in Octauio: *Ingenium ſingulorum* (Deus) *periculis penſitat, ad usque extremam mortem uoluntatem hominis ſciſcitatur. Corona uitae*, eſt honor regius in uita illa aeterna. Cf. Iac. I, 12.

11. ὁ ἔχων — τȣ͂ δευτέρȣ) Vide ſupra u. 7. Ὁ νικῶν, qui nec paupertate, nec carcere, nec grauiorum metu ſe uinci patietur. Ὀυ μὴ ἀδικηθῇ, *ei non nocebit* etc. nam qui iniuriam patiuntur, iis nocetur. *Mortis ſecundae* mentio ſaepe fit apud Chaldaeum Paraphraſten et Rabbinos. *Targum Hieroſ.* in Deut. XXXIII, 6. *Viuat Ruben in hoc ſeculo, et non moriatur morte ſecunda, qua moriuntur impii in mundo futuro.* Multa loca alia ſimilia collegit *Wetſtenius.* Damnationem aeternam eſſe intelligendam, facile patet. *Mors* enim eſt calamitas. Mors corporis eſt miſeriae genus; qui autem damnantur, illi aliud genus miſeriae, et quidem grauiſſimum experiuntur.

12. καὶ τῷ ἀγγέλῳ — τὴν ὀξεῖαν) Pergamus fuit regia Attalidarum. De gladio acutiſſimo cf. I, 16. Deſcribitur Chriſtus tanquam is, qui omnium, etiam intimorum in homine exactiſſimam facit diſſectionem, et omnia rimatur. Imago deſumta eſſe uidetur ex hiſtoria Bileami, cui

cui angelus cum gladio ancipiti reſtitit. Num. XXII — XXV. Multo potentior iſto angelo eſt Chriſtus.

13. *ὅπου ὁ θρόνος τοῦ σατανᾶ*) i. e. in loco adeo idolis ſcatente, ut ibi ſedem ſuam praecipuam uideatur Satanas poſuiſſe. Andreas Caeſarienſis ad h. l. de ciuitate iſta: Κατείδωλον ὑπὲρ τὴν Ἀσίαν πᾶσαν. Regnauit ibi Satanas inprimis in idolo *Aeſculapii. Tacitus* Annal. III, 63. *apud Pergamum Aeſculapii compertum aſylum.* De Caracalla *Herodianus* IV, 4. 8. ἠπείχθη εἰς Πέργαμον τῆς Ἀσίας, χρήσασθαι βουλόμενος θεραπείαις τοῦ Ἀσκληπιοῦ. *καὶ κρατεῖς τὸ ὄνομά μου*) i. e. Quanquam in praecipua paganicae ſuperſtitionis ſede habitas, tamen retinuiſti profeſſionem Chriſtianam. Ὄνομα Χριστοῦ eſt profeſſio doctrinae a Chriſto traditae. Κρατεῖν, *retinere.* *καὶ οὐκ ἠρνήσω — κατοικεῖ*) Variat lectio etiam in hoc commate. Quomodocunque legas, ſenſus erit: Ἐν ταῖς ἡμέραις Ἀντίπα, ὃς Ἀντίπας ὁ μάρτυς μου, ὁ πιστός μου ἀπεκτάνθη. In ſeris Graecorum menologiis dicitur hic Antipas paſſus ſub Domitiano. Dicitur etiam in bouem coniectus aeneum; quale tamen ſupplicium ignotum eſt Romanis legibus, quae et Pergami ualebant. Grotius ſuſpicatur, Antipam hunc fuiſſe interfectum a plebe commota per ſacerdotes Aeſculapii, qualis mortis pericula ſaepe adiit Paulus. Ἀρνεῖσθαι πίστιν eſt, aut uerbis aut factis negare, ſe eſſe Chriſtianum.

14. *ὅτι ἔχεις — τῶν υἱῶν Ἰσραήλ*) Βαλὰκ, regem Moabitarum, Num. XXII. et ſequentibus. Id uero, quod narratur Num. XXV. factum eſſe ex Balaami conſilio, ex traditione

traditione ſemper apud Hebraeos conſtitit. Cf. 2 Petr. II, 15. et Iudae u. 11. Βαλεῖν σκάνδαλον ἐνώπιον τῶν υἱῶν Ἰσραὴλ, i. e. perniciem ſtruere Iſraëlitis, Deum ipſis faciendo iratum. φαγεῖν — πορνεῦσαι) Iſraelitae illi non tantum ederant de immolatis, ſed et Diis Midianitarum cultum exhibuerant. Verum ſatis hic habuit Chriſtus id dicere, quod illi Iſraelitae cum falſis doctoribus, eorumque aſſeclis habebant commune. Ceterum Bileam eſt Symbolum falſorum doctorum.

15. οὕτως ἔχεις — ὁμοίως) Illud ὁμοίως in plerisque editis libris ad comma ſequens, in manuſcriptis multis autem ad praecedens refertur, ut ſit πλεονασμὸς in οὕτως et ὁμοίως.

16. μετανόησον) οὖν addunt nonnulli codices. Μετανόησον, i. e. noli poſthac tam remiſſus eſſe. Vtere acribus remediis, ut in graui periculo. ἔρχομαι — ςόματός μου) Ἔρχομαί σοι ταχὺ, eadem locutio, quae ſupra u. 5. Pergameni erant bellicoſi. Diogenes Laërt. Arceſilao IV. 30. Πέργαμος οὐχ ὅπλοις κλεινὴ μόνον, ἀλλὰ καὶ ἵπποις. At Chriſtus multo fortior (comm. 12.) puniet malos; uti Bileamus angeli gladio fuit coërcitus, et uti tum ipſe, tum conſilium eius ſecuti et Iudaei et Midianitae gladio perierunt.

17. τῷ νικῶντι — κεκρυμμένου) Si abſtinueritis ab idolothytis et libis, dabo uobis mannam. Quum Bileamum et Iſraelitas in deſerto ipſius conſilium ſequentes, falſis doctoribus eorumque ſequacibus comparaſſet; manet iam in eadem translatione, et per Mannam in deſerto exhibitam ſignificat felicitatem uitae alterius. Statuunt autem Iudaei,

arcam

arcam cum urna, quae mannam continebat, imminente urbis expugnatione per Nebucadnezarem abſconditam, et tempore demum Meſſiae reperiendam eſſe. *Tanchuma* p. 83. 2. Haec eſt una ex tribus rebus, quas Elias Iſraëlitis reſtituet, nempe *urnam Mannae,* Vaſculum olei unctionis, et uaſculum aquae. Quidam addunt etiam uirgam Aaronis. ψῆφον — γεγραμμένον) Teſſera dari ſolita iis, qui in certaminibus euaſerant uictores. *Pindarus* Olymp. VII. 159. ἐν Μεγάρεσσίν τ' οὐχ ἕτερον λιθίνα ψᾶφος ἔχει λόγον. Schol. κατὰ τὰ Μέγαρα ἔθος ἐστι τῶν νικηφόρων τὰ ὀνόματα λίθοις ἐγκολάπτεσθαι. Heſychius: λευκὴ ψῆφος, παροιμία ἐπὶ τῶν εὐδαιμόνως — ζώντων. Ὄνομα καινὸν, i. e. *nomen eximium et praeclarum.* Intelligunt plurimi nomen filiorum Dei. ὃ οὐδεὶς — ὁ λαμβάνων) Id nomen quanti ſit, nemo ſcit, niſi qui id experitur. Cf. 1 Io. III, 1.

18. καὶ τῷ ἀγγέλῳ — γράψον) Eſt *Thyatira* urbs modo Myſiae, modo Lydiae attributa. *Alogi*, Epiphanio teſte, deridebant mentionem factam Thyatirenae eccleſiae, quod Ioannis tempore nulla eſſet eccleſia Thyatirae. Ad quod reſpondet Grotius, fuiſſe eccleſiam, ſed ex Iudaeis, non ex gentibus. Fuiſſe eccleſiam Thyatirae tum temporis, euicit etiam *Ferdinandus Stoſch* in Antiquitatibus Thyatirenis. ὁ ἔχων — χαλκολιβάνῳ) Reſpicitur ad c. I, 14. 15. *Oculi ſimiles flammis* denotare uidentur et perſpicaciam et ſeueritatem Chriſti iudicis. Pedes *orichalco* ſimiles ſignificare uidentur eiusdem potentiam, quae potentiſſimos etiam hoſtes conculcat. Imagines deſumtae ſunt ex Achabi et Iſabelis hiſtoria, 2 Reg. IX. X.

19. οἶδά

19. *οἶδά σου — τῶν πρώτων*) Τὰ ἔργα, facta laudabilia. Τὴν διακονίαν, benefacta in pauperes, quomodo haec uox ſumitur 2 Cor. IX, 11. 12. 13. Τὴν ὑπομονήν σου, in aduerſis ferendis conſtantiam. Πλείονα, *meliora, praeſtantiora.* Epiſcopum Thyatirenum non modo non fatiſcere dicit longo labore ac malis, ſed et in dies proficere in melius.

20. *ὅτι ἀφεῖς — Ἰεζαβὴλ*) Imagines deſumtae ex hiſtoria Achabi et Iezabelis, 2 Reg. IX. X. Ἀφεῖς, pro quo alii habent ἐᾷς, per incuriam poſitum eſſe uidetur pro ἀφῇς. *Ieſabel* per Antanaclaſin eſt talis mulier, quae turpia et impia facta illius reginae imitatur, et comparatur falſa Gnoſticorum uel huius generis hominum doctrina ſeductioni Ieſabelis, quemadmodum in epiſtola ſuperiore eadem doctrinae Bileami fuerat comparata. *ἡ λέγουσα ἑαυτὴν προφῆτιν*) Caſus rectus pro obliquo, quod Ioanni perquam familiare. Alii habent τὴν λέγουσαν. *Epiphanius* Prophetidos nomine notari ait mulieres, opinione uaticinationis deceptas et alias decipientes, et praedictionem iſtam eſſe de Priſcilla ac Maximilla atque Quintilla, Prophetiſſis Montaniſtarum, temporibus Imperii Antonini Pii. Sed falſus eſt Epiphanius; nam Ioannis aetate uixiſſe iſtas mulieres, facile patet. *καὶ διδάσκει — φαγεῖν*) Διδάσκει καὶ πλανᾷ, i. e. ἡ διδάσκουσα πλανᾷ. Docet nimirum, quaſi prophetico Spiritu; nam alioqui foeminis docere non permittebatur. *Idolothytis* ueſcebantur *Marcionitae, Valentiniani, Baſilidiani, Saturniniani,* teſte *Iuſtino M. c. Tryphonem.*

22. βάλλω

22. βάλλω αὐτὴν — ἔργων αὐτῆς) Εἰς κλίνην, non in amoris ſed in aegrotantium et infirmorum lectum. Ἐὰν μὴ μετανοήσωσιν ἐκ τῶν ἔργων αὐτῆς, i. e. *niſi abſtineant ab adulteriis cum ea.* Alii pro αὐτῆς legunt αὐτῶν.

23. καὶ τὰ τέκνα — θανάτῳ) Adulterinam eius ſobolem interficiam; faciam ut ea moriatur morte uiolenta. Etiam haec imago, ſicut pleraque alia in hac Epiſtola, deſumta ex hiſtoria Achabi et Ieſabelis, 2 Reg. X, 1. 10. 11. καὶ γνώσονται — ἔργα ὑμῶν) Πᾶσαι αἱ ἐκκλησίαι, quae nempe ſunt in Lydia, Myſia, et locis uicinis. Νεφρὺς καὶ καρδίας, *deſideria et cogitata.* Per *renes* enim intelliguntur *affectus, deſideria*, ut et Pſ. CXXXIX, 13. Prou. XXIII, 16. Καρδία, *cogitata.*

24. ὑμῖν — Θυατείροις) Τοῖς λοιποῖς, nempe bonis. Duo enim Thyatirenſium genera deſignat Chriſtus. ὅσοι — διδαχὴν ταύτην) *Qui non adhaerent iſti doctrinae*, nempe pſeudoprophetidos. Ἔχειν idem quod ſupra κρατεῖν, *adhaerere doctrinae.* οἵτινες — λέγυσιν) Gnoſtici myſteria ſua uocabant *profunda Dei*, et profunda Bythi. Irenaeus II. 38. 39. Putabant, ſe perſpicere, quod non perſpicerent alii, adiaphora eſſe ſcortari et ueſci immolatitiis. At Chriſtus dicit eſſe τὰ βαθέα τῦ Σατανᾶ, ſollertia Satanae conſilia. ὐ βαλῶ — βάρος) Βάρος, praeceptum, et quidem obſeruatu non adeo facile. Τῶν νόμων βάρος habet Plato de Legibus XI. Poteſt uero etiam βάρος eſſe *afflictio, poena.* Tum ſenſus eſſet: *Alienum peccatum uobis non imputabo.*

25. πλὴν

25. πλὴν — ἂν ἥξω) Ὃ ἔχετε, nempe doctrinam ueram, quam bene percepiſtis, et uitae puritatem. Ἄχρις οὗ ἂν ἥξω, nempe ad iudicium.

26. καὶ ὁ νικῶν — τῶν ἐθνῶν) Ὁ νικῶν *qui mala illa dogmata ſpernet.* Nam intelligendum eſt hoc Participium pro re quaque ſubiecta. Τὰ ἔργα μου, i. e. praecepta mea, per metonymiam. *Dabo ipſi poteſtatem ſuper gentes,* i. e. regnabit mecum in altera uita. Ieſabel regno et uita priuabitur; qui uero mihi obediunt, regnabunt.

27. καὶ ποιμανεῖ — σιδηρᾷ) Ex translatione LXX. Pſ. II, 9. qui non legerunt ut Maſoretae תְּרֹעֵם, *confringes eos*, ſed תִּרְעֵם *paſces eos*, i. e. reges. Nam paſcere ſignificat regere; unde reges uocantur ποιμένες λαῶν, paſtores populorum. Ἐν ῥάβδῳ σιδηρᾷ, *ſceptro ferreo*, i. e. imperio duro et firmo. ὡς — συντρίβεται) Alii habent συντριβήσεται. Ita eos tractabit, quomodo uaſa fictilia frangi ſolent, ſine ſpe reſtitutionis, Ierem. XIX, 10. 11. Argilla, dum in manu eſt figuli, fingitur et refingitur facile. Non idem in fictili fracto. Verba ſunt ex Pſ. II, 9.

28. ὡς — πατρός μου) Illi a me imperandi poteſtatem accipient, ſicut ego a patre accepi. Illud ὡς aliquam ſimilitudinem, non paritatem ſignificat. καὶ δώσω — πρωϊνόν) Lux gaudii et felicitatis ei exorietur. Cf. 2 Pet. I, 19. Hactenus, inquit Chriſtus, ſtella quaedam, quae noctu conſpicitur, uobis luxit, c. I, 20. ſed nunc maior effulgebit lux, ipſe lucifer diei praenuntius, ego ipſe. Infra XXII, 16.

Caput

Caput III.

1. Τῷ ἀγγέλῳ τῆς ἐν Σάρδεσιν ἐκκλησίας) *Sardes,* Croeſi olim Regia, urbs celebris, aër uero inſalubris. τάδε λέγει — ἀςέρας) De ſeptem Spiritibus uide ſupra I, 4. et de ſeptem ſtellis ibid. u. 20. οἶδά σου — νεκρὸς εἶ) Οἶδά σου τὰ ἔργα, *ſcio qualis ſis.* Locutio media; at hic, ut ex ſequentibus patet, in partem ſequiorem prolata. Ὄνομα ἔχεις ὅτι ζῇς, καὶ νεκρὸς εἶ, i. e. Nomine tantum et externa ſpecie uideris Chriſtianus eſſe, reuera non es. *Caeſar* ad milites ſuos apud Dionem Hiſtoricum: ὄνομα Ῥωμαίων ἔχοντες, ἔργα δὲ Κελτῶν δρῶντες.

2. γίνου — ἀποθανεῖν) Γίνου γρηγορῶν, attende tibi et eccleſiae cui praees. Στήριξον τὰ λοιπὰ ἃ μέλλει ἀποθανεῖν. Ceteros, qui nondum mortui in peccatis, ſed Chriſtiano nomine digni ſunt, confirma, ne et ipſi moriantur. οὐ γὰρ — ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ μου) i. e. Scio, te in obeundo munere non ita diligentem eſſe, ut gratus Deo eſſe poſſis. Πεπληρωμένα, *integra, ſincera.*

3. μνημόνευε — μετανόησον) Πῶς εἴληφας καὶ ἤκουσας, i. e. ἀκούων εἴληφας, qualem doctrinam ab Apoſtolis acceperis. Λαμβάνειν aut παραλαμβάνειν, לקח aut קבל, de doctrina ſaepe dici ſolet. Τήρει, obſerua iſta omnia, quae edoctus es. Μετανόησον, *poenitentiam age de illis, quorum tibi es conſcius.* ἐὰν οὖν — ἥξω ἐπί σε) *Venire* Chriſtus dicitur, et quum ad iudicium uniuerſale ueniet, et tunc quum quemque ex hac uita abducit. Et ſicut furis comparatio ultimo iudicio aptatur, ita et morti

improuiſae, et aliis iudiciis improuiſis. Ποίαν ὥραν pro κατὰ ποίαν ὥραν, uel ποίᾳ ὥρᾳ.

4. ἀλλ' ἔχεις — ἱμάτια αὐτῶν) Ὀνόματα, *perſonae*, ut Actor. I, 15. Τὰ ἱμάτια, *Veſtes*, h. l. comparantur *conſcientiae*. Sic fere Apuleius pudorem eſſe tanquam ueſtem dixit, et quanto obſoletior ſit, tanto incuriofius haberi. Similitudo deſumta a Sardianis, qui unguentorum ſtudioſi, inquinabant ueſtes unguento. *Athenaeus* XV. Conſcientia, animi ueſtis, polluitur criminibus, pura ſeruatur per innocentiam et ſanctitatem uitae. καὶ περιπατήσουσι — ἄξιοί εἰσιν) Ἐν λευκοῖς, ſc. ἱματίοις. Artemidor. II, 3. τοὺς ἀποθανόντας ἐν λευκοῖς ἔθος ἐκφέρειν. Veſtitus candidus olim habitus erat nobilium; unde Candidati uocantur. Proprie igitur ſignificatur, tales apud Chriſtum in maximo futuros eſſe honore. Ἄξιοί εἰσιν, ſc. μετ' ἐμοῦ περιπατεῖν. Digni ſunt autem, quia in tanta malorum multitudine puros ſe ſeruauerunt.

5. καὶ οὐ μὴ — τῆς ζωῆς) i. e. *Iuribus et priuilegiis ciuium coeleſtium ſemper fruetur.* Similitudo ſumta a more ciuitatum, apud quas ciues inſcribebantur albo, et ex eo eradebantur, ſi facti eſſent ἄτιμοι. Eſt autem hic λιτότης. Nam οὐ μὴ ἐξαλείψω dicitur pro: *diligenter aſſeruabo.*

7. ὁ ἔχων τὴν κλεῖδα τοῦ Δαβὶδ) i. e. *Cui adminiſtratio et cura regni Dauidici commiſſa eſt.* Vide Ieſ. XXII, 22. Sicut Eliacimus in aula Hiskiae dicitur habuiſſe clauem domus Dauidis, ita Chriſtus in Eccleſia Dei. Is *Eliacimus* fuit, ut Conſtantinopolitani loquebantur, Κουροπαλάτης Hiskiae

kiae, cuius functionis inſigne erat clauis intexta epomidi. ὁ ἀνοίγων, καὶ οὐδεὶς κλείει) Locutio plane Hebraea, pro qua Graeci dicerent: οὗ ἀνοίγοντος οὐδεὶς κλείει. Nemo eius iuſſis audet contradicere, aut contra ea facere. Omnia ei parent.

8. οἶδά σου — κλεῖσαι αὐτήν) Σοῦ τὰ ἔργα, i. e. laborem tuum in propagando Euangelio. Ἐνώπιόν σου, pro σοί. Ianuam intellige occaſionem libere annunciandi Euangelii, ut 1 Cor. XVI, 9. Ἣν οὐδεὶς δύναται κλεῖσαι αὐτήν, eſt iterum Hebraismus. Senſus: Nemo illam libertatem praedicandi impedire poterit. ὅτι μικρὰν ἔχεις δύναμιν) Modicam nunc habes eccleſiam. Δύναμις, צבא, *exercitus*, deinde uero quaeuis multitudo. *Philadelphia* parua erat urbs, nec comparanda Epheſo. καὶ ἐτήρησας — ὄνομά μου) i. e tamen perſtitiſti in obſeruandis praeceptis meis, nec diſſimulaſti te eſſe Chriſtianum.

9. ἰδού, δίδωμι — ἠγάπησά σε) Cf. ſupra II, 9. Ποιήσω αὐτούς, idem eſt quod δίδωμι. Poſt multa uerba interpoſita ſolet repeti aut uox quae praeceſſit, aut alia ſimilis. Ποιήσω ἵνα ἥξωσι, *faciam uenire.* Καὶ προσκυνήσωσιν ἐνώπιον τῶν ποδῶν σου, i. e. ut Chriſtiani fiant, et tum tibi, ut epiſcopo, honorem exhibeant, conſtituti in locis inferioribus. Προσκυνεῖν, ad pedes proſterni, per κατάχρησιν qualecunque honoris ſignum exhibere. Καὶ γνῶσιν, ὅτι ἠγάπησά σε, tunc agnoſcent, quanti te fecerim, qui te, tanquam inſtrumento electo, uti uoluerim ad eorum conuerſionem.

10. ὅτι — τῆς ὑπομονῆς μου) *Quia obſeruaſti praeceptum meum de patientia.* Duplex Genitiuus, alter cauſſae efficien-

efficientis, alter materiae. Senſus eſt: in multis aduerſis patiens fuiſti ex praecepto meo. κἀγώ σε — ἐπὶ τῆς γῆς) Ἡ ὥρα τῦ πειρασμῦ, *tempus perſecutionis et calamitatum.* Nam ὥρα eſt quoduis tempus, quamuis ſatis longum; et in uoce πειρασμῦ eſt Metonymia, quia omnis grauis perſecutio affert tentationem. Ὀικυμένη et γῆ hic ſignificant terras Romani Imperii. Πειρασμὸς autem hic eſt perſecutio ſub Nerone.

11. ἔρχομαι — ϛέφανόν σῦ) Ἔρχομαι ταχὺ, nempe cum mercede mea. Κράτει ὃ ἔχεις, retine fidem tuam et profeſſionem. Vide ne metu deficias. Ἵνα μηδεὶς λάβῃ τὸν ϛέφανόν σῦ, *ne quis auferat* (eripiat) *coronam tuam.* Λαμβάνειν h. l. *auferre;* ſimplex pro compoſito. Στέφανος autem eſt *honor perſeuerantiae*, uel etiam *praemium uitae aeternae*,

12. ὁ νικῶν — τῦ Θεῦ μῦ) Hebraismus, pro: τὸν νικῶντα ποιήσω. Voce ϛύλῦ reſpici nonnulli putant duas illas columnas, quae erant in fronte templi Salomonis, et ob firmitatem uocabantur *Iachin* et *Booz*, 1 Reg. VII, 15. 2 Paralip. III, 15. 16. 17. Alii imaginem deſumtam eſſe exiſtimant ex Ieſ. XXII, 17-25. ubi Propheta Eliakimum, regium miniſtrum, eiusque dignitatem comparat clauo; in quo ſuſpendi deberent omnes nobiles familiae eius, propagines et poſteri, omnia uaſa parua, a uaſis craterum usque ad uaſa lagenarum. Quo tropo ſignificatur, eum et regno et domui patriae inſigni fore ornamento. Innui igitur uidetur noſtro loco inſignis et perpetuo duraturus honor et magnum praemium in regno illo glorioſo Chriſti in coelis. καὶ γράψω — τὸ καινὸν)

Continua-

Continuatur imago. In columnis fiebant inſcriptiones. Sic etiam perſeueranti tribuentur uaria honoris inſignia. Inſcribentur ipſi quaſi nomina Dei, Regis ſummi, urbis coeleſtis totiusque regni, et Chriſti, i. e. magna ipſi auctoritas tradetur. Inſcribitur ei *nomen Dei*; quod eſt Symbolum, frui eum peculiari fauore Dei. Inſcribitur etiam nomen *nouae Hieroſolymae*, quia huius urbis ciuis eſt.

14. καὶ τῷ ἀγγέλῳ — κτίσεως τȣ̃ Θεȣ̃) Laodicea eſt urbs Phrygiae magnae ad Lycum amnem, ubi ante Pauli eo aduentum eccleſia aliqua erat ex Iudaeis diſperſis. Ὁ ἀμὴν, *uerax ille.* Forte breuiter dictum pro Θεὸς ἀμὴν, i. e. אלהי אמן, ut Deus uocatur apud Ieſaiam prophetam. Ad ſequentia uerba cf. ſupra I, 5. Ἡ ἀρχὴ τῆς κτίσεως τȣ̃ Θεȣ̃, *dominus creaturarum Dei*; nam ἡ ἀρχὴ uidetur poſitum pro ὁ ἄρχων, *dominus.*

15. οἶδά σȣ — ἔτε ζεςὸς) *Nec frigidus nec calidus*, i. e. δίψυχος, ut Iac. I, 8. Seneca, non diſſimili argumento, *nec aegrotare nec ualere* dixit, Lib. de tranquill. animi c. 1. Habent illa uerba ſpeciem prouerbialem. Idem Seneca Epiſt. 69. *Hoc eſt, inquis, nec frigidum, nec calidum pati.* ὄφελον — ζεςὸς) Non optat ſimpliciter eum frigidum eſſe, ſed exprimit hoc loquendi genere, quantum auerſetur fluctuationem eius. Sic fere Epictetus c. 36. *ἕνα σε δεῖ ἄνθρωπον, ἢ ἀγαθὸν, ἢ κακὸν εἶναι.*

16. μέλλω — ςόματός μȣ) i. e. apud me nullo loco eris. Tepida euomere conſueuimus; unde ad uomitum ciendum quidam aqua tepida utuntur. Deſcribuntur ho-

mines Phariſaeis ſimiles, quos Chriſtus fere magis auerſatur quam manifeſte malos.

17. ὅτι λέγεις — χρείαν ἔχω) Eſt gradatio. Multum eſt, diuitem eſſe; plus uero, quum diues ſis, adhuc locupletari; maximum uero, nullius plane rei indigere. Tales ſibi uidentur Hypocritae, Phariſaico faſtu inflati. καὶ οὐκ οἶδας — γυμνὸς) Οὐκ οἶδας, formula periculis ſuis indormientes miſerantis. Neſcis, te ita eſſe infelicem, ut omnium miſericordiam commouere debeas. Πτωχὸς, egens rerum ad ſalutem neceſſariarum. Τυφλὸς, non uidens, quam ſis miſer. Γυμνὸς, carens omni uera uirtute, quae ueſtitus eſt et ornatus Chriſtianorum.

18. συμβουλεύω σοι — ἵνα βλέπῃς) Συμβουλεύω σοι, *conſulo tibi.* Poterat imperare; ſed mauult ſuadentis perſonam ſumere, quia id, quod dicturus eſt, iſti epiſcopo et eius ſimilibus eſt utiliſſimum. Χρυσίον πεπυρωμένον ἐκ πυρὸς, *aurum igne exploratum aut examinatum.* Eſt pleonaſmus; nam πεπυρωμένον, quod per ignem excoctum eſt. Sic ἄργυρος πεπυρωμένος, *argumentum igne excoctum,* Prou. X, 21. ubi codex Hebraeus habet *argentum lectum.* Suadet, ut ſibi comparet res ad ſalutem neceſſarias. Paupertati nempe opponitur aurum probatum; *nuditati* opponuntur ueſtimenta alba; coecitati κολλούριον, *collyrium*, quod eſt medicamentum oculorum.

19. ἐγὼ ὅσους — παιδεύω) Ὅσους ἐὰν φιλῶ, i. e. quos non plane ob diuturna peccata abiicere conſtitui. Dicitur enim hic φιλεῖν non abſolute, ſed comparate, ut alibi μισεῖν. Ἐλέγχω καὶ παιδεύω, reprehendo uerbis, caſtigo

caſtigo uerberibus. Sumta uerba ex Prou. III, 12. ζή-λωσον — μετανόησον) Ζήλωσον, incaleſce tu tepide: nam ardens amor ζῆλος dicitur. Μετανόησον, ex amore in me uitam corrige.

20. ἰδού, ἕστηκα — κρούω) Qui ianuam pulſabat noctu, ſimul clamabat, ut audita uoce agnoſcerent, et citius aperirent. Ita ego, inquit Chriſtus, eis fauorem meum ultro offero. Illorum erat officium, me quaerere atque audire; at, quia tepidi ſunt, ego illos quaero omnibus modis, ſtans, pulſans, clamans. ἐάν τις — μετ' ἐμοῦ) i. e. ſuauiſſima familiaritate utemur. Magnus honos regem habere conuiuam.

21. ὁ νικῶν — θρόνῳ αὐτοῦ) Ὁ νικῶν, αὐτῷ, eadem locutio, quae ſupra u. 12. Δώσω αὐτῷ καθίσαι κ. τ. λ. i. e. *mecum regnare*, 2 Tim. II, 12. Poſt ἐνίκησα ſupple τὸν κόσμον, ut Io. XVI, 33. de ſe ipſe Chriſtus loquitur.

Caput IV.

1. Μετὰ ταῦτα — ἐν τῷ οὐρανῷ) In epiſtolis ad ſeptem eccleſias ſtatum earum praeſentem deſcripſerat Ioannes; nunc incipit Prophetia de futuris. Scena aperitur in coelo, quod imaginem gerit palatii regii uel templi, Ieſ. VI, 1. et deſcribitur maieſtas Dei, qui omnia creauit, comm. 11. et omnia ſapientiſſime gubernat. Genus dicendi eſt poëticum, Prophetis peculiare. Ergo haec non ſunt intelligenda proprie, quaſi ita geſta eſſent, ut uates narrat; ſed prophetico, i. e. poëtico ſermone deſcribuntur, et quaſi ob oculos pinguntur decreta Dei. Ex mente etiam

Iudaeorum omnia quae in terris euentura ſunt, in coelo coram conſeſſu angelorum prius manifeſtantur, atque repraeſentantur. *Schir Haſchirim* R. f. 93. *Non facit Deus quicquam, niſi antea de eo conſultarit cum familia ſuperiori.* καὶ ἡ φωνὴ — μετὰ ταῦτα) Ἡ φωνὴ πρώτη etc. uox illa ſonora, quam in primo uiſo audieram ſupra I, 10-12. i. e. uox Chriſti plena imperii. Λέγουσα, ſc. ἦν. Alii habent λέγων. Ἀνάβα ὧδε, ſc. cogitatione et mente, ut ex ſequentibus patet.

2. καὶ εὐθέως — πνεύματι) Non igitur corpore in coelum aſcendit, ſed mente et ecſtaſi. καὶ ἰδοὺ — καθήμενος) Θρόνος ἔκειτο, *ſolium erat poſitum*, nempe Dei Patris, ut apparet infra 5. V, 7. Sic et Ieſaias c. VI, 1. Deum in ſolio uidet, nempe paratum ad iudicia exercenda. Κεῖσθαι, idem quod *poni*. Καὶ ἐπὶ τοῦ θρόνου καθήμενος, Deus Pater, regis ſpecie. Ideo ſolium illud uocatur Hebraeis כסא כבוד, ſolium regale. Nemo facile ſibi perſuaſerit, uiſibili ſpecie Deum conſediſſe in throno; Deus enim eſt incorporeus. Non ergo inhaerendum eſt imaginibus et picturis, ſed reſpiciendae ſunt res et ueritates ſub his figuris latentes. Hoc bene tenendum eſt in tota Apocalypſi explicanda.

3. καὶ ὁ καθήμενος — σαρδίνῳ) Vel potius, ut alii habent, σαρδίῳ. Sardinus lapis, qui et Sardius, ab Hebraeis אֹדֶם dicitur a rubore, uulgo carneolus. Ἴασπιδα uocant Graeci interpretes Exod. XXVIII, 18. gemmam, quae Hebraeis יהלום, ita dictam, quod ictibus reſiſtat. Ineſt deſcriptio maieſtatis diuinae, imaginibus magnificentiſſimis repraeſentatae. Dei maieſtas omnium regum ſplendorem

dorem longiſſime ſuperat. Similis imago eſt Ezech. I, 26. ſqq. καὶ ἶρις — σμαραγδίνῳ) Inter uarios iridis colores praecipuus eſt uiror. Viror autem ſmaragdi ſuauiſſimus. Nullius coloris adſpectus iucundior, ait Plinius in ſmaragdi laudibus. Iris autem uetuſtiſſimum Symbolum fauoris diuini. Gen. IX. 13-17. Cf. Ezech. I, 28. Viſum igitur deſcribitur maieſtatis et gratiae plenum. Potentiſſimus et maximus eſt Deus; ſed idem etiam benigniſſimus et optimus.

4. καὶ κυκλόθεν — ςεφάνους χρυσοῦς) Fruſtra quaeritur, quinam ſint 24. illi Presbyteri? Ineſt nempe imago, qua ſignificatur, maximo frui honore eos, qui uirtute et meritis eminuerint. Imago deſumta a uiginti quatuor ordinibus et capitibus ſacerdotum a Dauide conſtitutis, 1 Chron. XXIV. Presbyteri illorum ordinum ſedebant iudices in templo; his comparantur praecipui et optimi ex Chriſtianis. Sedent tanquam Presbyteri circa Dei ſolium, aſſeſſores quaſi coeleſtis illius Synedrii. Sacerdotibus et Regibus ſaepe comparantur ſancti homines et Chriſtiani, Exod. XIX, 5. 6. Deut. VII, 6. 1 Petr. II, 9. *Albae ueſtes* et *aureae coronae* ſunt inſignia dignitatis ſacerdotalis et regiae.

5. καὶ ἐκ τοῦ θρόνου — φωναὶ) *Tonitrua* et *uoces* h. l. non differre uidentur; nam et hebraicum קול, et φωνὴ ſaepe eſt tonitru. Thronus Dei comparatur cum nube, ex qua fulgura et tonitrua exeunt. Pertinet ad deſcriptionem maieſtatis diuinae. Sic etiam Prophetae ſolium Dei in nubibus deſcribere ſolent, Pſ. L, 3. XCVII, 1-6. Cf. Exod. XIX, 16. καὶ ἑπτὰ — τοῦ Θεοῦ) Εἰσι, i. e.

 ſignificant.

ſignificant. Simillimus locus extat Zachar. IV, 10. ubi *ſeptem lucernae* et infuſoria ſignificant oculos Iouae totam terram peruadentes, i. e. Dei prouidentiam totum mundum regentem et gubernantem. Nec aliud hic ſignificari exiſtimo. Omnia quaſi oculis eius patent, omnia, quae ſunt et fiunt in orbe terrarum et in uniuerſo mundo.

6. 7. καὶ ἐνώπιον — κρυςάλλῳ) Etiam hoc ad deſcriptionem maieſtatis diuinae pertinet. Cf. Exod. XXIV, 10. Ezech. I, 22. *Cholin* f. 89. 1. R. Meir: Hyacinthinus color ſimilis eſt mari; et mare refert ſpeciem coeli; coelum autem habet formam throni gloriae. S. D. Exod. XXIV, 10. καὶ ἐν μέσῳ — πετωμένῳ) Ἐν μέσῳ τȣ̃ θρόνȣ καὶ κύκλῳ τȣ̃ θρόνȣ, eſt *intus et a tergo*, ut com. 8. κυκλόθεν καὶ ἔσωθεν. Confer hic auguſtam deſcriptionem maieſtatis diuinae perquam ſimilem huic noſtrae Ezech. I, 5-17. Omnia in regno Dei immenſo uitae et motus ſunt plena. Nihil mortuum, nihil uacuum in rerum natura. Symbola ſunt nobiliſſimae creaturarum nobis in his terris cognitarum, leo, taurus, homo, aquila. *Midraſch Thehillim* CIII, 19. Dixit R. Abin nomine R. Abhu: Quatuor ſunt, qui principatum in hoc mundo tenent. Inter omnes *homo*, inter aues *aquila*, inter pecora *bos*, inter beſtias *leo*. Quilibet horum regnum habet et magnificentiam quandam, ponuntur autem ſub throno maieſtatis diuinae S. D. Ezech. II, 19. Hoc uero cur factum eſt? Vt nullum ex illis ſe efferat in mundo, ſed ſciant, Regnum Dei dominari in omnia (ſuper illos eſſe.)

8. καὶ

8. καὶ τέσσαρα — ὀφθαλμῶν) Ieſ. VI, 2. 3. Ezech. I. Indicatur omnia plena eſſe uitae, motus, ut comm. 7. Nam *alae* et *oculi* ſunt Symbola motus et uitae. Oculus quaſi fons uitae, et lumen uiuum animi. Varie legitur hic uerſus, ſenſu haud diuerſo. καὶ ἀνάπαυσιν — ὁ ἐρχόμενος) Ieſ. VI. Omnes creaturae ſuo modo celebrant laudes creatoris, et ſunt totidem quaſi uoces, perpetuo clamantes, Deum eſſe potentiſſimum, optimum, ſapientiſſimum, omnique uenerationis cultu digniſſimum.

9. καὶ ὅταν δώσουσι — τῶν αἰώνων) Δώσουσι, Fut. pro quouis tempore, more hebraeo. *Dare gloriam, honorem* etc. eſt laudibus extollere magnitudinem Dei. Εὐχαριστία, *gratiarum actio*, תּוֹדָה.

10. πεσοῦνται — τοῦ θρόνου) Πεσοῦνται, προσκυνήσουσι, βαλοῦσι iterum pro quouis tempore. De uiginti quatuor Presbyteris uide dicta ſupra ad com. 4. *Procidere in terram* et προσκυνεῖν ſumma ſunt honoris ſigna. *Proiiciunt coronas,* nimirum ſic teſtantes, ſe quicquid habent dignitatis, a Deo accepiſſe. Tacitus Annal. XV, 2. 9. *Placuit Tiridatem ponere apud effigiem Caeſaris inſigne regium; nec niſi manu Neronis reſumere.* Omnium creaturarum in his terris laudes reſonant quaſi in coelis, et a beatis approbantur. Creaturae ratione carentes canunt quaſi laudes ſummi omnium rerum creatoris uolatu, uoce et motu; ſed nobiliores creaturae, coelicolae laudant Deum cum intelligentia, ſenſu amoris etc.

11. ἄξιος — ἐκτίσθησαν) Δύναμιν, *robur*, i. e. *firmam* ac *ſolidam laudem*, הַגְּבוּרָה uel הַכֹּחַ uel certe הָעֹז.

Propter

Propter uoluntatem tuam, למען רצונך. Niſi enim Deus uoluiſſet, nihil eſſet eorum quae ſunt. Omnia, quae exiſtunt, per eum et ex eius uoluntate ſunt, durantque.

Caput V.

1. Καὶ εἶδον — σφραγῖσιν ἑπτὰ) Significatur hac imagine, fata hominum et regnorum ſoli Deo eſſe nota, eumque ſolum poſſe reuelare quantum uelit. Liber fatorum eſt in manu Dei, ſcriptus *intus et foris*. Erant ueterum libri ad morem cylindri conuolubiles, plerumque intus tantum ſcribebantur, et inuolucro quodam forinſecus tegebantur. Erant autem alii libri ὄπισθεν etiam ſcripti, quales opiſthographos Plinio auunculus reliquerat, Epiſt. III, 5. Librum deſcribit Ioannes ſeptem ſigillis obſignatum, ex ſeptem conſtantem membranis circa bacillum conuolutis, quarum ſingulae ſeorſim erant obſignatae, ita quidem, ut ſeptem ſigilla iuxta infimam bacilli partem conſpici poſſent. Huius libri ea erat ratio, ut poſt ſolutionem cuiusuis ſigilli alia membrana reuolui et explicari poſſet. Symbolice hoc libro dinina prouidentia, uel decreta et conſilia Dei arcana ſignificantur. Erat liber ex utraque parte ſcriptus, quia contenta eius erant plurima; obſignatus, quia arcana in eo erant ſcripta. Similes imagines uide Deut. XXXII, 34. Exod. XXXII, 32. Pſ. CXXXIX, 16.

2. 3. καὶ εἶδον — οὐδὲ βλέπειν αὐτὸ) Ἀνοῖξαι τὸ βιβλίον, i. e. *arcana Dei conſilia de rebus futuris patefacere.* Βλέπειν, cognoſcere, intelligere, quae in libro ſcripta

ſcripta erant. Ἄξιος, *idoneus*, Ἀνοῖξαι καὶ λῦσαι, i. e. ἀνοῖξαι λυσάμενον. Similiter ἀνοῖξαι καὶ βλέπειν pro ἀνοιξάμενον βλέπειν. Futura contingentia, fata regnorum, et inſignes rerum mutationes omnibus angelis et hominibus ſunt occulta et obſcura, niſi Deus reuelauerit.

4. καὶ ἐγὼ ἔκλαιον — βλέπειν αὐτὸ) Fleuit Ioannes, quia maximi momenti uidebantur ſcripta in hoc libro. Eſt gradatio: nec aperire quis poterat, nec legere, imo nec introſpicere.

5. καὶ εἷς — σφραγῖδας αὐτȣ̃) *Vnus Presbyterorum.* Vid. c. IV, 4. Μὴ κλαῖε, noli ita dolere. Habebis quod optas. Ἐνίκησεν, i. e. obtinuit id, quod tu deſperatum putabas. Vnus poteſt introſpicere quaſi librum fatorum, et reuelare futura, *Chriſtus* nempe, qui hic uocatur ὁ λέων, ὁ ἐκ τῆς φυλῆς Ἰȣ́δα, ex Gen. XLIX, 9. 10. propter quae uerba Iacobi Leo fuit ſemper in uexillo Iudae. Ἡ ῥίζα Δαβὶδ, per metonymiam ſurculus ex radice Dauidis, ut Ieſ. XI, 1. Ἀνοῖξαι τὸ βιβλίον καὶ τὰς ἑπτὰ σφραγῖδας αὐτȣ̃. Eſt σύλληψις. Nam ἀνοῖξαι proprie de paginis dicitur, de ſigillis λῦσαι, quod hic poſt βιβλίον, καὶ addunt multi codices cum uerſionibus et patribus haud paucis. Senſus eſt, Chriſtum et poſſe et uelle reuelare arcana Dei conſilia. Significantur autem hic decreta Dei pertinentia ad Iudaeos et Chriſtianos, quae Chriſtus ſummatim praedixit Matth. XXIV. Luc. XXI. hic uero multo explicatius.

6. καὶ ἰδὲ — εἰς πᾶσαν τὴν γῆν) *Agnus*, *cornua*, *oculi*, ſunt mera Symbola, quibus ſingulis aliquid eorum,

quae

quae Chriſtus fecit, aut facturus eſt, repraeſentatur. Ergo non eſt probanda nec imitanda pictorum mala ſedulitas, Chriſtum in forma agni ſic pingendi. Ἀρνίον ἑστηκὸς, ὡς ἐσφαγμένον, i. e. cruore manans et uulnera oſtentans. Io. I, 29. 36. 1 Io. I, 7. Κέρατα ἑπτὰ, ingentes uires ad domandos hoſtes, nam *cornu* eſt ſymbolum roboris et potentiae. Καὶ ὀφθαλμοὺς — εἰς πᾶσαν τὴν γῆν. Vide ſupra c. IV, 5. Quot modis Deus ſemper uſus eſt in gubernando uniuerſo, totidem modis Chriſtus utitur in gubernanda, tuenda, uindicanda eccleſia. Ipſe etiam, ſicuti Pater, eſt potentiſſimus, et utitur ſeptem ſpiritibus, miniſtris diuinae prouidentiae, pro lubitu.

7. καὶ ἦλθε — τοῦ θρόνου) *Sumſit librum e dextra ſedentis in throno*; nam omnia accepit a Patre. Ergo et ipſi omnia Dei conſilia patent, et ius habet ea patefaciendi quibus uult.

8. καὶ ὅτε ἔλαβε — τῶν ἁγίων) Ὅτε ἔλαβε τὸ βιβλίον, nempe ut reſeraret, quod ſequitur c. VI. 1. Τὰ τέσσαρα ζῶα, c. IV. 6. Ἔπεσον ἐνώπιον τοῦ ἀρνίου, ut nempe honorem ei exhiberent. Significatur, omnia parere debere nutui Chriſti, eiusque mandatis. Omnia ei ſubiecta ſunt, 1 Cor. XV, 27. Singulari autem modo uenerantur eum ſancti eius cultores et beati in coelis. Hi enim habent citharas etc. Κιθάρας, inſtrumenta muſica, a prophetis et regibus, quin etiam Leuitis in templo Hieroſolymitano uſurpata. Symbolum gratiarum actionis et laudis. Καὶ φιάλας χρυσᾶς, γεμούσας θυμιαμάτων, pateras, in quibus erant thus et ſuffimenta alia. Erat autem ſacerdotum V. T. quotidie adolere thymiamata in taber-

tabernaculo Moſaico. Αἱ εἰσιν αἱ προσευχαὶ τῶν ἁγί-ων, i. e. Symbolum precum, uel potius exauditionis earum; cf. infra c. VIII, 3. 4. ubi thymiamata ab angelis data precibus ſanctorum, ſunt ſigna beneuolentiae diuinae.

9. καὶ ᾄδουσιν — καὶ ἔθνους) *Canticum nouum*, i. e. *eximium*, de rebus magnis et beneficiis Chriſti. Pſ. XCVI, 1. CXLIV, 9. Ieſ. XLII, 10. Ἄξιος εἶ — σφραγῖ-δας αὐτοῦ, dignus, qui noris et patefacias Dei arcana. Ὅτι ἐσφάγης, i. e. temet cruentae morti obtuliſti, ut hominibus prodeſſes. Καὶ ἠγόρασας τῷ Θεῷ ἡμᾶς, i. e. εἰς τὸ λατρεύειν τῷ Θεῷ. *Nos* quum dicit, Chriſtianos intelligit omnium locorum et temporum, quos Chriſtus a peccatis liberauit, magno impendio, ſc. uitae ſuae. Omnes fatentur, et agnoſcunt, Chriſtum, propter ſumma in humanum genus merita, digniſſimum eſſe eo, quo nunc fruitur honore, et imperio a Patre ſibi conceſſo. Phil. II, 9. 10. 11.

10. καὶ ἐποίησας ἐπὶ τῆς γῆς) Tranſit ſermo a prima plurali ad tertiam; non male, quia et de ſe loquuntur et de aliis. Βασιλεῖς καὶ ἱερεῖς, titulus ſaepe Chriſtianis datus, e. g. 1 Petr. II, 5. 9. Καὶ βασιλεύσουσιν ἐπὶ τῆς γῆς, i. e. ἵνα βασιλεύωσιν. In terra regnare dicuntur Chriſtiani, forſan ea de cauſſa, quia omnium hominum ſunt optimi, uel, quod magis placet, quia religio chriſtiana, deuictis hoſtibus longe lateque in toto terrarum orbe diffundetur. Vide infra c. XX.

11. καὶ εἶδον — χιλιάδων) Conſentiunt angeli in laudes, quibus Chriſtiani et hominum optimi praedicant maie-

maieſtatem et gloriam Chriſti. Μυριάδες μυριάδων, millies centena millia. Χιλιάδες χιλιάδων, *millia millium.* Indicatur numerus ingens et infinitus. Dan. VII, 10. Pſ. LXVIII, 18.

12. λέγοντες — εὐλογίαν) Approbat angelorum cohors, quae Apoſtoli et Presbyteri praedicant. Λέγοντες recte refertur ad μυριάδες κατὰ τὸ σημαινόμενον. Δύναμιν, *potentiam,* הגבורה. Εὐλογίαν, i. e. *laudem.* Sic *benedicimus Deo,* quum laudamus eum. Septem laudum nomina reſpondent ſeptem ſpiritibus.

13. καὶ πᾶν — ἤκουσα λέγοντας) Eſt προσωποποιΐα, qua ſermo attribuitur inanimis aut mutis rebus, ut oſtendantur illa omnia parere non Deo tantum, ſed et Chriſto et eius gloriae inſeruire, Phil. II, 9. 10. Hebr. I, 6.

14. καὶ τὰ τέσσαρα — αἰώνων) Λέγοντα τὸ Ἀμὴν, approbantes nempe id, quod angeli quidem uerbis, mundus autem totus reipſa fatebatur. Καὶ οἱ πρεσβύτεροι ἔπεσον καὶ προσεκύνησαν, *honorem exhibuere,* non Deo tantum, ut ſupra IV, 10. ſed et Chriſto.

Caput VI.

Decernitur poena hoſtibus regni Chriſti, et aduerſariis religionis chriſtianae, quorum primi erant Iudaei. Horum calamitates, et Chriſtianorum inter illas calamitates conſeruatio ſub uariis imaginibus deſcribuntur atque ueluti ob oculos ponuntur. c. VI - XI.

1. Καὶ εἶδον — σφραγίδων) Μίαν, i. e. *primum,* ut ex ſequentibus apparet. Praedicitur bellum Iudaicum eo ordine

quo

quo praedixit Chriſtus Matth. XXIV. tam accurate, ut Ioannes in tabula quaſi depinxiſſe uideatur ea quae Chriſtus breuiter tantum et magis propriis uerbis praedixit. Ioſeph. Prol. B. τῶν γὰρ Ἰȣδαίων πρὸς Ῥωμαίȣς πόλεμος μέγιςος ȣ̓ μόνον τῶν καθ᾽ ἡμᾶς, σχεδὸν δὲ καὶ ὧν ἀκοῇ παρειλήφαμεν, ἢ πόλεων πρὸς πόλεις, ἢ ἐθνῶν ἔθνεσι συμμιγέντων. καὶ ἤκȣσα — βλέπε) Ἑνὸς, i. e. πρώτȣ, quia ſequitur δευτέρȣ, τρίτȣ, τετάρτȣ, quomodo iam et *μίαν* habuimus. Vox tanquam tonitru eſt uox magna et ſonora.

2. *ἵππος λευκὸς — νικήσῃ*) Similis imago Zachar. VI, 1-6. Omnia ſymbola quae hoc commate continentur, ad deſcriptionem hoſtilis exercitus, de Iudaeis uictoriam reportantis pertinent. Virgil. Aen. III. 537. *quatuor hic primum omen equos in gramine uidi, tondentes campum late, candore niuali.* Seruius: *Candore niuali. Hoc ad uictoriae omen pertinet.* Ἔχων τόξον, quo minatus eſt. *Corona*, ſignum uictoriae. Quis autem uictor hic intelligendus ſit, dubitant interpretes. *Wetſtenius* intelligit Artabanum II. regem Parthorum, qui uicerat Vononem, Ioſeph. Ant. XVIII. 2. 4. rebelles, 4. 4. Anilaeum Iudaeum per generum ſuum Mithridatem. 9. 7. et 1. Cel. *Herder* intelligit uictoriam Arabicam de Herode reportatam, Ioſeph. Ant. XVIII, c. 5. Mihi quidem non eſt ueriſimile, deſignari certum quendam ducem. Nam fata Iudaeorum et uictoria Romanorum in uniuerſum quidem deſcribuntur, ſed ſinguli homines, inſignes etiam non deſignantur. Ergo is, qui ſedebat ſuper equum album mihi quidem uidetur eſſe ſymbolum exercitus Romani, uictoriam in Iudaeos reportaturi. Quae ſequuntur, euenerunt ante bellum Iudaicum.

3. 4. *καὶ ὅτε — μάχαιρα μεγάλη*) Deſcriptio bellorum inteſtinorum, et ſeditionum, Matth. XXIV, 7. Ἵππος πυῤῥὸς, *equus rufus* non obſcure ſanguinis effuſionem ſignificat. Ergo *equus rufus* eſt ſymbolum ſeditionum et ſanguinis effuſionis, ante bellum Iudaicum. Λαβεῖν τὴν εἰρήνην ἀπὸ τῆς γῆς auferre pacem e terra Iudaea, et locis in quibus erant Iudaei. Haec et quae ſtatim ſequuntur uerba ſignificare uidentur tumultus in Iudaea ortos, Iudaeorum et gentium inteſtina diſſidia, latrones, ſicarios, Theudae motus ſub Fado, ſupplicium filiorum Iudae Galilaei, ſub Tiberio Alexandro defectionem molientium, ſeditionem ſub Cumano tempore Paſchatis, in Samaria, Peraea, Caeſareae. Ioſeph. Ant. XX.

5. 6. *καὶ ὅτε ἤνοιξε — μὴ ἀδικήσῃς*) *Fames* ſub Claudio non in ſola Iudaea, ſed per totum orbem terrarum, Cf. Matth. XXIV, 7. quam Agabus praedixit, Act. XI, 28. Ἵππος μέλας eſt mali ominis. Suidas ex poëta Onirocritico: ἵππους μέλανας οὐ καλῶς πάντως βλέπειν. Inſidens equo nigro tenebat trutinam in manu ſua; ſolent enim in graui annona partes panum ſingulis appendi, aut magiſtratibus aut a Patribus familias. Χοῖνιξ *tritici* eſt tantum, quanto homo ſanus in diem indiget, ut obſeruarunt eruditi. Herodot. VII. 231. εὑρίσκω γὰρ συμβαλλεόμενος, εἰ χοίνικα πυρῶν ἕκαστος τῆς ἡμέρας ἐλάμβανε, καὶ μηδὲν πλέον. Aelian. V. H. L. I, c. 26. de Aglaide multiuora: δεῖπνον δὲ ἦν ἄρα αὐτῇ κρεῶν μὲν μναῖ δώδεκα, ἄρτων δὲ χοίνικες τέσσαρες, ἔπινε δὲ οἴνου χόα. *Denarius* eſt tantum, quantum quoque die mereri poterat homo ſtrenue laborans, ut uidere eſt Matth. XX, 2. Iam uero ſi homo pauper,

per, qui denarium merebat in diem, haberet uxorem et liberos, certe eos ἐκ τῦ χοίνικος alere non poterat. *Hordei* paſtus minime bonus; ideo militibus in poenam dari ſolebat, ut ex *Liuio* et *Vegetio* diſcimus. Ἀδικεῖν per μετάληψιν eſt *laedere, imminuere*, ut ſupra II, 11. Intercidebant fruges ad uitam neceſſariae, non neceſſariae affluebant: nam olei uſus ad delicias; pro uino aqua bibi poteſt.

7. 8. καὶ ὅτε — θηρίων τῆς γῆς) Ἵππος χλωρὸς, *equus pallidus*, ſicut *pallidam mortem* dicunt poëtae. Ὁ καθήμενος ἐπάνω αὐτῦ, ὄνομα αὐτῷ θάνατος, pro ὄνομα τῷ καθημένῳ. Locutio hebraizans. Θανάτῦ nomine ſignificatur metonymice *peſtilentia.* Sic et apud Matthaeum c. XXIV, 7. et Luc. XXI, 11. nominantur poſt λιμὸς λοιμοὶ. Καὶ ὁ ᾅδης ἀκολυθεῖ μετ' αὐτῦ, morbi illi trahunt in ſepulcrum. Solent iungi mors et ᾅδης, 1 Cor. XV, 55. infra XX, 13. 14. Ἐπὶ τὸ τέταρτον τῆς γῆς, non ubique, ſed in quarta parte Iudaeae. Καὶ ὑπὸ τῶν θηρίων τῆς γῆς, *a beſtiis.* Vaſtitatem agrorum et mortes hominum conſequi ſolet, ut, nemine obſiſtente, ferarum increſcat numerus, cum magna uiatorum pernicie. Codex Alexandrinus habet: καὶ τὸ τέταρτον τῶν θηρίων τῆς γῆς, quaſi agatur de morte etiam beſtiarum, non de morte per beſtias. Diu durauit fames, unde morbi oriebantur, et latrocinia ſub Felice, Feſto, Albino et Floro. Ioſeph. de B. I. II, 14. 2.

9. καὶ ὅτε ἤνοιξε — ἣν εἶχον) Tanta mala ſuſtinenda fuiſſe Iudaeis ob uexatos a ſe Chriſtianos u. 9. 10. 11. ſignificatur. Matth. XXIV, 9. Ὑποκάτω τῦ θυσια-

ϛηρίȣ. Quae in coelo ſunt νοητὰ, ſolent inter Iudaeos explicari per figuram τῶν αἰσθητῶν in templo. *Aboth* XXVI. R. Akiba dicebat: *Quicunque ſepelitur in terra Iſraëlis perinde eſt ac ſi ſepeliretur ſub altari; quicunque autem ſepelitur ſub altari, perinde eſt, ac ſi ſepeliretur ſub throno gloriae S. D. Ierem. XVII*, 12. Sanguis Abelis Gen. IV, 10. uindictam poſcit; ſic et animae martyrum. Ψυχὰς, i. e. πνεύματα. Λόγος Θεȣ̃, *Euangelium*, doctrina diuina. Εἶχον, *retinuerunt*, ad finem usque.

10. καὶ ἔκραξεν — ἐπὶ τῆς γῆς;) Accuſantur Iudaei, qui diſcipulos Chriſti uexauerant. Nomina ὁ δεσπότης, ὁ ἅγιος καὶ ἀληθινὸς ad Chriſtum eſſe referenda, apparet ex ſuperioribus, III, 7. 14. Κρίνεις καὶ ἐκδικεῖς, i. e. κρίνων ἐκδικεῖς. Ἐπὶ τῆς γῆς, in Iudaea, quae γῆ et οἰκȣμένη κατ᾽ ἐξοχὴν dicebatur.

11. καὶ ἐδόθησαν — ὡς καὶ αὐτοὶ) Pro ἐδόθησαν ἑκάϛοις ϛολαὶ λευκαὶ alii legunt ἐδόθη αὐτοῖς ϛολὴ λευκή. Animabus datur perſonae nomen per Synecdochen, ut Luc. XVI, 23. Stolae albae ſunt Symbola dignitatis et honoris, quo fruuntur ſancti martyres, ut uidimus ſupra III, 4. 5. 18. Ἵνα ἀναπαύσωνται ἔτι χρόνον, *requieſcant*, i. e. expectent uindictam. Χρόνον, i. e. temporis non multum. Οἱ σύνδȣλοι, alii doctores, et de plebe Chriſtiani, multis in locis a Iudaeis trucidati. Ἕως πληρωθῶσι, i. e. donec compleatur eorum numerus.

12. καὶ εἶδον — ἐγένετο ὡς αἷμα) Hoc et ſequentibus commatibus continetur poëtica amplificatio uerborum Chriſti Luc.

Luc. XXI, 25. 26. Alia ratione explicatur ſimilis imago ex Matth. XXIV, 29. infra cap. IX. Hic autem ſigna in Sole, Luna et ſtellis referuntur inter *praeſagia* iudicii Dei in Iudaeos. *Succa*, f. 29. 1. *Si facies ſolis ſimilis eſt ſanguini, uenit gladius in mundum; ſi ſacco, ſagittae famis ueniunt in mundum; ſi utrique, et gladius et ſagittae famis ueniunt in mundum.*

13. καὶ οἱ ἀστέρες — σειομένη) Comparatio deſumta ex Ieſ. XXXIV, 4. Ὄλυνθοι, *groſſi*, ut in Gloſſario. Sunt autem groſſi ficus immaturae.

14. καὶ ὁ οὐρανὸς — ἑλισσόμενον) Ieſ. XXXIV, 4. ὁ οὐρανὸς ὡς βιβλίον ἑλιγήσεται. Liber conuolutus legi non poteſt. Ita in coelo, ait, fore, ut nihil poſſit conſpici. Ἀπεχωρίσθη, ſc. ἀπ' ὄψεως, denſis nimirum nebulis, conſpectum adimentibus. καὶ πᾶν — ἐκινήθησαν) Intelliguntur motus in Republica Iudaica. Prodigia ante euerſionem Hieroſolymorum conſpecta commemorat Ioſephus de B. I. Lib. VI, c. 5. VII, 31.

15. καὶ οἱ βασιλεῖς — τῶν ὀρέων) Omnia hominum genera, ſummi, medii, infimi, nullo diſcrimine, tantis portentis perterrebuntur. Metum maximum et anguſtias haec indicant.

16. καὶ λέγουσι — τοῦ ἀρνίου) Luc. XXIII, 30. *Cadite ſuper nos*, i. e. obumbrate nos. Ἀπὸ προσώπου τοῦ καθημένου ἐπὶ τοῦ θρόνου καὶ τοῦ ἀρνίου. Iudaeorum uerbis ſua uerba permiſcet Ioannes. Nam illi uoluerunt a Deo Patre, non a Chriſto, tegi aduerſus mala tot prodigiis

digiis ſignificata. At Ioannes oſtendit, illa mala uenire ex ira Dei et Chriſti.

17. ὅτι ἦλθεν — ςαθῆναι) Ἡ ἡμέρα ἡ μεγάλη τῆς ὀργῆς, i. e. tempora luctuoſiſſima. Τίς δύναται ςαθῆναι; i. e. ſupereſſe tot et tantis malis? Impleta ſunt haec uexationibus, quas experti ſunt Iudaei, et praecipue eorum Proceres, de quibus Ioſephus Antiq. XX. De B. I. Lib. II, c. 14. 15. ſeq.

Caput VII.

In tabula quaſi depictum exhibet Ioannes id, quod praedixit Chriſtus Matth. XXIV, 13. 14. 16. 17. 31. qui locus omnino conferendus eſt.

1. Καὶ μετὰ ταῦτα — πᾶν δένδρον) Ἐπὶ τὰς τέσσαρας γωνίας τῆς γῆς, nempe Iudaeae. Solent, ut totus terrarum orbis, ita eius partes, in quatuor portiones diſtribui. Γωνίαι Hebraeis dicuntur extima quaeque. Hi angeli poteſtatem, ſed limitatam acceperant, et retinendi calamitates et immittendi, ut apparet infra 2. *Mare, terra,* et *arbores* aliud nihil ſignificare uidentur, praeter uniuerſum populum Iudaicum.

2. καὶ εἶδον — τὴν θάλασσαν) *Alium angelum,* maiorem illis quatuor angelis. Σφραγὶς Θεȣ̃ ζῶντος, ſymbolice decretum diuinum de ſeruandis Chriſtianis in illa calamitate. Ἀδικῆσαι τὴν γῆν καὶ θάλασσαν, nocere terrae et populis. Tribuitur angelis, prouidentiae diuinae miniſtris, quod Deus facere ſolet.

3. *λέγων — μετώπων ἀυτῶν*) Haec ſignatio in fronte ſimilis eſt ei, quae legitur apud Ezechielem c. IX, 4. Eſt inſigne ſeruandorum et ſalutis, Matth. XXIV, 13. Notum eſt, Ceſtium obſediſſe Hieroſolymam neglectisque eius capiendae occaſionibus, ſequente menſe obſidionem ſoluiſſe, atque abduxiſſe exercitum. Chriſtiani qui erant in urbe, memores moniti Chriſti Matth. XXIV, 16. continuo ex urbe atque ex Iudaea abierunt Pellam. Vide *Euſebii* Hiſt. Eccleſ. Lib. III, c. 5. Nonnulli etiam diſperſi fuerunt per Europam atque Aſiam, et quum Titus urbem obſedit, nemo in ea erat Chriſtianus. Vide *Ioſephum* de B. I. Lib. II, c. 22.

4. *καὶ ἤκουσα — υἱῶν Ἰσραήλ*) Numerus eſt ſymbolicus. Duodecim enim fuerunt tribus Iſraelis. Duodecim autem millena duodecies ſumta efficiunt 144000. Non debent itaque numerus *centum quadraginta quatuor millium*, ac accurata eius diuiſio in duodecim millena e ſingulis tribubus ita urgeri, quaſi eo tempore totidem prorſus fuiſſent Chriſtiani in Iudaea, et quidem ſingulis tribubus, qui imminenti calamitati erepti fuerint. Significatur potius, paucos ex uniuerſa gente Iudaico eſſe ſeruandos. Verum eſt quidem, multos Iudaeos amplexos eſſe Euangelium, ut uel ex Actis Apoſtolorum patet; ſed pauci fuerunt, ſi comparentur cum contumacibus, ac temporariis, ſeu iis qui exorta uexatione a Chriſtiana fide defecerunt.

5 — 8. *ἐκ φυλῆς — ἐσφραγισμένοι*) Licet tribus Leuitica nullam partem haberet in diuiſione agrorum, nec in ea proinde memoretur, tamen memoratur hic, quia particeps fuit Chriſti, non minus ac aliae, ideoque non fuit

 omitten-

omittenda. Danitae contra uiles erant animae et Iudaei carnales, ex quibus nemo ſignatus eſt. Omnibus temporibus dediti erant idololatriae prae reliquis Iudaeis. Vid. loca a Wetſtenio allata. Forte haec tribus diu ante ea tempora funditus perierat, aut ad perpaucos erat redacta; nec enim numerata fuit inter tribus e captiuitate reduces 1 Chron. II.

9. μετὰ ταῦτα — χερσὶν αὐτῶν) Reſpicitur forte ad uerba Chriſti Matth. XXIV, 14. Repraeſentantur Chriſtiani ex gentibus, quorum iam tum innumera erat multitudo, feſtum quaſi celebrantes in coelo. Deſumtae ſunt imagines a feſto tabernaculorum; in eo enim Iudaei ſolebant habitare in tentoriis comm. 15. canere Hallel et Hoſianna comm. 10. (Pſ. CXVIII, 25.) aquas haurire, comm. 16. 17. geſtare palmas.

10. καὶ κράζουσι — τῷ ἀρνίῳ) In uoce τῆς σωτηρίας eſt metonymia. Nam ſignificatur liberatio eorum qui ex Iudaeis *ſignati* fuerant. Itaque σωτηρία τῷ Θεῷ ſignificabit, Deo eiusque ſingulari beneficentiae acceptam ferendam eſſe liberationem, proptereaque honorem ei eſſe tribuendum.

11. καὶ πάντες — τῷ Θεῷ) Vide eadem uerba de angelis ſupra V, 11. Confeſſoribus et animis beatis accinunt hic angeli, ut populares unius regni.

12. λέγοντες — τῶν αἰώνων, ἀμήν) Voces eaedem quae ſupra V, 12. niſi quod hic ἐυχαριςία, pro quo ibi πλοῦτος, ſenſu eodem; nam ἐυχαριςία eſt agnitio liberalitatis, quae πλοῦτος noſtris dicitur.

13. καὶ

13. καὶ ἀπεκρίθη) Ἀπεκρίθη in N. T. ſicut ענה in ueteri ſaepe dici de iis, qui ſermonem inchoant, notum eſt.

14. καὶ ἔπλυναν — τοῦ ἀρνίου) Πλύνω de ueſtimentis dicitur, ut λούω de corpore, et νίπτω de manibus pedibusque. Senſus eſſe uidetur: Puri et illuſtres facti ſunt, fide in Chriſtum, in mortem pro nobis traditum, et praeclaris factis, quibus hanc fidem demonſtrarunt.

15. διὰ τοῦτο — ἐπ᾽ αὐτούς) Ἐν τῷ ναῷ αὐτοῦ, i. e. in coelo. Eſt ſimilitudo ſumta a Leuitis, quorum ſemper aliqui in templo peruigilabant. Σκηνώσει ἐπ᾽ αὐτούς, עליהם hoc eſt *cum illis*; nam על interdum eſt *cum.* Aut habitabit *inter eos*, ut ἐπὶ pro ἐν ſit *inter.* Imago deſumta a celebratione feſti tabernaculorum.

16. οὐ πεινάσουσιν — διψήσουσιν ἔτι) Habebunt unde uiuant, qui antea in ſumma ſaepe fuerunt penuria. οὐδὲ μὴ — καῦμα) Carebunt incommodis. Nam Hebraei incommoda omnia ſolent exprimere per aeſtum, ſiue a ſole, ſiue ab urente uento, quem Graeci interpretes καύσωνα uocant. Deſumta uerba ex Ieſ. XLIX, 10.

17. ὅτι τὸ ἀρνίον — πηγὰς ὑδάτων) Ἐπὶ ζωῆς πηγὰς ὑδάτων pro ἐπὶ πηγὰς ὑδάτων ζωῆς. Sunt autem ὕδατα ζωῆς hebraeo more ὕδατα ζῶντα, *aquae perennes*, flumen uiuum, ut et *Virgilius* loquitur. Exprimitur ea imagine omne ſolatium, et omne id, quod nos recreat. καὶ ἐξαλείψει — αὐτῶν) i. e. lacrimarum cauſſas tollet. Sic matres paruulis, famem uel ſitim fletu prodentibus non

ubera tantum admouere, ſed lacrimas etiam ab oculis abſtergere ſolent.

Caput VIII.

1. Καὶ ὅτε — ἡμιώριον) Ἡμιώριον pro minimo tempore uſurpauit etiam *Menander*, teſte *Polluce* I, 71. Iam prope adeſſe dicitur bellum Iudaicum, quod ex fictione pöetica angeli, prouidentiae diuinae miniſtri, claſſico quaſi dato, annunciant. Quum iam omnia ad defectionem Iudaeorum ſpectarent, *breuis* quaedam *pauſa* ſecuta eſt interuentu Agrippae et Pontificum. Ioſeph. de B. Iud. II, c. 15. 16. 17.

2. καὶ εἶδον — σάλπιγγες) Καὶ εἶδον, *deinde* uidi. Poſt paruum temporis interuallum. *Angeli coram Deo ſtantes* ſunt angeli inſigniores, ut notauimus ad Matth. XVIII, 10. His Deus non utitur niſi ad res eximias. Σάλπιγγες autem, *tubae*, ſunt belli ſignum. Deſcribitur nempe in ſequentibus belli Iudaici initium.

3. καὶ ἄλλος — χρυσοῦν) Ἄλλος ἄγγελος, maior iis ſeptem angelis, de quibus com. 2. *Quotuor angelorum magnorum* fit mentio poſt ſigillum ſextum, nempe c. VII, 1. 2. hoc noſtro loco, IX, 14. X, 1. qui uocantur Michael, Gabriel, Raphael et Vriel. Ἐπὶ τοῦ θυσιαστηρίου, ad altare aureum, in quo ſuffitus fiebant. Imagines deſumtae ſunt ex templo Hieroſolymitano. Λιβανωτὸν, *thuribulum*, Graecis θυμιατήριον. Λιβανωτὸν et λιβανωτὸς fructus eſt arboris λιβάνου, *thus*; quod ſane duriore metonymia pro *thuribulo* poſuit. καὶ ἐδόθη — ἐνώπιον τοῦ θρόνου) Ἵνα δώσῃ, i. e. *poneret*, *apponeret*. *Dare* enim et *ponere*

ſe

ſe mutuo explicant. Sic δοῦναι et τίθεσθαι apud Graecos, נתן et שית apud Hebraeos. Suſpiriis et precibus hactenus implorauerant Chriſtiani auxilium Dei in calamitatibus, quas propter religionem pertulerant. Nunc ſymbolice ſignificatur, gratas fuiſſe Deo preces Chriſtianorum, et nunc in eo eſſe, ut exaudiantur.

4. καὶ ἀνέβη — ἐνώπιον τοῦ θεοῦ) Deus delectatus aſſidua Chriſtianorum pietate non ultra cohibere uoluit uindictam ſuam aduerſus Iudaeos, quorum tanta in Chriſtianos crudelitas fuerat.

5. καὶ εἴληφεν — εἰς τὴν γῆν) Ignis, qui in eo altari, iram Dei ſignificat. Hunc ignem, ſiue carbones effudit in Iudaeam. Ita enim γῆ ſumitur in hac parte Apocalypſeos. καὶ ἐγένοντο — σεισμὸς) Φωναὶ καὶ βρονταὶ, *uoces*, *hoc eſt tonitrua.* Nam *tonitrua* in Hebraeo ſermone קולות, i. e. *uoces* appellantur. Cum tonitru apte coniunguntur *fulgetra* et *terrae motus*, ad ſignificanda ſupplicia, quae Iudaicus populus Deo erat daturus, et quae poſtea ſingillatim deſcribuntur ſonitu *ſeptem* tubarum, earumque conſectariis. Matth. XXIV, 27. *Terrae motus* ſignificat conuerſionem, quae extremum excidium anteceſſit.

6. καὶ οἱ ἑπτὰ — σαλπίσωσι) Vt ſignum darent pugnae Dei in Iudaeos.

7. καὶ ὁ πρῶτος — κατεκάη) Iam delabitur Ioannes ad aliam imaginem in deſcribenda poena a Deo Iudaeis immiſſa, deſumtam a plagis, quas Deus Aegyptiis inflixit. Satis apte ad rem. Sicut enim durities mentis auxit poenam Pharaonis et Aepyptiorum, ſic etiam ob ſimilem mentis

tis obdurationem grauiſſimas poenas experti ſunt Iudaei. Ceterum huius commatis uerba confer cum Exod. IX, 23-25. et Pſ. XI, 7. Quae ſequuntur usque ad finem cap. IX. omnia pertinent ad ornandam et amplificandam imaginem, mente et cogitatione non ſeparanda, ſed coniungenda. Non ergo ſingulis tubis ſingulae ſpecies calamitatum ſignificantur; nec quaerendum eſt, cuius rei imago ſit *grando*, *ignis* etc. Deſcribitur ſub uariis imaginibus et figuris una eademque res, maxima nempe calamitas. Aliis *ignis* eſt imago ſeditionis, uel rebellionis; quemadmodum enim ab exigua ſcintilla oritur maximum incendium: ſic ſeditio ab uno incipit, clam creſcit, trahitque integras ciuitates, ac tandem inſtar ignis late omnia uaſtat atque abſumit. *Sanguis* ſignificat caedes et bella. Quod ad rem attinet, praedictioni reſpondit euentus. Coepit nempe bellum Iudaicum ſub *Geſſio Floro*, Procuratore Iudaeae, et quidem ſecundo anno, ex quo in Iudaeam Procurator uenerat, Neronis uero XII. ut docet Ioſephus Ant. Lib. XX, c. ult. Is *Florus*, quum crudeliſſime habuiſſet Iudaeos Caeſareae, propter ſeditionem illic exortam, uenit cum exercitu Hieroſolyma, multosque occidit e plebe, et Iudaeorum quoque nobiliſſimos uirgis cecidit, atque in crucem ſuſtulit. Eo tempore Rex Agrippa Hieroſolyma uenit, et orationem ad populum habuit, ut eum placaret, perſuaderetque parendum eſſe Romanis, et obſequendum Floro, donec alium eius loco Imperator miſiſſet. Hac uero oratione habita, ſeditioſi inſurrexerunt in Regem, conuiciis eum proſecuti ſunt, lapides in eum coniecerunt, atque ex urbe egredi coëgerunt. Circa idem tempus ſeditioſi combuſſerunt aedes Pontificis Maximi,

et

et Agrippae regiam. Simul ac rebellio Hieroſolymis coeperat, *lapidibus* in homines iactis, et *igne* aedificiis illato, ſimul totam Iudaeam peruaſit, tanquam ab irato Deo fulmine afflatam atque tactam. *Ioſeph.* de B. Iud. II, 17. §. 1. ἐτόλμων δὲ τινες τῶν συϛασιαϛῶν καὶ λίθȣς ἐπ' αὐτὸν (Regem Agrippam) βάλλειν. Lege totum hunc locum. Per *arbores* et *gramen* quid intelligendum, ſuperflua mihi uidetur quaeſtio. Nam pertinent haec, ut ſupra monuimus, ad ornandam et amplificandam imaginem, et quidem ex deſcriptione Exod. IX, 25. *Wetſtenius* tamen per *arbores* intelligit urbes munitas, per *gramen* pagos et uillas in agro, per τὸ τρίτον uero Iudaeos in Palaeſtina.

8. 9. καὶ ὁ δεύτερος — διεφθάρη) Luc. XXI, 25. ἠχȣ́σης θαλάσσης καὶ σάλȣ. Vide Exod. VII, 20. 21. Forte non eſt neceſſe, ſpectacula trium tubarum diſtribuere, et aptare uariis euentis ſingula, ut ſatis ſit, ſi modo ſummatim intelligantur, de ſeditionibus ac tumultibus eius tempeſtatis. Qui ſingula ſpectacula ſingulis euentis aptant, ii uolunt *mare* ſumi pro mari Tiberiadis, et ſignificare Galilaeam; intelligi itaque motus Galilaeae, ad quos coërcendos miſſus eſt a Nerone Veſpaſianus, circa annum Chriſti LXIX. Quae expeditio, quum ſit memorabilis, quandoquidem in ea occiſa ſunt plusquam centum millia Iudaeorum, et quadraginta millia in captiuitatem abducta; poſſet non incommode exprimi mutatione *tertiae partis maris in ſanguinem, et morte tertiae partis animalium in mari,* i. e. Iudaeorum Galilaeae; et *tertiae partis nauium,* i. e. urbium, quae in terra ſunt id, quod naues in mari. Vide *Hammondum* ad h. l.

10. 11.

10. 11. *καὶ ὁ τρίτος ἄγγελος — ἐπικράνθησαν*) Matth. XXIV, 29. *οἱ ἀστέρες πεσοῦνται ἀπὸ τοῦ οὐρανοῦ. Γίνεται εἰς ἄψινθον*, i. e. *tam amara quam abſinthium*; nam nihil amarius abſinthio. Per ſtellam de coelo cadentem nonnulli intelligunt Eleazarum, Annae Pontificis M. filium, qui repudiauit uictimas Imperatoris, nec eas pro more offerre amplius uoluit; quo facto zelotarum furor magis incenſus eſt, et omnia quaſi in abſinthium uerſa. Ioſeph. de B. Iud. L. II, c. 17. Sed hic nihil certi definiri poteſt, nec forte opus eſt, ut aliquid definiatur. Vide modo ad comm. 7. 8. 9. annotata. Videtur potius indicari, non fortuito, ſed ex iuſto iudicio Dei factum eſſe, ut Iudaei contra ſuos populares ſaeuirent. Nam *de coelo* delabitur ſtella.

12. *καὶ ὁ τέταρτος — ἡ νὺξ ὁμοίως*) Quum obſcuratio ſolis, lunae et ſtellarum apud Prophetas ſignificet magnas calamitates, adeoque ultimum excidium, obſcuratione tertiae eorum partis paullo minores clades deſignari uidentur.

13. *καὶ εἶδον — σαλπίζειν*) Cf. Matth. XXIV, 28. *Aquila* ſignificare uidetur aquilas ſiue ſigna militaria Romanorum. *Μεσουράνημα* dicitur pars coeli, in qua uolant aquilae, et ſimiles ei uolucres, adeo longe ſupra terras, ut uideantur non minus coelo aſtrifero propinquae. Ceterum haec eſt introductio ad ſequentia, quae non ad tertiam aliquam partem, ſed ad totam Iudaeam, ac maxime ad urbem principem pertinent. Tria *uae* tribus conueniunt angelis, quos habes c. IX. 1. 12. XI, 14. 15. ſqq. Ex his primus nuntiat res paullo ante obſidionem, ſecundus

obſidium

obſidium et expugnationem; tertius ea, quae expugnatione poſteriora ſunt. Ἐκ h. l. ut ſaepe מן hebraeum ualet *propter.*

Caput IX.

Mihi quidem certum eſt, hoc capite uariis coloribus exornari uerba Chriſti Matth. XXIV, 29. ὁ ἥλιος σκοτισθήσεται, καὶ ἡ σελήνη ὀ δώσει τὸ φέγγος ἀυτῆς etc. Oſtenditur nempe prolixius, quae huius obſcurationis, i. e. calamitatum, quibus funditus euerſae ſunt res Iudaeorum, fuerint cauſſae. Quid uero quaeque imago in ſpecie ſignificet, hoc quidem difficile dictu eſt, nec forte etiam quaeri debet. In uniuerſum enim initium belli Iudaici deſcribitur. Qui aliam expoſitionem, haud improbabilem deſiderat, adeat Cel. *Herderi* libellum ſupra citatum, et cum eo conferat *Hammondi* annotationes. Nos non Commentarium ſcribimus, ſed Scholia.

1. Καὶ ὁ πέμπτος — τῆς ἀβύσσȣ) Cf. ſupra VIII, 10. Φρέαρ τῆς ἀβύσσȣ pro Φρέαρ ἄβυσσον, *puteus profundus.* Ἄβυσσος, inferorum locus. Tartarum Socrates quoque apud Platonem abyſſum uocat, quam ait eſſe circa centrum aquarum, omnium principium et originem. Ex *abyſſo* aſcendere facit uates *locuſtas* (u. 3.) i. e. numeroſum exercitum, quia is exercitus *cladem* et *exitium* afferebat Iudaeis. Ex aliorum ſententia abyſſus ſignificat Syriam, ex qua *Ceſtius* exercitum Hieroſolyma eduxit. Nam in ea erat *Antiochia* ad *Orontem* fluuium prope oſtia, quae etiam *Epidaphnes* cognominatur, quia *Daphne* aquarum et nemorum uoluptate amoeniſſimus, ſed quodammodo

modo eadem de cauſſa infamis locus, quaſi ſuburbium huius Antiochiae fuit. Celebris *Apollo Daphnaeus.* Cf. infra com. 11.

2. 3. Coniungenda ſunt haec duo commata in explicatione. Similis imago eſt Ioel. c. II, 1 — 5. Deſcribitur exercitus omnia flammis, incendio et armis uaſtans. Referri haec poſſunt ad *Ceſtium*, Syriae Praeſidem, qui, dum exercitum Hieroſolyma duxit, omnia igne uaſtauit. Ioſeph. de B. Iud. II, c. 18. *ὥρμησεν ἐπὶ πόλιν καρτερὰν, τῆς Γαλιλαίας Ζαβȣλὼν — ἐνέπρησεν. ἔπειτα τὴν χώραν καταδραμὼν, καὶ διαρπάσας μὲν πᾶν τὸ προσπῖπτον, καταφλέξας δὲ τὰς πέριξ κώμας.* Eodem modo etiam *Ioppen*, *Antipatridem*, *Lyddam*, et multos uicos incendio deleuit. Haec urbium incendia non male *fumo* comparantur. *Ariſtophanes* Pac. 610. *ἐξεφύσησε γὰρ τοσȣ̃τον πόλεμον, ὥςε τῷ κάπνῷ πάντας ἕλληνας δακρῦσαι.* *καὶ ἐσκοτίσθη — φρέατος)* Perſtat in coepta comparatione. Nam fumus ſiderum conſpectum adimit. *καὶ ἐκ τȣ̃ καπνȣ̃ — οἱ σκορπίοι τῆς γῆς)* *Locuſtae* ſunt emblema exercitus hoſtilis. *S. Iſaacus* apud Aſſemannum Bibl. T. I. p. 227. *In finibus noſtris rex Ethnicus adeſt: locuſtae terras noſtras depaſcunt.* Copias locuſtis comparat. Similis locuſtarum deſcriptio Ioel. II, 1-5. *Οἱ σκορπίοι τῆς γῆς*, *ſcorpii terreſtres ;* nam ſunt ſcorpii marini, ſiue piſces. Ariſtoteles Hiſt. Nat. IX, 29. *περὶ μὲν Φάρον καὶ ἄλλȣς τόπȣς οἱ σκορπίοι ȣ̓ χαλεποὶ· ἐν ἄλλοις δὲ τόποις καὶ ἐν τῇ Καρίᾳ πολλοὶ καὶ μεγάλοι, καὶ χαλεποὶ γίγνονται, καὶ ἐάν τινα πατάξωσιν ἄνθρωπον, ἢ θηρίον, ἀποκτείνȣσι.* Artemidorus II, 13. *φαλάγγια δὲ καὶ σκορπίοι, καὶ σκολοπένδραι πονηρȣ̀ς σημαίνει ἀνθρώπȣς.* Eleganter ſcorpiis comparatur

paratur exercitus Ceſtii; nam plurimos in exercitu habuit ſagittarios, quorum tela cauda Scorpii repraeſentat, Ioſeph. de B. Iud. II, 18. deinde, quia Antiochi, Comagenorum regis, qui Ceſtio militabat, inſigne ſcorpius erat, et quia multas machinas, balliſtas et Scorpiones aduexerat. Ioſeph. II, 19.

4. καὶ ἐῤῥήθη — μετώπων αὐτῶν) Non erant locuſtae uerae, quae gramini et arboribus nocent, ſed milites. His data erat poteſtas nocendi omnibus incolis terrae, exceptis Chriſtianis. De ſignatis in frontibus uide ſupra c. VII, 3.

5. καὶ ἐδόθη — μῆνας πέντε) Ne una ſtrage edita populum occiderent; nam hoc reſeruatum Titi exercitui. Bellum cum Romanis et duce Ceſtio durauit unam aeſtatem, i. e. fere μῆνας πέντε. Ioſephus de B. Iud. II, 17. Quum Lyddae eſſet exercitus Ceſtii, incolae Hieroſolyma petierant διὰ τὴν τῆς σκηνοπηγίας ἑορτήν. Hieroſolyma oppugnat ἣν τριακὰς ὑπερβερεταίου· ex Iudaea fugit Δίου μηνὸς ὀγδόῃ, i. e. ab exeunte Maio ad initium Nouembris. καὶ ὁ βασανισμὸς — ἄνθρωπον) Ceſtius multas machinas, balliſtas et Scorpiones aduexerat. Ioſeph. l. c. II, 19. De hoc armorum genere *Iſidorus* XVIII. ita habet: *Scorpio eſt ſagitta uenenata arcu uel tormentis excuſſa, quae dum ad hominem uenerit, uirus, qua figit, infundit; unde et Scorpio nomen accepit. Seneca* Hercule 1218. *Heu! qualis intus ſcorpius, quis feruida plaga reuulſus cancer infixus meas urit medullas?*

6. καὶ ἐν ταῖς ἡμέραις — ἀπ' αὐτῶν) Bis idem, more Hebraeo, ad ſignificandam deſiderii uehementiam. *Cornelius*

Gallus Eleg. 1. *Dulce mori miſeris: ſed mors optata recedit. Eſt omni peius uulnere uelle mori, et non poſſe tamen.*

7. 8. 9. 10. Vno quaſi ſpiritu legenda ſunt haec quatuor commata. Nam ineſt ſymbolica deſcriptio hoſtilis exercitus, terrorem incutientis. Solenne eſt Orientalibus, inprimis Arabibus, exercitus hoſtiles comparare locuſtis, teſte *Niebuhrio* in deſcriptione Arabiae. Cf. Ioel. II, 4. Nonnulli interpretes intelligunt *Arabes*, Agrippae militantes. Plinius Hiſt. Nat. VI, 28. *Arabes mitrati degunt, aut intonſo crine. Solinus* 33. *Arabes longe lateque diffuſi diuerſis moribus uiuunt et cultibus: Plurimis crinis intonſus, mitrata capita, pars raſa in cutem barba.* Ὡς πρόσωπα ἀνθρώπων. Non erant locuſtae, ſed milites. Sequentia pertinent ad amplificandam imaginem. Sic u. 8. dicitur: καὶ εἶχον — λεόντων ἦσαν. Haec lucem accipiunt ex loco Hieronymi, annotantis in locum Ezech. XLIV, 20. haec: *comam demittere — proprie luxurioſorum eſt, barbarorumque, et militantium. Dentes eorum ſicuti leonum,* i. e. homines uoraciſſimi.

11. ἔχουσιν ἐφ᾽ ἀυτῶν — ἀπολλύων) Hebraice perditio אבדון Hiob XXVIII, 22. Prou. XV, 11. *Emek Hammelech* f. 15. 3. *infimus gehennae locus eſt Abaddon — unde nemo emergit.* Ἀπολλύων. Thomas. ἀπολλὺς Ἀττικοὶ, οὐκ Ἀπολλύων. In pictura hac exercitui hoſtili praeficitur dux, cui nomen *Abaddon, exterminator.*

12. ἰδοὺ — ταῦτα) *Duae adhuc calamitates* ſequentur, obſidionis nempe et excidii.

13. καὶ

13. καὶ ὁ ἕκτος — ἐνώπιον τοῦ θεοῦ) Imago deſumta ab altari aureo, i. e. ſuffituum, in quo erant quatuor cornua, Exod. XXX, 2. Deſcribitur aduentus Romani exercitus, ſub Tito militantis, u. 13-21.

14. Λῦσον — Εὐφράτῃ) Angeli mortis ſoluti dicuntur, ut ſignificetur, iam adeſſe tempus internecionis. Ex nonnullorum interpretum ſententia hi quatuor angeli ſunt quatuor Duces Veſpaſiani, dux Arabiae, dux Africae, dux Alexandriae, dux Palaeſtinae, quorum ingentes exercitus ad Euphratem usque pertingebant, et quum diu conſilium iis fuiſſet Hieroſolyma obſidere, res tamen diuino conſilio dilata fuit in tempus ipſi deſtinatum. Ioſeph. de B. Iud. III, 4. 2. Tacitus Hiſt. V. c. 1. Veſpaſianus praetextum morae ſumebat, quod uellet Hieroſolyma internis primum diſcordiis infringi: reuera uolebat expectare, quorſum ſe daturae eſſent res Romanae. Per id tempus angeli, qui eos incitaturi erant, uincti fuiſſe dicuntur, i. e. a Deo inhibiti. *Euphrati* additur titulus magni fluminis, quia et alia minora erant nomine פרת.

15. καὶ ἐλύθησαν — τῶν ἀνθρώπων) Certum tempus bello Veſpaſiani et Titi a Deo ſtatutum erat, quando initium et quando finem eſſet habiturum. Nimirum trium annorum cum dimidio, a uere anni Iuliani 112. ad Autumnum anni 115. Manilius III. 520. *Sic annum menſesque ſuos natura diesque atque ipſas uoluit numerari ſigna per horas.* Τὸ τρίτον τῶν ἀνθρώπων, nempe Hieroſolymitarum, pugnis et fame ante captam urbem.

16. καὶ ὁ ἀριθμὸς — ἀριθμὸν αὐτῶν) Hoc dicit, praeter illas legiones ingentem fuiſſe equitatum, non tantum

 legiona-

legionariorum, qui Romano more legionibus aderant, et alarium, quibus acies protegebatur, uerum etiam a ſociis, et ab aliis gentibus, quae certatim miſſis auxiliis, gratiam ſibi apud nouum principem eiusque filium parabant.

17. *καὶ οὕτως — θειώδεις*) Loricas habebant, pro gentium uarietate coloris uarii, flammeas, uiolaceas, *pallidas*; nam ſulphureae loricae uidentur eſſe pallidae, ſicut pallentia dixit *ſulphurata* Martialis. *καὶ αἱ κεφαλαὶ — θεῖον*) Ita ſe res habebat, quaſi ab ore equorum ignis fumigans et ſulphureus procederent. Deſcribitur terribilis equitatus Romani ſpecies; nam capita leonum ſunt maxime omnium terribiles partes tremendae eius ferae, praeſertim quum eſt ore hianti; et leo inhians praedae, et ore cruento, ſpeciem habet horribilem, quae perinde afficit ac ſi *flamma*, *fumus* et *ſulphur* ex eius ore egrederentur. *Virgilius* Georg. III. 85. *Collectumque premens uoluit ſub naribus ignem.*

18. *ἀπὸ τῶν τριῶν — ςομάτων αὐτῶν*) Eſt *σύνθεσις* in *τρίτον* et *ἀπεκτάνθησαν*, qualis: *Pars in fruſta ſecant.* Senſus eſt, ab hoc exercitu occiſum eſſe magnum numerum Iudaeorum, dum per eorum agros tranſiret. Ioſeph. de B. Iud. III, 4. de Veſpaſiani exercitu: *πυρὶ δὲ ἡ Γαλιλαία καὶ αἵματι πεπλήρωτο πᾶσα.*

19. *ἡ γὰρ ἐξουσία — ἀδικοῦσι*) Non potuit hic exercitus melius deſcribi, quam ſi conferretur cum *amphisbaena*, quae utrimque capita habet, quibus mordeat. Plinius Hiſt. N. VIII, 35. *Geminum caput amphisbaenae, hoc eſt, et a cauda; tanquam parum eſſet uno ore fundi uenena.* Ἀδικεῖν, *nocere.* Deſcribitur itaque formidoloſiſſimus exercitus,

ercitus, qui maximas clades, inter quas eminent incendia et caedes, Iudaeae illaturus erat.

20. καὶ οἱ λοιποὶ — οὔτε περιπατεῖν) Iudaei, qui, ut uitam ſeruarent, Romanis ſe dediderunt, Diisque ſacrificarunt, et ſigna militaria adorarunt. Id quidem Ioſephus, ut honori gentis ſuae forte conſuleret, diſerte non narrauit. Praeterquam uero, quod res ipſa oſtendit, haud aliud certius documentum Iudaeos dare potuiſſe, ſe in fide Romanorum manſuros, habet ipſe Ioſephus nonnulla, ex quibus illud colligi poteſt. Vit. 23. De B. Iud. VI, 2. §. 2. VII, 3. §. 3. Alii improprie haec intelligunt, ſeruiuiſſe nempe Iudaeos pecuniae, gemmis, menſis, a quibus, utpote inanimis rebus ſeruari in periculo non poterant. Cauſſa redditur, cur ultimum exitium Deus ad plagas Hieroſolymorum addiderit, quia homines nihil erant correcti.

21. καὶ οὐ μετενόησαν — αὐτῶν) Haec ſingulatim explicata inuenies apud *Ioſephum* de B. I. IV, c. 9. §. 10. VI, c. 2. §. 1. V, c. 9. § 4. Tacitus V, c. 12. Proelia, dolus, incendia inter ipſos (Iudaeos) et magna uis frumenti ambuſta.

Caput X.

Continet hoc caput quaſi Commentarium in uerba Chriſti Matth. XXIV, 22.

1. Καὶ εἶδον — πυρὸς) Angelus deſcribitur, qui *Chriſti* perſonam referret, ſicut ſub Vetere Teſtamento angeli ſolebant referre Dei perſonam. *Amictus erat nube, et circumdatus iride*, tanquam nuncius, laetus piorum animis, eccleſiae afflictae reſpirationem ab aerumnis promittens;

nam *iris* eſt Symbolum fauoris diuini. *Solis ſplendor* eſt ſignum maieſtatis, ſicut *columnae igneae* firmitatem et ardorem in perficiendis mandatis diuinis ſignificant.

2. καὶ ἔχων — ἀνεῳγμένον) Signum pronunciandae iam ſententiae. Sicuti enim decreta, quorum executio ſuſpenditur, obſignari ſolent, ita ſententiae iamiam pronunciandae patere debent. καὶ ἔθηκε — τῆς γῆς) *Pedem ponere* dominium ſignificat, quemadmodum et Latini dicunt, habere ſub pedibus.

3. καὶ ἔκραξε — μυκᾶται) Dei irati uerba Leonis mugitui comparantur. Μυκᾶσθαι eſt boum, βρυχᾶσθαι leonum; ſed hoc diſcrimen nec apud Profanos Scriptores ſemper obſeruatur. καὶ ὅτε — φωνάς) *Septem tonitrua uocem ſuam edentia* ſignificant excidium, cuius apparatus in antecedentibus uiſionibus deſcripti ſunt, nimirum euerſionem Hieroſolymorum per Titum; eamque tam horribilem, ut ſcriptis mandari non deberet. *Tonitrua* enim ſunt apta emblemata poenarum; numerus ſeptenarius autem, quum perfectus habeatur, recte coniungitur cum inflictione maximae atque ultimae plagae.

4. καὶ ὅτε ἐλάλησαν — μὴ ταῦτα γράψῃς) Σφράγισον hic eſt *occule*, per metonymiam, quia quae celata alios uolumus, ſolemus obſignare, ut teſtamenta. Significatur, ea mala, quae expugnationem urbis ſunt ſecutura, adeo fore grauia, ut pro dignitate deſcribi non poſſint, ſed non aliter quam ſub ſpecie omnium, quae usquam leguntur, horribilium, animo concipi.

5. ἦρε

5. ἦρε — εἰς τὸν οὐρανὸν) More iurantium, ut Gen. XIV, 22. et aliis locis.

6. καὶ ὤμοσεν) In ſignum, irreuocabile eſſe hoc decretum. ὅτι χρόνος οὐκ ἔτι ἔςαι) i. e. *nullam amplius dilationem conceſſum iri.* Vox χρόνος ſignificat etiam *moram.* Verbum χρονίζω interpretatur Heſychius διατρίβω, *moror.* Cf. Hebr. X, 37. Hab. II, 3.

7. ἀλλὰ — τοὺς προφήτας) Ἐν ταῖς ἡμέραις τῆς φωνῆς τοῦ ἑβδόμου ἀγγέλου, i. e. canente angelo ſeptimo. Καὶ τελεσθῇ, uel ut alii habent καὶ ἐτελέσθη, more hebraico, *conſummandum eſſe.* Τὸ μυςήριον τοῦ Θεοῦ, *arcanum Dei*, i. e. decretum de excidio urbis, uel illud, quod laudatur et celebratur infra XI, 15. Verbum εὐηγγέλισε indicat, de re Chriſtianis laeta agi. Erigit nempe Deus animos Chriſtianorum, ne ſub miſeriis iſtis animum deſpondeant, ſed capita ſua, appropinquante redemtione, attollant.

9. λάβε — ὡς μέλι) Κατάφαγε, ut quondam Ezechieli imperatum, c. III, 1-3. Comeſtio autem aenigmatice ſignificat comprehenſionem, quam ſequitur meditatio, quaſi concoctio quaedam. Sic quae bene diſcimus, ea dicimur in ſuccum et ſanguinem uertere. Πικρανεῖ σου τὴν κοιλίαν, i. e. τὰ σπλάγχνα. Senſus eſt: Non poteris iſta cogitare, ut non miſeratione quadam mouearis ſuper interitu tot popularium. In ore dulcem fore libellum addit, i. e. contenta eius fore conſolationis plena, reſpectu Chriſtianorum.

11. καὶ λέγει — πολλοῖς) Προφητεύειν ἐπὶ λαοῖς eſt *uaticinari de populis.* Nam ἐπὶ h. l. reſpondet uſui laxiori praepoſitionis hebraicae עַל, et debet uerti *de*. Λαοὶ ex multorum ſententia ſunt *Iudaei*, non tantum qui in Iudaea ſuperſtites erant, ſed et ii, qui in Africa, Aegypto, Graecia et Cypro. Sed hoc ſine rationibus ſolidis adſtruitur. Significantur potius Ethnici, ſicut etiam reliquis uocibus, ἔθνεσι καὶ γλώσσαις, *populis et linguis*, quia linguae eorum non erant ſimiles, nec eaedem cum Iudaica. Itaque βασιλεῖς πολλοὶ erunt Reges proprie dicti. Docet nempe Angelus, praeter deuaſtationem Iudaeae, Hieroſolymorum et templi, per Titum futuram, ad quam poſteriores partes huius uiſionis pertinebant, plura eſſe praedicenda de fatis eccleſiae ſub imperatoribus ethnicis, nempe de perſecutionibus Chriſtianorum, idololatria deſtruenda, et chriſtiana religione propaganda. Alii putant continuari uaticinia de Iudaeis, quae mala eis etiam a Romanis imminerent, et futura eſſent ſub ſequentibus Imperatoribus, et praeſertim Hadriano, ac alios apud Reges ac populos, qui eum, ad penitus perdendum hunc populum, eſſent adiuturi.

Caput XI.

Deſcribuntur fata religionis chriſtianae inter Iudaeos et ethnicos, ad excidium usque Hieroſolymorum, c. XI - XIV. *Summa capitis XI. eſt: Chriſtiani, inprimis doctores, uexabuntur quidem a Iudaeis; ſed minime opprimentur, augebitur potius numerus eorum.*

1. Καὶ ἐδόθη — προσκυνοῦντας ἐν αὐτῷ) Κάλαμος, i. e. pertica ſiue decempeda ex arundine, quibus uti ſolebant agrimen-

agrimenſores. Significatur hoc Symbolo, ueteri templo deſtructo nouum eſſe aedificandum, i. e. eccleſiam chriſtianam, quae ſaepius templo comparatur longe lateque eſſe propagandam. Ὁ ναὸς h. l. uidetur eſſe Sanctiſſimum templi, in quo erat arca, cum Sancto. Τὸ θυσιαστήριον, *atrium*, ſiue locus, in quo erat Altare. Sic etiam infra XIV, 18. non poteſt uerti *altare*, quia mentio fit angeli, *ex eo egreſſi*, et alius *ex eo loquentis.* Gloſſae: θυσιαστήριον, *ſacrarium*, *altarium.* Ex ſequentibus uerbis: *et adorantes in eo*, liquet, ſignificari locum in quo Deus colebatur, et quidem *interius Atrium* templi, in quo Iſraëlitae Deum colebant, et quod opponitur exteriori Atrio, in quod admittebantur Gentiles.

2. καὶ τὴν αὐλὴν — τοῖς ἔθνεσι) Deſumta eſt imago ex Ezech. XL - XLIII. Aula exterior, templo contradiſtincta, in *menſurando* non cum templo in cenſum uenire, ſed ut *exterior* eſt, ita extra templum ſini debet. Explicantur priora uerba ἔκβαλε ἔξω, per ſequentia: μὴ αὐτὴν μετρήσῃς. In diuerſa hic abeunt interpretes, quorum ſententias enarrare, meum non eſt. Coniecturas coniecturis ſuperſtruunt, parum ueroſimiles. Ne *Wetſtenius* quidem et *Herderus* hic uerum perſpexiſſe uidentur. Quid ego ſentiam, ſtatim initio huius cap. indicaui. καὶ τὴν πόλιν — τεσσαράκοντα δύο) Καὶ hic explicandum uidetur: *nam.* Ratio redditur, cur non metienda ſit exterior templi pars; quia nempe Ethnici eam ſint profanaturi. Ethnici autem h. l. uidentur eſſe rebelles cum Idumaeis. Πατήσουσι, i. e. *profanabunt*, contemtim habebunt. Menſes 42. numero certo poſito pro incerto denotant tem-

 pus

pus breue. Nam in tabulis et picturis aliter res exprimi uix poterat.

3. καὶ δώσω — σάκκους) Et hic fruſtra quaeritur, quinam nominatim fuerint hi *duo teſtes.* In pictura, quam exhibet Apocalypſis, hi duo doctores repraeſentare uidentur omnes in uniuerſum chriſtianos doctores in Iudaea usque ad tempus obſidionis. Hi uexati, et partim etiam trucidati ſunt, e. g. uterque Iacobus, ſed eorum loco mox alii reſurrexerunt. Μάρτυρες ſaepe ſunt *doctores*, et προφητεύειν eſt *docere*, ut ſaepe iam habuimus. Dies 1260. non aliter intelligendi ſunt quam menſes illi quorum u. 2. facta erat mentio ; nam numerus 42 per 30 multiplicatus conficit dies 1260. Περιβεβλημένοι σάκκους, *ciliciis induti*, more ueterum Prophetarum.

4. οὗτοί εἰσιν — ἑστῶσαι) Deſumta haec ſunt ex Zachar. IV, 4. ſqq. et 14. Sicut nempe Deus Zerubabelem et Ioſuam poſt captiuitatem Babylonicam miſerat ad inſtaurandum cultum diuinum et politiam Iudaicam ; ita etiam illis temporibus calamitoſis ante urbis euerſionem miſit homines idoneos et magna auctoritate praeditos, Apoſtolos et alios doctores, qui religionem reſtaurarent.

5. καὶ εἴ τις — ἀποκτανθῆναι) Senſus eſt, fore, ut Deus eos aeque atque olim Eliam, ſit protecturus. Alluditur nempe ad 2 Reg. I, 10. 12. 14.

6. οὗτοι ἔχουσιν — τῆς προφητείας αὐτῶν) Senſus eſt : Nihil tam magnum et ſtupendum eſt, quod non a Deo impetrent, ſi opus ſit. Id autem explicatur per ſimilitudinem eorum, quae Deus olim fecerat, tum *Eliae*, tum

Moſis

Moſis cauſſa. Et hoc quidem de imbre, manifeſto ſumtum eſt de Eliae hiſtoria, 1 Reg. XVII. XVIII. Vtitur eo exemplo et *Iacobus*, ut oſtendat, nihil non impetrabile eſſe Chriſtianorum precibus. καὶ ἐξουσίαν — θελήσωσι) Hoc ex Moſis hiſtoria ſumitur, Exod. VII. *Plagae* nomine intellige omnia illa, quae praeter aquas in ſanguinem uerſas, Moſes in Aegypto a Deo obtinuit.

7. καὶ ὅταν — ἀποκτενεῖ αὐτοὺς) *Quum finierint teſtimonium ſuum*, i. e. poſtquam diuturnam operam dederint, in uocandis ad Chriſtum Iudaeis. Τὸ θηρίον τὸ ἀναβαῖνον ἐκ τῆς ἀβύσσου eſſe inſigne Cacodaemonis inſtrumentum, facile patet. *Grotius*, *Hammondus* aliique intelligunt *Barchochebam*, temporibus Hadriani, qui etiam Chriſtianos hoſtiliter inſectatus eſt, quia noluiſſent ei obſequi, neque Chriſtum abnegare. Quid ſi in genere intelligamus furorem, quo Iudaei perſecuti ſunt Chriſtianos in Iudaea, et praecipue doctores? Iudaei enim non deſierunt Chriſtianos conuiciis lacerare, et magiſtratus ethnicos contra eos prouocare. Quod ſtatim additur: νικήσει αὐτοὺς, καὶ ἀποκτενεῖ αὐτοὺς, eum habere ſenſum uidetur: multos horum Doctorum interfectos eſſe. Huius praedictionis ueritas euentu eſt comprobata, teſte illorum temporum hiſtoria. Vide ſtatim comma 8.

8. καὶ τὸ πτῶμα — ἐσταυρώθη) Τὸ πτῶμα uera quidem lectio eſſe uidetur, ſed per enallagen ſingularis numerus poſitus eſt pro plurali πτώματα, ſicuti ſtatim etiam ἐπὶ τῆς πλατείας pro ἐπὶ ταῖς πλατείαις, in *plateis*. Πνευματικῶς, i. e. per ſimilitudinem quandam. *Sodomis* ſaepe Prophetae Iudaeam comparant in peccatis et in poena,

poena, Deut. XXXII, 32. Ieſ. I, 10. III, 9. Ierem. XXIII, 14. Adde 2 Petr. II, 6. Iudae comm. 7. Comparatur etiam *Aegypto*, quia ſicut Aegyptus Iacobi populum ui oppreſſerat, ita Hieroſolyma Chriſti populum. De moribus Aegyptiis multum retinuiſſe Hebraeos, queritur etiam Ezechiel, cap. XXIII, 19. Quum addit noſter: ὅπου καὶ ὁ Κύριος αὐτῶν ἐσταυρώθη, indicare uult, nil mirum eſſe, ſi diſcipulis eueniat, quod euenerat magiſtro. Exempla nonnulla de Epiſcopis etiam Hieroſolymitanis interfectis habet *Euſebius*. De *Symeone* Kleopae filio Hiſt. Eccleſ. III, c. 32. Μετὰ Νέρωνα καὶ Δομετιανὸν — μερικῶς καὶ κατὰ πόλεις ἐξ ἐπαναστάσεως δήμων, τὸν καθ' ἡμῶν κατέχει λόγος ἀνακινηθῆναι διωγμὸν· ἐν ᾧ Συμεῶνα τὸν τοῦ Κλωπᾶ, ὃν δεύτερον καταστῆναι τῆς ἐν Ἱεροσολύμοις ἐκκλησίας ἐπίσκοπον ἐδηλώσαμεν, μαρτυρίῳ τὸν βίον ἀναλῦσαι παρειλήφαμεν. Deinde refert Euſebius ex Hegeſippo, eundem Symeonem, ſenem centum et uiginti annorum ſupplicio crucis fuiſſe affectum.

9. καὶ βλέπουσιν — εἰς μνῆμα) Paſſim legimus, ad hoc crudelitatis progreſſos eſſe Ethnicos, ut Chriſtianos interemtos ſepeliri prohibuerint. Hoc autem loco nihil aliud ſignificari uidetur niſi mors ignominioſa, qua affecerunt Iudaei Chriſtianorum doctores. Ἡμέρας τρεῖς καὶ ἥμισυ, i. e. *per breue admodum tempus*.

10. καὶ οἱ κατοικοῦντες — ἐπὶ τῆς γῆς) Οἱ κατοικοῦντες ἐπὶ τῆς γῆς ſunt Iudaei. Hi gratulati ſunt ſibi inuicem, occiſis Chriſtianis doctoribus, quaſi deletis maximis ſuis aduerſariis. Ἐβασάνισαν τοὺς κατοικοῦντας ἐπὶ τῆς γῆς, nempe moleſti fuerant et Iudaeis, quibus malos mores, tum docendo, tum aliter uiuendo exprobrabant.

11. καὶ

11. καὶ μετὰ — πόδας ἀυτῶν) Καὶ ἔϛησαν more Hebraeo ponitur pro ἐις τὸ ϛῆναι. Ἐπ' ἀυτὲς, ſc. τὲς μάρτυρας. Quod ad ſenſum attinet, non male *Hammondus:* Non multo poſt Deus iniurias eorum ulciſcetur, et Chriſtiani refloreſcere incipient, potentia ac miſericordia Dei ueluti e mortuis excitati. καὶ φόβος — ἀυτὲς) Non potuerunt non agnoſcere in ea re diuinam prouidentiam, aut eam non reuereri.

12. καὶ ἤκεσαν — δι ἐχθροὶ ἀυτῶν) Videbantur ueluti in coelum rapti, fruebanturque inſigni tranquillitate, dum religionem chriſtianam profitebantur.

13. καὶ ἐν ἐκείνῃ — χιλιάδες ἑπτὰ) *Terrae motus* eſt emblema magnae cuiusdem rerum conuerſionis in republica. Referunt hoc nonnulli ad tempora Hadriani, qui eo loco, quo Hieroſolyma ſteterant, nouam condidit urbem, quam de nomine ſuo Aeliam uocauit, eamque incolendam non tantum Iudaeis ſed et Gentilibus tradidit. *Barchochebas* magnam Iudaeorum multitudinem contraxit, et occidit aut ſpoliauit eos, qui cum ipſo contra Romanos arma capere detrectabant. Sed miſere periit impoſtor cum iis, qui eum erant ſecuti, et factio eius ex urbe Aelia eiecta eſt. Sed de tempore Hadriani hic non poteſt eſſe ſermo, quia infra c. XVIII. demum deuaſtatio Hieroſolymorum urbis et calamitas reipublicae ſumma deſcribitur. Reſpicitur itaque ad aliud factum durante bello Iudaico ſub Tito. Intelligitur forſan ſeditio orta eo tempore, quum Pontifices et Optimates a Zelotis oppreſſi eſſent, Ioſeph. de B. I. V, c. 1. καὶ ἀπεκτάνθησαν — ἑπτὰ) Homines qui in ea ſeditione ceciderunt, primitiae quaſi et decimae erant exi-

tii

tii paullo poſt futuri. *Pars decima*, i. e. Sacerdotes, qui decimas accipiunt, uel *magna pars.* Nomina 7000 uirorum, ſunt uiri nobiles et principes, 2 Reg. XXIV, 16.

14. *ἡ οὐαὶ — ταχὺ*) Ex tribus calamitatibus denunciatis c. VIII, 13. prima exponitur c. IX. a commate 1. ad 12. quum Ceſtius urbem obſideret; alterum erat c. IX, 13. ſqq. *Veſpaſiano* caſtra mouente, et ad obſidendam urbem ſe accingente. Tertium *uae* erat ipſa urbis obſidio, quae autem poſt interiectas alias narrationes narratur.

15. *καὶ ἐγένοντο — οὐρανῷ*) Voces angelorum Deum laudantium, quod excidio urbis appropinquante, Chriſtianis libertatem maiorem eſſet daturus, et propaganda eſſet ulterius religio chriſtiana. *λέγουσαι — αἰώνων*) i. e. *Imperium habet ſuper mundum Dominus noſter et Meſſias ab eo miſſus* etc. Κύριος h. l. ut apud LXX. eſt יהוה. Deus per Chriſtum, et Chriſtus Dei nomine regnant ſemper; ſed ibi eximie regnare dicuntur, ubi libere praedicatur Euangelium.

16. *καὶ οἱ εἴκοσι — τῷ θεῷ*) Vt ſupra c. IV, 4. 10. V, 8. 14. VII, 11.

17. *ὅτι εἴληφας — ἐβασίλευσας*) i. e. *Quod uſus es potentia tua magna, et imperium exercuiſti.* Fractis nempe Iudaeorum uiribus, ut iam nocere amplius non poſſint Chriſtianis ut antea.

18. *καὶ τὰ ἔθνη — κριθῆναι*) *Quum iraſcerentur gentes, tu poenas ab iis ſumſiſti, et ſtatuiſti uindicare eos,* qui

qui mortui ſunt ob Chriſti nomen. Priora uerba deſumta ſunt ex Pſ. II. qui locus in ſimili cauſſa applicatur *Iudaeis* Act. IV, 26. 27. Adde Pſ. XCIX, 1. Κρίνειν ſaepe eſt *uindicare*; et *mortui* h. l. ſunt, qui ob nomen Chriſti mortui ſunt. Senſus eſt, ueniſſe iam tempus, quo impletum quod dilatum fuerat, c. VI, 11. καὶ δοῦναι — διαφθείροντας τὴν γῆν) *Prophetae* hic ſunt Doctores religionis chriſtianae, et οἱ ἅγιοι ſunt Chriſtiani alii. In uerbo διαφθεῖραι eſt πλοκή. Nam διαφθείροντες τὴν γῆν dicuntur, qui prauo exemplo alios corrumpunt, ſimiles hominibus ante diluuium; et Deus eos dicitur διαφθεῖραι, i. e. *punire.*

19. καὶ ἠνοίγη — ναῷ αὐτοῦ) Coelum, ſedes Dei, iam aperitur. Iubentur Chriſtiani qui in Iudaea erant, animos ſemper ad ſummum coelum attollere, ubi Deus habitat cum ſumma maieſtate. In aduentu Meſſiae expectabant Iudaei arcam foederis occultatam iterum manifeſtatum iri; ſed in coelo multo maiora bona piis Chriſtianis, tanquam uero populo Dei repoſita ſunt. καὶ ἐγένοντο — μεγάλη) Noua et ingens rerum conuerſio hac imagine ſignificatur. Cf. ſupra IV, 5. Exhibet nempe Ioannes imaginem ortae eccleſiae chriſtianae ex Ethnicis, et ſtatum eius ſub Imperatoribus et magiſtratibus ethnicis graphice depingit; quo facto redit ad prophetiam de rebus inter Iudaeos gerendis. Eſt igitur hoc initium non tantum capitis XII. ſed et nouae prophetiae, pertinentis ad deſtructionem idololatriae, et propagationem religionis chriſtianae inter gentes.

Caput

Caput XII.

Repraeſentantur a cap. XII - XIII, 10. fata regni Chriſti inter gentes usque ad tempus expugnationis Hieroſolymorum. Inter multa pericula et uarias perſecutiones religio Chriſtiana in uariis locis propagatur et conſeruatur.

1. Καὶ σημεῖον — οὐρανῷ) Connectenda haec ſunt, ut recte monuit Grotius, cum poſtremis quae praeceſſerant. Poſt nubila Phoebus. Σημεῖον hic eſt oſtentum, non in re, ſed ἐν ὀπτασίᾳ. Ἐν τῷ οὐρανῷ, *in coelo.* Quod in terris euenturum erat, id ita euenturum eſſe, in coelo decernitur, Chriſtum nempe uictoriam reportaturum eſſe in Satanam, (Io. XIV, 30.) i. e. in idololatriam, cuius auctor et promotor Satanas habetur. γυνὴ — δώδεκα) Eccleſia Chriſtiana, quae erat Hieroſolymis, et in Iudaea, repraeſentatur per *ſolem, lunam et XII. Zodiaci ſigna*, ut Gen. XXXVII, 9. populus Iudaeus; quae eſt ſcita Wetſtenii obſeruatio. Fulgebat iam ſua maieſtate eccleſia, inſigni uictoria reportata ſuper Iudaeorum pertinaciam.

2. καὶ ἐν γαστρὶ — τεκεῖν) Intelligitur manifeſtatio regni Meſſiae, et propagatio Euangelii inter gentes. Parturiebat eccleſia ex Iudaeis primum collecta eccleſiam ex gentibus Chriſto; quod ſine magno labore ac moleſtia fieri non poterat. Eadem locutio Gal. IV, 19. Sunt uerba ad rem ualde appoſita; κράζει et βασανιζομένη.

3. καὶ ὤφθη — ἑπτὰ) Imagine Draconis repraeſentatur Diabolus, maximus aduerſarius chriſtianae religionis, quem Rabbini uocant הנחש קדמוני, *antiquum ſerpentem.* Cf.

Cf. infra XX, 10. Hanc explicationem poſtulat perpetuus uſus loquendi in N. T. quo Satanas tanquam maximus aduerſarius humani generis, inprimis uero religionis chriſtianae repraeſentatur. Hic et in ſequentibus habes uerba Chriſti Luc. X, 18. uariis coloribus et figuris depicta et amplificata: ἐθεώρουν τὸν Σατανᾶν, ὡς ἀστραπὴν, ἐκ τοῦ οὐρανοῦ πεσόντα. Adde Io. XII, 31. νῦν ὁ ἄρχων τοῦ κόσμου τούτου ἐκβληθήσεται ἔξω, et alia loca his ſimilia in Ioanne. In ſingulis non eſt argutandum. Si tamen ratio afferri debeat, cur his, nec aliis coloribus Ioannes depingere uoluerit Draconem, μέγας uocari uidetur, ob robur; πυῤῥὸς, ob ſanguinolentiam, qua inſtrumenta eius, Ethnici nempe perſecuti ſunt Chriſtianos; ἔχων κεφαλὰς ἑπτὰ καὶ κέρατα δέκα, ob uarias artes, et uiolenta media, quibus uſi ſunt Ethnici ad opprimendos Chriſtianos: ἔχων ἐπὶ τὰς κεφαλὰς αὐτοῦ διαδήματα ἑπτὰ, ob inſignem honorem et cultum, qui Satanae in numinum cultu exhibebatur.

4. καὶ ἡ οὐρὰ — εἰς τὴν γῆν) Cauda ſerpentis calliditatem eius ſignificat, qua utitur antequam uires adhibeat, aut etiam poſtquam uim irritam eſſe animaduertit. Quod ſecum traxit tertiam partem ſtellarum innuere uidetur, multos Chriſtianismum externe profeſſos, ui et cruciatuum uariis generibus eo adactos eſſe, ut a fide deficerent, et ad cultum Deorum redirent. καὶ ὁ δράκων — καταφάγῃ) Quamprimum eccleſia ex Gentilibus colligi coepit, Satanas per idolorum cultores eam opprimere ſtuduit. Praeſertim Eccleſia Romana mox in maximo uerſata eſt periculo, ne deuoraretur a Dracone, cui inſeruiit potentia Romano-

rum, ac uexatio Neronis Imperatoris, niſi ſingulari prouidentia Dei ſeruata fuiſſet.

5. καὶ ἔτεκεν — σιδηρᾷ) *Maſculo* non foeminae comparatur eccleſia naſcens ex gentibus, quia olim erat deſtructura idololatriam longe lateque dominantem. Quare ſtatim additur: ὃς μέλλει ποιμαίνειν πάντα τὰ ἔθνη ἐν ῥάβδῳ σιδηρᾷ, quae uerba deſumta ſunt ex Pſ. II, 9. *reges eos ſceptro ferreo,* ubi in fonte תְּרֹעֵם quod nunc legunt תְּרֹעֵם *conteres eos.* καὶ ἡρπάσθη — θρόνου αὐτοῦ) Deus ipſe in tutelam recepit Chriſtianos coetus ex gentibus hic inde naſcentes, eosque peculiari ſuo fauore dignatus eſt. Irriti fuerunt conatus idololatrarum contra Chriſtianos.

6. καὶ ἡ γυνὴ — ἑξήκοντα) Imago deſumta eſt a Maria uirgine, fugiente in Aegyptum cum infante Ieſu. Durante bello Romanorum cum Iudaeis, Chriſtiani etiam in Iudaea magnis periculis fuerunt expoſiti. Sed conſuluerunt ſibi fuga. Conceſſerunt nempe *Pellam* in Peraea, teſte Euſebio H. E. Lib. III, c. 5. Hic autem reſpicere uidetur ſanctus uates ad conſeruationem et propagationem religionis chriſtianae, inter media pericula, quibus expoſiti erant eius confeſſores inter gentiles. Ὅπου ἐκεῖ, hebraea locutio, pro qua Graecis ſufficeret ὅπου. Ἵνα ἐκεῖ τρέφωσιν αὐτὴν ἡμέρας χιλίας διακοσίας ἑξήκοντα, i. e. *ut ibi aleretur* 1260 *dies.* Hebraismus. Tempus hic rurſum annorum trium et dimidii, quamdiu durauit bellum Iudaicum ducibus Veſpaſiano et Tito. Ceterum haec per anticipationem dicuntur; praeceſſit enim pugna Michaëlis

chaëlis cum Dracone; qua finita, Draco perſecutus eſt mulierem, comm. 13. 14.

7. καὶ ἐγένετο — ἄγγελοι αὐτοῦ) Sub imagine uictoriae, quam bonorum angelorum in coelo princeps, Michael, de angelorum malorum principe, Satana, reportauerit, ſignificatur, ex diuinae prouidentiae decreto factum eſſe, ut iam Satanas poteſtate ſua, quam per idololatriam exercuerat, priuaretur. Totus igitur hic locus nonniſi imaginem poëticam continet, e Iudaeorum Theologia deſumtam, qua Angeli ſunt miniſtri prouidentiae diuinae, et mali Daemones aduerſarii Dei et bonorum. Michael, alias Patronus Iudaeorum, nunc Chriſtianorum. Οἱ ἄγγελοι αὐτοῦ, angeli quibus ille praeerat. *Draco*, princeps malorum daemonum. Angeli eius ſunt minoris potentiae daemones, quibus ille praeerat. *Schir* R. VIII. 14. fin. R. Iſaac dixit: *Deus S. B. non ſumit ultionem de gente inferius, niſi poſtquam cadere fecit principem eius deſuper.* Dixit R. Chanina: *in aeternum S. B. non punit gentem, niſi prius puniuerit principem eius ſuperne.* Πολεμεῖν h. l. eſt *uerbis contendere.* Cf. infra u. 10.

8. καὶ οὐκ ἴσχυσαν — οὐρανῷ) Καὶ οὐκ ἴσχυσαν, *ſed non praeualuerunt*, לא גברו. Eſt λιτότης. *Victi ſunt. Neque locus inuentus eſt eorum amplius in coelo*, quaſi dicat: nullum amplius in coelo locum obtinuerunt. Non diſſimilis locutio eſt illa Ciceroniana pro Quintio: *ne locum ſuum, quem adhuc honeſtiſſime defendit, obtineret.*

9. καὶ ἐβλήθη — ἐβλήθησαν) Ἐβλήθη, *deiectus eſt*, nempe de coelo. Quo Symbolo ſignificatur, amiſiſſe Satanam poteſtatem ſuam, propagatione religionis chriſtianae. Ὁ ὄφις ὁ ἀρχαῖος, *ſerpens antiquus*. Antiquum uocat, quia fuit ab exordio mundi. Nam is eſt qui Euam decepit, quem *Sammaelem* appellant, Symbolum et auctor omnium malorum in his terris.

10. καὶ ἤκουσα — Χριστοῦ αὐτοῦ) φωνὴν μεγάλην ἐν τῷ οὐρανῷ, acclamationem angelorum coeleſtium, qualis ſupra V, 11. XI, 15. Ἡ σωτηρία, i. e. laus ob conſeruatam religionem chriſtianam. Ἐγένετο ἡ ἐξουσία τοῦ Χριστοῦ αὐτοῦ, manifeſtatur potentia Meſſiae quem miſit. ὅτι κατεβλήθη — νυκτὸς) Vocabulum κατήγορος Hebraei ſuum fecerunt; dicunt enim קטיגור, cui opponitur סניגור id eſt συνήγορος, quem oratorem bonum interpretantur, ut קטיגור hoſtem, inimicum, aduerſarium, oſorem. R. Iuda in libro Muſar 126. 2. Κατήγορος, inquit, eſt *Satan*, i. e. *aduerſarius* uel *calumniator malus qui aduerſatur homini, aut calumniatur eum coram creatore benedicto ſiue laudando. Schemoth* R. XVIII. f. 117. R. Ioſe dixit: *Michael et Sammael ſimiles ſunt* συνηγόρῳ et κατηγόρῳ, *qui in Iudicio ſtant*. XXI. f. 121. 1. *ſtetit Sammael angelus ad accuſandum eos*. Inde patet quid ſit πολεμεῖν, comm. 7. nempe *calumniari bonos*, iis inſidiari, eos ad mortem rapere. Nota, Chriſtianos *fratres* ab angelis dici, quia ſub communi capite ſunt, Chriſto, et uerbis ὁ κατηγορῶν αὐτῶν etc. alludi ad *Iobi* hiſtoriam c. I, 9. 10. 11. 12. 14. Dixerat Daemon Deo: non magni facienda eſt fides Chriſtianorum; leuia tentamenta ſuperant;

ſuperant; ſub mortis metu ſuccumbunt. Ἡμέρας καὶ νυκτὸς, i. e. *perpetuo.*

11. καὶ αὐτοὶ ἐνίκησαν — μαρτυρίας αὐτῶν) Ἐνίκησαν αὐτὸν, nempe fratres noſtri. Refutarunt ipſius calumniam. Per conſtantiam ſuam in religione obtinuerunt uictoriam. Διὰ τὸ αἷμα τοῦ ἀρνίου, *propter Chriſtum*, agnum immaculatum, qui ſanguine ſuo eos redemit. Καὶ διὰ τὸν λόγον τῆς μαρτυρίας αὐτῶν, *et propter doctrinam quam profeſſi ſunt.* καὶ οὐκ — θανάτου) Non dubitarunt uitam ſuam profundere, mortemque oppetere pro Chriſto.

12. διὰ τοῦτο — σκηνοῦντες) Οἱ οὐρανοὶ, eſt Proſopopoeia, qualis Pſ. CXLVIII, 1. ſqq. Οἱ ἐν αὐτοῖς σκηνοῦντες, angeli: excitant enim ſe mutuo. οὐαὶ τῇ γῇ — καιρὸν ἔχει) Τῇ γῇ καὶ τῇ θαλάσσῃ, i. e. *hominibus in inſulis et aliis terris. Terra et mare* ponuntur pro hominibus qui in diuerſis terris, etiam ad mare habitant. Ita eſſe intelligendum, patet ex ſequentibus uerbis: ὅτι κατέβη ὁ διάβολος πρὸς ὑμᾶς, coelo detruſus Diabolus, iam ubicunque terrarum excitabit bella et ſeditiones, perſecutiones etiam contra Chriſtianos. Additur cauſſa, quod nempe ſciat, parum temporis ſibi reſtare, quo graſſari poſſit in terrae incolas, ideoque breuitatem grauitate ſe compenſare uelle.

13. καὶ ὅτε εἶδεν — τὸν ἄῤῥενα) Redit Ioannes ad id, quod per anticipationem dixerat comm. 5. 6.

14. καὶ ἐδόθησαν — τοῦ ὄφεως) Ἐδόθησαν τῇ γυναικὶ δύο πτέρυγες etc. i. e. ὡς δύο πτέρυγες, *fugie-*

 bant

bant tam celeriter Chriſtiani, ac ſi alas haberent. In ſingulis uerbis pondus eſt. Nam et alae celeritatem indicant, et duabus uolatur, non una, et aquila pernicius uolat quam reliquae aues, et magna aquila paruam uincit uolatu. Εἰς τὸν τόπον αὐτῆς, *in loca deſtinata illi.* Καιρὸς καὶ καιροὶ, καὶ ἥμισυ καιροῦ, i. e. *triennium et ſex menſes*, uel ut ſupra u. 6. expreſſum erat: 1260. *dies.* Ἀπὸ προσώπου τοῦ ὄφεως, *a ſerpente. Serpentem* autem uocat, quem prius draconem dixerat. Quod ad ſenſum attinet, uide notata ſupra ad comm. 6.

15. καὶ ἔβαλεν — ποιήσῃ) Significatur, diabolum inſidiatum eſſe per organa ſua Chriſtianis; uoluiſſe eccleſiam illam ui fluminis abreptam ſubmergere, ſed irrito conatu.

16. καὶ ἐβοήθησεν — στόματος αὐτοῦ) Symbolum irriti laboris. Flumina quaedam a terra abſorberi conſtat. Sic etiam conatus Cacodaemonis uani fuerunt. Non potuit opprimere Chriſtianos.

17. καὶ ὠργίσθη — μαρτυρίαν Ἰησοῦ) *Nam iratus erat* etc. Καὶ ſaepe ſignificat: *nam.* Cauſſa commemoratur, cur draco fecerit id, quod u. 16. dictum erat. Quum nihil effeciſſet contra Chriſtianos ex Iudaeis, uel coetus chriſtianos in Iudaea, rediit ad priſtinas cogitationes contra Chriſtianos in aliis prouinciis Romani Imperii uiuentes, ἀπῆλθε ποιῆσαι πόλεμον μετὰ τῶν λοιπῶν τοῦ σπέρματος αὐτῆς. Vide ſupra u. 5. Ἐχόντων τὴν μαρτυρίαν τοῦ Ἰησοῦ, *retinentium profeſſionem de Ieſu Seruatore.*

18. καὶ

18. καὶ ἐστάθην — τῆς θαλάσσης) In littore Patmi: ibi enim Ioanni ὀπτασία contigit de fera, quae iam ſequetur. Id initium eſt capitis proxime ſequentis, quod potius ab hoc uerſu inchoandum erat.

Caput XIII.

1. Καὶ εἶδον — βλασφημίας) Monſtrum ingens, horrendum deſcribitur, Symbolum idololatriae. Oſtenditur praecipue, quibus mediis uſi ſint Imperatores Romani et magiſtratus, ad opprimendos Chriſtianos. Habebat hoc monſtrum, nempe Gentilium idololatrica ſuperſtitio *decem cornua,* et *totidem diademata.* Eſt hoc monſtrum nihil aliud niſi Symbolum horrendae crudelitatis, et malarum artium, quibus uſi ſunt idolorum cultores in uexandis Chriſtianis. Numerus denarius et ſeptenarius eſt ſymbolicus, ad amplificandam imaginem. *Cornua* ſunt ſymbola potentiae, diademata autem regiae dignitatis. Capitibus monſtri inſcripta erant *nomina blaſphema.* Character igitur huius monſtri eſt, quod conuiciis et calumniis petat Chriſtianos, quod patet infra ex comm. 5. 6. 7. Obiecta nempe Chriſtianis ab Ethnicis aſinini capitis ueneratio, Vranolatria, Heliolatria, Aedeolatria, Serapidolatria, Staurolatria, Atheismus, impoſtura, magia, laeſae maieſtatis crimen, odium generis humani, Thyeſteae epulae, Oedipodeus concubitus, et alia multa crimina, de quibus peculiarem librum ſcripſit b. *Chriſtianus Kortholtus*, ſub titulo: *Paganus obtrectator, ſiue de calumniis Gentilium in Veteres Chriſtianos, libri III.* Kiloni 1698. Vide, quam apte monſtro horrendo comparauerit hunc furorem Gentilium Ioannes.

2. *καὶ τὸ θηρίον — λέοντος*) Non potuit ſatis foeditas et ſaeuitia Romanae idololatriae exprimi ſub unius ferae imagine, itaque plures fuere aſſumendae. Et eas maxime nominat Ioannes, quarum miniſterio Romani uſi in poenas Chriſtianorum. *Pardalis* uarii coloris animal: ſic idololatria Romana Deos habebat mares, foeminas, marifoeminas, maximos, medioximos, minimos, bonos, malos, medios, uario uultu, uario habitu, uaria poteſtate. *Pedes ſimiles pedibus urſi,* et *os leonis* oſtendunt, idololatriae ſaepe comitem fore ſaeuitiam, nonnunquam etiam leonibus et urſis uſuram in Chriſtianos. *καὶ ἔδωκεν — μεγάλην*) Draco ille nominatus ſupra XII, 3. omnem ſuam poteſtatem, imperium et maieſtatem tradidit huic monſtro. Nam Diabolus repraeſentatur tanquam Deus huius mundi, auctor omnis ſuperſtitionis et idololatriae. Diabolicis furoribus et artibus uſi ſunt Imperatores et magiſtratus Romani, inſtigante plebe, ad opprimendos Chriſtianos in Romano Imperio.

3. *καὶ μίαν — εἰς θάνατον*) Significatur, ſuperſtitioni ethnicae lethale quaſi uulnus eſſe inflictum, ſc. per religionem chriſtianam. *Grotius*, *Hammondus*, *Clericus* et alii hoc *lethale uulnus* intelligunt de incendio Capitolii, bellantibus inter ſe Vitellianis et Flauianis, ut refert Tacitus Hiſt. L. III, c. 71. quod pro malo omine habitum eſt. Hic enim non res ipſa ſpectanda eſt, ut recte monet *Clericus,* ſed opinio hominum, ex qua Chriſtiani contra Ethnicos argumentari recte poterant. Vulgo igitur prodigii loco habitum, ſi Templum de coelo tangeretur, idque prodigium eo maius erat, quo auguſtius exiſtimabatur templum.

templum. Propterea incendium Capitolii ſub Veſpaſiano grauiſſima clades habitum, ut liquet ex hisce tragicis *Taciti* uerbis, Hiſt. L III, c. 72. *Id facinus, poſt conditam urbem, luctuoſiſſimum, foediſſimumque populo Romano accidit: nullo externo hoſte: propitiis, ſi per mores noſtros liceret, Deis, ſedem Iouis optimi maximi, auſpicato a maioribus pignus imperii conditam, quam non Porſena, dedita urbe, neque Galli capta, temerare potuiſſent, furore principum exſcindi* etc. Quae fuerit eius rei fama apud uicinos populos, et quemadmodum prodigium interpretati fuerint, docet idem ſcriptor Hiſt. Lib. IV. c. 54. ubi memoratis motibus Galliae et Germaniae, *nihil aeque,* inquit, *quam incendium Capitolii, ut finem Imperii adeſſe crederent, impulerat. Captam olim a Gallis urbem; ſed integra Iouis ſede, manſiſſe Imperium. Fatali nunc igne, ſignum coeleſtis irae datum, et poſſeſſionem rerum humanarum Tranſalpinis gentibus portendi, ſuperſtitione uana Druidae canebant.* καὶ ἡ πληγὴ — ἐθεραπεύθη) Sed *lethale uulnus eius curatum eſt. Veſpaſianus,* quod minime futurum putabatur, et urbem, et imperium, et Capitolium reſtituit; unde nummis eius additum: *Roma reſurget.* Quanta cum idololatriae pompa reſtitutum ſit Capitolium, legi poteſt apud *Tacitum* Hiſt. Lib. IV, c. 53. ubi inter alia: *Tum Heluidius Priſcus, praetor, praeeunte Plautio Aeliano, pontifice, luſtrata ſuouetaurilibus area, et ſuper ceſpitem redditis extis, Iouem, Iunonem, Mineruam, praeſidesque imperii Deos precatus, uti coepta proſperarent, ſedesque ſuas, pietate hominum inchoatas, diuina ope attollerent, uittas, quis ligatus lapis, innexique funes erant, contigit,* etc. καὶ ἐθαύμασεν — θηρίῳ)

Oratio plena erit, ſi legas: *admirata et ſecuta eſt beſtiam*: uel *admirata et ſecuta eſt eam.* Homines terrarum omnium, qui male exiſtimare coeperant de Diis Romanis, Capitolio tam magnifice reſtituto, mutauere ſententiam, rurſumque in idololatria Romana facti ſunt obſtinatiores, tam inopinato euentu ueluti attoniti.

4. καὶ προσεκύνησαν — θηρίῳ) i. e. *Seruierunt Diabolo.* Eſt enim metonymia, quia, qui alicui ſeruiunt, coram eo proſterni ſolent. Vere autem diabolo ſeruiunt, qui colunt idola: ipſius enim imperium etiam neſcientes promouent, 1 Cor. X, 20. καὶ προσεκύνησαν — μετ' αὐτῦ) Τῷ θηρίῳ, *idololatriae Romanae* inſeruierunt: ſectati ſunt ritus Romanos. Τίς ὅμοιος τῷ θηρίῳ; *quae religio par Romanae?* Τίς δύναται πολεμῆσαι μετ' αὐτῦ; quis impune ei poſſet obſiſtere? Quaſi dicerent, ſtulta ſunt, quae moliuntur Chriſtiani.

5. καὶ ἐδόθη — βλασφημίας) Μεγάλα. *Tibullus*, II, 6. 11. *Magna loquor*, *Demoſthenes* contra Midiam: Θρασὺς, μέγα φρονῶν, μέγα φθεγγόμενος, βίαιος. Romani idololatriae ſucceſſibus elati prae ſuis diis alios ſpernebant. Per βλασφημίας, uel ut alii habent βλασφημίαν quid intelligat, patet ex comm. 6. καὶ ἐδόθη — δύο) Ποιῆσαι, omiſſo πόλεμον habent codices optimi, Vulgata, Andreas, Primaſius, Pſeudo-Auguſt. Ποιῆσαι autem, addita temporis nota, eſt *uiuere, agere.* Menſes 42. ſiue anni tres cum dimidio ſunt intelligendi ut ſupra c. XI, 3.

6. καὶ

6. καὶ ἤνοιξε — σκηνοῦντας) Haec pertinere uidentur ad perſecutionem Chriſtianorum ſub *Nerone*, de quo, quum incendere iuſſiſſet Romam, Tacitus Lib. XV, 44. refert: *Ergo abolendo rumori Nero ſubdidit reos, et quaeſitiſſimis poenis affecit, quos, per flagitia inuiſos, uulgus Chriſtianos appellabat — odio generis humani conuicti ſunt.* Huc etiam pertinere uidetur, quod impotentiam obiecerunt Ethnici Chriſtianorum Deo, qui aut non uelit, aut non poſſit opitulari ſuis, adeoque aut inualidus ſit, aut iniquus, ut Caecilius euomit apud Minucium Felicem. Καὶ τὴν σκηνὴν αὐτοῦ, i. e. cultum Chriſtianorum et religionem. Vide ſupra comm. 1. Praeterea quoque religio chriſtiana Ethnicis audiebat uana, demens, praua, immodica, exitiabilis, malefica ſuperſtitio, ſtultitia, inſania, amentia, furioſa opinio, aniles et pueriles fabulae ac ineptiae, nugae maximae. Vid. Kortholtus l. c. Lib. I, c. IX, 2. Ἐν τῷ οὐρανῷ σκηνοῦντες, beati Martyres, quos poſt mortem etiam conuiciis lacerare non deſierunt Ethnici.

7. καὶ ἐδόθη — αὐτούς) Ἐδόθη, permiſſum, conceſſum. Sic נתן uſurpatur apud Hebraeos, quoties poſt ſe habet gerundium aliquod. Ποιῆσαι πόλεμον eſt hic hoſtiliter tractare, quamuis non reſiſtentes. Intelligenda ſaeuiſſima laniena, quod ſolum belli genus eſſe poteſt aduerſus eos, qui pati tantum, non et reſiſtere didicerant. Καὶ νικῆσαι αὐτούς, interficiendo, in exilium, in carceres agendo, Deo ipſos in tyrannorum manus dante. καὶ ἐδόθη — ἔθνος) Hoc uult, exemplo Imperatorum, populique Romani, tractos fuiſſe populos ferme omnes, ut et idololatriam impudentius exercerent, et omni ſaeuitiae genere in Chriſtianos uterentur.

8. καὶ

8. καὶ προσεκύνησαν — τῆς γῆς) i. e. ἵνα προσκυνήσωσιν, ut ſeruiant idololatriae omnes, qui in Romano ſunt Imperio. ὧν ȣ̓ — καταβολῆς κόσμȣ) Colebatur igitur monſtrum ab omnibus, exceptis Chriſtianis, quibus Deus ab aeterno praemia uitae aeternae ob praeuiſam conſtantiam decreuit. Eſt nempe traiectio uocum, et ipſe liber dicitur ἀπὸ καταβολῆς κόσμȣ, *ab origine mundi*, nempe *conſcriptus*, ut patet ex ſimili loco, infra c. XVII, 8. Similitudo ſumta a bene moratis ciuitatibus, ubi ab initio conditae urbis extant perpetua monimenta, quae ciuium nomina continent. Nominatur autem liber uitae *agni occiſi*, quia Chriſtus, pro peccatis noſtris mortuus, ab aeterno erat deſtinatus, ut omnium ſanctorum, inter quos martyres eminent, caput eſſet. Alii exiſtimant, Chriſtum dici agnum mactatum ante iacta mundi fundamenta, decreto ſcilicet diuino. Sed prior explicatio eſt praeferenda.

9. εἴ τις — ἀκȣσάτω) Solemnis praefatio magnae, diligenterque obſeruandae rei, ut ſupra II, 7. 11. 17. et in Euangeliis ſaepe.

10. εἴ τις αἰχμαλωσίαν — ὑπάγει) Αἰχμαλωσία hic dicuntur *captiui*, ut περιτομὴ *circumciſos* ſignificat. Praedicitur hoc prouerbio uexatoribus ſors ſimilis ei, quam patiebantur ab iis alii. εἴ τις — ἀποκτανθῆναι) Par pari referetur. *Eutropius* Lib. VII, c. 9. de Nerone: *Propter haec Romanae urbi exſecrabilis, ab omnibus ſimul deſtitutus, et a ſenatu hoſtis iudicatus, quum quaereretur ad poenam (quae poena erat talis, ut nudus per publicum ductus furca capiti eius inſerta, uirgis usque ad mortem caederetur, atque ita praecipitaretur de ſaxo) e palatio fugit,*

et

et in ſuburbano ſe liberti ſui — interfecit. ὧδέ ἐστιν — τῶν ἁγίων) Ὧδε, *in hac re.* Senſus eſt, eo confirmari Chriſtianorum patientiam et fidem, quod norint Deum miſeriarum ſuarum fore uindicem.

11. καὶ εἶδον — δράκων) Beſtia deſcribitur externe ſimilis agno, ſed reuera cum dracone faciens. *Agno* comparatur Chriſtus, *draconi* diabolus. Habemus itaque hic Symbolum hominum, qui Chriſto eiusque religioni fauere uidebantur, ſed reuera hoſtibus nominis chriſtiani erant annumerandi. Hoc tertium genus aduerſariorum Chriſti ſunt falſi doctores, Antichriſti nominati a Ioanne in prima epiſtola, qui ſapientiam et pietatem ſingularem prae ſe ferebant, ſed flagitioſiſſime uiuebant, et alios etiam ad omne genus flagitiorum impellebant. De his multa leguntur in epiſtolis Petri, Ioannis et Iudae.

12. καὶ τὴν ἐξουσίαν — ἐνώπιον αὐτοῦ) Simile erat hoc monſtrum priori in eo, quod homines a uera pietate auertebat; in eo autem differebat, quod magis agebat dolo et fraudibus, quam ui. καὶ ποιεῖ — θανάτου αὐτοῦ) Pro: ποιεῖ ἵνα ἡ γῆ τοῦτέστιν οἱ κατοικοῦντες ἐν αὐτῇ προσκυνήσωσι. Talis conſtructio ſupra III, 5. Προσκυνεῖν τὸ θηρίον τὸ πρῶτον eſt idololatriae *inſeruire.* Πρῶτον pro πρότερον.

13. καὶ ποιεῖ — ἀνθρώπων) Σημεῖα μεγάλα, ut ille, quem deſcribit Paulus 2 Theſſ. II, 9. Inter illos falſos doctores erant multi, qui magicas artes exercebant, e. c. Simon Magus. Cf. Matth. XXIV, 24.

14. καὶ

14. καὶ πλανᾷ — θηρίȣ) Ἐνώπιον, i. e. *in honorem.* Eo illa ſigna tendebant, ut idololatriae labaſcenti et uarii generis ſuperſtitionibus uires reſtituerentur. λέγων — ἔζησε) Εἰκών, Enallage ſing. pro Plurali. Quod hic de imaginibus dicitur, id non proprie ſumendum eſſe uidetur. Nempe illi Pſeudoprophetae non directe commendabant idololatriam, ſed errores ſpargendo homines a uera pietate abducebant ad uitam flagitioſam.

15. καὶ ἐδόθη — ἡ εἰκὼν τȣ̃ θηρίȣ) Πνεῦμα δȣ̃ναι τῇ εἰκόνι, *Spiritum ſ. uocem dare ſimulacris.* Simulacra locuta eſſe, creditum Ethnicis. Lactant. II, c. 7. *Illud etiam mirabile, quod ſimulacrum Fortunae muliebris non ſemel locutum eſſe traditur. Item Iunonis Monetae* etc. Cf. Valer. Maxim. L. I, c. 6. *Apollonii* etiam imago ui daemonis locuta, ut eſt apud *Philoſtratum.* καὶ ποιήσῃ — ἀποκτανθῶσι) Quin Philoſophi Ethnici ſaepe fuerint auctores Imperatoribus uexandi Chriſtianos, dubium non eſt. Sic Creſcens Cynicus machinationibus ſuis effecit, ut Iuſtinus Martyr interficeretur. Euſeb. H. E. IV, 16. Sed falſi etiam doctores et haeretici corruptis ſuis et prauis moribus efficiebant ſaepe, ut Chriſtiani uexarentur. Nam chriſtianae religioni imputata ſunt eorum uitia.

16. καὶ ποιεῖ — μετώπων ἀυτῶν) Bene diſtribuit eos qui in Romano Imperio erant in liberos ac ſeruos; liberos in diuites ac pauperes; diuites in honoratos et honore carentes. Quod Ioannes hic dicit de Characteribus, ſignis, nominibus, numeris impreſſis hominum manibus et frontibus, hoc non proprie intelligendum eſſe puto, ſed ſimili modo, quo ſupra c. VII, 3. de Chriſtianis dixerat,

eos

eos fuiſſe ſignatos in frontibus. Quemadmodum nempe iſto Symbolo repraeſentabantur Chriſtiani: ita hic ſimili Symbolo denotantur Idololatrae, et idolorum cultoribus ſimiles ingenio et moribus. Sed omnino deſumta uidetur imago a conſuetudine, iis qui in ſodalitates Deorum adſcribebantur, imprimendi χάραγμα aliquod, i. e. Dei ſignum, aut exſertum Dei nomen, aut per numeros diſſimulatum. Partes autem maxime frequentes corporis, quibus aut litterae, aut ſigna, aut numeri imprimebantur, erant frons et iunctura inter manum et brachium. Frontis notandae mos ex Oriente, ubi ſerui in fronte ferebant Dominorum nomina, ut noſci poſſent. Milites autem ſignati in manibus, ut probat Grotius.

17. καὶ ἵνα — ὀνόματος αὐτοῦ) Senſus eſt, effectum, ut aqua et igni interdiceretur iis, qui non profiterentur, ſe idolorum eſſe cultores. Nam beſtia, de qua hic ſermo, eſt monſtrum illud, quod ſupra tanquam Symbolum ethnicae ſuperſtitionis erat propoſitum. Deſumta imago a tribus modis ſignandi adſcriptos Deorum Collegiis. Primus modus erat per χάραγμα, i. e. inſigne Dei alicuius, dum e. g. hederae folium imprimebatur ſodalibus Liberi Patris. Alter mos erat, inſcribendi ipſa Deorum nomina, ut Ζεὺς, Ἄρης, Διόνυσος. Tertius mos erat ponendi numerum, quo obtegeretur nomen Dei myſticum, litteras habens, quae collectae numerum talem facerent. Sic nomen Solis myſticum ad numerum perueniebat octo et ſexcentorum, et notabatur XH, ut nos docet Martianus Capella.

18. ὧδε

18. ὧδε ἡ σοφία ἐςίν) Varie explicantur haec uerba. Senſus eſſe uidetur, hominis eſſe ſapientis rem aſſequi, et opus eſſe ſagacitate, atque acumine ad intelligendum myſterium. ὁ ἔχων — θηρίου) i. e. Si quis ingenio pollet, ſupputet numerum, qui litteris expreſſus indicat nomen beſtiae, in antecedentibus deſcriptae. ἀριθμὸς γὰρ ἀνθρώπου ἐςί) Iterum uarie explicantur haec uerba. Clericus: numerus exiguus eſt, uel non tantus, ut ab homine iniri non poſſit. Alii aliter. Forſan rectius: *Hominem* indicat hic numerus, uel hominum quoddam genus. καὶ ὁ ἀριθμὸς αὐτοῦ Χξς′) Alii pro litteris habent uocabula ἑξακόσιοι ſiue ἑξακόσια ἑξήκοντα ἕξ. Sed χις′ ſiue ἑξακόσιαι δέκα ἕξ habent Cod. Ephremi, quidam apud Irenaeum V, 30. quos tamen non probat, et Tychonius ſ. Pſeudo Auguſtinus, licet in editionibus quibusdam legat *ſexcenti ſexaginta ſex.* Quominus hic numerus explicari a nobis poſſit, obſtare uidetur penuria hiſtoricorum monumentorum, quum ab Ethnicis, tum a Chriſtianis olim fortaſſe editorum; ex quibus ſi extarent, multas ſine dubio circumſtantias cognoſceremus, ad quas hic reſpicitur. Quod uero hoc nomen ſit, me ignorare lubenter fateor. Notum eſt *Irenaeum* et alios quaeſiuiſſe hunc numerum in uoce λατεῖνος, uel in uoce τειτάν. Sed recte monet Bengelius, λατεῖνος cum E ſumi non debuiſſe. Nam ει Graecum ſubſequente conſona, Latini quidem per I exprimunt, ut εἰκών, *icon*: ſed I Latinum Graece non tranſit in ει, neque λατεῖνος analogiam habet; non enim ſcribitur ἀκυλεῖνος κ. τ. λ. ſed ἀκυλῖνος, ἀλβῖνος, ἀντωνῖνος etc. Eiusdem numeri 666 gratia fecere τειτὰν ex τιτὰν, παπεῖσκος ex παπίσκος, ἀρνοῦμε ex ἀρνοῦμαι. *Hippolytus* de Antichriſto p. 25. edit.

edit. Fabric. Πολλὰ γὰρ εὑρίσκομεν ὀνόματα τούτῳ τῷ ἀριθμῷ ἰσόψηφα περιεχόμενα, οἷον, ὥσπερ εἰπεῖν, τὸ τειτάν ἐστιν, ἀρχαῖον καὶ ἔνδοξον ὄνομα, ἢ τὸ Ἐυάνθας. Alia nomina, Hippolyti exemplo, *exercitii* cauſſa, adiecit Andreas Caeſarienſis, eiusue hac in parte amplificatores. In iis maxime inſigne eſt ΒΕΝΕΔΙΚΤΟΣ, non ſolum in codice Auguſtano, qui alia aliis ſuperaddit nomina, ſed etiam in editione Sylburgiana; quo nomine notatur Benedictus IX. pontifex Romanus. Recentiora commenta recenſere dignatus est *Scherzerus* in Syſt. p. 865. Wolfius Tomo IV. Curar. *Grotius* Traianum, cuius nomen erat ΟΥΛΠΙΟΣ ſignificari putat. *Clericus* ad Hammondum inuenit numerum beſtiae χξϛ´ in uocibus Διός εἰμι ἢ Ἥρας, *Iouis ſum aut Iunonis.* Alias coniecturas uide ap. *Herderum* p. 146. ſqq.

Caput XIV.

1. Καὶ εἶδεν — μετώπων αὐτῶν) Priora quinque huius cap. commata cohaerent cum praecedente capite. Repraeſentatur chorus eorum, qui in perſecutionibus illis conſtantes fuerunt in profeſſione nominis chriſtiani. Hi laudant Deum et Chriſtum. Mons Sion hic eſt Symbolum coeleſtis regiae; nam Sion fuit regia Dauidis. *Agno* ſignificari Chriſtum, uix opus eſt, ut moneam. Μετ᾽ αὐτοῦ, *apud ipſum.* Numerus 144, 000. eſt idem, quem ſupra VII, 4. habuimus, et indicat inſignem multitudinem. Quod habent nomen agni et Patris eius inſcriptum frontibus, ſignificat, illos in mediis malis profeſſos cultum Dei et Chriſti. Opponitur hoc notis illis idololatricis, de quibus actum ſupra.

2. καὶ ἤκουσα — κιθάραις αὐτῶν) Erat magnus ille ſonus, ſed modulatus. Beati illi in coelo, erepti huius uitae malis, laudabant Deum et Chriſtum.

3. καὶ ᾄδουσιν — πρεσβυτέρων) Canere canticum nouum eſt ſignum gaudii, Ieſ. XLII, 10. Pſ. XL, 3. *Coram throno*, i. e. coram Deo. Ἐνώπιον τῶν τεσσάρων ζώων, *ubi erant quatuor animalia*, et Seniores, de quibus ſupra VII, 11. καὶ οὐδεὶς — ἀπὸ τῆς γῆς) Nemo hominum praeter ipſos particeps eſſe potuit huius gaudii, uel intelligere huius gaudii cauſſam. Ἀπὸ τῆς γῆς, *ex hominibus*, ut ſtatim u. 4.

4. οὗτοί εἰσιν — ἐμολύνθησαν) i. e. non polluti idololatria. Nam idolorum cultores ſaepe comparantur Scortis. παρθένοι — τῷ ἀρνίῳ) Παρθένοι, *uirgines* hic uocantur, qui puros ſe ab idololatria ſeruarunt. *Sequuntur agnum*, i. e. imitantur Chriſtum. Ἀπαρχὴ τῷ Θεῷ, prae ceteris cari Deo. Vid. Iac. I, 18.

5. καὶ ἐν — εἰσι) Non uocarunt Deos, qui Dii non ſunt. Ἄμωμοι, *ſine macula*, i. e. *integri*.

6. καὶ εἶδον — καὶ λαόν) Iterum pronunciatur ſententia contra Iudaeos, ethnicos et falſos doctores, aduerſarios regni Chriſti, ab hoc 6to comm. usque ad c. XVII. Εὐαγγέλιον αἰώνιον opponitur religioni Iudaicae, quae unius erat nationis, ad certum tempus duratura. Sequentium uerborum ſenſus eſt, religionem chriſtianam ulterius propagandam eſſe inter omnes gentes. Matth. XXIV, 14.

7. λέ-

7. λέγων — ὑδάτων) Φοβήθητε τὸν Θεὸν, perſtate in uera religione, uel colite Deum. Αὐτῷ, ipſi, non Diis falſis. Τῆς κρίσεως αὐτοῦ, iudicii, nempe in Iudaeos, ut ex ſequentibus patebit. Reliquis huius commatis uerbis deſcribitur Deus tanquam mundi huius opifex.

8. καὶ ἄλλος — ἔθνη) Ἔπεσεν eſt Praeteritum pro Futuro, more prophetico, et breuiter hic praedicitur, quod infra plenius XVIII, 2. Babylonis nomine deſignari Romam paganam, aut ſane a Paganismo non repurgatam, multorum et antiquiorum et recentiorum interpretum eſt ſententia. Sed deſcriptio, quae c. XVIII. continetur in Romam et Romanos nullo modo quadrare uidetur. Intelligo itaque *Hieroſolyma*, cuius urbis excidium nondum a Ioanne erat deſcriptum. Poſtquam nempe ſanctus uates libro ſuo inſeruerat picturam de ſtatu Chriſtianorum in Romano imperio ante bellum Iudaicum, nunc redit ad res Iudaeorum. Nec male Hieroſolyma comparatur Babyloni, quia nomine urbis ſanctae non amplius erat digna. Alluditur ad Ieſ. XXI, 9. Vrbem olim ſanctam nunc Babylonis fata manent. Sequentia uerba deſumta ex Ierem. LI, 7. 8. Πορνεία imago peccatorum et ſcelerum. Πεπότικε h. l. eſt, eos ſtupidos reddidit, quomodo fieri ſolent, qui mortifera biberunt.

9. καὶ τρίτος — χεῖρα [αὐτοῦ) Λέγων ἐν φωνῇ μεγάλῃ, ut praecones, edicta publicaturi. Εἴ τις προσκυνεῖ τὸ θηρίον, ſi quis idololatriae ſe mancipat. Supra XIII, 4. 12. 16.

10. καὶ αὐτὸς — ὀργῆς αὐτοῦ) *Ipſe bibet ex uino irae Dei, quod merum infuſum eſt in poculum excandeſcentiae*

Pp 2 *eius,*

eius, i. e. grauiſſimas poenas ſentiet. Κεραννύειν paſſim eſt *infundere*. καὶ βασανισθήσεται — τοῦ ἀρνίου) Similes poenis illis, quas olim Sodoma et Gomorrha paſſae ſunt. Iterum hortatur Chriſtianos, ut in profeſſione religionis conſtantes maneant, nec deficiant metu uexationum.

11. καὶ ὁ καπνὸς — αἰώνων) Manebit ſemper memoria cruciatuum, quos pertulere. Fumus nota incendii, Ieſ. XXXIV, 10.

12. ὧδε — πίστιν Ἰησοῦ) Hoc uult Ioannes: Hinc, nempe ex imminentibus uexationibus patebit, quinam ſint ex animo Chriſtiani. Tales autem erunt ii, qui quoduis periculum adibunt uexationum ab Ethnicis ferendarum, potius quam Chriſtum abnegent; quique conſtanter ad praecepta eius uitam component.

13. καὶ ἤκουσα — ἀπάρτι) Vocem audit diuinam, quo res eſſet certior. Γράψον, ſc. nobilem ſententiam. Senſus eſt: ab hoc tempore eos habitum iri feliciſſimos, qui citiſſime mortui eſſent, ne participes fierent mali futuri. Μακάριοι οἱ νεκροὶ eſt Prouerbium, quo non tam declaratur, quid mortui ſentiant, quam quid non ſentiant. Tam grauia imminent pericula, tantaeque calamitates Iudaeis eorumque reipublicae, ut qui haec praeuident metuuntque, nunc mallent mori, beatioresque iudicent eos, qui nunc moriuntur, quam ſuperſtites; eosque qui ſe tempeſtati ſubduxerunt, illis qui adhuc iactantur. *Od.* ε. 306. Τρισμάκαρες Δαναοὶ, καὶ τετράκις, οἳ τότ' ὄλοντο. Aen. I, 94. *O terque quaterque beati, Queis ante ora patrum Trojae ſub moenibus altis Contigit oppetere.* ναὶ, λέγει — κόπων αὐτῶν) Ita

Ita eſſe, confirmat Spiritus. Omnino optandam eſſe mortem piis, *ut requieſcant a laboribus ſuis*, i. e. ut eximantur uexationibus, quas poſtea fuiſſent paſſuri, et a quibus morte ſola potuiſſent liberari. τὰ δὲ — μετ᾽ αὐτῶν) i. e. reportabunt praemia uirtutis. Negantur diuitiae ſequi diuites, quia nihil prodeſt poſt mortem, diuitem aliquando fuiſſe; contra opera dicuntur ſequi pios, quia eorum mercedem a Deo accipiunt. Pirke Aboth. cap. Penult: *Hora, qua decedit homo ex hac uita, non comitantur eum argentum aut aurum, aut lapides pretioſi, aut margaritae; ſed Lex et bona opera.*

14. καὶ εἶδον — δρέπανον ὀξύ) Per reticentiam articuli υἱῷ ἀνθρώπυ hic ponitur pro τῷ υἱῷ ἀνθρώπυ. Deſcribitur angelus perſonam Chriſti referens, ſicut in V. T. angelus referebat Dei perſonam. *Corona aurea* eſt ſignum uictoriae, quam Chriſtus erat conſecuturus ſuper hoſtes nominis ſui. *Falx in manu* eſt ſignum, ſegetes maturas eſſe meſſi.

15. καὶ ἄλλος — ὁ θερισμὸς τῆς γῆς) Cumulantur ſymbola unius eiusdemque rei. Ἐκ τῦ ναῦ, *e templo coeleſti*, i. e. a Deo. Non afferebat ipſi mandata, ſed factum eius approbabat. Ἐξηράνθη ὁ θερισμὸς τῆς γῆς, *maturuit meſſis*, i. e. ſeges metenda. Cf. Ioel IV. 13. Ἦλθεν ἡ ὥρα hic eſt: *Venit ſumma dies, et ineluctabile tempus.*

16. καὶ ἔβαλεν — ἡ γῆ) Καὶ ἐθερίσθη ἡ γῆ, *ut meteretur terra.*

17. καὶ ἄλλος — δρέπανον ὀξύ) Falx hic intelligitur putatoria, ſiue ut Varro loquitur, uineatica.

18. *καὶ ἄλλος — πυρὸς)* Ab altari holocauſtorum. Holocauſtis autem impii comparantur. Habebat hic angelus poteſtatem ſupra ignem, tanquam miniſter irae diuinae. *τρύγησον — τῆς γῆς)* i. e. contrahe in pauca loca ingentem Iudaeorum multitudinem. Iudaei olim dicti uinea Dei. Τοὺς βοτρύας τῆς γῆς, Iudaeos, ex uariis regionibus. Ingens Iudaeorum copia confluxit Hieroſolyma Paſchatis tempore, quo urbs expugnata eſt a Tito, ut ex Ioſepho diſcimus de B. I. VI, 9. 3.

19. *καὶ ἔβαλεν — τὴν μεγάλην)* Ληνὸς hic ſignificat torcular una cum lacu, ut Matth. XXI, 33. Per preſſuram autem uuarum, ubi ira Dei aut nominatur, ut hic, aut ex circumſtantiis intelligitur, denotari ſolet ingens effuſio ſanguinis, qui ſanguis uino comparatur, ut uinum ſanguini.

20. *καὶ ἐπατήθη — πόλεως)* Ληνὸς hic metonymice uocatur id, quod erat ἐν τῷ ληνῷ, *uvae*, quemadmodum calix pro uino ponitur. Ἔξωθεν τῆς πόλεως, extra urbem, in Iudaea. *καὶ ἐξῆλθεν — ἑξακοσίων)* *Vsque ad fraenos equorum*, eſt hyperbolica locutio, quae ſignificat ingentem ſanguinis copiam. Eſt autem hic ἀπόδοσις permixta comparationi; nam pro uino dixit ſanguinem, quia uinum ſignificabat ſanguinem. Ἀπὸ ςαδίων χιλίων ἑξακοσίων, i. e. longe lateque, in tota Iudaea.

Caput XV.

1. Καὶ εἶδον — τοῦ θεοῦ) Imago deſumta ex hiſtoria Iſraelitarum, ante eorum exitum ex Aegypto. Angeli autem hic

hic iterum ſunt miniſtri prouidentiae diuinae. *Plagas ſeptem ultimas* habebant, Symbola malorum, quae euenire debebant Iudaeis, antequam penitus euerteretur eorum urbs et respublica.

2. καὶ εἶδον — μεμιγμένην πυρὶ) Θάλασσα ὑαλίνη, *mare electreum*, ut ſupra c. IV, 6. Intelligitur autem ſtratum ſiue pauimentum circa thronum Dei, et alluditur ad ſolum templi Salomonei auro obductum, 1 Reg. VI, 30. Comparatur uero *mari*, quod interdum ex Hebraismo *quamcunque planitiem magnam* denotat. Erat μεμιγμένη πυρὶ, fulguribus quaſi micantibus in planitie iſta ſplendida, qua thronus Dei circumdabatur. καὶ τὰς νικῶντας — ὀνόματος αὐτοῦ) Τὰς νικῶντας ἐκ τοῦ θηρίου, *qui uictoriam reportauerant de beſtia.* Confeſſores repraeſentantur, et fideles Chriſtiani, qui neque blanditiis neque minis adduci potuerant, ut aut Deos Romanos inuocarent, aut coram imaginibus ſe flecterent, aut ſignum ſaltem aliquod idololatriae ſuſciperent. ἑστῶτας — τοῦ Θεοῦ) Stantes circa thronum Dei, et laudem Deo reddentes. Nam illis nihil metuendum erat a malis, quae tum imminebant Iudaeis. Leuitae olim uſi citharis. Citharae Dei uero ſunt eximiae, ut arbores Dei, cedri Dei etc.

3. καὶ ᾄδουσι — τοῦ ἀρνίου) *Canticum Moſis*, i. e. eum cantum, quem Moſes cecinit ad mare rubrum, ubi Aegyptiis perditis, ſeruatus erat is, qui tunc erat Dei populus, Exod. XV. Hoc ideo, quia paria iis, quae Aegyptii ſenſerant, ſenſuri erant ii, qui hactenus uexauerant Chriſtianos, et Iudaei et Gentiles. Καὶ τὴν ᾠδὴν τοῦ ἀρνίου, i. e. Moſis canticum applicatum Chriſto et rebus Chriſti. με-

γάλα — τῶν ἐθνῶν) *Iuſtae et aequae ſunt uiae tuae*, i. e. conſilia tua. Nemini iniuriam facis, et ſtas promiſſis. Oſtendis te Dominum et Iudaeorum et gentium.

4. τίς ȣ̓ — ἐφανερώθησαν) Verba ex c. XV. Exodi ſumta. Τὰ ἔθνη ἥξȣσι etc. uenient et adorabunt, i. e. uenient, ut adorent. Nam uaſtatis Hieroſolymis ulterius propagata eſt religio chriſtiana.

5. ἠνοίγη — ȣ̓ρανῷ) Ἡ σκηνὴ τȣ̃ μαρτυρίȣ, dicebatur tabernaculum Moſaicum, ante conditum templum; hebraice אוהל מועד, *tabernaculum conuentus* Exod. XXVII, 21. et *tabernaculum teſtimonii* Act. VII, 44. quia Deus in eo praeſentem ſe exhibebat, teſtimoniumque praeſentiae ſuae praebebat. Ναὸς hic ponitur pro דביר, *oraculum*, uel *Sanctum Sanctorum*, pars tabernaculi ſanctiſſima. Quia reſponſa reddebat Deus ex illo adyto, apertio eius in coeleſti tabernaculo teſtimonii ſignificat reuelationem diuinorum oraculorum.

6. καὶ ἐξῆλθον — χρυσᾶς) Ἐκ τȣ̃ ȣ̓ρανȣ̃ conſtruendum cum uerbo ἐξῆλθον, et per coelum intelligitur adytum illud coeleſte, quod Ioannes uiderat. Erant autem ſeptem illi angeli ueſtiti inſtar Pontificis Maximi, quem ſolum ingredi Adytum fas erat.

7. καὶ ἓν — τῶν αἰώνων) Significatur, hos ſeptem angelos, prouidentiae diuinae miniſtros, inſtructos eſſe poteſtate exſequendi decreta diuina de puniendis perſecutoribus Chriſtianorum, imprimis Iudaeis.

8. καὶ ἐγεμίσθη — δυνάμεως αὐτȣ̃) Coeleſte Sacrarium implebatur fumo, ſicuti Ieſ. VI, 4. aedes denſa nube erat repleta.

repleta. Hoc fieri ſolebat, ubi Deus maieſtatem ſuam et potentiam uolebat manifeſtare. καὶ ὐδεὶς — ἑπτὰ ἀγγέλων) Senſus eſt, noluiſſe Deum alia praeter iſta edere oracula, donec conſumerentur ſeptem plagae, exſequendae per ſeptem angelos. Vnde intelligere licebat, grauiſſimas fore poenas, quas daturi eſſent Iudaei.

Caput XVI.

1. Καὶ ἤκουσα — εἰς τὴν γῆν) Ἐκ τοῦ ναοῦ, ex adyto. *Phialae ira plenae* ſignificant iram Dei in malos. *In terram*, i. e. in imperium Romanum. Commemorantur hoc capite primo calamitates quas durante bello ciuili, ab Othone et Vitellio geſto, ſenſerunt Romani, usque ad comm. 16. His turbis in Romano imperio ſedatis, appropinquauit rerum Iudaicarum totalis euerſio, u. 17. ſqq. Fortaſſis etiam ea, quae usque ad comma 16. dicuntur, referenda ſunt ad Iudaeos pariter ac Paganos uel Romanos.

2. καὶ ἀπῆλθεν — τὴν γῆν) Non opus eſt *terram*, *mare* ac *fluuios* ſubtilius de rebus diuerſis interpretari, ſed omnia coniunctim ſunt ſumenda una cum terra u. 1. Sic enim ſeries orationis poſtulat, ubi Angeli iuſſi effundere phialas ſuas *in terram*, dicuntur eas effudiſſe in tria haec, unde colligere eſt eſſe tres partes unius eiusdemque rei, neque ab ea diſtinguendas. Similis eſt locutio c. XIV, 7. Eodem modo, quum poenas dicitur dare Iudaea, nonnullae plagae dicuntur imponi *terrae*, aliae *mari*, aliae *arboribus*, c. VII. nec tamen neceſſario hinc colligitur diſtinctio poenarum, quarum alii alias dederint, ſed intelliguntur ſup-

plicia de uniuerſa gente ſumta. Atque haec conſentanea ſunt iis, quae legimus de plagis Aegyptiacis, quarum nonnullae ſecutae ſunt percuſſionem *terrae* a Moſe, Exod. VIII, 16. aliae uero percuſſionem *aquarum*, Exod. VII, 19. VIII, 5. quae tamen plagae ad totam regionem pertinuerunt, non aliae ad alias partes. Similiter hic res capienda eſt, quum uariae poenae eſſent de imperio Romano ſumendae. καὶ ἐγένετο ἕλκος — προσκυνοῦντας) Haec plaga et duae ſequentes alludunt ad plagas Aegypti. Quum ſeptenarius numerus pro perfecto habeatur, *ſeptem Angeli* eorumque *ſeptem phialae*, et *ſeptem* earum *effuſiones* ſignificant maximas calamitates, ſed quae gradatim immiſſae fuerint Romanis. Prima plaga, quae dicitur creaſſe ἕλκος κακὸν καὶ πονηρὸν, *ulcus afferens malum et dolorem*, reſpondet inflammationi puſtulas emittenti per uniuerſum Aegyptum, Exod. IX, 9. quae fuit genus quoddam *peſtilentiae*, quae ſolet in puſtulas erumpere. Hoc pertinet ad morbos, quibus cum conflictatus eſt exercitus Vitellii. Tacit. Hiſt. II, 93. *crebrae in uulgus mortes*. c. 70. *putres uirorum equitumque formae, infeſta tabo humus*.

3. 4. καὶ ὁ δεύτερος — θαλάσσῃ) Αἷμα ὡς νεκροῦ, i. e. ſanguis hominis ad mortem uulnerati. Πᾶσα ψυχὴ ζωῆς, *omne quod uiuebat*, i. e. plurimi, per Hyperbolen. Reſpicitur ad defectionem claſſis, occupationem locorum maritimorum; pugnas nauales etc. Tacit. Hiſt. II, 100. III, 6. 42. 43. 57. 76. 77. Sed fortaſſis non opus eſt hoc aptare ſingulis euentibus. Nam quod, effuſis ſecunda et tertia phialis, dicuntur aquae *factae inſtar ſanguinis*, id

id reſpicit ad id, quod narratur de mutatione aquarum Aegypti in ſanguinem, Exod. VII, 19. 20. Florus II. 6. 8. *Documenta cladis cruentus aliquando Aufidus.*

5. καὶ ἤκȣσα — ἔκρινας) *Angelus aquarum* hic dicitur, qui in aquas immiſerat phialam. Laudat et probat haec Dei iudicia in Romanos et Iudaeos, chriſtiani nominis hoſtes.

6. ὅτι αἷμα — εἰσὶ) Ἁγίων καὶ προφητῶν, *Chriſtianorum et Doctorum,* quorum multos magiſtratus et populi prouinciales occiderunt. Idem hoc Iudaeos etiam feciſſe, notum eſt. Καὶ αἷμα αὐτοῖς ἔδωκας πιεῖν, *propterea par pari retuliſti.* Καὶ hic ualet *propterea.* Bibere dicuntur ſanguinem, qui moerore implentur ob interfectos parentes, liberos, cognatos, affines, amicos, populares. Ἄξιοί εἰσι, hoc meruere.

7. καὶ ἤκȣσα — αἱ κρίσεις σȣ) Vera lectio eſt: καὶ ἤκȣσα τȣ̃ θυσιαςηρίȣ, ſic enim habent codices antiqui, uerſiones, Andreas, Rupertus, Beda. Sed ſenſus eſt, ac ſi ſcriptum eſſet: ἤκȣσα ἄλλȣ, ſc. ἀγγέλȣ, ἐκ τȣ̃ θυσιαςηρίȣ, *audiui alium angelum dicentem e ſanctuario,* i. e. ſacrario. Etiam hic Angelus probauit Dei iudicia.

8. καὶ ὁ τέταρτος — ἐν πυρί) Καυματίσαι τȣ̀ς ἀνθρώπȣς ἐν πυρὶ, *ardore uel aeſtu excruciare homines per ignem.* Subintelligitur nota ſimilitudinis, ut dicat ὡς ἐν πυρί, *tanquam igne;* nota enim illa ſaepe hoc modo deſideratur. Tacitus II. 93. et adiacentia Tiberi Germa-

norum

norum Gallorumque obnoxia morbis corpora, fluminis auiditas et *aeſtus impatientia* labefecit.

9. καὶ ἐβλασφήμησαν — αὐτῷ δόξαν) Poteſt hoc intelligi de exprobrationibus Ethnicorum, qui religionem chriſtianam horum malorum cauſſam eſſe dictitabant. Veteres enim prodiderunt, quum peſtis et fames ingruerent, continuo exclamaſſe Ethnicos: *Chriſtiani ad leones,* quaſi calamitatum auctores fuiſſent. Vide *Cyprianum* ad Demetrianum, *Ambroſium*, *Prudentium* contra Symmachum, *Auguſtinum* libris quinque primis de ciuitate Dei, et *Oroſium* Lib. VII.

10. καὶ ὁ πέμπτος — τοῦ θηρίου) Θηρίον ſignificat idololatriam, c. XIII, 1. ideoque *ſedes* eius poteſt ſignificare et locum in quo habitabat, et id quod eam ſuſtentabat; nam *ſedes* obſtat quominus id cedat, quod ei innititur. Poteſt etiam intelligi ipſe Imperator Romanus, qui tum regnabat, nempe Vitellius, uel imperium Romanum, ut ſtatim explicatur. καὶ ἐγένετο — ἐσκοτωμένη) Βασιλεία, idem quod *thronus beſtiae.* Dicitur autem hic eius βασιλεία effuſione quintae phialae ἐσκοτωμένη, *obſcurata,* i. e. multum priſtini ſui ſplendoris amiſiſſe. Hoc factum regnante *Vitellio*, de quo inter alia Tacitus Hiſt. III, 63. *tanta torpedo inuaſerat animum, ut, ſi principem eum fuiſſe ceteri non meminiſſent, ipſe obliuiſceretur.* καὶ ἐμασσῶντο — πόνου) Ἐκ τοῦ πόνου, *prae dolore.* Ita ſolent, qui iraſcuntur, nec uindicare ſe poſſunt.

11. καὶ ἐβλασφήμησαν — ἔργων αὐτῶν) Iterum Ethnici exiſtimarunt haec mala ſibi contingere a Diis ſuis, quaſi

poenas,

poenas, quod tolerarent Chriſtianos; itaque eos grauius uexarunt, nedum ut calamitatibus illis emendarentur.

12. καὶ ὁ ἕκτος — ἡλίου) Per Euphratem intelligere uidetur Tiberim; niſi potius exſiccatio Euphratis ſit Symbolum repentini auxilii diuini; quam ſententiam nunc magis probo. Alluditur ad hiſtoriam Cyri, Ierem. LI. Per Reges ex Oriente intellige Veſpaſianum eiusque filium Titum, qui per Antonium Primum, ducem partium ſuarum Romam occuparant. Sueton. Veſpaſ. 4. Tacitus Hiſt. V, 13.

13. καὶ εἶδον — ὡς βάτραχοι) Alii habent ὅμοια βατράχοις. *Draconem* eſſe Diabolum, et *beſtiam* eſſe idololatriam, uel Regem idololatricum, ſupra oſtendimus. Idem eſſe uidetur ὁ ψευδοπροφήτης ac fera terreſtris. Πνεύματα τρία ἀκάθαρτα ſignificare uidentur edita a Veſpaſiano miracula, oracula et ſortes ad eius imperium, de quibus *Tacitus* Hiſt. Lib. IV, c. 81. Narrationem his exorditur uerbis: — *Multa miracula euenere, quis e coelis fauor et quaedam in Veſpaſianum inclinatio numinum oſtenderetur.* Quod hi Spiritus dicuntur ſimiles fuiſſe *Ranis,* id reſpicit ad ranas a Magis Aegyptiis, Pharaonis iuſſu in Aegyptum adductas, Exod. VIII, 7. Hae autem, quum ſint impura animalia, quae uiuunt in coeno, et coaxant nullo cum fructu, non incommode iis comparantur impuri Spiritus.

14. εἰσὶ γὰρ — παντοκράτορος) Dicuntur *feciſſe ſigna,* quod falſa miracula oſtentarent. Hi Spiritus *egreſſi ſunt ad omnes reges totius orbis;* rumor de his fictis miraculis ſparſus,

ſparſus, magnam Veſpaſiano conciliauit apud omnes auctoritatem. Alluditur ad 1 Reg. XXII, 21-23. *Congregarunt omnes Reges in proelium committendum magno illo die, quem conſtituit omnipotens.* Rebus in Imperio Romano compoſitis, Titus, *perdomandae Iudaeae delectus a patre* Veſpaſiano, *maiore tum ui famaque agebat;* quae Taciti ſunt uerba Hiſt. V, 1. ubi etiam copias auxiliares memorat, quibus inſtructus Titus haud procul Hieroſolymis caſtra fecit.

15. *ἰδοὺ — ἀισχημοσύνην ἀυτοῦ*) Legenda ſunt haec per parentheſin, et ſunt uerba Chriſti, ut ſupra III, 3. Ait Chriſtus de improuiſo ſe ſuperuenturum Iudaeis. Τηρῶν τὰ ἱμάτια ἀυτοῦ, *qui perſtat in bonorum operum ſtudio*, infra XIX, 8. Γυμνὸς, ut ſupra III, 17.

16. *καὶ συνήγαγεν — ἀρμαγεδδών*) Quid ſignificet hebraica uox ἀρμαγεδδών, de eo non conuenit inter Interpretes. Nonnulli cum Grotio exiſtimant, הר מגדון dici *montem congregationis*, locum in quo concurrerunt exercitus. *Ioan. Druſius* uult uocem conſtare ex uocibus חרמה *excidium*, *deletio*, et גדהון uel גדון *exercitus eorum*, et ab euentu proelii ſic locum appellatum fuiſſe. Eſt etiam חרמה loci nomen prope Hor montem, iuxta quem Iſraelitae occiderunt Cananaeos, Num. XXI, 3. גד autem eſt *turma, exercitus.* Equidem non dubito, *Hieroſolyma* eſſe intelligenda. Tacit. Hiſt. V, 10. de Tito: *Caſtris ante moenia Hieroſolymorum poſitis, inſtructas legiones oſtentauit. Iudaei ſub ipſos muros ſtruxere aciem* etc. Plura habes apud *Ioſephum* de B. I. V, c. 12.

17. *καὶ*

17. καὶ ὁ ἕβδομος — γέγονε) Ἐις τὸν ἀέρα, ut ſignificaret, haec mala eſſe late ſpargenda. Ἀπὸ τοῦ ναοῦ τοῦ οὐρανοῦ, *ab adyto coeleſti*, quia ingens arcanum erat patefaciendum. Γέγονε, *fuit*, actum eſt de ea, ut: *fuimus Troes; fuit Ilium.*

18. καὶ ἐγένοντο — οὕτω μέγας) Ἀςραπαὶ etc. ut ſupra IV, 5. VIII, 5. Σεισμὸς, *terrae motus* h. l. eſt ingens rerum mutatio, ut apud Prophetas ſaepe. Matth. XXIV, 21.

19. καὶ ἐγένετο — ἔπεσον) *Vrbs magna* (Hieroſolyma) *in tres factiones eſt diuiſa, poſtquam urbes gentium fuerant euerſae.* Per urbes gentium intelligo minores ciuitates in Iudaea, praeſertim uero in Galilaea, ubi etiam Gentiles permixti erant Iudaeis. Tacitus Hiſt. V, 10. *Veſpaſianus — intra duas aeſtates, cuncta camporum, omnesque, praeter Hieroſolyma, urbes, uictore exercitu tenebat.* Reſtabat adhuc Hieroſolyma, quae urbs, quum Titus eam oppugnaret, in tres factiones erat diuiſa. Tacit. l. cit. cap. 12. *Tres duces, totidem exercitus. Extrema et latiſſima moenium Simon — mediam urbem Ioannes, templum Eleazarus firmauerat* etc. Cf. Ioſeph. V, 1. Grotius refert ad Totilam, qui partem tertiam moenium urbis Romae deſtruxit, et ſequentia uerba: ἁι πόλεις τῶν ἐθνῶν ἔπεσον ad urbes in Italia et in prouinciis a Gothis euerſas. Alii alios populos et alia tempora hic inueniunt. Quisque ſua fruatur opinione. Ego uero uix mihi perſuadeo, Ioanni tales populos, uel Reges uel Imperatores ob oculos obuerſatos fuiſſe, quos in his rebus gerendis partes ſuas habuiſſe ſcimus. καὶ βαβυλὼν —

ὀργῆς

ὀργῆς αὐτοῦ) Καὶ hic ualet *ſic*; et ἐμνήσθη eſt Paſſiuum, ut Act. X, 31. *Meminiſſe* autem Deus malarum actionum dicitur, quum eas ulciſcitur. Illa uerba Βαβυλὼν ἡ μεγάλη ſumta ex Dan. IV, 27. Deus nunc oſtendit ſe non oblitum eſſe criminum a Iudaeis contra Chriſtianos perpetratorum. Τοῦ οἴνου τοῦ θυμοῦ, uid. ſupra XIV, 8. 10.

20. καὶ πᾶσα — εὑρέθησαν) Non aliter fuit, ac ſi inſula et montes dimoti fuiſſent ſuis locis. Ingens facta eſt rerum conuerſio.

21. καὶ χάλαζα — ἀνθρώπους) Ταλαντιαῖον Graecis dicitur omne quod graue eſt, ut νοσημάτων ταλαντιαίων apud *Alcaeum*, teſte Polluce IX, 53. Eſt autem *grando* Symbolum magnarum calamitatum, deſumtum ex Exod. IX, 24. ſqq. De his calamitatibus durante obſidione urbis fuſe agit Ioſephus. καὶ ἐβλασφήμησαν — σφόδρα) Tanta erat animorum obduratio, ut reliqui Iudaei magis obfirmarentur in obſtinatione. Tacitus l. c. *Proelia, dolus, incendia inter ipſos*. Cap. 13. *ne aduerſis quidem ad uera mutabantur*. Plura habet Ioſephus.

Caput XVII.

1. Καὶ ἦλθεν — τῶν πολλῶν) Redire uidetur Ioannes ad res Romanorum, ſed cum reſpectu ad bellum Iudaicum. *Venit*, alio tempore. *Vnus ex ſeptem angelis* etc. clarius fuſiusque explicaturus, quae de Romae calamitatibus, durante bello ciuili breuiter dixerat. Τὸ κρίμα, *poenam*. *Meretrix illa magna* uberius deſcribitur infra u. 3. ſqq.

Reprae-

Repraeſentari hac imagine non Imperatoriam potentiam Ethnicae Romae, ut nonnulli putant, ſed ipſam urbem Romam, idolis refertam, patet ex u. 18. huius capitis. Cf. Ieſ. XXIII, 15. *Sedet ea ſuper aquas multas*, i. e. imperat multis populis. Sic enim mox ſeipſum explicat Ioannes com. 15. Ante deſcriptionem expugnationis Hieroſolymorum oſtendit Ioannes, etiam Romanos interim dediſſe poenas ſuae in Chriſtianos crudelitatis. Nam motus illos ciuiles conſiderat tanquam poenas, propter ſcelera, idololatriam et uexatos Chriſtianos Romanis immiſſas.

2. *μεθ' ἧς — τὴν γῆν*) Senſus eſt, eius auctoritate multa alia regna confirmata fuiſſe in idololatricis inſtitutis, quum totum imperium Romanum, ſuperſtitione furens, idololatriam eius imitaretur. Cf. ſupra XIV, 8.

3. *καὶ ἀπήνεγκε — πνεύματι*) Aptum hoc erat ad deſcribendam deſolationem, de qua in hac uiſione ſermo eſt. *καὶ εἶδον — κόκκινον*) Mulierem hanc, ſeu *magnam meretricem* eſſe urbem Romam, patet ex u. 1. 18. et ex eo, quod *inſidere* dicatur *aquis multis*, i. e. imperare populis multis, et quod *Reges terrae* fornicati cum ea, i. e. eius idololatriam imitati ſint, comm. 2. *Ferae coccineae*, uel coccino inſtratae dicitur inſidere. Hac beſtia ſignificari Reges aliquos, uel Imperatores, ex comm. 11. diſcimus. Color coccineus indicare uidetur hominem ſanguinarium et truculentum. *γέμον — δέκα*) Nomina blaſphemiae indicare uidentur, Imperatores illos fuiſſe iniurios in cultum diuinum et Chriſtianos. Quid ſignificent

ſeptem capita et *decem cornua*, explicatur infra comm. 9. 12.

4. *καὶ ἡ γυνὴ — μαργαρίταις*) His uerbis magnificentia, ſplendor et diuitiae huius urbis ſignificantur. *ἔχουσα — πορνείας αὐτῆς*) Cultus idololatricus cum magna pompa peragebatur, ſed qui Diis ſeruiebant, omni ſe libidinum genere contaminabant. Hinc comparatur poculo aureo, quod autem plenum erat humore foetente. Hoc idololatriae et impurae ſcortationis poculum Roma aliis propinabat.

5. *καὶ ἐπὶ — μυστήριον*) *Μυστήριον* intelligo *τῆς ἀνομίας* 2 Theſſ. II, 7. Sic recte Roma ethnica nominatur, ob inaudita flagitia publice et latenter in ea commiſſa. *Βαβυλὼν — τῆς γῆς*) Etiam *Roma* hic uocatur Babylon, quemadmodum Hieroſolymorum urbs c. XVI, 19. et infra XVIII, 2. ſqq. quia Romanis Roma erat, quod Hieroſolyma fuit Iudaeis. *Mater ſcortationum* uocatur, quia latiſſime propagauit idololatriam ſuam. Simili de cauſſa uocatur etiam *mater omnium turpitudinum.*

6. *καὶ εἶδον — Ἰησοῦ*) Ebria ſanguine Chriſtianorum repraeſentatur, quia eos uexabat, et edicta contra eos promulgabat, ut in aliis etiam prouinciis occiderentur. Hanc etiam ob cauſſam ſimilis fuit Hieroſolymis, Iudaeorum metropoli. *Ἁγίους* uocat Chriſtianos quosuis; *μάρτυρας* Doctores, qui eximie ſupra alios teſtimonium Chriſto praebebant. *καὶ ἐθαύμασα — μέγα*) Obſtupui, foeminam tam ſpecioſam, tam ornatam, ſic furere et cruentari.

7. *καὶ*

7. καὶ εἶπέ μοι — κέρατα) *Quid miraris?* Vbi rem intelliges, non miraberis hoc uiſum. Τὸ μυςήριον τῆς γυναικὸς, quid ſub hac figura lateat.

8. τὸ θηρίον — ὑπάγειν) Θηρίον eſſe quendam Imperatorem Romanum, ſupra ad comm. 3. monuimus. Poſt Neronis obitum regnauit *Galba*. Sed breue imperium fuit; occiſus enim eſt imperii menſe ſeptimo inſidiis Othonis, qui et ipſe mox uoluntaria morte obiit, quum eodem tempore Vitellius factus eſſet Imperator a Germanicianis exercitibus, Eutrop. VII, 10. 11. Quod cito perit, nec diu durat, eſſe dicitur et non eſſe; nam non eſt diuturnum. Chriſtus erat, eſt, et erit. Aduerſarii eius contra pereunt. Καὶ μέλλει ἀναβαίνειν ἐκ τῆς ἀβύσσου, *nam ex orco quaſi aſcendet*, et totam uim ſuam ad tempus exſeret; καὶ εἰς ἀπώλειαν ὑπάγειν, ſed breui peribit. καὶ θαυμάσονται — καὶ παρέςαι) i. e. Homines cultui Deorum mancipati mirabuntur, non autem Chriſtiani, uerum Deum colentes, et de iudiciis Dei in malos edocti. De phraſi ipſa uide ſupra XIII, 8.

9. ὧδε ὁ νοῦς ὁ ἔχων σοφίαν) Haec eſt apertior figurarum explicatio, oſtendens mirabilem Dei ſapientiam, res praeteritas, et praeſentes et futuras ſimul ob oculos ponentis. αἱ ἑπτὰ — ἐπ' αὐτῶν) Phraſis hebraica, pro: ἐφ' ὧν ἡ γυνὴ κάθηται. Nulla poterat ad deſcribendam Romam afferri nota illuſtrior. *Horatius* Carm. Sec. 7. *Di, quibus ſeptem placuere colles. Propertius* III, 10. *Septem urbs alta iugis, quae toti praeſidet orbi.*

10. οἱ πέντε — μεῖναι) *Quinque* (Reges) *iam perierunt.* Si ab Auguſto numeres, hi quinque erunt: Auguſtus, Tiberius, Caius, Claudius, Nero. Hi partim mortui, partim interemti erant. Errare mihi uidetur Wetſtenius, qui a Caeſare numerat. Caeſar enim non fuit primus Imperator, ſed Auguſtus. Nec quae de bellua dicuntur in Othonem quadrant, ſed potius in Vitellium. καὶ ὁ εἷς — μεῖναι) Is, qui tum erat, uel regnabat, erat *Galba.* Ergo, quod obiter moneo, Ioannes Apocalypſin ſcripſit imperante non *Domitiano*, ſed *Galba. Alius nondum uenit*, nempe *Otho*, qui non diu regnauit, ut uidimus ad com. 8.

11. καὶ τὸ θηρίον — ὑπάγει) *Othoni* ſucceſſit *Vitellius*, *octauus* ab Auguſto Imperator, et bene comparatur belluae. *Eutropius* VII, 12. *Hic cum multo dedecore imperauit, et graui ſaeuitia notabilis; praecipue ingluuie et uoracitate. Tacitus* Hiſtor. III, c. 36. *Vitellius — umbraculis hortorum abditus, ut ignaua animalia, quibus ſi cibum ſuggeras, iacent torpentque, praeterita, inſtantia, futura, pari obliuione dimiſerat.* Ἐκ τῶν ἑπτά ἐστι, i. e. ἐκ τοῦ θηρίου τοῦ ἔχοντος κεφαλὰς ἑπτά. Septem priores Caeſares repraeſentat imago unius belluae, ex qua nata eſt alia bellua, i. e. quibus ſucceſſit Vitellius, octauus. Niſi malis ἐκ hic ſignificari *poſt*, ut Rom. I, 4. quod mihi magis placet. *In perniciem abit.* „*Vitellius a Veſpaſiani ducibus occiſus eſt. Interfectus autem, et magno dedecore tractus per urbem Romam publice, nudus erecta coma et capite, ſubiecto ad mentum gladio, ſtercore in uultum et pectus ab omnibus obuiis appetitus, poſtremo*

iugula-

iugulatus, et in Tiberim deiectus, etiam communi caruit ſepultura, — imperii menſe XIII et die uno.„ Eutropius L. VII, c. 12.

12. καὶ τὰ δέκα — τοῦ θηρίου) Βασιλεῖς ſaepe nominari *duces bellicos* notum eſt. Illi, de quibus hic ſermo eſt, dicuntur *imperium nondum eſſe adepti, ſed poteſtatem regiae ſimilem ad breue tempus accepiſſe cum bellua.* Intelligo Duces partium Vitellianarum. An praeciſe decem fuerint, an uero numerus certus ſit poſitus pro incerto, nemo facile dixerit. Hoc certum eſt, uel ex Tacito facile poſſe colligi nomina decem ducum Vitellianarum partium, ſi operae eſſet pretium. Μίαν ὥραν, *ad breue tempus.* Nam imperii menſe XIII. Vitellius occiſus eſt; comm. 11.

13. οὗτοι μίαν — διδόασιν) *Vnanimi conſenſu pugnarunt pro Vitellio.* Nam ipſe Vitellius iners erat; et *curis grauibus impar.* Tacit. Hiſt. II. c. 59. Cf. notata ſupra ad com. 11. Adde eundem L. I, c. 52. *Valens — inſtigare Vitellium, ardorem militum oſtentans. — Quatiebatur his ſegne ingenium, ut concupiſceret magis, quam ut ſperaret.*

14. οὗτοι μετὰ — νικήσει αὐτοὺς) Licet cum meretrice bellum gerant, i. e. Romam uaſtent, non ideo minus etiam agno bellum inferunt, i. e. Chriſtianos uexant; idololatrae ſunt et iniuſti. *Chriſtus uincet eos*, irritos reddet eorum conatus. Credibile eſt, etiam poſt perſecutionem ſub Nerone, Chriſtianos ſaepe multa paſſos eſſe, quanquam in hiſtoria nihil legimus de his uexationibus,

quia minoris momenti fuerunt ad alias mox inſecutas ſub Domitiano et aliis Imperatoribus. ὅτι κύριος — βασιλέων) *Dominus Dominorum* uocatur dominus magnus, qui alios multos dominos ſub ſe habet, quibus cum poteſtate praeeſt. Sic *Rex Regum* eſt, qui multis aliis regibus imperat. καὶ οἱ — πιστοὶ) Etiam boni Chriſtiani uincent eos, nempe ſua patientia.

15. τὰ ὕδατα — γλῶσσαι) Pſ. XVIII, 17. *aquae multae.* Targum: *populi multi.* *Bemidbar* R. II. non ſunt aquae multae niſi gentes mundi S. D. Ieſ. XVII, 12. *Schir* R. VIII, 7. aquae multae ſunt multitudo populorum S. D. Ieſ. XVII, 12. 13.

16. καὶ τὰ δέκα — ἐν πυρὶ) Πόρνην eſſe Romam, iam ſupra ad com. 1. oſtendimus. Referendum hoc uidetur incendium Capitolii bellantibus inter ſe Vitellianis et Veſpaſianis, de quo uide notata ad c. XIII, 3. Eutrop. VII, 12. *Occiſus eſt* (Vitellius) *interfecto prius Sabino, Veſpaſiani Imperatoris fratre, quem cum Capitolio incendit.* Adde Tacit. III, 73. *Vitelliani — cuncta ſanguine, ferro, flammisque miſcent.* Μισήσουσι τὴν πόρνην, hoſtiliter ſe gerent in ipſa urbe Roma. Ἠρημωμένην ποιήσουσιν αὐτὴν, magnis afficient eam cladibus. Γυμνὴν ποιήσουσιν αὐτὴν, diuitiis ornamentisque ſpoliabunt. *Igni cremabunt eam*, ſc. magnam eius partem.

17. ὁ γὰρ θεὸς — οἱ λόγοι τοῦ θεοῦ) Senſus eſt, Deum iuſto iudicio permiſiſſe, ut duces partium Vitellianarum coniungerent uires ſuas ad uindicandum imperium Vitellio, donec adeſſet tempus, quo decretum diuinum de euertenda

republica

republica Iudaeorum foret exſequendum. Cicero pro Milone 33. *Hic Dii immortales — mentem dederunt illi perdito ac furioſo, ut huic faceret inſidias.*

18. καὶ ἡ γυνὴ — τῆς γῆς) *Mulier iſta, quam conſpexiſti, ſignificat urbem illam magnam, quae imperium habet ſuper Reges terrae.* Haec non in Hieroſolyma, ſed in ſolam urbem Romam quadrant. Aeneide V, 660. *Nunc maxima rerum Roma colit.* Ouid. Metam. XV. 445. *Vrbem, quanta nec eſt, nec erit, nec uiſa prioribus annis — Dominam rerum. Valerius Max.* VII. 1. *in urbe terrarum principe. Plinius H. Nat.* III, 6. *Et Roma terrarum caput. Aethicus* in Cosmogr. *Dominam totius mundi Romam.*

Caput XVIII.

1. Ἐξουσίαν μεγάλην) *Poteſtatem magnam*, ſc. exercendam in urbem Hieroſolymorum; nam de hac eſſe ſermonem, ſtatim oſtendemus. καὶ ἡ γῆ — δόξης αὐτοῦ) Δόξα hic, ut כבוד Hebraeis *fulgorem* ſignificat, Exod. XL, 34.

2. καὶ ἔκραξεν — φωνῇ) Alii habent ἐν ἰσχυΐ, *ualde, admodum, uehementer*, eodem ſenſu. Rem magnam magno clamore ſignificauit. ἔπεσεν — ἡ μεγάλη) *Cecidit*, i. e. cadet, iam penitus deuaſtabitur. Eſt Aoriſtus hic pro Praeſenti; nam res uelut praeſens oſtenditur. Haec non poſſe intelligi de Roma, ſatis clarum eſſe uidetur. Cf. infra com. 8. 10. 17. 21. 22. 23. Intelligo igitur Hieroſolyma, quae urbs in multis habuit ſimilitudinem cum Roma et uetere Babylone. Poſtquam nempe Ioannes dixerat, quid

durante obſidione Hieroſolymorum geſtum ſit Romae et in Imperio Romano, nunc redit ad rem propoſitam, et miſerandam ſortem illius urbis, quae caput fuerat Iudaeae, graphice depingit. Verba deſumta ex Ieſ. XXI, 9. Ierem. LI, 8. καὶ ἐγένετο — μεμισημένȣ) Hanc eſſe deſcriptionem *ſummae uaſtitatis,* nemo facile negauerit, qui meminerit, iisdem fere imaginibus depingi deuaſtationem Babylonis a Ieſaia c. XIII, 20. ſqq. XXXIV, 11. ſqq. ex quo haec deſumta ſunt. Haec autem in urbem Romam minime quadrant, ſed in Hieroſolyma. Κατοικητήριον δαιμόνων, hebr. שעירים Ieſ. XIII, 22. *Satyrorum*, ubi LXX. habent δαιμόνια. Quaedam daemonum genera delectari locis deſertis, uetus fuit Iudaeorum perſuaſio, Matth. XII, 43. Παντὸς ὀρνέȣ ἀκαθάρτȣ, auium rapacium, quae cadaueribus paſcuntur, quales deſignat Ieſaias XIII, 21. et aliis locis. Μεμισημένȣ, *auium odioſarum*, quales ſunt bubones, ferales *Virgilio;* dirum mortalibus omen *Ouidio.*

3. ὅτι ἐκ — ἔθνη) Eadem fere uerba habuimus ſupra c. XIV, 8. Fuit haec urbs ſcelerum plena, et propagauit impietatem in alias etiam regiones et terras. καὶ οἱ ἔμποροι — ἐπλȣ́τησαν) Senſus par Ieſ. XXIII, 8. Comparatur igitur haec urbs Tyro, ut antea Babyloni, non tantum propter magna et multa ſcelera in ea commiſſa, ſed et propter opulentiam et luxum. Στρῆνος eſt *luxus*, cui dediti erant Iudaei; δύναμις uero, חיל, diuitiae ad tantum luxum ſuppetentes.

4. καὶ ἤκȣσα — μὴ λάβητε) Verba ſumta ex Ieſ. XLVIII, 20. Ierem. L, 8. LI, *6.* 45. Oſtenditur, Deum

ita

ita ſua in Hieroſolyma iudicia exercuiſſe, ut pios Chriſtianos de communi malo ſeruauerit. Sicuti, quum Hieroſolyma olim a *Nabuchodonoſore* caperentur, ſeruauerat Deus legis obſeruatores: ita etiam eduxit Chriſtianos, priusquam eandem urbem Titus caperet, ut olim Lothum e Sodomis. Ἁμαρτίας hic uocat Iudaeorum poenas et calamitates, quod patet ex ſequenti membro, quo prius explicatur.

5. ὅτι ἐκολλήθησαν — ἀδικήματα αὐτῆς) Ἐκολλήθησαν, pro quo alii legunt ἠκολούθησαν, hic per κατάχρησιν quandam ualet *coacervatae ſunt.* Vulgata: *ad coelum peruenerunt.* Dictum id olim de Sodomis Gen. XVIII, 20. et de Niniue Ion. I, 2. Ἐμνημόνευσεν, i. e. *punit.*

6. ἀπόδοτε — ἀπέδωκεν ὑμῖν) Abeſt ὑμῖν in plurimis codicibus, uerſionibus et Patribus. Tractate eam, ſicut ipſa tractauit alios. καὶ διπλώσατε — ἔργα αὐτῆς) *Duplum reddere* hic in malam partem dicitur, ut Ierem. XVI, 18. ἐν τῷ ποτηρίῳ — διπλοῦν) Ποτήριον h. l. eſt θλίψις, ut Matth. XX, 22.

7. ὅσα ἐδόξασεν — πένθος) Ἐδόξασεν, *ſe iactauit.* Ἐστρηνίασε, *luxuriata eſt.* Cf. de hoc uerbo notata ad 1 Tim. V, 11. Βασανισμὸς dicitur omnis uexatio, ut ſupra IX, 5. καθήμαι — οὐ μὴ ἴδω) Ieſ. XLVII, 7. 8. Ezech. XXVII, 3. Zeph. II, 15. Κάθημαι βασίλισσα, i. e. *regno in perpetuum*; nam praeſens hoc ſumendum pro omni tempore. Χήρα οὐκ εἰμί, i. e. *non uiduata*

populo, et hoc iterum: *populoſa ſum admodum*, ſicut *uia non bona*, i. e. peſſima, et ſimilia. *Nec luctum uidebo*, ut uidua quae luget maritum defunctum.

8. διὰ τȣ̃το — λιμὸς) Ἐν μίᾳ ἡμέρᾳ, i. e. *ſubito*, locutione Hebraea. Πένθος, ob interfectos a Romanis. Omnia haec mala eueniſſe Hieroſolymis, notum eſt. καὶ ἐν πυρὶ — αὐτὴν) Igni uaſtata ſunt Hieroſolyma. Ὁ κρίνας, i. e. κατακρίνας. Deus, qui Hieroſolyma in haec mala damnauit, facillime decreta ſua exſequitur. Parent illi creaturae omnes.

9. καὶ κλαύσονται — πυρώσεως αὐτῆς) Κλαύσȣσι καὶ κόψονται, fletu et planctu moerorem ſuum teſtabuntur. Οἱ μετ' αὐτῆς πορνεύσαντες, *qui cum ea habuerunt commercium.*

10. ἀπὸ μακρόθεν — ἡ κρίσις σȣ) Longe ſtare ſolent, qui nolunt agnoſci pro amicis miſerorum. Οὐαὶ hic eſt condolentium. Μιᾷ ὥρᾳ, i. e. *breuiſſimo tempore*, quod de Hieroſolymis omnino ualet.

11. καὶ οἱ ἔμποροι — ȣ̓κ ἔτι) Deſumta haec ex Ezech. XXVII, 36. et quae ſequuntur ex eodem capite. Non tantum Babyloni aperte, ſed et tacite Tyro Hieroſolyma comparat, ob ingentia eius cum aliis nationibus commercia. Γόμος, in Gloſſario: *onus*, inprimis quod nauibus fertur. Euſtathius in Iliad. ο. p. 1041. φόρτος νηὸς, ὁ καὶ γόμος. *Ladung.*

12. βύσσȣ

12. βύσσȣ — κοκκίνȣ) *Byſſus* eſt tenuiſſimum ac praeſtantiſſimum lini genus. *Sericum* eſt a *Seribus* i. e. a Sinenſibus dictum, quod uermes nent. Virg. Georg. II. 121. *Velleraque ut foliis depectant tenuia Seres.* καὶ πᾶν ξύλον — μαρμάρȣ) ξύλον θυΐνον, *lignum citreum.* Θυΐα uel θύα Theophraſto Hiſt. Plant. V, 5. eſt *arbor odora,* unde θυΐον, lignum ex illa arbore. Gloſſae: *Citreum,* θυΐνον. Plinius Hiſt. Nat. XIII, 16. *inter pauca nitidioris uitae inſtrumenta haec arbor eſt — Nota etiam Homero fuit,* θύον *graece uocatur, ab aliis Thya. Hanc itaque inter odores uri tradit.* Σκεῦος ἐλεφάντινον, ut lectos ex ebore, quos iam ſua aetate uſitatos nos docet Varro de lingua Latina. Gloſſae: *ebor.* ἐλέφας, ȣ̓ τὸ ζῶον, ἀλλ' ἡ ἐκ τȣ̃ ὀδόντος ὕλη. Aen. VI. 896. *Altera candenti perfecta nitens elephanto.* Herodianus IV. 2. ἐπὶ μεγίϛης ἐλεφαντίνης κλίνης. Πᾶν σκεῦος, כְּלִי, omnis ſuppellex atque inſtrumentum. Μαρμάρȣ, *marmoris* Parii aut Laconici, unde columnae et ſtatuae.

13. καὶ κινάμωμον — ἀνθρώπων) Κινάμωμον καὶ ἄμωμον. Plautus Curcul. I, 2. 5. *nam omnium unguentorum odor prae tuo nautea eſt: tu mihi ſtacte, tu cinamomum, tu roſa, tu crocium et caſſia es.* Lucanus X. 166. *Multumque madenti infundere comae, quod nondum euanuit aura Cinnamon, externa nec perdidit aera terra: Aduectumque recens uicinae meſſis amomum.* Θυμιάματα, *ſuffitus,* cuius non tantum in ſacris, ſed et in deliciis uſus. Λίβανον, *thus* etiam potui miſcebatur. Σεμίδαλις, *ſimile, ſimilago.* Ῥέδα, uel ῥέδη eſt uox Gallica,

Gallica, *rheda*, genus uehiculi quatuor rotarum. Σωμάτων, *corporum*, i. e. ſeruorum. Sic enim certe Graeci uocant ſeruos, unde in Epigrammatibus Graecis σώματα πολλὰ τρέφειν etc. Καὶ ψυχὰς ἀνθρώπων, i. e. *homines*.

14. καὶ ἡ ὀπώρα — ἀπῆλθεν ἀπὸ σοῦ) *Et poma deſiderii animae tuae diſceſſerunt a te*, i. e. non amplius erunt tibi poma, abs te in deliciis habita. Alii per κατάχρησιν intelligunt per ὀπώραν *tempus fruendi*, ſicut *ueneris fructus carpere* dicunt Latini. Eſt in his uerbis et ſequentibus usque ad illa οἱ ἔμποροι allocutio Regum ad Hieroſolyma, qualem Graeci ἀποστροφὴν uocant. καὶ πάντα — εὑρήσῃς αὐτὰ) Τὰ λιπαρὰ, *lauta*, ad epulas pertinet, ſicut τὰ λαμπρὰ, *ſplendida*, ad ueſtes.

15. οἱ ἔμποροι — ἀπ' αὐτῆς) Τούτων, i. e. omnium iſtarum mercium, quae iam indicatae ſunt. A regibus uenit ad mercatores, deinde ad nautas uenturus, ut Ezechiel cap. XXVII.

16. κεχρυσωμένη — μαργαρίταις) Eſt σύλληψις in his uerbis; nam κεχρυσωμένη ad aurum recte refertur, quanquam pleonaſtice; ad lapides uero pretioſos et margaritas improprie.

17. καὶ πᾶς κυβερνήτης — ἔστησαν) Naucleri, uectores et remiges. Deſumtum ex Ezech. XXVII, 26-28. Ἐπὶ τόπον, ſc. τοῦτον. Ἐργάζεσθαι θάλασσαν, elegans

gans locutio pro τὴν θαλασσικὴν, uel θαλάσσια ἔργα. Dionyſius Hal. Ant. III. 46. τὴν αὐτὴν εἰργάζετο συνεχῶς θάλασσαν. Strabo III. τὴν θάλασσαν ἐργάζεσθαι.

18. 19. Quae hic praedicuntur, bene quadrant in Hieroſolyma, non item in urbem Romam.

20. εὐφραίνου — ἐξ αὐτῆς) Poſt deſcriptam Hieroſolymorum uaſtitiem, et admirationem doloremque eorum, qui ex ea urbe commoda perceperant, pergit angelus excitare pios ad approbandum laudandumque hoc Dei iudicium. Coeli laetitiam ex Babylonis lapſu etiam Ieremias praedicit LI, 48. Ὅτι ἔκρινεν ὁ Θεὸς τὸ κρῖμα ὑμῶν ἐξ αὐτῆς, quod Deus uindictam ob mortem iniuriasque uobis illatas ſumſit de hac urbe. *Iudicium iudicare* ſic dicitur, ſicut mori mortem, ſeruitutem ſeruire.

21. καὶ ἦρεν — εὑρεθῇ ἔτι) Εἷς ἄγγελος, alius ab illo, qui locutus eſt. Imago deſumta ex Ierem. LI, 63. 64. Ὁρμήματι βληθήσεται, ſicut magni lapides non ſolum ſonitu magno, ſed et praecipitantius deorſum ferri ſolent. Οὐ μὴ εὑρεθῇ ἔτι, *non amplius reperietur.* Nunquam reſtituta ſunt Hieroſolyma.

22. καὶ φωνὴ — μύλου οὐ μὴ ἀκουσθῇ ἐν σοὶ ἔτι) Rurſus Apoſtrophe ad urbem, qualis ſupra u. 14. Latius per ſpecies ſuas explicat Ioannes, quod Ieremias ſolet dicere, perituram uocem gaudii ac laetitiae, VII, 34. XVI, 9. XXV, 10. φωνὴ μύλου, ſtrepitus tot mola-

rum

rum ad alenda tot hominum millia, uel cantica puellarum molam truſantium.

23. καὶ φῶς — ἐν σοὶ ἔτι) Ex Ierem. XXV, 10. Videtur eſſe dictio prouerbialis, qua ſumma terrae uaſtatio et ſolitudo indicatur. φωνὴ νυμφίου καὶ νύμφης) Solemnes cantus ad thalamum. Ex iisdem Ieremiae locis u. 22. citatis. Vocem ſponſi et ſponſae uocat carmina de ſponſo et ſponſa. Sic Genitiuus ſaepe ſumitur obiectiue. ὅτι δὲ ἔμποροι — τῆς γῆς) Sumtum ex Ieſ. XXIII, 8. de Tyriis. Luxus indicatur, quod inſtitores uelut principes ibi uiuerent. ἐν τῇ φαρμακείᾳ σου) Vt Ieſ. XLVII, 9. Multos alios corruperant infecerantque prauis ſuis moribus.

24. καὶ ἐν αὐτῇ — ἐπὶ τῆς γῆς) Idem ſenſus Matth. XXIII, 35. Ἐσφαγμένων ἐπὶ τῆς γῆς, *in terram deiectorum et occiſorum,* Ierem. LI, 49.

Caput XIX.

1. Μετὰ ταῦτα — Ἀλληλούϊα) Beati coelicolae approbant et laudant iudicia Dei in Hieroſolyma. Ἀλληλούϊα, הללו יה, laudate Iouam. ἡ σωτηρία — τοῦ θεοῦ ἡμῶν) Τοῦ θεοῦ omnino legendum uidetur pro eo, quod alii habent κυρίῳ τῷ θεῷ. Senſus eſt: Deo debetur laus ob acceptam ſalutem: ἡ σωτηρία. Is omni digniſſimus eſt ueneratione: ἡ δόξα. Is potentiſſimus eſt: ἡ δύναμις. Deleta urbe, non amplius metuendus erat Chriſtianis furor Iudaeorum.

2. ὅτι ἀληθιναὶ — χειρὸς αὐτῆς) Supra XV, 3. XVI, 7. De urbe egregie hic ponitur uox διέφθειρε, qua de Babylone Ieremias agens utitur c. LI, 25. Vltima huius commatis uerba ſumta ſunt de Deut. XXXII, 43.

3. ὁ καπνὸς — τῶν αἰώνων) Ieſ. XXXIV, 10. *Perpetuo erit uaſtata urbs,* ſicuti dicto loco Prophetae explicandi gratia additur.

4. καὶ ἔπεσον — ἀλληλοΐα) Vid. ſupra IV, 10. V, 14. Ἀμὴν, certo id eueniet, quod praedictum de hac urbe.

5. καὶ φωνὴ — οἱ μεγάλοι) Excitantur omnes ueri Dei cultores in his terris ad laudandum Deum propter iuſtitiam eius, et in implendis promiſſis ueracitatem. Nam poſt euerſa Hieroſolyma Chriſtiani confirmati ſunt in religionis fide, et ipſa religio latius eſt propagata.

6. καὶ ἤκουσα — ἰσχυρῶν) Ex Ezech. I, 24. Vocem audiuit Ioannes maxime ſonoram, quaſi maximae hominum multitudinis conclamantis. ὅτι ἐβασίλευσε — ὁ παντοκράτωρ) i. e. oſtendit nunc Deus eximio quodam modo, ſe eſſe Regem, omnipotentem humanarum rerum gubernatorem.

7. ὅτι ἦλθεν — ἡτοίμασεν ἑαυτὴν) Nuptias quaſi celebrabit Chriſtus olim mactatus, cum ſponſa, quae ſe

iam

iam ad id feſtum praeparauit et ornauit. Cf. 2 Cor. XI, 2. Eph. V, 32. Senſus eſt, nunc nitidiorem quaſi et pulcriorem fore eccleſiam Chriſti, non amplius turbatam per Iudaizantes doctores.

8. τὸ γὰρ βύσσινον — ἁγίων) *Byſſinum enim ſignificat uirtutes Chriſtianorum.* Δικαιώματα, *opera iuſta*, quae recte deſcribuntur ueſte alba; nam albor eſt innocentiae Symbolum.

9. καὶ λέγει — κεκλημένοι) Λέγει μοι, ſc. angelus. Γράψον, tanquam rem magnam, et memoriae ad poſteros mandandam. Felices ait eſſe Chriſtianos, beneficiorum Meſſiae participes.

10. καὶ ἔπεσον — προσκυνῆσαι αὐτῷ) Maximo honore afficere uoluit Ioannes rei tantae nuntium; nec tamen diuinum cultum ei exhibere uoluit: nam προσκυνεῖν *ad genua procidere* honos erat ciuilis, qui Regibus uiriſque ſummis exhibebatur in Orientis partibus. Scriptor uitae *Cononis: Venerari regem, quod* προσκυνεῖν *ipſi uocant.* ὅρα μὴ — θεῷ προσκύνησον) Ὅρα μή, *caue feceris;* nam ὁρᾷν, *cauere.* Non mihi debes gratias ob tantarum rerum reuelationem, ſed Deo. Nos inter nos pares ſumus, eiusdem Regis legati. *Fratres, habentes* ſ. *ſeruantes teſtimonium Ieſu*, i. e. doctrinam Ieſu, ſunt Apoſtoli et alii donis Apoſtolicis praediti. Τῷ θεῷ προσκύνησον, i. e. *Deo gratias age.* Non dicit προσκύνησιν ſoli Deo licite exhiberi; repugnat enim tota uetus hiſtoria: ſed benigne agit, ut ſi quis Collega

Collega Collegae dicat: Serua hunc honorem Regi. ἡ γὰρ μαρτυρία — προφητείας) *Nam etiam doctrina Ieſu auctorem habet Spiritum Propheticum.* Non conſentiunt interpretes, an haec uerba ſint angeli, an uero Ioannis? Mihi uidentur eſſe uerba angeli, rationem commemorantis, cur Ioannem et ceteros Apoſtolos pro conſeruis agnoſcat. Non minor eſt nuntius de remiſſione peccatorum et de uita aeterna per Chriſtum data credentibus, quam nuntius futura praedicens.

11. καὶ εἶδον — πολεμεῖ) Deſcribitur a comm. 11-21. uictoria Chriſti in *tertium genus* rebellium, falſorum nempe doctorum, et ſeductorum. Τὸν οὐρανὸν ἀνεῳγμένον, quod magni uiſi erat anteceſſio. Supra IV, 1. XI, 19. Tanquam *equo albo inſidens* repraeſentatur Chriſtus etiam ſupra VI, 2. Imago eſt uictoris et triumphantis. Πιςὸς καὶ ἀληθινὸς, ut ſupra III, 14. Semper quidem talis eſt Chriſtus, ſed eximie ſic uocatur, quum promiſſa ſua et minas implet. Poſt euerſam rempublicam Iudaicam, et fractam uim primorum illorum hoſtium regni Chriſti, ſubinde ſurrexerunt alii chriſtiani nominis aduerſarii inter ipſos Chriſtianos, et extra eccleſiam. Hi etiam ſenſim erant debellandi. Cf. 1 Cor. XV, 25. Sed haec regni Chriſti fata, utpote remotiora a ſua aetate, breui narratione prophetica complectitur Ioannes. Ἐν δικαιοσύνῃ κρίνει, iuſtiſſima exercet iudicia in reliquos ueritatis et religionis ſuae aduerſarios. Πολεμεῖ, bella ex coelo gerit, quibus hoſtes ſuos deiicit.

12. οἱ δὲ ὀφθαλμοὶ — διαδήματα πολλὰ) *Oculi flammae ignis* ſimiles tribuuntur Chriſto etiam ſupra II, 18.

Notant ſeueritatem Chriſti iudicis. Διαδήματα πολλὰ, ſc. regum deuictorum, 2 Sam. XII, 30. 1 Macc. XI, 30. ἔχων ὄνομα — εἰ μὴ αὐτὸς) Nomen eſſe uidetur ὁ λόγος τοῦ θεοῦ, quod ſtatim com. 14. ſubiicitur. Huius nominis rationem nemo mortalium penitus perſpicit. Poſt ἔχων nonnulli codices addunt ὀνόματα γεγραμμένα, ſine neceſſitate.

13. καὶ περιβεβλημένος — αἵματι) Tinctum erat eius ueſtimentum ſanguine impiorum. Iterum imago eſt uictoris, depromta ex Ieſ. LXIII, 2. καὶ καλεῖται — θεοῦ) Eodem ſenſu Chriſtus hic dicitur ὁ λόγος τοῦ θεοῦ, quo Io. I, 1. ſqq. quem locum hic confer.

14. καὶ τὰ στρατεύματα — καθαρὸν) Τὰ στρατεύματα τὰ ἐν τῷ οὐρανῷ, *exercitus coeleſtes*, hebraice הצבאות בשמים. Hi ſunt angeli, Deo et Chriſto, ut in aliis rebus, ita etiam aduerſus hoſtes chriſtiani nominis ſeruientes. Sequebantur Chriſtum, ducem, *equis albis inſidentes*, ut Chriſtus ipſe, u. 11. *Byſſino albo et puro induti erant*, eodem nempe ornatu, quo Chriſtiani iam in his terris gaudent, ſupra u. 8.

15. καὶ ἐκ τοῦ στόματος — τὰ ἔθνη) Poſt ῥομφαία nonnulli addunt δίστομος. Eſt autem gladius acutus et anceps Symbolum minarum aduerſus impios. Τὰ ἔθνη, idololatrae contumaces, et alii ſuperſtitioſi atque impii homines. καὶ αὐτὸς — σιδηρᾷ) Ex Pſ. II, 9. Eandem phraſin habes ſupra XII, 5. Victor, qui hic apparet eſt iudex et rex. καὶ αὐτὸς πατεῖ — παντοκράτορος)

Ex

Ex Ieſ. LXIII, 3. Ἡ ληνὸς ſignificat *torcularii preli lacum*, ubi nempe uuae prelo exprimuntur, hebr. יקב, ſaepius גת, quod reddunt *torcular*. Ex uuis, quas calcat hic Chriſtus, exprimitur uinum irae Dei, quod gentibus propinatur. Significantur itaque poenae, quae parantur impiis et contumacibus Chriſti hoſtibus.

16. καὶ ἔχει — κυρίων) Ἐπὶ τὸ ἱμάτιον, ſuper paludamentum ſuum imperatorium. Ἐπὶ τὸν μηρὸν αὐτȣ͂, i. e. in capulo enſis, qui pendebat ad femur. Nomen, quod Chriſtus in hac imagine gerit, ipſi tribuitur ob ſummam in omnes Reges huius terrae poteſtatem. Eph. I, 20. 21.

17. 18. καὶ εἶδον — Θεȣ͂) Ἑςῶτα ἐν τῷ ἡλίῳ, *ſtantem in ſole*, loco editiore, ut ab omnibus conſpici poſſet. Significatur, ualde conſpicuum fore id, quod hic angelus nuntiat. Poetica autem haec allocutio ad uolucres ſumta eſt ex Ezech. XXXIX, 17. In ſignum uictoriae pleniſſimae atque certiſſimae inuitantur aues omnes ad deuorandas carnes hoſtium occiſorum. Nam poſt proelium commiſſum aduolare ſolent aues carniuorae, occiſorum cadauera depaſcentes. Indicatur itaque hac imagine, poſthac de hoſtibus eccleſiae prorſus fore actum.

19. καὶ εἶδον — ςρατεύματος αὐτȣ͂) Τὸ Θηρίον eſſe idololatriam, oſtendimus ſupra c. XIII, 1. ſqq. Iterum Ioanni ſeſe repraeſentabat imago, quam l. c. deſcripſerat, ſed ſimul cum poenis de beſtia ſumendis.

20. *καὶ ἐπιάσθη — τῇ εἰκόνι αὐτοῦ*) Hi chriſtiani nominis hoſtes, et idololatriae fautores uberius deſcribuntur ſupra c. XIII, 13. ſqq. quem locum confer. Ὁ μετ' αὐτοῦ ψευδοπροφήτης, imago haereticorum et falſorum doctorum in ipſa eccleſia chriſtiana. Pernicioſi errores per omnium Seculorum decurſum ſparſi ſunt, quibus ipſi Chriſtiani a uero Dei cultu ſunt abſtracti, teſte hiſtoria eccleſiaſtica. Hic autem innuere uidetur diuinus uates, fore tempus, quo plerisque erroribus huius generis extirpatis, purior apparitura ſit eccleſiae facies. *ζῶντες — θείῳ*) Viui coniecti ſunt in ſtagnum ignis ardens ſulphure. Comparationem non diſſimilem habes Ieſ. LXVI, 24. qua continetur deſcriptio grauiſſimarum poenarum. Repetitur idem hoc infra XX, 10. ubi et diabolus additur. Significat diuinus uates, idololatriam et cultum idolorum in Imperio Romano ſic extinctum, ut eius non magis quidquam appareret, quam rei combuſtae, e. g. Sodomorum et uicinarum urbium. Hoc idem etiam de grauioribus erroribus in ipſa eccleſia ſparſis ualere uidetur.

21. *καὶ οἱ λοιποὶ*) Seducti a beſtia et falſo Propheta. Lenior poena eorum, qui seducti erant ab illis. Acerbior enim poena uſtulationis per ignem poena gladii.

Caput XX.

Deſcribuntur, ut mihi quidem uidetur, laetiſſima religionis chriſtianae et regni Meſſiani in his terris fata, poſt idololatriam in plerisque orbis regionibus extirpatam,

tam, et errorum grauiorum uim fractam ante mundi finem inſtantia, quae parua quidem, ſed iucundiſſima pictura more ſuo repraeſentat Ioannes.

1. Καὶ εἶδον — χεῖρα ἀυτȣ͂) Τὴν κλεῖν τῆς ἀβύσσȣ, *clauem profundi carceris*, ſenſu paululum diuerſo a ſignificatu uocis ἀβύσσȣ, quem habuimus ſupra c. IX, 1. 2. Tenebat angelus in manu ἅλυσιν μεγάλην, *catenam magnam*, quia ſontes uinciri ſolent, ut in carcerem ducantur, ne elabi poſſint.

2. καὶ ἐκράτησε — Σατανᾶς) Ἐκράτησε, nempe iſta catena. Per τὸν δράκοντα etc. quid intelligat, uide ſupra XII, 3. 9. et ſtatim explicatur uerbis: ὅς ἐστι διάβολος κ. τ. λ.

3. καὶ ἔδησεν — ἔκλεισεν) Tranſpoſitio et ſimul hebraea locutio, pro: καὶ δεθέντα ἀυτὸν καὶ βληθέντα ἐις τὴν ἄβυσσον ἔκλεισεν ἐις χίλια ἔτη. Hanc imaginem facile intelliget, qui meminerit, Satanam ex uſu loquendi Scriptoribus N. T. recepto eſſe auctorem primarium omnium errorum, omnis ſuperſtitionis et ſcelerum inde enaſcentium. Cf. notata ad c. XII. huius libri. Itaque repraeſentatur laetior regni Meſſiani facies, quum Satanas per ſatis longum tempus priuabitur ſua ui et poteſtate ſpargendi perniciofos errores, et ſaeuiendi in Chriſtianos. Hoc enim incarceratione Satanae indicatur. *Mille anni* bene longum temporis ſpatium indicant, nec proprie ſunt intelligendi; nam in picturis longius et breue temporis ſpatium non aliter niſi numeris exprimi poteſt, ut

 monui-

monuimus ſupra ad c. XI, 2. Millenario autem numero uſus eſt Ioannes, quia is numerus eſt myſticus apud Iudaeos. *Tanchuma* f. 255. 1. *Meſſiae tempora ſunt mille anni.* Multa alia loca ex Rabbinorum Scriptis inuenies apud Wetſtenium. *καὶ ἐσφράγισεν — χίλια ἔτη)* Ἐσφράγισεν ἐπάνω ἀυτȣ͂, carcerem obſignauit, ne quis aperiret. Ἵνα μὴ πλανήσῃ τὰ ἔθνη ἔτι, ne poſtea homines ad pernicioſos errores, ſuperſtitionem, ſcelera alliciat. Qui mille annos proprio ſenſu intelligunt, eosque a Conſtantino M. numerant, ii uideant, quomodo hanc ſuam ſententiam cum ipſa rerum in eccleſia chriſtiana geſtarum hiſtoria concilient. Nemo neſcit, quae ſuperſtitio, ignorantia et turpitudo ab eo tempore rem chriſtianam inuaſerit atque foedauerit. Sed cuinam aetati eorum hominum, qui ante nos uixerunt, haec quae uaticinatur Ioannes accommodari poterunt? Nulli, ut opinor. Erit itaque adhuc expectandum felix illud aeuum, cuius iucundiſſimam faciem hic depingit Ioannes. Sed caue hoc ita intelligas, quaſi futurum ſit tempus, quo ab omnibus plane erroribus et uitiis libera futura ſit reſpublica chriſtiana. Maior tantum promittitur religionis chriſtianae puritas, florentior conditio quoad doctrinam et mores. Nec uana ſpes eſt, tandem aliquando ex tenebris lucem emerſuram, ſi boni et ueritatis amantes uiri ex omnibus ſectis uires ſuas coniungant, et abiectis figmentis humanis religionem puriorem, prout in Sacris litteris traditur, diligenter commendent. Vide cel. Ieruſalemi Betracht. Part. II. Tom. II. p. 743. ſqq. et S. V. *Doederlini* Altorfini Prof. Fragmenta et Antifragm. Part. II. p. 238. ſqq. edit. prim. *καὶ μετὰ — χρόνον)* *Sed*

poſt

poſt haec oportet illum ſolui ad breue tempus. Hoc uberius deſcribitur infra comm. 7. ſqq.

4. καὶ εἶδον — αὐτοῖς) *Vidi autem thronos, quibus inſidentes iudicium exercebant.* Hac imagine dignitas et honor Chriſtianorum deſcribitur. καὶ τὰς ψυχὰς — χεῖρα αὐτῶν) Chriſtianos puritate uitae et innocentia ſimiles illis priſcis ueritatis teſtibus deſignat haec uiſio, ut ex ſtatim ſequentibus apparet. Τῶν πεπελεκισμένων *decollatorum.* Species frequentior poſita uice generis. Frequentiſſimum enim apud Romanos ſecuris ſupplicium: ideo magiſtratus incedebat cum ſecuribus. Sequentia repetita ſunt ex c. XIV, 9. XIII, 16. Deſcribuntur pii homines, qui non tantum doctrinam Chriſti ſparſerunt, quam latiſſime poterant, ſed et abſtinuerunt ab omnibus uitiis, quae cum ea doctrina pugnarent. καὶ ἔζησαι — χίλια ἔτη) Hoc non ita intelligendum, quaſi ipſi illi pii Martyres, qui olim pro Chriſti religione ſupplicia ſuſtinuerant, eſſent reuicturi, et regnaturi cum Chriſto. Sed figurate et in imagine quadam exprimitur florens conditio reipublicae chriſtianae, quae tanta erit, ac ſi priſci Martyres e ſepulcris reuocati, hisce in terris tranquille iterum uiuerent. *Cum Chriſto regnare* ſignificat magnam felicitatem in regno Chriſti in his terris. Et intelligendum hoc eſt de Eccleſia ipſa, non de ſingulis eius membris. Itaque hoc uult Ioannes, eccleſiam, quae diu uitiata et corrupta erat in ſuis membris, ita fore comparatam, quaſi excitata fuerit e mortuis, ac denuo reuixerit.

5. οἱ δὲ λοιποὶ — χίλια ἔτη) Οἱ λοιποὶ τῶν νεκρῶν, de quibus ſupra XIX, 21. Mali et impii οὐκ ἔζησαν, non recuperarunt uires nocendi, ſimiles erant mortuis. Significatur, eccleſiam per id ſpatium temporis liberam fore ab hominibus tranquillitatem turbantibus, et ſuis pernicioſis erroribus Chriſtianorum innocentiam corrumpentibus. αὕτη ἡ ἀνάστασις ἡ πρώτη) Quid ſit *reſurrectio prima*, ex hactenus dictis ſatis clare patet. Intelligitur nempe ſtatus eccleſiae tranquillus et felix. Cf. annotata ad Rom. XI, 15.

6. μακάριος — τῇ πρώτῃ) *Beatus et omni ueneratione dignus, qui particeps fuerit huius felicitatis.* Ἅγιος, inuiolabilis, expers calamitatis, uel honore dignus, uenerandus, quo ſenſu Deus ſaepe uocatur ἅγιος. *Prima reſurrectio* hic ſumitur eodem ſenſu, quo modo u. 5. habuimus. De reſurrectione corporum particulari, uniuerſalem praecedente minime eſt ſermo. ἐπὶ τούτων — ἐξουσίαν) i. e. *morti aeternae non addicentur.* Vide notata ſupra ad II, 11. ἀλλ' ἔσονται — χίλια ἔτη) Libertatibus et honore ſacerdotum fruentur. Vbique in terris publice honorabuntur ut reges.

7. καὶ ὅταν — φυλακῆς αὐτοῦ) Tranquillum iſtum et felicem eccleſiae ſtatum excipient tempora alia, quibus Satanas quaſi uires ſuas reſumet, nouosque errores et ſuperſtitiones ſparget. φυλακὴν uocat, quod ante ἄβυσσον.

8. καὶ ἐξελεύσεται — μαγὼγ) Τὰ ἔθνη τὰ ἐν ταῖς τέσσαρσι γωνίαις τῆς γῆς, gentes in quatuor extremis

mis mundi partibus. Nomina *Gog* et *Magog* deſumta ſunt ex Ezech. XXXVIII, XXXIX. Fruſtra quaeritur, quaenam gentes in hoc Apocalypſeos loco intelligantur; Ioannes enim utitur nominibus ex Ezechiele aliisque locis V. T. notis, ad deſignandas gentes in ultimis orbis regionibus habitantes. Iudaei etiam ſimile quid in traditione habent; ſtatuunt enim magno conſenſu, Gogum et Magogum a Meſſia debellatum iri: per eos autem intelligunt omnes in uniuerſum Dei hoſtes, aut LXX. nationes mundi, aut Romanos aut Turcas. *Targum Hieroſol.* in Leuit. XXVI, 44. regnum Edom et dies Gog opponuntur. In Num. XI, 27. Eldad et Medad, ambo iſti prophetarunt ſimul, et dixerunt: in fine extremitatis dierum, Gog et Magog et exercitus eorum aſcendent Hieroſolyma, et per manus Regis Meſſiae ipſi cadent, et VII. annos dierum ardebunt filii Iſraelis ex armis eorum. *Sanhedrin* f. 94. 1. Quaeſiuit Deus S. B. facere Ezechiam Meſſiam, et Senaheribum Gog et Magog. Plura habet Wetſtenius. συναγαγεῖν — θαλάσσης) Εἰς πόλεμον, nempe contra pios Dei et Chriſti cultores. Cf. 2 Pet. III, 3. 2 Theſſ. II, 8. Exercitus autem eorum dicuntur fore *ſicut arena maris*, i. e. ingentes; nam quod ingentis numeri eſt, comparatur arenae, ut Gen. XXII, 17. XXXII, 13.

9. καὶ ἀνέβησαν — ἠγαπημένην) Ἀνέβησαν, Praeteritum pro futuro, ſed quaſi praeſenti. Ἡ παρεμβολὴ τῶν ἁγίων, *caſtra Sanctorum.* Intellige eccleſiam Chriſti in his terris; quae ſtatim uocatur *urbs dilecta*, facta alluſione ad Hieroſolymorum urbem, ſedem olim Sacrorum

 et

et cultus diuini. Hanc Dei eccleſiam hoſtilibus armis aggredientur impii illi religionis et pietatis aduerſarii. καὶ κατέβη — κατέφαγεν αὐτοὺς) Sumtum ex Ezech. XXXVIII, 22. XXXIX, 6. Significatur improuiſum auxilium, quod laturus eſt Deus Suis. Quum iam actum uiſum fuerit de uerae religionis piis cultoribus, Deus mirabili modo coelitus quaſi hoſtes peſſumdabit, et pios tuebitur.

10. καὶ ὁ διάβολος — ψευδοπροφήτης) Ὁ πλανῶν αὐτοὺς, qui illos ueritatis et religionis hoſtes contra Chriſtianos incitauerat. Ἐβλήθη εἰς τὴν λίμνην τοῦ πυρὸς καὶ θείου, *coniicietur in ſtagnum ignis et ſulphuris.* Praeteritum pro futuro. Non iam uinculis coërcebitur eius poteſtas, ſed plane auferetur, nullis manentibus reliquiis. Ὅπου καὶ τὸ θηρίον καὶ ὁ ψευδοπροφήτης, c. XIX, 20. Quo miniſteria eius praeceſſerant, ibit ipſe. καὶ βασανισθήσονται — αἰώνων) Poenas ſentient perpetuas, aeternas. Sic irriſores Dei et legis aeterna ſenſuros ſupplicia, aiunt Hebraei.

11. καὶ εἶδον — ἐπ' αὐτοῦ) Θρόνον λευκὸν hic intellige thronum ſplendidum cum maieſtate. Τὸν καθήμενον ἐπ' αὐτοῦ, nempe *Chriſtum.* Iudicium deſcribitur extremum, u. 11-15. phraſibus et figuris de more iudiciorum humanorum ſumtis. Cf. Matth. XXV, 31. ſqq. οὗ ἀπὸ προσώπου — εὑρέθη αὐτοῖς) Abiit haec uetus rerum conditio. 2 Petr. III, 7.

12. καὶ εἶδον — ἐνώπιον τοῦ θρόνου) Iudicandos nempe. Matth. XXV, 32. καὶ βιβλία ἠνεῴχθησαν) Libri dicto-

rum

rum et factorum cuiusque, ut patet ex iis quae ſequuntur. Sumtum hoc ex Daniele VII, 10. Sicut reges commentarios habere ſolebant rerum geſtarum, ita Chriſto iudici omnia hominum cogitata, dicta, facta plane ſunt perſpecta, quaſi inſcripta libris. καὶ βιβλίον ἄλλο — ἔργα αὐτῶν) *Liber uitae*, catalogus quaſi eorum, qui felicitati aeternae ſunt deſtinati, ſiue matricula ciuium regni coeleſtis, unde nomina legentur eorum, qui ad mortem usque in ea matricula ſcripti permanſerint. Deletorum nulla habebitur ratio, quia ius quod habuerant, amiſere. Οἱ νεκροὶ, *qui mortui fuerant*, nunc autem e mortuis reſuſcitati. Ἐκ τῶν γεγραμμένων ἐν τοῖς βιβλίοις, conuenienter illis, quae ſcripta erant in his libris; nam in iis dicta et facta hominum conſignata erant.

13. καὶ ἔδωκεν — ἐν αὐτοῖς νεκρὺς) *Reddiderat enim mare mortuos, qui in eo fuerant* etc. Ἔδωκεν eſt Plusquamperfectum, ut ex ipſo contextu patet. Omnes partes naturae ſua depoſita exhibebunt; nempe per προσωποποιΐαν oſtenduntur mare, mors, ᾅδης, quaſi debitores depoſiti. Ὁ θάνατος, qui morbo erunt mortui. Ὁ ᾅδης ceteros omnes mortuos complectitur, qui aut uiolento fato aut ſenectute obierint.

14. καὶ ὁ θάνατος — τῦ πυρός) Pertexit προσωποποιΐαν, et ſignificat, poſt iudicium extremum non amplius morituros homines iudicatos. Perſimilis locus eſt 1 Cor. XV, 54. 26.

15. καὶ εἴ τις — λίμνην τῦ πυρός) Cf. u. 12. Non ſufficit fuiſſe aliquando Chriſtianum; opus eſt ut perduremus ad finem uitae usque.

Caput XXI.

1. Καὶ εἶδον — καινὴν) Vide perſimilem locum 2 Petr. III, 13. Sedes beatorum in coelis uariis imaginibus deſcribitur, et ante lectorum oculos ponitur. Nam nec ordo, quo haec a Ioanne narrantur, nec res ipſa permittit, ut haec intelligamus de florenti conditione eccleſiae in his terris. ὁ γὰρ πρῶτος — ὐκ ἔςιν ἔτι) Prior facies rerum plane fuit immutata. Παρῆλθε, *praeterierat, tranſierat.* Supra XX, 11.

2. καὶ τὴν πόλιν — ἀνδρὶ αὐτῆς) Eandem imaginem habes Hebr. XII, 22. ubi notata uide. Sed comparatur etiam hic eccleſia ſponſae ad ſponſum ſuum deductae, ob puritatem et innocentiam, qua ſplendebit. Deſcendentem e coelo eam uidit Ioannes, nempe ἐν ἐκςάσει, animo repraeſentatam.

3. ἰδὲ ἡ σκηνὴ — μετ' αὐτῶν) Ezech. XXXVII, 27. Familiariſſima quaſi conſuetudine cum Deo fruentur beati. Magnifica fuit Dei habitatio in tabernaculo per Moſen ſtructo, Leuit. XXVI, 11. at multo haec magnificentior. Deus ſemper ipſis erit intime praeſens. καὶ αὐτοὶ — θεὸς αὐτῶν) Exod. XIX, 6. Erunt populus Dei peculiaris ſenſu eminentiſſimo, et Deus eos tutabitur.

4. καὶ

4. καὶ ἐξαλείψει — ὀφθαλμῶν αὐτῶν) Supra VII, 17. Efficiet, ut prae felicitate illa facile obliuiſcantur ueterum malorum. Ipſe Deus eos nunc ſolabitur. καὶ ὁ θάνατος — ἀπῆλθον) *Mors ultra non erit;* nam coniecta fuit in ſtagnum ignis; ſupra XX, 14. Πένθος, *luctus* ob mortem eorum, qui nobis fuerunt cari. Κραυγὴ, *clamor diffidentium, ſeditio.* Πόνος, *dolor.* Τὰ πρῶτα ἀπῆλθον, tranſiere illa tempora calamitoſa.

5. καινὰ πάντα ποιῶ) Ieſ. XLIII, 19. ubi de populo agitur reduce ex Babylone. Plane alia erit rerum facies. γράψον — πιςοί εἰσι) Γράψον, ut ſupra XIX, 9. Res magna eſt, et bene retinenda. Dicuntur haec ſincera fide, atque certiſſime ita euenient.

6. γέγονε) Tam uera haec ſunt, ac ſi iam eueniſſent. ἐγώ εἰμι — τέλος) Repetit dicta ſupra I, 8. *Aeternus ille*, qui promiſſa ſua ſemper implere poteſt. ἐγὼ τῷ — δωρεὰν) Τῷ διψῶντι, *ſitienti*, i. e. auide cupienti felicitatem et uitam aeternam. Ὕδωρ τῆς ζωῆς, *aqua uiua*, מֵי הַחַיִּים, i. e. aqua perennis, ſignificat h. l. uitam ipſam aeternam, quia nunquam deſinit. Δωρεὰν, *gratis.* Nihil Deus pro maxima illa felicitate ſtipulabitur.

7. ὁ νικῶν κληρονομήσει ταῦτα) Ὁ νικῶν, qui nec metu nec uoluptate uinci ſe patietur. Supra II, 7. 11. 17. 26. Ταῦτα eſt conſtructio rem magis reſpiciens, quam uerba; quia in uita illa aeterna multa pariter intelliguntur bona. καὶ ἔσομαι — ὁ υἱὸς) *Ero illi Deus,* i. e.

i. e. perpetuo ei benefaciam. Vid. Matth. XXII, 32. *Ipſe erit mihi filius*, i. e. filii loco eum diligam; uel ipſe ut Patrem me colet.

8. τοῖς δὲ δειλοῖς — ὁ θάνατος ὁ δεύτερος) Δειλὸς proprie dicitur de milite timido, et ſtationem deſerente; deinde transfertur ad omnem malum, qui officium non facit. Hic δειλοὶ ſunt illi, qui incommodorum metu religionem chriſtianam deſeruerunt. Poſt ἀπίςοις addunt καὶ ἁμαρτωλοῖς nonnulli codices, quibus conſentiunt nonnullae antiquae Verſiones cum Patribus quibusdam. Ἐβδελυγμένοι, *abominabiles*, quales ἀρσενοκοῖται et μαλακοὶ 1 Cor. VI, 9. Graeci interpretes pro hebr. שקוצים habent ἐβδελυγμένοι, *execrabiles.* Φαρμακοὶ uocari ſolent non tantum ueneſici, ſed et qui magicas artes exercent. Τὸ μέρος ἀυτῶν, i. e. τηρεῖται. Ad reliqua huius commatis confer dicta ſupra c. XIX, 20. II, 11.

9. τὴν νύμφην τῦ ἀρνίϋ τὴν γυναῖκα) *Sponſam* aliquando *uxorem* dici, patet ex Matth. I, 20. et Gen. XXIX, 21. non quod uxor ſit reuera, ſed quod uxoris loco habeatur; unde qui rem habet cum tali, adulterium committit. Sic h. l. uocatur coetus beatorum in coelis, quorum habitatio mox oſtenditur Ioanni ſub forma urbis monti impoſitae, unde longe lateque conſpici poſſit.

10. ἐπ' ὄρος μέγα καὶ ὑψηλὸν) Nempe ut Ioannes urbem non eminus ſed prope, non extra tantum, ſed et intus

intus conſpiceret. Conſpiciebatur urbs in aequali montis planitie. καὶ ἔδειξε — ἀπὸ τοῦ θεοῦ) Hebr. XII, 22. Vrbem cuius conditor ipſe Deus, Hebr. XI, 10.

11. τὴν δόξαν τοῦ θεοῦ) כבוד יהוה, ſplendorem, quem Deus ei procurauerat, uice ſolis et lunae, infra u. 23. In arca foederis conſpiciebatur gloria Dei. Sed multo illuſtrior conſpicietur in urbe illa coeleſti. ὁ φωςὴρ αὐτῆς — κρυςαλλίζοντι) *Lumen eius* (urbis) *ſimile lapidi pretioſiſſimo*, *inſtar cryſtalli ſplendenti.* Pulcerrimum gratiſſimumque eſt lumen ſolis. Sed lumen illud coeleſte ſplendore atque pulcritudine longiſſime ſuperat lumen hoc ſolis, quod terrae noſtrae lucet. Cumulantur in deſcribenda regia illa coeleſti omnia, quae ex opinione hominum ſunt magnifica et ſublimia, ut oſtendatur, nihil in his terris comparari uel aequiparari poſſe ſedi beatorum angelorum et hominum.

12. ἔχουσαν τε τεῖχος — υἱῶν Ἰσραὴλ) Haec omnia pertinent ad magnitudinem et magnificentiam urbis deſcribendam. Imago ſumta ex Ezech. XLVIII, 31. ſqq. Praeterea inexpugnabilem, et ab omnibus hoſtibus tutam fore urbem indicatur.

14. καὶ τὸ τεῖχος — τοῦ ἀρνίου) *Chriſti* ciuitas erit, condita per Apoſtolos, quorum nomina inſcripta lapidibus fundamenti loco poſitis. Numerus *duodenarius* in tota hac deſcriptione ſaepe occurrens, reſpicit ad duodecim tribus Iſraelis.

15. κάλα-

15. κάλαμον χρυσοῦν) Eſt adpoſitio ſenſus: Habebat perticam auream, quae erat menſorium inſtrumentum. Vide ſupra XI, 1. Ezech. XL, 3. Eſt praeterea κατάχρησις. Pertica enim illa calamus dicitur, quia plerumque perticae erant ex arundine.

16. καὶ ἡ πόλις τετράγωνος κεῖται) Figura quadrangularis perfectionem ſignificat. Sic Roma a Romulo condita quadrata, et in Ezechielis ſtructura multa quadrata. XLI, 21. XLII, 20. XLIII, 16. 17. XLV, 2. Improprie haec omnia eſſe ſumenda, dubio caret. Nonniſi Symbola ſunt et imagines. ἐπὶ σταδίους δώδεκα χιλιάδων) Senſus eſt, 12000 ſtadia ſingulorum eſſe laterum urbis, non totius circuitus. Nam ἐπὶ h. l. habet uim diſtributiuam, ut in tacticis, ἐφ' ἑνὸς, ἐπὶ τεττάρων, ἐπ' ὀκτώ, *ſinguli*, *quaterni*, *octoni*. Stupenda itaque urbis magnitudo deſcribitur. Alexandria XXX ſtadiorum longitudinem, non minus X ſtadiorum latitudinem habuiſſe dicitur apud Ioſephum. Hieroſolymorum circuitus apud eundem XXXIII ſtadiis; Thebarum apud Dicaearchum XLIII ſtadiis; Niniues apud Diodorum Siculum CCCC ſtadiis definitur. τὸ ὕψος αὐτῆς) Intellige non altitudinem aedificiorum, quae non erant altiora muro urbis, u. 17. ſed diſtantiam urbis a terrae planitie.

17. καὶ ἐμέτρησε — ἀγγέλου) Τὸ τεῖχος, muri altitudinem. Numero 144000 reſpicitur aut ad duodecim tribus Iſraelis, aut ad numerum Apoſtolorum; nam duodecim ſumta duodecies efficiunt 144. μέτρον ἀνθρώπου, ὅ ἐστιν ἀγγέλου) Angelum nempe menſorem Ioannes ἀν-

θρωπει-

θρωποειδῶς ἐθεώρησε, *humana ſpecie uidit*, ut Andreas Caeſareenſis loquitur. Erat itaque illa pertica tanta, quanta erat forma ſtaturae humanae, in qua angelus apparebat; ac proinde ad eum modum etiam cubiti.

18. καὶ ἦν — ἴασπις) Ἐνδόμησις, quod fundamento ſuperſtructum eſt, *ſtructura*. Ἡ ἐνδόμησις τοῦ τείχους pro τὸ τεῖχος. De Iaſpide uide ſupra IV, 3. Erat inuictum opus. καὶ ἡ πόλις — καθαρῷ) Color quidem auri, ſed ipſa materia transparens ad modum uitri.

19. καὶ οἱ θεμέλιοι — κεκοσμημένοι) Παντὶ λίθῳ τιμίῳ, omnibus lapidum pretioſiſſimorum generibus, ut patet ex ſequentibus. ὁ θεμέλιος — σμάραγδος) Pleraque haec lapidum nomina habes Exod. XXVIII, 17. 18 XXXIX, 10. ſqq. et in pectorali pontificio. Cf. Ieſ. LIV, 12. Σάπφειρος, coelo concolor. *Arethas:* Σάπφειρος, οὗτος τοῦ καλαΐνου χρώματος καλουμένου, ὃ τινες Βένετον φασὶ, τῷ οὐρανίῳ ἀπεικάζεται χρώματι. Χαλκηδὼν, reſpondet ἄνθρακι in Exodo. Eſt enim ſpecies ἄνθρακος, quae reperiri ſolebat apud Chalcedonem; unde Chalcedonium hic dixit Latinus. Plinius Hiſt. Nat. XXXVII, 30. *morientibus arboribus ſimiles.* De Smaragdo uide ſupra IV, 3.

20. σαρδόνυξ — ἀμέθυςος) Plinius Hiſt. Nat. XXXVII, 23. *Sardoniches olim, ut ex nomine ipſo apparet, in-*

telligebantur candore in Sarda, hoc eſt, uelut carnibus ungue hominis impoſito et utroque tranſlucido. Solinus 33. *Superficies eius probatur, ſi meracius rubeat: arguitur, ſi fuerit faeculentior. Medietas circumitur limite candicante: optima eſt, ſi nec colorem ſuum ſpargat in proximum, nec ipſe ex altero mutuetur: reliqua nigro finiuntur.* De *Sardio* ſupra IV, 3. Βήρυλλος eſt glauci coloris. Dionyſius III, 9. ἦπου βηρύλλου γλαυκὴν λίθον etc. Plinius H. N. XXXVII, 20. *uiriditatem puri maris imitantur.* Epiphanius: τοπάζιον, ἐρυθρὸς τῷ εἴδει ὑπὲρ τὸν ἄνθρακα· γίνεται δὲ ἐν Τοπάζῃ πόλει τῆς Ἰνδίας. Pſellus: ὑέλῳ παρεμφερής. Χρυσόπρασος eſt auſteri coloris. Plinius XXXVII, 20. *Vicinum genus huic* (beryllo) *eſt pallidius, et a quibusdam proprii generis exiſtimatur, uocaturque chryſopraſus.* Ὑάκινθος, aërei coloris. Solinus 30. *nitore caeruleo hyacinthus inuenitur, lapis pretioſus, ſiquidem inculpabilis inuenitur.* De Amethyſto Achilles Tatius II. ἀμέθυστος ἐπορφύρετο τοῦ χρυσοῦ πλησίον. Priſcianus: *flauique coloris Amethyſtos.*

21. καὶ οἱ δώδεκα — ἑνὸς μαργαρίτου) Singulae portae erant ex ſingulis margaritis. Ἀνὰ εἷς, *ſinguli*; eſt enim ἀνὰ diſtributiuum. Ieſ. LIV, 12. καὶ ἡ πλατεῖα — ὕαλος διαυγής) Πλατεῖα, i. e. *plateae urbis*, ſingu-

ſingularis pro plurali. Erant plateae ex auro puro, ſimiles uitro pellucido. Sunt haec omnia Symbola perpetuae durationis, pulcritudinis et ſplendoris.

22. καὶ ναὸν — τὸ ἀρνίον) Non amplius opus erit templo, quia Deus omnibus coelicolis intime erit praeſens, magis quam iis qui frequentabant templum Hieroſolymitanum. Beati non colent Deum externis ritibus; non opus erit iis doctore; ipſi perfectiſſime Deum cognoſcent.

23. καὶ ἡ πόλις — τὸ ἀρνίον) Ex Ieſ. LX, 19. 20. XXIV, 23. Midras Tillin XXXVI, 2. Neque in mundo futuro neceſſe habebunt lumen ſolis interdiu, aut lunae noctu S. D. Ieſ. LX, 19.

24. καὶ περιπατήσουσι τὰ ἔθνη διὰ τοῦ φωτὸς αὐτῆς) Haec lectio, quam praeter codices multos exhibent plurimae uerſiones antiquae et Patres haud pauci, praeferenda eſt uulgari: τὰ ἔθνη τῶν σωζομένων ἐν τῷ φωτὶ αὐτῆς περιπατήσουσι. Ex Ieſ. LX, 3. Διὰ τοῦ φωτὸς idem, quod apud Ieſaiam in Graeco: τῷ φωτί σου. Senſus eſt: Gentes huius felicitatis participes fieri cupient. καὶ οἱ βασιλεῖς — εἰς αὐτὴν) *Reges totius orbis inferent diuitias ſuas et dignitatem ſuam in illam.* Senſus depromtus ex Ieſ. XLIX, 23. LX, 10. 16. Quicquid unquam cogitari

potuit ſplendidum et pulcrum, in urbe illa erit conſpiciendum. Δόξα, hebr. כבוד ſaepe denotat *opes et diuitias*, ut patet ex Ieſ. LXI, 6. LXVI, 22. Gen. XXXI, 1. XLV, 13.

25. καὶ οἱ πυλῶνες — ἔσαι ἐκεῖ) Ex Ieſ. LX, 11. Diem hic ſume pro ſpatio horarum uiginti et quatuor. Nocte ſolent claudi urbium portae; in hac urbe nunquam nox eſt. Semper eo patebit aditus.

26. καὶ οἴσουσι — εἰς αὐτὴν) Καὶ h. l. ualet *ut*. *Vt inferre poſſint gentes* etc. Senſus idem, qui com. 24.

27. καὶ οὐ μὴ — τοῦ ἀρνίου) Illud οὐ μὴ εἰσέλθῃ eſt modi δυνητικοῦ. Non poſſunt intrare flagitioſi. Κοινὸν et ποιοῦν ſunt neutra pro maſculinis, ſiue communibus; quod frequens Ioanni. Ποιοῦν βδέλυγμα eos denotat, qui idololatriam exercent; nam βδέλυγμα, שקץ, modo eſt idolum, modo actus idololatrici. Per ποιοῦν ψεῦδος intellige eos, qui in pactis et contractibus iniuſti ſunt. Εἰ μὴ, non eſt excipientis h. l. ſed aduerſantis. De libro uitae agni uide ſupra XIII, 8.

Caput XXII.

1. Καὶ ἔδειξε — τοῦ ἀρνίου) Eximia et ineffabilis felicitas beatorum in coelo ſymbolice deſcribitur. Ὕδατος ζωῆς, *aquae*

aquae perennis. Comparatur ſedes beatorum paradiſo. Hoc commate reſpicitur ad fluuios Paradiſi Gen. II. et ad fluuium qui promanabat ex templo, Ezech. XLVII, 1. 12. *Aqua uiua* eſt Symbolum refrigerii, et tranquillitatis poſt exantlatos labores, et perpeſſas moleſtias.

2. ἐν μέσῳ — τῶν ἐθνῶν) Τῆς πλατείας, i. e. platearum eius, ut ſupra XXI, 21. Ἐντεῦθεν καὶ ἐντεῦθεν, *ex utraque parte.* Ξύλον ζωῆς, Enallage ſing. pro plur. Nam ex *utraque parte* plateae et fluminis arbores fuiſſe dicuntur. *Arbor uitae* in Paradiſo Gen. II, 9. ſine dubio praedita erat ui conſeruandae uitae humanae. Ad hanc arborem reſpicitur hoc loco. Vide ſupra II, 7. Καρπὺς δώδεκα, *fructus duodecim.* Hoc uult dicere: Duodecies in anno ſiue quotannis fructus feret. Secundum numerum duodecim tribuum. Εἰς θεραπείαν ſc. conſeruandam. Nunquam morientur beati.

3. καὶ πᾶν κατάθεμα ὐκ ἔςαι ἔτι) Κατάθεμα uera eſt lectio, non κατανάθεμα. Sic καταθεματίζειν legitur Matth. XXVI, 74. Κατάθεμα, *homo maledictus,* abſtr. pro concreto. καὶ ὁ θρόνος — λατρεύσυσιν αὐτῷ) Ἔςαι, ſemper ſcilicet. Non auferetur, ut alia imperia. Λατρεύσυσιν αὐτῷ, nempe in illa urbe.

4. καὶ ὄψονται — αὐτῦ) Sunt miniſtri Dei, et quidem intimae admiſſionis, quos Deus conſiliorum ſuorum

 parti-

participes facit. 2 Reg. XXV, 19. καὶ τὸ ὄνομα — μετώπων αὐτῶν) Supra III, 12. XIV, 1. Tam aperte Deum agnoſcent Dominum ſuum, quam ſerui, qui nomen herile in fronte ſcriptum gerant.

6. ὁ Θεὸς τῶν πνευμάτων τῶν προφητῶν) Legendum πνευμάτων τῶν pro eo quod alii habent ἁγίων. Deus, a quo omnia dona prophetica ortum habent. Proxime ſequentia repetita ſunt ex libri huius initio.

7. καὶ ἰδοὺ — τούτου) Illud καὶ ante ἰδοὺ addunt codices, uerſiones, Andr. et Arethas. Ἔρχομαι ταχὺ, *ueniam ſubito, ex improuiſo*, nempe ad implenda promiſſa et liberandos pios. Sequentia uerba repetita ſunt ex c. I, 3.

8. καὶ ἐγὼ Ἰωάννης, ὁ ἀκούων καὶ βλέπων ταῦτα) Ita legendum pro: βλέπων ταῦτα καὶ ἀκούων, ut alii habent. Subauditur *ſum*, ut ſaepe apud Hebraeos: et Praeſens pro Praeterito proximo.

9. καὶ ἀδελφῶν σου τῶν προφητῶν) Sc. *conſeruus ſum*, quod repetendum ἀπὸ κοινοῦ ex praecedentibus. Eadem quae ſupra XIX, 10. niſi quod deeſt ibi τῶν προφητῶν, et pro τηρούντων τοὺς λόγους τοῦ βιβλίου τούτου eſt τῶν ἐχόντων τὴν μαρτυρίαν Ἰησοῦ.

10. καὶ

10. καὶ λέγει — ἐγγύς ἐςιν) Λέγει, nempe Ieſus, ut patet ex u. 12. et ſequentibus. Sequitur dialogus inter Dominum Ieſum et Ioannem, non adpoſitis perſonarum nominibus, ſed quae facile ex uerbis ſubintelliguntur. Μὴ σφραγίσῃς etc. non reponas hunc librum in uaſe teſtaceo, ut Ieremias c. XXXII, 14. Dan. VIII, 26. XII, 9. Ὁ καιρὸς ἐγγύς ἐςιν, i. e. breui multa euenient, ut de rebus Iudaicis: ideoque in promtu debet eſſe liber, ut cum euentibus comparetur.

11. ὁ ἀδικῶν — ῥυπαρὸς ῥυπαρευθήτω ἔτι) Sic enim legendum. Verba ſunt non iubentis, ſed ſinentis. Philippus in Salluſtii fragmentis, contra Lepidum: *Quando talis es, maneas in ſententia.* Arrianus IV, 19. ad improbum irreclamabilem: ποίει ἃ ποιεῖς. Ὁ ῥυπαρὸς ῥυπαρευθήτω ἔτι, *qui ſordidus eſt, in ſordibus iaceat ſuis.* Tale Chriſti Matth. XV, 14. illud: ἄφετε αὐτοὺς. Cf. 1 Cor. XIV, 38. καὶ ὁ δίκαιος — ἁγιασθήτω ἔτι) Pro δικαιωθήτω omnino legendum δικαιοσύνην ποιησάτω. Sic enim praeter codices multos habent uerſiones nonnullae et multi Patres. Idem ſenſus Gal. VI, 9. et 2 Theſſ. III, 13.

12. ἔρχομαι — μετ' ἐμοῦ) Ἔρχομαι ταχὺ, nempe tum ad liberandos Chriſtianos, tum ad puniendos malos. Vide

 ſupra

ſupra u. 7. Ὁ μισθός μου μετ᾽ ἐμοῦ, *mecum fero mercedem.* Ex Ieſ. XL, 10. et LXII, 11.

13. ἐγὼ — ἔσχατος) Supra I, 8. 18. XXI, 6.

14. μακάριοι — εἰς τὴν πόλιν) Τὰς ἐντολὰς αὐτοῦ, ſc. *Chriſti*, uel etiam monita huius libri. *Nam ius habebunt fruendi arbore uitae*, i. e. ius aeternae felicitatis. Supra u. 2. Habent etiam tales *ius ciuitatis* in urbe illa coeleſti.

15. ἔξω οἱ κύνες — ψεῦδος) Κύνες h. l. eodem ſenſu ſume, quo Matth. VII, 6. ubi dicta uide. Ἔξω, eſt: *Procul ite Profani.* Reliqua huius commatis repetita ſunt ex iis, quae ſupra XXI, 8. *Qui amant et faciunt mendacia*, ſunt hoc quidem loco, *iniuſti*, *fraudulenti*, praecipue in contractibus emendi et uendendi.

16. ἐγὼ Ἰησοῦς — ὁ πρωϊνός) Ὑμῖν, i. e. Ioanni, et per Ioannem aliis Chriſtianis. Ἐπὶ ταῖς ἐκκλησίαις, *de eccleſiis*, i. e. de fatis eccleſiarum. Ἐπὶ hic ſumitur ut Matth. XIII, 14. XVIII, 3. et aliis locis. In uerbis ἡ ῥίζα καὶ τὸ γένος τοῦ Δαβὶδ illud καὶ eſt ἐξηγητικὸν, qui genus ducit a Dauide. Vide ſupra V, 5. De uoce πρωϊνος uide ſupra II, 28.

17. καὶ τὸ πνεῦμα — εἰπάτω ἔρχου) Τὸ πνεῦμα, *qui Spiritus dona habent*, Prophetae et Apoſtoli. Ἡ νύμφη,

i. e.

i. e. eccleſia. Ἔρχου, nempe ad nos liberandos ab omnibus malis, et in coeleſtem patriam perducendos. Ὁ ἀκούων εἰπάτω ἔρχου, i. e. omnes qui per alios haec intelligent, precibus faueant. καὶ ὁ διψῶν ἐρχέσθω — δωρεάν) Ἐρχέσθω eſt legendum pro ἐλθέτω, ſicut in praecedentibus ἔρχου pro ἐλθέ. Iam nunc ueniat et diſcat qui ſcientiae rerum diuinarum atque ſolatii eſt cupidus. Habet hic, quo ſitim reſtinguat. Sicut nempe aqua perennis in aeſtu reficit uiatorem, ita haec prophetia aeſtuantes ſub aduerſis.

18. μαρτυρῶ ἐγὼ — βιβλίῳ τούτῳ) Ἐάν τις ἐπιθῇ ἐπ' αὐτὰ, ſi quis temere addiderit illis, quae ſcripta ſunt in hoc Apocalypſeos libro: afficiet eum Deus poenis, quae dictatae ſunt in hoc libro impiis. Intelligendum eſt hoc de minis et promiſſionibus. Si quis paululum uel addidiſſet uel abſtuliſſet, poterat aut Chriſtianos ad ſeditionem incitare, aut eos apud Principes ethnicos ſuſpectos inuiſosque reddere, aut Iudaeos irritare, aut ſaltem efficere, ut praedictio, qua eccleſia de imminentibus periculis monebatur, nulli eſſet uſui. Ioſephus c. Apion. I, 8. δῆλον δ' ἐςὶν ἔργῳ, πῶς ἡμεῖς τοῖς ἰδίοις γράμμασι πεπιςεύκαμεν· τοσούτου γὰρ αἰῶνος παρῳχηκότος οὔτε προσθεῖναί τις οὐδὲν, οὔτε ἀφελεῖν, οὔτε μεταθεῖναι τετόλμηκεν.

19. ἀφελεῖ ὁ Θεὸς — βιβλίῳ τούτῳ) Faciet Deus, ne is particeps fiat felicitatis aeternae, ne ſit ciuis urbis illius coeleſtis, nec fruatur commodis, quae in hoc libro promiſſa ſunt piis et fidelibus Chriſtianis.

20. λέγει ὁ μαρτυρῶν — κύριε Ἰησοῦ) Ὁ μαρτυρῶν ταῦτα, Ieſus, qui haec Ioannem docuit per angelos. Ἔρχομαι ταχὺ, breui haec implebo. Reſpondet Ioannes: ἔρχου, nempe ταχὺ, fac hoc quamprimum.

F I N I S.

E R R A T A.

Pagina	2	linea	penult.	lege καθὼς	pro	καδὼς.
—	3	—	10	— μύθοι	—	μύδοι.
—	9	—	antepenult.	— τῇ	—	τῆ
—	ead.	—	ead.	— διδασκαλίᾳ	—	διδασκαλία
—	34	—	4	— ἔσῃ	—	ἔση
—	36	—	7	— θεῷ	—	θεῶ
—	39	—	11	— ἁγνείᾳ	—	ἁγνεία
—	55	—	19	— ᾧ	—	ὧ
—	64	—	3	— ἀγάπῃ	—	ἀγάπη
—	93	—	penult.	— ᾗ	—	ἧ
—	114	—	13	— ἐυχαριςῶ	—	ἐυχαριςῷ
—	123	—	19	poſt ſtuduit dele punctum		
—	125	—	3	lege diurna	pro	diuerna
—	ead.	—	13	— ἐλάλησεν	—	ἐλάλησι
—	131	—	12	— βίβλῳ	—	βίβλω
—	181	—	17	— μακροθυμία	—	μοκροθυμία
—	200	—	27	— ἅυτη	—	ἀυτι
—	215	—	6	— unico	—	uinico
—	ibid.	—	23	— quae	—	quod
—	225	—	13	— παροξυσμὸς	—	παροξισμος
—	229	—	11	— προσεδεξασθε	—	προσδεξασθε
—	230	—	7	— paruitatis	—	paritatis
—	—	—	11	deleatur comma.		
—	—	—	25	lege Ἕστι	—	Ἔστι

Pagina

Errata.

Pagina	Linea	lege	pro
— 233	— 13	— Ἐνὼχ	— ἐνὼχ
— 234	— 21	— Matth.	— Marth.
— ibid.	— 26	— ὑπήκουσε	— ἱπήκεσε
— 238	— 22	— παραβολῆ	— παραβολῆ
— ibid.	— 26	— ἐλπίδα	— ἐλπιδα
— 239	— 23	— Φαραὼ	— Φαραὼ
— 247	— 6	lege Maccabaeicorum pro Maccabaicorum	
— 259	— 27	poſt ἐξουσίαν deleatur comma.	
— 260	— 3	lege ſint	pro ſunt
— 266	— ult.	— adhortatur	— arhortatur
— 293	— 16	— Ἄνθρωπε	— ἄντρωπε
— 327	— ult.	— ἐυθυμεῖ	— ὑθυμεῖ
— 377	— 17	— habebunt	— habebant
— 391	— 15	— copioſe	— cupioſe
— 393	— 14. 15.	— inculcanda	— inculcunda
— ibid.	— 22	— accepit	— accipit
— 402	— 7	— perpetuos	— propetuos.